

Irena Bratičević

VIA VIRTUTIS

Epigramatski opus Rajmunda Kunića

EX LIBRIS

ZAGREB MMXV

UVOD

UBibliothèque municipale de Montpellier, gdje se danas čuva književna ostavština slavnoga talijanskog dramatičara Vittorija Alfierija, pohranjen je i primjerak rijetkog izdanja njegove *Antigone* tiskanog u Torinu kod Briola u travnju 1783. Prema autorovoj vlastoručnoj bilješci, s imenom i datacijom, zna se da je riječ o njegovu osobnom primjerku. U njemu se nalazi i jedan ulijepljeni list, veličine 28×19,5 cm, na kojem su drugim rukopisom ispisani latinski stihovi, no rukom samog Alfierija u gornjem desnom kutu lista dodan je natpis »Kunichii epigrammata in Alpherii Antigenen primo actam Romae. Anno 1783«.

O tom je malenom ali nipošto beznačajnom dodatku, koji sadrži sedam epigrama Rajmunda Kunića spjevanih u čast prvoj izvedbi *Antigone*, 1985. godine izvijestio zaslužni proučavatelj Alfierijeva života i djela Willem Jan van Neck u iscrpnom i zavidno obaviještenom, no u hrvatskim književnopovijesnim i književno-kritičkim tekstovima koji proučavaju Kunićev opus nezapaženom radu »Vittorio Alfieri negli epigrammi encomiastici di Raimondo Cunich«, objavljenu u zborniku *Annali Alfieriani*. U sažetu pregledu Kunićeva života i najvažnijih prijevoda Van Neck se osobito osvrnuo na recepciju koju je uživao prepjev *Ilijade*, te je također upozorio na autorovu uključenost u eminentne kulturne krugove u Rimu kasnog osamnaestog stoljeća, a posebno na salon Marije Pizzelli, u kojem se Kunić i Alfieri prvi put i susreću.

Tragajući dalje za epigramima posvećenima talijanskom pjesniku, Van Neck je okupio njih dvadeset i osam te ih objavio u dodatku svojem radu, s opširnim objasnidbenim komentarom i kritičkim aparatom koji donosi varijante ukupno devet predložaka. Tri je pjesme pronašao u jednom Alfierijevu prijevodu, dok mu je za ostale kao temeljni predložak poslužilo do danas najopsežnije izdanje, s 967 Kunićevih epigrama, koje je izišlo 1827. u Dubrovniku kod Martecchinija pod naslovom *Epigrammata Raymundi Cunichii Ragusini nunc primum in lucem edita*, a za tisak ga je

priredio predani sakupljač i prepisivač Kunićeva pjesničkog djela Rafael Radelja.

Van Neck je pretpostavio da su epigrami na spomenutom umetnutom listu pisani Kunićevom rukom. Bio mu je poznat navod iz prvoga Kunićeva životopisa (*De vita Raymundi Cunichii commentariolum*, Rim, 1795), koji je objavio Gioacchino Tosi, prema kojem je pjesnik iza sebe u rukopisu ostavio epigrama »multorum millium numerum« – no nije mu bilo poznato što se s tisućama epigrama dogodilo poslije: »Dove l'immenso patrimonio dei manoscritti degli epigrammi latini di Raimondo Cunich sia, eventualmente, custodito, non abbiamo potuto accertare«. Ipak pretpostavlja: »Sembra poco probabile che il manoscritto, incollato dall'Alfieri nel suo esemplare dell'*Antigone*, sia l'unico superstite«.¹

Ova će studija, koliko je to moguće, ponajprije pokušati rasvijetliti što se s tisućama epigrama »dogodilo poslije«. Van Neckova pretpostavka bila je točna: Kunićevi autografi, koji ostaju za njim po njegovoj smrti u Rimu 1794, prešli su u ruke izvršitelja njegove oporuke Giuseppea Marottija, te su tako barem jednim dijelom i sačuvani. Ne možemo zasigurno znati jesu li sačuvani svi. Marotti je iz povjerenih mu rukopisa uspio objaviti odabrane epigrame, 1803. u Parmi pod naslovom *Raymundi Cunichii Ragusini epigrammatum libri quinque. Accedit endecasyllaborum libellus*. Nakon njegove skore smrti autografi su stigli u Dubrovnik, i danas se glavninom čuvaju u arhivu samostana Male braće, uz jedan rukopis pohranjen u dubrovačkoj Znanstvenoj knjižnici.

Kunićevi autografi doživjeli su za ono doba zapravo neuobičajenu sudbinu: ođaslani su u njegov rodni grad premda to nije bila izričita autorova želja. Razlog tomu leži u zanimanju što su ga pojedini trudbenici unutar dubrovačkoga kulturnog kruga gajili prema djelu svojega sugrađanina koji je s one strane Jadrana slovio za jednog od najboljih grecista i latinista druge polovine osamnaestoga stoljeća. Zahvaljujući zauzetim naporima tih istaknutih pojedinaca, u Dubrovniku se danas čuva i nekoliko prijepisa Kunićevih stihova koji su prispjeli iz Italije, također u Arhivu Male braće, te još tridesetak dubrovačkih prijepisa pojedinih dijelova Kunićeva opusa, raspoređenih ne samo u franjevačkom

¹ W. J. van Neck, »Vittorio Alfieri negli epigrammi encomiastici di Raimondo Cunich«, *Annali Alfieriani del Centro Nazionale di Studi Alfieriani* 4 (1985), str. 138.

arhivu već i u Znanstvenoj knjižnici, Državnom arhivu Dubrovnik, Biskupijskoj knjižnici i Arhivu Rezidencije Družbe Isusove.

Povremen istraživački rad na tom rukopisnom korpusu u dvadesetom je stoljeću iznjedrio podatak o približno 3600 latinskih epigrama proizišlih iz Kunićeve pjesničke radionice. Riječ je o dosta impozantnoj brojci, s kojom u povijesti hrvatskoga latinizma nema usporedbe. Već i taj podatak bio je više nego dovoljan poticaj nastanku ove studije, dodatno ohrabren neospornim ugledom što ga je Kunić uživao kao epigramatičar među suvremenicima te činjenicom da ga domaća latinistika suglasno svrstava među najvažnije autore ne samo dubrovačkog ili osamnaestostoljetnog nego hrvatskog latinizma uopće.

Da bi se taj veliki korpus epigrama raznovrsnih tema, ugođaja i inspiracija ponudio daljnjem proučavanju, na početku se najnužnijim činilo poduzeti nekoliko koraka.

Prije svega, potrebno je okrenuti se samome tekstu epigrama, a njihov najusustavljeniji sačuvani prijepis, rukopis 1156 iz Arhiva Male braće u Dubrovniku, sadrži ih kudikamo najveći broj (preko 3500) i polazište je za proučavanje odnosa između drugih prijepisa i autografa. I kad je riječ o ostatku Kunićeva opusa, taj je rukopis u osnovi istraživanja u ovoj knjizi te će zorno pokazati kako je neizbježno da se proučavanje konteksta uvijek vraća tekstu, koji, vidjet će se, nije oblikovan tek autorovom već i voljom kasnijih priređivača. Izdanje epigrama prema rukopisu AMB 1156 također je u ovom trenutku pred objavljivanjem.²

Paralelno se pokušava bolje upoznati spomenutu rukopisnu građu i tradiciju teksta koja se odvijala u Dubrovniku u prvih trideset godina devetnaestoga stoljeća: ona nije bila samo prepisivačka nego i priređivačka tradicija i stoga njezine rezultate svakako treba uzimati u obzir. Također, potrebno je pomnije istražiti kulturni i društveni kontekst u kojem su epigrami stvarani (autorov život, sudjelovanje i druženje u raznim književnim krugovima, ukupan opus, izdavačke pothvate itd.), ali i uklopljenost njegovih pjesama u žanrovsku i retoričku tradiciju.

² Navođenje epigrama u ovoj knjizi slijedi numeraciju uspostavljenu u tom izdanju, pri čemu se za skupine Kunićevih epigrama upotrebljavaju ove kratice: Sac. (Sacra), Vot. (Votiva), Mor. (Moralia), Enc. (Encomiastica), Sat. (Satyrica), Lud. (Ludicra), Lyd. (Liber carminum ad Lydam), Sep. et Lug. (Sepulcralia et Lugubria), Var. (Varia).

Studija se otvara poglavljem o zastupljenosti Kunićevih epigrama u tiskanim izdanjima. Prvo je mjesto prepušteno tiskanim publikacijama i zato što se već u tom uvodnom osvrtu može naslutiti ponešto o Kunićevim epigramima: o njihovim temama, adresatima, prigodama u kojima su stvarani i važnosti koja im je bila dana, ali osobito zato što je jedno od tih izdanja, ono parmsko, iz 1803, potaknulo i umnogome odredilo rukopisnu predaju teksta, dok je ono dubrovačko, iz 1827, postalo najvažniji izvor za proučavanje Kunićevih epigrama u našoj književnoj historiografiji.

Rukopisna građa u kojoj su epigrami sačuvani prikazuje se u drugome poglavlju. Riječ je o četrnaest autografnih rukopisa i tri-desetak prijevosa u Dubrovniku, te još dva važna prijepisa izvan Hrvatske: onom Rafa Radelje koji se danas čuva u Pragu i onom Antuna Krše iz 1823, koji se nalazi u privatnoj zbirci Ivana Dubravčića u Nizozemskoj. Tu također nastojim osvijetliti rad važnijih prepisivača i priređivača Kunićeva opusa, okrunjen na koncu ambicioznim i ujedno najopsežnijim prijepisom (AMB 1156), u kojem je Rafo Radelja na prvome mjestu okupio 3557 Kunićevih epigrama, a zatim *carmina*, netiskane elegije, poslanice, pjesme u falečkom jedanaestercu, parafraze, prijevode s talijanskog i prijevode s grčkoga (da bi Kunićev opus bio potpun, nedostaju prepjev *Ilijade*, Teokritovih idila i epigrama Grčke antologije, te govori). Opisi samih rukopisa u ovome poglavlju zamišljeni su s nastojanjem da se u zaključnome dijelu poglavlja, u onoj mjeri u kojoj rezultati istraživanja dopuštaju, sažeto skicira složena rukopisna tradicija, pretpostavi moguća kronologija i opišu odnosi među prijepisima.

Treće se poglavlje odmiče od rukopisne predaje, pa i od epigrama samih, kako bi se dao uvid u kulturno-povijesni kontekst u kojem su oni nastajali. Daje se nešto iscrpniji prikaz Kunićeva života od dosadašnjih – sabiru se dosadašnje spoznaje i proširuju danas lakše dostupnim podacima zahvaljujući novim mogućnostima istraživanja.

Slijedi, u četvrtome poglavlju, pregled ostalih književnih vrsta u kojima se Kunić okušao, kao i prepjeva s grčkoga koji su mu priskrbili izniman ugled u književnoj republici. Pritom se ne ulazi u analizu poetičkih aspekata pojedinih djela ili njihovo estetsko vrednovanje, nego me više zanimaju one osnovne činjenice čijim

se donošenjem nadam olakšati i osnažiti buduća proučavanja i interpretacije Kunićeve književne ostavštine: podaci o rukopisnim primjercima i tiskanim izdanjima u kojima su tekstovi sačuvani, o vremenu i društvenim prilikama njihova nastanka, o temama i adresatima kojima se bave, kao i odjecima koje su izazvali kako među autorovim suvremenicima, tako i poslije u našoj književnoj znanosti.

Prije nego na sličan način pristupim samim epigramima, da bi se Kunićevo epigramatsko stvaralaštvo donekle moglo promovirati i s obzirom na žanrovsku tradiciju u koju se smješta, donosi se kratak prikaz nekih važnijih aspekata grčko-rimske i humanističke latinske epigramatike. Osobitu pozornost treba pokloniti i bogatoj podlozi izrazito razvijene retoričke kulture na kojoj se oblikovao Kunićev opus, ponekad izravno povezan s dnevnim mehanizmima retoričkog obrazovanja i vježbe.

Budući da Kunićev epigramatski korpus do sada nije objavljen u cijelosti (u dva dosad najopsežnija izdanja, parmskom i dubrovačkom, objavljena su ukupno 1552 sastavka, što je manje od polovice sačuvanoga korpusa), u njegovu prikazivanju držim se najobuhvatnijega prijepisa, Radeljina rukopisa AMB 1156. Epigrami su ondje razvrstani u devet skupina na osnovi podjele koja u obzir uzima dijelom tematski a dijelom formalni kriterij. Veličinom se među skupinama izdvaja ona nazvana *Satyrice*, u kojoj se nalazi 1479 epigrama. Kako su njima vrlo bliske i »šaljive« pjesme (*Ludicra*) – pa se prema tome čini da je Kunić imao osobitu sklonost prema skoptičkom, rugalačkom epigramu – te su dvije skupine u ovoj studiji izlučene da se njima posveti zasebno poglavlje, dok su u šestome poglavlju prikazane ostale skupine: *Sacra* (nabožni epigrami), *Votiva* (zavjetni), *Moralia* (moralni), *Encomiastica* (pohvalni), *Sepulcralia et Lugubria* (nadgrobni i žalobni), *Liber carminum ad Lydam* (epigrami Lidi) te *Varia* (raznoliki).

Satirički i šaljivi epigrami su – zbog svoje reprezentativnosti unutar Kunićeva opusa – predmet završnoga poglavlja studije. Imajući u vidu upravo pozadinu u kojoj stoje klasični žanrovski modeli, ovdje se razmatraju značajke epigrama kao što su odabir tema i predmeta ismijavanja, oštrina poruge i u Kunića osobito izražena srž njihove poruke, strukturalna i formalna obilježja, upotreba onomastičkog i mitološkog aparata, te autopoetski i metapoetski iskazi – kako bi se pokazalo u kojim aspektima Kunić

slijedi antičku tradiciju skoptičkog epigrama, a u kojima se od nje udaljava, ostvarujući vlastitu i osobitu poetiku.

Što se dosadašnje interpretacije Kunićeva epigramatskog opusa tiče, ona se oslanjala isključivo na tiskana izdanja, što znači da joj je više od polovice epigrama ostalo potpuno nepoznato. Dugo je vremena Radeljino izdanje iz 1827. bilo jedini izvor proučavanja, započetog utemeljenim i u antičku tradiciju odlično upućenim prikazom Franje Maixnera 1889. (Rad JAZU 96 i 98). Tek je Josip Torbarina 1960. (u radu »Raymond Kunić and English Literature«, objavljenom u časopisu *SRAZ*) upozorio i na parmsko izdanje iz 1803, koje je u odnosu na 967 epigrama u dubrovačkom izdanju sadržavalo 585 novih (Radelja je, naime, 1827. tiskao samo one epigrame koji nisu bili već objavljeni u Parmi). Deset godina nakon Torbarinina članka i parmsko je izdanje tako uzeto u obzir kada je 116 epigrama, popraćenih njegovim prijevodom na hrvatski, odabrano za tisak u svesku *Hrvatski latinisti II* biblioteke Pet stoljeća hrvatske književnosti. Nakon toga krug proučavatelja Kunićevih epigrama ponešto se proširio. Tako je skup priređen 1994. u Dubrovniku povodom dvjestote obljetnice pjesnikove smrti iznjedrio nekoliko vrijednih radova o različitim epigramatskim skupinama, iz pera M. Belića, Lj. Schiffler, M. Bricko, L. Paljetka i I. Martinovića, koji zaslužuju da ih se u ovoj studiji pobliže uzme u obzir.

Moje je istraživanje Kunićev epigramatski opus pokušalo prvenstveno razumjeti unutar koordinata mjesta i vremena u kojima se oblikovao te pratiti njegovu predaju kroz niz rukopisnih svjedoka i tiskanih izdanja. Tijekom rada na tekstovima kako epigrama tako i pjesnikovih ostvarenja u drugim književnim vrstama, na mnogoj sam se stranici sačuvanih autografa, prijepisa i izdanja spotaknula o brojne, ali nerijetko vrlo zanimljive tekstološke probleme koji su posljedica bilo zabilježenih autorovih zahvata bilo raznovrsnih priređivačkih postupaka i nesredene rukopisne predaje. Neki su od tih problema, primjerice, razmještaj epigrama po skupinama, autorovo prenamjenjivanje pjesama različitim adresatima, priređivačevi odabiri između autorovih varijanata ili pak određivanje natpisa nenaslovljenim epigramima, i tomu slični. Upravo na takva mjesta nastojala sam upozoriti s posebnom pažnjom, ne samo zato što je neprijeporno, i dokazano, kako ona mogu utjecati na samu interpretaciju djela nego i zato

što je sasvim sigurno da tradicija rukopisa i izdanja Kunićevih tekstova, koliko god bila zamršena i specifična, nipošto nije osamljen primjer književne ostavštine u kojoj su takvi problemi prisutni, ali ih se prečesto olako zanemaruje.

Naslov studiji, *Via virtutis*, odabran je prema dijelu stiha iz epigrama Sat. 966 (citirana i ovdje na str. 473), koji glasi »Carpe viam virtus quo te rapit ardua«. U njemu pjesnik, savjetujući da se ide putem kojim vodi zahtjevna vrlina, nastoji djelovati kao odgajatelj i poučava putu čestitosti. Stoga naslov *Via virtutis*, osim što prikladno opisuje i Kunićev svjetonazor i njegov vlastiti životni put, očituje i shvaćanje epigrama kao oblika moralnog usmjeravanja i poučavanja, što je, nedvojbeno, jedna od temeljnih značajki Kunićeva epigramatskog opusa.

KUNIĆEVI EPIGRAMI
U TISKANIM IZDANJIMA

PARMSKO IZDANJE IZ 1803.

Prvi su put epigrami Rajmunda Kunića u većem broju – njih 585 – otisnuti u Parmi 1803, devet godina nakon autorove smrti. Dao ih je tiskati Giuseppe Marotti, Kunićev prijatelj i dugogodišnji kolega na katedri retorike Rimskoga kolegija, nasljednik njegove pjesničke ostavštine. Ponešto o nastanku tog izdanja, naslovljena *Raymundi Cunichii Ragusini epigrammatum libri quinque. Accedit endecasyllaborum libellus*, doznaje se iz predgovora izdavača, koji objašnjava kako je došlo do publiciranja ove zbirke upravo u parmskoj tiskari. Nakon Kunićeve smrti njegov se prijatelj Giuseppe Marotti prihvatio nastojanja da plodove njegova duha koji još nisu bili objavljeni spasi od propadanja. Marotti bi se sam bio pobrinuo za njihovo tiskanje da ga protjerani papa Pio VI. nije uzeo za pratitelja na svom zatočeničkom putovanju, koje ih je vodilo i kroz Parmu. Kako su se ondje zbog papine bolesti zadržali nekoliko dana, Marotti je ovoga tiskara – a to nije bio nitko drugi do Giambattista Bodoni – zamolio da otisne Kunićeve epigrame i prijevode Teokritovih idila. Potonji su prepjevi već izišli 1799. godine,¹ a sad se objavljuju epigrami, o čijoj kakvoći i vrsnoći ne treba trošiti riječi jer je, kako piše Bodoni, »plane compertum testatumque sit, Cunichium, dum viveret, Roma iudice, principatum in hoc poeseos genere obtinuisse«.²

Epigrami su razdijeljeni u pet skupina: Moralia (ima ih 103), Encomiastica (57), Satyrica (240), Ludicra (72), Varia (113). Označeni su rimskim rednim brojkama u svakoj skupini posebno

¹ Pod naslovom *Theocriti Idyllia et epigrammata Latine conversa a Raymundo Cunichio Ragusino. Opus postumum nunc primum in lucem editum* (Parmae: Ex Regio typographeo, 1799). Izdavač u predgovoru navodi kako se objavljuju pjesme koje je Marotti uspio pronaći nakon pjesnikove smrti. Tiskani su prijevodi trideset idila, s Džamanjićevim prepjevom onih četiriju (XII, XXIV, XXV, XXVII) koje Kunić nije bio prepjevao, te su pridodani prijevodi dvadeset i dva Teokritova epigrama koje su načinili Hugo Grotius i Daniel Heinsius, uz četiri Kunićeva prepjeva.

² *Raymundi Cunichii Ragusini epigrammatum libri quinque. Accedit endecasyllaborum libellus*. Parmae: Ex publico typographeo, 1803, peta stranica uvodnog, nepaginiranog dijela.

i svi imaju natpise. U drugome dijelu donosi se *libellus* s dvadeset i dva Kunićeva sastavka u falečkom jedanaestercu.

Marotti je ušao u isusovački novicijat 1758. u Rimu, te je neko vrijeme bio Kunićev učenik, a magistarsku je praksu odradio i na dubrovačkom kolegiju 1761.³ Netom nakon ukinuća Družbe Isusove 1773, kad su obojica postali dijecezanski svećenici, Marotti je imenovan profesorom na Rimskom kolegiju, i to, poput Kunića, na katedri retorike, na kojoj se držala nastava govornišva, poetike i klasičnih jezika.⁴ Uz nekoliko rasprava i govora na latinskome, objavio je i prijevode na talijanski triju Eshilovih tragedija: *Sedmorice protiv Tebe* i *Okovanog Prometeja* 1795. te *Agamemnona* 1796. Prvo od tri navedena izdanja posvećeno je godinu prije preminulom Kuniću, vjerojatno u znak zahvale za poticaje i potporu u prevodilačkom radu o kojima svjedoče suvremenici.⁵ Godine 1798. Marotti je stupio u službu pape Pija VI.

³ Rodio se 1741. u Ansedoniji kod Orbotella. Izvori o njegovu životu su elogi Maura Bonija »Notizie storiche intorno alla vita di Monsig. Giuseppe Marotti«, *L'Ape: scelta d'opuscoli letterari, e morali estratti per lo più da fogli periodici oltramontani* 9 (8. travnja 1804), str. 466-469; C. Sommervogel, *Bibliothèque des écrivains de la Compagnie de Jésus*, sv. 2, st. 1102-1103. i *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús: biográfico-temático*, sv. 3. C. E. O'Neill; J. M.^a Domínguez (ur.). Roma: Institutum Historicum Societatis Iesu – Madrid: Universidad Pontificia de Comillas, 2001, str. 2511-2512. Za podatak o boravku u Dubrovniku v. *Catalogo dei maestri della Compagnia di Gesù nel Collegio di Ragusa* u Državnom arhivu u Dubrovniku, *Memoriae* (DADU 62), sv. 99.

⁴ O tome: [D. Jacobini], *Cenni cronologici della storia del Pontificio Seminario Romano*. Roma: Tipografia Salviucci, 1864, str. 18: »D. Giuseppe Marotti e D. Raimondo Cunich ex-gesuiti ebbero le cattedre di Rettorica, il primo nella parte oratoria, il secondo nella poetica« i R. G. Villoslada, *Storia del Collegio Romano dal suo inizio (1551) alla soppressione della Compagnia di Gesù*. Romae: Apud Aedes Universitatis Gregoriana, 1954, str. 315: »Anche le lettere umane restarono in mano di ex gesuiti: il P. Raimondo Cunich, eccelente latinista, Giuseppe Marotti e Giuseppe Petrucci, di poco inferiori al primo, furono nominati professori di retorica, eloquenza e lingua greca«. Prema pisanju F. M. Renazzija, Marotti je došao na to mjesto upravo na Kunićev zahtjev: »Quando n'avvenne la tanto memoranda soppressione, il celebre Cunich, che conosceva a fondo quanto il Marotti stato, già suo allievo, volasse nell'eloquenza Greca e Latina, lo volle per suo collega nella cattedra di Rettorica nel Collegio Romano, e l'ottenne«; F. M. Renazzi, *Storia dell'Università degli studi di Roma detta comunemente la Sapienza che contiene anche un saggio storico della letteratura romana dal principio del secolo XIII sino al declinare del secolo XVIII*, sv. 4. Roma: Nella Stamparia Pagliarini, 1804, str. 336.

⁵ »[...] quanti letterati intesero la traduzione di quel primo coro, e tra gli altri il celebre e sovrano maestro in questa materia, sig. Ab. Cunich, lo incoraggiarono a proseguire l'impresa, nè fu possibile al sig. Ab. Marotti di resistere ai loro

postavši njegovim tajnikom i voditeljem korespondencije (*ab epistolis Latinis*) te je prihvatio njegov prijedlog da putuje s prатnjom u Francusku, gdje je ostao uz papu sve do njegove smrti. Vrativši se 1799. u Rim, zadržao se na istom položaju kod pape Pija VII, a 1801. postao je i tajnikom *brevium ad principes*, naslijedivši na toj dužnosti Dubrovčanina Benedikta Staya. Mjesto službenog *agente della Repubblica di Ragusa*, koje mu je također pripalo nakon Stayeve smrti, bilo je za njega kobno. O tom nesretnom kraju u uspomeni na svog »antico ed egregio amico« pripovijeda Renazzi: početkom 1804. Marottijev su stan, dok je on bio odsutan, opljačkali lopovi, a kad je za to saznao, od neizmјerna straha za novce Dubrovačke Republike koje je imao ondje pohranjene zahvatila ga je takva slabost da je uskoro preminuo.⁶

Najopširnije je o Marottijevu odnosu prema Kuniću pisao Mauro Boni u posmrtnom elogiju objavlјenu u firentinskoj *Ape*. Još u noviciјatu mladić je bio uveden u grčku i rimsku književnost po uputama i primjerima »del celebre P. Raimondo Cunich, della cui scuola è a Roma tuttavia sì chiara la fama«. Marotti je bio jedan od Kuniću najdražih učenika, a zatim i kolega i »studioso imitatore« u skoro dvadeset i pet godina poučavanja retorike. Pun postojana poštovanja prema »l'ottimo Padre«, kako ga je običavao zvati kad god bi ga spomenuo, odavao bi mu počast i zahvalnost, a osobitu mu je pažnju i ljubav iskazao u učitelјevim posljednjim danima, »avendo meritato di essere erede fiduciario de' suoi scritti, di alcuni de' quali fece poi dono al pubblico co' nitidissimi tipi Bodoniani«. ⁷

Da je Marotti u posjedu Kunićevih neobjavlјenih radova, izvijestio je u Dubrovniku Francesco Maria Appendini 1803. Pišući

impulsi e ai lor desiderii»; *Efemeridi letterarie di Roma: tomo vigesimoquarto, contenente le opere enunciate nell'anno MDCCLXXXV*, 14 (4. travnja 1795), str. 106.

⁶ »Un giorno tornando alle sue stanze nel Pontificio Palazzo Quirinale, fugli annunziato, che eranvi penetrati i ladri, e commesso un grosso furto. Il timore fosse stato anche il denaro rubbato della Repubblica Ragusèa, che teneva in deposito, gli fù sì sensibile; che poco tempo dopo gravemente infermatosi con universal dispiacere da questa passò a miglior vita con vera costanza, e somma cristiana rassegnazione«; F. M. Renazzi, *nav. dj.*, str. 337. *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús* kao datum Marottijeve smrti navodi 28. siječnja, a Sommervogel 2. veljače 1804. Suvremenik i prijatelj Morcelli u natpis je stavio »III. NON. FEBR.« (usp. M. Boni, »Notizie storiche intorno alla vita di Monsig. Giuseppe Marotti«, str. 466).

⁷ M. Boni, *nav. dj.*, str. 468.

u drugome tomu svojih *Notizie* upravo o epigramima velikoga latinista, on kaže da se dio njih čuva kod Marije Pizzelli, a dio kod monsinjora Marottija, provlačeći i onaj sporni podatak o – prema Kunićevu biografu Tosiju – tolikoj količini prikupljenih stihova da bi se od njih moglo načiniti dvanaest tiskanih svezaka. Appendini smatra da Kunićevi neobjavljeni spisi »zasigurno nisu mogli imati bolju sudbinu nego da prijeđu u ruke monsinjora Marottija, koji je neko vrijeme bio njegov učenik, a poslije kao profesor grčke i rimske književnosti njegov kolega na Rimskom kolegiju« te prenosi vijest da su Marottijevom brigom već izišli u Parmi prijevodi Teokrita i jedan svezak epigrama i da bi trebao izići »svezak elegija, te jedno za drugim ono što je neobjavljeno«.⁸

Nešto kasnije, svakako nakon Marottijeve smrti 1804, anonimni autor predgovora zbirci Kunićevih stihova u dubrovačkom rukopisu AMB 594 spominje kako je Marotti bio oporučni nasljednik Kunićeve ostavštine te je imao namjeru i nakon izdanja Teokrita 1799. i epigrama 1803. pripremati druge tekstove za objavljivanje, međutim ga je pretekla iznenadna smrt. Prema njegovoj želji, izvršitelji oporuke prikupili su ono što je ostalo Kunićeva i poslali ovom prepisivaču u Dubrovnik.⁹ Tako, na koncu, Marottijeve zasluge za voljenog učitelja i prijatelja nipošto nisu bile zanemarive: osim što je barem dio Kunićeve pjesničke ostavštine njegovom posljednjom voljom dospio u grad, parmsko izdanje imalo je i velik utjecaj na oblikovanje rukopisne i tiskane predaje Kunićevih stihova u Dubrovniku.

⁸ F. M. Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, sv. II. Ragusa: Dalle stampe di Antonio Martecchini, 1803, str. 175.

⁹ »Il chiarissimo Monsig.^r Giuseppe Marotti de fel. mem. come Eredo Fiduciaro del Cunich s' impossessò dopo la sua morte de' suoi scritti; ed in prova della sincera stima, che giustamente nutriva verso l'egregio suo Maestro per accrescere sempre più il lustro al di lui nome pubblicò colle nitidissime stampe Bodoniane di Parma nel 1799 la di lui traduzione degli Idilj di Teocrito, e nel 1803 una parte dei di lui Epigrammi. Si disponeva a fare anche di più, quando fu sorpreso da una morte immatura. Fece però quello che potè, perchè ordinò in punto di morte, che si mandasse a me quel rimanente de' scritti del Cunich, che tuttavia restava inedito [...] ho esaminate attentamente le carte, che mi furono trasmesse dagli Esecutori Testamentari di Monsig.^r Marotti«; AMB 594, f. [2r] i [2v].

PRIGODNIČARSKA IZDANJA I ANTOLOGIJE

Prije parmskog izdanja autorski su Kunićevi epigrami objavljivani pojedinačno ili u manjim skupinama, najčešće po prigodničarskim izdanjima.¹⁰ Najraniji je tiskan 1755, u zbirci *Adunanza tenuta dagli Arcadi in congiuntura della solenne acclamazione dell'Altezza Serenissima di Clemente Francesco Duca dell'Alta, e Bassa Baviera &c.&c.&c.*, u kojoj je u čast bavarskog vojvode Clemensa Franza, prilikom njegova ulaska u Akademiju Arkadiju, priložio epigram Enc. 158. Kad su Arkadani proslavljali imenovanje Abbondija Rezzonica rimskim senatorom, 1766, Kunić je svojem dobrom prijatelju posvetio jednu elegiju (»Ad excellentissimum principem Abundium Rezzonicum Clementi XIII fratris filium senatore urbis Romae declaratum elegia«) te dva epigrama (Enc. 37 i 38).¹¹ Zatim je godinu kasnije prigodnom zbirkom obilježeno i vjenčanje Flaminije Odescalchi, sestre Kunićeva prijatelja i pokrovitelja Baldassarea Odescalchija, te Kunić sudjeluje dvama epigramima (str. XXXVI), dok je četirima istu damu počastio prilikom njezina primanja u Arkadiju.¹²

Jedan je epigram, posvećen glasovitom isusovačkom govorniku i profesoru retorike Giuseppeu Mariji Mazzolariju (1712-1786), zabilježen u izdanju Mazzolarijevih govora iz 1773. Tu je »De Ciceroniana lectione ad auditores suos oratio paraenetica I.«

¹⁰ Neke od izdanja navodi C. Sommervogel, *nav. dj.*, dok je Kunićeve radove u arkadskim publikacijama popisao Predrag Stanojević u: »Dubrovački pisci u rimskoj akademiji Arkadija«, u: *Kraj književnosti starog Dubrovnika*, Beograd: Filološki fakultet – Narodna knjiga, 2002, str. 17-20.

¹¹ Naslov zbirke je: *Adunanza dagli Arcadi per l'esaltazione alla dignità di Senatore di Roma di Sua Eccellenza il Signor Don Abbondio Rezzonico Nipote della Santità di N. S. Papa Clemente XIII*. Roma: per Arcangelo Casaletti, 1766.

¹² *Per le nozze degli eccellentissimi signori don Sigismondo Chigi e donna Flaminia Odescalco poesie*. Roma: per Arcangelo Casaletti, 1767; *Adunanza tenuta dagli Arcadi per l'acclamazione di sua eccellenza Donna Flaminia Odescalco Chigi principessa di Campagnano il giorno XVII di aprile MDCCLXVIII*. Roma: per Arcangelo Casaletti, 1768, str. XXXVII-XXXIX (Enc. 104 i 155-157).

popraćena bilješkom u kojoj se donosi cijelo prozno pismo što ga je Kunić bio poslao autoru još 1751, kad je govor prvi put objavljen, hvaleći njegovu eleganciju riječi, ciceronovsko naslijeđe i pristup učenicima, čija je dobrobit i Kuniću, tada predavaču u novicijatu, osobito na srcu.¹³

Jedan Kunićev epigram sadrži i zavjetna zbirka arkadskih stihova kojom se zahvaljuje za prethodnih pet i moli za sljedećih pet papinih godina (*I voti quinquennali celebrati dagli Arcadi nel Bosco Parrasio ad onore della Santità di Nostro Signore papa Pio VI*, 1779; Vot. 15); ponovljen je i u anonimnom prikazu zbirke objavljenju u časopisu *Efemeridi letterarie di Roma*.¹⁴ U 1780. objelodanjena su tri Kunićeva epigrama: jedan se nalazi na početku izdanja *Prediche quaresimali* Ignazija Veninija, tiskana u Milanu, drugi u *Elogio Storico della signora Maria Rosa Coccia Romana Maestra pubblica di cappella* (Enc. 148),¹⁵ a treći u *Efemeridi letterarie di Roma* (za 1780): pohvala Clemantina Vannettija i njegova životopisa A. Zorzija (Enc. 192). Godine 1784. kod Bodonija u Parmi izišla je raskošno opremljena prigodna zbirka *Prose e versi per onorare la memoria di Livia Doria Caraffa Principessa del Sacro Romano Impero della Roccella di alcuni rinomati autori*. Kunić je zastupljen s nekoliko epigrama, a Džamanjić jednom idilom. Izdanje je ponovljeno u proširenom

¹³ Epigram bi, kao i samo pismo, inače bio nepoznat, jer se ne nalazi ni u opsežnom Radeljinu, ni u kojem drugom rukopisu epigrama. V. *Josephi Mariani Parthenii S. J. Orationes*. Romae: Excudebat Generosus Salomoni, 1773, str. 190. Posmrtno je kasnije izišla i zbirka Mazzolarijevih pisama, u kojoj se nalaze dva njegova latinska pisma upućena Kuniću odnosno Džamanjiću, s česticama na objavljenim prepjevima Homera; v. *Josephi Mariani Parthenii e S. I. Epistolae*. Romae: Ex typographeo forensi, 1863, str. 166-170. »Marianus Parthenius« pseudonim je koji si je Mazzolari dao iz pobožnosti prema Djevici Mariji. Bio je profesorom retorike na Rimskom kolegiju neposredno prije Kunića, od 1749. do 1765.

¹⁴ Broj 9.2 (8. siječnja 1780), str. 10. Prikaz smješta izdanje u spomenutu 1779. (Pio VI. postao je papa 1775). S. Rossetti, D. Belleudi, *Rome: a bibliography from the invention of printing through 1899*, sv. 4. Firenze: Olschki, 2004, str. 7, navode godinu izdanja 1778, što je malo vjerojatno. U Montijevu epistolariju dvije su potvrde da se sastanak s recitiranjem zavjetne poezije održao potkraj kolovoza 1799: pismo Vannettiju od 24. kolovoza, odnosno F. Montiju od 25. kolovoza te godine, www.bibliotecaitaliana.it, sv. 1, br. 59 i 60 (3. veljače 2013). Stanojević ima za ovo izdanje godinu 1780; *usp. nav. dj.*, str. 38.

¹⁵ Epigram Mariji Rosi Cocciji ponovno je tiskan i u prikazima naslova u *Efemeridi letterarie di Roma*, 9.22 (5. kolovoza 1780), te u *L'esprit des journaux* 9 (studen 1780).

obliku 1793.¹⁶ Nadalje, Kunić je stihovima popratio i prigodnicu *L'Augurio* Agostina Tane, kojom talijanski pjesnik čestita napuljskoj kraljici na rođenju kćeri Klotilde 1786. U najavi toga djela, potpisanoga samo inicijalom »A.«, *Efemeridi letterarie* donose i jedan Kunićev epigram (Enc. 130).¹⁷

Rimske *Memorie per le belle arti* objavljuju 1787. pod Kunićevim arkadskim imenom četiri epigrama u čast pjesnikinje Silvije Curtoni Verze; prva tri s prepjevom na talijanski G. G. de Rossija, posljednji B. Odescalchija; drugi po redu tiskani epigram je Enc. 146, a ostala tri ne nalaze se u Radeljinu prijepisu.¹⁸ Jednim je epigramom (Enc. 291) Kunić sudjelovao u prigodničarskoj zbirci *Componimenti poetici per le leggi date alla nuova popolazione di Santo Leucio da Ferdinando IV, Re delle Due Sicilie* (Napoli: Stamperia Reale, 1789), a u istome je gradu 1791. tiskan *Omaggio poetico in morte di D. Antonio di Gennaro duca di Belforte [...] tra gli Arcadi Licofonte Trezenio*, s jednim Kunićevim epigramom (Sep. et Lug. 45). Godine 1794. objavljena zbirka *Adunanza tenuta dagli Arcadi il di 2 Marzo 1794, giorno in cui fu collocato nella Sala del Serbatojo il ritratto di Amarilli Etrusca, sig.^{ra} Teresa Bandettini* sadržavala je i epigram posvećen proslavljenoj talijanskoj improvizatorici, naslovljenici publikacije (Enc. 147).

U Bodonijevoj tiskari tiskana su dva antologijska izdanja francuskih, odnosno latinskih epigrama u prijevodu na talijanski, kako ih je priredio Carlo Roncalli Parolino: prvi svezak 1786, drugi 1792. Prvom je navedenom svesku Kunić sastavio pohvalni epigram (Enc. 164), a kad je izašlo novo izdanje, *Epigrammi latini tradotti in versi italiani* (1798), u njemu je bio otisnut (s prijevodom na talijanski) dvadeset i jedan Kunićev epigram – prepjev

¹⁶ Tada je tiskano pet Kunićevih epigrama koji su bili i u prvom izdanju (Sep. et Lug. 46, 49, 47, 48, 51), te su uz bilješku »Idem cl. Auctor hanc editionem novis hisce carminibus locupletavit« dodani i Enc. 247 i Sep. et Lug. 30. Kunićeve pjesme, pod natpisom »Pererai [sic] Megaridis P. A.«, otvaraju dio naslovljen »Carmina Latina«, koji slijedi nakon »Prose« i »Poesie toscane«. U zbirci su sudjelovali i Godard, Bettinelli, Pagnini, Roberti, Cesarotti, Pindemonte, Soave, A. Tana i drugi.

¹⁷ Broj 15.22 (3. lipnja 1786). Da su Kunić i Tana inače bili prijatelji, svjedoče još neki sačuvani epigrami: Enc. 131, Lud. 46, Lyd. 23.

¹⁸ Kunićevo se pravo ime ne spominje, već ga se najavljuje ovim riječima: »Nella nitidezza, e purità delle espressioni, nella dolcezza de' pensieri ravviserà facilmente ognuno per autore di tali epigrammi l'elegantissimo traduttore d'Omero, l'impareggiabile Perelao Megaride«; *Memorie per le belle arti*, sv. III (srpanj 1787), str. CLXIV-CLXVIII, citat sa str. CLXIV.

s grčkoga, te jedan originalni njegov epigram (Var. 61). Bili bi to, koliko nam je zasad poznato, prvi epigrami objavljeni nakon Kunićeve smrti.

Slijedilo je Marottijevo izdanje u Parmi, a zatim izlazak dvaju epigrama i jedne elegije u antologiji Urbana Appendinija u Dubrovniku 1811. Appendini je, otisnuvši u prvome dijelu vlastitu poeziju, u drugome dijelu, podijeljenu u tri knjige, okupio pjesme dubrovačkih latinista – Ilije Crijevića, Didaka Pira, Ivana Karla Andelića, Vlaha Bolića, Savina Džamanjića, Rajmunda Kunića, Bernarda Džamanjića, Džona Rastića, Francesca Marije Appendinija, Đura Ferića, Antuna Krše i Đura Hidže. Kunić je zastupljen elegijom koja je kasnije nazvana »Ad amicum in Illyrico prope Epidaurum rusticantem«, prijevodom *ex Graeco* Tirtejeve elegije, pjesmom u heksametrima »Ad Antonium A...«, koja bi kako po žanrovskoj klasifikaciji njegove poezije tako i po smještaju u rukopisima pripadala stihovanim poslanicama, te dvama epigramima, »Ad Lucam Antonii de Sorgo rogantem, ut in Rogerii Boscovichii parentalibus aliquid scriberet« (Enc. 245) i »De Varo, et Stayo« (Enc. 18). Složimo li se s Kasumovićevom pretpostavkom da je poslanica »Ad Antonium A...« bila upućena Dubrovčaninu Antunu Aletinu, moglo bi se reći da je Appendini, uz iznimku prijevoda Tirteja, Kunića želio predstaviti sastavcima vezanima uz domaći kraj i domaće ljude.

No, Kasumovićevo iščitavanje adresata ostaje upitno. Utemeljeno je na Appendinijevoj bilješci ispod posljednjega stiha navedene pjesme: »Hanc, amice lector, et præcedentem Cunichii lucubrationem [i. e. ex Græco Tyrtæi] acceptam refer curæ Petri Alethy Ragusini Viri Clarissimi, et Græcis Latinisque litteris doctissimi, cui ab ipso auctore donatæ fuerant«. ¹⁹ Kasumović je prema tome smatrao da je adresat pjesme bio Antun Aletin (1716-1774), Petrov otac, premda mu, s obzirom na sadržaj stihova, nije osobita smisla imalo da autor poput učitelja uvodi u grčku književnost učenika koji bi bio od njega stariji. ²⁰ Što Appendini tvrdi, da je pjesme do-

¹⁹ *Urbani Appendini cler. reg. Scholarum piarum et in lyceo Ragusino philosophiae ac matheseos professoris carmina. Accedunt selecta illustrium Ragusinorum poemata.* Ragusii: Typis Martecchinianis, 1811, str. 279.

²⁰ Stoga je također pomislio da »možda Kunić Antonija kao prijatelja pozivlje, da pođe skupa s njim, da se dadu na izučavanje grčke knjige, pozivlje ga samo iz pjesničkih razloga, a možda pjesnik uzimlje Antonija samo zato, što je našao nešto slično u pjesmi, za kojom se poveo, što ćemo kasnije čuti«; I. Kasumović,

bio od Petra Aletina, podudara se s nalascima kasnijih istraživača: Petar Aletin bio je Kunićev učenik, boravio je posljednji put u Dubrovniku od 1802. do 1804. i bio je u posjedu jednoga rukopisa s Kunićevim stihovima.²¹ S druge strane, sporno je tko je adresat pjesme, jer se drugdje javlja u drugim oblicima, odnosno čini se da ju je autor s vremenom prenamijenio: u autografu AMB 994, kazalu u rkp. AMB 594/V te u Radeljinu prijepisu AMB 1156 vokativ glasi »Ignati«; u prijepisu AMB 594/III »lecti juvenes«, dok je »Antonik«, kao kod Appendinija, još i u rukopisu iz knjižnice braće Stulli.²² Također, nema sigurnog podatka o rukopisnom izvoru za epigrame, a inačica onog upućenog Luki Sorkočeviću kakva se nalazi u Appendinija zasad je poznata samo iz prijepisa AMB 119, dok je tekst ponešto drugačiji u AMB 594/V i 2055 (na dva mjesta), te u Radeljinim prijepisima AMB 1156, DADU 283, sv. 68, i izdanju iz 1827.

Appendini ne kaže ništa ni o podrijetlu elegije »Ad amicum rusticantem«,²³ ali dodaje bilješku koja, osim što izražava njegov sud o Kunićevim epigramima, nudi dataciju pjesme: »Hæc elegia anno MDCCXXXVIII. conscripta est, cum auctor vix decimum nonum ageret ætatis annum. Quantum Latinæ linguæ decus accederet, si quæ Cunichius prosa oratione, et versibus scripsit, et quorum pars maxima inedita in tenebris diligenter servatur, in lucem emitterentur! Si vir ille maximus in suis epigrammatis non semper lectorem in admirationem rapit, semper tamen venustus est, numerosus, et latinissimus«. ²⁴ Radelja je ovu elegiju u svojem prijepisu 1156 AMB uvrstio među netiskane, što je dosadašnje

»Pjesme Urbana Appendinija i s njima izdana antologija dubrovačkih latinskih pjesnika«, *Rad JAZU* 174 (1908), str. 88. (pjesma »za kojom se poveo« Vidina je *Poetika*; v. isto, str. 90-91).

²¹ V. Ž. Muljačić, »O Petru Franu Aletinu (1768-1836)«, *Anal. Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 8/9 (1962), str. 621. i 630.

²² V. I. Martinović, »Poezija Rajmunda Kunića u rukopisnom zborniku hrvatskih latinista iz knjižnice braće Stulli«, *Anal. Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 34 (1996), str. 57. Martinović se o pitanju adresata određuje riječima: »Autograf, dakako, otklanja sve dvojbe kome je poslanica bila izvorno namijenjena [...]. Moguće je, ipak, da je nekom mladom Antunu, oduševljenom za grčki jezik, pjesnik i profesor Kunić rekao da poslanicu [...] shvati kao da je njemu upućena«.

²³ Kasumović ju je nazvao »Laudes vitæ rusticae«; usp. *nav. dj.*, str. 84.

²⁴ U. Appendini, *nav. dj.*, str. 265-266.

istraživače navodilo na zaključak da je njegov prijepis morao nastati do 1811, kada je ta elegija izašla u Appendinijevu izdanju.²⁵

Još jedan Kunićev učenik, pa i predavač retorike na Rimskom kolegiju, zaslužan je za objavljivanje jednog broja epigrama: Stefano Antonio Morcelli (1737-1821), glasoviti proučavatelj antičkih i novijih latinskih natpisa, objavio je i dvodijelnu knjigu epigrama²⁶ u kojoj na dobrobit mladeži – kako bi se ona mogla vježbati u latinskom stihotvorstvu bez opasnosti od kvarenja mašte mitološkim pričama ili duha poganskim idejama – odabire najbolje epigrame antičkih i modernih autora, pridruživši im i niz vlastitih. Među trideset i pet autora (u prvome su dijelu »scriptores epigrammatum« a u drugome »hendecasyllaborum«)²⁷ Kunić je zastupljen sa šest izvornih epigrama (Sac. 62, Mor. 230 i 249, Enc. 72 i 213, Var. 178) i trima pjesmama u hendekasilabima (br. 5, 6, 11), uz deset prepjeva epigrama iz Grčke antologije. Sve su autorske pjesme već bile tiskane u parmskom izdanju.²⁸

²⁵ Usp. Ž. Puratić, »O nekim neobjavljenim radovima Rajmunda Kunića«, *Živa antika* 13-14 (1964), str. 229-230; P. Knezović, »Tragovi Vergilijevog stvaralaštva u Kunićevim elegijama«, *Živa antika* 33.2 (1983), str. 202, bilj. 11; isti, »Elegije Rajmunda Kunića«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 34 (1996), str. 104.

²⁶ *Electorum libri II quos Andreas Andreius rhetor edendos curavit eruditioni Lycii Clarenensis*. Brixiae: N. Bettoni, 1814; drugo izdanje u Padovi četiri godine kasnije.

²⁷ U oba dijela pjesme su dalje podijeljene na ove podvrste: *dedicationes, vota, gratulationes, tituli, ellogia, epitaphia, documenta, lusus*.

²⁸ Zanimljiva je i Morcellijeva povezanost s Dubrovnikom. U tom je gradu odradio jedan dio isusovačke magistarske prakse (1762-1765). Profesorom govorništa na *Collegio Romano* postao je malo prije ukinuća Družbe, a zatim je prihvatio posao bibliotekara kardinala Alessandra Albanija, koji mu je bio i mecena. Godine 1790. odlazi na dužnost prepošta u rodni Chiari, gdje je ostao do smrti. Kad je 1799. umro nadbiskup Dubrovnika Lujo Spagnoletti, dubrovački Senat odabrao je Morcellija za njegova nasljednika; Morcelli je međutim ponudenu čast odbio. Detaljno o toj epizodi piše njegov biograf G. Baraldi: »Rimasta la sede arcivescovile di Ragusi vedova in quest' anno del suo pastore, quel Senato elesse il nostro Morcelli, a cui scrisse la più obbligante, premurosa, e cortese lettera il 28 Giugno, ricordando la dolce memoria che tuttor v' era di lui, che sette lustri in addietro avea nella pietà, nelle scienze formata gran parte di quella gioventù, e appianando con generose offerte e proposizioni quante difficoltà avrebbero potuto da lui opporsi. A questa lettera congiunsero i più efficaci uffici e le più affettuose preghiere e il Consiglier Clemente di Menze, e Gio: Luca Volanti Segretario di quella Repubblica e l'esgesuita Raguseo Matteo Giorgi, e Pier Francesco de Lallich agente in Venezia della Repubblica di Ragusi. Tutto fu inutile a smovere il Morcelli dal suo gregge, nè un istante solo l'onorevole e spontaneo invito, nè il pallio arcivescovile il rese meno affezionato, fedele meno al suo Chiari. E quanto egli contasse l'onore

U publikaciji *Degli aneddoti di Gaetano Marini, commentario di suo nipote Marino Marini* (Rim, 1822), među stihovima povodom izbora Giovannija Ganganellija za papu Klementa XIV, u bilješki vezanoj za papino rodno mjesto, Santarcangelo, donosi se jedan Kunićev epigram (Enc. 39).

Slično tomu, jedan je, posvećen Djevici Mariji (Sac. 39), kao ogledni epigram objavljen u zbirci poezije Giuseppea Petruccija (*Josephi Petrucci interamnatis e societate Jesu, et Vincentii Fugæ romani selecta carmina. Accedunt epigrammata scholasticorum societatis Jesu*. Romæ: ex typographeo Josephi Salviucci, 1822).²⁹

grande che da tale proposta gli veniva, sentasi come nelle sue memorie scriva '29 Luglio Lunedì. In questo giorno mi arrivò lettera del Rettore e Consiglieri della Republica di Ragusi, con cui mi davan parte d' avermi nel lor Senato eletto Arcivescovo della loro Metropoli: risposi subito rinunziando a tal onore'; G. Baraldi, *Notizia biografica di Stefano Antonio Morcelli*. Modena: Per gli eredi Soliani tipografi reali, 1825, str. 37-38. O Morcelliju v. i natuknicu Ferdinanda Cavallija u *Biografia degli Italiani illustri nelle scienze, lettere ed arti del secolo XVIII e de' contemporanei [...]* per cura del professore Emilio de Tipaldo, sv. 10. Venezia: dalla tipografia di Gio. Cecchini, 1845, str. 120 [u izdanju pogrešno paginirano; zapravo 102]-121.

²⁹ Pretisnuo ga je iste godine i autor prikaza L. Biondi u: *Giornale arcadico di scienze, lettere, ed arti* 16 (1822), str. 268.

NASTOJANJA FRANCESCA CANCELLIERIJA

Objavlivanjem epigrama svojevrsni je dug svom omiljenom učitelju vratio i jedan od najčuvenijih i zacijelo najprivrženijih Kunićevih učenika, Rimljanin Francesco Cancellieri (1751-1826), u više navrata, uvrštavajući pojedine stihove u svoja djela, te izdvojivši k tomu izbor dotad neobjavljenih za *Giornale arcadico*.³⁰ Tako je, prema vlastitu svjedočenju,³¹ 1814. u svojim *Osservazioni intorno alla questione promossa [...] sopra l'originalità della Divina Commedia di Dante* tiskao tri Kunićeve pjesme u čast firentinskog pjesnika (Enc. 86 i Lyd. 85 i 106); godinu zatim jedan epigram u djelu *Uomini di gran memoria, e di quelli divenuti poi smemorati* (Sat. 145); u prijevodu s engleskog kompilacije o šahu (*Il giuoco degli scacchi*) 1817. jedan, a u drugom izdanju 1824. ukupno četiri epigrama (Var. 87, Lud. 47, 48, Mor. 109); u *Descrizione delle funzioni della Settimana santa nella capella pontificia* (1818, četvrto izdanje) jedan epigram (Mor. 116); dva upućena Francescu Miliziji u *Lettera al ch. sig. canonico Moreni sopra la statua di Mosè* (1823); iste godine tri epigrama u čast Raphaelu Mengsu i pet u njegovu smrt u pregledu *Notizie istoriche delle chiese di S. Maria in Iulia, di S. Giovanni calibita nell'isola Licaonia e di S. Tommaso degli Spagnuoli* (Mor. 295, Sep. et Lug. 67, 66, 65, 18, 68, 69, Enc. 227);³² te u *Memorie intorno alla vita ed alle opere del pittore cavaliere Giuseppe Errante* 1824. jedanaest epigrama Kunićevih o Alfierijevoj *Antigoni* (Enc. 212, 209, 214, 213, 211, 217, 215, 220, 218, 210, 154) i o drugim Alfierijevim tragedijama njih trinaest, »che quasi altrettante

³⁰ Erudit i kompilator, Cancellieri je bio iznimno plodan autor: u *Biografia degli Italiani illustri* (sv. 6, Venecija 1838, str. 409-424; autor natuknice G. Basseggio) navedena su 163 njegova tiskana i 80 netiskanih djela, što pjesničkih što s područja književne povijesti i kritike, historiografije, arheologije, epigrafske, slikarstva, teologije, crkvene povijesti, agrikulture, mehanike, veterine.

³¹ Popisao je ta izdanja Cancellieri u uvodnom pismu S. Bettiju, *Giornale arcadico* 25 (1825), str. 50-51.

³² Svi su pretisnuti u osvrtu na to djelo u časopisu *Giornale arcadico* 22 (1824), str. 245-247.

gemme aggiugneranno un singolare ornamento a questo mio Opuscolo»³³ (Enc. 208, 207, 206, 202, 200, 204, 201, 203, 205, 333, 199, 219, 221).³⁴ Na koncu, tijekom 1825. Cancellieri je još 142 učiteljeva sastavka poslao uredništvu časopisa *Giornale arcadico*, te je objavljeno šest rukoveta nizom u tri broja:

- sv. 25 (1825), str. 49-60, 19 epigrama:³⁵
 Var. 44, Lyd. 608, Enc. 127, 150, Lyd. 417, 418, 416, 422, 421, 420, Enc. 75, 74, jedan epigram kojeg u Radeljinu prijepisu nema, Enc. 149, 94, 109, Var. 160, Enc. 110, 108;
- isti svezak 25, str. 206-214, 18 epigrama:
 Enc. 26, 101, Vot. 10, Enc. 30, 22, Sac. 38, Enc. 74, 24, 25, Sat. 1397, Enc. 32, 23, 31, 36, Sep. et Lug. 4, Enc. 77, jedan epigram kojeg nema u Radeljinu prijepisu, Enc. 40;
- sv. 26 (1825), str. 83-90, 20 pjesama:
 Enc. 55, 57, 52, 54, 53, 58, 102, 56, pjesma u hendekasilabima (br. 40), Enc. 66, 64, 65, 49, Sat. 1071, Enc. 47, 45, 46, 72, Var. 1, Vot. 15;
- isti svezak 26, str. 214-225, 34 epigrama:
 Enc. 107, Lud. 87, Enc. 61, 114, 113, epigram kojeg nema u Radeljinu prijepisu, Enc. 112, Sat. 714, 718, 719, 1085, 1131, Enc. 280, 168, 12, 13, 18, 11, Sep. et Lug. 32, Enc. 19, Sep. et Lug. 53, Lyd. 227, Enc. 4, Sep. et Lug. 41, Var. 294, Lyd. 224, Var. 293, Enc. 184, 185, Lyd. 304, jedan epigram kojeg nema u Radeljinu prijepisu, Enc. 126, 128, Lud. 215;
- sv. 27 (1825), str. 56-65, 27 epigrama:
 Sac. 25, 70, 22, 24, 23, Var. 28, Enc. 237, 235, Sat. 1216, Enc. 412, četiri epigrama koja nisu u Radeljinu prijepisu, Enc. 234, Sat. 260, 221, 259, 227, 226, 896, Var. 11, Sat. 261, 267, 271, 1215, Enc. 147;
- isti svezak, str. 195-204, 24 epigrama:

³³ F. Cancellieri, *Memorie intorno alla vita ed alle opere del pittore cavaliere Giuseppe Errante*, str. 197.

³⁴ Epigrame je smatrao vrijednima ponovno tiskati Girolamo Amati u prikazu Cancellierijeva djela: *Giornale arcadico* 23 (1824), str. 87-95.

³⁵ Cancellieri kaže: »[...] eccovene altri diciannove veramente aurei, e consimili a quelli de' più eleganti scrittori dell'antichità«; *Giornale arcadico* 25 (1825), str. 51. Redni broj VIII. pogrešno je otisnut pred dva usporedna epigrama, a posebno je brojem X. označena talijanska parafraza epigrama pod brojem IX. (autor parafraze krije se pod arkadskim imenom Rorindo Pritanio). Prema tome, Kunićevih je epigrama 19.

Sep. et Lug. 5, 6, 52, Enc. 198, Sep. et Lug. 50, Enc. 148, Sat. 855, Sep. et Lug. 52, Sat. 345, Sep. et Lug. 2, Var. 2, Enc. 270, 120, 122, 119, Sat. 887, Enc. 118, 123, 124, 369, Sat. 908, Enc. 125, jedan epigram kojeg nema u Radeljiniu prijepisu, Sat. 291.

I već spomenuti autor uvodne napomene u rukopisnom kodeksu AMB 594 u Dubrovniku znao je da je kod Cancellierija ostalo Kunićevih stihova.³⁶ Sam Cancellieri taj je podatak iznosio na više mjesta. U raspravi *Osservazioni intorno alla questione promossa [...] sopra l'originalità della Divina Commedia di Dante* iz 1814. spominje dragocjenu zbirku Kunićevih djela koju mu je ljubazno ustupio sin Marije Pizzelli, Pietro, nakon čega ju je on opremio sažecima (*argomenti*) i novim rasporedom (distisi; elegije; heksametri; hendekasilabi; proza; elogij), s namjerom da je da tiskati.³⁷

Koliko znamo, do toga ni tada ni kasnije nije došlo. Naime, prvu sljedeću vijest nalazim u primjerku *Descrizione delle funzioni della Settimana santa nella capella pontificia* iz 1818, gdje Cancellieri pripovijeda kako je zbirku Kunićevih epigrama ustupio Giuseppeu Petrucciju, od kojeg se očekuje da ih objavi što prije.³⁸ Isusovac Petrucci, prevoditelj Kalimaha, Katula i Tacita,

³⁶ »Sapevo anche, che esistevano molte sue poesie presso il dottissimo Sig.^r Ab Francesco Cancellieri statò uno dei prediletti di lui scolari, e che terminato il corso dei studi ha sempre in seguito continuato e per gratitudine e per genio ad amarlo e riverirlo; rkp. AMB 594, f. [3r].

³⁷ »[...] preziosa raccolta, cortesemente cedutami dal virtuoso mio Amico Sig. Pietro Pizzelli, figlio dell' egregia Sig. Maria, lodata sotto il nome di Lida, dal mio celebre Maestro Raimondo Cunich, e che ho già ordinata, e disposta, avendovi premessi tutti gli argomenti in latino, con idea di pubblicarla, unitamente ai Distici, all' Elegie, agli Esametri, agli Endecasillabi, alle Prose, ed al suo Elogio; F. Cancellieri, *Osservazioni intorno alla questione promossa [...] sopra l'originalità della Divina Commedia di Dante*, str. 98.

³⁸ Cancellieri je opisuje kao »[...] Raccolta degli aurei Epigrammi del mio celebratissimo Maestro P. Raimondo Cunich, da me ceduta all' egregio suo Successore nella Scuola di Rettorica al Noviziato di S. Andrea, P. Giuseppe Petrucci, da cui si spera di vederli quanto prima publicati; *Descrizione delle funzioni della Settimana santa nella capella pontificia*, str. 213. Riječ je o četvrtom izdanju Cancellierijeve studije, a prva tri (iz 1789, 1801. i 1802) nisu mi dostupna, pa ostaje pitanje je li tu zbirku autor spominjao ranije; također je li ona dio raznovrsna korpusa dobivena od Pietra Pizzellija, koji Cancellieri želi publicirati, ili je zaseban prijepis. U svojoj zbirci poezije, već spomenutoj *Josephi Petrucci interamnatis e societate Jesu, et Vincentii Fugæ romani selecta carmina* (1822), Petrucci je objavio jedan Kunićev epigram dotad neobjavljen, kako svjedoči Biondi: »L' A[utore] ha tolta questa sentenza da un' epigramma inedito del Cunich: ed ha fatta cosa graziosa ai letterati pubblicandolo« (Gi-

pošto je dvadeset godina na Rimskom kolegiju predavao književnost, nakon Kunićeve smrti preuzeo je njegovu katedru grčkoga jezika i poetike. Umro je 1826,³⁹ ali Kunića nije objavio; možda je, štoviše, zbirku vratio, jer Cancellieri iznova piše o vlastitoj nakanu da je objavi, u izdanju rasprave *Il giuoco degli scacchi* iz 1824, otkrivajući ovaj put možda i razlog zbog kojega je naposljetku nije uspio otisnuti: ponovivši raspored po vrstama Kunićevih tekstova, koje je opskrbio elogijem i sažecima na latinskome, dodao je kako će opus objaviti bude li imao sreću naći pokrovitelja koji će projekt financirati.⁴⁰ Ne donoseći ništa novo, još je jednom spomenuo »cospicua raccolta de' medesimi epigrammi da me posseduta« kad ih je slao u *Giornale arcadico* 1825, uputivši samo na rasprave o Danteu i šahu gdje se može vidjeti zamišljeni raspored zbirke.⁴¹

Cancellieri je umro potkraj 1826, njegova golema biblioteka prešla je u ruke nasljednika, a njegov prijatelj Girolamo Egidio di Velo tiskao je godinu poslije katalog Cancellierijevih objavljenih i neobjavljenih djela te rukopisa koji su bili u njegovu vlasništvu.⁴² Autor osvrta u časopisu Akademije Arkadije smatrao je vrijednim istaknuti kako su se među tim rukopisima nalazila i dva

ornale arcadico 16 (1822), str. 268), što potvrđuje da je netiskane epigrame imao na raspolaganju.

³⁹ Ne 1820, kako stoji u C. Sommervogel, *Bibliothèque*, sv. 2, st. 1919. Ovim riječima počinje obavijest o Petruccijevoj smrti u *Gazzetta piemontese* 55 (9. svibnja 1826): »La compagnia di Gesù, e la repubblica letteraria, hanno fatto una gravissima perdita colla morte del padre Giuseppe Petrucci da Terni, uomo dotissimo nelle lingue greca e latina che fu successore del celebre Cunich nell' università Gregoriana«, str. 315. O Petrucciju v. *Biografia degli Italiani illustri*, sv. 3, Venecija, 1836, str. 381-382. Održavao je i veze s Dubrovčanima: njegovom su zaslugom 1823. u *Giornale arcadico* 20 (1823), str. 409-410, objavljene dvije pjesme Antuna Krše u smrt pape Pija VII.

⁴⁰ »Darò fine alla ristampa di questa *Biblioteca* con questi quattro aurei *Epigrammi de Ludo Latruncularum*, del mio amatissimo Maestro P. Raimondo Cunich Raguseo, de' quali ho disposta la numerosa *Serie*, per pubblicarla, col suo *Elogio*, unitamente ai *Distici*, all' *Elegie*, agli *Esametri*, agli *Endecasillabi*, ed alle *Prose* elegantissime, avvendovi premessi tutti gli argomenti in Latino, se avrò la sorte di trovare un *Mecenate*, che mi dia il modo di darla alla luce«; *Il giuoco degli scacchi*, str. 167-168. Ovo izdanje iz 1824. je drugo i prošireno u odnosu na prvo iz 1817.

⁴¹ V. *Giornale arcadico* 25 (1825), str. 51.

⁴² *Catalogo di tutte le produzioni letterarie editte e inedite della ch. me. dell'abate Francesco Girolamo Cancellieri, coll'elenco dei manoscritti lasciati ai suoi eredi*. Roma: dalla tipografia Ercole, 1827.

sveska latinskih epigrama Kunićevih.⁴³ Kakva je bila njihova daljnja sudbina, ne zna se.⁴⁴

⁴³ »Fra' mss. poi da lui posseduti, e lasciati agli eredi, ve ne sono di maggiore e di minor pregio: ma preziosissimi per noi si reputano la *Vita di D. Olimpia Maidalchini Panfilj e d'Innocenzo X suo cognato*, scritta da Gregorio Leti: i due volumi degli epigrammi latini del Cunich; le varie opere del padre Cordara; e gli 8 volumi del particolare carteggio d'esso ab. Cancellieri co'primi uomini di questo tempo [...];« *Giornale arcadico* 33 (1827), str. 365. Godine 1881. Alessandro Moroni objavio je *Nuovo catalogo delle opere editate ed inedite dell'abate Francesco Cancellieri con un ragionamento su la vita e gli scritti del medesimo* (Roma: Tipografia degli Artigianelli), no ondje se može naći samo jedinica s Cancellierijevim pismom kojim šalje Kunićeve epigrame u *Giornale arcadico*; v. str. 110. Među Cancellierijevim neobjavljenim djelima navodi se i naslov *Gl'improvvisatori e poeti laureati, con una elegia ed epigrammi inediti sul gruppo del Laocoonte di Elio Lampridio Cervino Raguseo, e con molte note su i poeti, e su la poesia estemporanea*, v. str. 136.

⁴⁴ Glavnina rukopisa iz Cancellierijeve ostavštine danas se nalazi raspoređena između Biblioteca Apostolica Vaticana i Biblioteca nazionale centrale di Roma; v. u članku A. Petruccijsa u *Dizionario biografico degli Italiani*, s. v.

DUBROVAČKO IZDANJE IZ 1827. I KASNIJI IZBORI

Godine 1827. u Reggiu Emilia kod Torreggiana izlazi izdanje *Anthologica sive Epigrammata Graeca selecta Latinis versibus reddita. Accedunt nonnulla epigrammata originalia auctoris nunquam typis missa notis illustrata*.⁴⁵ Samo su ipak prijevodni epigrami popraćeni bilješkama, ne i izvorni, kojih je ukupno dvadeset i sedam (dvadeset dva netiskana i pet već spomenutih, posvećenih Liviji Caraffi i objavljenih 1784).

Kudikamo je odsudniju ulogu za cjelokupnu recepciju Kunićeve epigramatike u nas odigralo iste godine objavljeno izdanje tiskara Antonija Martecchinija u Dubrovniku, *Raymundi Cunichii Ragusini epigrammata nunc primum in lucem edita*. Iz popratnih tekstova, ali i iz drugih svjedočanstava suvremenika, poznato je da ga je za tisak bio priredio Rafo Radelja, inače kanonik dubrovačke katedrale; namjesto predgovora, svojem izboru Kunićevih epigrama predmetnuo je vlastitu stihovanu posvetu »Ad clarissimum virum Raymundum Cunichium jampridem vita functum Raphael Radeglia«, u četiri stiha: »Nil tibi ego potui vivo dare; do tua formis / Impressa extincto carmina Palladiis. / O utinam tali dono laetere! Juvet te / O utinam hoc campis me loqui in Elysiis!«⁴⁶ Radelja je donio 967 epigrama, zaobišavši sve već tiskane u parmskom izdanju 1803, a označio ih je rimskim brojevima, opskrbio natpisima i razdijelio u devet knjiga: Sacra (njih 49), Votiva (19), Moralia (115), Encomiastica (248), Satyrica

⁴⁵ U Jurića postoji podatak da je izdanje pod naslovom *Anthologia sive Epigrammata Graeca selecta Latinis versibus reddita. Acc. nonnulla epigrammata originalia* objavljeno u Reggiu kod istog tiskara već 1823. Prenesen je iz Brunellijske *Catalogo sistematico dell' i. r. biblioteca ginnasiale-provinciale di Zara* (Programma del i. r. ginnasio [...] 1899/1900-1901/1902), Zara, 1900-1903, str. 53; usp. Š. Jurić, *Croatiae scriptores Latini recentioris aetatis*. Zagrabiae: Institutum historicum Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalum, 1971, str. 239. Tom izdanju nisam uspjela ući u trag.

⁴⁶ *Raymundi Cunichii Ragusini epigrammata nunc primum in lucem edita*. Ragusii: typis Antonii Martecchini 1827, str. III.

(153),⁴⁷ Ludicra (106), Varia (90), Sepulcralia et Lugubria (54), Ad Lydam Lydaeque familiam (133). Izdanje iz 1827. bit će izvor svim narednim objavljivanjima i proučavanjima Kunićevih epigrama i nas.

Pet godina kasnije prihvatio se prevođenja na talijanski otprilike trećine 1827. tiskanih epigrama tršćanski liječnik Lorenzo Rondolini.⁴⁸ Na dvije uvodne stranice (3-4) u predgovoru će, iza pohvale Dubrovnika i njegovih učenih ljudi, istaknuti kako je nakon Kunićeve smrti sabrao i objavio njegove najbolje epigrame Rafo Radelja te će o sebi samom reći kako mu je uz liječničku službu navika baviti se i lijepim umijećima; stoga je pokušao prevesti neke, nadajući se da nije iznevjerio smisao originalnih stihova, s kojima se, tvrdi, njegovi prepjevi nipošto ne mogu usporediti. Od stranice 5. do 91. raspoređeno je 117 epigrama, a ispod svakog od njih prepjev na talijanski, s tim da je pri prevođenju eksperimentirao s različitim metričkim oblicima. Na kraju je dodao ne samo izvornik i prijevod epigrama Beninja Albertinija upućena Radelji u pohvalu dubrovačkog izdanja nego i vlastiti konsolatorni epigram povodom Radeljine smrti, latinski i talijanski.⁴⁹

Kunić se pojavljuje i u izboru *Eclogae poetarum Latinorum in usum gymnasiolorum et seminariorum philologicorum* (1833), drugom i proširenom izdanju lektirnoga priručnika ciriškoga profesora retorike Johanna Caspara von Orellija, u kojemu su zastupljeni grčki, rimski i novovjekovni autori. Među epigramatičarima neolatinistima Kunić se s tri sastavka (Var. 294, Lyd. 417, 423) našao u društvu Sannazara, Castiglionea, Poliziana i Bemba.⁵⁰ Sa šest je pak epigrama zastupljen u izboru također na-

⁴⁷ Posljednji satirički epigram nosi broj CLII, ali pogreška je upravo na tom mjestu: dva posljednja nose isti taj broj; v. str. 208. Točan ukupan broj epigrama u Radeljinu izdanju donio je već Ž. Puratić, »O nekim neobjavljenim radovima Rajmunda Kunića«, str. 227, dok Sopta zbog omaške pri unošenju u tablicu ima 920; v. J. Sopta, »Književna ostavština Rajmunda Kunića SJ (1719-1794) u Arhivu Male braće u Dubrovniku«, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 34 (1996), str. 11.

⁴⁸ Njegovo izdanje nosi naslov *Saggio di versione degli epigrammi latini di Raimondo Cunich Raguseo del D.^r Lorenzo Rondolini, medico ai Lazzaretti di Trieste, decorato della grande aurea medaglia di onore con catena, membro dell'Ateneo di Venezia, dell'Accademia agraria di Udine, della I. R. Società agraria di Gorizia*. Trieste: dalla Tipografia eredi Coletti, 1832.

⁴⁹ V. isto, str. 94. Radelja je umro 17. prosinca 1831.

⁵⁰ Puni je naslov djela *Eclogae poetarum Latinorum in usum gymnasiolorum et seminariorum philologicorum. Iterum edidit longe auctiores et correctiores Io.*

mijenjenu gimnazijalcima, *Sacrorum carminum delectus in usum gymnasii pisauensis*, koji je priredio Giuseppe Ignazio Montanari i objavio u tri toma u Pesaru 1833-34. Epigrami Mor. 249, Sac. 30, 28 i 35, Enc. 57 te jedan kojeg nema u Radeljinu 1156 otisnuti su u trećem svesku.

Još su jednom probrani Kunićevi epigrami objavljeni u izdanju koje je imalo očitu pedagošku namjenu, 1846. u Rimu: *Epigrammata moralia et encomiastica in usum studiosae juventutis a Vincentio Basilio Diotallevi Romano ex variis auctoribus electa*.⁵¹ Sastavljač priručnika bio je rimski svećenik i utemeljitelj udruženja Accademia Romana dei Quiriti. U knjižici koja zaprema malo više od stotinu stranica nalazi se sto epigrama.⁵² Među moralnima ima sedam Kunićevih prijevoda iz Grčke antologije, a izvornih dvadeset i jedan (Mor. 29, 74, 92, 105, 103, 180, 297, 312, 387, 398, Sat. 1281, Mor. 73, 230, 233, 245, 177, 249, 185, 262, 273, Enc. 243). U malu antologiju enkomijastičkih epigrama Diotallevi je uvrstio osam Kunićevih prijevoda s grčkoga a petnaest autorskih sastavaka (Enc. 37, 123, 205, 38, Lyd. 471, Enc. 139, 164, 167, 357, 270, 265, 407, 412, 315, 327). Nedvojbeno je dakle Kunić za Diotallevija na polju moralizatorske i pohvalne epigramatike najreprezentativniji autor: uz Kunića je prisutno još dvadeset i šest imena, ali budući da je on zastupljen ukupno pedeset i jednim epigramom, njegovih je više od 50% odabranih pjesama.

Postoji i posredan podatak o tiskanju jednog epigrama upućena Lidi, o Danteu, 1871. u ogledu Giuseppea Melandrija *Intorno allo studio dei Padri della Compagnia di Gesù nelle opere di Dante Alighieri* (Modena, 1871).⁵³ Dva napisana u hvalu Cornelije Knight (Enc. 173 te jedan kojeg nema u Radeljinu prijevodu)

Casp. Orellius. Insunt A. Persii Flacci Satirae sex integrae cum scholiasta et varietate aliquot codd. nunc primum collatorum. Turici: Typis Orellii, Fueslini et Sociorum, 1833; prvo izdanje izišlo je 1822. Kunićevi se epigrami nalaze na str. 290-291. Uskoro slijede grčki epigrami, u Grotiusovu prepjevu, ali i u Kunićevu oni koji su zastupljeni u njegovu izdanju *Anthologica sive epigrammata Anthologiae Graecorum selecta* iz 1771.

⁵¹ Romae: ex Typographia fratrum Puccinelli, ad Turrin Sanguineam.

⁵² Tu su i dva epigrama Urbana Appendinija (koja otvaraju zbirku; str. 5. i 6) te epigram Achillea Bocchija u čast Jana Panonija (str. 58).

⁵³ Podatak donosi *Enciclopedia dantesca del prof. Giuseppe Jacopo Ferrazzi [...] Bibliografia, parte II.* Bassano: Tipografia Sante Pozzato, 1877, str. 39. Ferrazzi pogrešno navodi 1823. kao godinu Martecchinijeva izdanja.

objavljena su, k tome, u firentinskoj monografiji *Corilla Olimpica* A. Ademolla (Firenze: C. Ademollo e c., 1887).

Epigram »Ad Galliam« (Sat. 1000), u prepjevu na francuski, uvrstio je Lujo Vojnović u svoj govor »La revolution française vue de l'Adriatique«, održan 1936. na Sorbonnei i otisnut godinu poslije u časopisu *La Revolution française*.⁵⁴

⁵⁴ Kunićev je epigram uveo riječima »Et un grand humaniste, Raymond Cunich, qui osa traduire l'Iliade – en latin! – résume en une épigramme: 'Ad Galliam' tout ce qu'Edouard Burke délayera en un volume«; *La Revolution française*, 11 (3^e trimestre 1937), str. 23.

OBJAVLJIVANJE U HRVATSKOJ U 20. STOLJEĆU

Preostalo je još promotriti hrvatski izdavački kontekst u novije vrijeme, za dvosveščanu antologiju hrvatskoga latinizma koju su za biblioteku Pet stoljeća hrvatske književnosti priredili Veljko Gortan i Vladimir Vratović (1970), sve je uvrštene Kunićeve epigrame (kao i tri pjesme u hendekasilabima u izboru) preveo Josip Torbarina. On je svoje prepjeve tih 119 pjesama objelodanio i neposredno prije u časopisu *Forum*, s uvodom u kojem daje kratak pjesnikov životopis, opisuje dubrovačko i dotad u nas neapaženo parmsko izdanje, duže se zadržava na pitanju Kunićeve narodnosti (za koju je, kao i u slučaju ostalih naših latinista u Italiji, smatrao da je u talijanskoj historiografiji i kritici ponekad bila nedovoljno istaknuta ili osporavana), a nabrajajući Kunićeve suvremenike i poznanike, veći prostor daje Baldassareu Odescalchiju i Engleskinji Corneliji Knight, te na koncu ocjenjuje sadržaj, aktualnost i estetsku vrijednost Kunićevih stihova.⁵⁵

Urednici antologijskog izbora u PSHK, Gortan i Vratović, epigrame su preuzeli iz dvaju najvažnijih tiskanih izdanja, parmskog i dubrovačkog. Uvrstili su 116 epigramatskih sastavaka zajedno s njihovim naslovima, po skupinama preuzetima iz Radeljina izbora (bez ijednog iz ciklusa Votiva).⁵⁶ Osim epigramima i hendekasilabima Kunić je predstavljen i trima odlomcima iz prepjeva *Ilijade*, s Maretić-Ivšićevim prijevodom. Prema uzusima biblioteke, samim autorskim tekstovima i njihovim prijevodima predleži piščev portret, kratak prikaz njegova života i cjelokupnoga latinističkog opusa (za Kunića ga potpisuje Vladimir

⁵⁵ J. Torbarina, »Rajmund Kunić«, i Rajmund Kunić, »Epigrami«, *Forum*, časopis Odjela za suvremenu književnost JAZU 8.18.12 (1969), str. 845-881.

⁵⁶ V. »Rajmund Kunić – Raymundus Cunichius (1719-1794)«, *Hrvatski latinisti – Croatici auctores qui latine scripserunt II*. Pesci 17-19. stoljeća – Auctores saec. XVII-XIX. Pet stoljeća hrvatske književnosti 3. Zagreb: Matica hrvatska – Zora, 1970, str. 433-539. Koji su epigrami preuzeti iz kojeg izdanja, navedeno je u dodatku »Izvori tekstova – Fontes«, str. 930-931.

Vratović), te bibliografija autorovih djela i relevantne literature o njegovu stvaralaštvu.

Izdanje u biblioteci PSHK jedini je znatniji korpus Kunićevih epigrama objavljen u dvadesetom stoljeću; svi kasniji izbori uključuju manji broj pjesama. Tako su dva epigrama po tematskom ključu ušla u zbornik *Dubrovačka Republika i francuska revolucija*: epitaf Voltaireu (Sep. et Lug. 1; prijevod J. Torbarine) i obraćanje Galiji (Sat. 1000; prijevod Branimira Glavičića).⁵⁷

Još su tri latinističke antologije kako ih je priredio Vratović: *Latinističko pjesništvo u Hrvata. Dvojezična antologija* (Zagreb: Školske novine, 1997) u koju su uvrštena 22 Kunićeva epigrama; *Latinism and Mediterraneanism. The Mediterranean constant in Croatian literary culture. Accompanied by Croatian latin lyrics. A bilingual anthology* (Zagreb: Croatian P. E. N. Centre, 1997) s osam Kunićevih epigrama u prijevodu Grahama McMastera na engleski, te *The Croatian muses in Latin. A trilingual anthology Latin-English-Croatian. Musae Croaticae Latini sermonis. Anthologia trilinguis Latin-Anglico-Croatica. Hrvatske muze na latinskom. Trojezična antologija latinsko-englesko-hrvatska* (Zagreb: Most – The Bridge, 1998), gdje je devet epigrama.

Samo u prevedenu obliku Kunićevi su epigrami uvrštavani u još neke naše novije antologije. Zahvaljujući svojem humorističkom potencijalu, tri su satirička epigrama, u Torbarininu preplevu, ušla u *Antologiju hrvatskog humora* (Sat. 766, 82 i 758).⁵⁸ S jednim epigramom iz ciklusa *Sacra* uvršten je i u antologiju duhovne poezije *Krist u hrvatskom pjesništvu*. Riječ je o epigramu »Pueru Jesu« (Sac. 2) koji se u tom izdanju donosi u prijevodu Miljenka Belića.⁵⁹ Posljednje je izdanje ono šest satiričkih epigrama u *Antologiji hrvatskoga pjesništva* iz 2007, ponovno u Torbarininu prijevodu (Sat. 716, 68, 758, 652, 130, 1183).⁶⁰

⁵⁷ *Dubrovačka Republika i Francuska revolucija – La Republique de Dubrovnik (Raguse) et la Revolution française*, M. Foretić (ur.). Dubrovnik: Matica hrvatska Dubrovnik, 1996; Kunićevi epigrami na str. 136. i 137.

⁵⁸ *V. Antologija hrvatskog humora: zlatna knjiga humorističke i satiričke književnosti kroz šest stoljeća*. Odabrao i priredio Fadil Hadžić. Zagreb: V. B. Z., 1999, str. 19.

⁵⁹ *V. Krist u hrvatskom pjesništvu: od Jurja Šižgorića do naših dana*. Antologija duhovne poezije. Izabrao i priredio Vladimir Lončarević. Split: Verbum, 2007, str. 110.

⁶⁰ *V. Antologija hrvatskoga pjesništva: od davnina pa do naših dana*. Sastavio Ante Stamać. Zagreb: Školska knjiga, 2007, str. 169-170.

KUNIĆEVI EPIGRAMI
U RUKOPISIMA

RAD PREPISIVAČA I POKUŠAJI OBJAVLJIVANJA

Među brojnim rukopisima s Kunićevim stihovima koji se danas čuvaju u Dubrovniku – njih preko četrdeset – jedan zbog svoje opsežnosti, zastupljenosti pjesnikovih tekstova, usustavljenosti i truda kojim se na njemu radilo pa i, u estetskom pogledu, osobite kaligrafije, zauzima posebno mjesto. Pohranjen je u Arhivu Male braće, signatura mu je 1156/I i II, a sastoji se od 103 svežnjića (*fascicoli*) veličine 24×16,5 cm, pri čemu je 56 njih povezano u jedan, a preostalih 47 u drugi svežanj. Ta dva svežnja sadrže gotovo sva Kunićeva djela u stihu osim tiskanih elegija, prepjeva *Ilijade*, Mimnerma, Teokrita i epigrama iz Grčke antologije. Odnosno, sadrže preko 3500 epigrama (podijeljenih u devet skupina) – što je nedvojbeno najobuhvatnija zbirka Kunićevih kraćih pjesama u elegijskom distihu, trinaest epskih pjesama (*carmina*), dvadeset osam elegija koje je prepisivač u trenutku svojega rada držao netiskanima, četrdeset i četiri pjesme u hendekasilabima, trinaest heksameterskih poslanica, osamnaest parafraza iz Horacija i četiri iz Katula, sedam epigrama – prepjeva Zanolitijevih soneta s talijanskoga, prepjev jednoga Durantijeva soneta, prepjev Cordarine berneske o vlasulji Ruđera Boškovića u tri pjevanja, prepjev prvih osamnaest strofa Tassova *Oslobodenog Jeruzalema*, prepjeve s grčkoga: Tirtejeve elegije, himne Cereri, te dvadeset osam basni.

Prvi je put rukopis AMB 1156 opisan u katalogu biblioteke fra Inocenca Čulića koji je izradio Ivan August Kaznačić i tiskao ga isprva u dijelovima – dodacima časopisu *Osservatore Dalmato* – a zatim objavio u obliku knjige 1860.¹ Iako u Kaznačićevu prikaz sadržaja rukopisa ima podataka koje treba ispraviti,² točna je

¹ V. *Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich nella libreria de' RR. PP. Francescani di Ragusa*. Zara: dalla Tipografia Governiale, 1860. U Čulićevoj zbirci, prikupljanoj četrdesetak godina, bila su 1132 rukopisa i 1904 tiskane knjige. Sadržaj rukopisa 1156, koji je bio zaveden pod brojem 493, u katalogu se donosi na str. 146-149.

² Radeljino izdanje omaškom je datirano u 1828, a broj satiričkih epigrama umanjen za 10. Iz popisa djela izostavljen je prijevod Durantijeva soneta, *car-*

njegova identifikacija prepisivača čijom je elegantnom kurzivom ispunjeno preko tisuću i pol stranica rukopisa 1156, Rafa Radelje.

Radelju se sa sigurnošću može svrstati među najvažnije dubrovačke prepisivače s kraja 18. i iz 19. stoljeća, među kojima su i Ferić, Altesti, Petar Bašić, Agić, Rajčević, Čulić, te na koncu Ivan Salatić mladi, Pavlović, Tomašević i Marinović. Nakon školovanja u Italiji (rođen je 1769) Radelja je postao svećenikom a zatim i kanonikom dubrovačke katedrale, a dio vremena koje mu je ta služba ostavljala slobodnim posvetio je sastavljanju prigodnih talijanskih i latinskih stihova i govora, korespondenciji s talijanskim književnicima poput Montija, Pindemontea i Lampredija (bio je i članom rimske Akademije Arkadije pod pastirskim imenom Alcandro Erymanteo), te prikupljanju i prepisivanju brojnih rukopisa dubrovačkih i drugih autora.³

Radelja je prepisivač djela Jurja Šižgorića, Ivana Polikarpa Severitana, Ilije Crijevića, Vinka Pribojevića, Jurja Dragišića, Didaka Pira, Ivana Gundulića, Ivana Bunića Vučića, Džona Palmotića, Antuna Gleđevića, Ivana Lukarevića, Miha Mondegaja, Sara Crijevića, Ignjata Đurđevića, Vice Petrovića, Vlaha Bolića, Đura Bašića, Stjepana Gradića, Bara Boškovića i Carla Rotija, Frana Staya, Đura Ferića, Marka Faustina Galjufa, Giuseppea Taruffija, potom F. M. Appendinija, Bernarda Džamanjića, Miha Dadića, Petra Frana Aletina, Antuna i Toma Krše, Antuna Liepopillija i mnogih drugih.

men »Ad Sanctum Aloysium preces« i tri poslanice Ignaziju Buoncompagniju. Redosljed skupina epigrama u katalogu drugačiji je nego danas, a također, danas ne nedostaju listovi s epigramima Lyd. 405-459, kako je bilo u Kaznačićevo vrijeme.

³ Ovako Radelju oslikava Bersa u svojem živopisnom prikazu dubrovačkog 19. stoljeća: »Književni sastanci bili su kod 'Fratara Bijelih'; tu bi se okupili otac Maslač, Resti, Ferić i kanonik Salatić. Tu je dolazio i Rafo Radelja, kanonik, latinist, vrlo simpatičan *causeur*; osim propovijedi, svi su njegovi radovi na latinskom i talijanskom jeziku. Družio se obično sa prijateljima Restiem i Zamanjom, koji su – osobito Zamanja – mnogo držali do njegova suda o njihovim latinskim radovima, Zamanja je bio sa svim svojim pjesmama zadovoljan samo onda, kad bi mu ih Radelja pregledao«; J. Bersa, *Dubrovačke slike i prilike: (1800.-1880.)*. Dubrovnik: Matica hrvatska Dubrovnik, ²2002, str. 180. O Radelji pišu i: I. Kasumović, »Dubrovački pjesnici u XIX. vijeku prije ilirskoga preporoda. Prilog za istoriju dubrovačke književnosti«, *Školski vjesnik, stručni list zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu* 11 (1904), str. 858; M. Foretić (ur.), *Dubrovačka Republika i Francuska revolucija*. Dubrovnik: Matica hrvatska Dubrovnik, 1996, str. 155; G. Stepanić, »Radelja, Rafo«, u: *Leksikon hrvatskih pisaca*. Autor koncepcije K. Nemec. Urednici Dunja Fališevac, Krešimir Nemec, Darko Novaković. Zagreb: Školska knjiga, 2000, str. 605-606.

Rukopis 1156 nije jedini njegov prijepis Kunića (tu je i govor povodom proglašenja Carla Rezzonica papom 1758, čiji se jedan primjerak nalazi u franjevačkoj biblioteci, a drugi u dubrovačkom arhivu, te dva djelomična rukopisa epigrama, u Državnom arhivu u Dubrovniku i Slavonskoj knjižnici u Pragu), no u ovako bogatoj prepisivačkoj karijeri taj pozamašni prijepis koji pokriva vrlo velik dio inače golemo Kunićeva opusa djeluje zasigurno kao jedan od najkompletnijih pothvata dugogodišnje prepisivačke karijere. Rukopis 1156, osim toga, nije tek plod Radelje prepisivača, jer zahvati kao što su numeracija i naslovljavanje epigrama, njihovo raspoređivanje po pojedinim skupinama i unutar njih te mjestimično pridruživanje glosa, svrstavaju Radelju i u niz priređivača Kunićeve pjesničke ostavštine.

Sam rukopis 1156 nema nikakvih eksplicitnih naznaka koje bi nam govorile o njegovu prepisivaču ili o vremenu, mjestu i procesu njegova nastanka.⁴ No neizbježno je da se taj prijepis dovodi u vezu s dubrovačkim izdanjem epigrama iz 1827, objavljenim u Martecchinijevoj tiskari, koje je upravo Radelja pripremio za tisak. Na to jasno upućuju i već navedeni epigram »Ad clarissimum virum Raymundum Cunichium jampridem vita functum Raphael Radeaglia« i pohvalni sastavci Radeljinih suvremenika tiskani na šest stranica na kraju knjige: elogij Vlaha Stullija, grčki epigram Nika Androvića s nepotpisanom talijanskom *versione*, elegija Luka Stullija, dva epigrama Antuna Krše, jedan Beninja Albertinija te sonet potpisan inicijalima L. M.⁵

⁴ Za što se ne može reći da je bilo pravilo u Radeljinoj praksi: primjerice, u prijepisu Gledevićevih drama (AMB 54) iza svake bilježi kad je završio (ispod *Zorislave* »2. Ag^{to}. 1800.«, ispod *Olimpije* »8. Agosto. 1800.«, na kraju *Dami-re* »14. Agosto. 1800.«). Rkp. AMB 231 nosi potvrdu »Scripsit m. p. Raphael Radeaglia die 29.^{na} Januarii 1825.«; rkp. ZKD 799 završava: »Amico valde optatissimo / Vincentio Golubovich / Librum Hunc / Proh! Tenue Munus / Raphael Canonicus Radeaglia / Amicitiae suae / Uti Pignus / Lubenter Offert«; *Rukopisi Knjižnice Male braće u Dubrovniku*. [Obradio] Mijo Brlek. Knj. I. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti u umjetnosti, 1952, str. 72. i 226; *Rukopisi Naučne biblioteke u Dubrovniku*, [Obradio] Stjepan Kastropil. Knj. I. Rukopisi na hrvatskom ili srpskom jeziku. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1954, str. 158.

⁵ Ilustracije radi, donosim tekst Stullijeva natpisa: »AMATORES / GRAECARUM. LATINARUMQUE. ELEGANTiarUM / RAPHAELI. RADEGLIAE / TEMPLI. MAXIMI. RHACUSAE. CANONICO / EXIMIO. BONARUM. ARTIUM. CULTORI / INEDITA / RAYMUNDI. CUNICHII / EPIGRAMMATA / PATRIAE / ET. REIPUBLICAE. LITERARIAE / GENEROSE. LARGIENTI / UNANIMES. PLAUDITE«.

Izdanje je bilo popraćeno hvalama i u Italiji. Jedan prikaz, u kojem se ističe da treba iskazati čast »al chiarissimo Raffaele Radeaglia raguseo, che sì tenero della gloria della sua patria e del suo immortale concittadino ha dato mano con tanta diligenza a questa non piccola raccolta«, izišao je u *Giornale arcadico* u prvome tromjesečju 1828, a drugi, koji završava riječima »non è da lasciarsi senza un tributo di lode l' eruditissimo can. Radeaglia, che per amore ai buoni studi e alla gloria della sua patria ha fatto partecipe il pubblico di questi ingegnosi versi del Cunich suo celebre concittadino«, objavljen je u firentinskom časopisu *Antologia* u travnju iste godine.⁶

Radelja svoje izdanje, koje u naslovu nosi kvalifikaciju epigramā »nunc primum in luce edita« jer se u njemu ne pojavljuje ni jedan epigram koji je tiskan u parmskom izdanju, nije opremio predgovorom, posvetom ili pogovorom iz kojih bi bilo razvidno kada je i kako ono pripremano i koje su još osobe bile uključene u projekt. No Martecchini, treći dubrovački tiskar, s kojim je u prvoj polovini devetnaestog stoljeća u Gradu tiskarska djelatnost konačno dobila zamah,⁷ kratkim je oglasom reklamirao Radeljino izdanje, obraćajući se ljubiteljima klasičnih književnosti čija je domovina dala suvremenike kadre pisati latinskim jezikom onako kako se pisalo u danima Augustovim. Poziva ih da čitaju izdanje Kunića, koji je »non solo eccellente traduttore, ma anche grandissimo Poeta, che senza essere tale è impossibile ben tradurre i poemi del *Primo Pittor delle memorie antiche*«: Kunićeva su djela još uvijek uglavnom neobjavljena, a među njima je približno tri tisuće epigrama, »dei quali mille furono scelti dal Chiarissimo Signor Canonico Raffaele Radeaglia, e mercè le cure di lui stanno per essere pubblicati dai miei torchi«.⁸

⁶ *Giornale arcadico* 37 (1828), str. 389-390, prikaz potpisuje G[iuseppe] S[alvagnoli Marchetti]; *Antologia, giornale di scienze, lettere e arti* 88 (travanj 1828), str. A 101-102, prikaz potpisuje D. S. Osobito je dragocjeno priznanje cjelokupnom izdavačkom pothvatu stiglo iz Vatikana, u pismu pape Lava XII, kojim zahvaljuje tiskaru Antoniju Martecchiniju na poslanom primjerku Kunićevih stihova. Pismo se, u originalu i prijepisu, može naći u Obiteljskom arhivskom fondu Martecchini u Državnom arhivu u Dubrovniku (DADU 264, D), odnosno u Arhivu Male braće, rkp.1352 i 1742.

⁷ Popis Martecchinijevih izdanja donosi V. Čučić, »Prvi tiskari u Dubrovniku s popisom tiskane građe«, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 3-4 (2005), str. 145-155, a opširno o radu tiskare piše I. Arsić, *Dubrovački stampari i izdavači XIX veka i njihova izdanja*. Banja Luka: Besjeda - Beograd: Ars Libri, 2005.

⁸ Najava se može naći u izdanju *Versione libera dell' Osmanide poema illirico di Giovanni Fr.^{co} Gondola patrizio di Ragusa. Colla di lui vita scritta dal Pa-*

Iako je dakle, prema Martecchiniju, Radelja od oko tri tisuće epigrama (a taj broj mogao je biti približno uzet za onaj u njegovu prijepisu AMB 1156) odabrao nešto manje od tisuću njih i pobrinuo se da budu štampani kod Martecchinija 1827, to nipošto nije cjelovit historijat o priređivanju Kunićevih pjesama za tisak u Dubrovniku prvih desetljeća devetnaestoga stoljeća. Jedna posveta tiskara i jedan predgovor priređivača za dubrovačko izdanje Kunićevih djela doista postoje, no i dan-danas leže u rukopisu. Ne stoje, međutim, u izravnoj vezi s izdanjem iz 1827. Prema mojem mišljenju, ne stoje u izravnoj vezi ni s prijepisom 1156, nisu pisani rukom Rada Radelje i ne ocrtavaju *njegov* uređivački rad na Kunićevim pjesmama, kako je sve pretpostavljao Željko Puratić.

Puratić je neka svoja istraživanja šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća posvetio rukopisima s Kunićevim tekstovima koji se nalaze u Arhivu Male braće u Dubrovniku. Plod su tih proučavanja tri članka objavljena u *Živoj antici* 1964, 1970. i 1972. U prvome od njih, »O nekim neobjavljenim radovima Rajmunda Kunića«,⁹ na početku je nadopunio oskudne podatke o tiskanim djelima koji su bili na raspolaganju Franji Maixneru kad je 1889. pisao studiju »Život i rad Rajmunda Kunića« za *Rad JAZU* 96 i 98, a zatim je dao, vrstu po vrstu, pregled dotad nepoznatih Kunićevih djela u rukopisima AMB 1156, 119, 1113, 1003,

dre Francesco Maria Appendini delle Scuole Pie, koje je Martecchini objavio iste, 1827. godine, a riječ je o prijevodu *Osmana* iz pera Zadranina Nikole Jakšića. Tekst najave tiskan je na dva lista svijetloplavog kartona, nalijepljenih u izdanje: prvi na unutarnju naslovnicu (koja je drugi list u uvezu), uzduž lijevoga ruba, drugi na predzadnji list uveza uzduž desnoga ruba. Martecchini nabraja gdje će se Kunićevi epigrami moći kupiti u Dubrovniku, Splitu, Zadru, Trstu i Veneciji, te dodaje da će svezak zapremiti otprilike dvadeset dva lista u osmini i da će stajati 1 fforin i 30 krajcara. Usporedbe radi, cijena svakog od tri toma dugo očekivanog i glasovitog »Markovićeva« izdanja *Osmana* (1826), iznosila je 1 fforin i 20 krajcara; v. V. Čučić, *nav. dj.*, str. 126. Što se tiče preciznijeg određenja trenutka u kojem se Radeljino izdanje pojavilo, za sada mogu ponuditi dva datuma kao vremenske okvire: nije izišlo prije 10. veljače 1827, kada je datirano jedno pismo Urbana Lampredija Giuseppeu Antinoriju u Perugiu, u kojem Lampredi, talijanski književnik iz Firence koji je živio u Dubrovniku od druge polovine 1825. do druge polovine 1827, javlja: »[...] è sul punto di fare stampare 1000 epigrammi scelti del secondo [i. e. Kunić] il sig. canonico R. Radeglia da Ragusa«. Pismo Antinoriju dao je tiskati L. Biondi u *Giornale arcadico* 33 (1827), na str. 155-162; citat o Radeljinu izdanju na str. 161. Izdanje je sigurno izišlo prije 19. rujna, kad je datirano spomenuto pismo zahvale pape Lava XII. Martecchinijeva posveta izdanja *Versione libera dell' Osmanide* nosi datum 3. veljače 1827.

⁹ *Živa antika* 13-14 (1964), str. 227-234.

te u rukopisu koji je tada još bio nezaveden pa se autor na njega tako i referira, a danas nosi oznaku 2055. Puratić je tako popisao zatečene Kunićeve prijevode s grčkog i talijanskog i parafraze, te elegije, hendekasilabe, epistole, *carmina*, epigrame i govore, osvrćući se u najkraćim crtama na njihovu tematiku, ton i uzore, te donoseći ponegdje i primjere stihova. Za prijepis 1156 kao *terminus post quem non* odredio je godinu 1811. jer je u tom rukopisu Radelja, kako smo već napomenuli, među netiskanim Kunićevim elegijama naveo i onu koju je 1811. u svojoj antologiji dubrovačkih latinističkih pjesnika objavio Urban Appendini, a prije toga nije bila izdavana.

Drugi Puratićev rad nosi naslov »Kako je dubrovački kanonik Rafo Radelja početkom XIX stoljeća pripremao izdanje djela Rajmunda Kunića (Prilog za proučavanje opusa Rajmunda Kunića)«. ¹⁰ Sporno je ono što je već implicirano u naslovu i što se iznosi u početnim rečenicama, koja glasi: »Ovdje želim parafrazirati izlaganje Rafa Radelje iz predgovora rukopisa 594 (Čulić 284) Male braće u Dubrovniku. Predgovor je pisan na talijanskom jeziku, na str. 3-6 (L'editore al lettore), rukom samog Radelje«. Nakon što će dakle u ponešto skraćenu obliku iznijeti sadržaj tog iznimno zanimljivog predgovora priređivača, u kojem je opisan način na koji su talijanski rukopisi s Kunićevim pjesmama prikupljeni u Dubrovniku, pa i neka načela samoga priređivanja dotičnog »izdanja«, Puratić će pretpostaviti: »Ovaj predgovor bio je napisan, vjerojatno, za zbirku sadržanu u rukopisu 1156 (Čulić 493), iako ni ova nije potpuna. Premda se predgovor nalazi na početku rukopisa 594 (Čulić 284), ne odnosi se na materijal toga rukopisa, jer je tamo dospio slučajno. Naime, ovaj rukopis sadrži razna Kunićeva djela prepisana bez ikakva reda (pred jednom skupinom stoji: 'R. Cunichii epigrammata temere collecta')«. ¹¹ U istom je radu autor upozorio i na »nezavedeni« rukopis 2055, kao i na rukopise u Arhivu Družbe Isusove u Rimu. Također je u jednoj bilješci dodao naputak: »Istraživači bi trebali tačno utvrditi koliko su kod skupljanja i prepisivanja Kunićevih radova učestvovali Džanluka Volantić i Antun Agić«. ¹²

¹⁰ *Živa antika* 20 (1970), str. 215-218.

¹¹ *Isto*, str. 217.

¹² Isto. Za Agića je jasno, jer se, kako veli i sam Puratić, u AMB pod brojem 244 čuva poveći zbornik dubrovačkih latinskih pjesama 17. i 18. stoljeća, među

Na koncu, 1972. izišao je rad »Iz latinske proze hrvatskog latiniste Rajmunda Kunića«,¹³ u kojem Puratić proučava pet Kunićevih govora iz rkp. 2055, a u bilješci ponavlja svoje zaključke o tome da u predgovoru u rkp. 594 »Rafo Radelja govori kako je pripremao izdanje Kunićevih djela«, da je predgovor bio napisan »za zbirku sadržanu u rukopisu 1156«, to jest da se ne odnosi na materijal u 594 »jer je tamo slučajno dospio«, te da su na skupljanju i prepisivanju Kunićevih radova sudjelovali Volantić i Agić.¹⁴

Na sličan je način o temi pisao i Jozo Sopta. Za znanstveni skup »Rajmund Kunić (1719-1794), pjesnik i prevoditelj«, održan u Dubrovniku povodom dvjestote obljetnice pjesnikove smrti, Sopta je proveo inventuru Kunićevih rukopisa u franjevačkom samostanu, te njihov popis donio u prilogu »Cunichiana u Arhivu Male braće u Dubrovniku«, dodatku svom radu o Kunićevoj književnoj ostavštini. U uvodu se dotaknuo »putova Kunićeve ostavštine« do franjevačkog arhiva. Rekonstruirao ih je, osim prema rijetkim i ovdje već spomenutim svjedočanstvima (kao što su prikaz u firentinskoj *Antologiji* ili Agićeva opaska u rkp. AMB 244), upravo prema sadržaju predgovora iz 594, tvrdeći – a bez referiranja na Puratićeve radove – da je prikupljač sačuvanih rukopisa bio Rafo Radelja: »On je [tj. Radelja] oskudnu ostavštinu nađenu kod Marottija obogatio srdačnošću nasljednika vlasnika Kunićevih rukopisa: Baldassarea Odescalchija, senatora Abundija Rezzonica, Marije Pizzelli, učenika Francesca Cancellierija i drugih. Svi su, po svjedočenju Radelje, susretljivo ustupili rukopise bilo da za njih Kunić više nije bio zanimljiv, bilo da se su na taj način željeli odužiti uspomenama starih.«¹⁵

kojima i prijepis Kunićevih stihova s natpisom »Quisquiliae Cunichianae seu Raymundi Cunichii Epigrammata, ne pereant, Romae anno ab ipsius obitu XIII. a P. Antonio Aghich Minorita collecta«, s tim da usporedba s drugim rukopisima za koje se pouzdano zna da ih je pisao Agić pokazuje da je i ovo njegov vlastoručni prijepis. Puratić međutim ne argumentira zašto uz Agića kao potencijalnog priređivača spominje i Džanluku Volantića. No jedna naznaka tomu u prilog, koju je vjerojatno i on vidio, nalazi se u rkp. 1156 kod 73. epigrama iz ciklusa Sacra, gdje je Radelja zapisao »Volanti inter Moralia«. Druga je mogućnost da je na rukopisu AMB 2248 (s Kunićevim epigramima u autografu) vidio bilješku anonimnog pregledavača franjevačke zbirke koji se na omotu rukopisa zapitao: »autograf? prepis Volantića?«.

¹³ *Živa antika* 22 (1972), str. 219-229.

¹⁴ *Isto*, str. 220.

¹⁵ J. Sopta, »Književna ostavština Rajmunda Kunića SJ (1719-1794) u Arhivu Male braće u Dubrovniku«, *Analitički Zavod za povijesne znanosti HAZU u Du-*

Predgovor o kojem je riječ uistinu se pokazao kao osobito važno svjedočanstvo o prikupljanju i priređivanju Kunićevih djela u Dubrovniku. Stoga ga je potrebno proučiti detaljno i u cijelosti, ali prethodno treba dati i osnovne podatke o rukopisu u kojem se on nalazi: iznimno zanimljivom, ali i nezavidno kompliciranom kodeksu 594. Kaznačić ga je opisao riječima »Raymundi Cunichii Carmina. MS. in folio piccolo di almeno 800 pagine«,¹⁶ a njegov je tročlani natpis, bez ikakvih drugih podataka, prenesen i u priručni bibliotečni katalog. Sopta o njemu kaže:

Rajmund Kunić. *Carmina*. Čulić 284. Vel. 30 × 21 cm. Ima oko 800 stranica. Usp. rkp. 1156, I i II. Ovo je dijelom prijepis Rafa Radelje pripremljen za tisak kod Martecchinija 1827. godine. To je očito iz predgovora. U rukopis su uvezane i neke pjesme koje ne pripadaju Kuniću. Prvi dio rukopisa nosi naslov 'Epigrammatum libri septem accedit endecasyllaborum libellus'. Učinjena je podjela epigrama R. Radelje koju imamo u tiskanom izdanju iz 1827. godine, iako ne onako kako je u tisku. U rukopisu su privezani razni spisi od različitih autora iz fundusa M. Pizzelli, Odescalchija, Marottija i dr. Na kraju rukopisa nalaze se dva alfabetska popisa epigrama koje susrećemo i u drugim Kunićevim zbirkama.¹⁷

O broju stranica, koji se iz Kaznačićeva »almeno« smanjio na Soptino »oko«, treba reći da kodeks danas sadrži 587 listova, što bi iznosilo 1174 stranice. Što se tiče pjesama koje ne pripadaju Kuniću, neposredno iza predgovora priređivača nalaze se četiri distiha koja *sub imagine Raymundi Cunichii* piše Džamanjić, a pri samom kraju kodeksa »Virginibus Christo desponsis epithalamium« Vlaha Bolića. Ovdje dakle nema privezanih raznih spisa »različitih« autora iz fundusa Pizzelli, Odescalchija ili Marottija.

brovniku 34 (1996), str. 10. Kao izvor ovim riječima Sopta u bilješci navodi »Radeljin prikaz u AMB, rkp. 594«. Osim Sopte, i Pavao Knezović pretpostavljao je da je Radelja autor anonimnog predgovora, ali oslanjajući se na Puratića; usp. P. Knezović, »Rajmond Kunić pjesnik i prevodilac«, u: *Isusovci u Hrvata. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata* V. Horvat (ur.). Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove – Beč: Hrvatski povijesni institut, 1992, str. 351; isti, »Elegije Rajmunda Kunića«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 34 (1996), str. 104, te također: I. Martinović, »Poezija Rajmunda Kunića u rukopisnom zborniku hrvatskih latinista iz knjižnice braće Stulli«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 34 (1996), str. 172.

¹⁶ *Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich*, str. 113.

¹⁷ J. Sopta, nav. dj., str. 17.

Svežnjići koji se otvaraju stranicom s natpisom »Epigrammatum libri septem accedit endecasyllaborum libellus« ne čine baš prvi dio rukopisa, ali svjedoče o njegovoj kompliciranosti, već samim tim što iza »Liber primus« slijedi »Liber quartus«. Zapravo, može se reći da se kodeks 594 sastoji od niza međusobno povezanih ili nepovezanih svešćića različitih rukopisaca, provenijencije i vremena nastanka, koji su naknadno, ali možda ne i istodobno, uvezani u jedan uvez i u tvrde kartonske korice. Gleda li se na ruke koje su svešćiće ispisivale, može se uočiti pet njegovih slojeva – uvezanih zapravo simetrično. Prvih 85 listova ispunila je ruka prepisivača kojeg zasad zovem nepoznatim. Zatim slijedi nešto više od stotinu listova Kunićevih autografnih svešćića. U sredini je na preko dvjesto listova prijepis drugog nepoznatog prepisivača. Ponovno su potom uvezani Kunićevi autografi, na pedesetak listova. Na kraju se nalaze prijepisi prvog prepisivača s dvama njegovim kazalima Kunićevih pjesama.

Spomenuti prvi, »nepoznati« prepisivač, čijim se rukopisom kodeks otvara, odgovoran je i za posvetu tiskara (»Dedica«) i predgovor priređivača (»L'editore al lettore«), koji se nalaze na početnim stranicama. Prethodni su proučavatelji – kako je već rečeno – smatrali da su ta dva teksta (i stihovi koji slijede do lista na kojem počinje autograf) pisana rukom Rafa Radelje. Međutim, pornija usporedba ovoga i Radeljina rukopisa pokazala bi da je ipak riječ o različitim prepisivačima. Stoga smatram potrebnim detaljno opisati značajke i jedne i druge ruke, odnosno i sličnosti koje su dosadašnje proučavatelje mogle navesti na pogrešnu identifikaciju, i znatne razlike koje su među dvojicom prepisivača očite (v. slike 1-2 na str. 148-149).

Nedvojbeno je riječ o dvije pravilne, iznimno uredne, uravnotežene i skladno oblikovane kaligrafije. U objema je osnovna linija ravna, a slova su ujednačeno nakošena na desnu stranu i tek djelomično međusobno povezana, vjenčastim spojevima: u Radelje češće, u drugoga prepisivača u manjoj mjeri, dotle da mu je rukopis katkad posve spacioniran. Ono što je obojici pisara zajedničko ili vrlo slično, oblici su jednoga broja velikih slova. *R* i *B* izvode se tako da se obla linija nigdje ne dodiruje s vertikalnom; *O* nije čisti krug, već se raspoznaje početak i kraj linije na vrhu ili na desnoj strani slova; *D* u obojice obavezno ima malu petlju na dnu; druga okomita linija slova *N* na vrhu se produžuje u kuku

koja natkriljuje sljedeći ili dva sljedeća znaka; slova *T* i *F* često su im oblikovana poput klina, bez produljenja gornje vodoravne crte udesno. Te su osobine ono što je moglo navesti na poistovećivanje dvaju rukopisa. No nasuprot tomu, slovo *A* u Radelje ima oblik uvećane minuskule, što kod anonimnog priređivača nije slučaj. Posve su im različiti oblici slova *E*: kod prvoga on podsjeća na zrcalni odraz brojke 3, a kod potonjega je sastavljen od dviju ukrižanih polutki. Slovo *C* u njega, osim što na početku poteza nerijetko sadrži mali krug, ima spuštenu donju liniju tako da prolazi ispod sljedećega slova, dok ga Radelja gotovo redovito vezuje s idućim znakom. Slovo pak *G* ima dug silaznik u donjem pojasu gdje čini petlju, no Radeljino je *G* specifično: donja se stabljika ne spušta, već ostaje u srednjem pojasu, a u gornjem je zaobljena gljivolika kapa, te ga je ponekad teško razlikovati od njegova *P*. Za Radelju je također posve uobičajeno, što će se u drugoga prepisivača vrlo rijetko naći, da je donja vodoravna linija u slova *L* i *Q*, koja leti u desnu stranu ispod sljedeća dva do tri slovna mjesta, izvedena debljim potezom pera i da završava blagim zavijutkom ulijevo. Iako dvojica prepisivača pišu slovo *v* na srodan način, tako da mu je donji dio lagano zaobljen a ne oštar, u nepoznatog je priređivača to ipak izraženije nego u Radelje, te često djeluje gotovo kao *u*; slično tomu, u *p* i *q* pero im se nakon silaznika vraća s desne strane prema gore, s tom razlikom što Radelja pritom stvara oštar kut, a drugi prepisivač zatupljuje oštricu. Pri izvođenju slova *f* potonji najčešće vraća donju liniju gore tako da njome oblikuje blagi trokut; osobita je kod njega i veza *ff*, kod koje je silaznik prvoga slova upućen ulijevo, a drugi zavija udesno. Radelja pak kod slova *f* oblikuje dvostruki trokut, odnosno usku osmicu, ako ne završava kukom na lijevoj strani. U slovima *b*, *h* i *l* on ima petlje umjerene veličine; a anonimni priređivač ima uzlaznike bez petlji kad piše brzo, dok su na uzorcima sporijeg i preciznijeg poteza uočljive na samom vrhu linije male, gotovo zakovrčane petlje. Način pisanja slova *d* donekle im je sličan: ukoliko se ne vezuje sa sljedećim slovom, uzlaznik se povija u lijevu stranu, no u Radelje se zatvara čak u krug s trbuhom slova; kad se spaja sa sljedećim znakom, što je kod obojice rjeđe te je karakteristika bržeg, vezanijeg načina pisanja, stvara se sitnija, uska petlja na uzlazniku. Premda je u obojice slovo *S* ravna crta tek blago zavijena na krajevima, s Radelja rjeđe piše kao umanjenu majuskulu, a češće ga

započinje na lijevoj strani, kratko podiže i izbočeno spušta zdesna prema dolje; drugi prepisivač ima *s* započeto na desnoj strani i zaobljeno poput polovice brojke 8. Crtica na *t* mu je kratka, petlja u *e* zna biti jedva vidljiva, u *g* srednje veličine ili široka, dok u *y* i *j* najčešće izostaje. Za Radelju je, s druge strane, karakteristično da gornji dio slova *c* ne svija udesno, pa veza *cc* može izgledati poput slova *u*. Njegovo *r*, ako nije vezano za slovo koje slijedi, prelazi u gornji pojas i nadsvođuje jedno ili dva naredna znaka; slova *y* i *j* imaju široku krivulju ulijevo koja zna završiti sitnom kukom prema dolje; *t* ima kratku vodoravnu crtu, ali ako se nađe na kraju stiha, produžuje se i usmjerava prema gore; *e*, *i*, *m*, *r* i *a* kad se nađu na kraju stiha također nerijetko završavaju ukrasnim viticama, a sve su to obilježja kojih u drugog prepisivača nema. Radeljin je rukopis krupniji, energičniji i mjestimično ukrašen izmjenom tanke i debele linije; rukopis prepisivača u AMB 594 zaobljeniji, sitniji, širi u srednjem pojasu i mekana pritiska. Radeljin je virtuozniji i teži kićenosti, no nije zamršen ni kičast; rukopis je nepoznatog prepisivača do krajnosti odmjeran i miran, ali nije monoton. Ono što je za Radelju specifično u prijepisu epigrama u AMB 1156, a što u drugoga pisara ne nalazimo, neobično je učestala upotreba majuskula kod općih imenica te neizostavno bilježenje nadslovaka (*-â* u ablativu jednine prve deklinacije, *-î* u genitivu druge deklinacije, *-è* i *-ò* kod priloga, *-à-* u riječi kao *tam*, *quam*). Diftonzi su mu spojeni (*œ* i *œ*), a zagrade oble; prepisivač u AMB 594 diftonge uvijek piše odvojeno, a namjesto oblih zagrada ima ravne kose crte.

Činjenica da Radelja nije taj koji je pisao predgovor u 594 još uvijek ne znači da se ne krije on iza prvoga lica uvodnih napomena – glasa priređivača. Jedna je te ista ruka naime pisala i taj proslav i – jednako nepotpisanu – posvetu tiskara premda se može dokazati da tiskar i priređivač nisu bili jedna te ista osoba. Može li se iz onoga što stoji u posveti tiskara odgonetnuti tko je njezin autor?

Da u prvome tekstu, posveti (»Dedica«), progovara tiskar, jasno je već iz početne rečenice: »Questa è la prima opera, che esce dai miei torchi, a cui sta in mio arbitrio il procacciare un mecenate sotto il patrocinio del quale renderla più rispettabile e pregevole«. Mecena čije pokroviteljstvo traži zapravo su senatori (»EE. VV.« – Eccellenze Vostre) – izbor koji mu kao jedini mogući nameće

dužnost s obzirom na to komu posvećuje, koje djelo posvećuje i tko je on koji posvećuje. Posvećuje naime djelo vlasti koja se uvijek zauzimala za lijepa umijeća, pomažući i tiskanje djela pisaca, svjesna da na taj način pronosi slavu svoje Republike i sugrađana. Posvećuje djelo u književnoj republici već dovoljno poznatoga Kunića, jednog od onih iznimnih Dubrovčana koji su u prošlom stoljeću svojom darovitošću proslavili domovinu. Osim toga, nastavlja ne bez laske, obvezuje njegove adresate prema Kuniću dužnost učenika prema učitelju: iako Kunić nikom od njih nije bio profesorom, ipak je tijekom dvadeset i pet godina neprekidna rada u svojoj Družbi bio učiteljem nekih njihovih učitelja kojima imaju zahvaliti na svojoj vjeri i izobraženosti. Govoreći na koncu o sebi kao onomu koji posvećuje, tiskar ističe svoju zahvalnost kako za dobročinstva koja je primio od Senata i prije nego se zastalno nastanio u gradu, tako i za zaštitu i velikodušnost koju otad uživa premda je bio – kako se skromno naziva – »fuorestiere sconosciuto«, nepoznati stranac.¹⁸

Što se iz posvete može zaključiti o nepotpisanom tiskaru? Da nije Dubrovčanin, ali da već neko vrijeme živi u gradu, da duguje Senatu za brojne beneficije te da piše u 19. stoljeću. Zahvaljujući tekstu koji slijedi za posvetom, svojevrsnom predgovoru priređivača Kunićeva izdanja, u kojem se kao jedan od predložaka spominje parmsko izdanje, može se pretpostaviti da je *terminus ante quem non* ovim tekstovima godina 1803. To, naravno, navodi na zaključak da je autor posvete treći dubrovački tiskar, Antonio Martecchini, koji je vodio tiskaru od 1802. do 1835. (kad je preuzima njegov sin Pier Francesco i drži do osamdesetih godina 19. st.).

Martecchini je Venecijanac, 1798. je doputovao u Kotor kao pomoćnik stampara Francesca Andreole za kojeg je radio još 1801. U isto vrijeme u Dubrovniku je u pogonu druga po redu tiskara, kojom ravna Andrea Trevisan: naslijedio je posao kao jedini tipograf u prvoga tiskara, Carla Antonija Occhija nakon njegove smrti 1787, ali samo u svojstvu službenika na državnoj plaći, upravitelja tiskare koja postaje »Stamperia Pubblica« umjesto »Stamperia Privilegiata«.¹⁹ Kad je i Trevisan umro, 1801, počeli su pregovori Senata s Martecchinijem o preuzimanju tiskare,

¹⁸ Tekst posvete tiskara nalazi se na f. [1r-2r] AMB 594.

¹⁹ V. V. Čučić, *nav. dj.*, str. 121.

koji su završili odlukom od 19. veljače 1802. prema kojoj štampa-rija ostaje državna, ali se Martecchiniju, uz plaću od 16 dinarića dnevno, daju određeni privilegiji koji su se s vremenom i povećavali. Senat je odredio da za njegova boravka u Dubrovniku nitko drugi ne smije otvoriti tiskaru, da ima isključivo pravo opsluživati građane knjigama po cijenama koje odredi Malo vijeće, te da pomorski kapetani moraju kod njega kupovati brodske dnevnike. Dobio je monopol na prodaju školskih knjiga, tinte i pera, ali ne i na prodaju papira za pisanje.²⁰ Martecchini se potpuno preselio u Dubrovnik između 20. travnja i 8. lipnja 1802.²¹ Tijekom vremena će, zahvaljujući uspješnom radu i značajnoj prisutnosti u kulturnom životu grada, dobivati i druge ustupke: među prvim je udovoljenje njegovu zahtjevu da na državni trošak otputuje u Veneciju po nova tiskarska slova.

Sada se, nakon što je u autoru posvete s početnih stranica rukopisa AMB 594 identificiran tiskar Martecchini, treba vratiti drugom uvodnom tekstu te zbirke, također anonimnom, naslovljenom »L' editore al lettore« – iako ga je već, no s drukčijim pretpostavkama, velikim dijelom citirao Puratić. Autor ga otvara rečenicom »Non è mio pensiero di tessere elogi ad chiarissimo Sig.^r Ab. Raimondo Cunich per accreditare l' edizione, che intraprendo delle sue opere«: on naime smatra da Kuniću posebne hvale nisu potrebne jer o njegovoj slavi dovoljno govore ne samo djela objavljena po brojnim talijanskim gradovima ili u Varšavi nego i podatak da su prva rimska izdanja prijevoda *Ilijade* i epigrama iz Grčke antologije posve rasprodana.²² On će dakle radije izni-

²⁰ Opširnije o povlasticama koje je Martecchini dobio od dubrovačkih vlasti i o ostalim njegovim angažmanima (kao što su npr. proizvodnja i prodaja finoga kozmetičkog pudera te štavionica kože), piše I. Arsić, *nav. dj.*, osobito str. 23-40. Još je Muljačić smatrao da je izvjesnu ulogu u pregovorima Martecchinija sa Senatom odigrao F. M. Appendini, s obzirom na to da je zbog Trevisanove smrti pri samom početku prekinuto tiskanje njegova životnog djela *Notizie istorice-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*. Zanimljivo je da su i *Notizie*, čije je štampanje okončano u veljači 1803. (v. I. Arsić, *isto*, str. 31), nosile posvetu dubrovačkom Senatu, no u ovom je slučaju pokroviteljstvo tražio Appendini.

²¹ V. I. Arsić, *isto*, str. 30. i 31.

²² Spomenom Varšave misli se na izdanje *Poetarum elegiographorum par nobile Simon Simonides Leopoliensis, magni Jo. Zamoscii à secretis, Raymundus Cunich Ragusinus in Rom. Soc. J. Athenaeo Eloq. Professor. Varsaviae*: In Typographia Mizleriana, 1771. *Ilijada* je prvi put objavljena u Rimu 1776, a svi prijevodi epigrama iz Grčke antologije 1771.

jeti na koji je način priredio svoje izdanje i kako je došao do građe. Ovdje počinje već citirana priča o Marottiju kao nasljedniku Kunićeve ostavštine,²³ koji je nakon tiskanja prijevoda Teokrita i epigrama u Parmi imao namjeru objaviti i druga Kunićeva djela, ali je, preteknut blizinom smrti, oporučno odredio da se ono što je ostalo pošalje njemu, autoru ovoga proslova. Njegovo željno očekivanje velike količine tekstova bilo je nažalost iznevjereno:²⁴ dobivši papire iz Italije, shvatio je da mnogi od njih ne sadrže Kunićeve stihove i da su bezvrijedni, pa je pretpostavio ili da mu izvršitelji oporuke nisu poslali sve ili da se Marotti bio prevario u procjeni.²⁵ Pronašao je mnogo sastavaka Kunićevih učenika, prijepisa njegovih ili tuđih tiskanih djela, pa i posve beskorisnih papira, a ono Kunićevo vrijedno što je ostalo, moglo bi činiti jedan svezak latinskih govora i jedan ili najviše dva sveska pjesama. No, kako i to ne bi propalo, odlučio je sve sabrati, urediti i izdati tiskom.²⁶

No nije se zadržao samo na tom korpusu, naslijeđenu od Marottija, nego je, razmišljajući o tome da su brojni Kunićevi tekstovi razasuti po raznim izdanjima, zbirkama drugih autora i prigodničarskim publikacijama, što njegov tiskani opus čini teško dostupnim, nakanio okupiti na jednom mjestu sve što je Kunić napisao, a zatim se u tu svrhu obratio za pomoć osobama za koje

²³ Usp. bilj. 9. na str. 18.

²⁴ Ono se zasnivalo, kao što i sam kaže, na svjedočanstvu Kunićeva životopisca Tosija, koji tvrdi da je upravo od Marottija bio čuo kako je iza Kunića ostalo pjesama kojima bi se moglo napuniti dvanaest svezaka: »Marottus vero cum Epigrammata, tum alterius generis carmina tam multa, illo [sc. Cunichio] mortuo, reperit, ut volumina ferre duodecim ex iis compleri possint; ut nos ab eodem Marotto accepimus«, [J. Tosi], *De vita Raymundi Cunichii commentariolum*. Romae: in typographio Paleariniano, 1795, str. XVII-XVIII.

²⁵ »Io li attendevo con somma ansietà, perchè speravo di dover fare un acquisto quanto pregevole, altrettanto dovizioso. [...] ho esaminate attentamente le carte, che mi furono trasmesse dagli Esecutori Testamentari di Monsig.^r Marotti, e con somma mia sorpresa ho vedute defraudate le mie speranze, e l' ideata abbondanza ridotta ad una inaspettata carestia. Questo fatto, che è indubitabile, mi fa credere, o che dopo la morte di Monsig.^r Marotti non sieno pervenuti tutti gli scritti del Cunich nelle mie mani, come egli aveva disposto, ma che sieno andati dispersi Dio sa dove; o che Monsig.^r Marotti a motivo dell' immense sue occupazioni avesse data soltanto una dirò quasi materiale occhiata alle carte del Cunich, e che formandone il giudizio dalla mole voluminosa, che facevano, avesse creduto di poter fare a Monsig.^r Tosi la suddetta asserzione«; AMB 594, f. [2r-2v].

²⁶ »[...] risolsi perciò di assicurarle la perpetuità colle stampe, e di arricchire la repubblica letteraria con questa nuova porzione delle produzioni del Cunich«; *isto*, f. [2v].

je znao da su mu za života bili pokrovitelji i prijatelji i da će se u njih naći još ponešto Kunićevih *inedita*: Baldassareu Odescalchiju, Abbondiju Rezzonicu (u kojega bi bila i poezija koju je Kunić dao njegovu šurjaku i svom učeniku Ignaziju Buoncompagniju), Mariji Pizzelli i Francescu Cancellieriju. Od sve je četiri osobe dobio ljubazne odgovore i Kunićeve stihove, među kojima je bilo mnogo onih njemu dotad nepoznatih.

Međutim, ni nakon svega toga posla on ne može jamčiti da je uspio prikupiti sve što je iza sebe ostavio besmrtni Kunić.²⁷ Štoviše, vrlo je vjerojatno da negdje doista postoji nešto njemu nepoznato, ali se nada da taj nedostatak neće umanjiti vrijednost zbirke, koju je sam učinio koliko je mogao potpunijom. Ostaje mu zadovoljstvo što je barem dio opusa jednoga svojeg poznanika i sugrađanina zaštitio od nepravde vremena te mu posredstvom tiska osigurao vječnost. No unatoč uloženoj trudu, on očekuje i kritike za svoj rad. Prosudivši da bi Kunićevi sastavci, posebno epigrami, zbog svoje brojnosti mogli u čitatelja izazvati brzo zasićenje i stoga negativan sud, kanio je odabrati i objaviti one najvrednije, no od toga su ga odgovarali Kunićevi poklonici koji nisu željeli ostati lišeni bilo čega što je proizišlo iz njegova pera te im je na kraju morao popustiti. Zbog toga će neke pjesme imati oblik koji zasigurno ne bi imale da ih je njihov autor stigao sam dotjerati za tisak, i zbog toga ih treba promatrati više kao njegove skice, koje nisu bez mane.

Dodaje još dvije uređivačke napomene. Prvo, broju od 532 epigrama iz parmskog izdanja pridružio je 880 dotad neobjavljenih, rasporedivši i njih i hendekasilabe u razrede kojima pripadaju. Drugo, primijetiti će se da su u odnosu na tiskana izdanja elegija i hendekasilaba mijenjani neki naslovi i lekcije ili dodane bilješke, no sve je zahvate unio poštujući autorove izvornike, svjestan da takve izmjene zapravo oslikavaju povijest i proces književnoga stvaranja. »In tutti questi articoli io nulla ho fatto di mio arbitrio, ma ho fedelmente ricavato ogni cosa dagli originali dell' Autore, i quali tanto più volentieri ho seguitato, quanto una tal mutazione o illustra la storia o rende più chiara ed intelligibile la produzione, alla quale appartiene« – završava priređivač predgovor kritičkom opaskom kojom osviješteno daje autoritet vlastitom izdanju.

²⁷ »Non ostanti tutte queste diligenze da me praticate non ardisco di garantire d' essermi riuscito di raccogliere tutto quello, che pel corso di più di mezzo secolo è uscito dall' aurea penna dell' immortale Autore«; *isto*, f. [3v].

No što se iz samoga teksta predgovora može razabrati o njegovu piscu? Da je Dubrovčanin i Kunićev poznanik, da je bio dobro upućen u sudbinu Kunićeve rukopisne ostavštine u Rimu, da je Marotti posljednjom voljom odredio da se ta ostavština pošalje njemu u Dubrovnik, te da piše nakon Marottijeve smrti 1804.²⁸ Kao svojevrсни *terminus post quem non*, ali ne za nastanak samoga predgovora zamišljenom izdanju, već za početak prikupljanja rukopisa kako ga opisuje priređivač, može se odrediti godina 1807: iz njegovih se riječi da shvatiti da su u trenutku kad mu se rukopisi šalju svi adresati u Italiji bili živi, a najranije je među njima umrla Maria Pizzelli, 16. rujna 1807.²⁹

Kako je sasvim jasno da izdanje kako ga predstavlja nepoznati priređivač nikada nije ugledalo svjetlo dana, u nastojanju da se otkrije identitet osobe koja je očito vrlo predano radila na prikupljanju, sređivanju i prepisivanju Kunićeve građe,³⁰ potrebno je

²⁸ Marotti je umro 2. veljače te godine. Bilo bi nadasve zanimljivo istražiti je li ovaj Dubrovčanin imenovan u Marottijevoj oporuci ili je monsinjorova posljednja želja glede Kunićevih spisa bila usmena. Je li oporuka sačuvana i gdje bi se mogla nalaziti, nije mi poznato. U radu Pietra Pirrija SI, »*Fonti della prima vita di san Giuseppe Pignatelli: Angelo Mai e Giuseppe Doz*«, *Archivum historicum Societatis Iesu* 23 (1954), str. 298-321, spominje se anonimni zapis o knjižnoj ostavštini Marottijevoj. Zapis se našao među dokumentima postulate za oca Pignatellija (Archivio della Postulazione S. I., 61. A. II: Addizioni e riflessioni sulla Vita del P. Pignatelli, bilj. na str. 220), a Pirri pretpostavlja da ga je pisao *abate* Luca Ricelli, Marottijev tajnik i »erede fiduciario«, kojemu je monsinjor na smrti povjerio zadaću da njegovu biblioteku preda »a colui che alla morte si trovasse al governo della Compagnia in Italia«. Budući da je posebnom papinom odlukom od 1804. Napulj bio jedina talijanska oaza u kojoj se Družba Isusova smjela obnoviti, te su onamo pribjegli mnogi isusovci s ocem Pignatellijem na čelu, Marottijeva je biblioteka, »specialmente ricca di collezioni di classici greci e latini, dei SS. Padri, dei concili, di canonisti e di opere filologiche«, otpremljena uskoro u taj grad, no ondje je nažalost postala plijenom Francuza dvije godine poslije; v. P. Pirri, *nav. dj.*, str. 311-312.

²⁹ V. *Dizionario biografico cronologico diviso per classi degli uomini illustri di tutti i tempi e di tutte le nazioni, compilato dal professore Ambrogio Levati*. Classe V. Donne illustri, sv. II. Milano: per Nicolò Bettoni, 1822, str. 69. Abbondio Rezzonico umro je 1810, Odescalchi 10. kolovoza iste godine, a Cancellieri 1826. Ignazio Buoncompagni, rođen 1743, bio je Kunićev učenik, kasnije kardinal. Nakon njegove smrti 1790. imovina mu je prešla u ruke sestrina muža Abbon-dija Rezzonica, rimskog senatora i nećaka pape Klementa XIII.

³⁰ Ta je zasad neidentificirana ruka odgovorna za tri prijevise epigrama na listićima (AMB 984-986), za prijevise elegija, *carmina*, hendekasilaba, nekih epigrama i govora u kodeksu AMB 2055, te također prijevise raznovrsnih Kunićevih tekstova u AMB 594 i dva indeksa epigrama u AMB 2291. Osim toga, ta ruka ostavlja trag na mnogim drugim rukopisima Kunićevih djela, kako autografima tako i prijepisima: ponavljajući riječi koje je teže iščitati,

potražiti posredna svjedočanstva o neuspjelim pokušajima da se u Dubrovniku objave Kunićeva djela. Takvih je, koliko mi je zasad poznato, u prvoj polovini devetnaestog stoljeća bilo tri.

Prva se vijest nalazi u pismu mladoga Toma Krše vršnjaku i prijatelju Ivanu Bizzaru. Bizzaro se školuje u Italiji, a braća Krša izvještavaju ga u prvom redu o književnim i kulturnim zbivanjima u gradu. U pismu upućenu 10. travnja 1803. u Veneciju Tomo Krša javlja: »Tra giorni si debbono dare alle stampe varie poesie inedite del celebre nostro Cunich che teneva il Co. Alethy«. ³¹ Tada u Dubrovniku djeluje jedino Martecchinijeva tiskara, no jedino izdanje Kunića koje je iz nje izišlo ono je Radeljino iz 1827. Kao što je rečeno, Antonio Martecchini nedugo je prije stigao iz Kotora kako bi nakon Trevisanove smrti nastavio s tiskanjem za dubrovački Senat – kao i za ukupnu kulturu i kasnije proučavatelje – iznimno važne Appendinijeve sinteze *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*. Kako je drugi od dva toma izišao u veljači 1803, Krša je u spomenutome pismu također izvijestio Bizzara da mu Appendini šalje u Veneciju taj drugi svezak. Spomenuo je i da trenutačno Antun Sivrić kod Martecchinija tiska latinske prijevode talijanskih soneta i anakreontike (riječ je o prepjevima pjesama Giacomina Vittorellija), i to izdanje jest objavljeno 1803, kao i Ferićeva *Periegesis orae Rhacusanae* te *Scivot Svetoga Vlasi* Petra Bašića, ali ni te ni sljedećih godina nije tiskana Kunićeva neobjavljena poezija. ³²

Razloge takvu raspletu moglo bi se tražiti dijelom i u dramatičnoj biografiji Petra Frana Aletina, vlasnika rukopisnog predloška, dijelom pak u zbivanjima oko Martecchinijeve tiskare. Talijanskom je tiskaru naime, koji dan nakon Kršina pisma, Senat odobrio molbu da kupi nova tiskarska slova, pa je u lipnju dobio i

bilježeći autorske varijante, numerirajući tekstove, postavljajući pitanja o sadržaju te dodajući objašnjenja, identifikacije epigrama u drugim rukopisima te napomene o mjestu epigrama u rukopisu koji naziva »svojim« (npr. »Tra gli Encomiastici del mio m[ano]s[crit]to al n.º 142«; »Vedi nelo mio m[ano]s[crit]to. Tra i satirici il n. 264«; »simile fra i miei morali n. 128« i sl.). O svemu će tome više riječi biti u opisu rukopisa.

³¹ DADU 255, Obiteljski arhivski fond Bizzaro, I, pismo br. 17, f. [1v].

³² V. V. Čučić, *nav. dj.*, str. 145. Doduše, Antun Krša, Tomov brat, dao je u pismu Bizzaru od 8. srpnja 1803. naslutiti da je tiskanje Appendinijeva djela potisnulo ostale projekte u drugi plan, pravdajući što još ne izlazi zbornik poezije u čast nedavno preminulomu Benediktu Stayu; DADU 255, Obiteljski arhivski fond Bizzaro, I, pismo br. 90, f. [1r].

dopuštenje da radi nabave ode na tromjesečni plaćeni put u Veneciju, što je moglo prouzročiti privremeni zastoј u radu tiskare – a da su izdavački planovi nerijetko vrlo daleko od samih ostvarenja, svjedoči i podatak da je iste 1803, u kalendaru za narednu godinu Martecchini najavio objavljivanje *Osmana*,³³ koji je, kao što je dobro poznato, ugledao svjetlo dana tek 1826.

Što se pak Petra Frana Aletina tiče, taj je kontroverzni erudit poznaо Kunića i sigurno je mogao doći u posjed njegovih rukopisnih djela koja bi dao štampati upravo 1803. u Dubrovniku, no moguće je da su tu namjeru osujetili novi prevrati njegova nemirna života. Bio je unuk antikvara i kolekcionara Dživa Aletina Natalija, vlasnika bogate arheološke, epigrafske, numizmatičke i bibliotečne zbirke, koja je velikim dijelom stradala u požaru, nakon čega je većinu spašene građe Dubrovačka Republika prodala carici Mariji Tereziji, a preostali dio Petar Frano preselio je u Italiju. Nekad učenik Đura Ferića, školovao se zatim u Rimu pod paskom ujaka Benedikta Staya, kod kojega se družio s uglednim Dubrovčanima, a sam Kunić, jedan od njegovih učitelja, navodno je izjavio kako bi bezbrižno umro samo kad bi znao da je upravo Aletin njegov nasljednik na katedri grčke i latinske retorike.³⁴ Nakon boravka u Rimu, Anconi, Osimu, Napulju – odakle je morao bježati zbog zapažene uloge u revoluciji 1799. – te Parizu, u rujnu 1802. vratio se u rodni grad. Prethodne godine u Rimu je umro Benedikt Stay, koji je također mogao posjedovati rukopise Kunićevih djela, a Aletin je naslijedio barem dio njegove biblioteke.³⁵ Aletin je u gradu boravio do siječnja 1804, u kom je periodu

³³ V. V. Čučić, *nav. dj.*, str. 125; I. Arsić, *nav. dj.*, str. 43. i 45.

³⁴ Podatke o Aletinu preuzimam iz navedenoga rada Ž. Muljačića, »O Petru Franu Aletinu (1768-1836)«, *Analitički historijski institut JAZU u Dubrovniku* 8/9 (1962), str. 621-632. Muljačić je u Fondu Kaznačić Arhiva tadašnjeg Istorijskog instituta JAZU u Zagrebu pronašao Stayevo pismo Mihov Sorkočeviću u kojem pripovijeda kako se svake nedjelje – godina je 1790. – kod njega na ručku okupljaju njegov brat, Kunić, Džamanjić, Antun Sorkočević i Petar Aletin (str. 626). Također, u radu se (str. 621) donosi isječak iz Aletinova životopisa koji potpisuje Vlaho Stulli, a nalazi se u rukopisu u DADU 283, Osobni arhivski fond Pavlović, sv. 40: »Fu istruito pertanto dai più valorosi maestri, che vi fossero in Roma segnatamente dall' insigne Professore Raimondo Cunich suo concittadino, il quale, conoscendo il di lui grande ingegno, ebbe a dire, che morirebbe lieto se potesse sapere, che dopo la sua morte sarebbe conferita ad Aletij la Cattedra della Greca e Latina Eloquenza«.

³⁵ Stay je u oporuci iskazao želju da njegov brat Marin slobodno uzme sve što želi iz njegove ostavštine, ali je univerzalnim nasljednikom proglasio brata Ivana Krstitelja. Muljačić pretpostavlja da su braća Stay knjige ostavila ne-

vjerojatno dogovorio s Martecchinijem tiskanje Kunićeve poezije do kojega nikada nije došlo.³⁶ Početkom 1804. Senatu se pružila prilika da se zauvijek riješi toga nepoželjnog pristaše demokratske i frankofilske struje: nakon što je ignorirao stražarsku obvezu, vlast ga je osudila na šestomjesečni zatvor i doživotan izgon te gubitak državljanstva i naslova *conte*. Pobjegao je u Italiju. Gdje je završio njegov predložak za planirano izdanje Kunića, ne zna se. Čulić tvrdi da je biblioteku Aletin-Stay i sam vidio; kasnije je, kako još jednom piše, prebačena u Italiju, gdje će biti rasprodana na dražbi:

La migliore [biblioteca] – opisuje on u jednom pismu splitskom liječniku Ivanu Messiju – era quella della casa Aleti-Stay. L' ultimo erede Pietro Aleti la trasportò parte in Ancona e parte a Osimo. Io ero suo amico a l' ho veduta e maneggiata ancora. Vi conteneva tutti gli autori editi e inediti Ragusei, molti de' quelli affatto ignoti. Un bravo professore d' Ancona mi scrisse ultimamente, che vi sono due grandi camare di libri stampati e due armari di più dei manoscritti. Aggiunge che gl' eredi domandano tre milla colonnati, e non troveranno i compratori, la meteranno a lotto. Quindi per noi quella bella libreria sarà perduta, e di molti autori nazionali saremo all' oscuro per sempre.³⁷

Drugo svjedočanstvo o pokušaju sređivanja Kunićevih djela za tisak, i to svih dotad poznatih, potječe iz izdanja *De vita et scriptis Bernardi Zamagnae patricii Rhacusini commentariolum Francisci Mariae Appendini e Scholis Piis. Accedunt ejusdem Zamagnae carmina ex editis et ineditis selecta et in IV. libros digesta*. Knjiga je objavljena 1830. u Zadru, s tim da je Appendini samu posvetu bratu Urbanu (kojemu šalje materijal iz Dubrovnika u Zadar da se ondje pobrine za izdavanje) pisao 1828, nakon što je osam godina od Džamanjićeve smrti prikupljao sve što mu

čaku Petru Aletinu, a što je s njima, u tom slučaju, dalje bilo, razočarano je opisao Inocenc Čulić u pismu Francescu Carrari 22. rujna 1837: »La Casa Stay aveva copiosa e scelta Biblioteca: il suo erede Pietro Aleti morto l' anno scorso in Ancona portò seco le migliori opere: vi rimane tuttora qualche cosa: otto famiglie concorrono a quell' eredità, che attende la decisione dai Tribunali. Sarà infine venduta all' incanto«; Ž. Muljačić, *isto*, str. 625, bilj. 17.

³⁶ Treba podsjetiti i na bilješku Urbana Appendinija u njegovoj antologiji (str. 279), u kojoj svjedoči da je rukopis jedne Kunićeve elegije i jednog prepjeva dobio od Aletina; usp. str. 22-23.

³⁷ Dio iz Čulićeva pisma Messiju, datiranog 11. listopada 1838, navodim prema: S. Kastropil, »O rukopisima i prepisivačima«, u: *Rukopisi Naučne biblioteke u Dubrovniku*, str. 10.

je moglo doći pod ruku. Na četrdeset stranica u osmini proteže se prikaz Džamanjićeva života i djela, opskrbljen potom nekolicinom elegija i bilješkama, nakon čega slijede »Carminum, idyllorum, et epistolarum liber«, »Hendecassylaborum liber« [sic], »Elegiarum liber« (tiskane su među ostalima dvije elegije posvećene nekadašnjem učitelju Kuniću) i »Epigrammatum liber« s pridružena dva Džamanjićeva natpisa (jedanaest je tu epigrama u smrt Kunićevu, jednim se pozdravlja Sorkočevićev *Elogio dell'abate Raimondo Cunich*, u jednom se fingira obraćanje Džamanjićeve *Odiseje* učiteljevoj *Ilijadi*, te su još tri epigrama *sub effigie Raymundi Cunichii*). Govoreći o Džamanjićevim ostvarenjima, Appendini naravno nije zaobišao pokušaj da Gundulićeva *Osmana* prevede na latinski, kojega se, čini se, poduzeo na nagovor Ivana Luke Volantića.³⁸ U sljedećem svjedočanstvu o suradnji između te dvojice zaslužnih kulturnih pregalaca Appendini zapravo ukazuje na prevažnu Volantićevu ulogu u prikupljanju i sređivanju Kunićevih *opera omnia*:

Verum in re alia, pro qua magna certe Bernardo a doctis viris gratia debetur, eumdem Volantium adjuvit. Cum postrema Raymundi Cunichii opera, quae Volantius a plurimis cartulis in unum colligere satagebat, propter creberrimas lituras a quoquam neque legi, neque intelligi commode possent, Zamagna non solum Cunichianae scripturae, sed etiam rationis scribendi peritus, ita perfecit, ut quaecumque a Volantio exscripta fuerant, (omnia fere exscripsit tam edita, quam inedita) illa ipsa non aliter, ac voluisset Cunichius ipse, in ordinem digererentur.³⁹

³⁸ »Caeterum cum eruditus vir, et de Illyrica lingua optime meritis Ioannes Luca Volantius in eo totus esset, ut, postquam Illyricum Francisci Gundulae Poema, quod Osmanaïs, vel Osmanus inscriptum est, innumeris fere mendis scatens e quamplurimis codicibus verae lectioni improbo labore restituerat, illud Latinis versibus exprimeretur, ejus impulsu, et precibus tantum sibi onus Zamagna imposuerat; sed cum videret in illo poemate vertendo plurima nomina heroum, et regionum ex Illyrico, et Turcico sermone petita ad Latinum numerum difficillime aptari posse, statim ab incepto destitit. Quae pauca vero interpretatus est, et a nobis impressa sunt, Slavicae linguae studio dolorem augent, quod opus tam elegans totum non absolverit«; F. M. Appendini, *De vita et scriptis Bernardi Zamagnae patricii Rhacusini commentariolum*. Jaderae: Typis Joannis Demarchi Typographi Gubernialis, 1830, str. 40. O nezamjenjivu Volantićevu radu na *Osmanu* Appendini piše nakon što je u Dubrovniku tiskano »Markovićevo« izdanje (1826), koje međutim uopće ne spominje; ali o Volantićevu rukopisu *Osmana* dodaje da ga je sam otkupio i pohranio u svojoj biblioteci: »Hic codex Illyricus penes nos hodie servatur pretio adeptus«; isto, str. 58.

³⁹ Isto, str. 41.

Prema Appendiniju, Volantićev bi se rad sastojao u prikupljanju Kunićeve poezije iz većeg broja predložaka i prepisivanju kako objavljenih tako neobjavljenih djela, pri čemu je na mjestima koja mu je bilo teško iščitati ili razumjeti imao pomoć bliskog Kunićeva suradnika Džamanjića. Riječ je samo o jednom kodeksu, koji je otkupio Appendini, i na osnovi kojega je Radelja pripremio izdanje iz 1827:

Hunc quoque codicem Volantii manu descriptum item nos ab ejusdem haeredibus nobis comparavimus. Ex illo Clar. Vir Raphael Radechia Metropolitanae Ecclesiae Rhacusinae Canonicus mille epigrammata selegit, quae ad commodum rei litterariae, patriaeque decus hoc titulo nuper vulgavit 'Raymundi Cunichii Rhacusini Epigrammata nunc primum in lucem edita' Ragusii typis Antoni Martechini 1827.⁴⁰

Može li se dokučiti kakva je bila fortuna toga važnoga rukopisnog kodeksa? Volantić je umro 23. ožujka 1808. Svoju je knjižnicu oporučno ostavio Sebastijanu Marinoviću, nakon čije su smrti »nasljednici kriomice malo-pomalo rasprodali sve njegove knjige«, kako prenosi Ivan Bizzaro.⁴¹ Pritom je dakle Appendini mogao kupiti kako Volantićeva *Osmana* tako i sređeni prijepis Kunića. I Inocenc Čulić, koji Volantića naziva »mio dotto amico«,⁴² znao je za povezanost njegove, Marinovićeve i Appendinijeve zbirke, a imao je, čini se, i svoje pretpostavke o mogućoj sudbini vrijedne ostavštine posljednjega. Osim što je Volantićevu i Marinovićevu naveo u većem broju bogatih privatnih biblioteka koje su otišle

⁴⁰ *Isto*, str. 58.

⁴¹ U bilješci na prvoj stranici autografnoga kodeksa *Besjeda duhovnih* Bernarda Zuzorića Bizzaro piše: »Anzi alla sua morte, in un cogli altri suoi libri, lo lascio [i. e. Volantić] in testamento al Sig.^r Sebastiano Marini, ricercator solerte di opere autografe di autori Ragusei. Morto il Marini, furono clandestinamente venduti a poco a poco dalli suoi eredi tutti li suoi libri«. Zuzorićev je kodeks neko vrijeme bio kod Volantića i po njemu je Volantić pripremio izdanje *Besjeda* koje je 1793. u Dubrovniku tiskao Andrea Trevisan. Cjelovitu bilješku o povijesti kodeksa koji je na kraju završio u biblioteci obitelji Bizzaro, pa se danas čuva u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku (pod signaturom D. a. 7), citira M. Pantić, »Rukopisi negdašnje biblioteke Bizaro u Historijskom institutu u Dubrovniku«, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 8/9 (1962), str. 565-566.

⁴² Čulićevo pismo Carrari 8. ožujka 1844, f. [1r]. Zahvaljujem dr. sc. Marku Špičiću koji mi je ustupio digitalne snimke Čulićevih pisama Carrari, pohranjenih u Arheološkom muzeju u Splitu (AMS) u Arhivu Francesca Carrare (AFC).

na bubanj,⁴³ Čulić nije skrivao gnjeva što je Appendini (umro je u siječnju 1837) svoje knjige ostavio nećaku namjesto sjemeništu.⁴⁴ Nasljednici sada tvrde da je ostavština nestala, a Čulić smatra da je možda »nestala« još za Appendinijeva života, i to sa sasvim nečasnim povodom:

I suoi eredi dicono di non sapere dove il diavolo le [sc. medaglie] abbia portate non essendosene trovata veruna. Lo stesso disgraziato fine hanno avuto i molti e preziosi manoscritti, che quello aveva parte in regalo, parte comprati, parte truffati e rubbati. O i suoi eredi mentiscono, o egli vivente mandò tutte queste robbe a Roma, ovvero le regalò a qualche potente sulla speranza di conseguire la mitra.⁴⁵

Ondje su se nalazili i Volantićevi rukopisi kupljeni od Marinovića:

Vediamo il danno recato ai Ragusei: a) Egli [sc. Appendini] aveva otto milla monete antiche d' oro, argento, e bronzo, parecchie ignote agli scrittori della Numismatica, e moltissime rare, tutte da me, e da molti vedute. b) Egli aveva i manoscritti autografi del celebre Ab. Giorgi in due casse, comprati dalla vedova Nicoletta Tudisi. c) Egli aveva tutti i manoscritti di Gian-Luca Volanti comprati in una cassa grande da Sebastiano Marini erede di quello. d) Egli aveva una cassa di manoscritti di Casa Bassich ed un'altra di MSS. del dotto Michele Milliscich comprati dalle sorelle Bassich, e da Giuseppe Brancovich. Finalm^e molti MSS. e libri stampati rari parte da lui provveduti, e parte levati dalla libreria del Collegio, ch' era della Repubblica; e parte prestati e non restituiti. Tutto questo portò a Zara. Ora dice il P. Torre, che niente si trova. Si crede da molti, che il P. Torre mentisce, o che l'Appendini abbia mandato ogni cosa a Roma, o regalato a Vienna sulla speranza di avere una mitra.⁴⁶

Čulić je nabrojio najvažnije dijelove Appendinijeva nasljedstva, velikim dijelom obogaćena kupovinom drugih dubrovačkih književnih ostavština, čija bi vrijednost danas bila neprocjenjiva. Pet godina nakon Appendinijeve smrti nije se znalo gdje je to bogatstvo nestalo: jesu li ga rasuli nasljednici ili ga je sam Appendini, kako Čulić sumnja, mijenjao za promaknuće u crkvenoj hijerarhiji, koje se nikada nije ostvarilo.

⁴³ V. AMS – AFC, 5. Pisma Carrari, I. Čulić, 22. rujna 1837, f. [2r-2v].

⁴⁴ »Egli fece malissimo di lasciare tutto il suo alla nipote: avrebbe fatto meglio lasciare almeno i libri e scritti al Seminario«; AMS – AFC, 5. Pisma Carrari, I. Čulić, 5. ožujka 1842, f. [2r].

⁴⁵ AMS – AFC, 5. Pisma Carrari, I. Čulić, 19. travnja 1842, f. [2v].

⁴⁶ AMS – AFC, 5. Pisma Carrari, I. Čulić, 16. svibnja 1842, f. [2v].

Treći neuspjao pokušaj tiskanja Kunićevih stihova poduzeo je sam fratar Čulić, kako doznajemo iz njegovih pisma Carrari 4. lipnja 1842, u kojem se žali na zadarsku cenzuru:

La Censura di Zara è stata sempre bestialissima, e composta di veri asini e truffe. Io ho veduto levare da alcune librerie varj libri, che in altre si lasciavano, come il Giannone, il Marchetti la traduzione di Lucrezio, e il Guicciardini, e molti altri, che a Milano si vendono pubblicamente. Quella censura mi danneggiò più di due cento fiorini nel modo seguente: io avevo l'Osmano illirico corretto dal Volanti e le poesie latine del Cunich autografe. Si stabilì di pubblicarle: furono mandate alla Censura Iadertina; le tenne tre anni: intanto un Croato copiò l'Osmano, e un Italiano le poesie Cunichiane, e a Reggio ne stampò novecento Epigrammi. Quindi il mio MSS. non era più calcolato, e il Martecchini non volle nè stamparle, nè ricompensarmi.⁴⁷

Čulić kaže da je neki Talijan iz Kunićevih autografa, koji su bili u njegovu vlasništvu, dok je rukopis čekao na procjenu u Zadru, prepisao epigrame i objavio ih, devet stotina, u Reggio. U Reggio je doista, i to 1827, na 274 stranice tiskano već spominjano izdanje pod naslovom *Raymundi Cunichii Anthologica, sive Epigrammata Graeca selecta Latinis versibus reddita. Accedunt nonnulla epigrammata originalia auctoris numquam typis missa, notis illustrata*. No ono nije sadržavalo 900, nego 499 epigrama, koji su zapravo Kunićevi prepjavi s grčkoga, te u dodatku samo 22 njegova izvorna epigrama.⁴⁸

No nastavi li se potraga za autorom predgovora u AMB 594, zbog postavljenih je vremenskih okvira jasno da Aletina, koji je rukopis za tisak Martecchiniju nudio 1803, treba eliminirati jer je ovdje riječ o priređivačkom poslu započetu najranije 1804, odnosno nakon Marottijeve smrti. Čulić također ne bi došao u obzir jer na cenzuru šalje autograf epigrama, dok je ovdje bila riječ o pokušaju da se objave sva prikupljena Kunićeva djela, već izdana i još neizdana, što je zahtijevalo golem napor u prepisivanju i ure-

⁴⁷ AMS – AFC, 5. Pisma Carrari, I. Čulić, 4. lipnja 1842, f. [2r-2v].

⁴⁸ Stoga mi ovaj Čulićev navod ostaje zagonetka. Teško da bi Martecchini odbio Čulića zbog broja od 22 izvorna latinska epigrama koji nisu »nikad dosad tiskani«, a još teže da bi ga odbio zbog izdanja iz Reggia a ne zbog Radeljina izdanja izišla u Dubrovniku. (Kad Čulić spominje devetsto epigrama tiskanih u Reggio, pomišlja se i na mogućnost da se zabunio i pomiješao ga s dubrovačkim budući da su oba izišla iste godine, no tu mogućnost otklanjam zbog navoda da je epigrame iz njegovih rukopisa prepisao »un Italiano«.)

đivanju za tisak. U tome smislu bez ikakve sumnje kao mogući »kandidati« figuriraju Džamanjić i Volantić, o kojima Appendini piše da su surađivali na pripremanju izdanja: Volantić da je nastojao sve prikupiti i prepisati, a Džamanjić da mu je pomagao iščitati, pa i dotjerati i rasporediti, ne drukčije no što bi sam Kunić želio.

Razmišljajući o Džamanjiću kao o nedvojbeno jednom od najboljih poznavatelja Kunićeva stvaralačkog rada, kao o, nadalje, Marottijevu kolegi sa studija⁴⁹ i osobi koja je za života u Italiji bila cijenjeni sudionik eminentnih kulturnih krugova i u njima stjecala važna poznanstva, stekavši slavu u književnoj republici zahvaljujući prije svega prijevodima s grčkoga – moguće je pretpostaviti da je možda upravo on bio ta osoba kojoj će i Marotti i ostali vlasnici rukopisa tako rado ustupiti Kunićevu ostavštinu. Početne stranice kodeksa AMB 594 doduše nije ispisao Džamanjić,⁵⁰ no to još ne mora značiti da se ne krije on iza prvoga lica u predgovoru. Ono što bi međutim bilo neobično za njega, i što sugerira da tu pretpostavku ipak treba napustiti, jest da bi o Kuniću govorio kao o svojem »poznatiku i sugrađaninu«, a ne kao o subratu, učitelju ili, povrh svega, bliskom prijatelju. Osim toga, posao koji Appendini vezuje uz Džamanjića bio je posao savjetnika, a da ga se doista konzultiralo pri priređivanju, na interesantan način potvrđuje jedno mjesto u rukopisu AMB 118, kodeksu s oko 1200 epigrama pristiglu iz Italije iz fonda Marije Pizzelli: u epigramu s brojem 495 (str. 160; u AMB 1156 Sat. 954) iznad riječi »Corda« rukom je drugom u odnosu na prepisivačevu napisano »Corde forse«, ali je zatim (istom rukom) dodano: »P. Bargna dice Corda alla greca«, što je i ponovljeno na dnu stranice: »Corda alla greca«.⁵¹ Ta »druga ruka«, ne ona koja je ispisala listove još u Ita-

⁴⁹ Kako spominje i F. M. Appendini, *De vita et scriptis Bernardi Zamagnae*, str. 11. Usto, kad je u Bodonijevoj tiskari izišao Kunićev prijevod Teokritovih idila, Marotti je poslao primjerak Džamanjiću u Dubrovnik, o čemu piše Tomo Krša u pismu Ivu Bizzaru 8. svibnja 1802: »Io gli ho attualmente sotto gli occhi, copia che Monsign.^r Marotti di Roma ha mandato all ab. Zamagna«; DADU 255, Obiteljski arhivski fond Bizzaro, I, pismo br. 14.

⁵⁰ Što pokazuje usporedba s rukopisom dvaju njegovih pisama pohranjenih u ostavštini obitelji Bizzaro (DADU 255, AB2, pismo Bernarda Džamanjića Roku Bonfiolu datirano 18. prosinca 1786. i pismo Pavlu Gučetiću Basiljeviću datirano 6. siječnja 1809).

⁵¹ I prije, kod epigrama br. 49, str. 21 (Sat. 507) dva je puta 'corda' tom drugom rukom prepravljeno u 'corde', na što je ipak upozoreno »recte: 'corda' cum

liji, nego koja naknadno upisuje anotacije, odgovara ruci koja je pisala tekstove »Dedica« i »L' editore al lettore« u AMB 594. Drugim riječima, u AMB 118 nalazi se dokaz da je autor predgovora obavljao priređivačke poslove – kako je u tom predgovoru sam i posvjedočio – a ti priređivački poslovi odgovaraju onima koje je, prema Appendiniju, obavljao Volantić.

I mimo Appendinijeva svjedočanstva ima pokazatelja koji po-tragu usmjeravaju prema Ivanu Luki Volantiću. Na tu je mogućnost, kao što je prije bilo navedeno, upozorio i Puratić, no on na-žalost svoje mišljenje nije potkrijepio. Na postojanje prijepisa koji je uredio Volantić, a koji je Radelja imao pred očima dok je pisao svoj monumentalni AMB 1156, upućivala je i njegova bilješka uz 73. epigram u ciklusu Sacra, za koji je zapisao da ga Volantić nije smjestio među nabožne, nego među moralne epigrame (»Volanti inter Moralia«).

K tome, na pomisao da je rukopis u AMB 594 Volantićev poti-će i problem također već spomenutoga kodeksa D. a. 7 iz Bibliote-ke Bizzaro u dubrovačkom Zavodu za povijesne znanosti HAZU, koji sadrži propovijedi Bernarda Zuzorića.⁵² Taj kodeks, kako ga je opisao i Pantić, najvećim dijelom čini Zuzorićev autograf, koji zaprema 841 stranicu, ali u pergamentske je korice ispred toga starijeg sveska uvezano još 16 listova, a iza njih 22. Na pr-voj stranici, čim se kodeks otvori, napomena pisana rukom Iva-na Bizzara progovara o putešestvijama autografa koji je, nakon samog autora, promijenio pet vlasnika (Zuzorićev nećak Miho Zuzorić, potom Volantić, Marinović, Radelja, te Bizzaro). Budući da je dakle Radelja bio jedan od njih, ne čudi što je na str. [5] (počne li se brojiti od desne stranice prvoga slobodnog lista) osta-vio vlastoručni dokaz o posjedovanju (»Ex Bibliotheca Raphaelis Radeglia«). Pantić je, međutim, bio uvjeren da je Radelja pisao i sve ostalo što se nalazi na novouvezanim listovima: naslov, pred-govor »Sctiozu«, životopis Zuzorićev iz pera Đura Bašića na tali-janskom sprijeda, ostale dodatke straga te oznake pojedinih be-sjeda na vrhu stranica autografa.⁵³ S druge strane, bilo je dobro

accusativo more Graecorum«; ovaj put tu posljednju napomenu ostavilo je pero jednoga kasnijeg pregledavača, Antuna Krše.

⁵² Usp. bilj. 41. na str. 59.

⁵³ U formuliranju svojih tvrdnji Pantić je bio vrlo odlučan: »Ali Radelja je još mnogo šta dopisao u tom rkp. Pre svega naslov [...] Iza toga Radelja je iz štampanog izdanja [...] prepisao 'Sctiozu' [...] Dalje je Radelja u tekstu beseda [...]

poznato da je Zuzorićeve *Besjede* za tisak u Trevisanovoj tiskari 1793. pripremio Ivan Luka Volantić.⁵⁴ Kad se rukopis predgovora štiocu ili priloga »Breve ragguaglio della vita del P. Bernardo Zuzzeri« usporedi s onim s početka AMB 594, može se vidjeti da su međusobno daleko sličniji nego ikoji od njih Radeljinoj kaligrafiji. Jasno se raspoznaje obao i širok srednji pojas, osobito u *a*, *o*, *c*, *m* i *n*, specifično *E*, *C* koje se produžuje ispod sljedećih slova, visoka i široka vijuga u *N* i *V*, zatvorena petlja u *g*, ali otvorena krivulja u *j*, sitna petlja uzlaznika u *h*, *b*, *l* i *f*, stabljika slova *d* zaobljena nalijevo, tupo dno slova *v*, blago zaobljeno *s*, međusobno slabo povezana slova, ali ritmičan i vrlo kontroliran duktus, bez ukrasnih vitica na krajevima riječi i bez debele linije pera.

Na temelju izloženoga držim da je odgovorno pretpostaviti kako je upravo Volantić bio taj koji je opremio ovaj kodeks paratekstovima približno onako kako je želio da izgleda buduće tiskano izdanje, a da su dosadašnji proučavatelji u svojim atribucijama, zavedeni jednim dijelom izgledom rukopisa, drugim dijelom nekim vanjskim tragovima i naznakama, te konačno jednim dijelom i Radeljinom sveprisutnosti u ocrtanoj rukopisnoj tradiciji, rad pogrešno pripisivali njemu, a ne samozatajnom Volantiću – o kojemu je potrebno u nastavku reći nešto više.

dodavao u vrhu svakog lista oznaku odnosne besede [...] Najposle, od str. 843, opet su samo njegovi dodaci [...]»; M. Pantić, »Rukopisi negdašnje biblioteke Bizaro u Historijskom institutu u Dubrovniku«, str. 566. Pantić također pogrešno konstatira da je »Radelja« sve ove dodatke prepisao iz tiskanog izdanja (usp. *isto*, str. 566. i potpis pod slikom 1 u prilogu). Premda je u katalog točno prepisao naslov rukopisa, a zatim i naslov izdanja, promaknulo mu je da prvi sadrži godinu MDCCLXXXVIII, a drugi MDCCXCIII, dakle da je kodeks složen pet godina prije no što je izdanje otisnuto, te da je prepisivač u kodeks ispod naslova dopisao »Gnegov vlasčiti rukopis«, što teško da bi pisalo na naslovnici tiskanog izdanja. Tekst obraćanja štiocu u izdanju iz 1793. dulji je i informativniji od rukopisnoga, a kao što u rukopisu stoji da je prošlo »dvadest i sces godisctaa, od kad priminu receni Otaz«, tako se u izdanju na istome mjestu broji »tridesti i jedno godiscte«. Iako dubrovačkoj literarnoj kulturi nije bilo strano prepisivanje rukom cijelih tiskanih knjiga, u ovome je slučaju jednostavno riječ o rukopisnom kodeksu koji je (kao i dio kodeksa AMB 594) vremenski prethodio tiskanom izdanju.

⁵⁴ O tome govori i sam Bizzaro na početnoj stranici kodeksa: »Da e[ss]o tra[ss]e la stampa il Ch. Gio: Luca Volanti, eseguita[ss]i per la prima volta in Ragusa l'an. 1793 co'tipi d'Andrea Trevisan«. Da je Volantić bio priređivač, dokaz su dakle svjedočanstva suvremenika, a ne ime »Gio: Luca Volanti« tiskano ispod imprimatura, koje se ondje nalazi zato što je Volantić bio na dužnosti podtajnika Republike.

Puno više nego po objavljivanju Zuzorićevih *Besjeda*, Volantić je u našoj književnoj povijesti ostao upamćen po neobjavljivanju Gundulićeva *Osmana*. Da jedno od najvažnijih djela dubrovačke književnosti priprema za ono što bi bilo njegovo prvo izdanje, postalo je općepoznato nakon Appendinijeve obznane o skorom tiskanju, u drugome svesku njegovih *Notizie* 1803, te nakon Martecchinijeve najave u kalendaru za 1804. Čini se da su te »erudite fatiche, e premure del Sig. Giovanni Luca Volantić«⁵⁵ koje je poduzeo u priređivanju *Osmana* trajale ukupno dvanaestak godina i da su se uglavnom odvijale u tajnosti. Volantić je proučio povijesne izvore o zbivanjima obrađenima u dijelu koji epu nedostaje i dogovorio s Pjerkom Sorkočevićem da na temelju tih podataka sastavi dopunu dvaju izgubljenih pjevanja. Sam je pak nastojao prikupiti što je moguće više prijepisa djela i, usporedivši ih, uspostaviti izdanje što bliže izvorniku. Dodao je opsežan talijanski komentar o životu i radu Gundulićevu, sažetke pred svako pjevanje, te bilješke o ličnostima, mjestima i događajima koji se spominju u epu. Tekstu je pridodao i rječnik s turcizmima i starijim hrvatskim riječima na jednoj, a talijanskim tumačenjima na suprotnoj strani. Vjeruje se da je sve uspio prirediti za tisak, ali zašto do tiskanja nije došlo do njegove smrti 1808, ne zna se; pretpostavlja se, iz političkih razloga i obzira, što prema osmanlijskoj, što prema austrijskoj vladi. Tako mu se s *Osmanom* dogodilo isto što i s Kunićevim djelima: umro je ne doživjevši da svoj mukotrpan i dugotrajan rad vidi nagrađen objavljenim izdanjima.⁵⁶

⁵⁵ V. F. M. Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, Ragusa: Dalle stampe di Antonio Martecchini, 1803, sv. 2, str. 265. O ovom su nedovršenu Volantićevu pothvatu najrelevantniji radovi: Đ. Körbler, »Četiri priloga Gunduliću i njegovu 'Osmanu'«, *Rad JAZU* 205 (1914), str. 135-220; J. Ravlić, »O prvom izdanju Gundulićeva 'Osmana' (1826)«, *Anali Histojskog instituta JAZU u Dubrovniku* 4-5 (1956), str. 705-717; Ž. Muļjačić, »Novi podaci o pripremanju 'Osmana' za štampu«, *Dubrovnik*, 6.3-4 (1963), str. 15-21. Na zaključke njihovih istraživanja oslanja se i ovaj kratki prikaz.

⁵⁶ O njegovim se rukopisnim pripremama za tisak neko vrijeme nije znalo ništa. Appendini se 1827, godinu dana nakon što je *Osman* konačno otisnut – kako ga je priredio fra Ambroz Marković – u predgovoru talijanskomu prepjevu epa iz pera Nikole Jakšića detaljno osvrnuo na Volantićev rad, implicirajući da je upravo njegov *Osman* objavljen godinu prije u Martecchinija, odnosno da je Marković nečasno i bez priznanja preuzeo sve Volantićeve pripreme. Marković je takve optužbe spremno pobio (u brošuri *Lettera del P. L. Ambrogio Marcovich, m. osserv. sull' Osmanide di Gianfrancesco Gondola*. Venezia: Simone Occhi editore, 1828), ne nijekajući da se u manjoj mjeri pomogao Volantićevim

Volantić je bio *scriba* i pozivom i profesijom. Dok je, reklo bi se, posvetio život prepisivanju književnih tekstova i neumornom filološkom radu, četrdeset je godina bio na položaju podtajnika (*vicesegretario*) Dubrovačke Republike.⁵⁷ Riječ je o službi na koju su uvijek stupali pripadnici pučkoga sloja, članovi obitelji iz bratovštine Antunina, i to često po nasljednosti. Bila je doživotna, a donosila je veliku odgovornost i veliki ugled. Tajnici su (bila su u kasnije vrijeme četvorica: najstariji je nosio titulu velikoga tajnika, a ostali podtajnika) vodili zapisnike na sjednicama vijeća, održavali diplomatsku korespondenciju, sastavljali povelje i ugovore, formulirali zakone i odluke. Oni su potpisivali sve državne spise, što nije bilo dopušteno članovima vlade. S važnom su ulogom sudjelovali u protokolima pri izboru i inauguraciji kneza i ostalih magistrata i primanju stranih izaslanika, a u procesiji na dan svetoga Vlaha zauzimali su prvo mjesto uz kneza. Bili su čuvari državnog arhiva i privatnih oporuka. Republika bi im se, osim redovnom plaćom, odužila sprovodom o državnom trošku i novčanom pomoći obitelji.⁵⁸

Zahvaljujući dužnosti na kojoj je bio, Volantić je ostavio brojne zapise po stranicama službenih knjiga Republike.⁵⁹ No za uspoředbu njegova rukopisa s rukopisom kodeksa 594 i ostalih sve-

bilješkama (čiju je kopiju pronašao). Iz njegove se replike osim toga doznaje da je baš Appendini od Volantićevih nasljednika kupio rukopis *Osmana* – što se podudara s Appendinijevim navodom u životopisu Bernarda Džamanjića (usp. bilj. 38 ovdje na str. 58) i sa spoznajama koje je o tome imao Čulić.

⁵⁷ Rođen je 9. siječnja 1749. Oko 1774. postao je članom Akademije Arkadije (s imenom *Fidelmo Epidaurio*); v. Anna Maria Giorgetti Vichi, *Gli Arcadi dal 1690 al 1800: Onomasticon*. Roma: Arcadia, Accademia Letteraria Italiana, 1977, str. 120.

⁵⁸ Više o službi tajnika kroz povijest: S. Ćosić, »Prinos poznavanju tajništva i arhiva Dubrovačke Republike«, *Arhivski vjesnik* 37 (1994), str. 123-145. Ćosić navodi i nekoliko obitelji koje su dale državne tajnike i podtajnike; među njima se nalazi i obitelj Volantić; v. str. 129.

⁵⁹ V. primjerice knjige Velikog i Malog vijeća ili Oporuke notarije od 1780. do 1800. Volantićevi autografi relevantni za izdanje *Osmana* nalaze se u knjižnici dubrovačkoga Dominikanskog samostana; v. Kosta Vojnović, »Prilozi k arhivalnijem pabircima dubrovačkijem«, *Starine JAZU* 28 (1896), str. 26-27. U sjemenišnoj knjižnici Dubrovačke biskupije jedan je prijepis *Osmana* koji je jednim dijelom ispisao Volantić (sign. 18), a njegov je prijepis i današnji NSK 3285 (s djelima Primovića, Gundulića, Ivana i Nikolice Bunića te Džona Palmotića) i listić br. 29 u rukopisnoj zbirci satirične poezije u Arhivu HAZU, sign. IV. b. 87. U venecijanskom Museo Correr, u Biblioteci Cicogna, pohranjena je korespondencija Iacopa Coletija (nova signatura: 3202), gdje se nalaze i pisma koja je Volantić slao Coletiju od 1788. do 1807.

žnjića koje smatram njegovima, kao ogledni primjerak upotrijebi-la sam njegova pisma Coletiju i pisma upućena Senatu Republike poslana iz Rima, u kojima moli da mu se dopusti produljenje boravka u tom gradu (prva dva iz 1775, treće iz 1789).⁶⁰ Usporedba pisama i rukopisa, uključujući AMB 594, ne ostavlja dvojbe da je riječ o istoj ruci (v. slike 3-4 na str. 150-151). Osim toga, činjenica da je Volantić boravio u Rimu otvara i mogućnost da je bio u kontaktu s Dubrovčanima, pa tako i Kunićem, što bi se moglo dovesti u vezu s navodom iz predgovora »L'editore al lettore«, u kojem se priređivač predstavlja kao Kunićev poznanik.

Naposljetku, konačna potvrda pretpostavci da se iza zago-netnog glasa Kunićeva priređivača u predgovoru kodeksa AMB 594 krije Volantić, nalazi se u još jednoj Appendinijevoj knjizi, *Grammatica della lingua illirica* iz 1808. Želeći u uvodu zahvaliti onima koji su mu pomogli pri sastavljanju ovakva djela, Appendini osobito ističe Ivana Luku Volantića – kojega je na žalost cijeloga Dubrovnika prije pet mjeseci ugrabila smrt – kao čovjeka zadivljujuće sposobnosti pamćenja i slobodna kritičkoga duha, koji je preko četrdeset godina služio Republici na tajničkoj dužnosti.⁶¹ Bio je to onaj koji je dao tiskati propovijedi Bernarda Zuzorića i koji je dvanaest godina radio na priređivanju pouzdanog izdanja Gundulićeva *Osmana*. Kad je – nastavlja Appendini – umro slavni monsinjor Marotti, Volantić je postao nasljednikom spisā glasovitoga pjesnika Rajmunda Kunića te je u više godina nastojao prikupiti i urediti njegove rukopise. Predragocjeni kodeks nastao njegovim radom u vrijeme kad Appendini piše nalazio se u Volantićeva prijatelja i nasljednika Saba Marinovića, a sadržavao je netiskana djela: 4000 epigrama raznih vrsta, 15 latinskih govora, 40 elegija, mnoštvo hendekasilaba, nešto *carmina* i razne propovijedi. Smrt međutim nije Volantiću dopustila da započne s objavljivanjem Gundulićeva *Osmana* i postumnog izdanja Kunićevih djela, kako je nekoć bio zamislio – završava pohvalu vrijednoga Volantića Appendini.⁶²

⁶⁰ DADU 7-3-8, *Acta et diplomata* 18, sv. 159, br. 3198/201; 203; 205.

⁶¹ V. F. M. Appendini, *Grammatica della lingua illirica*. Ragusa: presso Antonio Martecchini, 1808, str. XVII.

⁶² »Alla morte del celebre Mons. Marotti già segretario dei Brevi *ad Principes* di N. S. Papa Pio VII., il Volanti divenuto erede degli scritti del famoso poeta Latino Raimondo Cunich, anche egli Raguseo impiegò più anni nel raccogliere, ed ordinarli. Il preziosissimo manoscritto, che come quello dell'Osmanide

U oporuci koju je sastavio 19. ožujka 1808. (a otvorena je na dan njegove smrti, 23. ožujka), Volantić nije izričito spomenuo rukopise i knjige, nego samo sva svoja dobra, koja bez iznimke ostavlja Sebastijanu Marinoviću.⁶³ Marinović oporukom, koja je otvorena 18. kolovoza 1821, svu svoju imovinu ostavlja sestrama Uršuli i Lukreciji i nećakinji Lukreciji Lazarević, no zbog proturječnih svjedočanstava ne možemo pouzdano znati je li Appendini Volantićev kodeks mogao otkupiti prije ili tek nakon te godine, odnosno je li mu ga prodao sam Marinović ili tek njegove nasljednice.⁶⁴

O tome da je prelazak Volantićeve ostavštine u Marinovićeve ruke bila zla kob za njegove rukopise i knjige, pisao je još jedan Dubrovčanin. Njegovo se svjedočanstvo nalazi na početku kodeksa sabranih autografnih zapisa i pisama povjesničara Miha Milišića (1711-1798), koji se danas čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (R 3419). Autor rukopisnoga predgovora nije otkrio svoje ime, tek je naznačio da je godina u kojoj piše 1832. Prije nego što će u uvodu reći kako je gotovo slučajno uspio spasiti od propadanja »quelle poche carte«, malen dio neizmjernoga rada koji je iza sebe ostavio »un erudito e dotto uomo, il quale indefessamente scrisse fino all'età di ottanta sette anni«, taj je sabirač digao svoj ogorčeni glas protiv pokvarenih, neupućenih, pohlepnih i nezahvalnih nasljednika vrijednih književnih ostavština u Dubrovniku. Navodeći pak nekoliko opusa koji su bili žrtve takve ignorancije, spominje i ovo: »Cosi il Volanti Gio. Luca ebbe per erede uno stupido, e proventuoso ignorante nelle mani di cui passarono disgraziata-

trovasi in oggi presso il di lui amico, ed erede Sig. Savino Marini, contiene 4000 epigrammi di vario genere, 15 orazioni Latine, 40 elegie, molti endecasilabi, alcuni carmi, e vari sermoni, produzioni non mai stampate, e per cui lo scorso secolo non teme di venir al paragone con quello di Augusto. La morte, che non permise al Volanti d'incominciar l'edizione del poema del Gundola, e delle opere postume del Cunich, come aveva già ideato, tolse pure a me il vantaggio di potere assoggettare al di lui giudizio quella parte della presente Grammatica, che tratta sulla sintassi dei verbi. Mi se perdonerà questa piccola digressione su d'un uomo, con cui sebbene non abbia avuto relazione, e conoscenza, che negl'ultimi mesi di sua vita, tuttavia mi stimo felice di aver l'incontro di farne onorata ricordanza»; *isto*, str. XVII-XVIII.

⁶³ Volantićeva se oporuka čuva u fondu *Miscellanea saec. XIX*. Državnog arhiva u Dubrovniku (DADU-61).

⁶⁴ Prijepis Marinovićeve oporuke dostupan je u Osobnom arhivskom fondu Ernesta Katića u Državnom arhivu u Dubrovniku (DADU-276), kut. 16, F 26.

mente tutti i manoscritti di Cunich, e la copia ch'esso ne avea fatta di tutte le orazioni, elegie, ed epigrammi». ⁶⁵ Rukopis kojim je predgovor pisan odgovara vrlo karakterističnoj ruci Vlaha Stullija (1768-1843), još jednog važnog svjedoka i sudionika u tradiciji Kunićeve književne ostavštine. ⁶⁶

⁶⁵ NSK R 3419, str. 1.

⁶⁶ Radi usporedbe promatram ga na dva pisma potpisana s »Biaggio Stulli« (od 11. lipnja 1799: DADU 61, *Miscellanea, Litterae privatae saec. XVIII*, F. X/3, br. 298; od 5. studenog 1840: DADU 255, Obiteljski arhivski fond Bizzaro, AB3). O Milišiću je pisao P. Mitrović, »Dubrovački historik M. Milišić«, *Nastavni vjesnik* 18.9 (1910), str. 658-667. Mitrović upravo naglašava da zagrebačke rukopise, iz nekadašnje Gajeve biblioteke, nije mogao obraditi, ali za drugi Milišićev kodeks, koji se čuva »u dvorskoj biblioteci u Beču«, bilježi da je »od Vlaha Stulli« (v. str. 658-659). Miho Milišić Kunićev je rođak u prvome koljenu: bio je sin Marije Gallani, sestre Kunićeve majke Margarite; v. N. Vekarić, »Podrijetlo Stjepana-Rajmunda Kunića«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), str. 201.

RUKOPISI KUNIĆEVIH EPIGRAMA

Nakon što je dan pregled izdanja koja u većem ili manjem broju sadrže Kunićeve epigrame, a u jednom od zaslužnih radnika na njegovoj književnoj ostavštini identificiran Ivan Luka Volantić, u nastavku će biti prikazan upravo rukopisni fond s epigramima, sastavljen od autografa i prijepisa, kako bi se поближе promotrilo kakvu su građu imali pred sobom dubrovački prepisivači i na koje su je načine nastojali urediti. Glavnina se rukopisa nalazi u dubrovačkim rukopisnim zbirkama Arhive Male braće (23), Znanstvene knjižnice (10), Državnog arhiva Dubrovnika (1), Biskupijske knjižnice (1) i Arhiva Rezidencije Družbe Isusove (1). Četiri rukopisa koja se čuvaju izvan Hrvatske samo su spomenuta pri kraju ovoga prikaza, dok je u užu obzor proučavanja zbog važnosti uzet jedan prijepis koji je dio privatne kolekcije Ivana Dubravčića u Nizozemskoj i Radeljin prijepis koji se čuva u Slavonskoj knjižnici u Pragu.

Nakon najrelevantnijega rukopisa, AMB 1156, ostali su rukopisi prikazani onim redom za koji smatram da im odgovara po važnosti u kasnijem pokušaju naznačavanja slijeda kojim se odvijala transmisija teksta u Dubrovniku u prvoj polovini devetnaestoga stoljeća. Pritom se ne daju puni opisi materijalnih i sadržajnih značajki svih rukopisa – ne samo zato što mi svi tijekom istraživanja nisu bili dostupni na jednak način⁶⁷ nego i zato što je naglasak stavljen na one pojedinosti koje pomažu uspostavljanju veza među rukopisima i rekonstrukciji rukopisne tradicije.

AMB 1156

Rukopis čine 103 svežnjića uvezana u dva velika svežnja (s 56 i 47 svežnjića), veličine 24×16,5 cm, bez oznaka paginacije ili fo-

⁶⁷ Većinu rukopisa imala sam priliku vidjeti, no tijekom rada služila sam se njihovim digitalnim snimkama, dok mi je jedan manji dio rukopisa na raspolaganju bio samo u fotokopiranom ili mikrofilmiranom obliku.

lijacije. Sadrži, redom, Kunićeve epigrame, *carmina*, elegije, pjesme u falečkom jedanaestercu, parafraze, prijevode s talijanskog, prijevode s grčkoga i poslanice.⁶⁸ Tekstovi su prepisani rukom Rafa Radelje, ali se u ispravkama i napomenama – kojih je u drugim dijelovima rukopisa kudikamo manje u odnosu na prvi dio, onaj s epigramima – prepoznaje i ruka Antuna Krše.⁶⁹

Na naslovnoj stranici prvoga sveščića, koja je danas i početna stranica cijeloga rukopisa, Radeljin je natpis »Epigrammata«, iznad kojega je u novije vrijeme nadopisano »P. Rajmundo Kunić«. Na prednjoj stranici drugoga lista stoji popis devet epigramatskih skupina: Sacra, Votiva, Moralia, Encomiastica, Satyrica, Sepulcralia, Ludicra, Varia, Epigrammatum libellus ad Lydam, ispod čega se nalazi prvi epigram, izvan svih skupina, »Ad lectorem epigrammatum numerum improbantem«. Na petoj stranici počinje prijepis epigrama iz skupine Sacra, numeriranih arapskim brojkama od 1 do 75, koji obuhvaća 29 stranica i jedan umetnuti listić, dok su stranice 34-46 prazne. Epigrami su opremljeni natpisima, a oni koji su objavljeni u parmskom izdanju 1803, opremljeni su i Radeljinim bilješkama kao, primjerice, »Impress. inter Var. sub n° 5. p.^a 148«. Da je riječ o prijepisu koji je služio kao podloga za još usavršeniji prijepis Kunićevih epigrama, odnosno koji je bio tek jedna etapa u priređivanju njegovih djela, vidljivo je iz opaski o sadržajnoj povezanosti epigrama (»Vide etiam

⁶⁸ Soptino »Tu su 103 snopića njegovih latinskih epigrama, soneta, satira, uz prijevode s talijanskoga i grčkoga« (*isto*), navedeno je prema internom kartičnom katalogu biblioteke, no soneti, kad ih ima, nisu Kunićevi, a satira nema niti nam je poznato da ih je Kunić pisao. Usp. J. Sopta, »Književna ostavština Rajmunda Kunića SJ (1719-1794) u Arhivu Male braće u Dubrovniku«, str. 23. Za Kaznačićev opis v. *Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich*, str. 146-149 (rkp. br. 493).

⁶⁹ Antun Krša (1779-1838) jedna je od važnijih ličnosti dubrovačkoga kulturnog kruga na prijelazu stoljeća i u razdoblju nakon pada Republike. Po struci je bio pravnik, te je u gradu obavljao razne pravničke poslove. Njegov se književni rad sastojao u pisanju stihova, najčešće prigodničarskih, na talijanskom i latinskom, rjeđe hrvatskom, prevođenju s talijanskog na latinski i francuski, prepisivanju i priređivanju djela dubrovačkih autora, te korespondenciji s književnicima s druge strane Jadrana; v. M. Foretić, *Leksikon hrvatskih pisaca*, s. v. Da je riječ o njegovu rukopisu, zaključujem usporedbom s pismima, potpisanim najčešće oblikom »Ant.° Stef.° Chersa«, koja je slao svojem rođaku Ivu Bizzaru u Veneciju, u periodu od 1800. do 1823, a čuvaju se u DADU 255, Obiteljski arhivski fond Bizzaro. Krša je i prepisivač jednog kodeksa s Kunićevim stihovima, kojemu je dao naslov »Raymundi Cunichii Ragusini Carmina quae nondum typis edita manu descripta circumferuntur«, datiravši ga »Rhacusii anno Sal. 1823.«; o kojem će više riječi biti kasnije.

aliud epigr. in idem argumentum n°. 75«), naputaka o rasporedbi epigrama unutar jedne ili između različitih skupina («Post hoc epigr. scribendum aliud sub n°. 43»; »Vide inter Votiva n°. 17 et ibi ponendum«), te upozorenja na dvaput prepisane epigrame («Scriptum etiam inter Votiva sub n°. 20, ibi ponendum«). Čini se kako je i iz navedenih primjera bilježaka već jasno da je, ukoliko je otpočetak postojao ustanovljeni slijed skupina, riječ o naknadnom Radeljinu pregledavanju i korigiranju prijepisa, odnosno da je, primjerice, čitajući Votiva prepoznao epigram koji je već mogao pročitati među Sacra, potražio ga u Sacra i zabilježio da je *bis scriptum*.

Što se tiče Kršinih zahvata, on je u ovoj skupini promijenio (točnije, proširio) jedan natpis, što će kasnije činiti mnogo češće; naznačivao je da bi pojedini epigram trebalo premjestiti u koju drugu skupinu; a nakon napomene pisane Radeljinom rukom, da je epigram Sac. 53 vjerojatno prijevod talijanskih stihova Quirica Rossija, ispisao je Rossijeve stihove na umetnutom listiću. Postoji i bilješka uobličena tako da Radelja uz epigram zapisuje »Encom. / Sacr.«, dvojeći o tome u koju ga skupinu valja uvrstiti, našto Krša ispred »Encom.« dodaje »inter«, što bi svjedočilo u prilog pretpostavci da je njegova riječ u priređivanju epigrama bila odsudna.

Na novome svešćiću započinje prijepis zavjetnih epigrama, i to Radeljinim natpisom »Votiva« na 47. stranici, dok su na stranicama 49-58 epigrami, označeni rednim brojevima od 1 do 22. Radelja ostavlja bilješke uz epigrame koji su već prepisani u ciklusu Sacra i one koji su otisnuti u parmskom izdanju. Uz jedan takav (Vot. 21), prepisao je iz spomenutog izdanja i glosu o jednoj od osoba o kojima epigram govori, Pietru Pizzelliju. Krša unosi izmjene u natpise koje je zapisao Radelja. Pokraj epigrama 19 – Pseudo-Platonova epigrama o Laidinu zavjetu Pafijanki – upozorava: »Non est Cunichii. Vide inter Votiva in Anthol. Graec.«. Donio je također, opet na umetnutom listiću, prvu u nizu svojih bilježaka o tiskanom izdanju nekog epigrama (najčešće u manje prisutnim talijanskim periodičkim ili prigodničarskim publikacijama).

Do kraja svešćića su dva prazna lista, a nakon natpisne stranice s naslovom *Moralia*«, slijede epigrami obrojčeni 1-327, na str. 63-172, s jednim umetnutim listićem i jednim neispisanim listom na kraju svešćića. Kako je prepisivač ponovno bilježio koji su epi-

grami tiskani u parmskom izdanju, lako je uočiti da ih je prepisao u neprekinutu nizu (od 182 do 273); kod takvih epigrama Krša nije zadirao ni u tekst, ni u natpise. Njegove se intervencije uglavnom pojavljuju od epigrama 276, te se odnose na natpise, razmještaj epigrama po skupinama ili *bis scripta*. Pjesma 219 ima natpis »Ex Græco Æsopi«; riječ je o prijevodu jedne grčke basne.

Iza 175. stranice, s natpisom »Encomiastica«, počinje prijelaz epigrama novoga ciklusa, numeriranih brojkama 1-407, na str. 177-326, među koje je umetnuto osam listića s Kršinim napomenama i s još pet praznih listova. Radelja bilježi varijante *supra lineam* ili *in margine*, ponekad uvedene izrazima poput »alibi additum«, »vel«, »seu, ut alibi« i sl., ne navodeći njihov izvor. Također ostavlja bilješke o sadržajnoj povezanosti, mjestu epigrama u parmskom izdanju, dvaput zapisanim pjesmama, primjerenom rasporedu epigrama (poput »ponendum inter Lugubria« ili »Pare, che il seguente epigramma sia più encomiastico, che lugubre; perciò l' ho messo fra gli encomiastici«), fragmentarno očuvanim epigramima. Osim anotacija takve naravi, Krša je unosio promjene u naslove (primjerice, uz natpis »De Victoria Odescalchia, ejusque gnata Flaminia« dodaje »cooptata in Arcadum coetum«), opskrblijavao je tekstove objasnidbenim bilješkama uz imena spominjanih ličnosti ili događaja, te je češće no Radelja određivao skupinu u koju treba premjestiti pojedini epigram. Indikativne su u tome smislu dvije bilješke koje svjedoče da je Krša u priređivanju teksta doista imao veći autoritet: prvo, uz epigram 247 na posebnom je listiću zapisao: »Osservazione. Desidero che il Sig.^r canonico Radechia scriva sotto l' epigramma Encom. 245 che comincia colle parole 'Dixi ego, quum solido' l' altro, che trovasi trascritto tra i Sepolcrali sotto il n.º 28 e che principia colla parole 'Nota suis fuerat', portendovi il seguente titolo: 'Ad Vincentium Karapheum de Liviae coniugis imagine ad auctorem missa. [...]«; potom za epigram 269 Radelja je zabilježio da se nalazi i u ciklusu satiričkih (»Vide Satyr. n.º 413«), ali Krša određuje da treba ostati među enkomijastičkim: »hic retinendum«. Ovdje se nalazi i Kunićev samoprijevod na talijanski (pjesme 42 i 43), te dva epigrama koja nisu njegova: 138 (*responsum* Giuseppea Taruffija) i 140 (*responsum* Pietra Rossija).

Na 337. stranici nalazi se natpis »Satyrice«, a na idućoj počinje prijepis epigrama s brojevima 1-1472, koji zaprema sljedećih 438 stranica, do 778, nakon čega slijede tri prazna lista. Od prvog epigrama prisutne su Radeljine bilješke o onima tiskanim 1803, s tim da se može primijetiti kako je, osim iznimno, slijedio niz od posljednjih prema početnima iz parmske skupine satiričkih. Od 19. epigrama počinju Kršine napomene kako prerasmjestiti pjesme po skupinama. Natpisu »De poetis aliena carmina recitantibus« uz br. 675 Krša dodaje »Ex apologo Aesopi«, gdje je riječ o adaptaciji ezopovske basne. Od epigrama 824 do 931 Radelja uopće ne bilježi natpise, već ostavlja slobodan prostor te ih unosi Krša (sl. 5 na str. 152), koji u još većem broju slučajeva mijenja Radeljine natpise. Dok i Radelja ostavlja napomene o pripadnosti epigrama pojedinim skupinama (»Hoc epigramma inter Moralia potius ponendum; inter quae sit aliud epigramma huic consimile sub n.º 166«; uz 438), ponovno Krša odlučuje (uz Radeljino »bis scriptum, vide Encom. n.º 267« kod 413 dodaje: »et inter Encom. pone«), ali i prepušta izbor prepisivaču (»ponendum inter varia, nisi malis inter encomiastica«, uz 907). Kod zaključnih, fragmentarnih epigrama nalazi se potvrda da se Radelja služio Kunićevim autografima: za stihove koji nedostaju u 1467 piše »Sic autographum, quod extat, MMSS«; uz 1478 »Sic in autographo MMSS«.

Na novoj, 785. stranici dolazi natpis »Sepulcralia & Lugubria«. Prijepis epigrama (1-71) počinje na sljedećoj i završava na 805. stranici. Ponovno nailazimo na Radeljine bilješke koje ih tematski povezuju s drugim epigramima ili naznačuju njihovu poziciju u parmskom izdanju, te Kršine kojima neke od njih razmješta u ostale skupine. Do kraja sveščića ostalo je 11 praznih stranica.

Iza lista s natpisom »Ludicra« počinje prijepis šaljivih epigrama koji završavaju brojem 238 i zauzimaju 66 stranica. Bilješke o parmskom izdanju počinju s 94. epigramom; epigrami uglavnom prate redoslijed u izdanju, zaključno sa 151, nakon kojega slijedi niz od 11 epigrama kojima natpise nije upisao Radelja, nego Krša. Veći broj ostalih natpisa Krša je mijenjao, dodajući također napomene o uvrštavanju nekih pjesama u drugu skupinu, najčešće Varia. Str. 885-894 prazne su i njima završava prvi dio rukopisa 1156.

Radeljinom kaligrafijom na sljedećoj stranici napisano je: »Liber carminum ad Lydam«. Na poledini je njegova anotacija o naslovljenici ciklusa:

Clar. Vir Vincentius Fuga Societatis Jesu, Ragusinis civibus etiam notus, eo quod in hoc Ragusino Collegio olim praeceptor fuit, pagina 187. carminum suorum, quae una cum carminibus Josephi Petrucci Romae typis edita fuerunt 1822., in adnotatione 10.^{ma} Sermonis I., sic de Lyda: 'Hoc (Lydae) nomine nobilissimus poeta Raymundus Cunichius appellare consueverat Mariam Cuccuvillam Pizzelliam in suis carminibus: foeminam eruditissimam, quae non solum Graecas, Latinas, Hetruscasque litteras, sed et philosophiam, mathesim, aliasque sublimiores disciplinas noverat'.

Epigrami Lidi, pod rednim brojevima 1-635, slijede na str. 897-1109. Riječ je o pjesmama koje su se i u tiskanom izdanju iz 1803. i u rukopisima dotad najčešće prenosile unutar skupina Encomiastica i Varia, kako može posvjedočiti i Radeljina bilješka uz 552: »In editione bodoniana hoc epigramma in duo epigrammata divisum reperitur. Primum sub num.^o XLVII inter Encomiastica pag.^a 49 incipit a primo versu usque ad septimum; et secundum sub n.^o LXXXIV inter Varia pag.^a 175 incipit a versu septimo usque ad finem. In MM.SS. vero ambo haec epigrammata unum tantummodo (prout hic) efficiunt«. Radelja je prvi koji je pjesme Lidi okupio i oblikovao u zaseban ciklus. Kršini su ispravci u ovoj skupini rjeđi, osobito u natpisima. Uz epigram 420 nalazi se Kunićev prijevod na talijanski.

Na novome listu, nakon devet praznih stranica, dolazi natpis »Varia«, iza kojega slijedi prijepis epigrama numeriranih od 1 do 359; nalaze se na str. 1121-1239. Nakon toga slijedi još pet praznih stranica, čime ujedno završava Radeljin prijepis Kunićevih epigrama. Radelja na margini uz broj epigrama bilježi ako je već otisnut u Bodonijevu izdanju; također ako je *bis scriptum*, ako je fragment (»fragmentum«, »desunt reliqua«) ili ako je prijevod: uz 90 »ex italico Caietani Goltii«, te se donose i izvorni Goltovi stihovi; uz 94 »(ex Italico Zanotti) fragmentum«; uz 219 »Impressum in Anthologicis«, čemu Krša dodaje »pon. inter votiva«. Uz epigram 359 s desne strane broja u zagradi stoji Kršina bilješka »Credo hoc epigr. impressum fuisse Parmae inter Varia Cunichii«, a s lijeve Radeljina »Impress. inter Varia n.^o CVIII, f.^o 184.«; što uka-

zuje na to da se nakon Kršine redakture rukopis vraćao Radelji kako bi ga pregledao i nadopunio.

Po takvoj se i nekim već spomenutim napomenama može pretpostaviti kako je proces Radeljina i Kršina zajedničkoga rada na priređivanju epigrama tekao tako da je Radelja nakon prepisivanja iščitavao epigrame, bilježio koje je zapisao dvaput i koji su u vezi s drugima; zatim je prijepis odlazio od Radelje Krši na redakтуру, nakon čega se vraćao Radelji koji je ponovno prolazio kroza nj, ispravljajući i nadopunjavajući.

U nastavku rukopisa slijede ostala Kunićeva djela koja je Radelja prikupio i prepisao, raspodijelivši ih prema žanrovskom ključu; od cjelokupna Kunićeva opusa kakav nam je danas poznat izostaju govori, tiskane elegije te prijevodi *Ilijade*, epigrama iz Grčke antologije, Mimnerma i Teokrita. Nema nikakvih pokazatelja o tome zašto tih tekstova nema ni je li postojala nakana da ih se pridruži ostalima. Budući da će kasnije biti riječi o drugim Kunićevim književnim vrstama prije svega s oslanjanjem na korpus kakav zatječemo u ovome, Radeljinu rukopisu AMB 1156, ovdje se njihov sadržaj daje samo u sažetu obliku.

Iza posljednje skupine epigrama slijedi prijepis ukupno trinaest *carmina* u heksametrima: proteže se na str. 1245-1351 (slijedi 9 praznih stranica). Pred prvom pjesmom umetnut je list na kojem je Krša popisao početke dvanaest pjesama drukčijim redoslijedom no što ih je razvrstao Radelja, a formulacija koju je popisu predmetnuo (»Desidero che si osservi il seguente ordine nella trascrizione de' *Carmi* del Cunich«) ponovno upućuje na pretpostavku da je on bio glavni redaktor prijepisa te da je u planu bio još jedan novi, sređeniji prijepis Kunićevih djela.

Slijede elegije (str. 1361-1140). Radelja nije prepisao sve poznate Kunićeve elegije, već samo one koje je smatrao netiskanima. Pod brojevima I-XIX naveo je natpise i prve distihe onih za koje je znao da su tiskane (uključivši među njih prepjev Kalimaha, »In lavacra Palladis«, koji je tiskan kao »elegia« 1771), a zatim je od XX. do XLVII. rasporedio ostale, završavajući fragmentom pjesme »Ad puerum Jesum«. Hendekasilabi zauzimaju narednih 29 stranica (str. 1441-1468 te jedan prazan list). Radelja je prvo prepisao 22 pjesme tiskane u parmskom izdanju, čuvajući njihov redoslijed i bilježeći njihovu stranicu u knjizi. Slijede »reliqui inediti«, 22 pjesme od kojih su posljednje dvije fragmenti. U prijepisu »Paraphrases carminum ex Horatio et Catullo« (str. 1471-1500 pa

još sedam stranica praznih) nalaze se Kunićeve preobliske osamnaest pjesama prvog i četiri drugog rimskog pjesnika. Uz neke, premda rijetko, Radelja bilježi varijantne lekcije na margini.

»Versiones ex Italico« zauzimaju str. 1507-1570 (uz jedan prazan list), a među njima su prijevod Durantijeva soneta i prijevodi sedam soneta F. M. Zanottija kojima prethodi originalni tekst; jedan je od njih u Kršinu prijepisu, na listu koji je naknadno umetnut. Slijede Cordinari *capitoli* o vlasulji Ruđera Boškovića i paralelan Kunićev prepjev u tri elegije,⁷⁰ te na koncu prijevod prvih osamnaest strofa Tassova epa *Gerusalemme liberata*. Na str. 1573-1619 nalaze se »Versiones ex Graeco«, odnosno prepjevi Tirteja, homerske himne Demetri (sa zabilježenim varijantama) i 28 ezopovskih basni. Na koncu, iza jedne prazne stranice, na 1621-1660 prepisano je trinaest poslanica u heksametru (u četvrtoj među njima stihovanome prethodi i prozni dio), s mjestimičnim varijantama i bilješkama iz pera Radelje ili Krše.

AMB 594

Kodeks AMB 594 (Čulić 284) tvrdo je ukoričeni privez veličine 30 × 21 cm, koji sadrži veći broj sveščića različitog vremena i mjesta nastanka i različitih rukopisa. Sadrži 587 listova, stranice nisu paginirane.⁷¹ Na prvome listu nalazi se naslov: »Raymundi Cunichii carmina«. S obzirom na distribuciju ruku koje su ispisivale sveščiće, kodeks se može podijeliti na pet velikih cjelina, koje će biti opisane u nastavku:

- I. Volantićev prijepis
- II. Autograf
- III. Prijepis nepoznatog prepisivača
- IV. Autograf
- V. Volantićev prijepis s indeksima

⁷⁰ Kako je ustvrdio Martinović, Radelja ovdje Cordinari i Kunićeve stihove prepisuje iz izdanja *Rime di Giulio Cesare Cordara*, p. I, Venezia, 1805, što ga je priredio Mauro Boni; v. I. Martinović, »Stihovi Rajmunda Kunića o Ruđeru Boškoviću«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 34 (1996), str. 160, bilj. 18.

⁷¹ Kao i za rkp. AMB 1156, numeraciju sam provela prema snimkama rukopisa, radi lakšeg snalaženja.

I. Volantićev prijepis

Na drugom listu prozni tekst naslovljen »Dedica« posve- ta je tiskara koja je vjerojatno, kako sam nastojala pokazati u prethodnom potpoglavlju, trebala stajati na prvim stranicama Martecchinijeva nikad objavljena tiskanog izdanja. Iza nje je »L'editore al lettore«, predgovor priređivača, samog Volantića. Zatim, ispod zapisa »Stefano Raimondo Cunich è nato li 24 Gennaro 1719. morto li 22 Novembre 1794.«, slijede četiri numerirana epigrama »Sub effigie Raymundi Cunichii«; iznad toga natpisa Antun je Krša dodao »Bernardi Zamagnae«. Svaki se epigram sastoji od jednog distiha, s tim da je treći inačica drugoga, pa ne nosi broj, nego natpis »aliter«.⁷² Na sljedećoj stranici stoji samo natpis: »Raymundi Cunichii Elogium Auctore Stephano Antonio Morcellio non Morcello, perchè deve finire in ius«, Volantićevom rukom; ostatak je stranice prazan.

Sljedeća četiri lista (5r-8v), prema mojoj pretpostavci, pripadaju starijem sveščiću, koji je nastavak nekog drugog prijepisa pjesama. Ovdje se nalaze 22 nenumerirana Kunićeva sastavka u elegijskim distisima, od koji su posljednjih osam prijevodi *ex graeco*, te jedna pjesma u hendekasilabima. Neki su epigrami precrtani kosom crtom. Uz pojedine pjesme nalaze se Volantićeve bilješke kojima upućuje na isti ili izmijenjeni epigram na drugom mjestu (npr. »Vedi le traduzioni nell'Eco, al n.° 13«). Također, spominje prijepis koji naziva »svojim rukopisom« (npr. »Vedi tra i varj miei al n.° 159«, »Vedi nel mio m[ano]s[crit]to tra gli encomiastici al n.° 97«). Njegove su bilješke uvijek na talijanskom. Osim toga, uz pojedine pjesme nalaze se anotacije Antuna Krše, uvijek na latinskom. I on dovodi jedne epigrame u vezu s istima ili sličnima u drugim rukopisima, npr. »Alibi: Tristi fonte loqui«; »Vide epigramma CCXI, quod incipit 'Aspera tot rerum tam lento etc.'« (referira se pritom na prijepis 594/III); ispod hendekasilabičke pjesme Robertiju bilježi: »Sunt et MMS., in quibus hoc phaleucium Petro Antonio Serassio inscriptum invenitur«. Posljednji je list prazan.

Novom sveščiću pripadaju tri sljedeća lista (9r-11v). Na vrhu je prvoga naslov »Pezzelli co' titoli«, ispod čega je natpis »Sacra« i

⁷² Tri su Džamanjićeva epigrama tiskana u: F. M. Appendini, *De vita et scriptis Bernardi Zamagnae*, str. 255.

sedam epigrama. Potom naslov »Pezzelli senza titoli« te još trinaest epigrama; svi su numerirani u kontinuitetu (1-20) i svaki je precrtan kosom crtom, a uz brožčane oznake nekih dodan je znak '+'. Uz prvih 17 epigrama s desne strane po jedan troznamenasti broj, koji odgovara rednom broju odnosnog epigrama u rkp. AMB 119 (koji je, kako će biti pokazano uskoro, poslan iz fonda Pizzelli, te u kojem su epigrami s naslovima), to jest AMB 118 (iz zbirke Marije Pizzelli, bez naslova); posljednjim trima pjesmama navedeno je naprotiv mjesto u parmskom izdanju. Kao i u prethodnom sveščiću, priređivač bilježi usporednice sa »svojim rukopisom« (»mio mstó«). Slijede tri prazna lista.

Na sljedećih osam listova (15r-22v) Volantićevi su prijepisi elegija (5) i epigrama (13; nisu numerirani). Započinje elegijom »S. Aloysius Gonzaga humanis rebus nuncium remittit«, pod kojim natpisom Krša dodaje »Non est Cunichii«. Ista je opaska i uz natpis iduće, »De divo Aloysio Gonzaga elegia«, dok uz treću, »Ad obscoenos poetas«, iznad natpisa Krša piše: »Est Cunichii«. Volantićev je prijepis čistopis, bez ikakvih bilježaka na marginama.

Potom je uvezan sveščić (23r-34v) na čijem prvom listu, na sredini stranice, kao naslov piše »Epigrammatum libri septem. Accedit endecasyllaborum libellus«. Taj naslov evocira onaj parmskog izdanja iz 1803, *Epigrammatum libri quinque. Accedit hendecasyllaborum libellus*. Stranice su numerirane, od [1] do 24. Na drugoj je osamljen posvetni epigram »Ad lectorem«, dok na str. 3. (24r) ispod natpisa »Liber primus. Sacra.« počinje prijepis 67 numeriranih epigrama od kojih se većina i u Radeljinu prijepisu AMB 1156 nalazi u istoimenom ciklusu; štoviše, najčešće su raspoređeni istim redoslijedom: on se remeti ukoliko su bilo Radelja bilo Volantić određeni epigram odlučili smjestiti u drugi ciklus.⁷³ Prijepis je besprijeckorno uredan – čistopis. Volantić uza svaki epigram na desnom rubu bilježi identifikaciju epigrama u drugim rukopisima: npr., kod epigrama s natpisom »Ad puerum Jesum« (br. 2) bilješka »copia n.º 426« referira se na rukopis drugog prepisivača u kojem su brojevi epigrama rimski, a koji je privezan u istoj rukopisnoj knjizi i opisan ovdje kao 594/III; kad piše

⁷³ Primjerice, iza 24. epigrama izostaje onaj koji u Radelje nosi broj 25, gdje uz njega piše, Radeljinom rukom, »ponendum inter Encomiastica«; ovdje se pak pod brojem 63 nalazi epigram koji je u Radeljinu prijepisu prvi po redu među Votiva.

»cartina«, zapravo želi reći da epigram postoji i među Kunićevim autografnim listićima (ovaj pod signaturom AMB 990); kad piše »1 : 4«, ima istu bilješku kao i u AMB 2055 uz isti epigram, a ona znači da je taj epigram četvrti po redu u prvom sveščiću onoga dijela kodeksa koji je ovdje opisan pod 594/II (autograf). Marginalna bilješka uz 9. epigram primjerice, »f.º 148. n.º 5«, kaže da je on u parmskom izdanju tiskan na str. 148. pod br. V, a »co' titoli n.º 609« uz epigram br. 41, znači da je u AMB 119 epigram pod navedenim brojem 609. Posljednji, 67. epigram, nalazi se na vrhu stranice, a ostatak je stranice prazan.

»Liber quartus. Satyrica« natpis je na vrhu sljedećega sveščića (35r-44v), a sveščići koji bi u istom obliku nosili nazive »Liber secundus« i »Liber tertius« nisu pronađeni među nama poznatim rukopisima. Ovdje je 68 numeriranih satiričkih epigrama, no posljednji se nalazi na dnu stranice i pretpostaviti je, osobito kad znamo za kudikamo veći broj epigrama smatranih satiričkima, da ovdje nije sačuvan cjelovit »Liber quartus«. Volantić ponovno identificira epigrame u drugim rukopisima (najčešće su to AMB 118 i 119) i izdanju iz 1803. Redoslijed epigrama ne odgovara onomu u Radeljinu AMB 1156, kao što se moglo primijetiti za Sacra. Ponovno je riječ o vrlo urednoj i čistoj kopiji.

U uvezu zatim slijede četiri lista (45r-48v), od kojih je prvi ispisan, a ostala tri prazna. Po boji papira i prepisivačevu načinu pisanja – zacijslo bržem – starija su i od sveščića koji im prethodi i od onoga koji za njima slijedi. Pod naslovom »Votiva« zapisano je sedam numeriranih zavjetnih epigrama, koji odgovaraju početnicima u Radeljinu 1156, ne i redoslijedom. Jasno je po Volantićevim marginalnim anotacijama da se isti epigrami nalaze u 594/III ili na autografnim listićima.

Na redu je potom »Liber quintus. Ludicra« (49r-58v), čistopis sa 76 epigrama čiji poredak dijelom odgovara onom u Radeljinu prijepisu šaljivih epigrama. Volantić iznova na desnoj margini bilježi i druge izvore. Ovdje se pojavljuje i Kršina ruka: primjerice, kod epigrama 28 zabilježio je *supra lineam* dvije varijante, a na margini »sic alibi idem auctor«; kako Volantićeva identifikacijska bilješka upućuje na epigram 5,80 u Kunićevu autografu (594/II), lako je provjeriti da je ondje doista i sam Kunić imao na jednak način zabilježene dvije inačice u tim stihovima. Budući da se 76. epigram nalazi na samome dnu lista 58v, a da je šaljivih epigra-

ma zacijelo bilo više, čini se da tu nije bio kraj prijevodu Ludicra, odnosno da nije sačuvan cjelovit njihov prijevod.

Sljedeći novi sveščić (59r-68v), koji je po boji papira i po Volantićevu brzu i neurednijem potezu daleko sličniji sveščiću sa starijim prijevodom »Votiva«, koji u uvezu prethodi sveščiću »Ludicra«. Ovdje su, nakon epigrama »Ad lectorem« (koji valja staviti na čelo svim Kunićevim epigramima ne samo prema Radelji u AMB 1156 nego i prema – prije njega – Volantiću, kako se vidi ovdje, na početku »Epigrammatum libri septem«) nanizana »Sacra«: 54 numerirana epigrama, s bilješkama koje se odnose na mjesto pjesama u drugim izvorima, ali ti izvori nisu, kao u onome prvome prijevodu nabožnih (9r-11v), rukopisi iz fonda Pizzelli, nego autografski listići te rukopisi 594/II i 594/III. Neki su natpisi dodani naknadno. Svaki je epigram precrtan dugom kosom crtom i kraj svakog je broja epigrama znak +, što upućuje na to da je riječ o kopiji koja je bila predloškom za novi prijevod. Posljednji, 54. epigram, zapisan je na vrhu stranice 66v; ostatak stranice i sljedeća dva lista prazni su.

Sljedeći dio uveza jedan je list (69r-69v) koji zasigurno pripada nekom većem prijevodu: na njemu su četiri epigrama i samo naslov petoga, numeracija im je 71-75. Prijevod je čistopis s naznakama predložaka na margini, a epigrami su iz skupine enkomijastičkih. Natpis posljednjeg epigrama nalazi se po sredini stranice, koja je do kraja prazna, pa je očito posrijedi iz nepoznatog razloga prekinut prijevod.

Na sljedećoj je stranici prijevod numeriranih epigrama u nizu, od kojih prvi nosi broj 220, a posljednji 288 (70r-79v). Među njima ima onih koji će kasnije, u Radeljinu prijevodu, biti uvršteni među enkomijastičke, satiričke, moralne i raznolike. Prijevod je vrlo uredan i sreden; na marginama su identifikacijske bilješke o drugim prijevodima, među kojima su, uz dosad spomenute, i rukopisi koje Volantić naziva »Cancellieri« i »Odescalchi«. Epigram br. 288 završava u gornjem dijelu stranice; ako je to i kraj ovoga prijevoda, ne znamo gdje mu je početak. Sljedeća su četiri lista prazna.

Potom je uvezan list (84r-84v) na čijem je vrhu nastavak epigrama kojemu nedostaje početak (riječ je o epigramu Enc. 120 u AMB 1156); idući epigram ima broj 97, a posljednji u prijevodu, br. 100, nalazi se u gornjem dijelu stranice; ostali je prostor prazan.

Svi su epigrami iz skupine Encomiastica. Prijepis je čistopis, s bilježenjem izvornikā.

Slijede dva lista (85r-86v) s uredno prepisanim epigramima, no nije sačuvan početak prvog epigrama (Enc. 340 u AMB 1156), a nakon osam cjelovitih epigrama, numeriranih 162-169, na sredini stranice 86r nalazi se samo natpis sljedećeg epigrama (Enc. 109); ostatak lista i sljedeća dva lista prazni su. Svi epigrami pripadaju enkomijastičkima.

II. Autograf

Prvi list sljedećega sveščića tamnije je boje, manjih dimenzija i lošijega stanja, te je jasno da je riječ o drugom i starijem sveščiću (89r-108v). Na toj prvoj stranici stoji samo natpis »Raymundi Cunichii / epigrammata / temere collecta«, pisan Kunićevom rukom.⁷⁴ List 89v je prazan, a od 90r nižu se epigrami i, mjestimice, pjesme u hendekasilabima. Na jednom broju sastavaka po precrtanim i nadopisanim dijelovima stihova vidi se da je pjesnik i u prijepisu na njima radio. Pjesme je obrojčio (1-104), pretpostavljam naknadno, jer tri epigrama dodana na umetnutim ili ulijepljenim listićima imaju svoj broj a da se ne prekida kontinuitet numeracije. Samo među prvih 13 pjesama ima ih kojima je dao natpise. Na lijevoj ili desnoj margini označene su znakovima (* ili ×). Ponad prve pjesme Kunić je zabilježio broj »1«, a kad se Volantić u svojim prijepisima bude referirao na ovaj sveščić kao na jedan od svojih predložaka, označivat će ga tim brojem: ako mu pokraj epigrama piše na primjer »1 : 4«, onda se to odnosi na četvrtu pjesmu u ovom autografu. Osim toga, po drugim rukopisima vidljivo je da su se ovim izvornikom služili i Radelja i Krša: prvi dodaje natpis 14. pjesmi (92v); drugi natpis pjesmi 33 (96r), bilješku o prijevodu uz 27 (95v) i moto pjesmi 17 (93r) – sve su te opaske naposljetku u Radeljinu AMB 1156. U ovom se Kunićevu prijepisu nalaze epigrami iz raznih skupina. Posljednji je list prazan.

⁷⁴ Kunićevu ruku ovjeravam na pismima s njegovim potpisom, sačuvanima u AMB 2341 (iz 1756) i u DADU 255, Obiteljski arhivski fond Bizzaro, AB2, iz 1778. i 1785; ilustracije je objavila V. Miović-Perić, »Ulomci korespondencije Rajmunda Kunića«, *Analitički Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), str. 33. i 44-45. V. slike 6-9 ovdje na str. 153-154.

Sljedeći sveščić zaprema stranice 109r-123v, a u njemu se nalaze autorovom rukom pisani epigrami, prijevodi s grčkoga (s prepisanim izvornim tekstovima ispod), hendekasilabi i parafraze. Riječ je o pomalo neurednu rukopisu na kojem je autor puno radio, mijenjao, a ponešto ostavio nedovršenim. Numerirana je 31 pjesma, međutim, u numeraciju nisu uključeni svi prepjevi ni parafraze. Kao i u prethodnome sveščiću, pjesme su označene znakovima (* ili ×) ili slovom »C«. No za razliku od prethodnoga i sljedeća tri sveščića, ovaj nema broj na vrhu prve stranice. Stranice 122v i 123r su prazne.

Treći je Kunićev autografní sveščić (124r-135v) označen brojem 3 iznad prve pjesme. Sastavaka je (epigrama i hendekasilaba) ukupno 82; tako su i numerirani. Nemaju natpise. Rukopis je čistiji od prethodnoga, no i tu su vidljivi autorovi ispravci i preinake. Većina epigrama označena je znakom × na lijevoj margini, a uz neke na desnoj piše koji dvoznamenkast ili troznamenkast broj. Epigrami pripadaju raznim skupinama. Na koncu, ovo je prijepis koji Volantić označava brojem 3. Odnosno, kad u svojim prijepisima uz epigram na margini napiše, recimo, »3 : 48«, onda se to odnosi na 48. pjesmu iz ovog autografa.

Odmah zatim slijedi četvrti sveščić (136r-147v), s većom brojkom »4« na vrhu, te s 39 pjesama obrojčenih autorovom rukom kao 1-38 (dvije pjesme označene su brojem 2). Riječ je o epigramima i hendekasilabima, uz pjesmu br. 3 koja je, kako je sam Kunić naznačio, prijevod Durantijeva soneta. I ovdje se nalaze neke radne verzije epigrama. Neki su označeni znakom × ili * na lijevoj margini, neki brojevima na desnoj. Pripadaju raznim skupinama. U Volantićevim bilješkama ovaj je autografní sveščić označen brojem 4. Stranica 143v i sljedeća četiri lista prazni su.

Najobimniji je prijepis označen brojem 5 (148r-177v). Sadrži ukupno 202 pjesme, obrojčene autorovom rukom;⁷⁵ naknadno su ulijepljeni list na kojem su epigrami 98-102 te listići s br. 163 i 176, no oni su uključeni u kontinuiranu numeraciju, što govori da je ona dodana naknadno. Od 187. epigrama, koji se nalazi na vrhu stranice 174r, počinje dodatna numeracija rimskim brojevima, i to od XXV do LII (= 202), s tim da je za dvije pjesme zare-

⁷⁵ Brojkama 1-202; no dvije su pjesme označene brojem 5, a dvije brojem 6, broj 37 je prekrížen jer se na vrhu stranice nalazio nastavak epigrama s dna prethodne, a ne novi epigram, a isto se dogodilo i s brojem 40.

dom (193 i 194) upotrijebljen broj XXXI, i da postoji jedan prijekid u kontinuitetu: epigram 196, koji seže do dna stranice 175v, nosi broj XXXIII, a 197 (na vrhu 176r) broj XXXXVII. To je još jedna potvrda o kasnijem numeriranju arapskim brojkama, pri čemu su listovi koji započinju epigramima 187, odnosno 197 dio nekoga ranijega prijepisa s rimskim brojkama, pa ih je autor povezo s prethodnima. Vidljivi su tragovi njegova rada na tekstovima. Većina pjesama označena je znakovima (× ili *). Uz epigrame, iz raznih skupina, ovdje ima i kraćih elegija, te pjesma Pietra Rossija upućena Kuniću. Budući da je autograf označen brojem 5, i Volantić ga je tako označavao prenoseći iz njega epigrame u svoje prijepise.

Još je jedan sveščić uvezan za autografnim epigramima (178r-199v), a sadrži Kunićeve prijepise (s rijetkim ispravcima i varijantama) prepjeva osam Teokritovih idila. Posljednji je list prazan.

III. Prijepis nepoznatog prepisivača

Ovaj prijepis, koji je uvezan u sredinu velikoga kodeksa AMB 594, zauzima stranice 200r-410r. Ispisan je jednim istim rukopisom s izuzetkom tri pjesme na 320r-333v, koje je pisao drugi, također nepoznati prepisivač. Čini se da je tu riječ o umetnutom sveščiću, koji je prvi prepisivač prilagodio tako da je pjesme uključio u svoju numeraciju, a posljednjoj još i sam ispisao završne stihove na prvome listu nastavka svojega prijepisa.

Rukopis prvoga prepisivača osobit je, ne nalazi se ni u kojem drugom kodeksu osim ovoga, niti je nalik i na jedan drugi poznati rukopis s Kunićevim djelima.

Sveščići nisu paginirani. Pjesme su označene rimskom numeracijom i s iznimkom prvog epigrama, iznad kojega nema broja, ona teče od II do DCC.⁷⁶ U prijepisu pretežu epigrami, no osim njih, tu su i poslanice, elegije, parafraze, hendekasilabi, *carmina*, prijevodi s talijanskoga (Zanottijevih soneta, Cordarine poeme). Do broja 628 nalaze se samo epigrami s ponešto pjesama u hendekasilabima i jednom poslanicom, a kasnije se javljaju još

⁷⁶ Numeracija skače s broja 289 na 300 (gdje ne postoji mogućnost ispadanja listova), te sa 691 na 696 (gdje se moglo dogoditi da su listovi ispali); pjesma br. 689 nije upisana, već je za nju samo ostavljen prazan prostor.

dva epigrama (680 i 681). Jedna druga (nepoznata) ruka, koja povremeno ostavlja i druge bilješke, kraj velikog broja epigrama kraticom bilježi u koju bi skupinu mogli pripasti (npr. »sac«, »en«, »lug«, »var«, »m« itd.). Kod epigrama se također opaža kako su velikim dijelom poredani abecednim slijedom, s obzirom na početnu riječ prvoga stiha, no redom koji ide od kraja prema početku abecede (taj bi se princip nizanja epigrama, po abecedi, mogao dovesti u vezu s Kunićevim autografnim listićima). Svi su epigrami precrtani, jednom ili dvjema ukrižanim crtama. Nesumnjivo je prijepis bio predložak za daljnje prikupljanje i prepisivanje epigrama; što se Volantića tiče, to pouzdano znamo po njegovim marginalnim bilješkama u kojima se tip bilješke, primjerice, »copia n.º 241« odnosi na 241. epigram u ovome prijepisu. Osim toga, na ovim su sveščićima vidljivi tragovi Volantićeve ruke: pokraj nekih je epigrama na svoj uobičajen način identificirao gdje su smješteni u autografu 594/II, a gdje tiskani u parmskom izdanju; ponegdje je ispravljao pogreške prepisivača. Također, raspoznaje se u nekim bilješkama, premda rijetkima, ruka Antuna Krše, koji nadopunjuje podatke o tiskanju ako je Volantiću što promaknulo, razjašnjava pokoji naslov ili bilježi varijantnu lekciju.

IV. Autograf

Nakon prazne stranice 410v i lista 411, stranice 412v-475r ponovno su dio Kunićevih autografnih sveščića. Već je prvi među njima obezglavljen: list 412r-v sadrži kraj (od 353. do 384. stiha) elegije »Ad sodales suos de bono aerumnarum«. Slijedi, na novome sveščiću (413r-418v), prijepis triju Teokritovih idila, pa zatim (418v-423v) Zantottijevi soneti s Kunićevim latinskim prepjevom *a fronte* (s iznimkom šestoga, kojemu nedostaje prijevod). Sa stranicom 424r počinje sveščić s prijepisom elegija, međutim ponovno mu nije sačuvan prednji dio: na vrhu se nalazi 33. stih elegije Lorenzu Ricciju, nakon čega slijedi još pet elegija (posljednja završava na 433r). U svim pjesmama ima tragova autorova dotjerivanja. Na novome sveščiću (434r-444v) nalazi se heksameterska pjesma »Isaias vaticinans«, koju je autor prvo ispisivao na obje, a zatim samo na desnoj strani lista; tada Radelja bilježi napomenu o nastavku: »La continuazione del carmen 'Isaias vaticinans suæ

genti' che si trova in questo libro sub num.^o DCXXXIV«. Budući da se pod tim brojem pjesma nalazi u prijepisu 594/III, to bi bio pokazatelj da je u Radeljino vrijeme kodeks već bio ovako uvezan.

Na 445r-447v manje su pjesme, numerirane u kontinuitetu od 209 do 221, na kojima je autor još radio. Slijedi dodatni prijepis prijevoda Teokritovih idila, njih osam, s autorovim ispravcima, a po numeraciji prethode onima koje se nalaze na 178r-199v. Na posljétku je uvezan novi svešćić (471r-475r), s prepjevom prvih 18 kitica Tassova *Oslobođenog Jeruzalema*. Sljedeća su tri lista prazna.

V. Volantićev prijepis s indeksima

Prvi Volantićev svešćić uvezan u posljednju veliku cjelinu kodeksa (479r-483r) sadrži elegiju »Ad amicum rusticantem«, epigram posvećen Luki Sorkočeviću i elegiju upućenu njegovu bratu Mihi. Na koncu se nalaze dvije glose, o Ombli i Gružu, vezane uz prvu elegiju; treba također uzeti u obzir mogućnost da je ispred 483r jedan list bio uklonjen.

Kod 484r umetnut je listić ispisan Radeljinim rukopisom, s njegovim napomenama da provjeri je li prepisao neke epigrame iz predloška koji, prema brojevima epigrama koje bilježi, u ovom trenutku ne mogu odgonetnuti. U lijevom je gornjem kutu datum »20. Gen.^o«, bez godine.

Sljedeći svešćić (484r-487v) sadrži Volantićev čistopis dviju elegija: B. Odescalchiju i P. Batoniju; za potonju međutim Radelja iznad naslova bilježi: »La seguente elegia non è del P.^{re} Cunich, ma dell' Ab.^{te} Giuseppe Taruffi«.

Na stranicama koje slijede (488r-491v) nalazi se Volantićev popis Kunićevih djela, s natpisom i prvim stihom za elegije, »interpretationes« (tj. prijevode s grčkog i talijanskog), *carmina*, himnu Demetri i poslanice; s referencom na antički izvornik i prvim stihom za parafraze; samo s prvim stihom za hendekasilabe. Da su se ovim popisom služili Radelja i Krša, vidljivo je iz njihovih napomena. Tako za pjesmu »Cassandra ad Achillem«, koju je Volantić smjestio među elegije, Radelja piše: »Non è elegia, ma epigramma; anzi si trova frà gli epigrammi in questo libro com-

presi«, a Krša popisu *carmina* dodaje naslov »De obitu ejusdem« [i. e. Kostkae] s prvim stihom.

U uvezu se zatim nalaze dva lista (492r-493v) s Volantićevim prijepisom elegije »Virginibus Christo desponsis epithalamium«, za koju je druga ruka na margini zapisala: »P. Blasii Bollich e Soc. Ies. Ragusini«.

Novi sveščić (494r-497v) raspoznaje se po tamnijoj boji papira, Volantićevu brzu i neurednijem rukopisu, te precrtanim pjesmama. Ovdje je riječ o njegovu prijepisu hendekasilaba (1-21), pri čemu na desnoj margini identificira u kojim se rukopisima još nalaze, kako je to dosad činio za epigrame. Samo posljednja pjesma ima oznaku da je bila otisnuta u parmskom izdanju. Prijepis je pregledavao Krša, kako se vidi iz njegovih zapisa varijantnih lekcija na nekoliko mjesta.

Slijedi prijepis epigrama pod naslovom »Encomiastica« (498r-527v), prepisanih iz rukopisa koji je poslala obitelj Pizzelli, kako se vidi iz Volantićevih natpisa: »Pezzelli co' titoli« (498r-509r) i »Pezzelli senza titoli« (509r-521r), te (bez posebne napomene) iz parmskog izdanja (521r-525r); posljednja su dva lista prazna. Numeracija je epigrama kontinuirana (1-211, s tim da su dva puta upotrijebljeni brojevi 4, 71, 120, 126 i 203). Na margini su zabilježeni brojevi iz rukopisa AMB 118 i 119 (u kojima se nalaze epigrami iz fonda Pizzelli), odnosno tiskanog izdanja, i opaske koje epigrame iz ovoga rukopisa dovode u vezu s onima koje Volantić naziva ili »miei« ili ih samo zove po određenoj skupini. I u korpusu epigrama preuzetih iz prijepisa »senza titoli« ima ih s naslovima, te je moguće da ih je davao Volantić. Na pojedinim mjestima bilježio je varijante, a za neke epigrame napominjao da su premješteni u drugi ciklus. Nalazi se i ovdje zapis Rafa Radelje (Volantić ostavlja prazan prostor u natpisu između »Ad« i »Tanam«; Radelja na margini piše natpis »Ad comitem Cajetanum Tanam«) te Antuna Krše (kod jednog epigrama bilježi da je »stampato nel ediz. Bodoniana«). Najveći je broj epigrama precrtan.

I sljedeći uvezani sveščić ima natpis »Encomiastica« (528r-553v), no ovdje su izvori bili drugi: autografski listići, autografski sveščići (594/II), 594/III, te rukopisi označeni kao »Odescalchi« i »Cancellieri«. Epigrami su numerirani 1-162 (dva nose broj 128 i dva 139). Zanimljivost je ovoga prijepisa da mnogi epigrami ima-

ju jedan natpis pod rednim brojem, a alternativni na margini. Gotovo svi su precrtani. Posljednja su četiri lista prazna.

Na stranicama 554r-568v nalazi se Volantićevo kazalo epigrama, sačuvano u cijelosti (od A do V). Donose se prvi stihovi epigrama; ti su prvi stihovi pod svakim slovom raspoređeni u pet svešćića (Quinterno primo, Quinterno 3°, Quinterno 4°, Quinterno 5°, Quinterno ultimo); unutar popisa za svaki svešćić više se ne obdržava abecedni redosljed. Svaki epigram vezuje se uz dva broja: prvi kazuje broj tog epigrama u pripadajućem svešćiću u autografnom dijelu kodeksa, 594/II, a drugi broj epigrama u prijepisu 594/III. U opisu autografa 594/II spomenuto je da su prvi, treći, četvrti i peti Kunićev svešćić na vrhu prve stranice nosili i odgovarajući redni broj, Kunićevom rukom, a svešćić koji je uvezan između prvog i trećeg nije imao nikakva broja. Kada se epigrami koje Volantić navodi u kazalu pod natpisom »Quinterno ultimo« potraže pod navedenim brojevima u tom svešćiću, koji se nalazi između prvoga i trećega, dolazi se do gotovo potpuna podudaranja; odudaranja se mogu pripisati sastavljачevim omaškama,⁷⁷ pa bez dvojbe možemo reći da je svešćić drugi po redu u Volantića »ultimo«. Naime, kao što je također rečeno da je Volantić na marginama svojih prijepisa uz epigrame preuzele iz autografa 594/II znao, naznačujući njihovu provenijenciju, bilježiti npr. »1 : 57«, »3 : 43«, »4 : 7« ili »5 : 194«, tako je imao i oznaku u obliku »u : 10«, a ona upućuje na 10. epigram upravo u ovome svešćiću. Volantić mu možda daje naziv »posljednji« kao jedinomu koji nije bio numeriran, a možda je doista tek prilikom kasnijeg uvezivanja u AMB 594 pogrešno »upao« između prvoga i trećega, a zapravo bio na zadnjemu mjestu u nizu. No ne samo da nije jasno zašto se ne bi zvao šestim nego ostaje i zagonetka je li postojao i, ako jest, gdje je, »quinterno secondo«, koji ni Volantiću, sva je prilika, nije bio poznat.

Posljednji svešćić u kodeksu AMB 594 (570r-585v) zauzima drugo Volantićevo kazalo, pod naslovom »Indice del mio m[ano] s[cri]to«. Cjelovito je, abecedno kazalo (od A do V), u kojem se

⁷⁷ Volantić ima broj 30 i kod slova C i kod N: točno je da 30. epigram počinje slovom N, a slovom C počinje 31. epigram. Brojevi koji nedostaju u Volantićevu kazalu oni su koje su u »posljednjem svešćiću« nosile pjesme u falečkom jedanaestercu; međutim, broj 15, koji Volantić izostavlja, trebao bi pripasti pod slovo D, dok broj 17, kod njega pod N, trebalo je izostaviti jer je tu riječ o hendekasilabima.

donose prvi stihovi epigrama. Pod svakim slovom primijenjena je podjela na skupine, a unutar svake skupine više se nije poštovalo abecedni slijed. Volantićeve su skupine Sacra – Moralia – Encomiastica – Satyrica – Ludicra – Votiva – Lugubria – Sepulchralia – Varia. Uza svaki prvi stih epigrama vezan je jedan arapski broj, a o tomu na što je upućivao, bit će govora kasnije.

AMB 118

Rukopis danas pohranjen u Arhivu Male braće pod brojem 118 (Čulić 292) nosi naslov »Raymundi Cunich / Ragusini e S. Iesu / Carmina«. Veličina mu je 20,5×14 cm, broj stranica 350 + |2|. ⁷⁸ Stranice su obrojčene. Na str. 3, na kojoj počinje prijepis epigrama, stoji natpis »Epigrammi ritrovati presso La Sig.^{ra} Maria Pezzelli senza titoli«, ispod kojega je drugom rukom dodano »ma con le indicazioni di tutti gli Epigrammi stampati nella edizione di Parma«. Svešćići od kojih je kodeks složen numerirani su rimskim brojkama od I. do XIV. u gornjem lijevom kutu.

U cijelom se prijepisu nalaze isključivo epigrami, ukupno 1265; njihov prijepis počinje treća ruka u odnosu na prvu koja je napisala naslov i drugu koja je dodala napomenu o bilježenju tiskanih. Ta treća ruka ispisuje epigrame do br. 41 na str. 19, kada četvrta ruka nastavlja prijepis gotovo do kraja: samo posljednji epigram, koji nosi broj 1198, prepisala je peta ruka. Prepisivač prvih epigrama (1-40) sklon je čestim lapsusima (primjerice: soluti mjesto saluti [25], Stymonis mjesto Strymonis [90], jaram mjesto iram [265], laudar mjesto illudar [274], centeneo mjesto centeno [276], gaudia laete mjesto gaudia laeta [279], varimque mjesto variumque [319], garrolus mjesto garrulus [377], caegum mjesto caecum [540]).

Veći je dio epigramā numeriran (1198), manji nije (67). Numerirani su i nenumerirani epigrami pomiješani, a bez broja su oni pokraj kojih stoji oznaka o tiskanju, najčešće u obliku npr. »St.^o f.^o 106« (jer je taj epigram otisnut u parmskom izdanju na str. 106), što bi značilo da je numeracija provedena kasnije, nakon što su označeni tiskani epigrami. Ta naznaka o tiskanju pisana je

⁷⁸ Podatke koji pripadaju vanjskom opisu prenosim iz: Mijo Brlek, *Rukopisi Knjižnice Male braće u Dubrovniku*, str. 114-115.

prvom rukom (koja je napisala i naslov); međutim, još je jednom broju numeriranih epigrama kasnije dodana bilješka o tiskanju, i to Volantićevom rukom.

Osim što naznačuje nezamijećene štampane epigrame, Volantić u rukopisu provodi još neke zahvate koji svjedoče da je ovaj prijepis uspoređivao još s nekima i vjerojatno pripremao ili već posjedovao novi, vlastiti prijepis. On naime ponovno zapisuje riječi koje su teže čitljive, umeće omaškom ispuštene riječi, ispravlja prepisivačke slovne pogreške, zapisuje varijantne lekcije, dodaje naslove, te bilježi vezu epigrama u tom prijepisu s parmskim izdanjem ili s rukopisom koji naziva »mio manoscritto« (pr. uz epigram 112 »simile st.^o f.^o 58«; uz 484 »simile fra i satirici nel mio m^{sto} al n.^o 21«).

Da je Volantić konzultirao bilo druge rukopise, bilo kojega boljeg poznavatelja rukopisa ili Kunićeve poezije, pokazuju i marginalne bilješke iz kojih se vidi kako je postupno rješavao priređivačke nedoumice: npr. u epigramu 111 iznad »transilis« njegovom je rukom napisano »negligis«, što je precrtano, a »transilis« podcrtano; u epigramu 161 uz »quod« je zapisao »forse quid«, pa je »forse« precrtao; u epigramu 759 precrtano je »qua« i ispravljeno u »quo«, što je međutim precrtao, a dodao je »deve esse qua«. Jedan od zanimljivijih primjera onaj je već spomenuti dokaz konzultiranja s Bernardom Džamanjićem kod epigrama 495 (Sat. 954), gdje je Volantić iznad riječi »Corda« u trećem stihu zapisao »Corde forse«, no pored toga dodao: »P. Bargna dice Corda alla greca«, a na dnu stranice ponovio »Corda alla greca«.

No osim toga, neke je Volantićeve dvojbe, vjerojatno kasnije, vlastoručno rješavao Antun Krša. Tako, recimo, u sličnu primjeru, u epigramu 49 (Sat. 507) Volantić dvaput »corda« prepravljajući u »corde«, na što ispod Krša zapisuje: »recte: 'corda' cum accusativo more Graecorum«; gdje umjesto »habet« Volantić stavlja »abest«, pa ipak ponavlja i »habet«, postrance Krša procjenjuje: »melius 'habet'; est enim 'habitare'« (epigram 221); iznad »quicum« u epigramu 1144 napisao je Volantić »deve essere qui«, ali je Krša ispod ponovio i podcrtao »quicum«. Kršini se redaktorski zahvati kreću u rasponu od zapisivanja nečitkih riječi i varijanata, vjerojatno iz drugih rukopisa, do bilježenja glosa (kad npr. objašnjava točnu lekciju »appositum« mjesto prvotno napisanoga »oppositum« s »id est 'aptum, accomodatum'« kod epigrama 326 ili ime »Nivildus«

u epigramu 27 rečenicom »Nomen Arcad. Ioach. Pizzi, qui forte tum temporis erat Custos Supr. Arcadiae«) i vrijednosnih ocjena epigrama (»val piu di questo lo st.^o f.^o 43« za epigram 292). Na koncu, kod prvog epigrama označena brojem 1198 pojavljuje se, kao treća, i Radeljina ruka: Krša je naime ondje sa strane zapisao »St.ⁱ i primi 3 dist. f.^o 49«, a ispod zadnjeg stiha Radelja dodao »Gli altri tre distici sono stampati al num.^o 175. in un altro epigramma«.

Ovo je dakle prijepis stigao iz Italije, na Volantićevu molbu Mariji Pizzelli, s tim da sadrži samo epigrame bez natpisa. Na nj će se, riječima »Pezzelli senza titoli«, referirati Volantić kad bude iz njega preuzimao epigrame za svoje prijepise.

AMB 119

Srodan rukopisu AMB 118 jest rukopis AMB 119 (Čulić 288) koji također nosi naslov »Raymundi Cunich / Ragusini e S. Iesu / Carmina«. Veličina mu je 20,5×14 cm, broj stranica 656.⁷⁹ Stranice su numerirane. Na početku se nalazi tiskano izdanje Gioacchina Tosija, *De vita Raymundi Cunichii commentariolum* (Romae: in Typographio Paleariniano, 1795), čije su stranice označene brojkama 1-34. Str. 35. prva je stranica rukopisnoga dijela. U gornjem lijevom kutu slovo A označava prvi sveščić; numeracija sveščića dalje je provedena na istome mjestu do oznake T na str. 435. Na vrhu prve stranice zabilježeno je »Epigrammi ritrovati presso la Sig.^{ra} Maria Pezzelli con i titoli« istom rukom koja je korespondentan naslov (»senza titoli«) zapisala u AMB 118.

Slijede epigrami, numerirani u kontinuitetu, u prijepisu jedne ruke do br. 52 na str. 58; to je ista ona ruka koja je u AMB 118 odgovorna za prijepis epigrama od str. 19 do posljednje pjesme. Druga ruka počinje prijepis epigrama od str. 59 (što je ujedno prvi list sveščića B), a od str. 70 ponovno preuzima prvi prepisivač, koji ispunja stranice zaključno s 458, što je prvi dio rukopisa, odnosno prijepis 1031 epigrama s naslovima (brojevi 354 i 355 omaškom su upotrijebljeni dvaput, odnosno epigrama ima 1033).

⁷⁹ V. M. Brlek, *Rukopisi Knjižnice Male braće u Dubrovniku*, str. 115.

Drugi dio rukopisa, čija prva stranica nosi broj 459, ima naslov »Poesie ritrovate presso il Sig.^e D. Baldassare Odescalchi Duca di Ceri«, koji je zapisala ista ruka koja i prethodne napomene o podrijetlu. Za sam prijepis stihova odgovoran je pak novi (treći) prepisivač. Među pjesmama nisu samo epigrami: nakon šest numeriranih epigrama (str. 459-461) slijedi pjesma u hendekasilabima posvećena Odescalchiju; prijevod s grčkoga »Hymnus ad Cererem Homero adscriptus Latinis versibus expressus«; elegija »Ad Pompejum Battonum Pictorum nostri Aevi facile principem Rufinae e vivis ereptae patrem moestissimum«, uz čiji je naslov drugom rukom zapisano »Jos. Taruffi«; pjesma naslovljena »Raymundi Cunichii S. I. de sua aerumna Elegia«, koja je također posvećena Odescalchiju (drugdje pod naslovom »Ad amplissimum virum Balthassarem Odescalchium tempore abolitionis Societatis Jesu«); »Ad excellentissimum Principem Abundium Rezzonicum Clementis tertii decimi fratris filium Senatorem Urbis Romae declaratum Elegia«; pet epigrama s naznakom o mjestu u parmskom izdanju, posljednji na str. 520. Str. 521-530 su prazne.

Od str. 531. do 604. prepisane su elegije, epigrami, poslanice i hendekasilabi, te govor Alojziju Gonzagi. Str. 605. i 606. prazne su, a od 607. do zadnje ispisane stranice (653) popis je naslova pjesama iz različitih Kunićevih žanrova, s prvim stihom, ne samo onih koje su sprijeda donesene u cijelosti. Cijeli taj treći dio rukopisa (531-663) pisala je nova, četvrta prepisivačka ruka, a na pojedinim mjestima anotacije unosi još jedna nepoznata ruka.

Kao i u AMB 118, i u ovome rukopisu vidljive su opaske Volantića i Krše. Riječ je o označivanju pjesama tiskanih u Parmi, prepisivanju nečitkih ili pogrešno zapisanih riječi, umetanju ispuštenih riječi, bilježenju varijanata, upućivanju na dvaput zapisane epigrame. Volantić si pribilježuje točna rješenja (npr., nakon što je u epigramu 361 u 'alternis' precrtao dočeto -s, napisao je: »deve essere alternis perche si sotto intende vicibus«; nakon ispravaka unesenih u tekst epigrama br. 700 anotira: »meglio come stava prima della correzione«) te se, konačno, iznova referira na svoj rukopis (pr. »Vedi nelo mio Msto. Tra i satirici il n.º 264« uz epigram 27; »simile fra i miei morali n.º 128« kod epigrama 46).

U ovom se dakle rukopisu, uz Kunićev životopis iz Tosijeva pera, nalaze uvezani: prijepis pristigao iz Italije, iz fonda M.

Pizzelli, ali s naslovljenim epigramima (str. 35-458); prijepis stigao od Odescalchija (str. 459-530); treći prijepis bez naznake podrijetla (str. 531-663). Iz Volantićevih je prijepisa, budući da je bilježio broj epigrama u AMB 119 na margini, vidljivo da je velik broj pjesama preuzeo upravo iz ovih rukopisa koje je dobio iz Rima.

Autografn listići

AMB 988

Rukopis se sastoji od 15 neuvezanih listića, od kojih su tri veća u odnosu na ostale i presavijena. Većina je listića veličine 20,5×14 cm. Natpis na omotu, zapisan rukom Inocenta Čulića, glasi: »Cartine N.º dieci«. Većina listića ispisana je obostrano. Kunićev autograf nalazi se na 18 stranica; različite ruke, vjerojatno njegovih učenika na 6 stranica; ruka Antuna Krše na 6 stranica, gdje, ako je Kunićev rukopis bio brz i teže čitljiv, Krša ponovno prepisuje ili cijele epigrame ili pojedine riječi, između redaka ili ispod Kunićeva teksta.

Ukupno je 19 Kunićevih epigrama i jedna elegija.⁸⁰ Kod nekih epigrama Kunić bilježi svoje varijante ili ispravke; neki su nedovršene skice. Samo jedan epigram ima naslov. Dva su listića s epigramima u čistopisu i datumom u desnom gornjem kutu (dan i mjesec, bez godine); epigrami su međusobno odijeljeni dvjema kosim crtama i, s obzirom na početnu riječ prvoga stiha, pripadaju istom slovu abecede; po takvu načelu Kunić je prepisivao epigrame koji se nalaze i u nekim drugim rukopisima (AMB 993, 2248/II). Na nekim se listićima nalaze računske operacije; na jednom Kunićeva bilješka o poeziji suvremenika. Na šest listića nalaze se sastavci (epigrami, elegija, govor) koji ne pripadaju Kuniću nego vjerojatno njegovim učenicima. Pisani su uvijek različitim rukopisom, a na poledini je listića zapisano prezime ili pak ime i prezime učenika; dvaput i godine (1780. i 1792); Kunić je i takve listiće upotrebljavao da zapisuje epigrame na čistijoj strani.

⁸⁰ »Ad Valgium«, u obliku kraćem nego što je u AMB 1156.

AMB 990

Ukupno sadrži 36 listića, uglavnom veličine 20×14 cm. Kvaliteta je papira različita, te se po oštećenjima i boji papira i tinte može pretpostaviti da listići potječu iz različitih razdoblja. Čulićev zapis na omotu: »Sacra. Cartine N^o quarantauna. Epigrammi quarantauna«. Na jednom listiću druga je ruka, vjerojatno Kunićeva učenika, te Kunićev autograf na poledini. Prva su četiri listića numerirana. Ukupno je ovdje 37 Kunićevih epigrama, uglavnom su okupljeni oni iz ciklusa Sacra. Većina ih je u čistopisu; nekoliko s autorovim varijantama na dnu listića, na desnoj margini ili interlinearno, ili s ispravcima. Šest epigrama ima naslove. Na nekim su listićima zapisani stihovi koji ne pripadaju epigramima, prozne bilješke, navod iz Svetog pisma, sentencije. Sačuvan je i jedan učenički epigram.

AMB 993

Ukupno su 134 nenumerirana listića, veličine 20×14 cm. Na jednom listiću pojavljuje se drugi rukopis, vjerojatno Kunićeva učenika; na tri listića intervencije rukom Antuna Krše. Na omotu stoji: »Cartine centotrentatre«. Na preko pedeset listića zabilježen je datum (u obliku dan – mjesec; na pet njih postoji oznaka godine).⁸¹ Ukupno se ovdje nalaze 134 Kunićeva epigrama. Na prva tri listića epigrami počinju slovima *i*, *d* i *n*; svi ostali nanižani su abecednim redom s obzirom na slovo kojim počinje prva riječ prvoga stiha (*a, c, d, e, f, g, h, i, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v*). U glavnini je riječ o Kunićevim prijepisima – čistopisima. Mjestimice zapisuje varijantu ili naknadno ispravlja tekst. Kod jednog epigrama vidljivi su dublji zahvati, i to na poledini listića s epigramom jednog učenika, gdje je zabilježena godina 1782. Antun Krša jednom epigramu dodaje natpis, jednom varijantnu lekciju, jednom varijantu cijeloga teksta (»Aliter«). Osam epigrama ima naslov.⁸²

⁸¹ To su [17]77. i [17]78. Zanimljivo je da gotovi svi nose dataciju iz veljače ili ožujka.

⁸² Ovdje se nalazi jedan od dva zabilježena epigrama u cijeloj Kunićevoj zbirci koji nisu u elegijskom distihu, već u heksametrima (Sat. 1407).

AMB 994

Svešići, 20×14 cm, najčešće od po dva presavijena lista. Ukupno je 138 nenumeriranih stranica, od kojih je 21 prazna. Na omotu je zabilježeno samo slovo »C«. Sadrže elegije, parafraze, prepjeve soneta F. M. Zanottija, poslanice, *carmina*, dva autorska epigrama te dva grčka epigrama s latinskim natpisima. Vjerojatno je riječ o nasumce okupljenim autografnim listićima, jer nisu usustavljeni, primjerice, po žanrovima, a više njih sadrži nepotpune prijepise, odnosno nedostaju počeci ili završeci tekstova.⁸³

AMB 995

Svežnjic se sastoji od 63 nenumerirana listića različitog formata, pri čemu su neki ispisani obostrano, a većina jednostrano. Natpis na omotu Čulićevim rukopisom: »Moralia. Cartine N.º sessanta tre. Epigrammi sessanta tre«. Riječ je o Kunićevu autografu, s tim da se na dva listića pojavljuje ruka A. Krše, a na jednome stihovi pisani rukom vjerojatno nekog učenika. Na 15 listića unesen je datum u desnom gornjem kutu (u obliku dan – mjesec;⁸⁴ četiri s godinom 1778). Ukupno sadrži 68 epigrama. Prevladavaju prijepisi učisto; manji je broj onih s ispravicima, varijantama ili su nedovršeni nacrti, od kojih su neki pak vrlo teško čitljivi. Tri epigrama imaju naslove, a na poledini jednog listića nalaze se prozne bilješke na latinskom.

AMB 996

Rukopis čine listići veličine 20×14 cm, ukupno ih je 111 i nisu numerirani. Kunićev autograf. Drugi, nepoznati rukopisi pojavljuju se na jednom listiću s bilješkom i na dva s učeničkim sastav-

⁸³ Sopta za ovaj rukopis ima naslov »Epigrammata varia«, međutim druge su vrste kudikamo zastupljenije od epigrama. Njegov opis »1 snop epigrama različitih autora na latinskom i na talijanskom jeziku među kojima ima i Kunićevih originala« vjerojatno je posljedica postojanja jednog listića s talijanskim sonetom Marcantonija Colonne, čiji je prepjev inkorporiran u elegiju »Arcadia instaurata a Clemente XIII P. O. M. elegia«; usp. J. Sopta, *nav. dj.*, str. 20.

⁸⁴ Najčešće datumi potječu iz veljače i ožujka.

cima. Većina listića ispisana je jednostrano. Na otprilike petini njih ponovno je zabilježen nadnevak u gornjem desnom kutu (u obliku dan – mjesec;⁸⁵ u dva godina 1778). Na omotu se nalazi Čulićev natpis »Cartine centoundeci«. Ukupno je 112 epigrama, te su većina u čistopisu, a rjeđe se pojavljuju autorovi ispravci ili varijante.

AMB 998

Sastoji se od 16 nenumeriranih listića, veličine 20,5×14,5 cm. Osim Kunićeve, prisutne su još dvije ruke na dva listića s učeničkim radovima. Natpis na omotu, »Sacra. B«, može se povezati s oznakom »C« na omotu svežnjica AMB 994. Ukupno je 46 epigrama, no mnogi nisu iz skupine nabožnih. Na dva lista javljaju se stihovi prepjeva *Ilijade*, na jednom početak elegije Džamanjiću. Jedan listić nosi datum (dan i mjesec). Četiri su epigrama s naslovima; uopće, prevladavaju radne verzije epigrama s ispravcima i dodacima.

AMB 999

Okupljeno je 35 nenumeriranih listova različita formata. Uglavnom Kunićev autograf. Na dva listića učenički su sastavci zapisani različitim rukama, na tri se pojavljuje rukopis Antuna Krše, a na pet Ivana Luke Volantića. Noviji natpis na omotu glasi: »30 listova«. Na jedanaest listića označen je dan i mjesec u desnom gornjem kutu (uglavnom iz veljače i ožujka). Ukupno se ovdje nalazi 47 Kunićevih autorskih epigrama, zatim jedna pjesma u heheksilabima, tri prepjeva epigrama iz Grčke antologije, s troznamenkastim brojevima u gornjim kutovima, te prepjev Zantottijeva soneta s talijanskoga, potpisan inicijalima »R. C.«. Epigrami su s ispravcima i varijantama ili su prepisani učisto, a sedam ih ima naslove. Volantić bilježi stranicu pjesmama štampanima u parmskom izdanju, dok Krša nadopunjuje jedan nedovršeni stih ili ponavlja teško čitljivu riječ. Na kraju svežnjica

⁸⁵ Uglavnom veljača i ožujak.

nalazi se Volantićev popis koji uključuje *carmina*, epistole, parafraze iz Horacija i Katula, prijevode s grčkog i s talijanskog.

AMB 1000

U rukopisu se nalaze 33 lista različita formata, a na omotu stoji samo podcrtano slovo »D«. Glavnina je listova ispisana Kunićevom rukom; u najvećem dijelu sadrže epigrame, koje je autor, sudeći prema rukopisu i ostalim materijalnim karakteristikama, pisao u različitim okolnostima: neki su ispisani u brzini ili sadrže inačice i ispravke, neki su nedovršeni ili prekriženi, a neki čistopisi; upotrebljavana je različita vrsta papira i tinte. Na dva su listića zabilježeni nadnevcu bez godine (19. i 31. ožujka). Jedan je epigram zapisan na polovici lista s čije je druge strane prekinuti grčki tekst, naslovljen *Ραυμονδῷ Κούνιχ ἐνεκτεῖν*; drugi epigram, kojeg nema u Radeljinu AMB 1156, upućen Dubrovčaninu Puciću, nosi natpis »R. C. χαριστήριον«. Drugim rukopisima zapisani su ili učenički radovi ili epigrami samoga Kunića, a kod epigrama Enc. 80 druga je ruka dodala samo natpis. Ovdje se nalaze ukupno 52 epigrama; osim njih, tu su i veći fragmenti u elegijskim distisima.

AMB 1001

U svežnjiću se nalaze veći presavijeni listovi. Natpis je na omotu Čulićev: »Cartine in mezzi fogli n.º dieciotto«. Najvećim dijelom riječ je o Kunićevu autografu, koji sadrži fragmente nekih *carmina* i pjesama u elegijskom distihu, epigrame, neke poslanice; uglavnom je svugdje riječ o radnim verzijama. Dva su lista s Kunićevim epigramima u tuđem prijepisu, a jedan sadrži učenički rad. Krša kod nekih epigrama bilježi ako su bili tiskani u parmskom izdanju, prepisuje stihove koje je teže iščitati, te naznačuje na prvome listu da heksametri pripadaju himnu u čast S. Kostke. Volantić je pak na jednom listu s epigramima zabilježio »Esaminato«.

AMB 1002

Natpis na omotu svežnjića, ponovno Čulićev, glasi: »Mezzi fogli ventiquattro: in ognuno sono varie composizioni di Cunich«. Ukupno je 28 listova različita formata, s Kunićevim autografom. Na prvom listu zapisan je jedan distih na grčkome. Ostalo su uglavnom epigrami, a budući da je riječ o radnim, neurednijim Kunićevim ispisima, na više mjesta Krša, jednom Volantić, ponavljaju teže čitljive stihove. Nepoznatom rukom na jednom su listu ispisani epigrami koji nisu Kunićevi; tri su njemu posvećena. Na tri su lista učenički radovi, od kojih je jedan datiran godinom 1784.

AMB 2246

Rukopis se sastoji od 190 listića, a na omotu stoji Čulićev naslov »Varie poesie di Cunich«. Na njima je preko 270 Kunićevih vlastoručnih sastavaka, od kojih određeni broj nisu završeni već samo započeti epigrami ili skice. Vrlo malo ih je u čistopisu. U desnom gornjem kutu autor je nerijetko bilježio datum, no samo dan i mjesec; godina se pojavljuje dvaput (1778). Kako je mnogo epigrama ispisano na poledini listića s učeničkim radovima (oko 80), ostale su u tom kontekstu zabilježene i godine 1779, 1780, 1782. i 1784. Na jednom je listu duža pjesma u heksametrima, a na jednom elegija kojoj je Volantić zabilježio naslov. Od Volantića također potječu napomene o tiskanju epigrama u Parmi, neke varijantne lekcije i jedan epigram na zasebnom listiću (prijevod grčkog epigrama iz Antologije). Krša je pak ponegdje dodao naslov, ponovno zapisao teško čitljive dijelove i sl. Priložen je i sveščić na kojem je nepoznata ruka prepisala pet Kunićevih epigrama koji su bili tiskani 1768. i 1789.

AMB 2248

Rukopis se sastoji od tri svežnja s listićima. U prvome su 42 listića: učenički radovi s Kunićevim vlastoručnim epigramima na poledini, najčešće u »radnom« i teže čitljivu obliku; zbog toga i Kršina ruka koja ponavlja takve dijelove (ili bilježi koji su štampani). Uz potpise učenika sačuvane su i dvije godine: 1780. i 1782.

Drugi svežanj ima omot s Čulićevim natpisom »Varia. Cartine settantacinque. Epigrammi settantacinque«. Listići su numerirani u novije vrijeme. Iako ih i ovdje ima s radovima učenika, što u pravilu znači da će na poledini biti radne verzije Kunićevih epigrama, veći ih je broj prepisan učisto, nerijetko s danom i mjesecom u gornjem desnom kutu, tripit i s godinom (1778). Čini se da su takvi listići bili posloženi abecednim redom prema početnome slovu prvoga stiha, jer ih se danas nalazi pravilno poredane obrnutim slijedom (od V do A). Kako se vidi prema njihovim uobičajenim zapisima, i ovaj su rukopis pregledali Volantić i Krša. Neki su epigrami prijevodi grčkih epigrama. Na učeničkim se listićima pronalaze godine 1780. i 1782.

Treći svežanj (s Čulićevom bilješkom na omotu »Cartine quarantotto: ognuna contiene due e quattro epigrammi«) sličniji je prvomu, nego srednjemu svežnju, jer okuplja listiće s epigramima u nastanku, pisane nepregledno i s autorovim ispravicama, katkad na listovima s radovima učenika. Ponegdje Kršina ruka bilježi naslov ili oznaku da je epigram tiskan.

ZKD 550

Ovaj svežanj, koji je s vremenom dospio u fond dubrovačke Znanstvene knjižnice jedan je od rukopisa s autografnim listićima kakvi su dosad opisani a nalaze se u Arhivu Male braće.⁸⁶ Na većem i manjem omotu natpisi su iz novijega vremena (»Kunić. Autografi nekih epigrama« i »Kunić, Rajmund. Autografi«, pri čemu je precrtan raniji natpis »Poesie Latine ordinate«). Vrlo je detaljno opisan u bibliotečnom katalogu rukopisa na stranim jezicima.⁸⁷ Moglo bi se reći da se sastoji od dva dijela: prvi čini 21 pojedinačan listić formata 14×20 cm, a drugi sveščić od šest listova, istih dimenzija.

⁸⁶ Možda je završio u Znanstvenoj knjižnici kao dio ostavštine kojeg prepisivača koji ga je bio posudio na prijepis. U svakom slučaju, to je moralo biti prije nego je Čulić sređivao rukopise s Kunićevim stihovima, jer ovdje nema omota s njegovom bilješkom o broju listića i pjesama, kao kod sličnih rukopisa iz Arhiva Male braće.

⁸⁷ *Rukopisi Znanstvene knjižnice Dubrovnik* [rukopise obradili Stjepan Kastropil, Matija Bete; priredio Davor Ljubimir]. Knjiga II: Rukopisi na stranim jezicima. Dubrovnik: Dubrovačke knjižnice Dubrovnik, 1997, str. 119-121.

Na listićima, koji su ispisani češće na jednoj, rjeđe na obje strane, nalazi se 25 epigrama; neki su autorov prijepis učisto, a neki verzije na kojima je još radio. Kod čistopisa se katkad pojavljuju datumi u desnom gornjem kutu, dvaput i s godinama (1777. i 1778). Jedan je listić s učeničkim sastavkom. Druga ruka koja se pojavljuje uz autograf pripada Krši, koji ponavlja neke stihove ili cijeli tekst teško čitljivih epigrama, ostavlja bilješku uz pjesmu tiskanu u parmskom izdanju, sedam epigrama oprema natpisi-ma; već na prvom listiću zapisao je: »Ad Aeneam de sydere ominis causâ oblatō Raymundi Cunichii epigr. autographum«. Novijem vremenu treba pripisati ruku koja je uz mnoge epigrame olovkom zapisala pod kojim se brojem i/ili kojim naslovom i u kojoj skupini nalaze u Radeljinu izdanju iz 1827.

Na listovima presavijenima u sveščić koji je drugi dio rukopisa obrojčene su, također u novije vrijeme, neparne stranice. Kršinom rukom u gornjem lijevom kutu napisano je: »Ad lit. C«, što se vjerojatno može povezati sa slovom »C« na omotu rukopisa AMB 994. Sveščić sadrži dijelove četiriju Kunićevih dužih pjesama: *carmina* »Isaias vaticinans« i »De Beata Maria Virgine in caelum assumpta« te elegija »Anthri Bethlaei visendi desiderium« i »In die festo Virginis ab angelo salutatae«. Pjesma o Izaiji nalazi se na prvoj stranici od početka te na drugoj do 37. stiha, a na 11. i 12. stranici, koje su zapravo dio istog lista kao 1. i 2. stranica, stihovi su 38-79; stihovi 326-336, završni stihovi pjesme, mogu se naći na str. 3; nedostaju listovi sa stihovima 80-325. Na sredini str. 3 počinje *carmen* »De Beata Maria Virgine« (koja i u Radeljinu prijepisu slijedi iza pjesme o starozavjetnom proroku), a njezin tekst prekida se na dnu str. 6, sa 73. stihom; nedostaju zaključni stihovi 74-110. Na vrhu 7. stranice posljednja su četiri stiha betlehemske elegije, odnosno nedostaju stihovi 1-46, a ispod nje počinje elegija »In die festo Virginis« čiji stihovi 1-67 teku do dna str. 10, te nedostaje kraj (stihovi 68-92). U svim se slučajevima po kustodama vidi da je slijedio daljnji tekst u Kunićevu ispisu, odnosno da su ispali listovi koji sadrže ostatke pjesama. Iako to nije opisano na jednako precizan način, istu pojavu može se uočiti i u autografima AMB 594/V i upravo 994, gdje također ima listova koji su dio nekog većeg prijepisa i koji sadrže samo dijelove pjesama a da zasad ne postoji mogućnost da ih se poveže između pojedinih rukopisa.

Neautografni rukopisi

AMB 984

Rukopis se sastoji od listića dimenzija 16×11 cm. Ukupno ih je 21, pa i na omotu piše, Čulićevim rukopisom, »Cartine senza titoli N.º 21. Epigrammi 21«. Na svim listićima nalaze se Volantićevi prijevodi epigrama,⁸⁸ pri čemu je u desnom gornjem kutu listića naveden broj, a on odgovara rednom broju istog epigrama u talijanskom rukopisu s epigramima »senza titoli«, AMB 118. Na nekim svojim kopijama Volantić samo podcrtava riječi koje su mu vjerojatno bile dvojbene, dok na nekima dodaje i pitanje. Tako se npr. za Sat. 1165, koji u AMB 118 dolazi pod brojem 1003, pita »se dopo il doctorem del primo verso va il punto ammirativo«. Slična praksa pojaviti će se na listićima okupljenima u dva sljedeća rukopisa, AMB 985 i 986.

AMB 985

Rukopis čine listići, najčešće veličine 15×10,5 cm, no ima i većeg formata. Na omotu je Čulićevim rukopisom zapisano »Cartine co' titoli n.º 80. Epigrammi 134«, a novijim »18/2. 1960. inveni 75 foliolos tantum«. Prema Sopti, autor je potonje bilješke fra Odoriko Badurina. Danas se međutim, prema mojem ponovnom brojenju, ondje nalazi 80 listića. Nisu numerirani, a ispisani su i obostrano i jednostrano. Uglavnom je smješten jedan, rjeđe dva epigrama na jednoj stranici listića. Ukupno je 136 epigrama, uključujući *bis scripta*, kojih je 16. I epigrami i marginalne bilješke pisani su, kao i u prethodnom rukopisu, rukom Ivana Luke Volantića.⁸⁹

Ako se broj koji je naveden uz gotovo svaki epigram u desnom gornjem kutu listića pokuša naći u rukopisu AMB 119 (na što navodi ono »co' titoli« iz naslova), potvrđuje se da brojevi označuju identične epigrame u tom prijepisu kad je riječ o epigramima s natpisima. Listići su međutim ispremiješani i ima ih i s epigra-

⁸⁸ Sopta, *nav. dj.*, pogrešno tvrdi da je ovo autograf (na str. 13), to jest da je prijevod Rafa Radelje (str. 18).

⁸⁹ Odnosno, nije riječ o Kunićevu autografu, kako piše Sopta, *isto*, str. 19.

mima bez natpisa, pri čem njihov broj odgovara onomu u prijepisu AMB 118.

Ono što je u rukopisu važno Volantićeve su bilješke uz tekst epigrama. Evo nekoliko primjera: u epigramu br. 36 (Sat. 18) podcrtana je riječ »melius«, točno prepisana iz predloška, u stihu »Mi quoque Amor mentem si melius eriperet«, zatim je precrtana i iznad nje je napisano »malus« (kako je i u Radeljinu prijepisu), a korekcija je na jednak način unesena i u AMB 119; u epigramu 1013 (Var. 86) podcrtan je stih »Quod telum in vacuas per inania nubes« jer je Volantić primijetio da nedostaje slogova heksametru, te je naknadno između »vacuas« i »per« ubačeno »missum«, kako je ponovljeno i u AMB 119 (i kako je u Radelje); epigramu 126 (Lud. 30) prepisao je samo prvi dvostih u kojem je podcrtana riječ »condulit«, a ispod je poslije napomenuo »veder tutto l'epigramma«, pa je u AMB 119 »condulit« precrtano i iznad napisano »condoluit«; kod epigrama 613 iz AMB 118 (Enc. 328) za stih »Candorem dominae candida tota suae« Volantić se pita ne bi li trebalo stajati »Candorem ut dominae«, ali kasnije ispod piše »non deve essere ut«, kako i nije kod Radelje; kod epigrama 221 (Lyd. 608) u trećem stihu podcrtava točno prepisano »ne«, u četvrtome »illa«, pa na dnu bilježi »forse nec« i »forse illam« te potom gore precrtava »ne« i iznad piše »nec«, ali ostavlja »illa« a križa »forse illam«, pa zatim u predlošku AMB 119 provodi jednak ispravak za »ne«, ali kod »illa« zapisuje »va bene« – tako je i kod Radelje. Ovdje je i listić s epigramom 495 (Sat. 954) i grčkim akuzativom povodom kojega se spominje »p. Brnja«.

U svežnjiću 985 nema listića na kojem ne bi bio istaknut neki tekstološki problem. Rukopis je zapravo, kao i AMB 984, prijepis na listiće onih epigrama iz AMB 118 i 119 kod kojih je Volantić primijetio pogrešku u tekstu predloška, te se, može se pretpostaviti, tim listićima poslužio kad se konzultirao (samo s Džamanjićem ili s još kojim znalцем) i nastojao utvrditi i ispraviti pogreške (uočljivo je kod ispravaka, po nijansi tinte, debljem tragu pera i samom duktusu, da je ispravke pisao barem u dva navrata, a ne kada je zapisan i cjeloviti tekst epigrama).⁹⁰ Zatim se vraćao

⁹⁰ Posrijedi su epigrami koje se ne može naći među Kunićevim autografima (na listićima i u AMB 594/II i 594/IV) ni u prijepisu AMB 594/III – da ih je Volantić sam ondje našao, vjerojatno mu u jednoj mjeri ne bi bilo potrebno savjetovati se oko dvojbenih mjesta.

predložku AMB 119 da bi unio korekcije, jer je iz njega prepisivao epigrame dalje. Najbolje se to vidi na primjeru. U njegovu prijepisu *Sacra* iz rukopisa »Pezzelli«, za koji je rečeno da se nalazi u AMB 594/I, na str. 9r-11v, postoji i jedan epigram koji se pojavljuje i na listiću u AMB 985 (*Sac.* 42) – jer je u AMB 119 stajalo »ab hoc«, što je na listiću uz 609. epigram iz AMB 119 pa potom i u samom AMB 119 ispravljeno u »ob hoc«. Tako je, ispravljeno, i u spomenutom Volantićevu prijepisu na 594/I (9r) i u njegovu prije opisanom čistopisu nabožnih epigrama (»*Liber primus. Sacra*«, 594/I, 24r).

AMB 986

Rukopis čine listići formata 15,5×11 cm. Na omotu je Čulićev zapis »[Ca]rtine senza titoli n.º 30. Epigrammi 96«; ispod olovkom »R. Cunich« i dvaput broj 1128. Kasnije je umetnut listić na kojem se objašnjava da se broj 1128 odnosi na signaturu u Čulićevu katalogu, gdje je Kaznačić za dvanaest svežnjića napisao da su pisani Kunićevom kaligrafijom, te da je Radelja vjerojatno iz njih pripremio tiskano izdanje 1827.⁹¹

Prema novom brojenju, listića jest 30, a epigrama 99. I ovo je Volantićev prijepis. Sve što je rečeno o koncepciji AMB 984 i 985, vrijedi i za ovaj rukopis, s tim da su u njemu, kako je iz natpisa jasno, ponovno prepisani stihovi iz AMB 118 (»senza titoli«). U desnom gornjem kutu Volantić je bilježio broj epigrama u predložku, dopisivao je svoja pitanja i unosio ispravke. One se katkad odnose i na interpunkciju (primjerice: »prima virgola, poi primae-va«, »due punti dopo il potes«), a zanimljivi su i njegovi komentari i pitanja o značenju teksta (»oscuro l'ultimo distico« u *Sat.* 1270; »Di chi parla? Forse della Compagnia« uz *Enc.* 281; »Di che legge

⁹¹ Kaznačić je u katalogu napisao: »1128. Dodeci fasci staccati ed alcune cartine volanti di autografi delle poesie del Cunich scritte sopra pezzettini di carta, da cui probabilmente il Can. Radeglia estrasse la sua copia nitidissima di tutte le poesie del Cunich, già precedentemente citata in questo nostro catalogo«; *Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich*, str. 208. Budući da je sveščića više no dvanaest, ne može se pouzdano znati o kojima je govorio Kaznačić, odnosno je li se njegova atribucija Kunićeva rukopisa, koja je ušla i u Soptin pregled, odnosila i na AMB 984, 985 i 986, ili je do zabune došlo kasnije. U svakom slučaju, rukopise AMB 984-986 valja izuzeti sa Soptina popisa Kunićevih autografa; usp. J. Sopta, *nav. dj.*, str. 13.

parla?» za Var. 129; uz Sat. 1082 piše »Non capisco di quali lacci parli« te potom zapisuje i odgovor, »parla della rima«, itd.).

AMB 2055

U papirnom omotu sveščići od kojih su neki zasigurno bili dio drugih, većih rukopisa. Ukupno 124 numerirana lista, veličina rukopisa 31×21 cm.⁹²

Na prvome sveščiću nalazi se Volantićev prijepis Kunićeve pjesme »Isaias vaticinans«. Na 13r na sredini stranice Volantićev natpis »Raymundi Cunichii carmina inedita ex autographo excerpta«. Slijedi prijepis dvadeset elegija i dvije pjesme u heksametrima, prijevoda homerske himne Demetri u elegijskim distisima, prijevoda Tirteja i jedne pjesme u falečkom jedanaestercu. Vrlo uredan i čist prijepis.

Na vrhu stranice 60r, i dalje Volantićevom rukom, natpis »Endecasyllaborum libellus« i zatim prijepis 41 pjesme u hendekasilabima; pjesme su numerirane, prijepis je čistopis, a Volantić je na marginama bilježio oznake drugih rukopisa u kojima se te pjesme nalaze, kao što je u sveščićima u AMB 594/I i 594/V radio s epigramima. Primjerice, »f. 196, n° 12« oznaka je pjesme otisnute u parmskom izdanju, koja se još nalazi u prijepisu nepoznatog prepisivača u 594/III (»copia n° 474«) te u Kunićevim autografima u 594/II: u prvom sveščiću (»1 : 6«) i u onom koji je Volantić zvao »posljednjim« (»u : 12«).

Prijepis hendekasilaba završava na 71r, a brojem 72 označen je prvi list sljedećeg sveščića za koji se po tamnijoj boji papira i Volantićevu načinu pisanja čini da je bio dio nekog drugog prijevosa. Sadrži, prema natpisu, epigrame »Lugubria«, 25 sastavaka (do 75v), koje je Volantić prepisao, kako se čita iz njegovih marginalnih bilježaka, iz AMB 594/III, 594/II, »Pezzelli co' totoli«, »Pezzelli senza titoli« i »Cancellieri«.

U uvezu zatim slijedi dimenzijama manji sveščić (76r-83v), ispisan nepoznatom rukom. Na prvoj je stranici natpis »Nonnulla ex Cunichii ineditis. Nicolao de Pozza L. F. viro patricio Lucas Stulli D. D.«. Sadrži: Kunićevo prozno pismo Ignaziju Buoncompagniju sa stihovanom poslanicom (u kojoj se međutim kao

⁹² V. isto, str. 26.

adresat navodi »Antonius A...«), prijevod dviju ezopovskih basni i Tirtejeve elegije; epigram u smrt Ruđera Boškovića prepisan drugom rukom i epigram Augustinu Tani, s tim da su oba epigrama precrtana dvostrukom crtom.

Sljedeći sveščić (84r-95v) Kunićev je autograf. Na njemu je autor prepisao svoj govor koji započinje riječima »Quod omnes boni publicae utilitatis causa votis omnibus expetebant«, pribilježivši na vrhu stranice natpis »Oratio habita a Raymundo Cunichio anno MDCCLXXIII«. Povremeno unosi ispravke.

Na kraju uveza (96r-124v) Volantićev je čist prijepis Kunićevih govora: prva stranica nosi natpis »Raymundi Cunichii orationes«, a slijedi govor papi Klementu XIII. iz 1758. i četiri govora »in instauratione votorum«, od kojih posljednji nije sačuvan u cijelosti. Na dnu zadnje stranice nedovršena je rečenica i najavljena kustoda, pa je jasno da su listovi koji bi slijedili ispali iz uveza.⁹³

AMB 2291

Dva sveščića, sa zasebno numeriranim listovima u novije vrijeme (prvi 1-12, drugi 1-10). Sopta je o ovom rukopisu zapisao: »Ovaj sam rukopis našao prilikom sređivanja arhiva Male braće 15. 11. 1994. Abecedno su poredani brojni epigrami u dva kazala. Rukopis pripada vjerojatno jednom od prijepisa koje je učinio Rafo Radelja pripremajući izdanje Kunićevih epigrama 1827. godine«. ⁹⁴

⁹³ Opisujući ovaj rukopis, Sopta je naveo da je riječ o pjesmama »u prijepisu Rafa Radelje«; usp. *nav. dj.*, str. 26. Vjerojatno se pritom poveo za jednakom konstatacijom u kartičnom katalogu Arhiva Male braće, pri čemu je još jednom došlo do pogrešne atribucije Volantićeva rukopisa. Tako i I. Martinović, »Unpublished manuscript heritage of the Croatian Latinists in the libraries and archives of Dubrovnik: preliminary report«, izlaganje održano na skupu Patrimonium in manuscriptis conservatum (Dubrovnik, 29. ožujka – 2. travnja 2005), http://www.eduhi.at/gegenstand/EuroClassica/data/Euroclassica_zbornik_Dubrovnik.doc (29. ožujka 2013). O kodeksu je pisao i Puratić, u vrijeme dok dio fonda kojem pripada još nije bio sređen pa referirajući se na nj govori o »nezavedenom rukopisu«; v. Ž. Puratić, »O nekim neobjavljenim radovima Rajmunda Kunića«, *passim*; isti, »Kako je dubrovački kanonik Rafo Radelja početkom XIX stoljeća pripremao izdanje djela Rajmunda Kunića«, str. 217. Proučavajući sačuvane govore, točno je, na osnovi unesenih ispravaka, pretpostavio da bi »onaj koji nije pisan kaligrafski i nema oznake kojom je prilikom održan mogao biti Kunićev autograf«; »O nekim neobjavljenim radovima Rajmunda Kunića«, str. 233.

⁹⁴ J. Sopta, *nav. dj.*, str. 28.

Riječ je o Volantićevim kazalima sličnima onim dvama u AMB 594/V. U prvome, u kojem je za svako slovo abecede namijenjena posebna stranica, popisani su počeci stihova epigrama i hendekasilaba koji su objavljeni u Marotti-Bodonijevu izdanju u Parmi 1803. To se može zaključiti po tome što se broj koji stoji uza svaki početak stiha odnosi na stranicu na kojoj je dotična pjesma u tom izdanju tiskana. Povremeno Volantić za neki epigram ili hendekasilabe zabilježi da se u istom ili sličnu obliku nalazi u još jednom rukopisu; npr. »uguale nel m[ano]s[crit]to al n.° 683« ili »simile al m[ano]s[crit]to al n.° 309«. Ti brojevi, kako je višestruka provjera pokazala, odgovaraju onima koje pjesme imaju u prijepisu AMB 594/III.

Drugi je indeks pisan uočljivo urednijim i ravnomjernijim Volantićevim rukopisom no prethodni. Na vrhu je prve stranice natpis »Epigrammata«. Ovo je samo popis cjelovitih početnih stihova epigrama, grupiranih po slovima abecede (unutar popisa pod jednim slovom dalje se, kao ni u prvome kazalu, nije obdržavao abecedni slijed), bez referiranja na koji broj. Nije sačuvan u cijelosti, nego uključno sa slovom Q, gdje je ili prekinut ili su ostali listovi zagubljeni. Epigrami na popisu su oni za koje je Volantić u prijepisima bilježio da ih preuzima iz AMB 594/III, 594/II i s autografnih listića, a među njima nisu i oni koje je također imao u svojim prijepisima, ali ih je nalazio u rukopisima AMB 118 i 119 (»Pezzelli senza titoli« i »Pezzelli co' titoli«).

AMB 244

Rukopis je, pod naslovom »Zbornik dubr. latinskih pjesama XVII.-XVIII. stoljeća«, opisan u Brlekovu katalogu.⁹⁵ U njemu se nalaze djela S. Gradića, V. Petrovića, Kunića, Džamanjića, F. Staya, I. Đurđevića, R. i B. Boškovića, V. Bolića i drugih. Prijepisi Kunića pojavljuju se na dva mjesta u zborniku: prvo prijepis dviju basni i petnaest elegija iz pera nepoznatog prepisivača (str. 23-78), zatim prijepis epigrama rukom Antuna Agića (str. 137-268).

⁹⁵ V. M. Brlek, *nav. dj.*, str. 242-246.

Iz Agićeve naslovnice (str. 137) vidljivo je da je riječ o epigramima koje je prepisao u Rimu 1807. iz autorovih autografa, no ne daje podatak o tome gdje je autografe imao na raspolaganju. Cijeli tekst naslova i napomene na naslovnici glasi:

Quisquiliae Cunichianae seu Raymundi Cunichii Epigrammata, ne pereant, Romae anno ab ipsius obitu XIII. a F. Antonio Aghich Minorita collecta. Epigrammata haec ex ipsius Cunichii autographis schaedis exscripta sunt. Ne quis vero in iisdem aliquid obscoeni esse falso putet, si per tempus licuerit, ad calcem ipsorum, occasionis eorumdem conscribendorum notitiam indicabo.

Prijepis je dalje podijeljen u dva svežnja: Fasciculus primus (138-192) i Fasciculus secundus (192-268). Sveščići uveza označeni su na dnu pojedinih stranica slovima abecede (A-F).

U prvome svežnju epigrami su numerirani 1-240. Poredani su kronološki s obzirom na datum koji je Agić pronašao na autografu i dodao ga u prijepisu; primjerice: »sign. 7. Ianuar.«, »sign. 18. Maj.«, »sign. 28. Octob.«. Posljednji tako datiran epigram nosi oznaku »sign. 23. Decemb.« i 230. je po redu; nakon njega Agić je zapisao »Quae sequuntur epigrammata nullam habent epocham appositam« i dodao još deset epigrama do bilješke »Finis fasciculi primi epigrammatum Cunichianorum«. Epigrami u Agićevu prvom fascikulu gotovo beziznimno pripadaju skupini epigrama Lidi: iznimke su četiri epigrama posvećena Baldassareu Odescalchiju (kod Radelje među enkomijastičcima) te jedan šaljivi epigram i jedan iz skupine Varia. U svima ostalima Lida ili članovi njezine obitelji spominju se izrijeком.

Epigrama s natpisom je malo. Agićeve anotacije su rijetke, no korisne. Tako je uz pojedine datume, koji donose samo dan i mjesec, kad mu je to bilo moguće zabilježio i godinu koju je našao na poledini: uz 25. siječnja i 30. lipnja dodaje da je »ex adv. pag.« godina 1780,⁹⁶ a uz epigram I,89 (Enc. 222) za citat iz Ciceronova *O govorniku* navodi da je »nota apposita ab ipsomet Cunichio«.

Natpis na vrhu 193. stranice: »Fasciculus secundus«.⁹⁷ Epigrami su označeni brojevima 1-300. Datirano je, na isti način kao i

⁹⁶ Uz 30. rujna čitko zapisuje: »a tergo Sept. 1799.« Ostanemo li kod pretpostavke da su svi njegovi prijepisi utemeljeni na autografima, ovdje je moralo doći do omaške u njegovu iščitavanju ili prepisivanju godine iz predloška.

⁹⁷ Prema Sopti, ova su dva svežnja uvezana zajedno prigodom restauracije (v. J. Sopta, *nav. dj.*, str. 16). Tada ili prije došlo je do pogreške koju ispravlja pravilna paginacija stranica (redom 243, 246, 245, 244).

u prvome svežnju, prvih sto (nakon 100. epigrama, s oznakom »sign. 31. Decemb.«, Agić dodaje: »Quae sequuntur epigrammata nullam habent adscriptam notam chronologicam«), te još 173. i 175. epigram (oba »sign. Januar. 1787«). Epigrami bez datuma u znatno su većoj mjeri opremljeni natpisima, a pripadaju različitim skupinama: moralnim, nadgrobnim, enkomijastičkim, satiričkim, primjerice.

Što se Agićevih bilježaka tiče, one bez sumnje odaju osviještenog i iskusnog sabirača i prepisivača književnih tekstova. Osim što je u nekima upozoravao na epigrame bliske po temi ili adresatu, a u nekima iznosio vlastite pretpostavke o povodu nastanka epigrama,⁹⁸ ponovno je dopisivao godinu s poledine lista (i uz II,96 i uz II,98 stoji »sign. 31. Decemb.«, ali na jednom je listiću 1778, a na drugome 1779, čime se otklanja pomisao da svi prepisani epigrami potječu iz iste godine),⁹⁹ te je naglašavao kad je bilješka »auctoris manu addita«,¹⁰⁰ kad je prenio autorske varijante,¹⁰¹ kad je i iz kojeg razloga prepisao sve epigrame na koje je naišao,¹⁰² ali i kad je i zašto sam emendirao autograf.¹⁰³

⁹⁸ Primjerice, uz II,184 (Enc. 153): »Credo equidem scriptum ad Iulianum Venetum oratorem, etenim auctor versu tertio prae 'magne vir' retinere ceperat 'Tuli', deinde delevit«. U AMB 1156 tekst ima »magne vir«, bez napomene komu bi mogao biti posvećen.

⁹⁹ Ono što je zanimljivo jest da je, pogleda li se godine koje se javljaju na autografnim listićima sačuvanima u Dubrovniku (ne datacije učeničkih uradaka već one rijetke zabilješke godine uz uobičajeno Kunićevo navođenje dana i mjeseca u desnom gornjem kutu) – uz 1777. (jednom u AMB 993 i ZKD 550) – jedina godina koja se javlja 1778. (po više puta u AMB 993, 995, 996, 2246, 2248/II, te u ZKD 550). Nadalje, ako epigrame Lidi s autografnih listića označenih datumom pokušamo pronaći pod istim datumom u Agićevu prijepisu u AMB 244, pokazat će se da upravo tih datuma (i epigrama) kod Agića nema.

¹⁰⁰ Uz II,49 (Enc. 325), epigram u pohvalu Alessandra Zorzića, Kunić je dopisao: »Alexandri Georgii vitam scripsit Clementinus Vanettius, ac typis edidit Senis anno 1779«. Obavijest u Radeljinu prijepisu ne stoji uz taj epigram, već je ušla u natpis epigrama posvećena Vannettiju (Enc. 192). Tako i u tiskanom izdanju; v. *Raymundi Cunichii Ragusini epigrammata nunc primum in lucem edita* (1827), str. 119.

¹⁰¹ Uz II,119 (Enc. 204): »Additamenta, quae in hoc epigrammate observantur, ex olim scheda ejusdem auctoris manu scripta apposui«. U Radeljinu prijepisu nalaze se samo one varijante koje su u Agića iznad retka.

¹⁰² Uz dva epigrama pod slikom Benedikta Staya (II,31 i 32, tj. Enc. 13 i 14): »Utrumque hoc epigramma exscripsi, ne quid tanti poetae pereat vel infimum; at posterius hoc, meo quidem iudicio, pulchrius«.

¹⁰³ Uz II,120 (Enc. 207): »Deme hinc, huc adde o, quantum decet', ita legebantur, quod mihi duriusculum est visum, ideo emendavi ut sequitur [i. e. 'Deme huic, tum adde illi quantum decet']«. Radeljin prijepis ima autentični Kunićev stih.

U Agićevu prijepisu iz 1807. nema tragova koje druge ruke. Taj je vrijedni franjevac 1806, po ulasku francuske vojske na teritorij Republike iz protesta napustio grad i otišao u Rim, posvećujući se ondje prepisivanju djela dubrovačkih autora – primjerice Ilije Crijevića u Vatikanskoj knjižnici 1808. U Dubrovnik se vratio 1810, ali ne za stalno: opet je u Rimu 1814. nakon uspostave austrijske vlasti u njegovoj domovini, pa neko vrijeme ponovno u Dubrovniku i onda u Italiji do smrti 1830.¹⁰⁴ Ako je dakle najranije 1810. mogao donijeti prijepis Kunićevih epigrama u Dubrovnik, taj rukopis nije bio na raspolaganju Volantiću, koji je umro u ožujku 1808, ali je mogao utjecati na rad Radelje i Krše.

AMB 1136

Tvrdo ukoričena rukopisna knjiga veličine 34×19 cm,¹⁰⁵ na čijem je prvom listu u novije vrijeme zapisano »Aquisitum opus 1938 ex insula Krk«. Prepisivač nepoznat. Paginacija nije provedena, no obrojčeni su svešćići (svaki četvrti list) arapskom brojkom u desnom gornjem kutu.

Svešćiće 1-17 zauzimaju epigrami. Prvi natpis na drugome listu uveza: »Raymundi Cunichii Ragusini epigrammata ad Musam«. Slijedi 271 epigram (numerirani su 1-292, no do propusta dolazi kad se s broja 232 preskače na 253). Na početku su epigrami posvećeni Lidi, te nakon njih oni iz raznih ciklusa. Dvostruka numeracija od 215 do 264, za »Epigrammata sepulchralia« (1-30).

Od 18. do 20. svešćića pjesme su numerirane kontinuirano 1-27: dvije elegije, dvije pjesme u hendekasilabima, dvadeset i jedan epigram, još jednom hendekasilabi te jedna elegija.

Slijede dvije elegije Bara Boškovića, *epigrammata variorum* (Flavii Eboracensis, Basilii Zanchii, Petri Bembi, Thomae Mori), ode Ivana Karla Andelića, poezija Vlaha Bolića, Galjufova *Navis Ragusina*, Rastićev *Vellus aureum* te *varia epigrammata ex variis scriptoribus*, među kojima su brojni *ex Graecis*.

¹⁰⁴ V. Hrvatski franjevački biografski leksikon, ur. F. E. Hoško, P. Čošković, V. Kapitanović. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Vijeće franjevačkih zajednica Hrvatske i Bosne i Hercegovine, 2010, s. v.

¹⁰⁵ Prema: J. Sopta, *nav. dj.*, str. 23.

Ostali rukopisi u Arhivu Male braće

U odnosu na Soptin popis rukopisa, *Cunichiana u Arhivu Male braće u Dubrovniku*, koji sadrži ukupno 61 jedinicu, iz ovog je opisa prije svega izostavljen onaj veći broj rukopisa u kojima nema epigrama, nego su u njima ili Kunićeva ostvarenja u drugim vrstama ili su posrijedi tekstovi što su ih suvremenici pisali Kuniću u čast.¹⁰⁶ U tome smislu valjalo bi unijeti korekciju u opis rkp. AMB 997, na čijem omotu stoji »Carmina et epigrammata varia«, budući da među autografnim listovima toga svežnja nema epigrama; jedini stihovi koje sadrže (uz neke prozne bilješke i učeničke radove) dio su prepjeva *Ilijade*, i to u autorovu radnom obliku. Pod signaturom AMB 617 nalazi se jedan listić s četiri distiha dugim epigramom naslovljenim »Inter hominem Dalmatam et D. Hieronymum dialogus«, u prijepisu Antuna Agića. Kartični katalog Arhiva atribuirao ga Kuniću, ali pod upitnikom, pa tako i Sopta prenosi da je »autorstvo nesigurno«.¹⁰⁷ Te pjesme nema među danas poznatim Kunićevim epigramima.

Iz opisa su izostavljeni i rukopisi u kojima se nalazi manji broj, jedan do sedam epigrama koji su inače poznati i iz Radeljina prijepisa (AMB 180, 301, 611, 987, 1256, 1618). AMB 162 zbirka je u Radeljinu prijepisu, sadrži talijanske, latinske i hrvatske, često šaljive stihove koje između sebe gotovo dnevno izmjenjuju neki od vodećih pripadnika dubrovačkoga književnog života dvadesetih godina devetnaestoga stoljeća (Luko Stulli, Antun Krša, Lampredi, Hidža, Radelja i drugi); Radelja je ondje, zajedno s izvornikom, zapisao i Lampredijev sonet koji je prepjev Kunićeva epigrama Firenci o Danteu (Enc. 86).¹⁰⁸

¹⁰⁶ Zajedno, rukopisi AMB 204, 221, 315, 724, 912, 946, 989, 991, 992, 997, 1113, 1264, 1352, 1366, 1379, 1458, 1493, 1514, 1662, 1742, 1745, 1761, 1832, 1978, 2247, 2341.

¹⁰⁷ J. Sopta, *nav. dj.*, str. 17.

¹⁰⁸ Prema Soptinu, odnosno Brlekovu opisu, AMB 64 uz Palmotićeveu dramu *Natjecanje Ajača i Ulisa za oružje Akilovo* sadrži neke Ferićeve i Kunićev epigram »Achillis clypeus Ajaci reditus«; taj je epigram zapravo prijevod s grčkoga, v. *Raymundi Cunichii e Societate Jesu Anthologica sive epigrammata Anthologiae Graecorum selecta*. Romae: Typis Michaelis Angeli Barbiellini, 1771, str. 72. Prema katalogu, s druge strane, AMB 612 sadrži Kunićev »epigramma ad Radeljam (Raphaelem)«, no na tom je listiću zapravo pjesma u Radeljinu čast povodom izdanja Kunićevih epigrama iz 1827, pisana rukom Beninja Albertinija.

Iako se pri opisu rukopisa upozoravalo na neke pogrešne pretpostavke koje su postojale u dosadašnjim istraživanjima, pa su se prikrale i Soptinu radu o Kunićevoj ostavštini u Arhivu Male braće, nije naodmet još jednom istaknuti nekoliko novih spoznaja koje te pretpostavke korigiraju: prije svega, za veliki posao sredi- vanja Kunićevih autografa i rukopisa pristiglih iz Italije zasluge treba priznati Ivanu Luki Volantiću kudikamo više nego Rafu Radelji; iz popisa Kunićevih autografnih rukopisa treba izostaviti AMB 984, 985 i 986, koje je pisao Volantić, dok u prijepisima AMB 594/I i 594/V, 2055 i kazalima u AMB 2291 treba prepoznati Volantićevu, a ne Radeljnu ruku.

BKD 20

Iako nije relevantan za samu predaju teksta, vrijedi kao dokaz o proširenosti interesa za prepisivanje Kunićevih epigrama navesti i rukopis koji je danas dio fonda Biskupijske knjižnice Dubrovnik, nekoć poznatije pod nazivom »sjemenišna knjižnica«. Sastoji se od 100 listova (ne računajući uvezne), uvezana u meke kartonske korice. Na prvome je listu natpis: »Raymundi Cunichii Epigrammata inedita. Libri II. Quae Antonius Aghich ex Autographo Romae exscripsit 1810, anno post obitum Cunichii XIII«. ¹⁰⁹ Ispod je istom rukom zapis: »Rhacusae. Ex Bib: Stulli«. Cijeli je rukopis ispisan tom istom rukom – a riječ je o rukopisu Vlaha Stullija – osim bilješke na dnu toga natpisnog lista, koju piše Antun Kaznačić (1784-1874), a glasi: »attinet A. Casnacich ex dono B. Stulli«.

Na 2r Stulli je zapisao i svoj pohvalni epigraf u čast Kuniću, s potpisom »Blasii Stulli«. ¹¹⁰ Potom slijedi vrlo uredan i pregledan prijepis epigrama iz Agićeva rukopisa (AMB 244), iz kojega je Stulli preuzeo numeraciju i natpise pjesama, ali je odlučio izostaviti dataciju epigrama koju je Agić prenosio s Kunićevih autografnih listića nađenih u Rimu. Prva knjiga epigrama proteže se na 3r-44v (epigrami 1-240), a druga na 45r-99r (1-300). ¹¹¹

¹⁰⁹ Pogreška je u računanju, jer Kunić je umro 1794, pa je Agić vjerojatno prepisivao 1807.

¹¹⁰ Tekst natpisa donosi se u poglavlju o Kunićevu životu, na str. 188.

¹¹¹ Na 43v-44r Stulli je omaškom epigrame numerirao 336-339, a u drugoj knjizi ponedje je mijenjao njihov redosljed.

Kršin prijepis iz 1823.

Ovaj se rukopis danas nalazi u privatnom vlasništvu Ivana Dubravčića u Delftu u Nizozemskoj.¹¹² Sastoji se od dva sveska: prvi obaseže 566, a drugi 494 stranice. Paginacija je nepotpuna, te dijelom izvorna, a dijelom naknadna. Natpis na unutarnjoj naslovnici rukopisa glasi: »Raymundi Cunichii Ragusini Carmina quae nondum typis edita manu descripta circumferuntur. Rhacusii. Anno Sal. 1823«. Donesena su svakovrsna Kunićeva djela: epigrami, elegije, poslanice, parafraze, prijevodi Zanolttijevih soneta i Tassa, hendekasilabi, *carmina* i prijevodi s grčkoga (basne, himna Demetri, Tirtej). Svi su tekstovi prepisani rukom Antuna Krše.

Prijepis započinje epigramom »Ad lectorem«, a nakon elegije »De Michaeli Iosepho Morei Florentino inter Arcades Myraeo Rapheatico Arcadum custode iterum declarato« slijedi veliki broj epigrama, koji pripadaju različitim skupinama, imaju natpise, nisu numerirani, te su međusobno odjeljivani ravnom crtom.

Stranica obilježena brojem 29 prva je stranica umetnutog sveščića manjeg formata. Na vrhu je natpis »Raymundi Cunichii carmina«, pa prijepis dviju elegija i ponovno epigrama, nenumeriranih, bez natpisa, odijeljenih ornamentom.

Iza umetnutog sveščića nastavlja se prijepis elegija i poslanica, *carmina* i parafraza. Poslanici Buoncompagniju, koja se sastoji od proznoga i stihovanoga dijela, Krša je prepisao samo prvi dio, te ostavio bilješku »Vide reliqua in opere cui est titulus: Urbani Appendini S. P. Carmina: pag. 275«. Jedan od prepjeva Zanolttijevih soneta umetnut je na posebnom listiću s natpisom »Paraphrasis auctore Raym. Cunichio«. Vidljivo je da je nekim epigramima natpis dodan naknadno. Povremeno se na marginama nalaze varijante, uglavnom iste kao u Radeljinu prijepisu AMB 1156.

Na posebna dva lista nalazi se popis Kunićevih djela: četrdeset elegija, prijevoda s grčkog i talijanskog, svih parafraza Horacija i Katula, dvanaest *carmina* i četrnaest poslanica. Na dva lista većeg formata opsežan, ali nepotpun abecedni popis epigrama, po početnoj riječi prvoga stiha, u kojem se razdvaja tiskane u

¹¹² U privatnoj biblioteci nosi broj 8. Rukopis posjedujem samo u fotokopiranom obliku, te ne mogu dati njegov detaljniji materijalni opis.

Parmi od netiskanih i posebno naznačuje koji su »MSS. T. C.«, a koji »MSS. A. C.«; pretpostavljam da inicijali stoje za imena braće Toma i Antuna Krše.

SK T 4206

Rukopis se danas nalazi u Pragu, u Slavenskoj knjižnici, preciznije u njezinoj zbirci knjiga i rukopisa koji su nekoć bili vlasništvo Milana Rešetara. U katalogu je naznačeno da je riječ o »Composizioni inedite del S. Raimondo Cunich« i pogrešno navedeno da je prijepis pisan rukom Inocenta Čulića.¹¹³ Dimenzije su rukopisa 28×16 cm, uvezan je u tvrde kartonske korice, a na hrbtu je utisnuto: »R. CUNICHII / RAGUSINI / EPIGRAMMATA / M. S.« Paginacija je iz novijega vremena, provedena je mjestimično i uključujući prednji uvezni list broji 588 stranica, nakon čega slijedi još 12 praznih listova.

Od str. 5. do 588. ispisani su Kunićevi epigrami, njih 2355, i to svi bez iznimke rukom Rafa Radelje. No ispred i iza Radeljina prijepisa vidljiva su dva drukčija rukopisa, a posrijedi su važne anotacije njegovih suvremenika. Na str. 1. prvo je Inocent Čulić, pod naslovom »Catalogo delle composizioni inedite del P. Raimondo Cunich da Ragusa« popisao žanrove u kojima je Kunić stvarao, s brojem djela u svakom žanru. Na početku su govori, potom slijede vrste upravo istim redom kojim su prepisane u Radeljinu AMB 1156, od *carmina* do epistola. Ispod je Čulić dodao drugi popis, »Epigrammata«, s naslovima devet skupina epigrama i brojevima epigrama unutar svake skupine, opet prema AMB 1156; zapisao je na koncu i zbroj od 3611 epigrama. Čulićevi se dakle katalogi, iako to ne kaže izrijekom, odnose na veliki Radeljin prijepis 1156.

Na njegovu se bilješku referiraju dva zapisa dodana neposredno ispod, pisana rukom Vlaha Stullija; prvi je potpisan s »B. Stulli«, a drugi inicijalima »B. S.«. U prvome Stulli bilježi: »Questo catalogo è scritto di mano propria dal P. Frà Innocenzo Ciulich Min. Oss., il quale possiede autografi tutti i sud.ⁱ scritti del Cunich«. U drugom zapisu stoji: »La copia che di essi fece Gio. Luca Volanti è stata comprata dal P. Francesco M.^a Appen-

¹¹³ Usp. O. Berkopec. *Rešetarova knihovna ragusian*. Praha: Státní knihovna ČSSR, 1967, str. 46.

dini Rettore Delle Scuole Pie in Ragusa. Un' altra che ne fece D. Raffale [sic] Radechia è stata comprata all' incanto, dopo la morte di Radechia, da Frà Benigno Albertini Min. Oss. ora Vescovo di Scuttari 1834.«

Osim što je na trećoj stranici Stulli dodao svoj natpis u čast Kuniću,¹¹⁴ a na četvrtoj dopisao moto iz Horacija (*Epist.* II,1,9-10), na posljednjoj ispisanoj stranici (588), odnosno pod zadnjim epigramom u Radeljinu prijepisu, ustvrdio je: »Hæc sunt Raymundi Cunichii epigrammata vel inedita, vel etiam illa quæ Romæ, Parmæ, et Rhacusæ edita fuere, multaque alia in hoc manuscripto desiderantur, sed Raphaël Radechia laboris pertæsus hic manum sustulit« (v. sliku 10 na str. 155).

Preko 2300 epigrama koje je Radelja, prije no što su ga izmori-
rili, prepisao u ovom rukopisu, nizani su bez obzira na pripad-
nost određenoj skupini. Tek je naknadno Antun Krša kraticom
na margini označavao u koju skupinu treba svrstati koji epigram.
Tu je činjenicu bitno naglasiti jer ona, s obzirom na Volantićevo,
Radeljino i Kršino nastojanje oko razvrstavanja epigrama po sku-
pinama zapaženo u dosad opisanim rukopisima, sugerira da je
praški rukopis nastao prije AMB 1156, u kojem je raspoređivanje
pjesama u devet skupina jasno i uglavnom dosljedno provedeno.

Krša nije svoje oznake koje se tiču skupina zabilježio uza sva-
ki epigram. Posebno je posustajao prema kraju rukopisa, kad ga
mjestimično odmjenuje Radelja. No kad se epigrami kod kojih
kratica na margini postoji potraže u prijepisu AMB 1156, pro-
vjera pokazuje da se pripadnost skupinama upravo podudara s
napucima u praškom rukopisu. Na marginama su najprisutnije
kratice za satiričku, šaljivu, moralnu, enkomijastičku i skupinu
raznolikih (odnosno, za one skupine koje postoje već u parmskom
izdanju), ali pojavljuju se i oznake za nabožni, nadgrobni i zavjet-
ni ciklus.

Najzanimljivije je pak promotriti što se događa s epigramima
Lidi. U ovom rukopisu nalazi se, primjerice, niz od 169 pjesama
njoj posvećenih (br. 165-333) i pokraj njih još ne stoji nikakva
oznaka skupine. No epigrama s Lidinim imenom ima i drugdje,
a uz neke od njih naći će se naknadna Radeljina bilješka: npr.

¹¹⁴ U obliku gotovo jednaku onom koji se nalazi u njegovoj zbirci *Memoriae nonnullorum Rhacusanorum et exterorum doctrina et virtute prestantium B. S.*, o čemu više ovdje na str. 187.

»trascritto fra gli Epigrammi a Lida« uz epigram 95 (Lyd. 271) nakon što je Krša dodao »Ad Lydam« u natpisu ili, nakon što je također u natpisu pojasnio da je pjesma 953 posvećena Lidinu sinu Pietru Pizzelliju, Radeljino »da scriversi frà gli Epigrammi di Lidi«, što je onda u AMB 1156 i provedeno (Lyd. 600). Sve to ukazuje na to da praški rukopis SK T 4206 obilježava upravo onaj trenutak u kojem skupina epigrama Lidi tek nastaje, te da svakako prethodi rukopisu AMB 1156.

Tomu u prilog govore i natpisi epigrama: ako ih ne bilježi Radelja, nego u ostavljen prazan prostor upisuje Krša, oni će u AMB 1156 već biti upisani Radeljinom rukom (katkad još i u tom rukopisu naknadno promijenjeni). Anotacije koje je Krša tu i tamo zapisao na margini da bi protumačio imena u nekim epigramima ponovno se javljaju u rukopisu AMB 1156, i to ih najčešće opet dodaje Krša. Možda su, naposljetku, najbolji dokaz pretpostavci da je SK T 4206 bio jedan od predložaka Radelji za AMB 1156 slovne pogreške, koje Radelja u AMB 1156 prepisuje i tek ih u njemu on ili Krša ispravlja.¹¹⁵ Moguće je da je ovdje, kako je spomenuo Stulli, Radelja prekinuo prijepis jer se sam ili u dogovoru s Kršom odlučio usredotočiti na jedan veći i sređeniji prijepis, odnosno AMB 1156.

DADU 283, sv. 68

Prijepis iz Državnog arhiva u Dubrovniku uvezan je u tvrde kartonske korice i ima 560 stranica. Na hrptu je natpis »R. Cunichii II«. Stara signatura, 610, zapisana na hrptu i prvom unutarnjem listu, odnosi se na broj rukopisa u knjižnici don Luke Pavlovića; na istim mjestima novi broj, 68, u današnjem Osobnom arhivskom fondu Luke Pavlovića.¹¹⁶ Cijeli je kodeks ispisan

¹¹⁵ V. npr. u 22. epigramu stih »Formam qui pictor largiter adtribuit«, koji je jednako tako bio zapisan u AMB 1156 (Lyd. 22), a onda je »qui« prepravljeno u »quam«.

¹¹⁶ Pavlovićeva je knjižnica nakon njegove smrti (1887) rasprodana na dražbi 1889. Rukopise je otkupio Mato Gracić, a danas se više od četiri petine njih nalazi u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku, ostatak u dubrovačkom arhivu; v. S. Kastropil, »O rukopisima i prepisivačima«, u: *Rukopisi Naučne biblioteke u Dubrovniku*, knj. I, str. 15 i str. 12, bilj. 19. Na ovaj je kodeks s Kunićevim epigramima, kao dotad potpuno nezapažen, upozorio I. Martinović u radu »Stihovi Rajmunda Kunića o Ruđeru Boškoviću«, str. 171-174.

Radeljinom rukom. Folijacija je provedena u novije vrijeme, u donjem desnom kutu. Na 1r natpis »Encomiastica«. Na 2r počinje prijepis epigrama, numeriranih, 1-377, do 73r. Slijedi sedam praznih listova. Na 81r natpis »Satyrica«. Od 82r do 272v prijepis 1191 numeriranog epigrama. List 273 i još šest listova do kraja uveza prazni.

S obzirom na to da je riječ o Radeljinu prijepisu istih epigrama kao u AMB 1156, pri čemu ih je ovdje manji broj (377 prema 415 pohvalnih i 1191 prema 1479 satiričkih), nužno se nameće usporedba s tim rukopisom. Prije svega, ovaj je prijepis čistopis: nema precrtavanja, ispravljanja, ni priređivačkih marginalnih opaski, kao što su one o dvaput napisanim epigramima, o prikladnijem razmještaju epigrama, o prisutnosti pjesama u tiskanom izdanju itd. Nema tragova ruke Radeljina redaktora Antuna Krše, ali njegovi su ispravci, koje su se ticali bilo izmjena u naslovima, bilo u samome tekstu, uvaženi. Prepisane su njegove duže bilješke koje su u AMB 1156 bile priložene na umetnutim listićima. Epigrami kod kojih su bilo Radelja bilo Krša bilježili da ih treba premjestiti u neki drugi ciklus ovdje izostaju. Epigrami koje je Radelja, dodajući, primjerice, napomenu »vide aliud sub numero«, povezivao s obzirom na sličnost u temama, motivima, adresatima, u rkp. 68 prepisani su jedan uz drugi, što znači da se raspored iz 1156 slijedi i jednako tako remeti. Izostavljeni su svi epigrami koji su tiskani u parmskom izdanju, što objašnjava umanjen broj i što nužno evocira onaj dodatak u naslovu Radeljina tiskanog izdanja 1827, »nunc primum in lucem edita«.¹¹⁷

¹¹⁷ Navest ću nekoliko primjera za spomenuta zapažanja. Raspored epigrama ovdje je usustavljeniji. Okupljeno je, na primjer, sedam epigrama na temu »De navi aëria«, koji su se u AMB 1156 nalazili pod Var. 57, Enc. 261-264 i 268, te Var. 61; tu su Enc. 263-269. Ovdje je na kraju niza epigrama posvećenih Piju VI. kao 68. uvršten epigram koji se u prvom Radeljinu prijepisu našao kasnije, ali je kod sekvence papi na nj upozorio (»vide aliud epigr. ad Pium VI. sub n.º 100«). Uz epigram Enc. 10 u AMB 1156 pisalo je »vide aliud epigram. sub num.º 19«, a sada je taj epigram zapisan neposredno iza Enc. 10. Tu je, pod brojem 92, epigram u smrt Flaminije Odescalchi, za koji se Radelja prije opravdavao što ga uvrštava među pohvalne mjesto među žalobne (Enc. 105). Izostavljen je Enc. 44 kraj kojeg je prepisivač u AMB 1156 zabilježio »bis scriptum vide Sacr. n.º 63«, te isto tako Enc. 67 kod kojega je Krša zapisao »ponendum inter votiva«, ali je zadržan Enc. 269 (ovdje 273) za koji je Radelja bio napomenuo »vide Satyr. n.º 413«, ali je Krša nato dodao »hic retinendum«. Distih koji je uz opasku »alibi additum« Radelja dodao epigramu Enc. 4 na dnu stranice u AMB 1156, pomogavši se zvjezdicom, ovdje je napisan odmah ispod 4. epigrama. Za prihvaćene Kršine ispravke u samom tekstu epigrama

Drugim riječima, jasno se nameće zaključak da je ovaj rukopis zapravo bio korak dalje u odnosu na AMB 1156 u priređivanju Kunićevih epigrama, odnosno korak bliže prema izdanju iz 1827. Naravno, neizbježno je, s obzirom na sačuvane samo dvije epigramatske skupine u novome prijepisu, i na natpis na hrptu, zapitati se o postojanju ostalih svezaka, ili barem onoga koji je nosio natpis »R. Cunichii I«, ali zasad nisu poznati rukopisi koji bi po pjesmama koje sadržavaju nadopunili ovaj na odgovarajući način.

Spomenuto je da je ovaj rukopis nekoć pripadao Pavlovićevoj biblioteci. Za dražbu na kojoj je ona prodana izišao je *Catalogo dei libri rari, manoscritti e membranacei, appartenenti alla biblioteca relitta da D.ⁿ Luca Paulović*, koji su sastavili sudski vještaci. Uz jedan kodeks u kojem je bilo hrvatskih i latinskih pjesama raznih, više ili manje poznatih dubrovačkih pjesnika (Stijepo Đurđević, Frano Lalić, Anselmo Katić, Antun Agić, Baro Bošković, Stijepo Rusić i dr.), pa i Kunića, u katalogu su navedena i tri samostalna naslova s Kunićevom poezijom:

610 Cunich R. Enconicastica [sic] 1 v. ms. 4^o. leg.

611 R. Cunich – Epigrammata 1 v. 4^o. ms.

612-613 R. Cunichii – Carmina, inter quae nonnulla nondum typis edita cont. del. preced. [sic] – Ragusii 1823. 2 v. 4^o. ms. a f. 3.¹¹⁸

Kodeks koji danas ima signaturu 68 u fondu L. Pavlovića na sebi nosi i broj 610, a naslov u katalogu dobio je prema naslovu prve skupine zapisanih epigrama, vidljivu na prvome listu.

usp., primjerice, Enc. 37, 62, 100, 125 u AMB 1156 s, redom, epigramima Enc. 36, 58, 91, 111 u rkp. 68. Za unesene Kršine anotacije u kojima, bilo na stranici Radeljina prijepisa bilo na umetnutim listićima, donosi podatke o događajima ili osobama spomenutima u epigramu, usp. str. 17r, 22v-23r, 23v, 26r itd. Za natpise, koji su redovito dani u obliku u koji ih je u AMB 1156 ispravio Krša, usp. Enc. 69, 89, 119, 143, 144 u prvom s epigramima 65, 83, 105, 130, 131 u novom prijepisu, itd. Jedan Kršin zahtjev iz AMB 1156, koji u novome prijepisu nije uvažen, možda kao nužna iznimka, onaj je uz Enc. 250, koji je glasio »Desidero che il Sig.^r canonico Radeaglia scriva sotto l'epigramma Encom. 245 che comincia colle parole 'Dixi ego, quum solido' l'altro, che trovassi trascritto tra i Sepolcrali sotto il n.^o 28 e che principia colla parole 'Nota suis fuerat'« – Radelja ovdje nije neposredno nakon epigrama koji počinje s »Dixi ego« (br. 248) napisao onaj iz Sepulcralia koji počinje s »Nota suis«, već je potonji uvrstio pod br. 253, uputivši na nj kod 248.

¹¹⁸ *Catalogo dei libri rari, manoscritti e membranacei, appartenenti alla biblioteca relitta da D.ⁿ Luca Paulović*, Ragusa: Alle spese della massa ereditaria, 1889, str. 5. Svaki je od četiri sveska na dražbi bio ponuden za 3 fforina.

U praškome rukopisu danas se ne vidi broj iz kataloga, ali po formatu i natpisu »Epigrammata«, koji mu se nalazi na hrptu, može se pretpostaviti da je on bio br. 611 na dražbi nakon Pavlovićeve smrti. Slično tomu, dva toma koja su nosila br. 612 i 613 bez dvojbe po naslovu, u koji je uključena i datacija, odgovaraju Kršinu prijepisu danas u zbirci Ivana Dubravčića.

ZKD 143

Opsežan rukopis, opisan u katalogu biblioteke,¹¹⁹ sadrži pet dijelova – samostalne sveščice ili snopove sveščića različitih dimenzija, od kojih je nekima prepisivač bio Ivan Salatić mlađi, a u drugima je ruka nepoznata. Iako je u katalog zaveden pod naslovom »Kunić, Rajmund: [Omot s prijepisima raznih djela]«, nisu svi prepisani tekstovi Kunićevi.

U prvome je sveščiću Salatićev prijepis Kunićeva tiskanog govora u čast pape Klementa XIII. Rezzonica.¹²⁰

Drugi se dio sastoji od dva sveščića, označena u gornjem lijevom kutu, rukom prepisivača, »L. 1« i »L. 2«. Prepisivač je nepoznat. Druga ruka na vrhu početnoga lista dodaje: »Componimenti di Rajmondo Cunich Gesuita«. U prvome su sveščiću (1-48) epigrami, u drugome (49-96) epigrami, početak heksameterske pjesme Klementu XIV, poslanice i parafraze.¹²¹ Na dnu posljednje stranice drugoga sveščića stoji »segue 3. libret.«, no treći sveščić nije sačuvan. U prvoj »knjizi« ukupno je 188 epigrama. Nisu obrojčeni. Odvajani su ravnom vodoravnom crtom. Neki imaju natpise, većina ih nema. Kod dva epigrama (na str. 2 i 42) zapiisan je ispod natpis »Aliter in 3^o« i zatim inačica trećega distiha.¹²²

¹¹⁹ V. *Rukopisi Znanstvene knjižnice Dubrovnik*, str. 31.

¹²⁰ Jedan primjerak Salatićeva prijepisa istoga govora nalazi se danas i u Državnom arhivu u Zadru (sign. rkp. 59).

¹²¹ Paginaciju je proveo prepisivač, ali s greškom: epigram na vrhu stranice »7« nije nastavak epigrama sa stranice 6, nego je epigram na str. 6 nastavak sa »7«, pa je tu trebalo stajati »5«. List sa stranicama 3 i 4 ispao je iz uveza, jednako tako list sa stranicama 7 i 8. U drugome sveščiću ispali su listovi koji bi nosili stranice 65-66, 67-68 i 69-70, odnosno 75-76, 77-78, 79-80: tri lista koja su se u uvezu nalazila ispod lista sa stranicama 71-72-73-74, koji je ostao u sredini. Zato sveščić danas ima 36 stranica, umjesto 48, kako bi bilo po paginaciji 49-96.

¹²² U Radeljinu AMB 1156 u oba je slučaja samo prva inačica (Sat. 359 i Var. 72).

U drugoj »knjizi« još je dvanaest epigrama te pjesme iz ostalih Kunićevih žanrova.

U trećem dijelu rukopisa jedan je svešćić u kojem Salatić prepisuje Zantottijeve talijanske sonete i Kunićeve latinske prijevode te iza njih niz epigrama. Prepisao je pet soneta u izvorniku s Kunićevim prepjevima, a sedmomu samo prepjev; između posljednjega i prethodnih ostavio je prazan prostor na koji je Krša upisao originalan tekst i prijevod šestoga. Kršina se ruka vidi još jednom kod drugog od 26 epigrama koji slijede, gdje je upisao natpis. Ostali epigrami u Salatićevu prijepisu nemaju natpis i nisu obrojčeni, a većinom pripadaju skupini pjesama Lidi.

Četvrti se snop sastoji od deset svešćića, svi su u Salatićevu prijepisu. Prvi sadrži epigrame iz ciklusa *Sacra*, i to gotovo jednakim slijedom (i s istim natpisima) kao u Radeljinu prijepisu, do broja 51. Prema Salatićevoj paginaciji, osim što je ispao listić sa stranicama 35 i 36, nedostaje dio listova i ispred i iza sačuvanog svešćića, jer njegove su stranice označene 21-44, a u drugog svešćića 69-92. Epigrami nisu obrojčeni, a Salatić ih osim toga često nije odvajao nikakvim razmakom. U drugome svešćiću još je 13 epigrama (nabožnih, enkomijastičkih, zavjetnih, satiričkih) i četiri elegije. U trećem su svešćiću (str. 93-116) samo epigrami, iz različitih ciklusa, njih 61, a u četvrtom (117-140) dvije elegije i zatim 37 epigrama. Slijedeći svešćić (141-164) ima samo jedan epigram, na zadnjoj stranici, iz skupine nadgrobnih, dok se ispred njega nalaze elegija, poslanica, kratak govor u čast Alojziju Gonzagi i hendekasilabi. Daljnji svešćići više nisu paginirani. U šestome su *carmina* koja se nastavljaju u sedmom. Između je zasigurno listić ispao, jer šesti svešćić završava 149. stihom pjesme »Isaias vaticinans« a sedmi počinje 184. stihom (obje te stranice sadrže po 17 stihova u Salatićevu prijepisu, što odgovara izračunu da ih između nedostaje 34). Na kraju su svešćića još jedna i početak druge elegije, kojoj do kraja nedostaje 38 stihova. U osmome su elegija, prijevod četiriju grčkih idila, pa 37 epigrama, uglavnom onih posvećenih Lidi. Na vrhu prve stranice devetoga svešćića posljednji je distih inače dvanaest stihova dugog epigrama. Slijedi još 27 epigrama s hendekasilabima, *carmen*, pa ponovno 46 epigrama, s tim da je između listova umetnut jedan ispisan na četiri stranice, s osam epigrama i početkom devetoga. Posljednji svešćić, također pisan Salatićevom rukom, ima natpis »Indice alfabetico

dei versi di Rajmondo Cunich«, a pod slovima abecede nalaze se počeci stihova (ponekad s naznačenim adresatom ili temom), i to samo epigrama, ne i ostalih pjesama iz rukopisa. Riječ je samo o popisu, bez referiranja.¹²³

Peti svežanj rukopisa ZKD 143 nije prijepis Ivana Salatića, nego nepoznatog prepisivača. Na omotu je zapisano: »Naknadno utvrđen ovaj rukopis kao nastavak r[u]k[o]pisa br. 143/2 i njemu pridružen«. Rukopis prepisivača međutim ne odgovara ni onom iz 143/2. Sadrži osam pjesama koje nose natpise: »Ad pharaonem p. Iudaeum per mare rubrum insequentem elegia«, »De Iosepho a fratribus vendito idyllium«, »De diva Maria Magdalena elegia«, »Ad amicum exulem elegia«, »De poeta, alienos exscribente verius eisue sua carmina ornante«, »Ad amicum summopere dilectum elocutio amici aegrotantis elegia«, »Elegia«, »Ad B. Mariam Virginem de eius partu elegia«. Ispod naslova prve pjesme drugom je rukom dodano »Ioannis Salatich presbyteri Ragusini Senioris«, kod druge »Eiusdem«, kod treće »Arbitror illam esse eiusdem auctoris«, kod četvrte »Puto eam esse eiusdem auctoris«, kod pete i sedme »Eiusdem«, međutim je trećom, također nepoznatom rukom, prva atribucija prekrižena, te je dodano »Falsum est esse supra[dict]i Salatich, est enim Raymundi Cunichii«, a kod bilješke uz četvrtu pjesmu »Non est verum; est enim Raymundi Cunichii«. Te pjesme međutim ni po kakvim dosadašnjim saznanjima ne pripadaju Kunićevu korpusu.

¹²³ S obzirom na materijalna obilježja rukopisa, moja je pretpostavka da i prvi sveščić rukopisa ZKD 368/1 pripada cjelini koje su dio i Salatićevi prijepisi ZKD 143/1, 143/3 i 143/4. Riječ je također o Salatićevu prijepisu, no on ne sadrži Salatićeva autorska djela, kako mu pripisuje katalog, nego Kunićeve parafraze Horacija te na koncu šest epigrama, no prvoj prepisanoj parafrazi nedostaje početak, pa je sigurno da je jedan ili više listova s početka sveščića ispalo. Prema katalogu, dimenzije Salatićevih sveščića u 143 su 19,7×13,8 cm, a ovoga u 368/1 19,5×13,8 cm; v. *Rukopisi Znanstvene knjižnice Dubrovnik*, str. 31. i 82. No ne bi pripadao Salatićevim prijepisima Kunića drugi sveščić koji je danas dio rukopisa ZKD 368 (368/2), iako zbog nepostojanja naslovne stranice ne možemo sa sigurnošću znati je li sam Salatić bio upućen u to da prepisuje ekloge Carla Nocetija, koje sam svojedobno pogrešno atribuirala Kuniću; usp. I. Bratičević, »Ekloge Rajmunda Kunića«, *Hrvatska književna baština* 2 (2003), str. 217-218. i »Reatribucija ekloga pogrešno pripisanih Rajmundu Kuniću«, *Latina et Graeca* 13 (2008), str. 51-53.

Ostali rukopisi u Znanstvenoj knjižnici Dubrovnik

Osim što se u ZKD čuva rukopisni prijepis parmske zbirke epigrama i hendekasilaba izišle 1803. iz Bodonijeve tiskare (rkp. 41), ondje se nalazi još nekoliko rukopisnih zbirki koje sadrže Kunićeve epigrame. Rkp. ZKD 52 zbornik je s pjesmama B. Boškovića, Kunića, isusovca Nicolaija, Džamanjića i Rastića. Prijepis Kunićevih stihova počinje na str. 7, i do 68. stranice donosi četrnaest elegija i prijevod Tirteja. Nakon nekoliko praznih listova, od 75. do 81. sedamnaest je epigrama. Njih je, kao i prepjev Tirteja i posljednju elegiju u nizu (»Ad amicum in Illyria rusticantem«) prepisala druga ruka u odnosu na onu koja je započela i završila prijepis. Uz epigrame je neka kasnija ruka bilježila koji su štampani, no ne u parmskom, već u Radeljnu izdanju. Kunićevih je epigrama šesnaest; sedamnaesti se ondje našao omaškom, a riječ je o žalobnom epigramu koji je u smrt Mavra Vetranovića spjevao Didak Pir. Ona kasnija ruka, koja je bilježila tiskane epigrame, za ovu je pjesmu zapisala »Si trova copiato in fine degli epitafi dell' autore Cunich«. Jedino što mi je poznato, a moglo bi se dovesti u vezu s ovom napomenom, jest prijepis ZKD 167 u kojem se ne nalaze Kunićevi epitafi, već samo jedan konsolatorni epigram Vincenzu Caraffi povodom smrti njegove žene Livije, a ispod njega epigram Vetranoviću, pokraj kojega je netko nadopisao »ejusdem«.

ZKD 71 rukopisna je bilježnica naslovljena »Carmina«, nepoznatog prepisivača, u kojoj se nalaze pjesme dvadesetorice pjesnika, uglavnom Arkađana – među njima su i Morei, Nicolai, Serassi, Zanotti, B. Bošković – a na str. 31-32 prepisano je pet Kunićevih epigrama u smrt Livije Doria Caraffe (koji su bili i objavljeni 1784).

Pod naslovom »Miscellanea« u katalog je zaveden rkp. ZKD 159, gotovo u cijelosti prijepis Radeljina, s pjesmama raznih autora, dubrovačkih i inih, na latinskom, talijanskom i hrvatskom. Među epigramima u smrt Ruđera Boškovića nalazi se i Kunićev upućen Luki Sorkočeviću (str. 124).

Kao što je spomenuto, ZKD 167 sadrži jedan epigram Caraffi (str. 52), te u nastavku prijepisa četiri Kunićeve elegije (str. 91-106).

Jedan list iz većeg snopa ZKD 360 (360/2) prijepis je epigrama Francuskoj (Sat. 1010), te se ispod njega nalazi prepjev na

talijanski. Radelja je na vrhu lista napisao »Raymundi Cunichii«, a na dnu opasku da je prijevod načinio Miho Dadić te da je on i prepisao original i prepjev.

U katalogu ZKD pod jednim se brojem vode rukopisi 551, 551/1-2 i 551/I-XI. U njima se nalaze neki sastavci koji se bilo već u rukopisu bilo tek u katalogu pripisuju Kuniću, pa kad bi atribucija bila točna, bili bi posrijedi nepoznati njegovi radovi. To se pretpostavlja u 551/I za epigrame posvećene ličnostima za koje se iz drugih pjesama zna da su bili njegovi oslovljenici (Flaminia Odescalchi, Abbondio Rezzonico, Alessandro Albani). U 551/II atribucija nadopisana naknadno svakako je točna za pjesmu naslovljenu »Egloga. Damon et Corydon« (pjesma br. 11 među *carmina* u Radeljinu prijepisu). 551/VIII Salatićev je prijepis, sličan onomu u ZKD 143 i 368/1, i sadrži na prvome listu jedan Kunićev satirički epigram, zatim Kunićev prepjev prve Teokritove idile, pa osme, kojemu nedostaje posljednjih šest stihova. Sljedeća je stranica u drugoj polovini uveza, te se moglo dogoditi da su listovi između ispali. Na njoj počinje elegija »Ad amicum exulem« koju sastavljač kataloga pripisuje Kuniću, no riječ je o pjesmi J. Sannazara.¹²⁴ U 551/IX Kunićeva je elegija Zanolttiju, ali nije poznato da bi njegova bila »De B. Maria Virgine iuxta cruce[m] stante« (551/X).

U ZKD 811 sveščići su s prijepisima latinskih stihova dubrovačkih pjesnika, koji je načinio Luka Pavlović. Zastupljeni su, primjerice, Albertini, Čulić, M. Džamanjić, V. Getaldić i drugi. Na početak rukopisa Pavlović je smjestio pet Kunićevih epigrama.

Jedan se epigram, »De laudibus Ragusae«, nalazi u Tomaševiću prijepisu (ZKD 634) nastalu nakon Radeljina izdanja 1827.

ARDID 142

Rukopis iz Arhiva Rezidencije Družbe Isusove u Dubrovniku, ima 220 strana i uvezan je u tvrde kartonske korice. Na posebnom listiću u novije vrijeme zapisano je: »Lat. pjesme i govori bivših učenika Coll. Ragusinum^a oo. Zamanje i Kunića i drugih.

¹²⁴ V. J. Sannazaro, *Latin Poetry*. Translated by Michael C. J. Putnam. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2009, str. 168-170. U ovome prijepisu nedostaju posljednja četiri stiha elegije.

(Nepoznati prepisivač)«. Provedena je folijacija u desnom gornjem kutu. Kunić je zastupljen epigramima, elegijama, pjesmama u heksametrima i hendekasilabima. Epigrami se u zborniku nalaze na četiri mjesta: 26r-v (1 epigram), 38r-50r, s naslovom »Epigrammata varia doctissimi P. Raimundi Kunichii« (100 numeriranih epigrama), 90r-92r (14 numeriranih epigrama), 105v (5 nenumeriranih epigrama). Epigrami pripadaju raznim skupinama, a pretežu satirički.

Ostali rukopisi izvan Hrvatske

Rim, Archivum Romanum Societatis Iesu, Opp. NN. 2

Rukopisni svezak u tvrdim kartonskim koricama, 330 stranica. Folijacija u donjem lijevom kutu stranice *recto* za stranice s prijepisom (1-159); dva unutarnja (24a i 43a) i četiri posljednja lista prazna (159a-d). Na drugome listu u uvezu natpis: »Raymundi Cunichii / e Soc. Iesu / Carmina ut plurimum / nondum typis edita«. Nepoznati prepisivač.¹²⁵

Na 2r počinje »Cunichii Hendecasyllaborum libellus«, pri čemu su uvrštena 22 sastavka u falečkom jedanaestercu, oni koji su »stampati« u parmskom izdanju 1803.

Na 15r: »Finis hendecasyllaborum Cunichii. Ejusdem epigrammata moralia«. 50 obrojčenih epigrama. Završavaju na 24v. Na 25r »Encomiastica epigrammata Cunichii«, s napomenom »stampati«; 19 obrojčenih epigrama, do 28r. Zatim slijede 92 satirička epigrama (28r-43v), 26 šaljivih (44r-48r) te 68 Varia (48v-64r). Skupine odgovaraju onima iz parmskog izdanja.

Slijedi dio uveza nešto manjeg formata, s naslovom »Epigrammata varia«, te epigrami čija numeracija teče kontinuirano, 1-415, do 159r. Ispod zadnjega: »Tot. 693«.¹²⁶ U posljednjoj skupini »raznolikih« epigrama ima ih nekoliko koji nisu sačuvani u Radeljinu AMB 1156.

¹²⁵ Knezović ga spominje kao autograf; usp. »Tragovi Vergilijevog stvaralaštva u Kunićevim elegijama«, *Živa antika* 33.2 (1983), str. 201, bilj. 2. Tako i V. Vratović, »Veliki hrvatski pjesnik latinskog izraza: O 200. obljetnici smrti Rajmunda Kunića«, *Dubrovnik* 5 (1994), str. 68.

¹²⁶ U taj su zbroj uključeni i hendekasilabi. No budući da je pri numeraciji došlo do nekoliko omaški, ukupan je broj epigrama 674.

Rim, Archivum Romanum Societatis Iesu, Opp. NN. 379

Rukopisni svezak u tvrdim kartonskim koricama, 468 stranica. Folijacija u donjem lijevom kutu stranice *recto*. Na prvom, neobrojenom listu: »Epigrammi del Cunich. MS 1. S. A. 1719-1794«. Više nepoznatih prepisivača.

Na 2r počinju »Epigrammata moralia«. Samo natpis napisala je druga ruka; treća ruka *in margine* bilježi »Vivedati«. Uz epigrame znak kružića, zvjezdice ili križića; pokraj nekih »cop.« ili »scritto«. Od 25r nova prepisivačka ruka. Moralia završavaju na 54r, ima ih ukupno 455.

Od 55r »Epigrammata satyrica«, koje prepisuje prvi prepisivač. Numeracija se nastavlja, te su satirički epigrami obrojčeni 456-1075; ukupno ih ima 620. Dva se prepisivača nekoliko puta izmjenjuju, a od 104r uključuje se treći prepisivač. Od 113r do 127v »Epigrammata ludicra«, numerirana 1076-1218 (ukupno ih je 142). Samo dva epigrama, na str. 114v, piše dotad nepoznati četvrti prepisivač, a dalje peti prepisivač, koji se u nastavku izmjenjuje s prvim i drugim.

Od 128r do 134r nalazi se 38 nenumeriranih epigrama pod natpisom »Appendix ad epigrammata varia«. Od 135r »Epigrammata encomiastica«; počinju rednim brojem 1218. Prepisivačke se ruke izmjenjuju, a od 158v uključuje se i šesta. Enkomijastički epigrami, među kojima ima i onih posvećenih Lidi, završavaju na 164r, s brojem 1456; ukupno ih je 239.

Slijede dodaci s neobrojenim epigramima: »Appendix ad epigrammata encomiastica« (165r-166v, 11 epigrama), »Appendix ad epigrammata moralia« (167v, 2 epigrama); »Appendix ad epigrammata ludicra« (168v, 2 epigrama); »Appendix ad epigrammata satyrica« (169r, 1 epigram).

Na 170r počinju »Epigrammata varia«, no pretpostaviti je da je došlo do pogrešnog rasporeda sveščića pri uvezu, odnosno da su »Epigrammata varia« trebala biti na redu prije apendiksa toj skupini. Numeracija počinje s 1475, a završava s 1919 na 233r. Ukupno je dakle epigrama u skupini raznolikih 445. Na 233r završava cijeli prijepis. Osim što je epigrame prepisivalo šest različitih prepisivača, pojavljuje se nerijetko jedna redaktorska ruka koja unosi ispravke, najvećim dijelom numerira epigrame, bilježi one koji su već prepisani, uređuje natpise. U prijepisu je pet epigrama kojih nema u Radeljinu AMB 1156.

*Rim, Biblioteca della Pontificia Università Gregoriana,
RIS 808 V 120*¹²⁷

Rukopis se sadržajno može podijeliti na tri dijela. Natpis na naslovnici prvoga dijela: »Raymundi Cunichii / E Societate Jesu Rhetoris / Carmina / A / Camillo Garullio / Ejusdem Societatis / Collecta. / Quibus / Accedunt alia tum inedita ab illustribus / ex eadem Societate Poetis, / tum edita / a Francisco Maria Zannotto«. Ispisan je jednim rukopisom, vjerojatno samoga Garullija, i istom je rukom paginiran (1-132). Započinje uvodnom napomenom »Lectori benevolo« (str. 1-2); slijede *carmina* (str. 3-22), elegije (23-60), prepjev Cordarine poeme o Boškovićevoj vlasulji u tri »elegije« (61-77), ponovno originalne Kunićeve elegije (78-116), sedam epigrama, posvećenih poznatom isusovačkom propovjedniku Ignaziju Veniniju, od kojih se tri ne nalaze u Radeljinu prijepisu (117-118), prepjevi grčkih epigrama koji nisu otisnuti u izdanju *Anthologica sive epigrammata Anthologiae Graecorum selecta* iz 1771. (119-120), prepjevi četiriju Zannottijevih soneta (121-123), pjesme u hendekasilabima (124-126), poslanica (127-132), te ispod nje, na istoj stranici, pjesma »Lectori benevolo« u hendekasilabima, kojom se Kunićevi stihovi prepuštaju sudu čitatelja.¹²⁸

Da je Camillo Garulli (1743-1816) bio Kunićev učenik, posvjedočio je sam u uvodnom proznom predgovoru, no isto je bilo zabilježeno i u kratkom životopisu objavljenom još za njegova života,

¹²⁷ Rukopisom raspoložem u obliku fotokopija koje je u Knjižnici Papinskog sveučilišta Gregoriana pribavila dr. sc. Jadranka Neralić, na čemu joj najsrdačnije zahvaljujem. Taj je kodeks bio krajnji rezultat potrage za dvama rukopisima na koje je 1994. ukazao V. Vratović u radu »Veliki hrvatski pjesnik latinskog izraza: O 200. obljetnici smrti Rajmunda Kunića«, str. 68: »U travnju 1994. dobio sam u ruke, u Rimu u Arhivu sveučilišta Gregoriana, dva rukopisa na koja su me prije više godina bili upozorili profesori A. Kadić i B. Pezo: prvi je s epigramima, pod br. 1362, drugi s većim pjesmama, većinom elegijama, pod br. Lat. 808 V 199«. Rukopis RIS 808 V 120 danas, prema informaciji knjižničara, odgovara Vratovićevu Lat. 808 V 199, a rukopis br. 1362 u studenome 2008. u knjižnici nisu uspjeli locirati.

¹²⁸ Pet epigrama prepisanih pod natpisom »Epigrammata e poetis Graecis latine versa« popraćena su na dnu bilješkom prepisivača: »Haec Cunichii epigrammata non leguntur in libro ab eodem in luce edito, cui titulus Anthologica, sive Epigrammata Anthologiae Graecorum selecta Latinis versibus reddita. Romae 1771: Typis Michaelis Angeli Barbiellini«; str. 120. No samo je posljednji doista prijevod epigrama iz Antologije (AP 7.45). Svi osim toga posljednjega nalaze se i u Radeljinu prijepisu, tj. kao originalni Kunićevi epigrami, među zavjetnima (Vot. 3, 11 i 18) i raznolikima (Var. 92).

1795, u zbirci biografija *Biblioteca Picena*. Garulli je 1760. obukao isusovačko odijelo, nakon studija u Rimu predavao je retoriku u Ascoliju i Perugi, a po ukinuću Družbe 1773. postao je profesorom retorike na sveučilištu u rodnom Fermu. Objavio je rasprave s područja matematike i fizike i dio svojih stihova; autor leksikonske natuknice nada se da će Garulli okupiti i objaviti svoju vrijednu poeziju koja se još nalazi raspršena po raznim zbirkama.¹²⁹

Prijepis nije datiran, ali sigurno nije nastao prije 1804. godine u kojoj je umro Marotti. Naime, iz uvodnog obraćanja čitatelju, koji je Garulli pisao u prvome licu, saznaje se kako se dugo od Kunića, najodličnijega među latinskim pjesnicima njegova vremena, očekivalo da objelodani svoju poeziju; budući da sam to nije učinio, spisi su mu nakon njegove smrti dospjeli u ruke Giuseppea Marottija, a kad je i ovaj iznenada umro, više nije bilo načina da se udovolji želji poklonika latinskih muza. Sam Garulli, nekoć Kunićev učenik u dvogodišnjem tečaju retorike, stoga je prikupio učiteljeve stihove koje je čuvao kod kuće i ujedinio ih s onima koji su izdani u različitim knjigama, u nadi da će ih što prije moći dati u tisak, na radost onih koji su se divili Kunićevoj poeziji još za njegova života i na korist mladeži koja se veseli čitanju i oponašanju pjesnika.

Sedam je autorskih epigrama u prijepisu, obilježenih rednim brojevima, pod naslovom »De Ignatio Venino oratore sacro e Societate Jesu«. Prva tri nisu u Radeljinu prijepisu AMB 1156, sedmi je Sat. 886, dok su preostala tri u varijantnom obliku u odnosu na one kod Radelje (IV. : Enc. 118; V. : Enc. 122; VI. : Enc. 119).

Na novom listu, iza prvoga dijela s Kunićevom poezijom, naslov: »Carmina Recentiorum Poëtarum e Societate Jesu nunquam edita«. Cijeli je taj drugi dio ponovno prepisan istom rukom, vjerojatno Garullijevom, te iznova paginiran (1-64). Sadrži elegije V. Giovenazzija, G. Ghislierija, F. Puccinellija, S. A. Morcellija, J. Marinovića, B. Džamanjića; satire G. M. Orlandija; sonete G. Lavagne i A. Braccinija; Lavagninu kanconu; *carmina sacra* F. M. Zanottija; elegiju »Josepho Marinovichio Raphael Pastore S.«,

¹²⁹ V. *Biblioteca Picena o sia Notizie istoriche delle opere e degli scrittori piceni*, sv. 4, Osimo: Presso Domenicantonio Quercetti stamp. vescov. e pubb, 1795, str. 277-278; o Kuniću na str. 277: »Ivi proseguì gli studi di eloquenza sotto il celebre abate Cunich, siccome fece quelli di filosofia sotto l'abate Cittadelli, e di teologia sotto l'abate Giuseppe Bozzoli, e Gaspare Segovia«.

te na koncu »In obitu Clarissimi Viri Triphonis Wrachien Nob. Catharensis et Sereniss. Venetorum Reipublicae Jurisconsulti Josephii Marinovichii elegia«.

Na tri sljedeće nepaginirane stranice pjesme pod natpisom »Camilli Garulli carmina de catellis domesticis« pisala je druga ruka, a od novoga lista ponovno prijepis ruke za koju pretpostavljam da je Garullijeva; slijede druga njegova djela.

Na kraj kodeksa umetnut je indeks Kunićevih pjesama, na tri lista, pisan u novije vrijeme.

Rim, Biblioteca nazionale centrale, Fondo Gesuitico, 1169

O rukopisu je izvijestio J.-Y. Boriaud u radu »La poésie et le théâtre latins au Collegio Romano d'après les manuscrits du Fondo gesuitico de la Bibliothèque nationale Vittorio Emanuele II.«.¹³⁰ Ovdje ga uvrštavam iako nemam točan podatak o tome je li sadržavao Kunićeve epigrame. Naslov mu je *Carmina varia recentiorum aliquot poetarum e Societate Jesu*.¹³¹ Prema Boriaudu, »okuplja djela četvorice najvažnijih nastavnika [retorike] na Kolegiju u osamnaestom stoljeću«,¹³² a to su J. C. Cordara, C. Noceti, R. Kunić i L. Lanzi. Govoreći o Kuniću, spominje samo da je riječ o njegovim »pjesmama«, pa se ne zna kojoj vrsti pripadaju.

Isti autor navodi još jedan rukopis u kojem se pojavljuje Kunić, *Ges.* 1506, florilegij s pjesmama Katula, Sarbiewskog, Marcantonija Flaminija, s Cordarinom berneskom o Boškovićevoj vlasulji i Kunićevim latinskim prijevodom prvoga njezina dijela, s jednom Metastasijevom kanconom, sonetom neimenovanog autora i epigramom S. A. Morcellija.¹³³ U rukopisnome katalogu fonda zbirka je naslovljena *Componimenti poetici in gran parte sulla soppressione della C. d. G.*

¹³⁰ *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée* 102.1 (1990), str. 77-96; o rukopisu *Ges.* 1169 na str. 87-88.

¹³¹ Boriaud pogrešno donosi naslov *Carmina varia recentiorum aliquot poematum*; usp. *isto*, str. 87. Ovdje se naslov prenosi iz rukopisnoga kataloga digitaliziranog na mreži (<http://cataloghistorici.bdi.sbn.it>), gdje u nastavku još stoji »È preceduto da un breve cenno sulla raccolta e da alcune osservazioni d'indole grammaticale«, te podaci: »Cart., 312×204, sec. XIX, c.«.

¹³² J.-Y. Boriaud, *isto*.

¹³³ V. *isto*, str. 90. Boriaud pogrešno čita »Moralli« umjesto »Morcelli«.

Cunichii (Raymundi) Poemata Latina et Italica

Jedan rukopis s Kunićevim djelima pojavljuje se u dražbenom katalogu triju velikih zbirki firentinskog matematičara i kolekcionara Guglielma Librija Caruccija dalla Sommaja (1803-1869), koji je od 1848. do 1868. živio u Londonu. Taj je izvrсни poznavatelj rukopisa i strastveni, no ne osobito časní prikupljač rukopisa i knjiga doputovao u Englesku nakon što mu je zbog političkog angažmana bio zabranjen povratak u Toscanu, a u Francuskoj pokrenut sudski proces u kojem je optužen za krađu vrijednih knjiga i dokumenata iz pariških biblioteka. Budući da je knjige prikupljao i na dražbama i kao nasljednik privatnih ostavština, u London je dopremio zbirku s više od 1800 rukopisa i 40000 tiskanih svezaka. Nastavio je trgovinu knjigama i, kako bi osigurao sredstva za život, u razdoblju od 1849. do 1865. organizirao deset dražbi, za koje je sam pripremao prodajne kataloge. U opisima knjiga i rukopisa za aukcije uveo je novi stil, unoseći historijske podatke o autoru i tiskaru, te manje poznate detalje i zanimljivosti korisne za bibliofile i povjesničare.¹³⁴ U jednom od kataloga, pod brojem 297, ovaj vješti trgovac ostavlja ovakav opis:

CUNICHII (Raymundi) Poemata Latina et Italica. 4to. SÆC. xviii. ON PAPER.

These poems of this celebrated Jesuit, whom Tiraboschi mentions as an elegant translator of Theodoretus, are unpublished. Several of them relate to political events, and to the wars at the beginning of the eighteenth century. Lombardi in his »Storia della Letteratura Italiana nel Secolo XVIII.« (vol. III. p. 453) says, »Compose inoltre il Cunichio molte Elegie, nelle quali scorgesi l'artificio Catulliano, e la facilità e soavità di Tibullo,« and speaking of his wonderful talent for writing Latin verses observes, that though they fully merited, »della pubblica luce, cio nulla meno difficile egli a contentarsi, non voleva stamparle.« They were only preserved in manuscript by the learned Signora Pizzelli, with whom the Reverend Father resided after the suppression of the Order of Jesuits.¹³⁵

¹³⁴ Svi podaci o Libriju preuzeti su iz: *Dizionario biografico degli Italiani*, s. v.

¹³⁵ »Theodoretus« stoji za »Theocritus«, a o tome da je Kunić živio u kući Pizzelli zasad nema podataka. Nakon dražbi izišla je brošura o kupcima i cijenama knjiga, *The Libri Collection. Prices and Purchasers' Names to the Catalogues of the Three Most Important Sales of this Celebrated Collection*, viz. »*The Splendid Manuscripts*,« »*The Choicer Portion of the Library*,« and the »*Reserved Books and Manuscripts*,« sold by Auction, 1859-1862, gdje se (str. 4) vidi da je Kunićev rukopis otkupio Bernard Quaritch; u današnjoj antikvarnoj kući tog imena zastala je i potraga za ovim rukopisom.

ZAKLJUČCI O RUKOPISNOJ TRADICIJI

Dubrovačka kulturna sredina u prvoj polovini devetnaestoga stoljeća cijenila je Kunića – sugrađanina o čijoj su književnoj slavi vijesti uvijek dolazile samo s druge strane Jadrana – kao jednog od svojih najvećih i najboljih latinističkih pjesnika. Nastojanja da se njegovo pjesničko nasljeđe sačuva od propadanja upravo u gradu iz kojega je potekao, bila su iznimna i uključivala su vodeće prepisivače i priređivače onoga doba, ali tomu nije bilo tako samo zbog osobita poštovanja prema autoru i zbog veličine njegova opusa; ta su nastojanja bila dio jedne duboko osviještene i upućene tradicije priređivanja i čuvanja književne baštine.

Jedna je od mojih glavnih teza da je ozbiljniji prepisivački i priređivački rad na Kunićevim tekstovima u Dubrovniku započeo nakon smrti njegova oporučnog nasljednika Giuseppea Marottija 1804, i to zalaganjem Ivana Luke Volantića koji, po Marottijevoj volji, nasljeđuje Kunićevu autografnu ostavštinu, a zatim prikuplja tekstove i od drugih Kuniću bliskih ljudi u Rimu, prepisuje ih, kolacionira, usustavljuje i priprema za izdavanje.

Druga u dosadašnjim istraživanjima nespominjana ličnost koja je odigrala vrlo zaslužnu ulogu u priređivanju građe jest Antun Krša, odličan poznavatelj Kunićeva opusa, koji je pregledao rukopisne predloške, unosio ispravke i objasnidbene bilješke, usmjeravajući svojim napomenama prepisivački rad Rafa Radelje, tvorca najobuhvatnijeg prijepisa Kunićevih stihova. Uvođenju dviju novih figura nije bio cilj umanjiti vrijednost i važnost rada Rafa Radelje, koji je dosad smatran takoreći jedinim Kunićevim priređivačem; uostalom, ako njegov prijepis AMB 1156 i izdanje epigrama koje je pripremio za tisak 1827. stoje na koncu tradicije priređivanja Kunića za jedno razdoblje, postoje također podaci o jednoj nedovoljno osvijetljenoj epizodi koja bi Radelju jednako tako smještala i na njezin početak.

Ti se podaci nalaze u pismima braće Toma i Antuna Krše Ivu Bizzaru u Veneciju. Krša je – koliko nam je ostalo zabilježeno – od godine 1800. ustrajno molio svojega rođaka Bizzara da mu u Italiji kupi i pošalje Bodonijevo izdanje Kunićevih prijevoda Teokrita iz 1799, svjedočeći o svom velikom interesu za dubrovačkog pjesnika i prevoditelja.¹³⁶ S druge strane, braća su za Bizzara organizirala da mu Radelja načini prijepis raznovrsne Kunićeve autorske poezije. Prva je sačuvana vijest o tome u Tomovu pismu od 27. travnja 1802, gdje ponavlja bratiću kako mu je u prošlome pismu već pisao da je angažirao Radelju da napravi jedan prijepis Kunića, te da će kanonik uskoro i početi s radom, čim dogovore cijenu. Već u pismu od 8. srpnja iste godine Antun je Bizzaru najavio da će mu uskoro stići prijepis Kunićeve poezije, koji je dao načiniti Tomo, te istodobno naručuje neke knjige za Radelju, kojeg naziva »nostro comune amico«. U pismu od 27. kolovoza te godine Tomo već može izraziti zadovoljstvo što se Bizzaru svidio prijepis Kunića koji mu je poslao.¹³⁷ O tom Radeljinu prijepisu ne znamo ništa: ni koja je djela sadržavao, ni je li sačuvan, ni stoji li u vezi s kasnijim prijepisima Kunićeve poezije.¹³⁸

¹³⁶ Sva se pisma nalaze u DADU 255, Obiteljski arhivski fond Bizzaro. Od 28. svibnja 1800. (pismo br. 31) potječe ono u kojem Krša moli Bizzara da mu Kunićev prepjev pošalje preko Marottija, a doznao je za nj od Džamanjica: »Il dottissimo abate Zamagna me l'ha fatta vedere; e il nome del Cunich e la conoscenza del suo merito nelle traduzioni mi hanno fatto immantinenti concepire il desiderio di averla; moli ga i za izdanje epigrama i elegija o kojem se govorilo da je u tisku, te dodaje: »Le opere di Cunich m'interessano talmente che non v'è che la vostra amicizia, che mi interessi d'avantaggio; f. [1r-v]. Ponovno pita za prijevod u pismu 25. travnja 1801. (br. 46), pa i 1. lipnja iste godine (br. 48), riječima: »Si potrebbero far venir ora da Parma le 2 copie della traduzione Cunichiana degl'Idili di Teocrito? Da molto tempo in tutte le lettere che vi ho scritte, io non ho cessato di dimandarvele. Io sono stato indiscreto: il desiderio di averle mi ha reso tale; f. [1r]. U kolovozu 1801. nada se da bi konačno mogao dobiti izdanje (br. 56, f. [1r]), ali u travnju sljedeće godine odgovara Bizzaru da mu je cijena previsoka (br. 70, f. [1r-v]), nakon čega ne znamo što je s kupovinom dalje bilo.

¹³⁷ Pisma su redom br. 13, f. [1r]; br. 77, f. [1r]; br. 15 [1r]. U posljednjem je Tomo nagovijestio da bi kod istog prepisivača dao načiniti i kopiju *Osmana* kad bi tako velik napor Radelji dopuštala groznica od koje s vremena na vrijeme pada u postelju. Iz Antunova pisma od 8. srpnja 1802. (br. 80, f. [1v]) saznaje se da je prijepis Kunića stajao dvije španjolske peče, a, radi usporedbe, prema Tomovu pismu od 11. siječnja 1803. (br. 16, f. [1v]), Radelja je zbog zauzetosti drugim obavezama ponudio prijepis *Osmana* koji je prije bio načinio za sebe, za trostruko veću cijenu, od šest peča.

¹³⁸ Ne postoji mogućnost da bi naručeni prijepis Kunića mogao biti AMB 1156: Radelja 1802. još nije mogao imati na raspolaganju autografnu i prijepisnu

Sljedeći događaj koji se može približno datirati Volantićev je angažman da dobije Kunićeve autografe nakon Marottijeve smrti 1804. Pitanje je zašto je baš Volantić naslijedio Kunićevu ostavštinu, no on i Marotti znali su se još od 1761, kad je Talijan bio učitelj na dubrovačkom kolegiju a Volantić njegov dvanaestogodišnji đak. Skoro četrdeset godina poslije Marotti u pismu Lucijanu Puciću piše: »il mio bravo discepolo Volanti [...] La prego a salutarmelo con ogni distinzione«. Njihovo povjerenje moglo je biti učvršćeno i za Volantićevih putovanja u Rim ili pak preko zajedničkog prijatelja Džamanjića.¹³⁹

Volantić u predgovoru u kodeksu AMB 594 pripovijeda kako su rukopisi koje su poslali izvršitelji Marottijeve oporuke ipak izgledali drukčije no što je očekivao: u Tosijevu elogiju Kuniću čitao je da je Marotti, prema vlastitom svjedočenju, nakon autorove smrti pronašao toliko epigrama i drugih pjesama da bi se dalo načiniti gotovo dvanaest svezaka – a on je sad primio hrpu papira u kojoj su se nalazili listovi sa stihovima i potpisima Kunićevih učenika, prijepisi antičkih autora, velik broj sveščića s već objavljenom Kunićevom poezijom i još više papira toliko nekorisnih da ih je, veli, mogao slobodno baciti u vatru.¹⁴⁰ Kao što razočarani Volantić nije znao jesu li nakon Marottijeve smrti dospjeli u njegove ruke svi sačuvani Kunićevi rukopisi, tako ni mi danas ne znamo jesu li nam sačuvani svi pjesnikovi autografi koji su nekoć bili u Volantićevim rukama.

Kunićevi autografi kako su danas poznati čuvaju se u Arhivu Male braće u Dubrovniku, s iznimkom jednog svežnjića u dubrovačkoj Znanstvenoj knjižnici, i među njima se može razlučiti nekoliko oblika u kojima se pojavljuju, uz napomenu da rukopisi, kako ih se zatječe (organizirane u svežnjićima s omotima), nikad ne sadrže samo jedan od oblika koji će sada biti opisani.

Najveći je broj autografa u listićima na kojima su ostale radne verzije epigrama ili, rjeđe, sastavaka drugih žanrova (ili njihovih fragmenata): Kunićev je rukopis brz, nerijetko neuredan i

građu koju je nakon 1803. pribavio Volantić, onako golem prijepis vjerojatno ne bi mogao producirati u manje od četiri mjeseca, a i uz neizmjernu simboličku vrijednost koju je *Osman* imao za dubrovačku kulturu, već zbog svoje veličine Radeljin prijepis morao bi mu biti puno bliži po cijeni.

¹³⁹ Pismo od 27. rujna 1798; DADU 61, *Miscellanea, Litterae privatae saec. XVI-II*, F. III., 41.

¹⁴⁰ V. AMB 594, f. [2v].

nečitak, stihovi pisani u više smjerova, nekad jedni preko drugih, ispravci i varijante česti, listovi ispisani u većoj mjeri obostrano, zbog čega probija tinta, oštećeni mrljama, presavijanjem i trganjem, katkad prošarani crtežima i računskim izvodima. Takvih je listića oko 450. Oni prevladavaju u rkp. AMB 988, 997 (sa stihovima prepjeva *Ilijade*), 998, 999, 1000, 1001, 1002, 2246, 2248/1 i 2248/3.

Njihova su pak suprotnost listići čistopisi, najčešće istoga formata ali kudikamo bolje očuvani, s preglednim i urednim Kunićevim rukopisom i vrlo rijetkim ispravcima. I njih ima takoreći po svim rukopisima, ali najviše u AMB 990, 991 (s hendekasilabima), 993, 995, 996 i 2248/2 te ZKD 550, brojem također nešto više od 400. Osim što se nerijetko pojavljuju sekvence iz kojih je vidljivo da su, barem neki, bili posloženi abecednim redom (prateći samo početno, ne i daljnja slova prvoga stiha), specifičnost je mnogih među njima Kunićevom rukom zapisan dan i mjesec (u desnom gornjem kutu), no teško je reći je li to bio naznačen dan kad autor samo prepisuje epigram učisto – što je vjerojatnije – ili je bilježen datum njegova nastanka. Većina datuma na onim listićima koji su pohranjeni u AMB potječe iz prvih mjeseci u godini, najčešće iz veljače i ožujka, a godina se bilježi uz prve datume, dakle najviše one iz siječnja; godine koje su zabilježene jesu 1777. i 1778. Ove autografske predloške treba dovesti u vezu s pretpostavljenim predloškima s kojih je Agić, neovisno o tradiciji prikupljanja i priređivanja Kunićevih rukopisa u Dubrovniku, prepisao 540 epigrama 1807. u Rimu, a prijepis je danas uvezan u kodeks AMB 244 (njegovi su predlošci, koje spominje kao »autographae schaedae«, također bili datirani, datumima pravilno raspoređenima kroz cijelu godinu, a godine koje su navedene jesu 1778, 1779, 1780. i 1787).

U vezi s datacijom može se još napomenuti kako u Kunićevim autografnim listićima prve skupine, koji nisu čistopisi, nešto više od 150 njih otpada na one s učeničkim radovima, o kojima govori i Volantić, na poledini kojih je, pokraj potpisa pojedinog učenika, autor zapisivao svoje stihove; zahvaljujući nekim zabilježbama godine učeničke vježbe, znamo da listići potječu iz razdoblja od 1779. do 1792, dok zapisi epigrama, prema tome, sigurno nisu stariji od 1779, a mogu biti mlađi od 1792.

Treći oblik u kojem su sačuvani Kunićevi autografi jesu listovi u sveščićima, neuvezanima u AMB 994 i 1003, te drugi dio u ZKD 550, a uvezanima u AMB 594/II i 594/IV. Što se njihova sadržaja tiče, na njima se nalaze ili stihovi ostalih književnih vrsta u kojima se Kunić okušao (ZKD 550, AMB 994, 1003, 594/IV i šesti sveščić u 594/II) ili epigrami (prvi, treći, četvrti i peti sveščić u AMB 594/II – dobrim dijelom čistopisi, dok sveščić koji je drugi po redu, a Volantić ga je zvao »quinterno ultimo«, sadrži i epigrame i druge žanrove, a razlikuje se od onih koji ga okružuju po vidljivim znacima rada na stihovima i njihova dotjerivanja).

Iz Volantićevih marginalnih bilježaka vidi se da je autografe na listićima nazivao »cartine«, a kad je bilježio epigrame iz AMB 594/II, da je preuzeo autorovu podjelu na sveščiće i numeraciju pojedinačnih pjesama. On je, da se vratim njegovu poslu oko prikupljanja građe, opisanu u predgovoru »L'editore al lettore«, primivši Kunićeve autografe iz Italije, odlučio zamoliti i Kunićeve prijatelje iz Rima, za koje je znao ili pretpostavljao da čuvaju njegova djela, da mu pošalju njihove prijepise. Obratio se četiri- ma osobama: Mariji Pizzelli, učenoj dami s čijom je obitelji Kunić proveo mnogo vremena i posvetio joj velik broj epigrama, Baldassareu Odescalchiju, koji mu je bio prijatelj i književni pokrovitelj, Francescu Cancellieriju, jednom od njegovih najuglednijih učenika, te senatoru Abbondiju Rezzonicu, koji mu je i sam bio prijatelj, a osim toga je postao nasljednik biblioteke rano premnuloga Kunićeva učenika a kasnije možda i pokrovitelja, kardinala Ignazija Buoncompagnija. Kako je Volantić posvjedočio, od svih je adresata i primio rukopise s Kunićevim djelima.

Može li se znati koji su od rukopisa koje danas imamo na raspolaganju stigli iz Italije od četiri navedena pošiljatelja? Sa sigurnošću se, zahvaljujući natpisima na prvome listu rukopisa i Volantićevu referiranju u njegovim prijepisima, može znati da su od obitelji Pizzelli stigli prijepisi epigrama koji su danas AMB 118 i prvi dio AMB 119: u AMB 118 okupljeni su epigrami bez naslova, a prvi dio AMB 119, u kojem su epigrami s naslovima, bio je ili samostalan rukopis ili povezan s AMB 118. Također, nema sumnje da je prijepis koji je uvezan kao drugi dio AMB 119, kako i natpis na vrhu prvoga lista tvrdi, prijepis koji je prispio od Odescalchija.

Na trećem dijelu AMB 119 danas nema, kao u prva dva, takva svjedočanstva o vlasniku rukopisa,¹⁴¹ no navest ću neke pojedino-
sti koje prema mojem mišljenju ukazuju na to da je riječ o prijepi-
su koji je poslao Cancellieri.

Prvo, kao što sam spomenula opisujući Volantićeve prijepise, njegove bilješke kojima je identificirao epigram u drugim ruko-
pisima glasile su »Pezzelli co' titoli« ili samo »co' titoli«, »Pezzelli
senza titoli« ili samo »senza titoli«, »Odescalchi«, »Cancellieri«,
»cartine«, pa, primjerice: »1 : 5«, »u : 11«, »[copia] n.º 23« i »f.º 35
n.º 8«, te se provjerom moglo utvrditi da se navedene reference
odnose na odgovarajuće epigrame u rukopisima AMB 118 i 119
(prijepisi od Pizzelli i Odescalchija), autografnim listićima (»car-
tine«) i sveščićima u AMB 594 (»1 : 5«, »u : 11«), prijepisu 594/III
(»[copia] n.º 23«) te parmskom izdanju iz 1803. (»f.º 35 n.º 8«).

Bilješka »Cancellieri« pojavljuje se sedam puta:

AMB 594/I, f. 71v: uz epigram Sac. 68, za koji je, prema Volan-
tiću, »Cancellieri« jedini izvor, a u AMB 119 nalazi se u trećem
dijelu, na str. 541, te je precrtan kosom crtom; tekst je identičan,
samo je natpisu, »De imagine B. Mariae Virginis a Guido de-
pictae«, čini se, Volantić dodao prezime slikara (u njega je natpis
»De imagine Beatae Mariae Virginis a Guido Reno depictae«, a u
Radeljinu AMB 1156 ponovno je natpis kao u AMB 119)

AMB 594/V, f. 494v: uz pjesmu u hendekasilabima (br. 27), od
koje se u trećem dijelu AMB 119 mogu naći samo natpis i prvi
stih, u popisu na kraju rukopisa (str. 643)

AMB 594/V, f. 494v: kao i u prethodnom slučaju, pjesma u
hendekasilabima (br. 31) prisutna je samo u popisu natpisa (str.
647)

AMB 594/V, f. 495v i AMB 2055, f. 65v: uz pjesmu u hende-
kasilabima (br. 42) koja je u cijelosti donesena na str. 580 u AMB
119, a Volantiću je jedini izvor taj rukopis

AMB 594/V, f. 549v: uz epigram Enc. 271, koji se u trećem
dijelu AMB 119 nalazi na str. 541-542

AMB 2055, f. 75r: uz epigram Enc. 106, koji se danas ne nala-
zi u trećem dijelu AMB 119

¹⁴¹ Dio koji počinje natpisom »Poesie ritrovate presso il Sig.º D. Baldassare Odes-
calchi Duca di Ceri« završava na str. 520, a treći dio počinje na str. 530. Stra-
nice između su prazne. Na str. 530 u vrhu je naslov »Garulli adolescentis
quaerimonia« i zatim stihovi elegije. Ne možemo znati je li to bio i početak
prijepisa.

Uz iznimku posljednje pjesme, ostale Volantićeve identifikacijske bilješke jasno pokazuju da bi predložak koji on naziva »Cancellieri« morao biti treći dio prijevisa AMB 119.

Drugo, uz ruku prepisivača i kasniju Volantićevu ruku, na barem se dva mjesta u tom prijevisu javlja još jedna ruka. Na str. 604, na kojoj završava prvi dio toga prijevisa (s cjelovitim tekstovima, za razliku od drugoga dijela, gdje je samo popis pjesama), ta je ruka prepisala jedan epigram s natpisom »Ad Rufi imaginem pictam, ex Graeco«, ¹⁴² a prije toga na str. 583. dodala je anotaciju uz epigram koji je posvećen upravo Cancellierijevoj sestri (Enc. 177): prepisivač je bio zapisao natpis »Ad Aloysam Frañci Cancellieri sororem«, a ta je druga ruka ispod dodala: »nunc uxorem Steph. Ant. Martinetti«. To što bilješka donosi podatak iz privatnoga života Cancellierijeve sestre ne bi moralo biti nužan dokaz da ju je on napisao, iako bi moglo sugerirati takvu pretpostavku. No usporedba toga duktusa s onim koji nalazim na Cancellierijevim pismima nedvojbeno potvrđuje da je on pisao i navedene anotacije u trećem dijelu AMB 119. ¹⁴³

Bilo je već spomena o Cancellierijevoj nakani da objavi djela svojega učitelja koja je imao kod sebe; on ju je iznosio petnaest do dvadeset godina nakon što je ovaj prijevis vjerojatno poslan u Dubrovnik, no ako djela koja se u njemu nalaze, bilo prepisana u cijelosti bilo na popisu (gdje ih je više), usporedimo s njegovom koncepcijom planiranog izdanja, usustavljenom po metričko-žanrovskom aspektu (distisi [tj. epigrami], elegije [možda uključujući i parafraze u elegijskom distihu], heksametri [tj. *carmina*, poslanice i parafraze u heksametru], hendekasilabi, proza), vidimo da je upravo sve najavljeno u većoj ili manjoj mjeri sadržano već i u trećem dijelu AMB 119, osobito u indeksu (elegije, poslanice, *carmina*, parafraze, epigrami, hendekasilabi, prijevod s grčkoga, govor A. Gonzagi). Prema tome, držim da sve dosad navedene indicije vode zaključku da je treći dio prijevisa AMB 119 upravo onaj koji je Volantiću iz Rima poslao Kunićev učenik i prijatelj Cancellieri.

¹⁴² Vrlo mu je sličan, no sa zamijenjenim imenom, epigram »In imaginem Flacci rhetoris«, prijevod s grčkoga, u: *Anthologica sive epigrammata Anthologiae Graecorum selecta*, str. 48.

¹⁴³ Za Cancellierijeva pisma v. <http://www.teca.bibpal.it/teca/?search=cancellieri> (30. ožujka 2013).

Četvrta osoba koja je uz Mariju Pizzelli, Odescalchija i Cancellierija poslala rukopis bio je Abbondio Rezzonico. Nema nikakvih poznatih tragova koji bi upućivali na određeni prijepis kao na njegovu pošiljku. Bez obzira na to, treba upozoriti na mogućnost da je jedan od talijanskih rukopisa – ili, u svakom slučaju, jedan od ranih rukopisa – svakako i AMB 594/III. Riječ je o zasebnu svesku, kao što je već rečeno, uvezanu naknadno uz Kunićeve autografe i Volantićeve kopije, obimnu prijepisu koji na preko četiristo stranica sadrži više od šest stotina epigrama i još gotovo stotinu sastavaka iz drugih žanrova. Ono što je o njemu sigurno poznato jest da je bio jedan od prvih Volantićevih predložaka, kako je vidljivo po njegovim identifikacijskim bilješkama u kojima se najčešće nalazi pred autografima.

Tako je otprilike izgledala rukopisna situacija koju je Volantić imao pred sobom primivši Kunićeve autografe i prijepise koje je naručio iz Italije. Sada bih pokušala, koliko je to moguće, rekonstruirati kako je tekao njegov priređivački rad; ta rekonstrukcija nužno ostaje uvjetna, zato što nam je od toga rada, unatoč Volantićevu golemu trudu i vrlo pedantnom i postupnom priređivanju, zapravo sačuvano vrlo malo izravnih svjedočanstava.

Volantićevi su prijepisi u AMB 984, 985 i 986 te u 594/I, 594/V i 2055, uz indekse u 2291. Njegova se ruka k tome zatječe u rkp. AMB 988, 991, 999, 1001, 1002, 2246, 2248, 118, 119 i 594/III. Jasno je, što iz takvih tragova na autografima i tuđim prijepisima, što iz njegovih identifikacijskih bilježaka, da je imao uvid u sve autografe i prijepise pristigle iz Italije. Žele li se dalje pratiti etape njegova rada, vrijedi se usredotočiti na epigrame iz ciklusa Sacra, jer su upravo za nju njegovi postupci u postojećim prijepisima najbolje posvjedočeni.

U AMB 594/I uvezan je njegov prijepis 20 nabožnih epigrama pod natpisom »Sacra«, koje je, sudeći prema naslovima (»Pezzelli co' titoli« i »Pezzelli senza titoli«) i identifikacijskim bilješkama, prepisao iz AMB 119 (prvi dio, 7 epigrama), iz AMB 118 (10 epigrama) i iz parmskog izdanja (3 epigrama). Taj je prijepis uvezan pri početku kodeksa i po provizornoj numeraciji nalazi se na f. 9r-11v. U istome dijelu AMB 594/I uvezan je njegov drugi prijepis 54 nabožna epigrama s naslovom »Sacra«, koje je, kako se vidi iz marginalnih bilježaka, prepisao – redom njegova bilježenja – iz AMB 594/III, autografa 594/II i autografnih listića danas

okupljenih pod različitim signaturama. Taj je prijepis uvezan u kodeks nešto iza, na f. 59r-68v.

Prvi Volantićev postupak koji se ovdje može zamijetiti jest okupljanje nabožnih epigrama u jednu skupinu. Za oblikovanje nove skupine mogao je naći poticaj u parmskom izdanju (koje ima skupine *Moralia*, *Encomiastica*, *Satyrica*, *Ludicra* i *Varia*), izdanju Kunićeva prepjeva epigrama iz Grčke antologije (gdje su skupine redom *Encomiastica*, *Satyrica*, *Moralia*, *Votiva*, *Sepulcralia*, *Lugubria*, *Ludicra*, *Varia*), prijepisu AMB 594/III (u kojem je nerijetko kraticom uz epigram određivana skupina kojoj pripada, a riječ je o devet skupina koje će se kasnije naći i u Volantićevu indeksu u 594/V: *Sacra*, *Moralia*, *Encomiastica*, *Satyrica*, *Ludicra*, *Votiva*, *Lugubria*, *Sepulchralia*, *Varia*) – ali i u Kunićevim autografima, jer se može zamijetiti, iako Kunić to nije eksplicitno naznačivao, da su, primjerice, u prvome sveščiću autografa 594/II, među 104 pjesme, nabožne one 1-32 (28 u elegijskom distihu i 4 pjesme u hendekasilabima).¹⁴⁴

Treći će se put na nabožne epigrame u Volantićevu prijepisu naići na f. 23r-34v u 594/I, ondje gdje počinje čistopis vidno uredniji od prethodno spomenuta dva prijepisa u kojima je svaki epigram bio i precrtan. Čistopisom »*Sacra*« započinjalo je Volantićevih »Sedam knjiga epigrama s knjižicom hendekasilaba«, kako je naslovio prijepis od kojeg su sačuvani samo fragmenti. U tome početnom sveščiću nalazi se 67 nabožnih epigrama, a pokraj svakog od njih opet je zabilježio u kojim se još rukopisima nalazi, ponavljajući oznake iz dosadašnjih predložaka. Iz tih se zabilješki jasno vidi da je u ovaj prijepis čistopis spojio epigrame i iz jednog i iz drugog »pripremnog« prijepisa – iz onog koji je sadržavao epigrame iz rukopisa Pizzelli i tiskanog izdanja, te iz onog u kojem su bili epigrami sabrani iz autografa i 594/III.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Postoji i autograf AMB 990 samo s nabožnim epigramima (pa i na omotu piše »*Sacra*«), ali o takvu se svežnjiću ne može znati je li ga oblikovao Kunić ili netko tko je srediavao njegove rukopise.

¹⁴⁵ U tim su dvama prijepisima ukupno 74 epigrama, dakle sedam više nego u konačnoj verziji. Pet njih bili su pohvale slikarima za njihova remek-djela sakralne tematike, jedan je epigram za koji se zahvaljujući Radeljinoj bilješci zna da ga je Volantić na kraju uvrstio u *Moralia* (Sac. 73), a o posljednjem, s natpisom »*Tempore siccitatis desiderantur publica vota*« u Radelje (Sac. 75), moglo bi se također pretpostaviti da ga je Volantić namijenio kojoj drugoj skupini.

Tu se već može govoriti o tri faze Volantićeva rada, pri čemu se još ne zna koja je od prve dvije kojoj prethodila, ali se zna da one jesu prve dvije, a treća da je novi, prégledan prijepis koji okuplja sve epigrame koje je taj priređivač mogao naći u svojim predlošcima. Kada bi se na temelju njihovih osobina – prije svega Volantićevih identifikacijskih bilježaka – potražili u rukopisima drugi svešćići i listovi koji im odgovaraju, moglo bi se jasnije vidjeti što je od Volantićeva rada sačuvano i u kojoj mjeri:

1. prijepis iz rukopisa Pizzelli i parmskog izdanja, osim navedenoga prijepisa Sacra u 594/I, f. 9r-11v, jest i prijepis Encomiastica u 594/V, f. 498r-525r, gdje su prvo epigrami iz »co' titoli« (br. 1-82), zatim iz »senza titoli« (83-180), iz parmskog izdanja (181-209) te još dva (210, 211) bez oznake provenijencije;
2. prijepis iz 594/III, autografa u 594/II i listićnih autografa, osim spomenutih Sacra (f. 59r-66v), kojima prethodi epigram »Ad lectorem« (59r), nalazi se i na f. 44v-45v u 594/I (Votiva, 7 epigrama), te u 594/V na f. 528r-549v (Encomiastica, 162 epigrama),¹⁴⁶
3. čistopis, osim navedenih Sacra s naslovnicom i epigramom »Ad lectorem« u 594/I, f. 23r-34v, obuhvaća u 594/I i: dio Satyrica (1-68, 35r-44v), dio Ludicra (1-76, 49r-58v), te dio Encomiastica (69r-86r, ali ne u kontinuitetu, već izmiješano: br. 71-75, 220-288, 96-100, 162-170); u AMB 2055 hendekasilabe (1-41, f. 60r-71r); popis epigrama (drugi po redu) u AMB 2291.

Osim navedenoga, u Volantićevu su prijepisu i rkp. AMB 984, 985 i 986 kojima se pomagao prilikom prijepisa epigrama iz AMB 118 i 119, no i još nekoliko dijelova 594/I, 594/V i 2055 koji uglavnom jesu u čistopisu, ali se nalaze izvan prijepisa epigrama i hendekasilaba i nema dovoljno naznaka da bi im se moglo odrediti mjesto u odnosu na epigramatski i hendekasilabički dio Volantićeva čistoga prijepisa.¹⁴⁷ No bez sumnje su svešćići u AMB

¹⁴⁶ Za hendekasilabe je Volantić, čini se, imao samo jedan jedinstveni »pripremi« prijepis (AMB 594/V, f. 494r-497r), gdje su prvo u nizu pjesme iz 594/III i autografa (1-12), jedna iz rukopisa Cancellieri (13), te ostale iz Pizzelli (14-21). Slično je s Lugubria u AMB 2055, f. 72r-75v (25 epigrama): počinje s onima iz 594/III i s listića, zatim ih je nekoliko bez ikakve identifikacijske bilješke, slijede iz rukopisa Pizzelli, pa su na kraju pomiješani oni koji su bilo iz jednih bilo iz drugih predložaka.

¹⁴⁷ U AMB 594/I riječ je o epigramima na f. 5r-7r, elegijama i nekoliko epigrama bez brojeva i identifikacijskih bilježaka na f. 15r-22v; isto i u 594/V na f. 479r-

594/I i 594/V te AMB 2055 usko povezani i možda su nekoć jedni s jednima, a drugi s drugima činili dva Volantićeva kodeksa koja su izgledala prilično drukčije nego dva koja mi imamo na raspolaganju danas.

Uzme li se u obzir da je Volantić, kako se pokazalo, neka Kunićeva djela sigurno prepisivao dva, a neka možda i tri puta, jasno je koliko nam je malen dio njegova rada sačuvan. Što se epigrama tiče, u čistopisu ih je danas oko 300, a ni ono što je vjerojatno bio popis svih koji bi ušli u njegovo planirano izdanje (drugi indeks u AMB 2291) nije popis sačuvan u cijelosti (nedostaju listovi sa slovima R-V), pa se ne može znati bi li njihov broj odgovarao onomu koji Volantić najavljuje u predgovoru.¹⁴⁸ Također, ostaje nejasno koje je dvije skupine epigrama eliminirao ili pak pripojio nekima drugima da bi u čistopisu dobio broj od sedam ciklusa u odnosu na devet koliko ih je imao tijekom prepisivanja.

Još bi se moglo postaviti pitanje o dva Volantićeva prijepisa iz predložaka, koja su prethodila čistopisu epigrama: je li, kronološki gledano, prije prepisivao iz rukopisa AMB 118, 119 i izdanja ili iz autografa i 594/III. Sigurno je autografe dobio prve, odnosno tek nakon što je primio njih, tražio je novu građu u Kunićevih prijatelja. Ali i u marginalnim bilješkama u kojima navodi da se određeni epigram nalazi u autografu, Volantić uvijek na prvome mjestu, prije autografa, navodi referencu iz 594/III. Osim toga, jedno je od svojih kazala (prvo sačuvano u AMB 2291) posvetio parmskom izdanju, ali je pritom bilježio da je neki epigram »simile« ili »uguale« kao »nel manoscritto« (što ne treba brkati s referiranjem na »mio manoscritto«); usporedba je pokazala kako pritom misli na 594/III – nazivajući ga samo »manoscritto« gotovo kao da je to jedini rukopis kojim raspolaže. I u onome mu je kazalu koje je prvo po redu u AMB 594/V, u kojem po svešćićima popisuje epigrame iz autografa u 594/II, taj rukopis, kako je već bilo rečeno, bio referentna točka. Nadalje, kao što je slijedio podjelu po skupinama zastupljenu u tom predlošku, tako je poslušao i naputak »In fronte ponendum« uz epigram CLXVIII (f. 229v), koji je

487v; te o prijepisu dužih pjesama i govora u AMB 2055. Stariji je vjerojatno svešćić s popisom Kunićevih djela iz svih žanrova u 594/V na f. 488r-491v.

¹⁴⁸ Ondje kaže da se 532 epigrama iz parmskog izdanja (dakle 53 manje nego što ih je tiskano) nalazi u njegovu izdanju zajedno s 880 neobjavljenih; ukupno bi ih dakle bilo 1412.

tu bez naslova, a u Volantića je kasnije »Ad lectorem« i u dva se njegova prijevise (pa i u Radeljinu AMB 1156) nalazi ispred prvog epigrama iz Sacra. U svemu, čini se da je prijevis AMB 594/III za Volantića tijekom prepisivanja građe zauzimao osobito mjesto.

No da bi se moglo odgovoriti na gore navedeno pitanje, potrebno je pozabaviti se i problemom rukopisa koji Volantić naziva »il mio manoscritto«. Taj je naziv upotrebljavao u bilješkama uz prijevise AMB 118 i 119, zatim u svojem prijevisu Sacra upravo iz dva rukopisa Pizzelli u AMB 594/I te tako i u prijevisu Encomiastica iz ta dva rukopisa, pri kraju 594/V. Drugim riječima, budući da taj naziv izostaje sa stranica AMB 594/III i svih autografa, te onih dijelova AMB 594/I i 594/V gdje su njegovi prijevise iz tih predložaka, sada je lako pretpostaviti da je upravo svoj prijevis iz 594/III i autografa u 594/II, te s autografnih listića, Volantić nazivao »svojim rukopisom«.

Ta se pretpostavka može i provjeriti na nekoliko primjera, prije svega na epigramima iz skupine Sacra: za epigram br. 4 u 594/I, f. 9r, stoji »simile nel mio msto. al n.º 10«, a epigram koji se nalazi u prijevisu na f. 60r pod br. 10 ovomu je identičan; isto vrijedi za epigram br. 15 (f. 11r), kod kojega Volantić upućuje na br. 53 u drugom prijevisu (66r): jednaki su; dok je epigram br. 11 (f. 10v) doista sličan, odnosno između njega i onoga br. 49 (65v) na koji je upućen postoje manje razlike. S obzirom na malen korpus epigrama koji nam je očuvan iz tog »pripremnog« prijevise, s pjesmama iz 594/III i autografa, provjeriti se još može Volantićeva anotacija kod epigrama br. 2 na str. 459 u AMB 119 (drugi dio, Odescalchi), koja je glasila »Tra gli Encomiastici del mio msto al n.º 142«: taj se epigram nalazi u Volantićevu prijevisu enkomijastičkih u 594/V, na f. 547r, pod br. 142, gdje je bio prepisan s autografnog listića, a k tome je dodana bilješka »Odescalchi n.º 2«.¹⁴⁹ Na koncu, ako se pogleda drugo Volantićevo kazalo u 594/V, kojemu je naslov »Indice del mio manoscritto«, a svako je slovo podijeljeno na skupine, usporedi li se broj koji stoji uz svaku pjesmu za one epigrame koji su nam sačuvani (tj. iz Sacra, Votiva i Encomiastica), može se vidjeti da odgovaraju epigramima u Volantićevu

¹⁴⁹ Budući da među tim prijevisima nisu sačuvana Moralia, nije moguće napraviti provjeru za onaj epigram koji je kod Radelje Sac. 73, i uz kojega je zabilježio »Volanti inter Moralia«.

»pripremnom« prijepisu, s tim da je bilježio referencu samo za one prepisane iz 594/III.

Ako je Volantić napomene »simile nel mio manoscritto al n.º [itd.]« u prijepisu Sacra iz rukopisa Pizzelli (594/I, 9r-11v) napisao, kao što se po rukopisu i boji tinte i čini, istodobno dok je epigrame prepisivao, onda se s priličnim pouzdanjem može reći da je »il mio manoscritto« – prijepis iz AMB 594/III i autografa – prethodio prijepisu iz AMB 118 i 119. Kronološki bi slijed prema tome bio: prijepis iz 594/III i autografa (takozvani »il mio manoscritto«) – prijepis iz AMB 118, 119 i parmskog izdanja – treći prijepis čistopis. Po tome se na koncu vidi i kako su bez reda složeni svešćici u dijelu AMB 594/I, gdje je na prvom mjestu prijepis Sacra iz rukopisa Pizzelli, na drugom čistopis, pa tek onda prijepis iz 594/III i autografa.

Epigrami iz ciklusa Sacra u Volantićevu prijepisu pomažu u odgovoru na još jedno važno pitanje, ono o zavisnosti Radeljina AMB 1156 od predložaka koje je Volantić ostavio iza sebe. Radelja u tu skupinu uvrštava 75 epigrama. Prati li se usporedno njihov i redoslijed onih u Volantićevu čistopisu, primijetit će se da se epigrami 1-24 u ta dva prijepisa podudaraju rasporedom, ali i tekstom i natpisima. Epigram u Radelje Sac. 25 posvećen je slikaru Pompeu Batoniju i njegovoj slici Srca Isusova, ali Volantić ga je (iako se i u Kunićevu autografu AMB 594/II,1 nalazio među nabožnima) uvrstio među enkomijastičke (AMB 594/I, f. 70v).¹⁵⁰ Sljedeći epigram (Sac. 26) u Radelje počinje »Quæ te, Virgo, dies«, ali je na dnu stranice zapisao »Alibi incipit: Haec te, Virgo, dies [itd.]«. Kod Volantića je u čistopisu jednako kao i u Radeljinu uspostavljenom tekstu, ali u prijepisu zvanom »il mio manoscritto« stoji upravo onako kako je u Radeljinoj bilješci. Radelja je dakle ili prenosio samo iz Volantića ili je, kao i Volantić sam, konzultirao i prijepis 594/III u kojem je inačica »Haec te, Virgo, dies« (br. 496) i autograf 594/I,1 u kojem je varijanta »Haec« zapisana iznad »Quæ« (br. 16). Epigrami se u Volantićevu i Radeljinu prijepisu Sacra dalje podudaraju do 63. epigrama kod Volantića (»Perelai votum pro Pio Sexto P. M.«), koji će u Radelje biti Vot. 1, zbog čega se ponovno uspostavlja usklađena numeracija, za još četiri epigrama do 67, koji je posljednji u Volantićevu čistopisu.

¹⁵⁰ A i sam je Radelja uza nj poslije napomenuo »ponendum inter Encomiastica«.

Od ostalih osam u svom prijepisu Radelja je njih šest mogao naći u Volantićevim prijepisima iz 594/III i iz autografa, odnosno iz rukopisa AMB 118 i 119. Preostaju dva: Sac. 69 nalazio se u autografu 594/II,3 i u 594/III, dok za Sac. 74 još nemamo podatak o provenijenciji.

Radelja se, kako se iz navedenih primjera može vidjeti, služio rukopisima koje je i Volantić imao na raspolaganju (te možda i ne-kima koje Volantić nije imao i zasad su neidentificirani), ali nema dvojbe da je njegov prvi izravan predložak, kad je prijepis Sacra u pitanju, bio Volantićev čistopis, te zatim ostali Volantićevi »pripremni« prijepisi. Rijetki fragmenti ostalog Volantićeva rada ne omogućuju da se usporedbi primijenjenoj na ciklus nabožnih epigrama podvrgnu i epigrami ostalih skupina. No da je Radelja imao uvid i u one dijelove Volantićeva čistopisa koji nama danas nisu sačuvani, dokaz je već i ovdje često spominjana bilješka »Volanti inter Moralia«.

A time se ovjerava i već citiran Appendinijev podatak o utjecaju Volantićeva kodeksa na Radeljin rad.¹⁵¹ Appendini ondje doduše stvar izlaže vrlo sažeto kazujući da je iz Volantićeva rukopisa Radelja odabrao tisuću epigrama za izdanje tiskano kod Martecchinija 1827. Čini se međutim da je AMB 1156 nezaobilazna instanca između ta dva pothvata, premda ni taj prijepis nije vodio izravno k tiskanom izdanju (u tom je smislu puno dalje otišao Radeljin prijepis DADU 283, sv. 68). AMB 1156 je prije svega, i kad su epigrami i kad su ostali žanrovi u pitanju, prijepis čija je osnovna intencija bila prikupiti, popisati i sačuvati što je moguće više Kunićeve pjesničke ostavštine, i to prije svega one dotad još netiskane.

U odnosu na taj velebni prepisivački projekt pozabavit ću se još trima pitanjima: pitanjem opsega korpusa, uloge Antuna Krše i pitanjem datacije.

Što se obima korpusa tiče, i to prije svega kad je riječ o epigramima, dobro je znano da ih taj prijepis sadrži oko 3600. To je za 3000 više nego što ih ima parmsko izdanje i za oko 2200 više no što ih je, prema vlastitom iskazu u predgovoru u AMB 594, prepisao Volantić. Među ostalim predlošcima prepisivača Radelje mogao je biti Agićev prijepis (AMB 244), zatim autografn listi-

¹⁵¹ F. M. Appendini, *De vita et scriptis Bernardi Zamagnae*, str. 58.

ći, dva prijevise pristigla od obitelji Pizzelli (zajedno donose oko 2300 epigrama), Radeljin vlastiti prijevis danas SK T 4206 te Kršin prijevis iz 1823: bez obzira na to je li potonji prijevis prethodio Radeljinu AMB 1156 ili nije, zacijelo sadrži vrlo velik broj epigrama, a njegov je prepisivač bio najistaknutiji Radeljin suradnik na pripremi prijevise 1156.

Pri opisu Radeljinih rukopise AMB 1156 i SK T 4206 dane su naznake o tome kakve je sve zahvate uključivala Kršina redakтура, a pri opisu kodeksa DADU 283, sv. 68, pokazano je kako su njegovi redaktorski zahvati mahom i provedeni. Ono što pomalo iznenaduje izostanak je onodobnih svjedočanstava o Kršinoj ulozi u cijelome poslu, dok se Radelju ističe i kao prepisivača i kao priređivača tiskanog izbora; no prije će biti riječ o našem nedovoljnom poznavanju nego o stvarnom nepostojanju takvih podataka koji bi mogli osvijetliti prirodu projekta i prirodu odnosa između dvojice suradnika: je li Krša bio Radeljin prijatelj koji je u svakom času mogao pomoći svojim vrsnim poznavanjem Kunićeva opusa i dotadašnjim filološkim iskustvom, ili je bio – kao 1802. – samo »poslodavac« čije je naputke i zahtjeve oko uređenja rukopise Radelja izvršavao za naknadu; ili pak nešto treće.¹⁵²

Njegov prijevis Kunićevih *inedita*, pisan »anno salutis 1823«, jedini je, kako je rečeno, eksplicitno datiran dubrovački prijevis Kunićevih djela, pa se postavlja pitanje može li on pomoći u pokušaju da se odredi vrijeme u kojem nastaje Radeljin AMB 1156. Dosad su se okvirnim razdobljem nastanka Radeljina prijevise smatrale godine od 1803. do 1811, kako Puratićeva i svoja proučavanja sažima Knezović, govoreći o elegiji »Ad amicum in Illyrico prope Epidaurum rusticantem« tiskanoj u Appendinijevoj antologiji: »[...] u Radeljinom rukopisu se nalazi [sc. elegija] pod ovim naslovom i među netiskanim što govori da je Radeljin rukopis nastao prije 1811. a poslije 1803. kada su u Parmi izašli Kunićevi epigrami«. ¹⁵³ Pritom se isticalo kako nije moguće da Radelja ne

¹⁵² Dok se ne spominje kao netko tko je pomogao (u dostupnim izvorima), Krša je jedan od autora čestitarskih stihova tiskanih na kraju izdanja epigrama iz 1827. U jednom epigramu hvali Radelju što nije štedio napora ni troškova u objavljivanju Kunića, u drugom u pohvalu pjesnika i njegova izdavača upleće i tužaljku povodom smrti brata Toma, preminuloga u lipnju 1826; v. *Raymundi Cunichii Ragusini epigrammata nunc primum in lucem edita*, str. V-VI.

¹⁵³ P. Knezović, »Tragovi Vergilijevog stvaralaštva u Kunićevim elegijama«, str. 202, bilj. 11; usp. i Ž. Puratić, »O nekim neobjavljenim radovima Rajmunda Kunića«, str. 229-230. i P. Knezović, »Elegije Rajmunda Kunića«, str. 104.

bi znao za Kunićevu elegiju u izdanju Urbana Appendinija, a Radelju se vezivalo uz Marottijevo objavljivanje epigrama u *Parmi* zato što ga se smatralo autorom predgovora »L'editore al lettore« u AMB 594.

Sada se zna da Radeljin prijepis nije ovisio samo o parmskom izdanju već i o priređivačkom radu Ivana Luke Volantića koji datiram u razdoblje od veljače 1804. (kad umire Marotti) do ožujka 1808. (kad umire sam Volantić). Iako postoji mogućnost da je Radelja počeo prepisivati još za Volantićeva života, izglednije je, prema onome što sam nastojala pokazati o njegovu preuzimanju Volantićeva rada, da se poslužio Volantićevom ostavštinom koja je preko nasljednika Sebastijana Marinovića dospjela u ruke Francesca Marije Appendinija, te da je on rukopise dao Radelji na raspolaganje.¹⁵⁴ Doista bi bilo teško usprotiviti se argumentu da je Radelja morao znati za objavljivanje elegije »Ad amicum in Illyrico prope Epidaurum rusticantem« u prvoj dubrovačkoj latinističkoj antologiji. Doduše, Puratić je primijetio da je Radelja pogrešno među netiskane uvrstio elegiju »Arcadia instaurata a Clemente XIII P. O. M.«, koja je tiskana u zbirci *Arcadum carmina* 1768,¹⁵⁵ a isto se dogodilo i s elegijom »Ad Michaellem Sorgium« objavljenom 1788. u Vicenzi, no u tim je slučajevima kudikamo veća mogućnost da Radelja za navedena izdanja zaista nije znao. Krša, koji je svoj prijepis iz 1823. naslovio »Raymundi Cunichii Ragusini Carmina quae nondum typis edita manu descripta circumferuntur« tu elegiju nema, ali ima prepjev Tirteja koji je također bio otisnut u Appendinijevoj antologiji.¹⁵⁶

No ako i nije došlo do Radeljine omaške kad je spomenutu elegiju uvrstio među netiskane, godinu 1811. ne bi trebalo uzimati kao granicu do koje je prijepis završen već zbog toga što je riječ o golemu broju stihova koji su, kao što se vidjelo, zauzeli preko 1500 stranica, te vjerojatno treba računati da je prijepis nastajao

¹⁵⁴ Najkasnija godina koja se spominje na stranicama samog prijepisa AMB 1156 jest 1805, kod Radeljina prijepisa Cordarine berneske o Boškovićevoj vlasulji, gdje je zabilježio da se u izdanju Maura Bonija, objavljenom u Veneciji te godine, nalaze varijantne lekcije, no on da se držao osimskog izdanja iz 1792. Pretpostavi li se da je bilješka unesena istodobno kad i prijepis teksta, godina 1805. bila bi *terminus ante quem non* barem za dio Radeljina prijepisa.

¹⁵⁵ V. Ž. Puratić, *nav. dj.*, str. 230.

¹⁵⁶ Rukopis mi, kao što je već rečeno, nije dostupan da bi se provjerilo je li posrijedi mogao biti umetnuti sveščić starijega datuma.

tijekom dužeg vremena, dio po dio. Stoga bih se i za određivanje gornje granice usudila govoriti samo o epigramatskom dijelu a ne o cjelovitom rukopisu, i kao taj okvir ponuditi jedino godinu izdanja, 1827.¹⁵⁷

Na koncu ću, osvrćući se na prijedloge o etapama priređivačkoga rada koje su dosad dali Puratić i Martinović, vrlo sažeto ponoviti najvažnije pretpostavke i zaključke o tijeku prikupljanja, prepisivanja i uređivanja Kunićeve književne ostavštine u Dubrovniku, ostavljajući po strani manje prijevise za koje smatram da u cjelokupnoj rukopisnoj tradiciji nisu bili relevantni.

Puratić je redosljed prikazao ovako:

- a) cartine 984 – 1004
- b) rukopisi 118, 119, 224
- c) rukopis 594 (284)
- d) rukopis 1156 (493).¹⁵⁸

Martinovićeve se prve četiri etape nisu razlikovale od njegovih, ali ih je nadopunio: novina je njegovo uvođenje Radeljina prijepisa iz ostavštine Luke Pavlovića (DADU 238, sv. 68) na kraj, kao peti korak; obojica proučavatelja u svim etapama nakon prve ističu golemu ulogu Rada Radelje.¹⁵⁹

Izuzev manjih pogleda, kao što je Radeljin iz 1802, u Dubrovniku je ozbiljno i sustavno prikupljanje Kunićevih djela započelo trudom Ivana Luke Volantića nakon smrti nasljednika Kunićeve ostavštine Giuseppea Marottija. Volantić je tako pribavio Kunićeve autografe, koji se danas nalaze pohranjeni pod signaturama AMB 594 (gdje su autografi u drugom i četvrtom dijelu kodeksa), 988, 990, 991, 993-1003,¹⁶⁰ 2246 i 2248, te ZKD 550. Nakon toga je dobio iz Italije, od Marije Pizzelli, Baldassarea Odescalchija, Francesca Cancellierija i Abbondija Rezzonica kao Kunićevih

¹⁵⁷ Intrigantan je za pokušaj datacije Kršin prijepis iz 1823. zato što se u odnosu prema Radeljinu pokazuje kao njegova sušta suprotnost: djela su različitih književnih vrsta ispremišana, velik broj epigrama nema natpise, nisu numerirani ni raspoređeni u skupine, pa se Radeljin AMB 1156 doima kao sređivanje i usustavljivanje građe između ostalog i iz tog rukopisa, što bi i donju granicu njegova nastanka znatno pomaknulo prema gore.

¹⁵⁸ Ž. Puratić, »Kako je dubrovački kanonik Rafo Radelja početkom XIX stoljeća pripremao izdanje djela Rajmunda Kunića«, str. 217. Brojevi u zagradama brojevi su iz Čulićeva kataloga.

¹⁵⁹ V. I. Martinović, »Stihovi Rajmunda Kunića o Ruđeru Boškoviću«, str. 171.

¹⁶⁰ Puratić spominje i AMB 1004, ali danas je u katalogu Arhiva Male braće taj broj pripisan pastirskom prikazanju Nikole Nalješkovića.

prijatelja i čuvara njegove poezije, prijepise koji su danas rukopisi AMB 118 i 119, a vjerojatno i treći dio uveza kodeksa AMB 594.

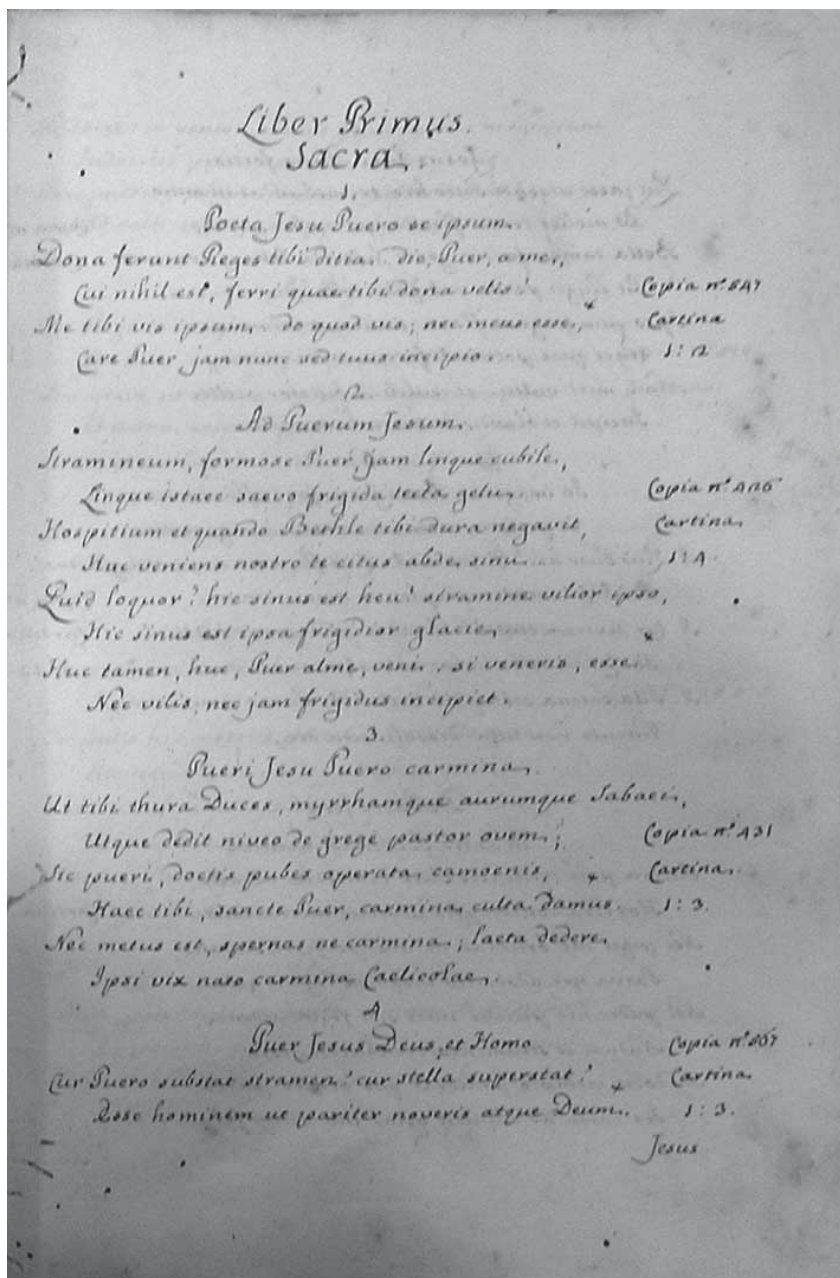
Pregledavši cjelokupnu prikupljenu građu, Volantić je krenuo u prepisivanje i usustavljivanje po književnim vrstama i, kad je riječ o epigramima, po skupinama, i to tako da je – a dalje se može govoriti samo o epigramima – prepisivao pjesme prvo iz prijepisa koji je treći dio u AMB 594 i iz autografa (bili to autografn listići, tj. *cartine*, ili svešćići uvezani u drugi i četvrti dio AMB 594), a zatim iz prijepisa AMB 118 i 119 i iz parmskog izdanja iz 1803, te ih na koncu združivao u novi, čisti prijepis.

Plodovi zamašnoga Volantićeva priređivačkoga rada sačuvani su nam fragmentarno, u rukopisima koji su uvezani u AMB 594 kao prvi i peti njegov dio, zatim u AMB 984, 985 i 986 te 2055 i 2291.¹⁶¹ Iz njih se može vidjeti da je osobitu pozornost poklonio prikupljanju i sređivanju epigrama, te da je također okupljao i hendekasilabe, elegije, *carmina*, parafraze, prijevode s talijanskog i grčkog te govore – odnosno sav Kunićev književni opus. Sačuvana su nam iz Volantićeva pera, na početku kodeksa AMB 594, i dva iznimno važna teksta – posveta tiskara Martecchinija Senatu Republike i urednički predgovor samog Volantića. Ti tekstovi svjedoče da je izdanje Kunićevih stihova kako ga je pripremio Volantić (pouzđano je da bi bili zastupljeni epigrami, elegije i hendekasilabi, ako ne i druga djela) bilo vrlo blizu tiskanju, do kojeg iz dosad nerasvijetljenih razloga nikada nije došlo.

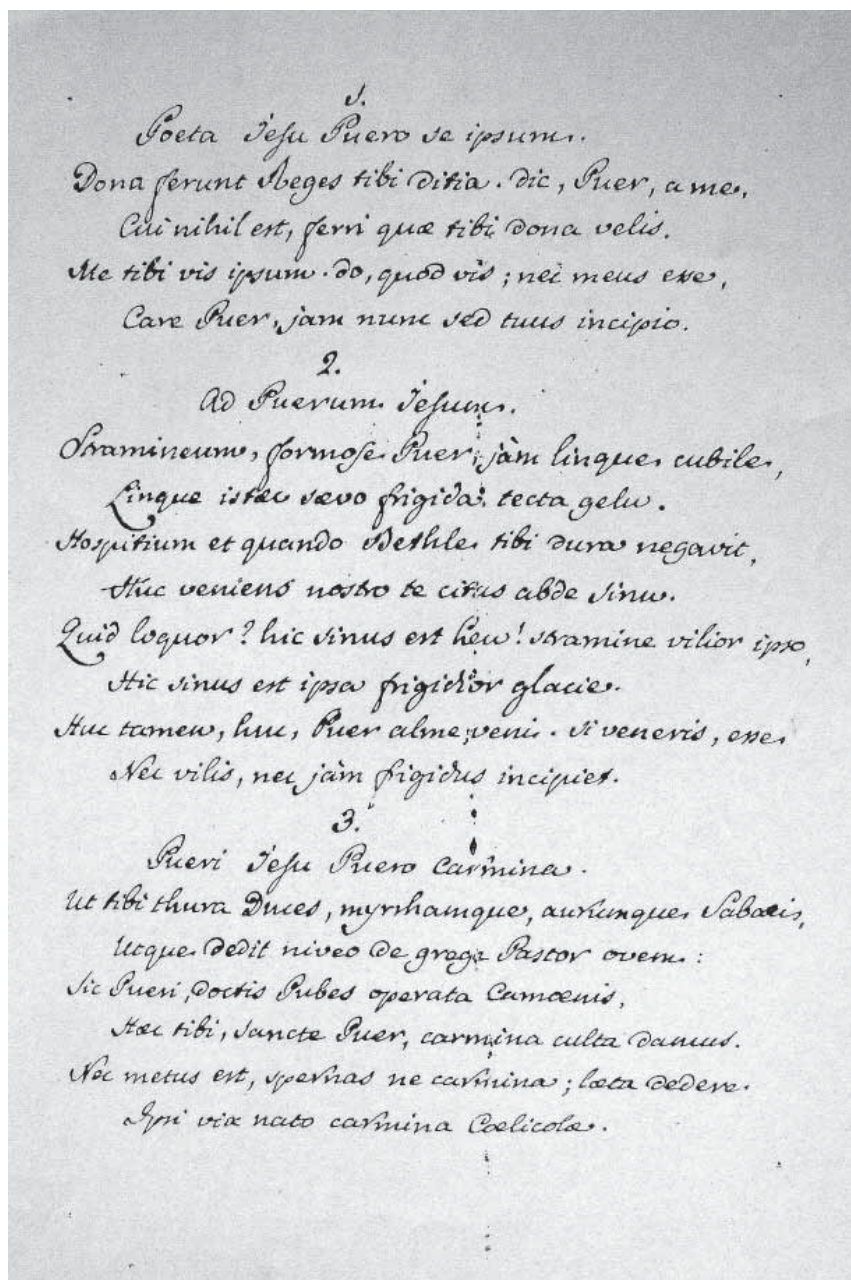
Nakon Volantićeve smrti 1808, čini se da su rukopisi priprema za izdanje Kunića posredno dospjeli do prepisivača Rada Radelje, koji se prihvaća golemog i vjerojatno dugotrajnog pothvata da u jednom prijepisu objedini svu Kunićevu poeziju. Služio se pritom, po svemu sudeći, i izvorima od kojih nam neki možda još uvijek nisu poznati; jedan od njegovih predložaka eventualno je Agićev prijepis AMB 244 koji nije mogao ući u optjecaj prije 1810. Je li Radelja imao namjeru okupiti baš svu Kunićevu književnu ostavštinu, ne zna se, no može se primijetiti da se monumentalni prijepis, danas AMB 1156, prekida kod dijela prijevoda s grčkoga, a da nedostaju upravo prepjev *Ilijade*, epigrama, Teokritovih idila, kao i, na koncu, govori – jedina Kunićeva proza. Prema brojnim

¹⁶¹ Svi se navedeni rukopisi u Soptinu katalogu pripisuju nekom drugom: AMB 594, 2055 i 2291 Radelji, 984 sad Radelji, sad Kuniću, a 985 i 986 Kuniću; usp. J. Sopta, *nav. dj.*, str. 13, 17-19, 26, 28.

bilješkama u tom prijepisu, pa i u drugom Radeljinu koji mu je prethodio, tj. praškom SK T 4206, vidljivo je da je Radelji ispravcima i napomenama pomagao Antun Krša (autor također važnog prijepisa iz 1823), osobito u dijelu koji sadrži epigrame. Rukopis DADU 283, sv. 68, Radeljin prijepis enkomijastičkih i satiričkih epigrama, svjedoči da je postojao ili barem da je nastajao i novi prijepis iz AMB 1156, te da je on pak vodio prema Radeljinu izdanju epigrama iz 1827, kada se prvi put barem djelomično ostvaruje davna Volantićeva nakana da Kunićevi stihovi budu objavljeni tiskom u pjesnikovu rodnom gradu.



Sl. 1. AMB 594/I, početak prijepisa prve knjige Kunićevih epigrama (»Sacra«)



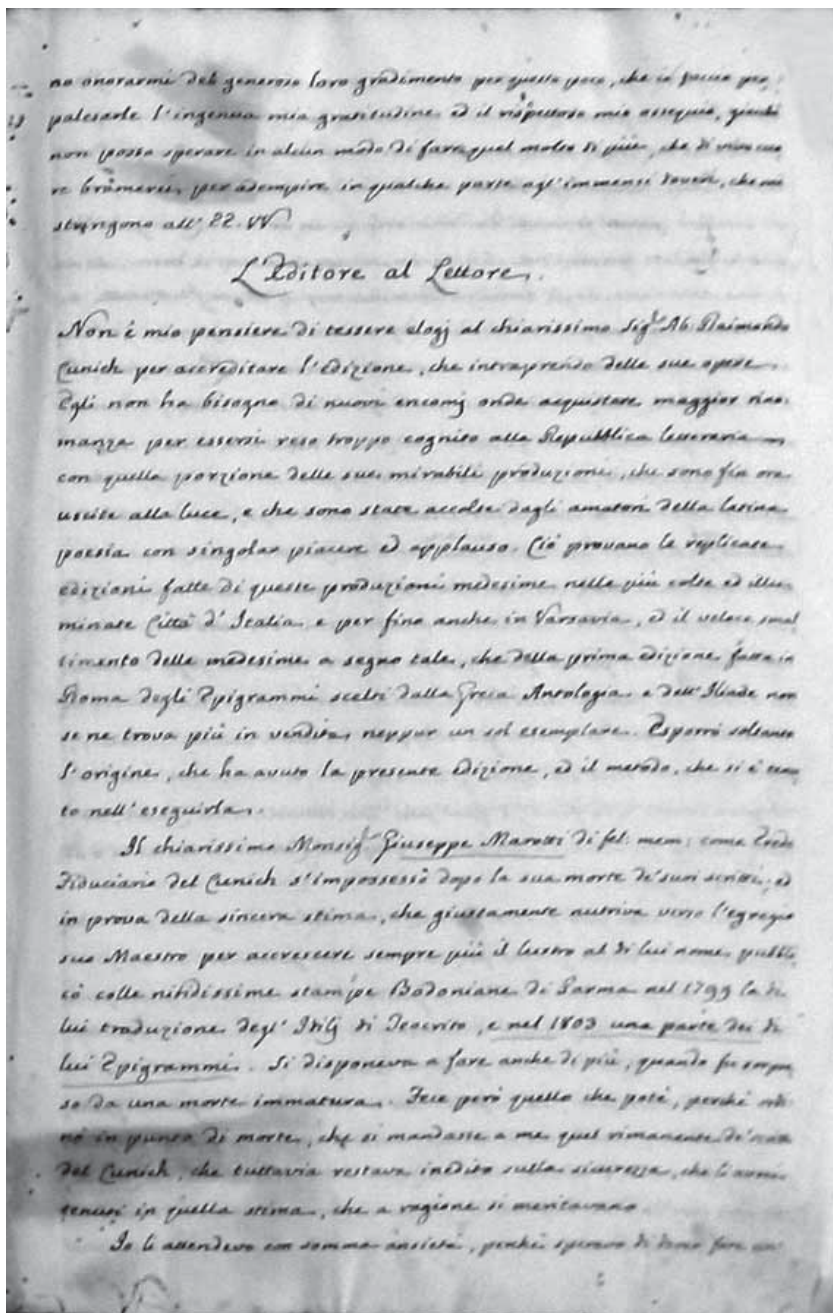
Sl. 2. AMB 1156, prijepis Rafa Radelje, početak prve knjige
epigrama (»Sakra«)

a tale oggetto le debite istanze in mio nome. Ma, osservando ora, che questo tempo si stende a qualche mese, mi prendo io stesso la libertà di dirigermi, immediatamente all' E. E. V. V., persuaso e del loro benigno compatimento del presente disturbo, e della generosa continuazione della loro Sovrana clemenza nell'accordarmi la bramata grazia: mentre pieno del più profondo rispetto, ossequio, e venerazione ho l'onore di protestarmi
Dell' E. E. V. V.

Roma li 17 Febraro 1789.

Umiliss.^{mo} Devotiss.^{mo} Obmo Servitor vo
Gio: Luca Volanti,

Sl. 3. DADU 7-3-8, Acta et diplomata 18. st., sv. 159, br. 3198/205, Volantićevo pismo dubrovačkom Senatu iz Rima (1789)



Sl. 4. AMB 594/I, predgovor priređivača, »L'Editore al Lettore«, rukopis Ivana Luke Volantića

*Fama movet, non res, celerate; pudetque videri
Atque pudet dici, non pudet esse malum.*

822. (pro. inter ludium)

Ad Ferdinandum de crumena sibi emptā

*Aureolo emisti nummo, Feruande, crumenam;
In qua quod condas jam, puto, nil superest.*

823. (ut nyma)

aliud.

*Pulchra tibi, at nummis vacua est, Feruande, crumena;
Ut caput est pubescens, sic vacuum cerebro.*

824.

In Marium sua in ludo praestantibus superentem

*Eximie in cunctis quod ludis, Marce, videris
Hoc tibi pro cunctis esse vir eximius.*

*Crede mihi, nugis qui praestat inanibus, Reus vir,
Sed magis negator dicitur eximius.*

825.

Monet Cinna, nos amicum se mole habentem inquit.

Aegrotum visis miserans tu, Cinna, levare

Et cupiens dulci commodus alloquio;

Sed perdis miserum potius male saluus, ineptus,

Dicens multa, aegro quae male displicant?

Quare alii vino, visant; tu visere parce,

Si miseret, si quid commodus esse cupid.

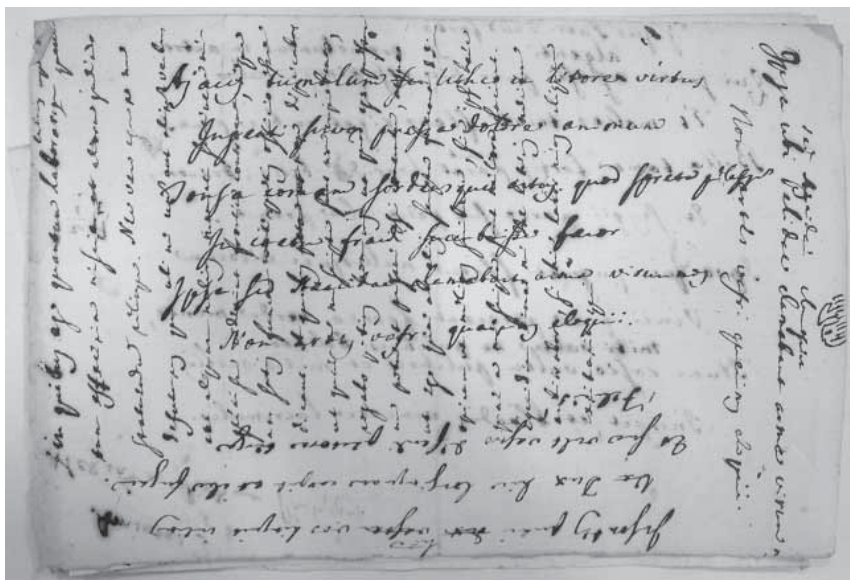
826.

De cantibus et poetis

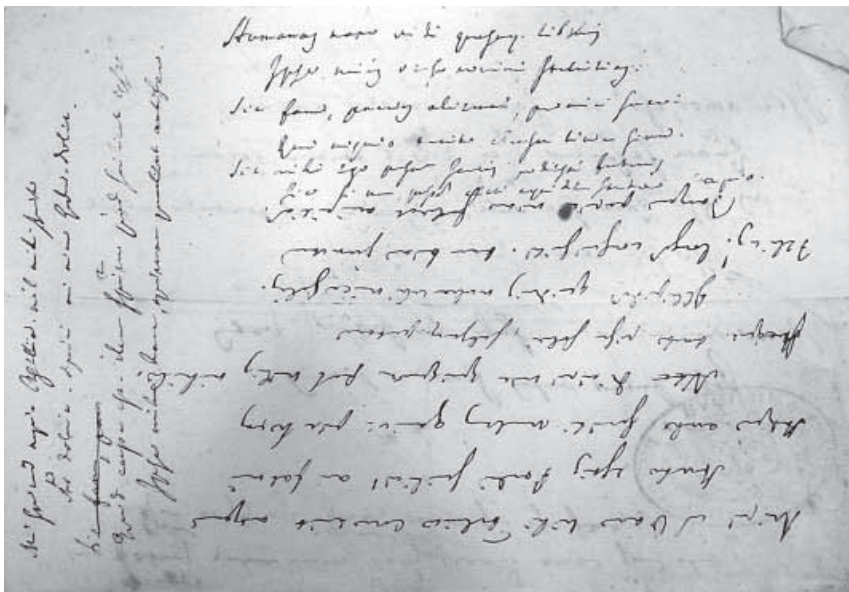
Sl. 5. AMB 1156, Radeljin prijepis s rukopisom Antuna Krše
koji unosi nove naslove i ispravke

[illegible]

153



Sl. 8. AMB 998, primjer Kunićeva autografnog listića



Sl. 9. AMB 2248/3, Kunićev autograf »programatskog« epigrama Sat. 1

2355.

Morandus, patrio qui te dilexit amore,
 Donavit moriens quod, violante, tibi,
 Id Patri, Matrique tuae, Patrique molesta
 Materes Morandi lite avert eripere.
 In superum tu magna foro, tua jura tuere,
 Tu seruo, tibi quae sunt data dona, quis.
 Eduxit quae te vivam, quae plorat ademptam,
 Turpe tibi est, laedi si patiare Domum.

..... le le

Haec sunt Raymundi Cutichii epigrammata vel inedita, vel
 etiam illa quae Roma, Parma, et Rhacusa edita fuerunt, multi-
 tagine alia in hoc manuscripto dederantur, sed Raphaël
 Radeglia laboris partem hic munum iustulit.

B.S.

Sl. 10. SK T 4206, bilješka Vlaha Stullija na kraju Radeljina
prijepisa epigrama

KUNIČEV ŽIVOT

ŽIVOTOPIS

Podatak da je Kunić rođen 24. siječnja 1719. sačuvan je u Matici krštenih župe Grad, u koju je upisan 17. svibnja te godine:

Natus est Stephanus Raimundus die 24 Januarii 1719 quę fuit feria 3 hora 22 e Stephano Stephani Cunich et Margharita filia Matthei Galani coniugibus. Quem ob imminens mortis periculum rite domi baptizavit R. D. Stephanus Rosi curatus. Postea dictus infans delatus fuit in Ecclessiam Cathedralem Sanctę Marię Maioris. Cui ego Petrus Antonelli sacras cęrimonias et pręces adhibui et nomen Stephanus Raimundus imposui. Patrini fuerunt E Marinus Martellini loco Ill(ustrissi)mi et Rev(erendissi)mi D. D. Raimundi Galani Arch(iepiscop)i Ancirani et Vica(r)ii Patriarch(a)lis Galat(ens)is, et Maria Raphaelis Primi.¹

Obitelj Kunić potječe iz Ošljega u Dubrovačkom primorju. Otac Stjepan (rođen oko 1685), težačkoga roda, stupio je u službu trgovca Ruđera Draghija i 1718. preselio u Dubrovnik. Iste se godine oženio pripadnicom građanske obitelji Margaritom Jelić

¹ Arhiv Dubrovačke biskupije, Knjiga krštenih župe Grad 8, 96v. Izvan kroatičkih biografskih priručnika i neki su drugi datumi uzimani za dan Kunićeva rođenja. Isusovački životopisac R. D. Caballero u *Bibliothecę scriptorum Societatis Jesu supplementa. Supplementum primum* (Romae: Apud Franciscum Bourlię, 1814, str. 123) kaže da je Kunić rođen 14. lipnja, a isti podatak prenose A. i A. de Backer, *Bibliothęque des ęcrivains de la Compagnie de Jęsus*, ser. 2, Lięge: Grandmont-Donders, 1854, str. 163. i D. Vaccolini u Tipaldovoj *Biografia degli Italiani illustri*, sv. 1. Venezia: Dalla tipografia di Alvisopoli, 1834, str. 55. Sommervogel pak (*Bibliothęque de la Compagnie de Jęsus*, sv. 2, Bruxelles: O. Schepens – Paris: A. Picard, 1891; pretisak Hęverlę-Louvain: ęditions de la Bibliothęque S. J., 1960, st. 1727) daje 17. siječnja, za čim se poveo i suvremeni *Dizionario biografico degli Italiani* (sv. 31, Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1985, str. 378-380; autorica natuknice M. Vigilante). U Wurzbachovu *Biographisches Lexicon des Kaiserthums ęsterreich* (sv. 3, Wien: Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1858, str. 76) donosi se samo godina rođenja. *Diccionario histęrico de la Compaņa de Jęsus. Biogrąfico-temątico*, sv. 3 (ur. Charles E. O' Neill, S. I., Joaquęn M.^a Domęnguez, S. I., Roma: Institutum Historicum Societatis Iesu, 2001, str. 2233), za koji je članak o Kuniću pisao Blaę Čavec, nudi točan datum. Na nepodudarnosti izvora u dataciji upozorio je W. J. van Neck u radu »Vittorio Alfieri negli epigrammi encomiastici di Raimondo Cunich«, *Annali Alfieriani del Centro Nazionale di Studi Alfieriani* 4 (1985), str. 130.

(1698-1787), s kojom je imao četvoricu sinova: Stjepan Rajmund bio je najstariji, Mato Joakim (1722-1766) postao je biskupijski svećenik, a Vlaho Josip (1725-1732) i Vlaho Ivan (1729-1730) umrli su kao djeca. Pjesnik je svoje prvo ime, Stjepan, naslijedio od djeda po ocu, a drugo ime, Rajmund, koje će uzeti kao redovničko, dobio je po majčinu stricu, dominikancu i kasnijem dubrovačkom nadbiskupu Rajmundu Gallaniju,² koji mu je nominalno bio kum na krštenju (mjesto njega prisustvovao je Marin Martellini).³

Ne zna se točna godina u kojoj je umro Kunićev otac, no Appendini pripovijeda kako je njegova majka ostala udovicom dok je on još bio dječak te kako je, prepoznavši njegovu darovitost i poslavši ga u školu, marljivo nastojala oko izgradnje njegova karaktera.⁴ Na isusovačkom kolegiju u Dubrovniku Kunić je stekao osnovnu naobrazbu, tadašnji niži tečaj (*inferiora*), nakon čega odlazi u Rim da bi postao isusovcem. Dubrovnik je napustio 1. listopada 1734. i nikada se više nije u njega vratio.⁵ Ljetopis dubrovačkoga kolegija bilježi da su toga dana u Italiju otputovali i dotadašnji rektor padre Francesco Maggi te četvorica mladića koje je »odveo sa sobom za naš novicijat«: Ivan Tudišević (17), Melkior Gučetić (16), Rajmund Kunić (15) – svi učenici Pietra Lazzarija – te Đuro Lučić (20).⁶

² Dubrovački je nadbiskup od 1722. do smrti 1727; »Gallani« je talijanizirani oblik prezimena Jelić.

³ Podatke o Kunićevu podrijetlu i obitelji preuzimam iz: N. Vekarić, »Podrijetlo Stjepana-Rajmunda Kunića«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), str. 197-205.

⁴ Usp. F. M. Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, sv. 2. Ragusa: Dalle stampe di Antonio Martecchini, 1803, str. 170.

⁵ Zasad je jedini izvor o njegovim vezama s obitelji i s Dubrovčanima uopće – izuzev onih nastanjenih u Rimu – šest pisama Ivanu Mariji Matijaševiću i tri braći Mihui i Luki Sorkočeviću. Objavila ih je V. Miović-Perić: »Ulomci korespondencije Rajmunda Kunića«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), str. 31-47. Dana 27. siječnja 1767. Kunić piše Matijaševiću kako su mu prestala stizati pisma iz doma i kako je od magistra Cencija primio vijest da mu je brat Mato teško bolestan. Mato je umro na sam Božić 1766. (v. N. Vekarić, *nav. dj.*, str. 204), što Kunić tada još nije znao. Do sljedećega sačuvanog pisma, iz prve polovine 1767, saznao je za bratovu smrt. U oba pisma vrlo su dirljive njegove riječi o tuzi zbog brata i zabrinutosti za staru i onemoćalu majku; v. V. Miović-Perić, *nav. dj.*, str. 38-39.

⁶ »Ljetopis dubrovačkoga kolegija – Chronicon Collegii Ragusini. 1559-1764. O stopedesetoj obljetnici smrti njegova najslavnijeg đaka Ruđera Boškovića, 1787-1937, izdao Miroslav Vanino D. I.«, *Vrela i prinosi. Zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima* 7 (1937), str. 66.

Kunić je stupio u Družbu Isusovu 20. studenoga 1734. U noviciatu mu je prvi učitelj bio Peruđanin Fabio Danzetta (1692-1766), o kojem Gioacchino Tosi, autor elogija Kuniću, piše da je prigrlio mladoga Dubrovčanina s osobitom brigom i nastojanjem oko njegove izobrazbe. U njemu je Kunić našao prijatelja i savjetnika sve do učiteljeve smrti.⁷ Potom je retoriku i klasične jezike i književnosti slušao kod Carla Rotija.⁸ Kunićev je studij retorike trajao dvije godine, kako je *Ratio studiorum* propisivao za one učenike koji su pokazivali osobitu sklonost k toj disciplini.⁹ Na studiju filozofije većinu mu je predmeta predavao Giambattista Faure (1702-1779), a matematičke Ruđer Bošković (1711-1787).¹⁰

Nakon što je završio viši stupanj isusovačke naobrazbe (*superiora*), uslijedio je za Kunića takozvani intersticij između studija filozofije i teologije, razdoblje koje je načelno trajalo pet ili šest godina, a u kojem isusovački magistri imaju dužnost držati nastavu na manjim Družbinim učilištima. Kunić je prvo pozvan u gradić Fermo na zapadnoj obali Jadrana, gdje je godinu dana predavao gramatiku; zatim poučava književnost (*humaniores litterae*) u umbrijskome gradu Città di Castello i u Firenci. Pišući opširnije o toj fazi njegova života, Appendini ističe da je Kunić u Firenci mogao izoštriti svoj klasicistički ukus okružen lijepim otjelovljenima ideja reda i sklada i da ga je ondje ljepota talijan-

⁷ O tome J. Tosius, *De vita Raymundi Cunichii commentariolum*. Romae: In typographeo Paleariniano, 1795, str. II-III.

⁸ Budući da je Rotijev utjecaj na Kunića morao biti snažan, vrijedi zabilježiti da su 1741. (u godini kad je i umro) u Padovi izišla njegova *Carmina et orationes* te da su u njegovoj raznovrsnoj poeziji uočeni odjeci Ovidija, Tibula, Propertija i Katula, dok mu je u govorništvu model Ciceron; v. F. Scifoni, *Dizionario biografico universale*, sv. 4. Firenze: David Passigli tipografo-editore, 1845-1846, str. 959.

⁹ V. R. G. Villoslada, *Storia del Collegio Romano dal suo inizio (1551) alla soppressione della Compagnia di Gesù*. Romae: Apud Aedes Universitatis Gregorianae, 1954, str. 101-102.

¹⁰ U svojoj živopisnoj, ali nažalost ne sasvim pouzdanoj literarnoj povjesnici *Dubrovačka književnost* Ivan Stojanović prenosi sljedeću anegdotu: »Kad bi Bošković u rimskom liceju *ex cathedra* predavao svoje fizičke i matematičke lekcije, i kad bi se izdigao iznad razuma svojijeh slušalaca, tad bi mu Kunić dosta puta presjekao riječ, i ponukao ga, – govoreći mu *naški*, – da se snizi do shvaćanja učenika«; I. Stojanović, *Dubrovačka književnost*. Dubrovnik: Srpska Dubrovačka Štamparija A. Pasarića, 1900, str. 191. Posve je isto, no o sebi na Kunićevu mjestu, prema Appendinijevu kazivanju pripovijedao Džamanjić; v. F. M. Appendini, *De vita et scriptis Bernardi Zamagnae patricii Rhacusini commentariolum*, Jaderae: Typis Joannis Demarchi Typographi Gubernialis, 1830, str. 13.

skoga pjesništva navela da se okuša u sastavljanju stihova na tom jeziku, pri čemu nisu izostale hvale njegovih slušatelja. No nakon što je shvatio da talijanska poezija nije ona koju treba njegovati, na poticaj prijatelja i subrata Alfonsa Nicolaija okrenuo se latinskoj, te je – nadahnut Ovidijevim i Tibulovim djelima, ali povrh svih Katulovim – napisao neke elegije koje su »protiv njegove volje objavljene tiskom«.¹¹

Još su neki Kunićevi suvremenici, uz Appendinija, zabilježili da je pisao i talijanske stihove, ali se u naše vrijeme nije znalo za kakav rukopis ili tiskano izdanje koje bi potkrijepilo takve tvrdnje. Međutim, u odnedavno poznatijoj rukopisnoj ostavštini Rudera Boškovića, koja se čuva u Knjižnici Bancroft u Berkeleyu, nalazi se i list obostrano ispisan Kunićevom rukom, s talijanskim stihovima i velikim brojem ispravaka i nadopuna zbog kojih pretpostavljam da je riječ o njegovoj radnoj verziji. Teže je ipak znati, s obzirom na to da pjesma nema nikakva natpisa, je li posrijedi autorski tekst ili prijevod.¹² Moguće je, dakle, da se takvih rukopisa s talijanskim pjesničkim pokušajima u budućnosti nađe i više.¹³

Iako se većina izvora slaže da je Kunićeva magistarska praksa trajala ukupno šest godina, nijedan ne navodi precizno godine u kojima je boravio izvan Rima ni onu u kojoj je započeo studij teologije na Rimskom kolegiju. Martinović donosi podatak da je predavati retoriku u novicijatu Svetog Andrije na Kvirinalu počeo 1751. Ako je točno što navodi Tosi, da je na to mjesto postavljen tijekom četvrte godine teologije, na studij je vjerojatno

¹¹ V. F. M. Appendini, *Notizie*, str. 163 (zapravo 171). Ne zna se točno o kojim je Kunićevim elegijama riječ. Koliko je poznato, dvije su najranije objavljene »Ad Josephum Dionysium Cribellum epistola« tiskana 1756. i »Ad Benedictum XIV quum ex gravi morbo convaluisset elegia« iz 1757, o čemu više u odjeljku o Kunićevu stvaralaštvu u tom žanru. Ranije nastale elegije koje se mogu datirati, »Ad amicum in Illyrico prope Epidaurum rusticantem« iz 1738. i »De Francisco Lotharingio Romanorum Imperatore electo« iz 1745. nisu bile tiskane, prva do 1811, a druga nikada.

¹² The Bancroft Library, University of California, Berkeley, *Ruggero Giuseppe Boscovich Papers*, BANC MSS 72/238, ser. 1, br. 180, fol. 17. Mikrofilmovi pjesničkoga dijela ostavštine u vlasništvu su Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

¹³ Slično tomu, do sada nije bilo poznato da bi se Kunić bavio prepisivanjem tekstova drugih autora, no danas znamo za jedan prijepis poezije Bara Boškovića, koji je došao u Dubrovnik iz Italije, a u kojem je jedna od tri prepisivačke ruke Kunićeva: DADU 62, Memoriae, sv. 33, *Pjesme Bara Boškovića*, fol. 8v-10v, 31r-64r.

stupio 1748/49; prema tome bi njegova posljednja nastavna godina u Firenzi bila 1747/48, a prva, u Fermu, 1742/43, do kada je bio završio trogodišnji studij filozofije i, prije njega, gramatiku, *humaniora* i retoriku u novicijatu.¹⁴ Iz vremena studija teologije sačuvana je – tako reći slučajno, jer je pjesnik na praznoj poledini presavijena pa raspolovljenog lista ispisao po desetak stihoa radne verzije prijevoda *Ilijade* (ti listići danas pripadaju rkp. AMB 997) – molba Kongregaciji za indeks i odgovor kojim mu se dopušta čitanje knjiga iz gramatike, retorike, poetike, filozofije i drugih »profanih« područja, ako im sadržaj nije opscen i ako se ne kosi s istinama vjere.¹⁵

Za svećenika je bio zaređen 1750, a svečane redovničke zavjete u Družbi Isusovoj položio je 2. veljače 1752. Retoriku je na Kvirinalu predavao petnaest godina, do 1765. Tosi njegova profesorska postignuća prisposobljuje s Izokratovima: iz Kunićeve *officina eloquentiae* izišli su kasnije proslavljeni povjesničar umjetnosti i arheolog Luigi Lanzi, prevoditelj Francesco Maria Lucchini, komentator Diogena Laercánina Ignazio de Rossi, čuveni epigrafist Stefano Antonio Morcelli, Giuseppe Marotti i Bernard Džamanjić. Elogij Lanziju – svjedočanstva radi – spominje njegova prvog učitelja Kunića kao velikog čovjeka koji se tako trudio oko Lanzija da ga je ovaj poslije naslijedio na mjestu profesora grčke i rimske književnosti, čije mu je ljepote Kunić otkrivao.¹⁶ Mladi je Džamanjić u rimski zavod iz Dubrovnika stigao ujesen 1753. Tri godine poslije Kunić u pismu Matijaševiću javlja: »Džamanjić se drži junački«. Koliko znamo iz oskudno sačuvane korespondencije, Kunić Dubrovčanima u to vrijeme nabavlja

¹⁴ V. I. Martinović, »Rajmund Kunić«, u: *Leksikon hrvatskih pisaca*. Autor koncepcije K. Nemec. Urednici D. Fališevac, K. Nemec, D. Novaković. Zagreb: Školska knjiga, 2000, str. 410; Tosi, *nav. dj.*, str. VIII. Ovdje je riječ samo o pokušaju rekonstrukcije, a za precizne podatke bilo bi prije svega potrebno konzultirati upisnike i druge primarne izvore u arhivima Družbe i njezinih učilišta. No ne može biti točno što, prema Sommervogelu, navodi *Dizionario biografico degli italiani*, da je Kunić nastavnik retorike u kući S. Andrea al Quirinale od 1761, a na Collegio Romano od 1768; usp. *nav. dj.*, str. 378.

¹⁵ Tekst molbe, pisan Kunićevom rukom, glasi: »EE. SS. Raimondo Cunich della Compagnia di Gesu in età d'anni 29 avendo fatti i suoi studi di Rhetorica, e Filosofia, ed avendo insegnata per 6 anni lingua latina, e lettere umane, studiando attualmente Teologia, supplica umilmente l'Eccellenze loro della facoltà di tenere presso di se e leggere libri proibiti, che d'ha gratia, quam Deus &.« Odobrenje Kongregacije datirano je 12. ožujka 1748.

¹⁶ V. *Elogio dell'abate don Luigi Lanzi tratto dalle sue opere del cavaliere Onofrio Boni di Cortona*. Pisa: Presso Niccolò Capurro, 1816, str. 5.

knjige te 1754. preko Krista Staya šalje pjesnika Cevu, dok ostale naručene još traži. Zatim ih savjetuje o književnim pitanjima, pa u pismu subratu Matijaševiću iz 1756. iznosi mišljenje da zbirka dubrovačkih pjesnika koju mu je poslao – Lukarevića, Rogačića, Petrovića i Đurđevića – više ne bi imala uspjeha jer je ukus u odnosu na prethodno stoljeće postao rafiniranijim. U istome pismu žali zbog smrti Vlaha Bolića, zahvalan Matijaševiću što je brižno sačuvao Bolićevu poeziju, koje bi dio sigurno vrijedilo štampati.¹⁷

U ovome periodu Kunić je održao jedini govor koji mu je izišao tiskom, *Clemente XIII Pontifice Maximo renuntiato oratio*, 31. kolovoza 1758, u Rimskom kolegiju, kada su isusovci željeli odati počast Družbi vrlo sklonu Carlu Rezzonicu, izabranom za papu 6. srpnja. Istom razdoblju pripadaju i neke Kunićeve stihovane poslanice (Duriniju, Bonamiciju, Buoncompagniju) i elegije, kao što su one posvećene Benediktu XIV, Crivelliju, Ricciju, Klementu XIII, Boškoviću i Džamanjiću, koji 1764, kao devetnaestogodišnjak, objavljuje spjev *Echo* zajedno s učiteljevim prepjevima Teokrita, Homera, Kalimaha, Mimnerma i epigrama iz Grčke antologije, što svjedoči da je Kunićev prevoditeljski rad tada bio vrlo intenzivan, a možda i pomiče donju granicu njegova bavljenja *Ilijadom*, koje je, prema nekim izvorima, trajalo dvanaest godina do izdanja 1776.

U razdoblju u kojem je predavao retoriku isusovačkim novacima na Kvirinalu, Kunić je postao i članom tada vodećega književnog društva, Akademije Arkadije. Točna godina njegova ulaska u Arkadiju nije poznata. Godina 1734, naime, koju donosi Knezović, preuranjena je, jer je Kunić te jeseni tek stigao u Rim kao petnaestogodišnjak.¹⁸ Osim toga, iz njegove se elegije »Ad Myraeum Arcadiae custodem« jasno iščitava da je u akademiju primljen za mandata Michelea Giuseppea Moreija, koji je generalni kustos od 1743. do 1766. Okvirnu dataciju, oko 1750, donosi »imenik« *Gli arcadi dal 1690 al 1800*, a Predrag Stanojević, koji je u Rimu proučavao izvorne arhivske dokumente o Dubrovčanima u Arkadiji, prvi trag o Kunićevu nastupu u akademiji nalazi u 1755. godini.¹⁹

¹⁷ Više o pismima, i njihovu transkripciju, v. u: V. Miović-Perić, *nav. dj.*

¹⁸ Usp. S. Slade, *Fasti litterario-Ragusini. Dubrovačka književna kronika*. Preveo i bilješkom popratio Pavao Knezović. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001, str. 252. Knezović ne navodi izvor. Moguće je da je posrijedi tiskarska pogreška, pa je 1734. otisnuto mjesto 1754.

¹⁹ V. P. Stanojević, *Kraj književnosti starog Dubrovnika*. Beograd: Filološki fakultet i Narodna knjiga, 2002, str. 17.

Sredina osamnaestoga stoljeća upravo je vrijeme kad Arkadija – kao predvodnik književnoga pokreta koji je, reagirajući na poetiku Settecenta, promicao novi književni ukus, *il buon gusto* – ispunja svoju svrhu, postupno gubi utjecaj i sve više biva izvrgnuta kritikama i ismijavanjima.²⁰ Ipak, ne prestaje čuvati tradiciju koja je od osnutka 1690. naglašeno pastoralna: svaki je član *pastor Arcadiae* (P. A.) i dobiva dvodijelno pastirsko ime (prvo mu se daje ždrijebanjem, drugo bira sam prema kojem grčkom lokalitetu), pa su na okupljanjima nerijetko i odjeveni poput pastira i pastirica,²¹ simbol im je Panova siringa, sjedište na Janikulu (od 1726) naziva se Bosco Parrasio, povremeno se održavaju »Giuochi Olimpici« s pet disciplina u kojima se testiraju pjesničke vještine natjecatelja. Sretan spoj između upotrebe pogansko-mitološke simbolike s jedne i katoličkog svjetonazora te snažne oslonjenosti na instituciju pape s druge strane omogućen je zahvaljujući evanđeoskom izvještaju o Isusovu rođenju čiji su prvi svjedoci bili pastiri; stoga je zaštitnik akademije Gesù Bambino, a betlehemski događaj jedan od neizostavnih motiva u poeziji Arkadana. Društvo je imalo statut, koji je na latinskome sastavio jedan od osnivača ali kasnije odmetnik, Gian Vincenzo Gravina, te ga prezentirao 1696. u obliku Zakonika dvanaest ploča. Uvjeta za članstvo u akademiji bilo je nekoliko. Prvi je kriterij bio dobni: samo iznimno u nju su primani kandidati mlađi od 24 godine. Bilo je potrebno da ih odlikuje dobro podrijetlo i vladanje, da već posjeduju stanoviti ugled u društvu, te da su stručnjaci u nekom području znanja.²² U Arkadiju su tako bili upisani brojni učenici ljudi, filozofi, fizičari, matematičari, prirodnjaci, liječnici, pravnici, no ona je prvenstveno bila literarno udruženje, ustanovljeno s nakanom da reformira dotadašnju književnu poetiku. Novi ukus zapravo je

²⁰ Carini upravo period Moreijeva predsjedanja naziva »l'Arcadia degenerata«; navodim prema: G. Natali, *Il Settecento*, sv. 2. Milano: Dottor Francesco Vallardi, 1936, str. 648. Uz Natalija izvori prikaza o Arkadiji ovdje su: E. Portal, *L'Arcadia*. Milano: Remo Sandron, 1922; W. Binni, »Il settecento letterario«, u: *Storia della Letteratura Italiana*, E. Cecchi; N. Sapegno (ur.), sv. 6, *Il Settecento*. Milano: Garzanti, 1984.

²¹ Arkadija je bila prva talijanska akademija koja je dopustila znatniju uključenost žena. Više o njihovoj ulozi i postignućima u tom književnom društvu: S. M. Dixon, »Women in Arcadia«, *Eighteenth-Century Studies* 32.3 (1999), str. 371-375.

²² V. G. M. Crescimbeni, *Storia dell'Accademia degli Arcadi istituita in Roma l'anno 1690 [...] pubblicata l'anno 1712*. Londra: presso T. Becket Pall-Mall; dalla Stamperia di Bulmer e CO, 1804, str. 13-14.

temeljila na tradicionalnom humanističkom obrazovanju i u skladu s klasicističkim strujanjima pozivala na oponašanje (*imitatio*) klasika: najvažniji su uzori – bilo autorima na talijanskom bilo onima na latinskome jeziku – ovisno o pjesničkim vrstama, bili Homer, Anakreont, Pindar, Teokrit, Vergilije, Horacije, Dante, Petrarca, Berni. Sa snažnijom produkcijom na talijanskom, do 1780. akademija je objavila trinaest svezaka *Rime degli Arcadi*, četiri prozna izdanja te tri latinske zbirke, *Arcadum carmina*, uz još golem broj pojedinačnih, najčešće prigodničarskih publikacija.

U sedam takvih – koliko je danas poznato – te u trećem svesku *Arcadum carmina*, sudjelovao je svojim stihovima i Kunić. Osim toga, da je uživao velik ugled u tom udruženju, u kojem je nosio ime Perelaus Megarides (Perelao Megaride, Megarense), svjedoče i izbori za cenzora (čija je dužnost proučiti i prosuditi sadržaj djela koja se objavljuju) 1756, 1764, 1775-1776. i 1779-1783. te za kolegu (*vicecustode*, jedan od dvanaestorice pomoćnika glavnoga kustosa) 1792-1793, a šest mjeseci nakon njegove smrti upriličena je *adunanza* na kojoj je Agostino Chigi održao posmrtni govor, dok je nekoliko članova, među kojima i Dubrovčanin Marko Faustini Galjuf, recitiralo stihove njemu u čast.²³

Drugo književno društvo kojega je Kunić bio članom bila je Accademia degli Infecondi, osnovana daleke 1613, a nakon perioda zamrlosti ponovno oživljena četrdesetih i pedesetih godina osamnaestog stoljeća zalaganjem Giuseppea Ercolanija (1672-

²³ V. P. Stanojević, *nav. dj.*, str. 18. Ti su podaci dokaz da neće biti točno što tvrdi Knezović, da je Kunić član Arkadije do 1766. (usp. S. Slade, *nav. dj.*, str. 252), odnosno da je društvo napustio »zbog nekritičkog odnosa prema književnim plodovima njegovih članova«; usp. P. Knezović, »Elegije Rajmunda Kunića«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), str. 115. Arkadija i njezina zbivanja nerijetko se pojavljuju kao nadahnuće u Kunićevim pjesmama; usp. elegije »Ad Benedictum XIV quum ex gravi morbo convalescisset elegia«, »Ad excellentissimum principem Abundium Rezzonicum Clementis XIII fratris filium senatorem urbis Romae declaratum elegia«, »Ad Myraeum Arcadiae custodem elegia«, »Arcadia instaurata a Clemente XIII P. O. M. elegia«, »Ad Achamantem Pallantium supremum Arcadiae custodem de Myraei Ropheatici obitu atque apothesi elegia«, »Myraeo Arcadum custode iterum declarato«; hendekasilabe »Ob Myraeum Supremum Arcadiae Custodem ab asello contumeliose protritum«, »Ad Arcadium cum quidam in eo coetu contra legem ac morem obscenum carmen recitasset«; epigrame *Vot.* 15, *Enc.* 16, 31, 33, 85, 104, 132, 146, 147, 155-158, 206, 283, 337, 355, 405, *Sat.* 5, 656, 675, 854, 869, 921, 1062, 1117, *Sep. et Lug.* 45, 50, *Var.* 88, 295, 296.

1759). On u svojoj palači organizira tjedne sastanke na kojima se čitaju i komentiraju prozni i pjesnički tekstovi, najčešće snažne religiozne inspiracije, budući da je akademiju posvetio Bogorodici i njezinu Sinu i da je ona, bilo kao članove, bilo kao slušatelje, u velikom broju okupljala rimske svećenike i prelate. Istaknuta su ostvarenja objavljena u zbirci *Prose e versi degli Accademici Infecondi* (Roma: Presso Salomoni, 1764), u kojoj, među ostalima, sudjeluju Metastasio, Morei, Orsini, Salvioni, Petrosellini, Renazzi, Visconti i sam Ercolani, a Kunić je predstavljen pjesmama »De Beata Maria Virgine in coelum assumpta carmen«, »Matri moestissimae carmen« i »De acerbissimo Christi cruciatu ac Beatae Virginis Matris moerore elegia«.

Od 1765. godine Kunić se nalazi na središnjem i najvažnije misusovačkom učilištu, Collegio Romano, na kojem će biti profesor retorike sljedećih deset godina. U tome se desetljeću neosporno afirmira i kao izvorni latinistički pjesnik i kao prevoditelj. Kao pjesnik latinist istaknuo se zahvaljujući ulasku njegovih pjesama u prigodničarska izdanja, u zbirke akademija *Infoecundorum* 1764. i *Arcadum* 1768. te nadasve u antologije katulovskih elegija u Varšavi 1771. odnosno misusovačke poezije u Cremoni godinu kasnije. Kao prevoditelj stekao je ugled prepjevima Teokrita, Homera, Kalimaha, Mimnerma i epigrama tiskanima uz Džamanjićevu *Jeku* 1764. te samostalnim izdanjem prepjeva epigrama iz Grčke antologije, *Anthologica sive epigrammata Anthologiae Graecorum selecta Latinis versibus reddita* 1771.²⁴ Istodobno priprema i svoj *opus summum*, prepjev Homerove *Ilijade* na latinski, koji će ugledati svjetlo dana 1776.

U siječnju 1767. subratu Matijaševiću u Dubrovnik, u tuzi zbog bratove teške bolesti i majčine samoće, javlja da je vrlo dobro zdravlja, da radi s velikim brojem učenika, no da se ne štedi

²⁴ Jedan primjerak izdanja Kunić je po Ignaziju Buoncompagniju poslao Francesco Mariji Zanottiju u Bolognu. Osamdesetogodišnjak Zanotti 29. svibnja 1772. uzvraća mu zahvalnim i pohvalnim riječima: »Io vo leggendo con mio sommo piacere i begli epigrammi che V. R. così graziosamente e con tanta leggiadria ci ha fatti latini. Essi mi ritornano alla memoria e mi fanno sentir quei dilette che io ebbi una volta leggendo cose bellissime di questo genere, quando le Muse non mi avevan per anche abbandonato [...] Da tutto questo intenderà V. R. e quanto mi sia piaciuto il suo elegante libro, e quanto gradito e quanto caro mi sia il dono che per mezzo di Monsignor Boncompagni ha voluto farmene«; *Opere scelte di Francesco Maria Zanotti*, sv. 1. Milano: Dalla Società Tipografica de' Classici Italiani Contrada del Capuccio, 1818, str. 675.

u nastojanjima da ih pravilno uputi u studij i održi stegu, što mu dobro uspijeva.²⁵ Nastavu retorike na Rimskom su kolegiju istodobno držala dvojica profesora. Kunić, koji je odmijenio Giuseppea Mariju Mazzolarija, dijelio je katedru s Antoniom Marijom Ambrogijem (1713-1788), prevoditeljem Voltaireovih tragedija, svih djela Vergilijevih te Ciceronovih pisama. Ambrogi je napustio mjesto 1772. te ga je u posljednjem godištu pred ukinuće Družbe naslijedio Girolamo Morcelli.²⁶

U skladu s *Ratio studiorum*, temeljnim provedbenim dokumentom isusovačke naobrazbe, nastava retorike završni je stupanj prve, niže razine obrazovanja (*humaniora*). Prethodi joj trogodišnji studij gramatike latinskoga te grčkoga, s čitanjem tekstova kao što su Ciceronova pisma, Ovidije, katekizam na grčkome, zatim Ciceronovi filozofski spisi, pročišćeni Katul, Tibul, Propercije i Ovidije, izbor iz Vergilija, Ezop i Ivan Zlatousti, te jedna godina na kojoj se, pod nazivom *humanitas*, nastavlja s lektirom u koju ulaze Ciceronovi govori, rimski historiografi, Vergilije, Horacije i epigrami, odnosno Izokrat, Platon, Plutarh, Teognid i drugi. Nastava retorike trajala je nakon toga godinu dana, ili dvije za skolastike koji bi se u njoj osobito istaknuli. Osnovni je priručnik šesnaestostoljetni *De arte rhetorica libri tres, ex Aristotele, Cicerone et Quintiliano deprompti* isusovca Suáreza, pa se Aristotel i Ciceron proučavaju kao izvorišta retoričkih pravila, a primjeri koje se nastoji oponašati u praksi pronalaze se u Cicerona, Demostena, Platona, Tukidida, Homera, Hezioda, Pindara, te trojice istočnih crkvenih otaca, Bazilija, Grgura Nazijanskog i Ivana Zlatoustog.

²⁵ »Io sto di ottima salute, ho scuola assai numerosa, e non risparmio fatica per mandarla innanzi nello studio e tenerla in buona disciplina, e veggio grazie al Sig(nore) che le mie fatiche non sono inutili«; V. Miović-Perić, *nav. dj.*, str. 38.

²⁶ Prema: »Elenco dei rettori e professori del Collegio Romano (1551-1773)« u: R. G. Villoslada, *nav. dj.*, str. 336. Villoslada je i u nastavku temeljni izvor za prikaz isusovačke nastave retorike i zbivanja u kolegiju, osobito str. 100-102, te 263-267, uz ogled V. Horvata, »Geneza isusovačkog obrazovnog sustava« u: Sv. Ignacije Loyolski, *Načela duhovnosti*. Split: Verbum, 2008, str. 321-331. Iako je *Ratio studiorum* iz 1599, koji je određivao putanju naobrazbe u kolegijima Družbe Isusove, bio fleksibilan plan koji se moglo prilagođavati prema zahtjevima doba i krajeva u kojima se primjenjuje, Villoslada pretpostavlja da se nigdje nije provodio s tolikom točnosti kao na Rimskom kolegiju; v. str. 100.

Tijekom cijele školske godine, od svečanosti na njezinu početku prvih dana u studenome pa do spomendana Svetog Alojzija Gonzage 21. lipnja, kad god su isusovci upriličavali proslave povodom krupnijih događaja u svjetovnom i religioznom životu Rima (kao što je izbor novoga pape ili kardinala, beatifikacija ili kanonizacija, pobjeda katoličke vojske u bitkama, rođenje nasljednika koje vladarske loze, posjeti pape, prelata i veleposlanika) ili povodom važnijih datuma u crkvenom kalendaru, obavezan je dio priredbe bio govornički i pjesnički nastup ne samo odličnih učenika nego i profesora retorike i predmeta *humanitas*. I Kunić je u takvim prigodama govorio pred publikom, kako je poznato iz popisa imena učitelja koji su nastupali i iz sačuvanih govora i stihova koji su, nažalost, iznimno rijetko datirani.

Collegium Romanum, smješten u monumentalnoj zgradi koju je isusovcima 1584. poklonio Grgur XIII, bio je u drugoj polovini osamnaestog stoljeća uz sveučilište Sapienza vodeća obrazovna ustanova u Rimu, s jednom od najbogatijih knjižnica, koja je još 1712. posjedovala preko šezaset tisuća knjiga.²⁷ U kolegiju je obično boravilo oko 150 do 170 isusovaca, od čega stotinjak studenata i tridesetak profesora, uz svećenike i braću uposlene u raznim Družbinim djelatnostima.

Desetljeće u kojem ondje predaje i Kunić bilo je najburnije razdoblje u dotadašnjoj povijesti Družbe. Zbog rastućega neprijateljstva prema tom redu u prekooceanskim i zapadnoeuropskim zemljama, zatvaranja i progon isusovaca iz Portugala počeli su još 1758, iz Francuske 1763, Španjolske i Napulja 1767. te Parme 1768. Vladari su raspuštali Družbu u svojim zemljama svjetovnom vlašću, ali su zahtijevali da ona bude dokinuta i odlukom najvišega crkvenog poglavara. Pod pritiscima kojima se uspio oduprijeti papa Klement XIII. Rezzonico, u petoj godini pontifikata popustio je njegov nasljednik Klement XIV. Ganganelli. Breve *Dominus ac Redemptor*, kojim se Družba ukida, potpisao je 21. srpnja 1773. Desetak dana poslije, kada su patri proslavili svetkovinu svojeg osnivača Svetog Ignacija, general Lorenzo Ricci – čiji je izbor 1758. Kunić pozdravio jednom elegijom – piše Cordari kako su subraća odlučna da se održe koliko mogu i kako im je

²⁷ Više o tome: H. Gross, *Rome in the Age of Enlightenment: The Post-Tridentine Syndrome and the Ancien Regime*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, str. 235.

jedina misao očuvati pripadnost Družbi i zvanje, ali i kako ih je sve svladao nemir i strah.²⁸ Kada je breve i službeno objavljen 16. kolovoza, za isusovce u Rimu, kojih je tada bilo gotovo tisuću, ali i u drugim zemljama (ne uključujući Rusiju i Prusku, gdje papina odredba nije imala autoritet), uslijedila je »quella notte tristissima«, kako je naziva Mazzolari. Družba je bila razvlaštena od svega imutka. U Rimski kolegij, nekadašnji *omnium nationum seminario*, upali su naoružani vojnici. Isusovcima nije bilo dopušteno izići dok ne dobiju svjetovna i uobičajena svećenička odijela; bio im je zabranjen čak i ulazak u crkvu, dok je u atrij bila postavljena malena tržnica. Nakon osam dana morali su napustiti kolegij i, prema vlastitom izboru, živjeti kao laici ili ostati svećenici podvrgnuti vlasti biskupa.

Kunić je, kao i većina isusovaca, odabrao svećeničko odijelo i postao *abate*, no za razliku od mnogih koji su se vratili u svoj zavičaj, on je ostao u Rimu i intenzivnije se povezao s aristokratskim i salonskim krugovima u kojima je zbog svoje erudicije i nenametljivosti rado priman posjetitelj. Istodobno je nastavio predavati na nekadašnjem kolegiju. Papa, naime, nije htio dopustiti da propadne tako veliko učilište, te ga je predao u ruke svjetovnomu kleru. Na većinu mjesta postavljeni su pripadnici biskupij-skoga svećenstva, a uprava je povjerena trojici kardinala: Marcantoniju Colonna, Andrei Corsiniju i Francescu Saveriju Zeladi. Kako povjerenstvo nije moglo dobiti zamjenu za sve isusovačke predavače, našlo se u situaciji da neke od njih zamoli da se vrate na zavod. Povijest je tako ponovno predavao bivši isusovac Lazzeri, gramatiku Caruana, a Kunić, Marotti i Petrucci imenovani su profesorima retorike i grčkoga.²⁹

²⁸ Vidi G. Castellani, *La società romana e italiana del Settecento negli scritti di Giulio Cesare Cordara*. Roma: Edizioni Abete, 1967, str. 276. Cordara je u memoarskom spisu *De suis ac suorum rebus aliisque suorum temporum usque ad occasum Societatis Iesu commentarii* ostavio dragocjeno i u znatnoj mjeri nepristrano svjedočanstvo o turbulentnim okolnostima koje su zadesile Družbu. Osobito je zanimljivo poglavlje u kojem raspravlja o dobrim učincima ukinuća za njihovu zajednicu, kao što je i Kunić u nevoljama koje su dovele do ukidanja vidio priliku za rast u krepovima i vjeri (elegije »De bono aerumnae« i »Ad amplissimum virum Balthassarem Odescalchium tempore abolitionis Societatis Jesu«).

²⁹ Više o tome: H. Gross, *nav. dj.*, str. 236; R. G. Villoslada, *nav. dj.*, str. 315. Iz toga kasnijeg razdoblja profesorskoga rada sačuvano je među Kunićevim autografima više od stotinu listova s učeničkim proznim ili stihovanim sastavcima kojima su odgovarali na zadatke i vježbe u nastavi retorike. Na po-

Prihvativši poziv da predaje na novome zavodu, na kojem će ostati do smrti 1794, Kunić je odbio ponudu da za veću plaću postane profesorom retorike na sveučilištu u Pisi. Tumačenja takve odluke u literaturi su dvojaka. Prema jednima do nje je došlo zato što kardinal Zelada nije dopustio da kolegij ostane bez tako kvalitetna nastavnika ili pak zato što sam Kunić nije htio ostaviti grad u kojem je dugo živio i stekao čvrste prijateljske odnose (Tosi) pa je dopustio prijateljima da ga nagovore na ostanak (Renazzi). Prema drugima prednost pred Pisom dao je razgovorima s učenom damom Marijom Pizzelli (Tommaseo), za koju su ga, štoviše, vezali duboki osjećaji (van Neck).³⁰ Spomenuta dama zauzela je važno mjesto kako u Kunićevu životu tako i u njegovu epigramatskom stvaralaštvu. Stoga joj je potrebno posvetiti veću pozornost.

Maria Cuccovilla Pizzelli (Pezzelli) rođena je 1735. u Rimu u građanskoj obitelji. Udala se za Giovannija Pizzellija s kojim je imala dvoje djece, blizance Violantu i Pier Luigija. Općepriznatu učenost stjecala je od rane mladosti, kad su joj među poučavateljima bili Jacquier, Sacchini i Van Stryp. Poznavala je fiziku, filozofiju, građansko pravo, povijest i pjesništvo, francuski, španjolski, engleski, latinski i grčki. Latinskomu ju je učio Kristo Stay, a grčkomu Kunić.

U njezin salon otvoren u palači Bolognetti u blizini Piazze Venezia, kojim se natjecala za prvenstvo sa salonom markizice Boccapaduli, zalazila su najveća imena onodobnoga rimskog kulturnog života, i talijanska i inozemna: Monti, Alfieri, Viscon-

ledini lista redovito je napisano prezime učenika, a godina je bilježena rijetko; pojavljuju se samo godišta 1780, 1782, 1784. i 1792. Listići se nalaze u rkp. AMB 988, 989, 990, 993, 995, 996, 998, 999, 1000, 1001, 1002, 2246, 2248. Zanimljivo je da su među listićima sačuvane i dvije roditeljske ispričnice, koje se ovdje donose kao autentično svjedočanstvo o školskoj svakodnevici onoga vremena: »Casa 23. Marzo 1779. Marianna Van Roÿ nel atto che distintamente riverisce il Sig.^{re} D. Raimondo Cunich le fa sapere che questi due giorni Antonio non pote venire in scola e con piena stima si rassegna; »È pregato il Pre' Maestro à scusare Angelo Antonio Ferranti se mancò Venerdi, e Sabato mattina alla scuola per causa legitima. Bartolomeo Ferranti« (bez datuma).

³⁰ V. G. Tosi, *nav. dj.*, str. IX; F. M. Renazzi, *Storia dell'Università degli studi di Roma detta comunemente la Sapienza che contiene anche un saggio storico della letteratura romana dal principio del secolo XIII sino al declinare del secolo XVIII*, sv. 4. Roma: Nella Stamparia Pagliarini, 1804, str. 356; N. Tommaséo, *Dizionario estetico*. Firenze: Successori Le Monier, 1867, st. 290; W. J. van Neck, *nav. dj.*, str. 133-134.

ti, Pizzi, Canova, Kauffmann, A. Verri, Renazzi, Rezzonico, A. Chigi, B. Stay, Odescalchi, Serassi, G. Rossi, Cimarosa, Mengs, David, Goethe, Herder, Walsh i drugi. U salonu se vode učeni razgovori, recitira poezija, sluša glazba, upriličuju izvedbe dramskih djela, igraju društvene igre.³¹ Kunić ga je počeo pohoditi vjerojatno 1772. ili 1773. Ostavši zadivljen vrlinama, naobraženošću i otmjenošću njegove vlasnice, komplimentirao je njoj i članovima njezine obitelji stotinama epigrama koji su kasnije iz različitih rukopisa u njegovoj i ostavštini njegovih prijatelja okupljeni trudom priređivača Radelje u ciklus »Liber carminum ad Lydam«. Kunić je naime Mariji Pizzelli dao pjesnički pseudonim Lida, koji su prihvatili i drugi posjetitelji salona, pa je i zbirka pjesama objavljena njoj u spomen 1808, godinu dana nakon njezine smrti, nosila naslov *Accademia poetica in sette lingue per la morte di Maria Pizzelli nata Cucovilla fra i poeti Lyda, insigne letterata romana* (Rim: Dalle stampe di Gioachino Puccinelli).

Prema Tosiju, pjesnik je Lidi svakodnevno donosio barem jedan ako ne i više epigrama kao svoj dar ili, kako je sam volio reći, zadatak.³² U vezi sa salonom Pizzelli pojavljuju se i spomenuta svjedočanstva nekih suvremenika o Kunićevu stihotvorstvu na talijanskom jeziku. Gorani izvješćuje: »L' abbé *Kunig* a écrit en latin et en italien sur différens sujets; il se fait lire avec plaisir«, a Silvagni, koji svoju povijest rimskoga društva u osamnaestome stoljeću temelji na dnevnicima Kunićeva poznanika Luke Antonija Benedettija (u. 1837), piše da je Kunić udvarao Mariji Pizzelli pod imenom Lida i svaki put kad je bio u njezinoj kući čitao

³¹ O M. Pizzelli, njezinu salonu i Kunićevu mjestu u njemu starija su izvješća J. Gorani, *Mémoires secrets et critiques des cours, des gouvernemens, et des mœurs des principaux états d'Italie*, sv. 2. Paris: chez Buisson, 1793, str. 321-327; D. Silvagni, *La corte e la società romana nei secoli XVIII e XIX*, sv. 1. Firenze: Tipografia della Gazzetta d'Italia, ²1882, str. 365-367; L. Rava, *Un salotto romano del Settecento »Maria Pizzelli«*. Roma: Tipografia del Senato, 1926; F. Martini, »Donne, salotti e costumi«, u: *La Vita italiana durante la Rivoluzione francese e l'Impero*, 2. dio. Milano: Treves, 1897, str. 351-352; u nas Š. [= Č. Čičin Šain], »Dubrovčanin Kunić u Rimu u salonu donne Marie Pizzelli«, *Novo doba* 21.119 (1938), str. 10. Za recentne studije v. T. Smerdel, »Kancnjer Rajmunda Kunića«, u: *Zbornik Zagrebačke klasične gimnazije 1607-1957*. Zagreb: Izd. Odbor za proslavu 350 godišnjice Klasične gimnazije, 1957, str. 533-546; L. Paljetak, »Rajmund Kunić u salonu Marije Pizzelli«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 34 (1996), str. 185-195.

³² V. G. Tosi, *nav. dj.*, str. XVII.

joj koju odu, madrigal, kanconu.³³ Drugo svjedočanstvo, mladoga Danca njemačkog podrijetla Friedricha Müntera (1761-1830), koji se zaustavio u Rimu na putu prema Dalmaciji i Grčkoj, oslikava Kunića kako u salonu Pizzelli rado igra šah i kako dolazi gotovo svakodnevno: danju živi povučeno kod kuće, no svaku večer posjeti salon. Glasovit je pjesnik, nikad se ne smije i teško je saznati njegovo mišljenje, ali ostavlja dojam dobra čovjeka.³⁴

Palača u kojoj se oko Marije Pizzelli okupljala krema rimskoga društva nije bila jedino salonsko mjesto koje je pohodio Kunić. Osim što se zna da je bio vezan uz krug oko Baldassarea Odescalchija, postoje i svjedočanstva iz ranijih razdoblja o njegovim druženjima s Morcellijem, Stayem, Ludovicom Flanginijem (prevoditeljem Apolonija Rođanina) i Tommasom Valpergom di Caluso na učenim sastancima kod kardinala Albanija i Stefana Borgije, koji se istaknuo interesom za antičke starine i predanim kolekcionarstvom umjetnina, novca i rukopisa – djelatnošću koja je jedno od osnovnih obilježja sve snažnijih neoklasicističkih tendencija u rimskoj kulturi kasnoga Settecenta.³⁵ Divljenje antici uskoro će dosegnuti kulminaciju. Osobitim zalaganjem Pija VI, pape od 1775. do 1799,³⁶ koji je izdašno podupirao umjetnosti i

³³ V. J. Gorani, *nav. dj.*, str. 326; D. Silvagni, *nav. dj.*, str. 367. I Martini, vjerojatno na temelju izvješća iz Kunićeva vremena, spominje: »L' Alfieri leggendo vi la *Virginia* purificò l' aria ammorbata dalla pioggia continua de' madrigali di un abate Cunich»; F. Martini, *nav. dj.*, str. 351-352.

³⁴ Podatke prenosim iz rada Ž. Muljačića, koji je konzultirao objavljene Münterove dnevničke; v. Ž. Muljačić: »F. Münster, R. Bošković i rimska kolonija hrvatskih latinista (u povodu jednog neostvarenog putovanja u Dalmaciju)«, *Analitički historijskog instituta u Dubrovniku* 12 (1970), str. 345-354, osobito bilj. 15 i 20. Zapis o igranju šaha s Kunićem potječu od 17. travnja i 8. svibnja 1785.

³⁵ Podatak o Kunićevim odlascima na učene sastanke donio je Valpergin životopisac Boucheron: *Caroli Boucheroni de Thoma Valperga Calusio*. Tubingae: In Libraria Osiandrina, 1839, str. 9. Ondje su imena kardinala *Carlo Albani* i *Stefano Borgia*, no budući da prema izvorima tada nije bilo kardinala po imenu *Carlo Albani* (v. S. Miranda, *The Cardinals of the Holy Roman Church*, <http://www2.fiu.edu/~mirandas/consistories-xviii.htm>, 2. travnja 2014), pretpostavljam da je riječ o kardinalu Alessandru Albaniju (1692-1779; kardinal od 1721), zauzetome protivniku ukinuća Družbe Isusove i velikome pokrovitelju umjetnika, koji je 60-ih godina 18. st. svoju veličanstvenu vilu pretvorio u živi muzej probranih antičkih skulptura i drugih umjetnina, a Kunić mu je posvetio dva epigrama: jedan je zamišljeni natpis za vrt Albanijeve vile (Enc. 107), drugi je pak epitaf Albaniju, u kojem ga se komemorira kao onoga koji je pomagao lijepa umijeća i ukrasio grad divljenja vrijednim skulpturama (Sep. et Lug. 44).

³⁶ Ujedno i pape za čiji su se izbor naročito zauzimali nekadašnji isusovci, ufažući se da će upravo on ponovno uspostaviti Družbu – do čega će međutim doći tek 1814. s bulom *Sollicitudo omnium Ecclesiarum* Pija VII.

humanističke discipline, dan je novi poticaj arheološkim istraživanjima, razvoju epigrafije i numizmatike, otvaranju i opremanju muzeja, filološkim proučavanjima i prevodenju i ponovnom objavljivanju grčkih i rimskih klasika, produciranju historiografskih djela i antikvarskih vodiča. Rim je zahvatila neoklasicistička kulturna moda koja će se širiti prema ostalim europskim središtima, ali i otvoriti grad novim utjecajima izvana. S oko 160000 stalnih stanovnika, vrvio je umjetnicima i njihovim mecenama, antikvarima i kolekcionarima, eruditima i putnicima na itineraru *grand toura*.

Obnova klasičke očituje se u kazalištu i glazbi, niču nove ugledne akademije, a Arkadija za kustodijata Gioacchina Pizzija (od 1772. do 1790) i Luigija Godarda (od 1790. do 1824) doživljava drugi procvat. Tiskaju se sve brojnije novine i književna periodika, često kritički intonirana. Salonski je život u punom cvatu: trend je stigao iz Pariza i pridonijela afirmaciji žena u visokom društvu, budući da ravnopravno sudjeluju u intelektualnim *conversazioni* i postaju voditeljice i protagonisti istih eruditskih i galantnih okupljanja. Najposjećeniji su saloni, uz onaj Pizzelli, bili u kućama Falconieri Santacroce, Borghese, Boccapaduli, Odescalchi, Chigi, Doria Pamphili, Falconieri Braschi, Rezzonico i Altieri.³⁷ Grad kojem je Goethe oduševljeno klicao da je »prijestolnica svijeta«³⁸ učvrstio se u posljednjem razdoblju Kunićeva života kao središte proučavanja antike čiji je on bio neosporni ljubitelj od početka. Sam je sudjelovao u onodobnim kulturnim gibanjima ne tek svojim magistralskim i cijenjenim prijevodima kanonskih djela grčke književnosti na latinski nego i klasičnim stavovima humanističkog idealizma koje je izlagao u svojim stihovima i proznim djelima i koje je prenosio generacijama mladih ljudi.³⁹

³⁷ Korisne prikaze i podatke donose M. P. Donato, »Cultura dell'antico e cultura dei Lumi a Roma nel Settecento: la politicizzazione dello scambio culturale durante il pontificato di Pio VI«, *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée* 104.2 (1992), str. 503-548; H. Gross, *nav. dj.*; M. Caffiero, »Il coturno e la tiara: la Roma di Pio VI«, u: *Alfieri a Roma*. Atti del Convegno nazionale. Roma 27-29 novembre 2003. A cura di B. Alfonzetti e N. Bellucci. Roma: Bulzoni Editore, 2006, str. 17-34; A. M. Rybko, »Alfieri a Roma. Luoghi di 'una vita veramente bella', u: *isto*, str. 283-312.

³⁸ M. Caffiero, *nav. dj.*, str. 21.

³⁹ O Kuniću i ostalim predstavnicima takozvanoga rimskog neoklasicističkog kruga – Dubrovčanima u Rimu – piše Z. Posavac, »Izvori neoklasicizma. Pri-log povijesti estetike 18. stoljeća«, *Estetika u Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod

Ne zna se točno kako se i kada Kunić povezao s trideset godina mlađim pripadnikom plemićke obitelji Odescalchi, koji će mu postati književni mecena i o svom trošku izdati prepjev *Ilijade*. Baldassare III. Odescalchi, Duca di Ceri⁴⁰ (1748-1810) bio je odmalena upućivan u književnost, jezike, filozofiju i egzaktne znanosti, pa ga se u Rimu smatralo jednim od najizobraženijih aristokrata mlađeg naraštaja. Imao je 23 godine kad mu je Kunić posvetio prvo izdanje svojih prijevoda grčkih epigrama (*Raymundi Cunichii e Societate Jesu Anthologica sive Epigrammata Anthologiae Graecorum selecta*, Rim: Typis Michaelis Angeli Barbiellini, 1771), pohvalnicom »Balthasari Odescalchio Livii ducis Brachiani f. eximio bonarum artium cultori et patrono elegia«. Mladi je patron uskoro u svojoj palači, koju su Odescalchi kupili 1745. od plemićke porodice Chigi, a koja se nalazi na Piazza Santi Apostoli preko puta Bazilike svetih apostola, udomljavao akademiju *degli Occulti*. Podaci o osnutku akademije su oskudni,⁴¹ no on se morao zbiti prije izlaska *Ilijade*, jer Kunić u objasnidbenoj bilješci uz posvetnu elegiju (»Ad Balthassarem Odescalchium Livii II. Brachiani ducis filium SS. CAESS. RR. AA. MM.

Matice hrvatske, 1986, str. 103-136, gdje su mu građa za proučavanje Kunićevih estetičkih nazora epigrami objavljeni u ediciji PSHK te ogled o prevođenju *Operis ratio*, tiskan pred prepjevom *Ilijade*. Vidi i Lj. Schiffler, »Filozofski aspekti hrvatskog latinizma 18. stoljeća. Filozofija u stihovima«, *Dani hvarskog kazališta* 21, Hrvatska književnost 18. st., Split: Književni krug, 1995, str. 128-143.

⁴⁰ Njegov otac Livio II. Odescalchi, koji je umro samo pet godina prije njega, predao mu je titulu »duca di Ceri« a za sebe zadržao onu »duca di Bracciano« dok obitelj nije izgubila taj svoj najvažniji feud 1803. Livio I. Odescalchi, nećak pape Inocenta XI, dobio je u zahvalu za papinu pomoć u ratovima protiv Turaka od cara Leopolda I. 1690. i kneževinu Sirmij (»ducato del Sirmio«) sa sjedištem u Iloku, koja je 1751. potvrđena njegovim nasljednicima. V. D. Armando, »Aristocrazia e vita culturale a Roma alla fine del Settecento: il caso degli Odescalchi«, u: *Alfieri a Roma*, str. 71-106, o Sirmiju na str. 88. Armandova studija, uz natuknicu o Odescalchiju u Tipaldu (Fabi Montani, »Odescalchi (Baldassare)«, *Biografia degli Italiani illustri [...] a cura di Emilio de Tipaldo*, sv. 5, Venezia: Alvisopoli, 1837, str. 433-437) i uz Kunićeve biografije, glavni je izvor dijelu o Kunićevu pokrovitelju. Odescalchi je, pod bukolskim imenom Pelide Lidio, bio članom akademije *degli Arcadi*, te još dviju katoličkih akademija. Pisao je poeziju, filozofske, estetičke i poetološke rasprave, govore i pisma. S engleskoga je preveo epistolarni roman *Marcus Flaminius Cornelije Knight*, a najvažnije mu djelo nosi naziv *Memorie storico critiche dell' Accademia de' Lincei e del principe Federico Cesi secondo duca d' Acquasparta, fondatore e principe della medesima* (Rim 1806).

⁴¹ Tako i Armando u navedenoj studiji navodi tek da je Odescalchi akademiju vodio »krajem sedamdesetih godina«; D. Armando, *nav. dj.*, str. 92.

cubicularium et commendatarium inclyti ordinis S. Stephani Hungariae regis apostolici Iliadis Latino carmine vertendae auctorem atque auspicem») o Odescalchiju kaže: »Est enim princeps Occultorum, qui ejus in aedibus, longe a populari strepitu, atque ab omni ambitione, sua interdum carmina recitant, *exigui numero, sed bello vivida virtus*. Hunc ego in coetum cooptatus, atque Iliadem poëticae vertere jussus, haec scribo«. ⁴² Među uzvanicima koji su se u palači susretali svakoga četvrtka bili su, uz Kunića, Francesco Soave, Filippo Bonamici, Angelo Fabbroni, Giuseppe Antonio Taruffi, Domenico Guidi, Antonio Eximeno, Camillo Varisco, Nicola Martelli, Luigi Lanzi, Pietro Pasqualoni, Giovanni Giacomo Monti, François de La Porte du Theil i Pierantonio Serassi, koji je i vjerojatni utemeljitelj toga društva, istoimenog kao i starija akademija iz Brescie. Pjesnici su se svojem promicatelju odužili o prigodi njegova vjenčanja s Caterinom Giustiniani 1777, otisnuvši zbirku *Poesie degli Accademici Occulti*. ⁴³ U njezinu se uvodu nalazi svojevrsni manifest akademije, iz kojega se, kao i iz svjedočanstava suvremenika, saznaje da se na sastancima nisu samo zanimali vlastitom poezijom nego su raspravljali i o znanstvenim i književnim pitanjima te čitali i komentirali djela antičkih i talijanskih klasika. Akademija je također osobito njegovala prijevodnu književnost.

Gotovo sva izvješća o Kunićevu životu ističu kako je dubrovački pjesnik *Ilijadu* prevodio na Odescalchijev poticaj i na njegov nagovor pristao na objavljivanje prepjeva. Zapravo, svjedočanstvo o tome ostavio je sam Kunić, u spomenutoj dedikaciji i u proznome proslovu pred tekstom prepjeva. Ne može se ne uočiti česta i naglašena konvencionalna upotreba glagola »iubere« i »mandare« u posvetnoj elegiji: »Parva jubes vasto pandere verba mari«, »Ac subeam jussi duri quodcumque laboris«, »certe haud valeo, quod mandas«, »nec verba latine / sola jubes [...] / exprimere«, »mandas

⁴² *Homeri Ilias Latinis versibus expressa a Raymundo Cunichio Ragusino, professore eloquentiae et linguae Graecae in Collegio Romano, Romae: Excudebat Joannes Zempel, 1776, str. [V]-VI.*

⁴³ Puni je naslov zbornika *Poesie degli Accademici Occulti pubblicate in occasione delle Nozze delle loro Eccellenze il Signor Don Baldassare Odescalchi Duca di Ceri e la Signora Donna Caterina Giustiniani de' Principi di Bassano celebrate il dì 7. d' Aprile 1777.* (Roma: nella Stamperia di Giovanni Zempel). U njemu je svojim prilogom, latinskim prijevodom Moshove idile o otmici Europe (str. 7-14), sudjelovao i Džamanjić, koji tada već boravi u Sieni, a Kunić je uvrstio prijevod Teokritove idile *Epitalamij Heleni* (str. 63-66).

quod tu mihi [...] forsitan efficiam«, »jussum opus aggredior«. U uvodnom pak tekstu, naslovljenu »Operis ratio eidem Cl. V. ab interprete reddita«, Kunić će reći kako je imao pokrovitelja, poticatelja i pomoćnika kakva nije mogao ni poželjeti, koji ga je nakon objavljene *Antologije* ustrajno ohrabrivao da prevede i *Ilijadu*, a čim je djelo završeno, odredio da se o njegovu trošku tiska u vrlo raskošnu i skupocjenu izdanju, zadržavši na koncu nekoliko primjeraka koje će darovati prijateljima, a ostale ustupivši prevoditelju u znak svojega dobročinstva.⁴⁴

Nije poznato koliko je primjeraka *Ilijade* izišlo iz Zempelove tiskare.⁴⁵ Izdanje je bilo u folio-formatu (dimenzija 35,8×23,5 cm, XLVII + 611 stranica), s naslovnicom štampanom u crnoj i crvenoj boji i utisnutim Homerovim likom, te ilustracijama na početnoj stranici svakog pjevanja. O uspjehu Kunićeva prevoditeljskog pothvata svjedoče ponovljena izdanja u Veneciji i Beču 1784, firentinsko izdanje grčkoga teksta s Heyneovim latinskim proznim prijevodom i Kunićevim metričkim, te prijevodima Montija na talijanski, Voša na njemački, Popea na engleski, Aignana na francuski, Garcíje-Mala na španjolski (1830-1832. i 1837), kao i *Collezione delle similitudini contenute nella Iliade di Omero estratte dalle due più celebri versioni, l'una latina del P. R. Cunicii d. C. d. G., la altra italiana di V. Monti* (Rim 1830). Kakvi su bili neposredni odjeci izdanja, može posvjedočiti suvremenik Renazzi, koji kaže da se vrsnim prijevodom, kojim je književnost neizmjereno obogaćena, Kunićev ugled povećao i proširio po cijeloj

⁴⁴ »Eum enim huic operi meo in te patronum, eum hortatorem, adiutoremque sum nactus, quo, si optio data esset, nullum potuissem optare, mihique ex omni copia deligere meliorem; virum summa nobilitate, summis opibus, summo ingenio, summa in re poetica intelligentia; qui me tua sponte post versa Anthologica, tibiue dicata, ut eodem modo Iliadem verterem humanissimis, gravissimisque verbis es cohortatus; qui semel impulsus urgere ad extremum, et currentem, quod ajunt, incitare non destitisti; qui opus ubi esset confectum, tua id impensa in lucem edere liberalissime, munificentissimeque jussisti, non multa exemplaria, quibus amicos munerares, tibi reservare, cetera omnia magno numero mihi habere, tuae in me, quam ego omnibus muneribus antepono, benevolentiae monumentum«, *Homeri Ilias Latinis versibus expressa*, str. XVIII. Tosi čak navodi kako si je Kunić, da bi što prije ispunio što mu je naloženo, odredio da mu neće promaknuti ni jedan dan a da nije sročio barem trideset stihova u prepjevu; v. G. Tosi, *nav. dj.*, str. XIV-XV.

⁴⁵ »Elogio storico-letterario di D. Baldassare Odescalchi«, koji potpisuje Giacomo Giustiniani, objavljen u *Giornale arcadico* 71 (1837), tvrdi da je Odescalchi za sebe i svoje prijatelje ostavio »samo stotinu primjeraka«, dajući ostale autoru; v. str. 299.

Europi, te da nitko prije njega nije uspio proizvesti tako uspješan prepjev *Ilijade*. Takvo mišljenje uvriježeno je i danas.⁴⁶

Akademiju *Occultorum*, s kojom je Kunić, kako je rečeno, bio aktivno povezan, povremeno je pohodio i Vincenzo Monti pa se ponešto o životu Odescalchijeva kruga i samome Kuniću doznaje iz njegovih pisama Clementinu Vannettiju u Rovereto.⁴⁷ Primjerice, tek su djelomičnu Montijevu pohvalu zaslužili ostali književnici, a posvemašnju Kunić, nakon što je Serassi pročitao jedno Vannettijevo pismo na latinskome tom »književnom senatu«, čiji su članovi »jadnici«: »[...] peraltro assai meschini, ma però non privi del senso comune, pregio assai rado in Roma). [...] L' Abate Cunich« – nastavlja Monti – »sopra tutti vi ama, vi stima, appunto perché è il giudice di tutti il più competente« (4. veljače 1780). Kad je raspravljao s akademikima, osobito sa Serassijem, o Vannettijevoj knjizi, žali se što je na diskusiju potrošeno sve vrijeme izleta na kojem je s »tutto il corpo degli Accademici Occulti« posjetio Odescalchijevo imanje kako bi raskošnim ručkom pozdravili 1. svibnja (pismo od 6. svibnja 1780). Riječ je o Vannettijevu izdanju *Commentarius de vita Alexandri Georgii. Accedunt nonnullae utriusque epistolae* (Siena: excudebant Pazzinii Carlii fratres, 1779), o kojem je Kunić, za razliku od Serassija, imao povoljnije mišljenje pa je sastavio enkomijastički epigram (Enc. 192) tiskan ubrzo u *Effemeridi letterarie*, što Monti javlja Vannettiju u pismu 3. lipnja 1780. U još dva navrata (12. i 26. kolovoza iste godine) spominje Vannettiju kako je Kunić primio njegovo pismo. Mnogo kasnije, u travnju 1807, Ugo Foscolo šalje iz Milana Montiju u Bresciu stihove Kunićeve *Ilijade*, na čemu mu Monti zahvaljuje u pismu oko 15. travnja.⁴⁸

⁴⁶ V. J. IJsewijn, *Companion to Neo-Latin Studies. Part I. History and Diffusion of Neo-Latin Literature*. Leuven: Leuven University Press, ²1990, str. 94; V. Vratović, »Fides i venustas u Kunićevu razmišljanju o prevoditeljskim načelima«, *Umjetnost riječi* 28.3 (1984), str. 102; D. Novaković, »Hrvatska novolatinska epika«, *Latina et Graeca* 8 (2005), str. 36. Renazzijev osvrt u izvorniku glasi: »Finalmente la traduzione dell' Iliade d' Omero, egregiamente eseguita, quanto accrebbe la riputazione del Cunich, e diffusela per tutta l' Europa; tanto recò splendidissimo ornamento alla Letteratura Romana. Imperocchè un' impresa, con amplissimi premj eccitata già dal gran Nicolò V, niuno aveva osato prima del Cunich di condurla a sì felice, e sollecito compimento«; F. M. Renazzi, *nav. dj.*, str. 357.

⁴⁷ Montijev *Epistolario* dostupan je na www.bibliotecaitaliana.it. Kunić se spominje u pismima br. 84 i 92 (sv. 1), 1145 (sv. 3), te 3047 i 3048 (Dodatak).

⁴⁸ Da se Monti služio Kunićevim prepjevom *Ilijade* dok je, ne poznavajući grčki, prevodio veliki ep na talijanski jezik, podatak je koji vrlo rado navode gotovo

Dana 20. studenoga 1782. odvio se jedan od svečanijih i uzbudljivijih događaja u životu Akademije *degli Occulti*. Nakon što je godinu dana prije u salonu Marije Pizzelli Vittorio Alfieri recitirao svoju dramu *Virginia*,⁴⁹ odlučio je postaviti na scenu i *Antigonu*, i to na nagovor Odescalchijeve obitelji koja se pretvara u diletantsku kazališnu družinu: Baldassare je glumio Hemonu, njegova žena Caterina Giustiniani Argiju, njegova sestra Ottavia Odescalchi Rospigliosi Antigonu, a sam autor pojavio se u ulozi Kreonta. Predstava je uprizorena u Palazzo di Spagna, ljubaznošću tadašnjega veleposlanika Španjolske pri Svetoj Stolici, Paola Girolama Grimaldija. Iz publike je ovu izvedbu, koja je pobrala

svi naši proučavatelji. F. Ferluga-Petronio u radu »Monti, Kunić i prijevod Homerove *Ilijade*«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), str. 91-101, donosi primjere podudarnosti između prijevoda I. i XXIV. pjevanja kako bi dokazala znatnu Montijevu ovisnost o Kunićevu latinskom prepjevju, polemizirajući na taj način s talijanskom književnom kritikom kojoj zamjera što »nije posvetila pozornost istraživanju prijevodnih izvora koji su Montiju mogli poslužiti kao prevodilački predložak« i što je, također, zanemarila Kunićev utjecaj: »Jedino talijanski filolog Carlo Muscetta u predgovoru Montijevih djela tek usputno spominje kao mogući Montijev prijevodni predložak Kunićev latinski prepjev [...]. Pa ipak, nitko od talijanskih filologa do sada nije detaljnije proučio taj problem i dokazao stvarni Kunićev utjecaj na Montijev prijevod«; *nav. dj.*, str. 91-92. Muscetta objavljuje spomenuto izdanje 1953, no već je Natali u temeljnoj povijesti talijanske književnosti osamnaestoga stoljeća (prvo izdanje 1929) priznao Kuniću nemali doprinos: »Delle traduzioni del Salvini e del Cunich si giovò largamente Vincenzo Monti« (G. Natali, *Il Settecento*, sv. 1. Milano: Dottor Francesco Vallardi, 1936, str. 514) – nešto što starijim naraštajima nije trebalo posebno ni objašnjavati: »Ma tutti sanno che il nostro poeta, ignaro del greco, [...] si valse pel suo lavoro della bellissima traduzione latina del Cunich, di quella letterale in prosa del Cesarotti, di quella del Salvini [...]«; A. Monti, *Vincenzo Monti. Ricerche storiche e letterarie*. Roma: Tipografia Barbèra, 1873, str. 306. Cjelokupnu dotadašnju kritičku raspravu o pitanju Montijevih posrednika sažeto je prikazala A. M. Balbi, *La traduzione montiana dell'Iliade*. Roma: Edizioni di storia e letteratura, 1962, gdje se može vidjeti kako je većina talijanskih istraživača naglašavala Kunićev utjecaj (str. 44). Sama Balbi nakon analize pojedinih mjesta koja se podudaraju ili naprotiv odudaraju jedna od drugih zaključuje kako nema sumnje da je Monti pred sobom imao Kunićev prijevod, no kako mu on nije bio temeljno pomagalo za razumijevanje teksta, nego izvor stilskih i formalnih rješenja (v. osobito str. 59). Na tom je tragu i, primjerice, M. Mari, *Eloquenza e letterarietà nell'Iliade di Vincenzo Monti*. Firenze: La nuova Italia, 1982.

⁴⁹ »[...] vi erano il Cunich, lo Stay, l'ab. Serassi, il cav. Puccini, il duca di Ceri, il conte Alessandro Verri, ed ogni migliore ingegno della città«, piše Montijev biograf F. Cassi, »Notizie intorno alla vita e alle opere di Vincenzo Monti«, u: V. Monti, *Opere*. Bologna, 1821-1828, str. XVII; navedeno prema: V. Gallo, »'Apostol furibundo' e 'Sedizioso novator'«, *Alfieri a Roma*, str. 195.

oduševljene kritike, pratio i Kunić, i uvijekovječio je u dvanaest epigrama (Enc. 154, 209-218; Lyd. 608), a još je šesnaest epigrama posvetio Alfieriju (Enc. 199-208, 219-221, 333, 367; Var. 44). Talijanski je književnik visoko cijenio Kunićevo mišljenje, pa mu daje na uvid *Filipa* i možda i *Antigonu* dok su još u nastajanju, a 1783, kada je u Sieni izišlo izdanje njegovih tragedija, šalje primjerke na trideset i šest adresa; Kunić, Stay, Taruffi, M. Pizzelli, E. C. Knight, La Porte du Theil i Odescalchi neka su od imena na sačuvanome popisu.⁵⁰

Tosi pripovijeda da prijateljstvo koje je vezalo Odescalchija i Kunića nikada nije slabjelo; naprotiv, svakim se danom povećavalo zbog uzajamnoga divljenja koje su ova dva krepkosa čovjeka gajila jedan prema drugomu, natječući se u međusobnim uslugama. Osim dviju spomenutih elegija Kunić je na Odescalchija naslovio i onu o nevoljama kroz koje prolazi Družba Isusova prije ukinuća, posvetio mu je i jednu pjesmu u hendekasilabima te je o njemu ili članovima njegove šire obitelji pisao u još ukupno četrdeset i jednom epigramu.⁵¹ Nema izravnih podataka o tome je li Kunić imao još kojega književnog pokrovitelja, no vjerojatno bi vrijedilo istraživanje usmjeriti prema Ignaziju Buoncompagniju, s obzirom na to da u poslanicama njemu (osobito br. 6-9) pjesnik često stavlja u središte problematiku književnoga stvaranja te mu se obraća »patrone«, a sebe naziva »cliens«. U hendekasilabima, pak, koji prate knjižicu što mu je šalje na dar (br. 11), on je »cliens fidelis«, a Buoncompagni »dulcis patronus«.

Razumljivo je da je Kunić sve vrijeme bio u kontaktu i s Dubrovčanima, kako onima u Rimu, tako i onima u domovini. Godine 1778. šalje pismo Luki Sorkočeviću, zahvaljujući mu za neku

⁵⁰ Više o izvedbi *Antigone* i Alfierijevim vezama s Odescalchijevim društvom, osobito s Kunićem: D. Armando, *nav. dj.*; B. Alfonzetti, N. Bellucci, »Alfieri a Roma, tra autobiografia e poetica«, u: *Alfieri a Roma*, str. 239-281; W. J. van Neck, *nav. dj.*; J. Torbarina, »Oko engleskoga prijevoda jedne Đurđevićeve pjesme«, u: *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 1951, str. 651-706 (rad je ponovno tiskan u: J. Torbarina, *Kroatističke rasprave*, priredio S. P. Novak, Zagreb: Matica hrvatska, 1997, str. 267-313); isti, »Raymond Kunić and Alfieri. Roman literary and artistic diversion in the late Settecento«, u: *Friendship's Garland. Essays Presented to Mario Praz on his Seventieth Birthday*, V. Gabrieli (ur.). Rim: Edizioni di storia e letteratura, 1966, II, str. 11-41.

⁵¹ Enc. 84, 89-98, 100, 103-106, 108-110, 127, 174, 215, 216, 218, 222-225, 285, 334, 335, 340, 353; Lyd. 286, 402, 518, 519; Var. 152, 160, 164, 205, 211, 245.

uslugu vrlo uopćenim riječima te se ne može zaključiti kakva je pomoć bila posrijedi. U pismu njegovu bratu Mihi 28. lipnja 1785. Kunić zahvaljuje na jednom dubrovačkom izdanju kojim je ostao počašćen: Miho Sorkočević je naime te godine u Occhijevoj tiskari objavio pohvalnu pjesmu Giuseppea Taruffija o Kunićevu prijevodu *Ilijade* (»Ad Raymundum Cunichium carmen elegiacum«), s vlastitim prijevodom na talijanski. Kunić uzvraća srdačnim riječima i visokom ocjenom prepjeva, ali žali što nije mlađi pa da uzvрати stihovima – smatra naime da mu ovako staru pisanje više ne priliči.⁵² Još prije toga datuma, 3. svibnja, Sorkočeviću se sa zahvalom za četiri poslana primjerka iste knjige javio i Benedikt Stay, koji piše kako je dan ranije *abate* Kunić došao k njemu na ručak i kako su zajedno pročitali prijevod s punom pozornošću i složili se u njegovoj ocjeni.⁵³ Preostalo je još jedno Kunićevo kraće pismo od 23. kolovoza 1788, poslano iz Rima braći Sorkočević u Bagni di Nocera, u kojem iskazuje zadovoljstvo što će braća doći u Rim te što će moći uživati u razgovoru s njima i zahvaliti im za sva dobročinstva. Luki Sorkočeviću pjesnik je uputio epigram i povodom smrti Ruđera Boškovića 1787. (Enc. 245). Te je iste godine, 1. listopada, u devedesetoj godini života umrla Kunićeva majka. Iz njezine oporuke ne saznaje se mnogo jer je, proglašivši nasljednicima Luku Sorkočevića i Ivana Staya, zahtijevala samo da »izvrše sve ono što im je rekla usmeno«. U samome se tekstu oporuke svećenik Kunić, koji je tada njezin jedini živi potomak, ne spominje, no moguće je da u pismu iz 1788. Kunić Luki Sorkočeviću zahvaljuje upravo zato što se pobrinuo za izvršenje majčine posljednje volje.⁵⁴

U Rim je nakon dvadeset godina izbivanja 1790. stigao Kunićev prijatelj i nekadašnji učenik Bernard Džamanjić u svojstvu poklisara Dubrovačke Republike, za koju je trebao riješiti spor sa

⁵² Sličan je motiv, o predubokim godinama da bi još uvijek nizao stihove, utkao i u elegiju upućenu upravo Sorkočeviću, za talijansku zbirku prigodnica u čast Camilla Grittija, 1788. Taruffijeva elegija (koja je zapravo pohvala Kunićevim prevoditeljskim dosezima – prepjevima epigrama iz Grčke antologije, Kalimaha, Teokrita i *Ilijade*) i Sorkočevićev prepjev postoje i u prijepisima AMB 301 i 1256, a u Radeljnu je rukopisu ostala zabilježena i mala književna komunikacija: Kunićev epigram Taruffiju kao zahvala na elegiji i Taruffijev odgovor u kojem kompliment nadvisuje kompliment (Enc. 137 i 138).

⁵³ DADU 255, Obiteljski arhivski fond Bizzaro, AB2, pismo br. 5.

⁵⁴ Oporuka Margarite Kunić nalazi se u DADU 12, Testamenta notariae, sv. 85, fol. 20rv.

Svetom Stolicom. Zanimljiva je sličica koju donosi Appendini u njegovu životopisu, o trojici starih prijatelja i svećenika – Džamanjiću, Kuniću i Benediktu Stayu – na koje su, kad bi išli gradom, bilo pješke, bilo vozeći se kolima, prolaznici pokazivali prstom ushićeni što vide uživo taj čuveni trijumvirat.⁵⁵ Iz istoga razdoblja potječe Stayevo pismo Mihi Sorkočeviću (30. studenoga 1790)s vijestima da njegov nećak, Antun Sorkočević, svakoga tjedna dolazi k njemu na nedjeljni ručak na kojem se sastaju Dubrovčani u Rimu: pridružuju im se, naime, njegov brat, zatim Kunić, mladi Petar Frano Aletin i Džamanjić.⁵⁶

Još je jedna vijest vezana uz Marka Faustina Galjufa (1765-1834) i starinu Kunića, koji na jednom od pjesničkih sastanaka u Arkadiji 1792. otkriva u njemu talent za improviziranje u latinskim stihovima. Od prvoga soneta Giovannija Gherarda de Rossija koji je Galjuf na Kunićev poticaj smjesta preoblikovao u dva latinska distiha, postat će uskoro jedan od najvećih improvizatora koje je slavila talijanska književna republika.⁵⁷

Kunić je također, Stayevim posredstvom, usmeno preporučio svojeg učenika Luigija Cosintija za predavača građanskoga prava dubrovačkom Senatu, koji 1793. želi osnovati Pravničku školu u gradu.⁵⁸ Sačuvano je i jedno Stayevo pismo Antunu Sorkočeviću

⁵⁵ »Sed pleramque diei partem cum amicis, et popularibus suis carissimis Benedicto Stayo, et Raymundo Cunichio transigebat; nec mirum, quod, cum ipsi una simul rheda, vel pedibus per urbem deambulant, quasi sors tam illustrem triumviratum coegisset, a praetereuntibus non sine admiratione digito monstrarentur«; F. M. Appendini, *De vita et scriptis Bernardi Zamagnae*, str. 33.

⁵⁶ Arhiv HAZU, *Ostavština porodice Kaznačić*, XV-21/A IV, br. 38. Pismo spominje i Ž. Muljačić, »O Petru Franu Aletinu (1768-1836)«, *Analitički historijski institut JAZU u Dubrovniku* 8/9 (1962), str. 626, ali pogrešno smatra da je spomenuti Benediktov brat Kristo, jer Kristo je umro 1777. To može biti Frano, Marin (isusovac do ukinuća) ili Ivan Stay. Sorkočević je u posmrtnom govoru u Kunićevu čast spomenuo kako je car Josip II. svojedobno uputio pismo Kuniću i Stayu, kao glasovitim poznavateljima latinskoga, s molbom da razriješe jednu jezičnu nedoumicu u natpisu koji je trebalo iskovati na medalji; v. M. Sörgo, *Elogio dell' abate Raimondo Cunich*. Ragusa: [s. n.], 1795, str. 42.

⁵⁷ V. Đ. Körbler, »Dubrovčanin Marko Faustin Galjuf (Gagliuffi), posljednji naš znatniji latinist«, *Rad JAZU* 194 (1912), str. 191. U cjelokupnom Radeljinu prijepisu Kunićevih epigrama postoje dva uz koje se nalazi naznaka »extemporale« (Lud. 235, Lyd. 438), te još šest njih koji tematiziraju tadašnju pjesničku modu improviziranja (Sat. 12, 261, 267, 271; Var. 11, 299).

⁵⁸ Više o tome: Ž. Muljačić, »Dubrovačka 'Pravnička škola' (1794-1808)«, u: isti, *Iz dubrovačke prošlosti*. Zagreb: Matica hrvatska, 2006, str. 144.

(od 30. srpnja 1793),⁵⁹ u kojem spominje kako mu je Kunić donio primjerak tiskanoga posmrtnog govora u čast njegovu bratu Franu Stayu, djelo Miha Sorkočevića – koji će na isti način godinu dana kasnije komemorirati i Kunićevu smrt.

Dodatne podatke o Kunićevu životu u posljednja dva desetljeća osamnaestog stoljeća nalazimo u spisima engleske književnice i prevoditeljice Ellis Cornelije Knight (1757-1837), koja je tada živjela u Rimu. S Kunićem se vjerojatno upoznala prilikom kojeg od salonskih ili akademskih druženja koja su istodobno pohodili. On joj je posvetio nekoliko epigrama u kojima hvali njezino slikarsko umijeće te poznavanje klasičnoga grčkog, latinskog i talijanskog jezika.⁶⁰ Ona je pak mnogo godina kasnije u svojoj autobiografiji ostavila dragocjenu i dirljivu uspomenu u kojoj s puno topline i pronicavosti ocrtava njegov lik i osvjetljava njegov karakter:

Čistoća uma, svetost vladanja i nedužna veselost, koje su se isticale u Kunićevu karakteru, bile su razlog, da su ga svi voljeli i štovali. Njegovi su osjećaji bili žestoki, a od prirode je bio veoma nagle ćudi; ali dubok smisao za religiju, koji je utjecao na njegov život i na njegovo vladanje, davao mu je veliku vlast nad samim sobom, koju je još više jačala njegova prirodna poniznost i jedinstvena umjerenost. U odmaklo doba života, kad sam ga ja upoznala, njegov stas i crte njegova lica bili su još lijepi, a njegova je mašta bila živa i poetična, kao što je mogla biti, kad mu je bilo 25 godina. Umro je, koliko se sjećam, g. 1796. od duge i mučne bolesti, koju je skrivao i podnosio s najvećim strpljenjem i smirenošću, tako da samo veoma kratko vrijeme pred smrt nije izlazio iz kuće. Njegova su čuvstva, po prirodi njegove profesije, bila ograničena na prijateljstva, a po svojoj toplini i iskrenosti, više su naličila onima drevnih nego modernih vremena. Bio je tako nesebičan, da se nikad nije otimao o bogatstva ili odlikovanja, a nije ih čak ni želio, premda je u svoje prijatelje ubrajaio mnoge utjecajne osobe na visokim položajima. Družio se samo s čestitim ljudima, a budući da nije bio željan slave, radije se povlačio

⁵⁹ DADU 255, Obiteljski arhivski fond Bizzaro, AB2, pismo br. 4.

⁶⁰ Enc. 173 te četiri epigrama koja se ne nalaze u Radeljinu prijepisu, ali ih je imao među Kunićevim rukopisima Cancellieri koji ih je dao, među ostalima, tiskati u časopisu *Giornale Arcadico di scienze, lettere, ed arti* 27 (1825), str. 59-61 (pod brojevima XI-XIV). Iscrpan prikaz života engleske književnice, sastavljen prema izdanju njezine autobiografije što su je priredili J. W. Kaye i J. Hutton (*Autobiography of Miss Cornelia Knight, lady companion to the Princess Charlotte of Wales. With extracts from her journals and anecdote books. In two volumes*, London: W. H. Allen and Co., 1861), donosi Torbarina u svojoj studiji »Oko engleskoga prijevoda jedne Đurđevićeve pjesme«, str. 663-665. i 684-704.

od svijeta, nego što je hrabrio približavanje novih znanaca, koji su se divili njegovu talentu. Ali ovo općenito povlačenje od svijeta nije značilo, da on taj svijet nije volio. Bio je neobično otvoren i dobrostiv u mišljenju o drugima, i ja držim, da je on zapravo zamišljao, da i ostali imaju iste vrline ili možda i veće od onih, za koje je – zahvaljujući bistrini svog uma – morao biti svjestan da ih sam posjeduje.⁶¹

Kunić je do pred samu smrt predavao retoriku i grčki jezik na papinskom učilištu i do pred samu je smrt pisao. Posljednji njegovi epigrami koji se mogu datirati sastavljeni su u prvoj polovini 1794. i posvećeni Teresi Bandettini Landucci (1763-1837), pjesnikinji improvizatorici koja je te godine u Rimu gošća salona Odescalchi, a zatim je, 2. ožujka, primljena u Arkadiju kao Amarilli Etrusca. Tada je u dvoranu zgrade Serbatojo u Parazijskom gaju, u kojoj su bili smješteni arhiv, tajništvo i sala za sastanke, unesen portret T. Bandettini koji je izradila Angelika Kauffmann, a Arkadani su događaj pozdravili zbirkom pjesama, u kojoj Kunić sudjeluje epigramom *Ad Amaryllin* (Enc. 147).⁶²

Životopisci spominju da je Kunić nekoliko mjeseci prije smrti bolovao od teške bolesti koju je strpljivo podnosio, što je, kako se vidjelo, u svom osvrtu spomenula i Cornelia Knight.⁶³ Brigu za nj u posljednjim danima preuzeo je Baldassare Odescalchi, koji je, ne štedeći novca ni napora, skrbio da ima u izobilju sve što mu je

⁶¹ Torbarinin prijevod u navedenoj studiji, str. 685-686; izvornik u *Autobiography of Miss Cornelia Knight*, sv. 2, str. 338-339.

⁶² Puni je naslov publikacije *Adunanza tenuta dagli Arcadi il dì 2 Marzo 1794 Giorno in cui fu collocato nella Sala del Serbatojo il ritratto di Amarilli Etrusca Sig.^{ra} Teresa Bandettini* (Roma: presso i Lazarini, 1794). Kunić je, na 21. stranici, predstavljen kao »Pereleo Megarense, Sig. Abate Raimondo Cunich, professore d'eloquenza e di lettere greche nel Collegio Romano, uno dei XII. colleghi d'Arcadia«, a uz G. Capogrossija i Dubrovčanina Galjufa, zastupljena također epigramom, jedini je autor čiji su prigodničarski sastavci u zbirci na latinskome. Teresi Bandettini posvetio je i Enc. 355, 405, 411. Čuvena se Lukežanka u više navrata natjecala u improviziranju s M. F. Galjufom, no pjesnički vijenac, kojim se krunilo najbolje improvizatore na Kapitoliju, nije osvojio nijedan od natjecatelja jer su oboje proglašeni jednakima; v. »Bandettini, Teresa«, u: *Dizionario biografico degli italiani*, s. v.; te Đ. Körbler, *nav. dj.*, str. 192.

⁶³ Tosi navodi da je patio od problema s urinarnim traktom, a umro od posljedica moždanog udara: »Octobri exeunte superioris anni post Christum natum 1794. stranguriae morbo graviter laborare coepit; quo quidem vel antea leviter implicitus, id prae verecundia celarat. Cum ex eo paululum recreatus, spem non exiguum sui recipiendi faceret, subito apoplexia prostratus, septimo post die consumptus est X. Kal. Decembris«; iz Tosija i dalje o Kunićevoj smrti; G. Tosi, *nav. dj.*, str. XXII-XXIII.

bilo potrebno. Nije izostala ni pomoć drugih prijatelja. Kunić je umro 22. studenoga 1794, prenijevši svoju književnu ostavštinu i povjerivši svoju posljednju volju Giuseppeu Marottiju, nekadašnjem učeniku a potom prijatelju, tada profesoru retorike na Rimskom kolegiju. Proglasio ga je izvršiteljem oporuke i namijenio određenu svotu novca da svakodnevno služi misu za spas njegove duše, a tu obavezu nakon Marottija ima preuzeti učenik Rimskoga seminara prema odabiru tadašnjega generalnog vikara Rima. Uz skroman obred prema vlastitoj želji, Kunić je pokopan u Bazilici svetih apostola, koja mu je bila župna crkva i u kojoj su Odescalchi imali *ius patronatus* nad oltarom svetog Antuna Padovanskog.⁶⁴

⁶⁴ V. F. M. Renazzi, *nav. dj.*, str. 357. Za podatak o kapeli Odescalchija u bazilici v. *Diario ordinario*, 2286 (26. novembre 1796). Roma: nella Stamperia Cracas, 1796, str. 18. Sudbina je htjela da u istoj bazilici, koja pripada redu franjevac konventualaca, leži i njihov nekadašnji redovnik papa Klement XIV, potpisnik ukinuća Družbe Isusove. U crkvi se nalazi i grob znamenitoga kardinala Bessariona. Kada je u pitanju dan Kunićeve smrti, još je Maixner upozorio da Appendini (*Notizie*, str. 173) i V. Adamović u članku »Rajimund Kunić«, *Slovinac* 6.5 (1883), str. 74. pogrešno donose datum 22. rujna; v. F. Maixner, »Život i rad Rajmunda Kunića«, *Rad JAZU* 96 (1889), str. 126.

KUNIĆ U OČIMA SUVREMENIKA

U više je navrata u našoj književnoj historiografiji citiran epitaf koji je u počast svojem učitelju sastavio S. A. Morcelli (1737-1821), »inscriptionum Latinarum summus artifex et magister«, kako ga naziva vlasnik primjerka njegove knjige *Electorum libri II* pohranjena danas u dubrovačkom Državnom arhivu. Natpis Kuniću nalazi se u petome svesku Morcellijevih *Opera epigraphica*, koji je pod naslovom *Parergon inscriptionum novissimarum ab anno MDCCLXXXIII Andreae Andreii rhetoris cura editum* izišao u Padovi 1818. Prvi je put bio objavljen tiskom ranije, u prvome dijelu izdanja *Rime di Giulio Cesare Cordara* (Venecija, 1805), kada je priređivač Mauro Boni za ogled odabrao Morcellijeve epitafe Kuniću i Boškoviću te dodao vlastiti Cordari.⁶⁵

U nas ga prvi – i to prema Morcelliju – prenosi Ljubić, zatim Vicko Adamović u svome kraćem životopisu R. Kunića u *Slovincu*, pa Maixner te kasnije Knezović i Vratović, a faksimil iz Bonijeva izdanja tiska Vekarić u spominjanome radu o Kunićevu podrijetlu.⁶⁶ Čini se međutim da je u transmisiji teksta natpisa došlo do sitne zabune. Maixner, a prema njemu i Vratović, za broj Kunićevih godina u devetom retku natpisa donosi »LXXV« umjesto, kako je u Morcellija, »LXXVI«. Maixner se pri citiranju pozvao na »Slovinac 1883 str. 74 i 1882 br. 26«. Od ta dva članka koja

⁶⁵ Natpis se u Morcellijevoj kolekciji *Parergon* nalazi u poglavlju »Epitaphia virorum«, cap. I, § 1, br. 236, str. 112; te na str. 376. u Bonijevu izdanju *Rime di Giulio Cesare Cordara*, sv. 1. Venezia: A spese di Giustino Pasquali q. Matio, 1805.

⁶⁶ Š. Ljubić, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*. Vienna: Rod. Lechner librajo dell' I. R. Università, 1856; pretisak Zara: Battara e Abellich libraj., str. 94; V. A[damović], »Rajmund Kunić«, *Slovinac* 6.5 (1883), str. 74; F. Maixner, *nav. dj.*, str. 127; P. Knezović, »Rajmond Kunić pjesnik i prevodilac«, u: *Isusovci u Hrvata. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija 'Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata'* [Zagreb, 8. do 11. listopada 1990.], ur. V. Horvat. Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove – Beč: Hrvatski povijesni institut, 1992, str. 345; V. Vratović, »Veliki hrvatski pjesnik latinskog izraza: O 200. obljetnici smrti Rajmunda Kunića«, *Dubrovnik* 5 (1994), str. 77; N. Vekarić, *nav. dj.*, str. 203.

spominje, onaj iz 1883. već je navedeni Adamovićev monografski prikaz o Kuniću na str. 73-74, gdje se Morcellijev natpis donosi u cijelosti točno. Drugi je izvor, iz 1882, Adamovićev odjeljak iz veće cjeline »Gragja za istoriju dubrovačke pedagogije«, koja je toga, petoga godišta izlazila u *Slovincu* u nastavcima (ovdje iz broja 5.26, str. 403), gdje doista stoji da je Kunić »Vixit Annos LXXV«, ali natpis koji je otisnut nije Morcellijev. Adamović je iznad njega naveo Ljubića kao jednu u nizu referenci o Kunićevu životu, ali nije zabilježio odakle je preuzeo epitaf.

Riječ je zapravo o natpisu koji – osim u tom Adamovićevu članku iz 1882. – drugdje dosad nije objavljivao, a može se naći na fol. 10r u rukopisnoj zbirci naslova *Memoriae nonnullorum Rhacusanorum et exterorum doctrina et virtute praestantium B. S.*⁶⁷ Inicijali »B. S.« stoje za njezina autora Vlaha Stullija, čiji je epigrafski rad, poznat među suvremenici, do danas neproučen segment njegovih književnih interesa, a autografska zbirka *Memoriae* najvažnije mu je svjedočanstvo.

Iako je, kao što je već rečeno, Morcellijev natpis često pretiskivan, ovdje se radi usporedbe donose tekstovi obaju epitafa. Primitivno će se da razlika u broju godina proizlazi iz toga što je Stulli precizniji, pa računa godine, dane i mjesece Kunićeva života, dok je Morcelli zanemario razliku od dva mjeseca koja bi nedostajala do njegova broja. Morcellijev natpis glasi: »MEMORIAE / RAMVNDI · CVNICH / DOMO · RAGVSIO / QVEM · SOCIETAS · IESV · ROMAE · ALVMNVM / A · PVERITIA · SVSCEPIT / PIETATIS · ET · INNOCENTIAE · LAVDE · FLORENTIEM / ARTIBVSQVE · OPTIMIS · IMBVTVM / EDVXIT · AD · GLORIAM / VIXIT · ANN · P · M · LXXVI · / RHETOR · IN · VRBE · FVIT · ANN · XXXXV · / QVO · MAGISTRO · CLARI · VIRI · GLORIVM / IDEM · NVLLI · POETARVM · LATINORVM

⁶⁷ DADU 283, Osobni arhivski fond Pavlović, sv. 40. Jedan se primjerak zbirke, pod istim naslovom, nalazi u Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Ser. n. 4507 (v. http://www.manuscripta-mediaevalia.de/hs/katalogseiten/HSK0754_b0249.jpg.htm, 29. listopada 2013), s napomenom da je rukopis »1906 von Prof. Dr. Vicko Adamovich gekauft«. Drugi prijepis zbirke, pod naslovom *Inscriptiones Et Elogia Nonnullorum Rhacusanorum Virtute Et Doctrina Excellentium B. S.*, koji je pripadao biblioteci Kaznačić (te je na unutarnjoj strani korica zapisano »Agli elogi ed alle epigrafi di Biagio Stulli sono aggiunte delle epigrafi del D^{or} G. Augusto Casnacich«), danas je dio rukopisne ostavštine Ernesta Katića (DADU 276, Osobni arhivski fond Katić, sv. 53). Stullijev epitaf Kuniću nalazi se i u AMB 1379.

· SVI · TEMPORIS / SECVNDVS · HABITVS · EST / DECESS
· X · KAL · DEC · AN · M · DCC · LXXXIII · / BONORVM ·
OMNIVM · LACRIMIS HONESTATVS / SODALES · VETERES
/ COLLEGAE · MITISSIMO · INTEGERRIMO / FAC · CVR · «.

Stullijev je natpis: »Memoriae Aeternae / Raymundi Cunichii / Rhacusani / E · Societate · Iesu / Magna Innocentiae Et Pietatis Laude · Florentis / Qui Graecas Et · Latinas Literas · Singulari Plausu / In Urbe Rom. Ann. XLV · Docuit / Idem Rhetor Et · Poeta Summus Et · Elegans / Et Scriptis Editis · Edendisque / Celebriorum Poetarum Famam / Roma Iudice Assequutus Est / Cujus Mortem Acerbissimam / Veteres Sodales / Et · Sui · Olim · Auditores Virtute Et · Genere Praestantes / Lacrymis Et · Luctu · Honestarunt / Vixit · Ann. LXXV. Men. IX · D. XXIX / Et Dece-
ssit Romae X · Kal. Decemb. M · DCC · XCIV«. ⁶⁸

Stullijev natpis ima i varijaciju, ponovno autografnu, u njegovu prijepisu Kunićevih epigrama u rkp. 20 Biskupijske knjižnice u Dubrovniku; u njoj je veći naglasak na Kunićevim prijevodima s grčkoga: »Memoriae / Raymundi Cunichii / Rhacusini / E Societate Iesu / Pietate et Modestia et Vitae Innocentia Insignis / Qui / Graecas et Latinas Litteras / Varia Eruditione Singulari Doctrina Exquisito Iudicio / In Urbe annos XLV docuit / Homeri Iliadem, Theocriti Eidyllia, et Anthologiam / Aliaque multa de Graecis / Latinis Versibus ornate et eleganter vertit / Idem Rhetor

⁶⁸ Nažalost, Morcellijev natpis, za koji Ljubić kaže »A Roma leggesi di lui la seguente iscrizione« (Ljubić, *Dizionario biografico*, str. 94) pa je do izdanja u Knezovića došao s riječima »Prijatelji su mu nešto kasnije postavili na grob mramornu ploču s natpisom« (Knezović, »Rajmond Kunić pjesnik i prevodilac«, str. 345), uzaludno je danas tražiti bilo u Bazilici svetih apostola, bilo u monografiji Ippolita Mazzucca *Iscrizioni della Basilica e convento dei Santi Dodici Apostoli in Roma: con commento storico-religioso* (Rim: L'Apostoleion, 1987). Tijekom boravka u Rimu u listopadu 2009. u razgovoru sa samostanskim arhivistom dobila sam informaciju da je početkom 19. stoljeća u crkvi iznova popločan pod, pri čemu se nije vodilo osobita računa o većini grobova i natpisa. Ipak, prema njegovu mišljenju, da je Morcellijev natpis doista bio postavljen u crkvi, nalazio bi se i u spomenutoj publikaciji I. Mazzucca. Za buduća istraživanja o Kunićevu životu, njegovim dužnostima nakon ukinuća Družbe i pokopu u toj župi uputio je, kao na najizgledniji izvor, na Arhiv Generalnoga vikarijata grada Rima na Lateranu. Što se tiče središnjega, Rimskog arhiva Družbe Isusove, osim što sam ondje konzultirala nekoliko rukopisa s Kunićevim djelima u fondu *Opera nostrorum*, koji okuplja teološka, filozofska i književna djela isusovaca, drugih dokumenata o Kuniću nije bilo, a to se, kako mi je ondje rečeno, smatra razumljivim s obzirom na to da je umro tijekom razdoblja u kojem je Družba bila ukinuta.

suorum Temporum disertissimus / Et Scriptis editis edendisque / Iudice Roma / Celebriorum Poetarum Famam, et Existimationem est assecutus / Cujus Mortem Acerbissimam / X. Kal. Decemb. MDCCLXXXIV / Veteres Sodales Viri Auctoritate, et Genere et Virtute praestantissimi / Lacrimis et luctu honestarunt».

Postoji još jedan dosad neobjavljen književni epitaf, koji je u Kunićevu čast sastavio njegov bratić, dubrovački povjesničar Miho Marija Milišić: »D O M. Raymundo Cunichio civi Ragusino, viro probo, ac leni faciliq[ue] ingenio. Ille quidem cum primos adolescentiae attigisset annos, Societatis Jesu suscepit institutum, ubi emenso feliciter studiorum cursu, quam maxime excelluit Latinae, et Graecae linguae dignitate, atque amplitudine. Homeri Iliadem, tanta fide, et venustate Latino carmine est interpretatus, ut doctissimi viri eam magnopere admirati sint, ac laudarint una cum multis aliis praeclarissimis editis operibus. Quapropter summo litteratorum plausu celeberrimis bonarum artium totius Europae coetibus adscitus est, ac in Romano lyceo eloquentiae princeps renunciatus. Aureae profecto aetatis oratoribus et poetis comparandus. Gravi correptus morbo obiit, magna sui nominis gloria, ac perpetuo patriae ejus ornamento. Michael Milliscich ipsius consobrinus moerens posuit«.⁶⁹

Ostao je i niz pjesničkih svjedočanstava Kunićevih prijatelja i učenika koji komemoriraju njegovu smrt, od kojih se ovdje navode samo neki. Odescalchi je, primjerice, 1810. sastavio izbor iz svoje poezije, dotad djelomično publicirane u pojedinačnim ili skupnim prigodničarskim izdanjima, i objavio ga na više od četiri stotine stranica pod naslovom *Poesie profane e sacre di d. Baldassare Odescalchi duca di Ceri fra i pastori d' Arcadia Pelide Lidio* (Rim: presso Francesco Bourliè, 1810). U prvom se dijelu zbirke, među svjetovnom lirikom, nalazi pjesma »In morte di Perelao Megalense sig. ab. Raimondo Cunich canzone« – u arkadijskoj maniri sročén iskaz duboka poštovanja i tuge, koji završava recima: »Arcadi e noi piangiam? Pianger non lice / Chi ride in Ciel felice. / Sol tristi noi che nel cammino alpestro / Face più non abbiám guida o maestro«.

Među učenicima, kojima je bio »incomparabile amico« i »aman-tissimo precettore«, uspomenu mu posvećuju Francesco Guadagni (»De Raymundo Cunichio non ita pridem vita functo elegia

⁶⁹ NSK R 3419, Miho Milišić: *Mescolanze*, parte III, str. 414, te 420. i 565.

Josepho Marotto V. Cl. nuncupata») i odvjetnik Berardi (»Alla memoria dell'abate Raimondo Cunich un suo discepolo sonetto«).

U Arkadiji, osim spomenutoga govora koji je na sjednici u njegovu čast održao Agostino Chigi, sastavlja elegiju i Galjuf (»Benedicto Stay, ab epistolis pontificiis ad principes, viro ubique gentium clarissimo, elegiam in Raymundum Cunichium bonis omnibus ereptum dedicat libens merito Marcus Faustinus Gagliuffius, sch. piar.«), a u Dubrovniku mu smrt stihovima obilježavaju vjerni Džamanjić (s jedanaest epigrama) te F. M. Appendini (»In obitum Raymundi Cunichii ad Michaellem de Sorgo amoeniorum litterarum, et artium liberalium cultorem eximium elegia«). Dva su tiskana prozna elogija objavljena u godini nakon njegove smrti: Tosijev u Rimu i Sorkočevićev, posvećen Mariji Pizzelli, u Dubrovniku.⁷⁰

Postojala su, prema rekonstrukciji koju na temelju pojedinih izvora izlaže Kruno Prijatelj, tri »dubrovačka« portreta Rajmunda Kunića. Prvi je, kako je tvrdio još Appendini, izradio dubrovački slikar Petar Katušić u Rimu, po svemu sudeći između 1785. i 1788. Taj je portret zagubljen, a onaj koji je prema njemu naslikao Sicilijanac Carmelo Reggio, vjerojatno između 1802. i 1805, ukraden je 1989. iz Znanstvene knjižnice u Dubrovniku zajedno sa slikama R. Boškovića i B. Džamanjića. Preostali su crtež i litografija koje je pripremio Petar Frano Martecchini za monumentalno izdanje *Galleria di Ragusei illustri* (1841) te kopija Katušićeva portreta koju je načinio nepoznati slikar – Prijatelj pretpostavlja da bi to mogao biti Rafo Martini – u Samostanu Male braće, na kojoj, prema njegovoj ocjeni, Kunić ima »tipičnu fizionomiju intelektualca posljednje četvrtine *settecenta* zadojenog usporedo kršćanskim odgojem, klasičnom kulturom i odjecima iluminizma«.⁷¹

⁷⁰ Odescalchijeva se kancona nalazi u zbirci *Poesie profane e sacre*, str. 14-18. Jedna je pjesma u istom izdanju posvećena Dubrovniku; zapravo parafraza pjesme *Bijeljaše se izdaleka* Ignjata Đurđevića, koju je Odescalchi sastavio prema engleskoj verziji, vjerojatno prijevodu iz druge ruke, Cornelije Knight; v. isto, str. 42-47. Berardijevi i Guadagnijevi stihovi izašli su u časopisu *Antologia Romana* 21 (1795), br. 28, str. 221-222, odnosno br. 47, str. 369-375. Džamanjićevi su epigrami objavljeni u izdanju *De vita et scriptis Bernardi Zamagnae* (Zadar, 1830), str. 242-245, a Appendinijevu je pjesmu tiskao iz rukopisa M. Marković, »Poetae Latini Dalmatiae inediti«, *Živa antika* 2.2 (1952), str. 301-307; usp. i V. Gortan, »O tekstu Appendinijeve elegije spjevane prilikom Kunićeve smrti«, *Živa antika* 4.1 (1954), str. 191-193.

⁷¹ Usp. K. Prijatelj, »O portretu Rajmunda Kunića«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996),

Kunićev se portret osim toga čuvao i u prostorijama Akademije Arkadije u Rimu. Kako izvještava Fabi Montani 1852, običaj prikupljanja portreta preminulih članova Arkadije – slika bi se pritom zatražila od njihove obitelji ili prijatelja – i njihova postavljanja na zidove Akademijinih dvorana ustanovljen je oko 1770. U doba u kojem on piše Kunićev se portret (kao i Stayev i Džamanjićev) nalazio ondje, označavajući između ostalih kustodijat Luigija Godarda (generalni kustos Arkadije od 1790. do 1824).⁷²

O jednom je svojem portretu Kunić doista i ostavio svjedočanstvo, u epigramu Enc. 297, u kojem apostrofira »Leucona«, slikara kojemu je posvetio još nekoliko sastavaka.⁷³ Iza pseudonima »Leucon« vjerojatno se krije Carlo Bianconi (1732-1802), bolonjski slikar, arhitekt, dekorater i antikvar koji je boravio u Rimu 1777. i 1778. i koji je pod nekim svojim djelima ostavljao potpis »Leukon epoieik«.⁷⁴ Epigram govori o vlastitom liku koji se nazire za kistom velikog umjetnika – o liku koji odudara od onoga stvarnoga pa se u tolikoj mjeri i može smatrati lijepim:

Poeta de sua imagine a Leucone picta

Nunquam forma mihi placuit mea: nunc placet, hercle,
Illa tua, Leucon, tam bene picta manu;
Qualiscumque, satis pulchra est in imagine ficta,
Quam veræ formam cernimus assimilem.

str. 207-214, citat sa str. 211; Appendinijev navod u *Notizie*, str. 212. Za Reggiov portret Kunića (kao i za još neke koje su naručila braća Stulli u istoj seriji) Džamanjić je sastavio tri epigrama; v. *De vita et scriptis Bernardi Zammagnae*, str. 255, odnosno K. Prijatelj, *nav. dj.*, str. 209.

⁷² V. »Intorno ad alcuni ritratti di recenti arcadi illustri collocati nella sala del serbatoio. Ragionamento di monsignor Francesco de' conti Fabi Montani, pro custode generale dell'accademia, letto nella generale tornata del dì 11 di marzo 1852«, *Giornale arcadico* 126 (1852), str. 359-379, spomen Kunića na str. 360. i 363. V. i P. Stanojević, *nav. dj.*, str. 18, gdje se referiranjem na osnovni arhivski izvor o djelovanju akademije, *Atti arcadici*, prenosi kako je na sjednici upriličenoj 13. travnja 1795. povodom Kunićeve smrti A. Chigi održao posmrtni elogij, nekoliko pastira, među kojima i Galjuf, čitalo stihove u pjesnikovu čast, a »tom prilikom u salu je unesen i Kunićev portret«. Sva materijalna ostavština Akademije Arkadije danas je pohranjena u rimskoj Knjižnici Angelica.

⁷³ Sac. 72, o prikazu Uznesenja Marijina; Enc. 292-296 o nizu slika s antičkim junacima; Enc. 298; vjerojatno i 299-302; te o portretima članova obitelji Marije Pizzelli Lyd. 431-442; te Lyd. 499 i Var. 173.

⁷⁴ V. *Dizionario biografico degli italiani*, s. v. »Bianconi, Carlo«.

Britkost i sklonost ironiji, utemeljene na racionalnom i realističnom poimanju svijeta, koje se prepoznaju u ovoj pjesmi, obilježavaju velik dio Kunićeva epigramatskog opusa, posebno pak onaj satirički i šaljivi. Moglo bi se reći da je to jedna od dominantnih osobina njegova stvaralaštva, uz stalno zagovaranje vrijednosti i načela kršćanske etike te čvrstu ukorijenjenost u antičku i humanističku književnu tradiciju, a to su također odlike u kojima se najbolje ogleda njegov svećenički i profesorski životni put.

OSTALA KUNIĆEVA DJELA

CARMINA

U Radeljinu rukopisu AMB 1156, najcjelovitijem prijepisu Kunićeve poezije, sačuvana je velika većina pjesnikovih autor-skih djela (epigrami, elegije, *carmina*, poslanice, hendekasilabi), uz parafraze Horacijevih i Katulovih pjesama, te prijevode s grčkog i talijanskog.

Trinaest je pjesama okupljeno pod natpisom *Carmina*, koji naznačuje pjesme unutar latinističkog opusa čija je temeljna osobina, uz epsku narativnost, da su – kako je to formulirao Krša u svom prijepisu iz 1823. – »versu hexametro concinnata«. Riječ je o žanru koji se osobito njegovao u isusovačkoj obrazovnoj i pjesničkoj tradiciji, a u nju se tematskim odabirom i didaktičkom intonacijom uklopio i Kunić: nekoliko njegovih pjesama posvećeno je dvojici mladih svetaca Družbe Isusove – Alojziju Gonzagi i Stanislavu Kostki, a četiri parafraziraju biblijske događaje; dvije su tek mitološke tematike. Tiskane su bile samo dvije pjesme iz toga korpusa, još za Kunićeva života: »De Beata Maria Virgine in coelum assumpta« i »Matri moestissimae carmen«, objavljene zajedno s elegijom »De acerbissimo Christi cruciatu ac Beatae Virginis Mariae moerore« u zbirci *Prose e versi degli Accademici Infecondi* 1764. u Rimu.¹

Puratić je upozorio na još jednu pjesmu koje u Radeljinu prijepisu nema (»Exemplo Achillis declaratur quam grave ac pertinax malum sit iracundia«, rkp. AMB 1003 i 2055),² pa Knezović govori o četrnaest Kunićevih *carmina*, s tim da je jedna od njih

¹ Podatak prenosim iz: C. Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, sv. 2. Bruxelles: O. Schepens – Paris: A. Picard, 1891, st. 1728. Kunićeve se pjesme nalaze u prvome tomu, na stranicama redom: 296-300, 300-305, 305-310. Iste su dvije pjesme tiskane i u trećem svesku izdanja *Sacrorum carminum delectus ad usum gymnasii pisaurensis, curante Josepho Egnatio Montanario politiorum litterarum doctore*, Pisauri: ex typ. Nobiliano, 1834, str. 199-205.

² V. Ž. Puratić, »O nekim neobjavljenim radovima Rajmunda Kunića«, *Živa antika* 13-14 (1964), str. 232. Naslov i prvi stih ima i Volantić na popisu u AMB 594/V te u AMB 999.

sačuvana samo djelomično.³ Polovina ih se, barem u fragmentarnom obliku, može naći među Kunićevim autografima (2, dio 6, 7 u AMB 994; 4 i 11 u AMB 594/IV; dio 8 u AMB 1000; manji fragmenti, u radnoj verziji pjesme 9 u AMB 1001; »Exemplo Achillis« u AMB 1003). Od ostalih rukopisa važniji su svjedoci ZKD 143 te 594/III, koji sadrže prvih osam pjesama s Radeljina popisa.

U većini *carmina* Kunić nastupa kao učitelj kojemu je posebna briga ne samo intelektualni nego i moralni i religiozni odgoj povjerene mu mladeži. Pjesme posvećene Alojziju Gonzagi, nastale povodom njegove godišnje svetkovine u lipnju, stihovani su poticaji na pobožnost prema mladom zaštitniku isusovačkih novaka, ali i na krepостan život po njegovu uzoru. »De Sancto Aloysio servandae innocentiae patrono carmen« (br. 1 u Radeljinu prijepisu, 58 stihova), koja počinje elementima vizije, uprizorenjem silaska svečeva među svoje gojence, a završava upravljenom mu molitvom, građena je na metaforičkim opozicijama između dobra i zla: s jedne je strane *Draco* koji je prve ljude izгнаo iz Raja, s druge Gonzaga koji mu nogama satire glavu; s jedne su strane *desidies*, *vani lus*, *risus* i, kao osobito opasni neprijatelji, Kupidon i Venera – s druge personificirani Pudor, Virginitas, Simplicitas, Modestia, itd. I u pjesmi br. 2, »Ad Sanctum Aloysium preces« (68 stihova), nižu se pred zaštitnika molbe za krepостno i čisto provedenu mladost, na koje on odgovara ukazujući se i poput sunca osvjetljujući lica mladića. Treća pak pjesma, »De laudibus Sancti Aloysii Gonzagae sub nomine Daphnidis. Idyllium« (br. 11, 72 stiha), predstavlja Božjeg ugodnika kao onoga koji je, rastjeravši prijetnje čistoći, tj. oholost i dokolicu, nakon što je pred njim uzmaknuo i poražen »improbis ille puer Veneris«, donio novi mir, red i idilu u zamišljenu Arkadiju. Pjesma je oblikovana sa svim važnijim elementima vergilijevske ekloge: razgovor vode dvojica pastira, Damon i Koridon, uronjena u pastirske poslove i brige, pa nakon što prvi pita drugoga zašto Tirzīt tako časti Dafnisa,

³ V. P. Knezović, »Rajmond Kunić pjesnik i prevodilac«, u: *Isusovci u Hrvata. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija 'Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata'* [Zagreb, 8. do 11. listopada 1990.], ur. V. Horvat. Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove – Beč: Hrvatski povijesni institut, 1992, str. 347. Kada međutim navodi njihove naslove (str. 349, bilj. 13), Knezović ih nabroja petnaest. To je zato što je među njih uvrstio i heksametersku pjesmu pod naslovom »Ad Antonium A...«, tiskanu u Appendinijevoj antologiji, koja zapravo pripada Kunićevim epistolama.

odnosno Gonzagu, slijedi sviralom popraćena pjesma o svečevim zaslugama, koju je Koridon zapisao »in cortice fagi« i za koju dobiva janje kao nagradu od prijatelja. Premda je Radelja, vođen formalnim, metričkim kriterijem ovu Kunićevu pjesmu smjestio među *carmina*, u striktnijoj žanrovskoj podjeli ona bi pripadala eklogama i kao takva bila bi jedini sačuvani Kunićev rad u toj književnoj vrsti.⁴

Kudikamo su duža od onih Gonzagi svetačka *carmina* posvećena drugom uzoru isusovačke mladeži, Stanislavu Kostki, kanoniziranom na isti dan kao i njegov mladi subrat Gonzaga, 1726. Posmrtni ostaci Stanislava Kostke položeni su u crkvi svetog Andrije na Kvirinalu, koja pripada istoimenom isusovačkom zavodu u kojem je Kunić od 1751. do 1765. poučavao mlade novake. Život i smrt poljskoga sveca bili su vrlo čest motiv isusovačke nabožne poezije. U prvoj svojoj pjesmi, »De obitu Sancti Stanislai Kostkae« (br. 3, 388 stihova), autor se oslanja na zabilježenu predaju o Kostkinoj smrti u noći uoči blagdana Velike Gospe, nakon što je Djevici u pismu iznio svoju žarku želju da što skorije bude uzet u nebo. Pjesma, uz invokaciju u kojoj se apostrofira »Divina Parens«, kombinira pripovjedački element s dijaloškim (razgovori između Djevice i Krista, te Krista i anđela koji bude poslan na Kvirinal), no osobit prostor dan je snažnim opisima Kostkina unutarnjeg stanja, upornih molitvi i patnje zbog odijeljenosti od neba, da bi se okončala trijumfalnim prikazom svečeve smrti. Potresni događaji iz dječakova života, kao što su susret s razuzdanošću bližnjih u Beču, bratov prezir prema njegovoj čistoći, sukob s ocem i samostalno poduzet put u Rim, iznose se u najdužoj među Kunićevim *carmina*, »Sancto Stanislao Kostkae hymnus« (br. 9, 437 heksametara). Kazivanje je pritom u cijelosti okrenuto prema drugom licu, odnosno slavljenom liku, pa mu kontinuirane apostrofe, retorička pitanja i usklične rečenice daju na dinamičnosti i emocionalnosti.

Kao posljednja, 13. pjesma u Radeljinu prijepisu, donesena je »De S. Stanislao Kostka carmen«. U njoj se povodom Kostkina

⁴ U Kunićevu autografu (u rkp. AMB 594/IV) pjesma nosi naslov »Damon, et Corydon«. Nalazi se i u prijepisu nepoznata prepisivača u rkp. ZKD 551/II s natpisom »Egloga. Damon et Corydon«. Volantić je u oba svoja kazala drugih Kunićevih vrsta (osim epigrama) smješta među *carmina*, dajući joj žanrovsku odrednicu »ecloga«.

spomendana opjevava bitka između Poljaka i Turaka pod vodstvom Osmana, u kojoj su Poljaci odnijeli pobjedu zahvaljujući zagovoru svojega zaštitnika. Knezović je, prikazujući Kunićeva *carmina* u radu »Rajmond Kunić pjesnik i prevodilac«, izrazio sumnju u Kunićevo autorstvo te pjesme: »Među njima je neobična *Pjesma o sv. Stanislavu Kostki* (*De S. Stanislao Kostka, carmen*, 406 stihova) jer se više doima kao dio neke cjeline negoli kao cjelina, a po svojem bi izrazu mogla pripadati vrlo ranim Kunićevim radovima (dok se još vježbao), ako je to doista njegova pjesma.«⁵ Ne ulazeći u obuhvatniju analizu pjesničke dikcije kojom bi se moglo pokazati koliko ovi stihovi odudaraju od ovjereno Kunićeve poetičke prakse, navest ću samo da postoje i materijalni pokazatelji koji bi mogli ići u prilog Knezovićevoj pretpostavci. Čini se naime da je Radelja trinaestu pjesmu dopisao naknadno, na što ukazuju dva traga u rukopisu. Prvo, pjesma se nalazi ispod ulomka »De Aesopearum fabularum versione ad Romanos iuvenes (fragmentum)«, koji završava naznakama »&&. Desiderantur reliqua«, no Radeljin je češći običaj bio djelomično sačuvane pjesme stavljati na sam kraj, kako se može vidjeti na primjeru hendekasilaba, elegija te satiričkih i raznolikih epigrama (s iznimkom moralnih i enkomijastičkih). Drugo, uz *Carmina* je u rukopisu AMB 1156 priložen jedan list ispisan rukom Antuna Krše, redaktora Radeljina prijepisa, koji je u nemalom broju navrata intervenirao u postojeći, Radeljin redosljed pjesama. On započinje: »Desidero che si o[ss]erve il seguente ordine nella tra[scr]izione de' Carmi del Cunich« i zatim uz redne brojeve 1-12 niže ne naslove, već prve stihove pjesama, logičnim rasporedom na osnovi tematskog kriterija.⁶ Pjesme »De S. Stanislao Kostka« nema, što znači ili da ona tada nije postojala u Radeljinu prijepisu ili da je Krša znao da nije Kunićeva (ili oboje). Pomalo su neuobičajene za Radeljinu praksu i varijantne lekcije zabilježene *supra lineam*. K tomu, ovo je jedina pjesma u nizu *carmina* kojoj su stihovi numerirani, što može upućivati, iako ne nužno, na mogućnost da je numeriran, za razliku od ostalih, bio Radeljin predložak. Što mu je pak bio pred-

⁵ P. Knezović, »Rajmond Kunić pjesnik i prevodilac«, str. 347.

⁶ U Kršinoj redakciji na prvom bi se mjestu našla »Isaias vaticinans« sa starozavjetnom temom, potom dvije pjesme o Blaženoj Djevici, tri Gonzagi, dvije Kostki, prigodnica papi Klementu XIV. te na koncu tri pjesme pedagoške intencije.

ložak, posve je nepoznato, budući da ova pjesma nije sačuvana nigdje drugdje među autografima ili prijepisima, što se ne može reći ni za jednu drugu pjesmu iz skupine Carmina.

Nabožna se tematika heksameterskih pjesama proširuje dvama sastavcima posvećenima Blaženoj Djevici Mariji. »De Beata Maria Virgine in Coelum assumpta carmen« (br. 5, 110 stihova) bogatim je figuralnim ornatusom izložena vizija Kraljice svijeta u nebeskoj slavi, obasjane suncem i zvijezdama, okružene četama anđela koji joj sviraju i pjevaju u čast kao što su nekoć Izraelci slavili svoju osloboditeljicu Juditu. U nešto dužoj drugoj pjesmi, »Matri moestissimae carmen« (br. 6, 143 stiha), u zamišljenu se monologu upravljenu Djevici, punu snažnog emocionalnog naboja, evociraju sve bolne etape kroz koje je prolazila na putu uz Sina: od rođenja u štali i obrezanja, preko Šimunova proroštva, pokolja nevine dječice i bijega u Egipat te Isusova zadržavanja u hramu, do one najveće patnje u kojoj je pjesnik prikazuje neslomljivom i nepobijeđenom.

Parafraze biblijskih redaka, u oba slučaja iz proročkih knjiga, pojavljuju se u dvije Kunićeve pjesme. U odnosu prema biblijskome tekstu u pjesmi »Isaias vaticinans suae genti primum aerumnas, deinde salutarem Christi Reparatoris adventum« (br. 4, 334 heksametra) autor je nešto slobodniji, jer u drugome najavljenom dijelu – nakon Izajijinih riječi o ratovima, ropstvu, gladi i inim nevoljama koje su zadesile Izabrani narod kad je prezreo Jahvine zapovijedi – proširuje najavu Mesijina dolaska dodavanjem epizoda o rođenju u Betlehemu, pozivu pastirima i poklonstvu Kraljeva, bijegu u Egipat i Isusovu djelovanju i čudesima, muc i smrti, te pobjedi nad tamom i širenju vjere.

Posve suprotno, u drugoj je pjesmi, koja kod Radelje nosi naslov »Ad Clementem XIII. Omen ex Joelis vaticinio« (br. 7, u 42 stiha), Kuniću očigledno bilo važno naglasiti koliko se striktno drži starozavjetnoga predloška, te je uza svaki dio donosio bilješku s retkom iz odsječka Jl 2,23-27 kojemu korespondira, obrazlažući taj postupak u uvodnoj napomeni riječima: »Non casu, sed divinitus factum est, ut Pontifex renunciaretur eo die, quo inter sacra misteria legebatur vaticinium Ioelis de futura Israelis felicitate desumptum ex cap. 2; cui ne quid videar addidisse, aut detraxisse, quo ea, quae latissima sunt, facerem laetiora, singulis carminis sententiis ipsius Ioelis verba subijciam«. Inače jedina

Kunićeva pjesma u ovoj vrsti opremljena njegovim bilješkama, nastala je povodom ustoličenja novoga pape, za kojega je Kunić – ako ju se ne čita kao retorički stiliziran prigodničarski enkomij, nego u svjetlu citirane napomene kao jasno izraženo autorovo osobno stajalište – iskreno vjerovao da Rimskoj crkvi donosi novo, sretno i plodno razdoblje.

Ova, najkraća među Kunićevim *carmina*, u tekstološkome je smislu primjer koji zorno ilustrira kako bi jedan sitan prepisivački previd mogao pogrešno usmjeriti naknadnu interpretaciju pjesme. Kao što je već rečeno, u Radeljinu prijepisu pjesma nosi natpis »Ad Clementem XIII. Omen ex Joelis vaticinio«, a isti natpis ima i u prijepisu AMB 594/III te u Volantićevu popisu u 594/V.⁷ No u Kršinu prijepisu (1823), u ZKD 143⁸ i, što je najvažnije, u autografu u AMB 994 – s vlastoručnim potpisom pod pjesmom, »Raym. Cunich S. J.« – naslov je »Ad Clementem XIII. Omen ex Joelis vaticinio«. Vratila se jedna jota na mjesto koje joj pripada, pjesma zapravo svjedoči o tome koliko je ljudske nade i vjere Kunić polagao u papu koji će četiri godine kasnije učiniti ono što je njegov prethodnik, Klement XIII, uspio zaobići: staviti svoj pečat i potpis na breve kojim se zabranjuje djelovanje i ukida postojanje Družbe Isusove, jedine zajednice kojoj je Kunić istinski pripadao i čijih se načela nije odrekao do kraja života.⁹

Klasičnoj se mitologiji vraća »Vaticinium Cassandrae, quum Paris Helenam rapturus Troja solveret« (br. 10, 195 heksametara), donoseći epizodu pogodnu da se u njezinim okvirima u sažetu obliku ispriopovijeda cijeli tijek Trojanskoga rata, od podizanja grčkih plemena na oružje do potpunog uništenja Prijamova grada. U nizu dramatično prikazanih scena, pojačanih razvijenim homerskim poredbama, osobito se snažno prikazuje Kasandrino proročko mahnitanje i tragična njezina sudbina zbog koje »verba irrita« odlaze u vjetar. Ovoj podskupini po svojoj temi pripada i »Exemplo Achillis declaratur quam grave ac pertinax malum sit iracundia, carmen« (209 stihova), pjesma koje nema u Radelje, a koja upotrebljava homerski motiv kako bi izrazila moralizatorsko-didaktičku poruku. U tome smislu ona se može povezati s

⁷ U Volantićevu popisu u rkp. AMB 999 stoji samo »Omen Joelis«.

⁸ Prijepis je pjesme nepotpun, odnosno sačuvan je samo natpis s prva tri stiha na dnu stranice; listovi koji slijede ispali su.

⁹ Ova se pjesma prema navedenoj prigodi može i datirati, u 1769. godinu.

preostalim dvjema pjesmama, nedvojbeno upućenima Kunićevim učenicima. Pjesmi »De Aesopearum fabularum versione ad Romanos iuvenes« (br. 12) sačuvano je samo 20 početnih stihova, u kojima se simbolično poziva mladiće da siđu u podnožje Pinda, odnosno prevođenje Homera zamijene prericanjem proznih Ezopovih basni u stihovanom obliku. »Parvum opus, at pueris aptum«, jer u ispriopovijedanim životima životinja mogu, kao u zrcalu, ogledati vlastite živote. Pjesmom »In studiorum instauratione« (br. 8, 148 stihova) podsjeća autor učenike kako nakon »otia longa« valja ponovno prionuti učenju i radu. Čineći upravo ono na što je sam uputio u prethodno spomenutom fragmentu, u nastavku je slikovito parafrazirao basnu o cvrčku i mravu kako bi svoju poruku i poticaj učinio djelotvornijima.

ELEGIJE

Riječima »Inter alias, quæ omnes quidem eximiæ sunt, poeticas elucubrationes Raymundi Cunichii Ragusini e Societate Jesu, qui Latinorum poetarum sui ævi nulli fuit secundus, multæ ad nos elegiæ pervenerunt, quarum nonnullæ typis editæ fuerunt, nonnullæ vero ineditæ circumferuntur« u svoj je prijepis AMB 1156 uveo odjeljak »Elegiæ« Rafo Radelja, popisavši zatim naslove 19 pjesama u elegijskom distihu za koje je znao da su objavljene (dodajući i naziv izdanja u kojem su izašle prvi put te prvi distih), a onda prepisavši u cijelosti još 28 elegija koje je smatrao netiskanima.

Edicija koju će spomenuti na prvome mjestu objelodanjena je u Varšavi, gdje je, boraveći na dužnosti apostolskoga nuncija (od 1766. do 1776) i pripremajući *opera omnia* poljskoga latinista Szymona Szymonowica, prelat, književnik i Kunićev poznanik Angelo Maria Durini, arkadskim imenom Crisauro Filomuso, odlučio objaviti i zasebnu raspravu o elegijskom pjesništvu, pridružujući joj elegije dvojice pjesnika za koje je držao da u najvećoj mjeri osvjetljaju i potkrepljuju njegove tvrdnje. Tako je nastalo izdanje *Poetarum elegiographorum par nobile Simon Simonides Leopoliensis Magni Jo: Zamosci à Secretis – Raymundus Cunich Ragusinus in Rom: Soc. J. Athenæo Eloq. Professor nobili iuventuti Polonæ propositi in exemplum quibus præfixa est dissertatio Crisauri Philomusi De vera carminis elegiaci natura & optima constitutione*.¹⁰ Jedan je od osnovnih zahtjeva Durinijeve rasprave da se odbaci utjecaj Ovidija i grčkih autora, a okrene Tibulu, Properciju i, povrh svih, Katulu; tog pjesnika, kojeg se smatra »princeps inter elegiacos«, oponašaju neki književnici u njegovo vrijeme, »inter quos« – nastavlja – »agmen ducit Raymundus Cunich, quem nominare laudare est«.

Kunić je zastupljen s četrnaest elegija, a Durinijevo izdanje, osim što je ukazalo na njihovu uzornu primjenu Katulova stila,

¹⁰ Varsaviæ: In Typographia Mizleriana, 1771.

potaknulo je i njihovu popularnost i otvorilo put još dvjema reprezentativnim antologijama u sljedećem desetljeću i pol: prva je *Carmina recentiorum poetarum VII a Societate Jesu, id est Julii Caesaris Cordarae, Raymundi Cunichii, Bernardi Zamagnae, Alphonsi Nicolai, Rogerii Boscovichii, Bartholomaei Boscovichii et Joannis Baptistae Roberti*,¹¹ u kojoj je objavljeno četrnaest istih uz dvije nove Kunićeve pjesme, a druga *Collectio poetarum elegiacorum stylo, et sapore Catulliano scribentium cum gemina de eodem diatribe. Quibus ad finem Mantissae loco subiecta est sylloge idylliorum, et epigrammatum ex eisdem scriptoribus collecta*,¹² u tom se, prvome dijelu nalazi sedamnaest Kunićevih elegija (šesnaest ponovljenih i jedna nova) s dva prijevoda s grčkoga, dok su sedam idila i prijevodi iz Grčke antologije izišli u *Poetarum elegiacorum stylo, et sapore Catulliano scribentium collectionis cum eorundem idylliis, et epigrammatis. Pars altera*.¹³ Ovo je Michaelerovo izdanje (1784/1785) zapravo bilo drugo i prošireno, a prethodilo mu je ono iz 1776, *Zamagnae, Cunichii et Mazzolarii Romanorum elegiae. Praefixa est Dissertatio de stylo Catulliano, quam elucubratus est Carolus Michaeler, Oeniponte professor Caesareus Regius. Accedunt selecta Graecorum idyllia Latine versa*,¹⁴ sa samo tri Kunićeve izvorne elegije.¹⁵ Među antologijskim zbirkama u kojima je tiskana više nego jedna Kunićeva elegija treba navesti i *Prose e versi degli Academici Infecondi*,¹⁶ te *Arcadum carmina: Pars tertia*, u kojoj je Kunić zastupljen uz još 38 pjesnika Arkadije.¹⁷

¹¹ Cremonae: Ex Typographia Ricchiniana, 1772.

¹² U nastavku naslova: *Collegit, castigavit, praefatus est, suas accessiones ineditas addidit Carolus Michaeler Bibliothecae Universitatis Vindobonae Custos Caesareus Regius*. Vindobonae: Typis Josephi nob. de Kurzbek, 1784.

¹³ Vindobonae: Typis Josephi nob. de Kurzbek, 1785.

¹⁴ Augustae Vindelicorum: Sumptibus Joannis Jacobi Mauracher, 1776.

¹⁵ O Michaeleru i njegovim antologijama više u: M. Korade, »Odjek Kunićevih djela u Austriji i Njemačkoj«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 34 (1996), str. 217-222.

¹⁶ Roma: Apresso Generoso Salomoni, 1764.

¹⁷ Roma: Ex Typographia Josephi & Philippi de Rubeis, 1768. Netočno stoji u Ljubića da je u Bodonijevoj tiskari, uz prijevod Teokrita i jedan svezak epigrama, izišao i jedan tom elegija; usp. Š. Ljubić, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna: Rod. Lechner librajo dell' I. R. Università, 1856; pretisak Zara: Battara e Abelich libraj., str. 93. Ljubić se možda poveo za napisom u Appendinija, koji 1803. veli da su u Parmi već izišle Teokritove idile te epigrami, a da bi trebao izići i tom elegija – do toga, koliko je poznato, nikada nije došlo. Appendini, s druge strane, spominje kako je jedna zbirka

Elegije iz varšavske i kremonske zbirke u Dubrovniku su se širile u prijepisima (usp. ZKD 334 i 52, AMB 244 i 1156). Netiskane su dospjele u rukopisima AMB 119, 594/III i autografima AMB 594/II, 594/IV, 988, 994 i 2246. Volantić ih ima u prijepisima AMB 2055 i 594/I te popis njih 37 u 594/V. U manjem broju nalaze se i u ZKD 167, 327, 550, 551/IX, te 143 (Salatićev prijepis); u Kršinu prijepisu iz 1823; u AMB 1136; ARDID 1 i 3.

Prošavši ponovno kroz rukopise i izdanja, izdvojila sam četrdeset i šest danas poznatih Kunićevih elegija, kojima u nastavku navodim naslov i broj stihova, publikacije u kojima su izišle (za tiskane), povod, spomenute ličnosti i godinu nastanka ako ih se može odrediti, te okosnicu njihove teme. Cilj mi nije ulaziti u interpretaciju pjesama, već iznijeti podatke koji mogu poslužiti u njihovu daljnjem, dubljem i detaljnijem proučavanju. Slijede prvo tiskane (1-21), a potom netiskane elegije (22-46); unutar svake od tih dviju skupina elegije su poredane po kronološkom redu, u onom dosegu u kojem je njihovu dataciju bilo moguće utvrditi.

Tiskane elegije

1. »Ad Josephum Dionysium Cribellum epistola« vjerojatno je prva objavljena Kunićeva duža pjesma u elegijskim distisima: iako u svojoj prvoj inačici u nazivu nosi odrednicu »epistola« (izišla je u prigodničarskoj zbirci *Musae Francisco et Mariae Theresiae augustis congratulantur ob scientias bonasque artes eorum jussu et munificentia Vindobonae restitutas* u Beču 1756), od sljedećih je izdanja uvrštena među elegije: pod naslovom »Ad N. N. Crivellium de Maria Teresia Hungariæ Regina &c. Elegia VII.« u varšavskom, »Ad Josephum Crivellium elegia X. de Maria Theresia Hungariæ Regina« u kremonskom te, po svoj prilici omaškom, »Ad Iohannem Crivellium« u bečkom

izvrsne poezije s Kunićevim elegijama izišla u Veroni; vjerojatnije će biti da je riječ o zbirci iz Varšave; usp. F. M. Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, sv. 2. Ragusa: Dalle stampe di Antonio Martecchini, 1803, str. 167 (zapravo 175), odnosno 173. Uz izuzetak izdanja elegije »Ad amicum in Illyrico prope Epidaurum rusticantem« u antologiji Urbana Appendinija, Kunićeve elegije uopće nisu objavljivane nakon njegove smrti.

izdanju.¹⁸ Adresat je Giuseppe Dionigi Crivelli (1693-1782), rimski otpravnik poslova salzburškoga nadbiskupa, a početni od ukupno 50 stihova kazuju da je enkomij Mariji Tereziji naručio od Kunića, koji ga je i ispjevao unatoč tomu što svoje sposobnosti smatra nedoraslima predmetu hvale.

2. »Ad Benedictum XIV quum ex gravi morbo convaluisset elegia« izlazi u arkadskoj publikaciji *Pro restituta valetudine Benedicto XIV P. O. M. Arcadum carmina* 1757.¹⁹ Sadrži 54 stiha, u kojima personificirana Roma strahuje za svojeg dobročinitelja Benedikta XIV, papu od 1740. do 1758.
3. »Ad amplissimum praesulem suppresso nomine elegia« tiskana je pod tim naslovom u Varšavi 1771, Cremoni 1772. i Beču 1784. Kasniji prijepisi bilježe kojim je povodom pjesma nastala i tko se pod prešućenim imenom krije: »In electione P. Laurentii Ricci praepositi generalis Societatis Jesu in congregatione XIX« (AMB 594/V u popisu naslova; rkp. 1 iz Arhiva Rezi-dencije Družbe Isusove u Dubrovniku); »P. Laurentium Ricci praepositum generalem Societatis Jesu feliciter renunciatum in congregatione XIX.« (Radelja u AMB 1156). Lorenzo Ricci (1703-1775), čiju učenost, mudrost i mnogobrojne kreposti pjesnik uzdiže u 60 stihova, no ne želeći otkriti previše kako se ne bi prepoznalo čovjeka koji odbija svaku pohvalu, izabran je za osamnaestoga generala Družbe Isusove 1758.²⁰

¹⁸ Prvo navedeno izdanje (Beč, 1756) nije mi dostupno. Martinović je usporedio taj tekst s onim u varšavskoj zbirci i zaključio da su stihovi doživjeli »niz dotjerivanja, opravdano je pretpostaviti, iz Kunićeva pera«; v. I. Martinović, »Stihovi Rajmunda Kunića o Ruđeru Boškoviću«, *Anal. Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 34 (1996), str. 163. O zbirci v. i M. Korade, *nav. dj.*, str. 215. U spomenutim se radovima navodi da je pjesma napisana u Rimu 20. kolovoza 1756.

¹⁹ Izdanje mi također nije dostupno, no Stanojević u pregledu Kunićevih radova navodi natpis pjesme »Elegia« i incipit »Nuper in extremo versantem limine lethi« (v. P. Stanojević, *Kraj književnosti starog Dubrovnika*. Beograd: Filološki fakultet i Narodna knjiga, 2002, str. 18). Pretpostavljam da je riječ o ponešto izmijenjenoj elegiji koja je pod gore navedenim naslovom tiskana u Cremoni, Varšavi i Beču, a počinje stihom »Sancte senex ipso versantem in limine lethi«.

²⁰ Među enkomijastičkim Kunićevim epigramima nalazi se jedan (81) u kojem je autor obrazložio svoju »strategiju« pri pisanju elegije Ricciju (»Optarent nostrae cum te laudare Camoenae, / [...] iste tuus pudor obstitit. Ergo negantem / Aggressa est tali callida Musa dolo«): Radelja ga je naslovio »Ad Laurentium Riccium praepositum generalem Societatis Jesu«, a Krša je dodao bilješku: »Poeta loquitur de elegia, cujus titulus est 'Ad amplissimum praesulem suppresso nomine'«.

4. »Clementi XIII. Pontifici O. M. de Ludovico fratris filio S. Marci procuratore facto elegia« prigodnica je iz 1762. Pretpostavljam da bi mogla biti dio zbirke *Componimenti poetici pel solenne ingresso alla dignità di Procuratore di S. Marco di Sua Eccellenza il Signor D. Lodovico Rezzonico Cavalier, Principe del Senato, e del Popolo Romano* tiskane te godine u Veneciji.²¹ Ponovno se objavljuje u Varšavi, Cremoni i Beču. U 62 stiha konvencionalnim izrazima hvale slavi papu i njegova nećaka, uz opis Markova grada tijekom svečanosti.²²
5. »Rogerio Boscovich Soc. Jesu Romam redeunte elegia« objavljena je 1763. u Beču, kako bi ondje dočekala slavnog isusovca na njegovu povratku – s putovanja po zapadnoeuropskim zemljama i zatim boravka u Carigradu – preko Beča u Rim. Pjesma o Boškovićevim lutanjima i pustolovinama, ali i znanstvenim i pjesničkim djelima, duga 134 stiha, ponovno je tiskana iste godine u Trnavi, a nakon ta dva samostalna izdanja uvrštena je u još četiri antologije²³ te je time postala najobjavljivanija Kunićeva elegija.
6. »Ad Bernardum Zamagnam suum olim auditorem« elegija je kojom je Kunić popratio svoje prijevode s grčkoga (Kalimaha, Mimnerma, Teokrita, Homera i epigrama) za zajedničko Džamanjićevo i njegovo izdanje naslovljeno *Bernardi Zamagnae e Societate Jesu Echo libri duo. Selecta Graecorum carmina versa latine a Raymundo Cunichio ex eadem Societate* (Rim, 1764); poslije je prenesena i u kremonsko, augsburško i bečko izdanje. U tada uvriježenom očitovanju prevodilačke samokritičnosti, dugu 102 stiha, pjesnik razlikuje sudbinu poezije izrecitirane na kakvu književnom skupu od one otisnute i pod-

²¹ Zbirka mi nije dostupna, no u katalogu jedne kolekcije rijetkih knjiga navodi se da je sadržavala Kunićeve stihove; v. <http://www.schulz-falster.com/books/book26.pdf> (4. ožujka 2010).

²² Kunićevi bi se sugrađani možda iznenadili podatkom da pjesnik Veneciju naziva »sola Adriatici maris magna domina« (usp. 52. stih); Venecija je i »edomiti magna maris domina« u epigramu Enc. 87 i »urbs maris Adriaci regnatric« u Enc. 88.

²³ O izdanjima je detaljnije pisao Ivica Martinović, »Stihovi Rajmunda Kunića o Ruđeru Boškoviću«, str. 160-165. Za objavu u trećem svesku *Arcadum carmina* 1768. Kunić je prilagodio naslov: »Rogerio Josepho Boscovich Soc. Jesu inter Arcades Numenio Anigræo ex longis itineribus reduce«. Potom je elegija pod prvotnim naslovom tiskana u varšavskom izdanju 1771, kremonskom gođinu kasnije, te bečkom Michaelerovu 1784.

vrgnute očima strogih čitatelja: uvjeren je da njegovi nedotjerani prepjevi, koji nisu puni »leporum [...] jocique, & salis, & venerum«,²⁴ neće izdržati sud kritike.

7. »De acerbissimo Christi cruciatu ac Beatae Virginis Matris moerore elegia« daje, u 160 stihova, zoran i emotivno intoniran opis kako tjelesne muke Isusove tako i duševne patnje njegove majke. Prvi je put objelodanjena 1764. u zbirci *Prose e versi degli Academici Infecondi* (kao i *carmina* »De Beata Maria Virgine in coelum assumpta« i »Matri moestissimae carmen«), pa ponovno u Varšavi, Cremoni i Beču. Morala je nastati barem nekoliko godina ranije, jer se autor izravno obraća – zazivom pastirskog imena »Neralce« – monsinjoru Giuseppeu Ercolaniju, obnovitelju Akademije *infoecundorum* i njezinu voditelju do smrti 1759. Kunićev odabir tema u trima navedenim pjesmama objašnjava podatak da je Ercolani, došavši na čelo akademije, organizirao svečana okupljanja članova dva puta u godini: u čast muc i smrti Isusovoj, te u spomen na uznesenje Marijino u nebo.²⁵
8. »Ad excellentissimum principem Abundium Rezzonicum Clementis XIII fratris filium senatorem urbis Romae declaratum elegia« nalazi se, kao i dva epigrama (Enc. 37 i 38), u publikaciji *Adunanza dagli Arcadi per l'esaltazione alla dignità di Senatore di Roma di Sua Eccellenza il Signor Don Abbondio Rezzonico Nipote della Santità di N. S. Papa Clemente XIII.* iz 1766, te ponovno u kremonskom, varšavskom i bečkom izdanju. Pohvala mladoga dostojanstvenika, koji je senatorom proglašen 1765, izražava se u duhu arkadske poezije, kroz riječi Tibera i njegovih nimfa, u 118 stihova.

²⁴ Ovo mjesto u elegiji Knezović iščitava nešto drukčije: »kaže [sc. pjesnik] da se još ne može, iako je to više puta obećao Zamagni, odlučiti da ih da u tisak, prvo jer su to djela 'plena iocique et salis et venerum'«; usp. P. Knezović, »Elegije Rajmunda Kunića«, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), str. 115. Budući da je Knezovićev članak važan prinos kao zasad jedini rad koji se obuhvatno bavi Kunićevim elegijama, pribilježiti ćemo razlike ili omaške koje se, zahvaljujući nešto širem istraživanju, mogu uočiti u njegovu tekstu.

²⁵ Vidi F. M. Renazzi, *Storia dell'Università degli studi di Roma detta comunemente la Sapienza che contiene anche un saggio storico della letteratura romana dal principio del secolo XIII sino al declinare del secolo XVIII*, sv. 4. Roma: Nella Stamparia Pagliarini, 1804, str. 316.

9. »Marchioni Joanni Patritio viro nobilitate honoribus bonarum artium patrocini praestanti sodalis sui carmina D. D. D., elegia« posvetnica je koja stoji na samom početku izdanja *Bernardi Zamagnae Navis aëria et elegiarum monobiblos* (Rim, 1768), a pretisnuta je u antologijama u Cremoni, Augsburgu i Beču. U 94 stiha Kunić knjižicu svojeg učenika i subrata Džamanjića posvećuje pokrovitelju, marcheseu Giovanniju Patriziju, braneći je od napada zavidnika.²⁶
10. »Ad Myraeum Arcadiae custodem elegia« tiskana je prvi put u *Arcadum carmina. Pars tertia* 1768, a potom i u varšavskom, kremonskom i bečkom izdanju. Nastala je ranije, pretpostavlja se oko 1750, kada je Kunić postao član uglednoga književnog društva, kako potvrđuju i rukopisni natpisi (»cum inter Arcadas nomen dedit« u Volantićevu popisu u AMB 594/V; slično i u rkp. 1 iz Arhiva Rezidencije DI u Dubrovniku). Ula-zak u Arkadiju zbio se za kustodijata Michelea Giuseppea Moreija (pastirskim imenom Myraeus Ropheaticus; *custos* od 1743. do 1766). 238 stihova duga pjesma najvećim dijelom govori o klasičnoj mitologiji kao temi onodobne poezije. U di-jelu u kojem pjesnik progovara o sebi, nalazi se očitovanje o podrijetlu za kakvim se u naših iseljenih pisaca uvijek željno tragalo, a koje je ovdje, čini se, ostalo nezamijećeno: »argenti natus in Illyria / versor ego vestro in cætu« (st. 82-83).
11. »Arcadia instaurata a Clemente XIII P. O. M. elegia« izišla je samo u zbirci *Arcadum carmina* 1768. To izdanje Radelji nije bilo poznato, pa je on svrstava među netiskane elegije. Povod joj je obnova zgrade i vrta Bosco Parrasio na Janikulu, za koju su Arkadani počeli prikupljati sredstva u travnju 1760; svečano otvorenje proslavljeno je u rujnu iste godine, nakon što je papa Rezzonico donirao za obnovu 500 škuda.²⁷ Među 118 stihova inkorporiran je Kunićev sedam elegijskih distiha dug prijevod soneta kardinala Marcantonija Colonne u čast književnoj udruzi; sonet se u prijepisima donosi nadovezan na tekst elegije.²⁸

²⁶ Patrizi i njegova vila pojavljuju se i u jednoj Kunićevoj hendekasilapskoj pjesmi (br. 32).

²⁷ V. *Chracas, Diario ordinario di Roma*, god. 1760, br. 6675 (19. travnja); 6720 (2. kolovoza); 6735 (6. rujna).

²⁸ Autor soneta nije dakle sam papa Klement XIII, kako piše Knezović; usp. »Elegije Rajmunda Kunića«, str. 115. Kunić je o istoj prilici sastavio i epigram

12. »Ad Achamantem Pallantium supremum Arcadiae custodem de Myraei Ropheatici obitu atque apotheosi elegia« prema onome što se navodi u početnim stihovima nastala je upravo na zahtjev adresata, pravim imenom Giuseppea Brogija, kustosa Arkadije od 1766. do 1772, da Kunić opjeva smrt njegova prethodnika M. G. Moreija 1767. Elegija dužine 110 stihova uvodi lik Uranije koja pokazuje preminuloga pjesnika kako prebiva među dušama blaženih. Tiskana je prvi put u Varšavi, zatim u Cremoni i Beču.
13. »Ad Boream ne in puerum Iesum tam inclementer saeviat elegia« četvrta je, posljednja u nizu elegija odabranih za *Arcadum carmina* III 1768. (uz br. 5, 10 i 11), a pod drugim naslovom isti je tekst tiskan zatim u Varšavi (»Ad Aquilonem«), te Cremoni i Beču (»De Puero Iesu ad Aquilonem«).²⁹ Ima 110 stihova. Elemente pobožnosti prema Djetetu Isusu – u duhu koje je Kunić ispjevao i neke epigrame u ciklusu Sacra – elegija smješta u poznate prostore klasične mitologije.
14. »Balthasari Odescalchio Livii ducis Brachiani f. eximio bonarum artium cultori et patrono elegia« s 56 stihova ubraja se među kraće Kunićeve elegije. Preplećući topose pjesničke skromnosti s pohvalama Odescalchijevoj učenosti i pjesničkoj vještini, Kunić posvećuje meceni svoje prijevode grčkih epigrama;³⁰ elegija je ponovno otisnuta u dvjema Michaelerovim antologijama.
15. »Ad Balthassarem Odescalchium Livii II. Brachiani ducis filium SS. CAESS. RR. AA. MM. cubicularium et commendatarium incltyi ordinis S. Stephani Hungariae regis apostolici

(Enc. 31) koji je u Radeljinu prijepisu naslovljen »Ad Romanam Arcadium, cum Auronti, id est Clementi XIII.¹¹⁰ ob datam pecuniam ad Parrhasii nemoris instaurationem gratiae agerentur«. Osim elegija ovdje br. 4 i 11, te govora prigodom izbora Klementa XIII. 1758, Kunić je tom papi posvetio i niz epigrama: Sac. 38; Vot. 10; Enc. 21-35, 74, 101, 344; Sat. 1395.

²⁹ Također, elegije naslova »De Puero Jesu ad Aquilonem« i »De acerbissimo Christi cruciatu, ac B. V. Matris moerore«, otisnute su u prvome tomu izdanja *Sacrorum carminum delectus ad usum gymnasii pisaurensis, curante Josepho Egnatio Montanario, politiorum litterarum doctore*, Pisauri: ex typ. Nobiliano, 1833, str. 95-102. Ondje su tiskane i tri ekloge Bara Boškovića i deset Džamanjićevih elegija Djevice Mariji.

³⁰ Odnosno, izdanje *Raymundi Cunichii e Societate Jesu Anthologica sive Epigrammata Anthologiae Graecorum selecta Latinis versibus reddita et animadversionibus illustrata*, prvi put objavljeno u Rimu 1771, drugi put u Veneciji 1784.

Iliadis Latino carmine vertendae auctorem atque auspiciem Raymundi Cunichii elegia» puni je naslov pjesme kojom se Kunić, na početku izdanja latinske *Ilijade*, odužuje svojem meceni zaslužnomu za nastanak i objavljivanje prepjeva u Rimu 1776. (elegija se ponovno tiska i u venecijanskom i bečkom izdanju *Ilijade*, oba iz 1784). U svojih 268 stihova donosi vrijedna svjedočanstva za proučavanje kulturnoga konteksta i poetoloških dimenzija Kunićeva književnog djelovanja (o Odescalchijevu pokroviteljstvu, prevodilačkim načelima i oslanjanju na Vergilija), zatim nekoliko ilustrativnih epizoda iz grčkog epa, te na koncu otklon u sferu privatnoga pohvalama ne samo Baldassarea Odescalchija nego i njegove braće, Antonija i netom preminuloga cistercita Giuseppea.

16. »Ad Ignatium Veninum« naslov je elegije objavljene u varšavskom izdanju, koja se potom u kremonskom i bečkom pojavljuje pod natpisom »Ad egregium oratorem sacrum elegia«. Upućena je prijatelju, glasovitom isusovačkom govorniku i propovjedniku čiju moć djelovanja na osjeća je publike Kunić uspoređuje sa sposobnostima prvaka antičkoga govorništva, Demostena i Cicerona, ali i sa snagom riječi svetoga Pavla kojom je navodio na obraćenje žitelje Male Azije. Elegija se sastoji od 88 stihova i ne nudi čvršća uporišta za dataciju. Venini je umro 1778.³¹
17. »Ad Franciscum Mariam Zantottum elegia« u 42 se stiha obraća bolonjskom književniku i filozofu Zantottiju (1692-1777) u trenutku kada Kunić, ako je suditi po upotrijebljenom sadašnjem vremenu, prevodi njegove sonete s talijanskoga na latinski. U postumnom izdanju *Opere scelte di Francesco Maria Zantotti*, sv. I, tiskano je već spominjano Zantottijevo pismo Kuniću u kojem zahvaljuje na poslanoj elegiji i na izrečenima, prema njegovu mišljenju prekomjernim hvalama. Datirano je 24. svibnja 1760.³² Kunićeva je elegija tiskana u varšavskom, kremonskom i bečkom izboru.

³¹ Kunić o njemu također piše u epigramima Enc. 118-123; Sat. 886; te tri epigrama kojih nema u Radeljinu, već u Garullijevu prijepisu (Biblioteca della Pontificia Università Gregoriana, RIS 808 V 120).

³² Pismo započinje riječima: »La sua bella in vero, e gentile et elegante elegia, piena di Catulliano spirito e di quell' antico sapore che pochi oggidì gustano, mi è sommamente piaciuta; nè temo che le lodi che V. R. vi ha così cortesemente inserite del mio, qualunque siasi, tenuissimo ingegno, mi abbiano ingannato»,

18. »Ad Joannem Baptistam Robertum e Soc. Jesu elegia« dio je obimnije književne prepiske: nakon što je preveo, kako sam kaže, »per ludum« Zanolttijeve sonete i od njihova autora dobio »aureolum epistolium« puno zahvala, Kunić u elegiji Robertiju (1719-1786) izražava ljutnju što ga je ovaj isusovački erudit u pjesmi Zanolttiju izjednačio s Ruderom Boškovićem. Elegija duga 38 stihova završava slavljenjem dubrovačkoga znanstvenika.³³
19. »Ad sodales suos de bono aerumnarum, habita ipso Epiphani-
orum die. Carmen elegiacum« naslov je najduže Kunićeve pjesme u ovome žanru (382 stiha), kako je izašla u varšavskom izdanju 1771.³⁴ (u kremonskom i bečkom naslovljena je »De bono aerumnae«). Nema sumnje da su nevolje o kojima je riječ one koje su zadesile pripadnike Družbe Isusove u godinama prije njezina ukinuća 1773. Pjesnik ne govori o konkretnim zbivanjima, već o tuži i brizi koje pritišću njega i njegovu subraću. Potiče ih međutim, nizom biblijskih i svetačkih primjera, da prigrle nevolje, budući da one poučavaju, pročišćuju i rađaju poniznost, nadu, strpljivost i druge kreposti. U autografu AMB 594/IV Kunić je ispod elegije zapisao bilješku koju nisu prenijela tiskana izdanja, pa ni rukopisni prijepisi: »Habita est haec elegia VIII Idus Januarias, ipso Epiphani-
orum die: quo die in Societate nostra juniores qui nondum solemni ritu religionem professi sunt, religiosa vota instaurant.«³⁵

a završava četvrtim stihom iz Kunićeve elegije (»Sic, numquam ut rebus discrepet eloquium«); *Opere scelte di Francesco Maria Zanotti*, sv. 1, str. 674-675.

³³ Stoga je o njoj pisao I. Martinović, »Stihovi Rajmunda Kunića o Ruderu Boškoviću«, str. 166-168. I ova elegija izlazi u varšavskoj, pa kremonskoj te napokon bečkoj antologiji.

³⁴ Angelo Maria Durini, priređivač poljskog izdanja, tiskao je pred elegijom, posljednjom u nizu četrnaest Kunićevih, jednu svoju pjesmu u hendekasilabima i dva epigrama, hvaleći kako Kunićeve elegantne stihove tako i izneseni kršćanski nauk.

³⁵ Agić je uz prijepis ove elegije u rkp. AMB 244 prvo zabilježio pretpostavku koja smješta nastanak pjesme u 1773. ili početak 1774. godine: »Ex toto contextu manifeste apparet, Elegiam hanc scriptam fuisse an. 1773. quando nempe Clementis XIV. Summi Pontificis jussu Ecclesiasticus ille Coetus, qui Societatis Jesu nomine censebatur, ingens illa machina, magnumque Ecclesiae Catholicae fulcimentum, dissolutus, et dissipatus est; vel ad summum initio anni 1774«; međutim, zatim je uočio da je morala nastati prije: »Hanc Elegia est XIV. et ultima inter editas Varsaviae an. 1771. adeoque scripta ante Jesuitici Coetus canonicam extinctionem; eo nempe tempore quo Reges et Principes de illo extinguendo tractatus habere coeperunt«; marginalna bi-

20. »Ad Michaellem Sorgium, Raymundus Cunichius. Elegia Latina« objavljena je u prigodničarskoj zbirci *Tributo alla verità* koju je 1788. u Vicenzi priredila talijanska književnica, prevoditeljica i novinarka Elisabetta Caminer Turra u čast gradskom načelniku Camillu Grittiju.³⁶ Stihove o slavljeniku, čije vrline karakterizira trajnijima od mjedi ili parskog mramora i piramida, Kunić je uokvirio obraćanjem Grittiju i svojem prijatelju Mihi Sorkočeviću, koji ga je, kako se čita na početku 28 stihova duge elegije, zamolio sastaviti pjesmu iako je već prestar da bi se uspinjao pijerijskim uzvisinama: svoju nespremnost na pisanje stihova pjesnik sažeto izražava stihom »mens est frigidulo in corpore frigidula« (stih 24).³⁷
21. »Ad amicum in Illyrico prope Epidaurum rusticantem« natpis je koji je elegiji dao Radelja u svom prijepisu AMB 1156 – gdje se nalazi među netiskanima – dok je u izdanju *Urbani Appendini carmina. Accedunt selecta illustrium Ragusinorum poemata* 1811. izašla bez naslova. Priređivači navode da je

lješka na str. 30. Jedinica o izdanju ove elegije u Varšavi 1770, na koju se može naići u katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, oslanja se na Jurićevu bibliografiju (*Iugoslaviae scriptores Latini recentioris aetatis*, p. I, t. I, fasc. 2. Zagreb, 1968, str. 310), on na Sommervogelov navod (nav. dj., st. 1729), on pak na Mazzolarija, koji tu godinu nije iznio s potpunom sigurnosti: »Carmen hoc publici juris factum est primum Varsaviae anno, ut opinor, 1770, deinde Cremonae anno 1772«; *Josephi Mariani Parthenii S. J. Commentarii*. Romae: Excudebat Generosus Salomoni, 1772, str. 94.

³⁶ Radelja za izdanje očito nije znao, jer je elegiju, pod natpisom »Ad clarissimum virum Michaellem Sorgium«, svrstao među netiskane. Tako i Martinović, »Poezija Rajmunda Kunića u rukopisnom zborniku hrvatskih latinista iz knjižnice braće Stulli«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 34 (1996), str. 61. i 62, te Knezović, koji smatra da u njoj »Kunić hvali Mihove pjesme jer su vječni spomenici«; usp. »Elegije Rajmunda Kunića«, str. 105. Spomenuo ju je kao tiskanu, međutim, Muljačić, ukratko opisujući vičentinski zbornik u radu »Miho Sorkočević i talijanski prosvjetitelji«, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 28.3-4 (1962), str. 246.

³⁷ I Miho Sorkočević jedan je od književnika zastupljenih u zbirci, a o tome da je izdanje u kojem sudjeluje upravo u pripremi, pisao je 5. lipnja 1788. Isabella Teotochi, nakon čega joj je i poslao primjerak *Tributo alla verità*; v. Ž. Muljačić, »Isabella Teotochi Marin i Miho Sorkočević – jedno književno prijateljstvo«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU* 33 (1995), str. 142. O Kunićevim i Sorkočevićevim kontaktima svjedoče kako dva pisma u kojima Kunić zahvaljuje mlađem sunarodnjaku na talijanskom prijevodu Taruffijeve elegije u njegovu čast, odnosno izražava zadovoljstvo što će se ponovno vidjeti u Rimu (v. V. Miović-Perić, »Ulomci korespondencije Rajmunda Kunića«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), str. 34-35. i 43-46) – tako i Sorkočevićev elogij nakon Kunićeve smrti, izdan 1795. u Dubrovniku.

napisana 1738, što bi je vjerojatno svrstavalo među najranije Kunićeve radove.³⁸ Nostalgican je opis idiličnoga seoskog života, u 204 stiha, ispunjen odjecima iz Vergilija, Tibula i Ovidija.³⁹

Netiskane elegije

22. »De Francisco Lotharingio Romanorum Imperatore electo« pjesma je nastala povodom izbora Franje I. Lotarinškog za cara Svetoga Rimskog Carstva 13. rujna 1745. Radelja je ispod 54 stiha, koji čine zaokruženu cjelinu, zapisao još 6 njih kao inačicu završetka, pod natpisom »Aliter«. Elegija uvodi figure ribarske idile: protagonist je personificirani Arno okružen Najadama, koji časti novoga cara i u njemu vidi pobjednika nad Turcima.
23. »In adventu Romam Josephi II, Romanorum Imperatoris, et Petri Leopoldi, Magni Ducis Hetruriae, sede vacante, per obitum Clementis XIII, Pontificis Maximi« prigodnica je koja u 96 stihova obilježava posjet dvojice sinova Marije Terezije Rimu, u vrijeme konklava 1769. Opis zbivanja počinje usporedbom oduševljenja koje je zahvatilo stanovnike Rima s onim pomoraca kad u burnoj noći ugledaju Blizance na nebu,

³⁸ Nije poznato govore li tako na osnovi kakva stvarnog podatka ili je tko izračunao oslanjajući se na stihove »Jam quater evectus magnum sol æthera duxit / [...] / Ex quo me patriis ausum discedere terris / Roma triumphati detinet Orbis amor« (45 i 49-50). Volantić, koji je mogao biti prvi koji je zabilježio godinu, pod natpisom »Ad amicum rusticantem Raymundi Cunichii elegia« dodaje samo »A. D. 1738« (AMB 594/V); jednak oblik datacije nalazi se i u pjesmarici braće Stulli, gdje je elegija prepisana među »Nonnula ex Cunichii ineditis«; v. I. Martinović, »Poezija Rajmunda Kunića u rukopisnom zborniku hrvatskih latinista iz knjižnice braće Stulli«, str. 61. i 66. Radelja je u svom prijepisu imao bilješku »Hanc Cunichius scripsit anno 1738. mense Augusti, e tyrocinio egressus, ætati suæ XIX. anno«, a Appendini, koji, kao što je već spominjano, prenosi da je rukopis pjesme dobio od Petra Frana Aletina: »Hæc elegia anno MDCCXXXVIII. conscripta est, cum auctor vix decimum nonum ageret ætatis annum«; *Urbani Appendini [...] carmina. Accedunt selecta illustrium Ragusinarum poemata*, Ragusii: Typis Martecchinianis, 1811, str. 265.

³⁹ O elegiji su opširno pisali I. Kasumović, »Pjesme Urbana Appendinija i s njima izdana antologija dubrovačkih latinskih pjesnika«, *Rad JAZU* 174 (1908), str. 83-87. i P. Knezović, »Tragovi Vergilijevog stvaralaštva u Kunićevim elegijama«, *Živa antika* 33 (1983), str. 208-210. Vidi i S. Stojan, »Rijeka dubrovačka kao književna inspiracija«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku* 27 (1989), str. 176.

a nastavlja se ushićenim obraćanjem Rome koja u vladarima i njihovoj majci vidi svoje spasioce i čuvare katoličke vjere; ona zatim ocrtava kraljevsku raskoš i zanos naroda koji prati šetnju austrijskog izaslanstva i posjete najvećim gradskim znamenitostima, a kao svjedok opće euforije – u tradiciji enkomijastičke idile – pomoljuje na kraju svoju glavu iz zastale rijeke i »pater Tiberinus«.⁴⁰

24. »Myraeo Arcadum custode iterum declarato« proslavlja ponovni izbor Giuseppea Michelea Moreija za generalnog kustosa Akademije Arkadije, koja je u nekim svojim segmentima i u skladu sa svojim nazivom nastojala obnoviti simbolički potencijal idilične zemlje pastira; na tom tragu i Kunićeva 28 stihova duga elegija u Parazijski gaj nastanjuje Napeje, oživjela stabla lovora, Jana, božicu Pax, Satire i zaštitnika Pana koji pozdravlja vrhovnoga čuvara. Morei je bio na čelu Arkadije od 1743. do 1766; godinu njegova reizbora nisam uspjela ustanoviti.
25. »Ad amplissimum virum Balthassarem Odescalchium tempore abolitionis Societatis Jesu« naslovljena je elegija koja, prema početnim stihovima, odgovara na poziv Kunićeva mecene da sastavlja pjesme; Kunić mu, izlažući razloge zbog kojih se ne može posvetiti pjesničkoj dokolici, iznosi svoje unutarnje muke kao i nevolje koje prolazi cijela Družba (»mea gens«,

⁴⁰ Kunićevi opisi oduševljenja u elegiji i laskavi ton djelovali bi pretjerano da ih ne potvrđuju onodobni dokumenti. Oslanjajući se na njih, Pastor u svojoj povijesti papinstva pripovijeda kako je car, gdje god se tih dana pojavio, pobuđivao divljenje i klicanje Rimljana, očaranih njegovom pobožnošću, pristupačnošću i iznosima milodara za dobrotvorne ustanove; aristokracija je priređivala utrke i skupocjene zabave, a grad je bio tako ukrašen da su njegovi stanovnici zaneseni atmosferom zaboravili na neizvjesnost oko izbora novoga pape; v. L. Pastor, *The History of the Popes From the Close of the Middle Ages drawn from the Secret Archives of the Vatican and other original sources*, sv. XXXVIII, »Clement XIV. (1769-1774)«, London: Routledge and Kegan Paul, Ltd., 1951, str. 14-16. Veliki vojvoda Toskane Petar Leopold stigao je u Rim 6. ožujka i odsjeo u Vili Medici. Dana 14. ožujka obišao je isusovački novicijat na Kvirinalu s crkvom svetog Andrije i Rimski kolegij. Josip II. pridružio mu se 15. ožujka, a 18. ožujka zajedno su ponovno bili u posjetu dvjema glavnim isusovačkim kućama u Rimu; v. *Ragguaglio o sia giornale della venuta, e permanenza in Roma della Sacra Reale Cesarea Maestà di Giuseppe II. imperatore de' Romani &c. e di Sua Altezza Reale Pietro Leopoldo I. arciduca d' Austria, e gran duca di Toscana. Avvenuta nel Mese di Marzo 1769*. In Roma: Nella Stamperia del Chracas al Corso, 1769, str. III, VI, IX. Posjet opisuje i D. Silvagni, *La corte e la società romana nei secoli XVIII e XIX*, sv. 1. Firenze: Tipografia della Gazzetta d'Italia, ²1882, str. 173-188.

kako je naziva) u vrijeme razbuktalih progona i neprijateljstva. Unatoč izravnu obraćanju Odescalchiju u začetnim i dočetnim stihovima, punih 97 od ukupno 120 redaka ove elegije nalazi se također, na što je upozorio Knezović,⁴¹ u elegiji »Ad sodales suos de bono aerumnarum«; 11 je novih stihova, a u 12 njih javljaju se inačice na izražajnoj razini. Teško bi bilo reći koji je od dvaju sastavaka nastao prije, no oni ponovno svjedoče o Kunićevu povremenom običaju da pjesmama mijenja adresate i prilagođuje ih s tim u skladu. Ova se elegija dakle može približno datirati u razdoblje do ukinuća Družbe u lipnju 1773.

26. »Ad Somnum. De puero Jesu« razrađuje betlehemijski motiv, čest kako u isusovačkoj tako i u poeziji Arkadana. U ovoj 58 stihova dugoj elegiji on je uobičen u zaziv personificiranog Sna kojeg kazivač moli da se spusti na Dijete.
27. »Antri Bethlaei visendi desiderium« elegija je u kojoj se, u 50 stihova, ljudski život poistovećuje s putovanjem prema betlehemske spilje kao mjestu mira i utočišta. Čita li se kao osobni iskaz vjere, odaje pjesnika koji želi upravo svoje stihove upotrijebiti za širenje ove pobožnosti: »Nec tamen interdum pigeat [...] / Scribere in adversis carmina pumicibus, / Quae legat adveniens longis regionibus hospes, / Et puerum certa discat amare fide. / Hic mihi erit semper vitae modus: antra colenti / Adveniet facili mors mihi laeta pede.«
28. »Fragmentum elegiae XLVII. Ad puerum Jesum« natpis je koji u Radeljinu prijepisu nosi dio još jedne elegije o božićnom događaju. U njoj se konvencionalno opisanom prostoru u kojem prebiva tek rođeni Bog suprotstavlja njegova kraljevska moć kojom upravlja svijetom. Fragment sadrži 20 stihova.
29. »In die festo Beatae Mariae Virginis ab angelo salutatae« također stoji u vezi s događajem Kristova rođenja. Povodom godišnje svetkovine Navještenja pjesnik parafrizira razgovor između anđela Gabrijela i Marije iz Lukina evanđelja, no, kao ni u ostalim elegijama ili sastavcima drugih književnih vrsta s kršćanskom tematikom, ne izbjegava upotrebu pojmova iz antičke mitologije (pr. Pierides, Pegasea aqua, Olympus, Orphaea lyra, Tartarei Phlegetontis unda i sl.). Elegija je duga 92 stiha.

⁴¹ Usp. P. Knezović, »Elegije Rajmunda Kunića«, str. 114-115.

30. »Sanctus Aloysius virtutis exemplar« apostrofom se izravno obraća mladima rimskog novicijata upozoravajući ih na bezvrijednost znanja i govorničke ili pjesničke vještine izostanu li kreposti i način života kojem ih može vlastitim primjerom poučiti Alojzije Gonzaga.⁴² Elegija bogata figuralnog aparata duga je 66 stihova.
31. »Sanctus Aloysius Gonzaga humanis rebus nuncium remittit« [?] također je posvećena mladom mantovanskom svecu: dana mu je uloga kazivača u trenutku kada na poticaj Blažene Djevice odlučuje odbaciti ljudske časti i položiti zavjete u Družbi. Fingiranjem njegova unutarnjeg stanja pjesnik daje isusovačkim mladićima primjer pobožnog stava, pa se elegija može istodobno svrstati među one nabožne i one didaktičke. Sadrži 100 stihova.
32. »De divo Aloysio Gonzaga« [?] u 94 stiha stavlja pred mlade uzor pobožne smrti, koja se u Gonzaginu primjeru dočarava prisutnošću personificiranih osobina kao što su Virtus, Fides, Prudentia, Spes, Integritas, te božanske ljubavi.
33. »Ad Joannem Vidmanum patricium Venetum« kraća je elegija, poputnica, u čijih se 26 stihova pjesnik oprašta od naslovljenika, mladića koji mu je bio učenik i koji je jednom mogao biti zaogrnut purpurnim plaštem, ali je odlučio vratiti se u rodni grad i stupiti u brak.⁴³

⁴² Kunić je Gonzagu počastio u šest epigrama (Sac. 52-57), u *carmina* »Ad Sanctum Aloysium preces«, »De Sancto Aloysio servandae innocentiae patro- no carmen« i »De laudibus Sancti Aloysii Gonzagae sub nomine Daphnidis. Idyllium«, te u jednom kraćem govoru. Alojzije Gonzaga proglašen je zaštitnikom i odvjetnikom ne samo Rimskog kolegija nego i svih ostalih isusovačkih kolegija i škola 1618. Svake godine na dan njegove svetkovine ili tijekom osmine recitirali su se njemu u čast jedna pjesma i jedan govor; v. R. G. Villoslada. *Storia del Collegio Romano dal suo inizio (1551) alla soppressione della Compagnia di Gesù*. Romae: Apud Aedes Universitatis Gregorianae, 1954, str. 122.

⁴³ Za razliku od Knezovića, smatram da u Kunićevim riječima Vidmanu nema »zajedljiva« tona. Knezović stih »Nil miror, Vidmane; magis doleo hercle carendum« prevodi »Ne čudim se Vidmane, nego te većma žalim«, te navodi da je mladić »ulice Romulova grada uljepšavao svojim sjajnim odijelom«; usp. P. Knezović, »Elegije Rajmunda Kunića«, str. 112-113. No pjesnik ustvari žali što njegov perspektivni učenik nije položio zavjete i što je iznevjerio nadu da će jednoga dana kao svećenik dosegnuti visok stupanj u crkvenoj hijerarhiji (i tako steći i sjajno odijelo): »Nil miror, Vidmane; magis doleo hercle carendum / Vota, et spem contra te mihi quod video, / [...] Urbi, / Quae tibi regali murice fulgidulam / Jam vestem aetatis primaevae in flore parabat«. On nadalje kaže da će rastanak podnijeti »placida mente« i želi sreću Vidmanu ne samo u

34. »Ad Ponticum sibi certum esse Romae vivere« funkcionira kao odgovor Pontiku zainteresiranu za istraživanje dalekih zemalja: u 40 stihova pjesnik, obrazlažući zašto nikada ne bi želio napustiti Rim, nabraja neke znamenitosti antičkoga grada koje su, iako razvaline, ipak lijepe, te se potom usredotočuje na ranokršćanske lokalitete poput katakombi; time se u već uobičajenoj maniri spajaju klasično i kršćansko naslijeđe vječnoga grada.
35. »Tempus consumit omnia« elegija je koja također uvodi slavne ostatke rimske moći, kao što su amfiteatar, terme, carske palače na Palatinu, mostovi, trgovi i Panteon, no tek kako bi ukazala na to da se sve gotovo pretvorilo u prah. Formulama »ubi sunt« i »quid tibi nunc memorem« naglašava se dojam prolaznosti i propadljivosti, no on je ograničen tek na materijalno: u posljednjem distihu 40 redaka duge pjesme kazivač ustvrđuje da je jedino Slava ta koja pronalazi put kroz vrijeme.⁴⁴
36. »Ad Valgium« je naslov 22 stiha duge elegije u kojoj se sugovornika potiče na prezir prema svjetovnim častima, bogatstvu i požudi, kako bi provodio život koji se slikovito uspoređuje s boravkom broda spuštenih jedara uz mirnu i zaštićenu obalu. U autografu 594/II prvih je osam distiha prepisano učisto i identični su onima u Radeljinu prijepisu, dok su ostala tri na margini u »radnoj« verziji, a adresatu nije ime »Valgius«, već »Lollius«.
37. »Ad formosum bonarum artium studia negligentem«, obraćajući se u 32 stiha adresatu Kvintu, u opreku stavlja pouzdanje u izvanjsku ljepotu i prolaznu mladost s jedne i učenost koja čini boljim i ne boji se starosti s druge strane.
38. »Garruli adolescentis querimonia« šaljivi je sastavak u 26 stihova, u kojemu je riječ dana mladiću kažnjenu na dva sata šutnje zbog pretjerane pričljivosti. Začudeni se brbljavac buni što bi se, prema volji svojih roditelja, trebao pretvoriti u Har-

braku nego i s potomstvom, za koje se, eto, može nadati da će, kad je rimski purpur u pitanju, jednom postići sjaj kojega je bio dostojan i sam otac. Kunić je mladom Venecijancu posvetio i jedan pohvalni epigram prigodom njegova vjenčanja (Enc. 88).

⁴⁴ U ovoj elegiji nalazi se apostrofa Venere i podsjetnik na obećanje koje je dala Eneji kad je napustio Troju, a ne u »Ad Ponticum sibi certum esse Romae vivere«, kako piše Knezović; usp. P. Knezović, *isto*, str. 111.

pokrata, kakav trupac ili mutavu ribu, kad se sve što hoda zemljom glasa, a on mrmlja čak i u snu. Pa kad bi mu tko oduzeo naviku da puno govori, ne bi mu preostalo drugo nego zaroniti glavu pod vodu.

39. »Ad amicum« je kratka elegija (20 stihova) u kojoj se prijatelja, već vrsna pjesnika, nagovara da pristupi novoj temi, i to opisu Trojanskog rata (»Dardanidum pugnās, et proelia gesta tot annis, / Et Danaum tantis Pergama victa dolis«), a nakon toga neka opjevava kretanja Sunca i zvijezda. Knezović i Martinović smatraju da je adresat elegije Ruđer Bošković.⁴⁵
40. »Ad Cinnam poeseos contemptorem« s 20 je stihova jedna od kraćih elegija, a pjesnik se u njoj obrušava na oholog Cinu koji prezire pjesništvo i odbija uzeti liru u ruke. »Uzori« na koje se pjesnik poziva su »Phrygiae vastator« i sin božice Ahilej te krotitelj Pitona i vođa Muza Apolon; uopće, i vrhovni bog Jupiter i »divum caetera turba« vole pjesmu, koje se Cina grozi.⁴⁶
41. »Ad Quintum, a se olim cultum« obrađuje marcijalovsku temu klijentova nezadovoljstva zaštitnikom, koji ima samo »promissa irrita« i »verba tot Hyblaeo dulcia melle magis«. Najkraća je pjesma među onima uvrštenima u Kunićeve elegije: s 14 heksametara ima isti broj redaka kao devetnaest sačuvanih epigrama, a manje nego Vot. 2, Sat. 1417 i Lyd. 97 sa 16, Sac. 33 s 18 i napokon Var. 164 s 20 stihova.
42. »Ad auditores suos in studiorum instauratione« još je jedna elegija prožeta idiličnom atmosferom, jer kroz riječi dane muzi Kaliopi prikazuje zamišljeni život bezbrižnih pjesnika na uzvisinama Pinda. Kaliopa poziva mlade koji žive u gradu Vergilija, Tibula i Propercija da slažu stihove elegija, idila i epskih djela koji će im donijeti besmrtnost. Poticaj ovoj 50 stihova dugoj elegiji bio je početak nove školske godine, a u takvim je prilikama nastala i elegija koja slijedi, jedna pjesma u nizu *carmina* te nekoliko govora.

⁴⁵ Usp. I. Martinović, »Stihovi Rajmunda Kunića o Ruđeru Boškoviću«, str. 167-168. te P. Knezović, »Elegije Rajmunda Kunića«, str. 112; elegija je i otisnuta u prilogu tom radu, str. 118.

⁴⁶ U stihovima nema spomena Davida, anđela nebeskih i svemogućeg Boga, kao što čita Knezović; usp. *isto*, str. 112.

43. »Elegia habita a puero Seminarii Romani convictore in studiorum instauratione« oblikovana je u 70 stihova kao ispovijed dječaka koji nerado napušta igru i zabavu u prirodi zbog početka nastave, na što mu se ukazuje Minerva potičući ga na ustrajan rad jer će znanjem i učenošću najbolje pridonijeti društvu u kojem živi.
44. »Ad obscoenos poetas«⁴⁷ progovara o književnim djelima koja, prema autorovu kršćanskom svjetonazoru, lošim primjerom štete čistim djevojkama i mladićima. Riječ je naime o poeziji u kojoj se opjevava opscena ljubav, »non sanae cupidines«, pa su tako na meti ne samo pjesme o mitološkim junakinjama kao što su Europa, Fedra ili Pasifaja nego su i stihovi Tibula, Gala, Ovidija, Katula i Propercija »digna heu perpetua carmina nocte tegi«; kamo sreće da je njihove autore progutala crna zemlja! Pjesničke vrste koje kazivač zagovara na kraju 64 stiha duge elegije jesu ep koji pripovijeda o junačkim ratovima i ekloga o nepomućenu životu ribara i pastira.
45. »Se gravioribus omissis leviora scribens« govori o jalovu nastojanju pjesnika da opjeva Trojanski rat; uvedena je figura Bakha koji ga opominje da ne može ponijeti taj teret, te mu preporučuje da se posveti »laganim« i kratkim pjesničkim oblicima: »Tu tenues lusus tenui meditare cicuta: / Pone tubam; parvum dicere parva decet«. Elegija sadrži 24 stiha.
46. »Abjicit studium poeseos« bavi se temom pjesničkoga nadahnuća, o čijem izostanku pjesnik progovara, u 20 stihova, koristeći se ponovno metaforama Pinda i Parnasa, te Muza i Feba koji ne odgovaraju na njegove zaludne zazive.

Na koncu nije naodmet obrazložiti ukupan broj ovdje prikazanih elegija (46) i omjer tiskanih i netiskanih (21:25) u odnosu na Radeljin popis i onaj koji donosi Knezović u jedinom dosadašnjem pregledu cjelokupna Kunićeva elegijskog korpusa. Kao što je već rečeno, Radelja je u svojem prijepisu zabilježio 47 elegija: 19 tiskanih i 28 netiskanih. Među tiskane je (pod br. XVII) uvrstio i elegiju *In lavacra Palladis*, Kunićev prepjev Kalimaha (objavljen uz Džamanjićevu *Echo* 1764, u izdanjima epigrama Grčke antologije 1771. i 1784. te u Michaelerovim antologijama 1776. i 1784),

⁴⁷ Knezović omaškom samo u popisu elegija ima naslov »Ad obscuros poetas«; usp. P. Knezović, »Elegije Rajmunda Kunića«, str. 104.

koji se ovdje spominje u prijevodima s grčkoga, te se ne uzima u obzir među Kunićevim autorskim elegijama. Kad se Radeljinu broju tiskanih oduzme ta, a dodaju tri za koje danas znamo da su tiskane, a on ih nije označio takvima (»Ad amicum in Illyrico prope Epidaurum rusticantem«, »Arcadia instaurata a Clemente XIII«, elegija Mihi Sorkočeviću), dobije se broj od 21 tiskane; s druge strane, ako se te tri oduzmu od njegovih 28 neobjavljenih, dođe se do broja od 25. Ukupno dakle Radelja ima jednu elegiju više samo zbog one *In lavacra Palladis*, koja je zapravo prijevod s grčkoga.

Knezović nabraja 21 tiskanu i 27 netiskanih elegija, zajedno 48.⁴⁸ Njegov se i moj popis tiskanih ipak ne podudaraju, jer on elegiju Mihi Sorkočeviću svrstava među netiskane, ali ipak ima 21 objavljenu zato što dvaput (br. 8 i 19) navodi jednu te istu elegiju, koja se u različitim izdanjima javlja pod različitim naslovima (»De Puero Iesu ad Aquilonem, elegia« / »Ad Boream ne in puerum Jesum tam inclementer saeviat elegia«).⁴⁹ Među netiskanima su dvije više prvo zbog one Sorkočeviću, drugo zato što Knezović na popis dodaje (pod br. 27) elegiju »Ad Pompeium Battonem pictorum nostri aevi facile principem Rufinae e vivis ereptae patrem moestissimum«, koju je pronašao pred Kunićevim elegijama u talijanskom prijepisu AMB 119,⁵⁰ u dijelu rukopisa na početku kojega stoji »Poesie ritrovate presso il Signor D. Baldassare Odescalchi Duca di Ceri«. Međutim, na listu na kojem su naslov i početni stihovi sporne pjesme slikaru Batoniju, u ravnini s natpisom »elegia« na desnoj strani naknadno je, drugom rukom, ali ne u novije vrijeme, zapisano »Jos. Taruffi«. Zbog toga i zbog činjenice da te elegije nema ni u jednom autografu ili prijepisu osim Volantićeva u 594/V, gdje Radelja iznad naslova bilježi »La seguente elegia non è del Padre Cunich, ma dell'Abate Giuseppe Taruffi«, u nedostatku kakvih drugih dokaza ili protudokaza, smatram da elegiju Batoniju treba izostaviti s popisa

⁴⁸ Usp. P. Knezović, »Elegije Rajmunda Kunića«, str. 104-106.

⁴⁹ Razlika između primjerice rimskog izdanja (*Arcadum carmina* III) i varšavskoga u jednom je cjelovitom stihu i u još petnaestak varijantnih lekcija u pojedinim stihovima.

⁵⁰ Usp. P. Knezović, »Elegije Rajmunda Kunića«, str. 104, bilj. 9. Knezović je elegiju Batoniju primijetio još prije, u radu »Tragovi Vergilijevog stvaralaštva u Kunićevim elegijama«, str. 202, bilj. 14.

Kunićevih.⁵¹ Ukupno su dakle u Knezovića dva naslova više od 46 zbog navedene elegije Batoniju i zbog dvaput uračunate elegije »Ad Aquilonem«.

No popis s 46 Kunićevih elegija nije zaključen, već su naprotiv potrebna daljnja istraživanja koja će razjasniti još neka pitanja o autorstvu ili žanrovskoj pripadnosti pjesama. Primjerice, dvije elegije označene ovdje upitnikom (br. 31 i 32), posvećene Alojziju Gonzagi, koje se ne nalaze u dostupnim autografima (što doduše ne vrijedi samo za njih), sačuvane su u prijepisima AMB 119 pa 594/I te ZKD 143 i ARDID 3; u Volantićevu je prijepisu u 594/I Krša međutim uz naslov svake od njih nadopisao »Non est Cunichii«, dok je iznad natpisa elegije koja slijedi (»Ad obscoenos poetas«) naznačio »Est Cunichii«.

Drugo, u ZKD 143/5 netko je uz naslov elegije »Ad Pharaonem P. Judæum per mare rubrum insequentem« (koja nije poznata kao dio Kunićeva opusa) tvrdio: »Falsum est esse supradicti Salatic: est enim Raymundi Cunich«, te se za još nekoliko sljedećih elegija, kojima bi trebalo utvrditi autorstvo, navodi da su »ejusdem«. S druge strane, u AMB 994, u kojem je sadržano najviše autografnih elegija, nakon njih sedam Kunić je zapisao dvije pjesme koje se u Radeljinu prijepisu nalaze među epigramima (»Cassandræ vaticinium«, Var. 196, od 12 stihova i »Phaetontis tumulus«, Sep. et Lug. 17, s 10 stihova), dok su među elegijama i u Kršinu prijepisu iz 1823. Za razliku od potonje, prva se pjesma našla među elegijama u Volantićevu prijepisu AMB 2055 (»Cassandra ad Achillem«), kao i u njegovu *indice* pri kraju AMB 594/V, gdje je uz naslov pak Radelja dopisao: »Non è elegia, ma epigramma; anzi si trova fra gli epigrammi in questo libro compresi«. Ni ovdje se ta pjesma ne promatra kao jedna od elegija, već se ubraja među epigrame.

⁵¹ Nisu mi dostupna izdanja Taruffijeve poezije u kojima bi se moglo provjeriti nalazi li se ova elegija ondje, no Giulio Natali u književnoj povijesti talijanskog osamnaestog stoljeća bilježi: »Giovinetta morì anche, nel 1794, la romana Rufina Batoni, figlia del pittore Pompeo, cultrice delle matematiche, valente nel canto e nella poesia, *Corintea* in Arcadia, per la quale scrissero epicedii il Taruffi e il Caldani«; G. Natali, *Storia letteraria d'Italia. Il Settecento*, sv. 1. Milano: Casa editrice Dottor Francesco Vallardi, 1936, str. 164. Kunić je pak talijanskom slikaru pohvale ispisao u nekoliko epigrama (Sac. 25, 70; Enc. 235, 237, 409; Var. 28), a trima je obilježio smrt njegove kćeri Rufine (Sep. et Lug. 19 = Enc. 176; Sep. et Lug. 50, 59).

POSLANICE

Jedan od žanrova u kojem je Kunić iznosio svoja stajališta o književnom stvaranju bile su stihovane poslanice, *epistolae*, u heksametrima. Trinaest ih se nalazi u Radeljinu prijepisu AMB 1156. U autografu ih je sačuvano deset, u AMB 994 (nedostaju, prema Radeljinoj numeraciji, 6, 7, i 8); dvije se nalaze i u autografu AMB 1001 (2, 11). Uz Radeljin, prijepisi koji ih prenose su AMB 594/III (deset; nedostaju 5, 9 i 10), nepotpuni ZKD 143/II (sadrži ih osam u cijelosti i dio 12. epistole; nedostaju 4, 6, 7, 8) te Kršin prijepis iz 1823. (ima ih ukupno četrnaest). Kod Volantića je u indeksu u AMB 594/V zabilježeno trinaest kao u Radelje, naslovom i prvim stihom, dok ih je radeći popis sačuvan u AMB 999, poznavao deset.

Dosad je objavljena samo jedna Kunićeva epistola (kod Radelje br. 4), još 1811. u antologiji Urbana Appendinija, gdje nosi natpis »Ad Antonium A...«. ⁵² Nisu ni detaljno proučavane: Maixner, koji se nije poslužio navedenom antologijom, nije znao za njih, pa njihova prisutnost u literaturi počinje Puratićevim i Vratovićevim uvođenjem Radeljina 1156 kao najiscrpnijeg izvora Kunićeve poezije. Puratić je, nabrojivši dvanaest netiskanih, ⁵³ naveo dvije reminiscencije iz Horacija, upozorio na utjecaj Vergilija, a s obzirom na tematiku izdvojio »šestu«, koja govori o zavisti, te epistolu Gastaldiju o ulozi Marije Pizzelli u predstavi Maffeijeve *Merope*. Vratović im u radu o utjecaju Horacija na dubrovačke latiniste nije poklonio pozornost veću od usputna spomena i opetovanja Puratićevih reminiscencija, a slično je postupio i prezentirajući Kunićev opus u PSHK, dok Knezović ustvrđuje da su pisma »po opsegu i po tematici dosta [...] raznolika« te da je u njima malo »osobnih načela u kojima se Kunić inače ne odlikuje nekom osobitom originalnošću i inovativnošću«, no ipak su »izraz promišlje-

⁵² V. Urbani *Appendini carmina*, str. 275-278.

⁵³ Prema rednim brojevima 11, no previdom je broj 7 odštampan dvaput; usp. Ž. Puratić, »O nekim neobjavljenim radovima Rajmunda Kunića«, str. 231. Vratović će ponoviti pogrešnu brojku od dvanaest poslanica (PSHK 3, str. 436), a ispraviti će ju Knezović (»Rajmond Kunić pjesnik i prevodilac«, str. 350).

ne i iskustvom stečene ozbiljnosti i pjesničke samouvjerenosti». ⁵⁴ Ovdje će dosadašnji prikazi biti prošireni tek identificiranjem adresata, pokušajem datiranja i naznakom glavnih tema poslanica, iznesenih redom i s natpisima kao u Radeljčinu rukopisu:

1. »Ad Angelum Mariam Durini. Laudes Homeri«

Poslanica je upućena književniku i meceni Angelu Mariji Duriniju (1725-1796), te je, kako joj podnaslov veli, pohvala prvoga među pjesnicima, čije su stihove dvojica književnika zajedno čitali. Autor započinje toposom skromnosti, prozivajući se onim koji »veterum cupide vestigia vatum / parvus magna sequor« i koji ne može zapaliti srce poput onoga koji je jedini znao – nižu se epizode – opisati bitku Diomedovu, srdžbu Ahilejevu, Hektorovu smrt ili Jupitrovu pojavu. Budući da svi koji žele biti pjesnicima moraju prvo piti s Homerova vrela, Kunić završava šaljivom poentom opominjući prijatelja da ne da hvale kojem drugom pjesniku kako ne bi izazvao Homerovu ljutnju i osvetu uskratom nadahnuća. Pjesma obuhvaća 83 heksametra i nije datirana. Njezin je naslovljenik za boravka u Varšavi, gdje je obnašao dužnost papinske nuncija, 1771. dao tiskati Kunićeve elegije u zbirci *Poetarum elegiographorum par nobile Simon Simonides [...] et Raymundus Cunich [...] nobili juventuti Polonae propositi in exemplum*.

2. »Ad eumdem«

Druga poslanica posvećena Duriniju, sastavljena od 20 stihova, sadržajno je propemptik, pozdravna pjesma prijatelju koji odlazi na put. Iako ni ona nije datirana, zahvaljujući spomenu putnikova odredišta – Malte – može se pretpostaviti da potječe iz 1759, kada papa Klement XIII. šalje na taj otok Durinija kao inkvizitora; ondje se zadržao šest godina. Kunić je pjesmu oblikovao kao obraćanje muzi koju, budući da prijatelja nije zatekao kod kuće kad se htio od njega oprostiti te da ga ne može ponovno posjetiti, moli da mu prenese kako mu »Cunichius optat / faustum iter« i da ne zaboravi prijatelja s kojim su ga povezali »Feb i slatke Kamene«. ⁵⁵

⁵⁴ P. Knezović, *isto*.

⁵⁵ Kunić je Duriniju posvetio i epigram Enc. 79. Od Durinija je sam primio jednu poslanicu u kojoj se hvali njegov pjesnički i prevoditeljski rad (osobito se spominju elegije te prijevodi Homera i *Oslobođenog Jeruzalema*) i u kojoj mu

3. »Ad Philippum Bonamicium de carmine quo laudavit cardina-
lem Herbam Odescalchium Clementis XIII. vicarium«

Početak 38 stihova duge poslanice gradi se razvedenom pored-
bom (pjesnikovih nekadašnjih uspjeha s nadmoćnom pobjedom
najbržega konja na olimpijskom natjecanju), čija iznenadna nega-
cija potom (»Talis: non talis, multo at praestantior«) pojačava učि-
nak autorove pohvale prijatelja: Filippo Bonamici (1705-1780) ne-
koć je odnosio lovor-vijenac među pjesnicima, a zatim se posvetio
teologiji i službi papina tajnika, a Kunićev kompliment nedavnoj
pjesmi u čast Odescalchija ujedno je i poticaj kolegi da nastavi s
pisanjem stihova.⁵⁶ Adresat Bonamicijeve pjesme, Antonio Maria
Odescalchi Erba (1712-1762), bio je generalni vikar Rimske dije-
ceze od 1759. do 1762.

4. »Raymundus Cunichius Ignatio Boncompagnio salutem dicit«

Adresat je stihovane poslanice i proznoga pisma koje joj pret-
hodi Ignazio Buoncompagni (1743-1790), kasniji kardinal i dr-
žavni tajnik pape Pija VI, no u vrijeme kad mu Kunić piše tek
adolescens i njegov učenik. U familijarnom, gotovo kolokvijalnom
tonu – u ciceronovskoj maniri: »sic enim tecum agam tamquam
si adesses« – Kunić, pun učiteljske skrbi, tješi mladića koji se po-
tužio da mu je napor koji ulaže u učenje grčkoga jezika uzaludan
(budući da, naime, kad krene učiti medijalne glagole, shvati da
je gotovo sve aktivne već zaboravio): to se događa svima, smatra
Kunić, ne samo s grčkim nego i s latinskim, a gramatička pra-
vila i paradigme usade se tek upotrebom jezika i svakodnevnim
čitanjem književnih djela. Slijedi u stihovanome dijelu pisma, koji
sadrži 103 heksametra, katalog grčkih klasika, predstavljenih
imenom ili, metonimijski, opisom njihova žanra: »Ardua prima
via est«, kojom učenik poput Eneje ulazi u podzemlje, no tada
susreće velikog Platona i Aristotela, Herodota i Demostena, kor-
ske pjesnike, Sapfu i Alkeja, komediografe i tragičare, Teokrita,
Hezioda i Homera. Poslanica završava poticajem na druženje s
takvim autorima i mišlju da je uživanje u plodovima napora uvi-

se laska riječima »Te genuit Delos, non te Ragusia tellus«; heksameterska
epistola tiskana je u *Arcadum carmina. Pars tertia* (Rim, 1768, str. 36-37).

⁵⁶ Bonamici se spominje i u epigramima Enc. 116 i Lyd. 327. Kod prvog spomena
u Radeljinu prijepisu Krša je donio bilješku u kojoj između ostalog navodi da
je autor natpisa na Bonamicijevoj nadgrobnoj ploči bio Stay.

jek veće no napor sam. Zabilježen je datum epistole, 9. lipnja, bez godine, no s obzirom na to da je naslovljenik još mlad i učenik, može se pretpostaviti da je nastala do 1765, kad je Buoncompagni završio pravo i započeo crkvenu karijeru. Tako ukoliko su stihovi doista bili prvotno napisani za Kunićeva najzastupljenijeg adresata u ovom žanru.⁵⁷ Inačica ove poslanice objavljena je naime u Appendinijevoj antologiji s apostrofom adresata »Antoni« na mjestu ovdašnjega »Ignati«, dok su u prijepisu AMB 594/III oslovljeni »lecti juvenes«.⁵⁸

5. »Ad eundem Ignatium Boncompagnium«

Kraćom, konsolatornom poslanicom, u 27 stihova, Kunić se obraća Buoncompagniju dok je mladić u tuzi zbog smrti prerano preminule mlade žene koja je tek stupila u njegovu obitelj (»vestro generi quae juncta nepotum / spondebat longam seriem«). Uspoređujući zbivanja u čovjekovoj psihi s onima u prirodi, pjesnik izražava nadu da ipak postoji i »modus flendi« i vrijeme kad smijeh zamijeni ljudske brige. Što se tiče datacije, pretpostavljam da se ova pjesma može smjestiti u 1758, godinu u kojoj je, bez potomaka, umrla prva žena Ignazijeva jedinoga brata Antonija (Giacinta Orsini, rođena 1741), s kojom je sklopio brak 1757.⁵⁹

⁵⁷ Kunić je Buoncompagniju posvetio šest poslanica; osim toga i tri epigrama (Enc. 165, 166, 392) i četiri pjesme u hendekasilabima.

⁵⁸ Usp. *Urbani Appendini Carmina*, str. 275; AMB 594/III, DCXXX; te svešćić umetnut u AMB 2055, s natpisom na naslovnoj stranici »Nonnulla ex Cunichii Ineditis Nicolao de Pozza L. F. Viro Patricio Lucas Stulli D. D.«, u kojem se nalazi prijepis proznog i stihovanog dijela pisma, pri čemu je na sva tri mjesta gdje se oslovljenik spominje prvotno pisalo »Ignate«, što je zatim precrtano i preinačeno u »Antoni« (u naslovu »Antonium A...«). Praksa mijenjanja adresata, sa zadržavanjem ostatka teksta identičnim, Kuniću nije bila strana. Tako je 5. pjesma među hendekasilabima posvećena koji put Boškoviću, koji put Stayu, a u dvije je pjesme sa samo sitnijim međusobnim razlikama apostrofirao jednom Serassija (23), jednom Robertija (42). Usp. i pjesmu 12. ovdje među poslanicama. Postoji, naravno, mogućnost da je za prenamjenu koja je dospjela do Appendinija odgovoran neki kasniji posjednik rukopisa. V. i I. Martinović, »Poezija Rajmunda Kunića u rukopisnom zborniku hrvatskih latinista iz knjižnice braće Stulli«, str. 57, te I. Kasumović, *nav. dj.*, str. 88, o čemu je bilo riječi i u prvom poglavlju.

⁵⁹ Podaci s internetske stranice <http://genealogy.euweb.cz/italy/boncomp2.html> (18. ožujka 2014).

6. »Ad eundem«

Povod trećoj Kunićevoj epistoli Buoncompagniju bilo je vjenčanje mladićeve sestre Ippolite 1768.⁶⁰ Buoncompagni više nije Kunićev učenik; od prethodne se godine nalazi na dužnosti apostolskog izaslanika povjerenstva za vode na području Bologne i Ferrare, pa pjesnik, koji se sad pred njim naziva »devotus cliens«, izražava žaljenje što je njegov pokrovitelj Rim zamijenio felsinskim krajevima. Ova 130 stihova duga poslanica uokvirena je epistolografskim toposima u kojima pošiljatelj blagim izrazima zamjera svom adresatu što ga rijetko vidi i uživa u druženju s njim te ga poziva da se vrati i utješi ga svojim riječima i prisutnošću. Kunić je u nju uklopio moralistički ekskurs o vladanju mudra čovjeka pred opasnostima što ih donosi budućnost i, evocirajući dijalošku formu, progovorio o vlastitom stanju koje podnosi stoički, ne dopuštajući da mu se slomi duh i nalazeći utjehu u viziji vječne domovine pred kojom je i *mors nivelatrix* nemoćna, dok se sve što se događa na zemlji prikazuje kao »merae nugae«. U to su doba »casus acerbae sortis« mogle biti nevolje koje su zadesile Kunićevu Družbu i progoni isusovaca koji su počeli prethodnih godina u nekim talijanskim državama, Španjolskoj i Portugalu, no u stihovima kojima datira poslanicu pjesnik je otkrio i neposredan povod svojoj uznemirenosti u danima karnevala (»Idibus haec mensis, faciunt cui Februa nomen, / scripsi, dum strepitu bacchantum personat aura, / insanique inflant conchas, et cornua scurrae«).

7. »Ad eundem«

Iako je i ovoj poslanici u posljednjem, 73. stihu pjesnik zabilježio datum (23. veljače) te se ponovno tuži na razuzdanu karnevalsku atmosferu, ona vjerojatno nije nastala iste godine kao i prethodna, jer priznaje da je bio »multis mensibus elinguis«. Osim što iznova traži njegovu zaštitu u samome Rimu, Kunić Buoncompagniju kao svom pokrovitelju u prisnu tonu ispovijeda razloge zbog kojih, unatoč obećanjima, rijetko piše: izostanak nadahnuća, sklonost dokolici, samokritičnost zbog koje ni dotjerane

⁶⁰ Vjenčanje Ippolite Buoncompagni i Abbondija Rezzonica održano je u veljači te godine, a predvodio ga je na Kapitoliju mladoženjin stric, papa Klement XIII. V. <http://www.cassino2000.com/cdsc/studi/archivio/n05/n05p03.html> (8. travnja 2010).

pjesme ne želi poslati na svjetlo dana, te osjetljivost na reakcije publike, zavidne, okrutne i lišene dobra ukusa.

8. »Ad eumdem Ignatium Boncompagnium«

Pismo je, kako se može razumjeti iz početnih stihova, ali i iz bilješke u Kršinu prijepisu iz 1823. (»quum forte mitteret Anthologica Latine reddita«), vjerojatno bilo popratnica uz prijevode s grčkoga koje Kunić šalje Buoncompagniju moleći ga da ih združi s prije primljenim elegijama. Slijedi kratka apologija vlastitog umjetničkog stava: premda su njegova djela možda vrijedna propadanja, kao i svaki pjesnik on im želi dugovječnost, bilo zato što ih smatra lijepima, bilo što pamti napor uz koji su nastala. Pjesma sadrži 17 stihova. Prvo izdanje Kunićevih prijevoda epigrama iz Grčke antologije tiskano je u Rimu 1771.

9. »Ad eumdem«

Nepoznata je godina sljedeće poslanice, upućene Buoncompagniju dok se, početkom lipnja, odmara u vili u Tuskulskoj dolini. Kuniću je to prigoda da u 60 heksametara evocira idilično, arkađijsko ozračje Vergilijevih bukolika, a zatim, referirajući se izravno na imena i zgone njegovih pastira, preporuči prijatelju kao ladanjsku lektiru kako Marona, tako i Cicerona, te opiše druge vrste zabava u prirodi, kao što su igre, lov i jahanje, podsjećajući ga na koncu na nužnost čitanja kako mu ne bi oslabio duh.

10. »Ad eumdem«

Posljednja poslanica Buoncompagniju prema Radeljinu redosljedu, duga 25 stihova, jedina nosi kompletnu dataciju (18. travnja 1767). Kunić njome posreduje bol i potresenost najnovijim događanjima u vezi s Družbom, prognanom iz zemlje iz koje je potekla. Dok izbjegava izlaziti danju i boraviti među prijateljima, moli svojega zaštitnika da mu, u nemogućnosti da se susretne, barem pošalje riječi utjehe.

11. »Ad Philippum Gastaldium«

U poslanici upućenoj slikaru Filippu Gastaldiju (1734-1814) Kunić žali što njegov prijatelj nije mogao vidjeti predstavu u kojoj ih je sve zatravila Maria Pizzelli u naslovnoj ulozi Maffeijeve

Merope. Gastaldi je naime boravio u Poljskoj otprilike od 1760, a izvedba *Merope* odigrala se prije ili same 1782.⁶¹ Stoga mu Kunić u 40 stihova realističnim opisom nastoji dočarati snagu osjećaja koje je Pizzelli odglumila na pozornici i poziva ga da se, iako odsutan, raduje slavi što ju je stekla glasovita dama koja je i njega bila primila u krug svojih prijatelja.

12. »Ad Fernandum adolescentem optimum ac bonarum artium studiosissimum«

Adresat poslanice, kojega je s pošiljateljem povezalo pjesništvo, ali i »boni mores« i »longum cognita virtus«, u prvom dijelu tek je posrednik kojega se moli da prenese poruku Ignaziju Buoncompagniju, a u drugome dijelu figurira kao slušatelj pjesničke jadicovke o nedostatku nužnoga nadahnuća. Pjesnik preko Fernanda opominje Buoncompagnija na obećanje da će ga doći posjetiti. Kad je pak o pjesmama riječ, u kojima leži sav ugled pjesnika, on već dugo nije napisao ništa, ali ga je u zabrinutosti zbog takve sudbe, po kojoj pjesnici ne mogu ništa stvoriti kad se od njih traži, a kad ih se ne pita, svima dosađuju svojim stihovima, umirio Vergilije nakon što mu se ukazao i uvjerio ga da za takvo stanje treba kriviti samo Feba i Kamene. Pjesma je duga 162 heksametra, od kojih posljednja dva nose dataciju: pisana je u Tusku 9. listopada. Rukopisi se međutim ne slažu oko toga komu je doista bila upućena. Autograf je naslovljava »Ad Fernandum ^adolescentem^ optimum ac bonarum artium studiosissimum epistola«, pa i u apostrofama u 1. i 77. stihu sadrži isto ime (AMB 994). Tako su prenijeli i Radelja (AMB 1156) i Krša (prijepis iz 1823). U rkp. ZKD 143/II zbog ispadanja listova iz uveza pjesma je danas bez početnih i završnih stihova, ali u 77. retku ima »Fernande«. U Volantićevim će se popisima međutim naći natpis »Ad Franciscum Cancellarium«,⁶² a pod identičnim natpisom i s apo-

⁶¹ Moralo bi biti da se odigrala prije 20. studenoga 1782, kad je postavljena Alfierijeva *Antigona*, budući da Kunić u jednom epigramu (Lyd. 608) hvali izvedbu Pizzelli kao *Merope* i izvedbu Ottavije Odescalchi kao *Antigone*, koju je gledao poslije; v. B. Alfonzetti, N. Bellucci, »Alfieri a Roma, tra autobiografia e poetica«, u: *Alfieri a Roma*, str. 259. O Gastaldiju iz *Dizionario biografico degli Italiani*, s. v.

⁶² Tako popisi i u AMB 594/V i u 999. Da vjerojatno jest riječ o »istoj« pjesmi, vidi se iz prvoga stiha koji donosi popis u 594/V (»Francisce, ingenuae mihi quem junxere Camoenae«, prema »Fernande, ingenuae mihi quem junxere Camo-

strofama »Francisce« tu poslanicu ima prijepis u AMB 594/III (br. DCXLVI). Razrješenje – ili potpunu zbrku – donosi AMB 119 koji nema tekst, već samo naslov i prvi stih u popisu na začelju rukopisa (str. 653): »Ad Franciscum Cancellierium sub nomine Fernandi«: »Fernande, ingenuę mihi quem junxere Camęnę«. I Buoncompagni i Cancellieri – ako je o njemu riječ – bili su Kunićevi učenici, potonji (rođen 1751) nešto mlađi od prvoga (rođenog 1743). No kako im se pjesma obraća kao mladim ljudima, može se pretpostaviti da nije nastala nakon 1765.

13. »Ad I. Fantinum Clementis XIII. intimum cubicularium quum Pontifex in Albanum valetudinis causa secessisset, ac viribus nondum restauratis Romam reversurus diceretur«

Na Giovannija Fantinija, komornika pape Klementa XIII, adresirana je 35 heksametara duga poslanica kojom se Kunić pridružuje općem mnijenju da se papa treba prije vremena vratiti u Rim. Poslužio se pjesnik motivom sna koji treba ispriповјediti, a u kojem mu se ukazala personificirana Roma sa svitkom u rukama. Kao njezin glasnogovornik, Kunić objavljuje želju da se papa što prije vrati i obnovi klonule snage grada i svijeta.

Postoji još jedna heksametarska pjesma koje nema u Radeljinu prijepisu: duga 32 stiha, pojavljuje se u rukopisu AMB 119⁶³ i u Salatićevu prijepisu u ZKD 143/IV, oba puta u istom tekstualnom okružju (prethodi joj elegija »Ad obscoenos poetas«, a slijedi kraći Kunićev govor u čast Alojzija Gonzage); te u Kršinu prijepisu iz 1823, gdje ju susrećemo dvaput: u jednom joj je slučaju natpis, kao i u dva prethodno spomenuta rukopisa, »Ad Musam

enae« u 994, primjerice). AMB 999 pak donosi novi problem, jer natpis pod rednim brojem 5 glasi »Ad Ferdinandum credo Durinum«; ništa takvo među poslanicama u Kunićevim rukopisima nije poznato. No postoji mogućnost da je Volantića zbunio autograf jednog epigrama (Enc. 79) u AMB 996, gdje je prvi stih »Virtutes vulgare tuas, Fernande, parabam«, ali je na margini dodano i »/Durine«: možda je Volantić mislio da je riječ o jednoj istoj osobi, »Ferdinandu Duriniju«, dok će prije biti da je Kunić isti epigram namijenio dvojici različitih adresata; problem će biti spomenut i u odjeljku o enkomijastičkim epigramima.

⁶³ U cijelosti (str. 594-596) i na popisu (str. 608; za koji smo već utvrdili da nije popis prethodno prepisanih tekstova); taj je rukopis sigurno bio dostupan i Volantiću u Krši, pa stoga čudi njezin izostanak iz AMB 1156, tim više što je referenca na Horacija na lijevoj margini zabilježena Volantićevom rukom.

de Ignatio Boncompagnio«, a u drugom »Ad Musam de Ignatio Boncompagnio carmen«. Muza ima zadatak otputovati u Tuskul Buoncompagniju i prenijeti mu da pjesnik ne šalje nove pjesme, kao što je bio obećao, jer živi bez briga, zaboravivši na Homera, učenog Katula, Vergilija i Horacija; na posljednjega se doduše poziva kako bi njegovim stihovima (*Epist.* 2, 53-54) potkrijepio opravdanje za vlastitu dokolicu. Pjesma je pisana, kako vele dva završna retka, uz obalu Tiberova pritoka Aniena. Krša joj je u natpisu dao vrstovnu odrednicu »carmen«, jednako kao i kraćoj poslanici »Ad Ignatium Boncompagnium (quum forte mitteret Anthologica Latine reddita) carmen«, no čini se da za njega nije bilo dvojbe o tome kojoj skupini u razdiobi Kunićeva opusa ti sastavci pripadaju jer se u njega nalaze na popisu epistola. Osim toga, i u toj se, četrnaestoj pjesmi, na sličan način kao u nekoliko Kunićevih poslanica, u dočetnim stihovima daje podatak o mjestu i/ili vremenu njihova nastanka, pisana je, nadalje, u šaljivu tonu i obaseže manji broj stihova u odnosu na pjesme u skupini *Carmina*, sadrži isti postupak »slanja poruke preko Muze« kao i druga poslanica Duriniju, a posvećena je Buoncompagniju kao još sedam drugih epistola.

Iako se dosad smatralo da su poslanice, zbog svoje »promišljene i iskustvom stečene ozbiljnosti i pjesničke samouvjerenosti«, »najvjerojatnije [...] plod kasnije Kunićeve stvaralačke dobi«,⁶⁴ čini se da datacija koju se ovdje pokušalo uspostaviti pokazuje da se ta vremenska granica može i pomaknuti, jer od devet epistola koje se može datirati točno ili barem okvirno, osam ih pripada vremenu do 1771, za koje bi se moglo reći da odgovara srednjem periodu Kunićeva života.

⁶⁴ P. Knezović, »Rajmond Kunić pjesnik i prevodilac«, str. 350.

HENDEKASILABI

Falečki jedanaesterac jedini je metar, nakon heksametra i pentametra, u kojem je stvarao Kunić. Prema popularnijem nazivu toga stiha potekla iz grčke književnosti, i pjesme u njemu sastavljene nazivaju se »hendekasilabi«, te je postalo uobičajeno zatim istim terminom označavati i sam žanr. U humanizmu je, pod snažnim Katulovim i Marcijalovim utjecajem, njegova upotreba vrlo učestala: od toga da ga se gotovo redovito rabi za uvodne i posvetne pjesme na početku humanističkih zbirki, do oblikovanja većih i utjecajnih ciklusa, u kojima hendekasilabičke pjesme pokrivaju ljubavnu, prigodničarsku, didaktičku, satiričku ili religioznu ili kakvu drugu tematiku. Kunićev hendekasilabički ciklus sadrži 46 pjesama (od kojih su dvije fragmentarne) s ukupno 562 stiha. O zbirci kao autorskom voljom organiziranoj cjelini nije moguće govoriti budući da su u autografima AMB 594/II i 594/IV te pjesme razmještene u većim ili manjim nizovima po raznim sveščićima i pomiješane s epigramima i drugim žanrovima, a autograf AMB 991, u kojem su sami hendekasilabi, sastoji se od pojedinačnih listića za koje ne možemo znati je li ih sistematizirao sam autor ili netko nakon njegove smrti. U sveščićima drugoga dijela AMB 594 ukupno je 30 pjesama u hendekasilabima, u 594/IV samo ih je tri, te u AMB 991 15. Radelja ih je za prijepis 1156 AMB uspio okupiti 45, a za trećinu njih nije, koliko znamo, imao predložak ispisan Kunićevom rukom. Prva dvadeset dva Radelja je prepisao iz parmskog izdanja, čuvajući redosljed, nakon čega je rasporedio netiskane. »Endecasyllaborum libellus« u Volantićevu pak prijepisu AMB 2055 sadrži 41 pjesmu u falečkom jedanaesteru s punim, često vrlo opširnim naslovima koji se razlikuju od Radeljinih. U ostalim ih je prijepisima manji broj: talijanski AMB 119 imao ih je 5, Salatićev prijepis u ZKD 143 16, Kršin iz 1823. 24 raštrkane među pjesmama ostalih žanrova, te kasni AMB 1136 tri takve pjesme. U zborniku prijepisa isusovačke poezije i proze koji se čuva u ARDI u Dubrovniku pod signaturom 142 nalazi se jedna pjesma koje nema ni u kojem drugom prijepisu.

Za Kunićeva života otisnute su samo dvije pjesme u hendekasilabima. Prva je izišla 1764. u Rimu u izdanju Džamanjićeva spjeva *Echo* za kojim su slijedili odabrani Kunićevi prijevodi s grčkoga (*Bernardi Zamagnae e Societate Iesu Echo libri duo. Selecta Graecorum carmina versa Latine a Raymundo Cunichio ex eadem Societate*). Riječ je o posveti knjige Ignaziju Buoncompagniju; u Radeljinu prijepisu pjesma se nalazi pod brojem 2. U izdanju prijevoda epigrama iz Grčke antologije koje je izišlo u Rimu 1771. pod naslovom *Anthologica sive Epigrammata Anthologiae Graecorum selecta Latinis versibus reddita et animadversionibus illustrata* tiskana je druga Kunićeva pjesma u hendekasilabima, kao obraćanje čitatelju (*Auctor. Ad lectorem*), prva po redu u Radeljinu prijepisu. Dvadeset i dva hendekasilaba (i u Radelje br. 1-22) otisnuta su u parmskom izdanju *Epigrammatum libri quinque. Accedit Endecasyllaborum libellus* iz 1803, devet godina nakon Kunićeve smrti. Morcelli je u svojoj antologiji *Electorum libri II* tri pjesme u hendekasilabima (5, 6, 11) pridružio nekolicini Kunićevih autorskih epigrama i prepjeva iz Planudove antologije. Naposljetku, tri su pjesme (1, 13, 17) objavljene u ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti, prema latinskom tekstu iz parmskog izdanja i s Torbarininim prijevodom.

Puratić je, svraćajući pozornost na netiskani Kunićev opus u rukopisima Arhiva Male braće, kad je o hendekasilabima riječ, ukazao na njihove natpise kao opširne informacije o sadržaju pjesama te na očit utjecaj i brojne reminiscencije i imitacije iz Katulove poezije.⁶⁵ Detaljnije se nakon toga ove pjesme, koje zacijelo ostaju u sjeni epigrama u elegijskom distihu, kojima jesu u pojedinim slučajevima slične po sadržaju, strukturi ili tonu, nije proučavalo.

Jedan dio prigodnih pjesama referira se na znamenitije onodobne društvene događaje i stoga nudi mogućnost utvrđivanja godine njihova nastanka. Enkomijastična pjesma u čast kardinala Albanija (12) vjerojatno je nastala 1765. nakon što je njegovom zaslugom u Rimu službeno odobreno svakogodišnje slavljenje pobožnosti Srcu Isusovu. Prigodnica posvećena Abbondiju Rezzonicu (18) napisana je iste te godine: Rezzonico je tada, iako su mu tek 24, postao rimski senator, čime mu je, po izričitoj želji njegova

⁶⁵ Usp. Ž. Puratić, »O nekim neobjavljenim radovima Rajmunda Kunića«, str. 231.

strica, pape Klementa XIII, dodijeljena čast najvišega svjetovnog dužnosnika u Rimu; upravo će na toj činjenici graditi u svojim stihovima antitezu Kunić, suprotstavljajući mladičku dob Rezzoncovoj glasovitoj mudrosti kakva priliči starima.⁶⁶

Ignaziju Buoncompagniju autor je uputio četiri pjesme, pa je on i u ovoj vrsti, kao i u poslanicama, Kunićev najprizivaniji adresat. Prigodna je ona iz 1775, u kojoj – kako se naziva – »Cunichides tuus« čestita nekadašnjem učeniku na imenovanju kardinalom (15). Povod sastavku upućenu Baldassareu Odescalchiju (10), u kojem Kunić duhovito ilustrira pretjerano dokoličarenje i moralnu ispraznost ondašnjega plemstva, bila je satirička pjesma *Il Mattino* Giuseppea Parinija, objelodanjena 1763. Kasnijem pak razdoblju pripadaju stihovi kojima se obilježava povratak pape Pija VI. iz posjeta Pomptinskim močvarama, gdje je nadgledao izvođenje radova (40).⁶⁷

U posebnu se skupinu ubrajaju oni hendekasilabi u kojima autor zastupa svoja umjetnička i poetička uvjerenja. Obraćanje čitatelju pred prijevodima epigrama iz Grčke antologije u izdanju iz 1771. (pjesma br. 1 u Radeljinu prijepisu) apriorna je obrana od negativne kritike pjesnikovim iskazom da se ne nada niti trudi svidjeti svima. No premda može zamisliti da se njegovi prepjevi ne svide drugima, mišljenje da nitko ne može prezreti ljepotu grčkih epigrama izlaže u pjesmi koja je u prijepisu AMB 2055 slijedila odmah iza obraćanja *ad lectorem*, s naslovom »In finem eorundem epigrammatum«, ali na kraju same Antologije ipak nije otisnuta.

Četrdeset stihova duga dedikacija kojom Kunić Džamanjićevu *Echo* i svoje prepjeve s grčkoga 1764. posvećuje Buoncompagni-

⁶⁶ Proglašenje je Kunić obilježio i jednom elegijom, »Ad excellentissimum principem Abundium Rezzonicum Clementis XIII fratris filium senatorem urbis Romae declaratum«, te epigramima Enc. 37 i 38.

⁶⁷ Dio bi se pjesama mogao približno datirati prema godini smrti njihovih adresata: tako je molba Robertiju da mu procijeni vrijednost stihova morala nastati do 1786, a Serassiju do 1791; pjesma pak o Katulu u kojoj se spominje Zanotti (31) vjerojatno je nastala prije 1777. Pjesma u kojoj kao gost Ville Patrizia figurira papa Klement XIV. ima kao vremenske okvire godine 1769. i 1774, a šaljivi stihovi o padu kustosa Arkadije Giuseppea Moreija (Mirea Ropheatica) s magarca smještaju se u razdoblje do 1767, ako ne i same 1767. kad je pad završio tragično: »Dopo ventiquattro anni di Custodiatto, allettatosi [Morei] per una caduta, che fece sul Ponte Sisto, urtato dalle ceste di un Cavallo, finalmente già vecchio uscì di vita nel 1767«; F. M. Renazzi, *nav. dj.*, str. 352.

ju (2) sadrži u jednome dijelu enkomijastičke elemente kojima se hvali mladića zbog njegova podrijetla, vrlina i naobrazbe, dok se u drugome u skladu s konvencijama posvetnoga teksta nižu iskazi skromnosti i umanjuje važnost novoga djela (knjigu se ne samo naziva katulovskom umanjenicom »libellus« nego je taj *libellus* »brevis«, »pusillus« i »exiguus«, »levis opella« i »res tenuis«). Osim što se u stilskom pogledu nedvojbeno oslanja na Katulov autoritet, Kunić i izrijekom potvrđuje sklonost prema veronskom klasiku (»Multis quod male displicet Catullus, / Nil miror: mihi perplacet«, 31). No nevoljkost pjesnika da objavi vlastite stihove dok ne čuje povoljan sud prijatelja i kolega izražava se u pjesmi adresiranoj na Boškovića, odnosno Staya (5); na sličan način, služeći se opet općim retoričkim mjestima iskazivanja skromnosti, pri čemu svoje stihove opisuje kao »versiculos nec elegantes nec satis latinos«, a sebe naziva lošim pjesnikom, »malus poeta«, traži iskrenu kritiku od Pierantonija Serassija (23), odnosno Gianbattiste Robertija (40). Na koncu, kao i u elegiji »Ad obscoenos poetas«, Kunić je kritizirao opscenoga pjesnika, zbog čijega je recitiranja bio spreman napustiti Arkadiju (17).

Tri pjesme s religioznim motivima (6, 7, 8) posvećene su pobožnosti Srcu Isusovu, koju isusovački red osobito promiče, i imaju svoje pandane u epigramatskom ciklusu *Sacra*.

Ipak, najveći broj pjesama u falečkom jedanaestercu zasniva se na šali, ironiji, poruzi ili invektivi, i po tome one korespondiraju najopsežnijoj skupini Kunićevih epigrama u elegijskom distihu. Žrtve poruge loši su pjesnici, neumjereni govornici, lijeni, neotmjene, hvalisavi i pohlepni ljudi. Kao što je uobičajeno i u satiričkim epigramima, imaju fiktivna imena (*Aulus*, *Bavius*, *Nepotianus*, *Optimilla*, *Lupus*, *Sabellus*, *Lalage* itd.). U stihovima protiv nesposobnog pjesnika Likabe (13) pjesnik ironično upotrebljava mitološki motiv, pozivajući stijene koje su nekoć slijedile Orfeja da se okupe i sruče na Likabinu liru i prste kad ga smijeh, zvižduk i buka ne mogu otjerati iz Parazijskoga gaja, a na kraju gradi dosjetku idejom da stijene ne odgovaraju na njegove uzaludne molbe i zavjete jer su se i same uplašile i pobjegle. Istim postupkom apostrofiranja ne-ljudskoga objekta, ovaj put arkadijskih šuma, poslužio se i u pjesmi protiv besramnog pjesnika.

Ovdje se nalaze i dvije najkraće Kunićeve pjesme u hendekasilabima, sastavljene od samo dva stiha: ona protiv kritičara Ba-

vija (28), primjerice, počiva na marcijalovskoj strukturi donoseći tvrdnju u prvom i poentu u drugom stihu, s karakterističnom epigramatskom dosjetkom: »Non placent Bavio meae Camoenae. / Nunc demum incipiunt mihi placere«. No Kunić je i ovakve satiričke pjesme rado koristio za unošenje moralističkih elemenata, poput opomene Nepocijanu da je bolje mudro šutjeti nego neumjerenost govoriti (20) ili Sergiju da njegovo prikrivanje istine može izmamiti samo prezir (34).

Naposljetku, u nedatiranom rukopisu ARDID 142, koji sadrži pjesme i govore isusovačkih autora, a među njima Kunićeve epigrame, elegije i *carmina*, dva su također sastavka njegovi *phaleuci*, od kojih je »Ad Optimillam« poznat u Radeljinu i drugim prijepisima, dok se pjesma pod natpisom »Ad papirum« nalazi isključivo u tom dubrovačkom rukopisu (83rv), pred pjesmom »Ad Optimillam«; s obiju su strana okružene stihovima Giuseppea Petruccija). Kunićevo autorstvo ne signaliziraju samo spomen Lide ili, kao vanjski dokaz, prepisivačeva naznaka »P. R. K.« u potpisu (koja stoji i uz neke druge Kunićeve pjesme) već i spomen vlastitog imena u šestome stihu (»Vestro Kunichides abesse cogor / A četu«). Autor oslovljava list papira koji mjesto njega ima otići k Lidi i ostalim prijateljima, pozdraviti ih i ispričati ga što im se zbog bolesti ne može pridružiti. Uz hendekasilabe br. 35 (»De suo ex Soracte reditu«) i 38 (»In hominem inficetum, ac inurbanum«) posrijedi bi bila treća pjesma u ovoj žanrovskoj skupini u kojoj se spominje Kunićeva muza Maria Pizzelli.

PARAFRAZE HORACIJA I KATULA

Zasebni odvojak Kunićeva opusa čine parafraze Horacijevih i Katulovih pjesama. One ne pripadaju prijevodnom dijelu njegova stvaralaštva jer nije riječ o prepjevavanju s jednog jezika u drugi, no nisu ni izvorni tekstovi jer nastaju na temelju već postojećega književnog predloška koji nastoje u većoj ili manjoj izmijeniti preinačujući njegovu formalnu, izražajnu dimenziju. Nemamo podataka o tome kada je Kunić sastavljao svoje parafraze, no zasigurno je riječ o praksi usko vezanoj uz antikom nadahnut retorički obrazovni program u kojem su vježbe preispisivanja tekstualnog predloška a da se ne gubi njegov izvorni smisao – poput transformiranja iz proze u stih, iz stiha u prozu ili iz jednog metričkog obrasca u drugi – kako radi razumijevanja teksta tako i radi obogaćivanja vokabulara, bile njegovom obaveznom sastavnicom.

U Radeljinu prijepisu AMB 1156 sačuvano ih je ukupno dvadeset i četiri: četiri Katulove i osamnaest Horacijevih pjesama, s tim da je dvije Horacijeve Kunić varirao na dva načina, pa je tih parafraza dvadeset. Uz Radeljin prijepis, pojedine su parafraze sačuvane u autografima AMB 594/II i 994, te u prijepisima ZKD 368/I i 143/II, AMB 594/III i u Kršinu prijepisu iz 1823. Nalaze se i na popisima u AMB 119, 999 i 594/V.⁶⁸

Sve parafrazirane Horacijeve pjesme potječu iz prve knjige njegovih *Carmina*. Prema Radeljinu rukopisu, to su: I, 1-9, 11-12,

⁶⁸ Vratović se pišući o ovim Kunićevim sastavcima oslanjao na Radeljin prijepis u AMB 1156. Kada kaže »I u rkp. br. 384 Naučne biblioteke u Dubrovniku našao sam Kunićevih parafraza«, ne znam misli li na rkp. ZKD 368, no u katalozima Znanstvene knjižnice iz 1952. i 1997. ne postoji rukopis koji bi nosio signaturu 384; usp. V. Vratović, »Horacije u dubrovačkom pjesništvu 18. i 19. stoljeća«, *Rad JAZU* 357 (1971), str. 309. Parafraze su u rukopisima obično najavljivane u ovom obliku: »ode« – broj pjesme u Horacijevoj knjizi – broj knjige – nekoliko početnih riječi predloška (npr. »Ode 1. Lib. 1. Maecenas atavis &c«). Međutim, u numeraciji se (osim kod Radelje) javljaju nedosljednosti, pa se tako kao XII.1. označavaju i 12. i 14. oda u Horacijevoj prvoj knjizi; XIII. 1. zapravo je *Carm.* 1, 15; XIV.1. zapravo je *Carm.* 1, 16, ali pod brojem DCXLII. u AMB 594/III XIV.1. je *Carm.* 1, 15; XVI.1. zapravo je *Carm.* 1, 17 itd.

14-18, 20, 38. Međutim, u prijepisu AMB 594/III (pod br. DCXCI, pod natpisom »Ode IX. Lib. I. Maja nate«) postoji i početak parafraze koje kod Radelje nema, a koja eksplicira prve tri strofe *Carm.* I, 10. Ode I, 2 i 3 parafrazirane su dvaput. Kunić je upotrijebio samo dva stiha: heksametar u parafrazama pjesama I, 2, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 15, elegijski distih u I, 1, 2, 3 (u dvije verzije), 4, 5, 8, 14, 16, 17, 18, 20, 38. Iz Katula je Kunić parafrazirao pjesme 1, 3, 4 i 9, sve u elegijskom distihu.⁶⁹

Vratović je, govoreći – u skladu s predmetom svojega rada – o parafrazama Horacija, upozorio na činjenicu da su Kunićeva ostvarenja u ovoj vrsti, uz Ferićeva, »najveća zbirka parafraza u dubrovačkoj književnosti«.⁷⁰ Za analizu je odabrao tri pjesme: 1, 1 kao ogledni primjerak za Kunićeve postupke doslovnog prenošenja istih fraza, konciznog prericanja, upotrebe metonimija i onomatopeja, uvođenja novih slika, ritmičkog zaokruživanja i sl.; 1, 2 kako bi usporedio dvije različite parafraze istoga predloška; te 1, 5, uz koju u Radeljinu prijepisu dolazi napomena »mutatis tamen nominibus, et argumento«, a sam Kunić u autografu AMB 594/II jedino njoj dodaje odrednicu »imitatio« – Vratović, ne znajući za tu autorovu oznaku, kako se iz njegove interpretacije vidi, prepoznaje specifičnost koja je u rukopisnoj tradiciji potvrđena drugim terminom: izdvojio je tu pjesmu »po tome što se zbog udaljavanja od originalne teme i prenošenja na drugo područje, premda su odnosi slični, možda i ne bi mogla nazvati parafrazom. [...] To je samo prividna parafraza. Zapravo bih je prije nazvao originalnom pjesmom sa snažnim reminiscencijama u dikciji i u tonu iz Horacija«. Stoga je izričito i ne uzima u obzir kad donosi završni sud o Kunićevim parafrazama koje, prema njegovu mišljenju, »s nekim Đurđevićevim, [...] zauzimaju prvo mjesto u književnosti dubrovačkog latinizma«.⁷¹

⁶⁹ Puratić spominje tri pjesme *ex Catullo* (»1, 3 i 9«); usp. Ž. Puratić, »O nekim neobjavljenim radovima Rajmunda Kunića«, str. 229. Lako se može razumjeti da mu je parafraza 4. pjesme promaknula jer Radelja u prijepisu parafraze nije međusobno odvajao nikakvim razmakom. U svojem radu iz 2003. pogrešno navodim da su posrijedi samo pjesme 3 i 9; usp. I. Bratičević, »Ekloge Rajmunda Kunića«, *Hrvatska književna baština* 2 (2003), str. 218.

⁷⁰ V. Vratović, *nav. dj.*, str. 308.

⁷¹ *Isto*, str. 311.

PRIJEVODI S TALIJANSKOGA

Među Kunićevim prepjevima talijanske poezije na latinski u Radeljinu se prijepisu AMB 1156 nalaze Durantijev i Zanottijevi soneti, Cordarina berneska o vlasulji Ruđera Boškovića te početak Tassova *Oslobođenog Jeruzalema*. Talijanskih stihoa s Kunićevim prijevodom ima i među epigramima: pjesmom u šest stihova preveden je madrigal isusovca Quirica Rossija o Alojziju Gonzagi (Sac. 53), jedan je gnomski epigram (Var. 90) prepjev kratke pjesme istaknutog Arkadanina Gaetana Golta, a fragmentarno zapisan Var. 96 dio je, kako napominje i Radelja, prepjeva jednog Zanottijeva soneta; sudeći pak prema natpisu, u dva je slučaja riječ o obrnutom postupku, odnosno autorovu samoprijevodu epigrama (Enc. 42 i Lyd. 420) na talijanski (Enc. 43 i Lyd. 421). Također, prijevod soneta iz pera Marcantonija Colonne, posvećena tadašnjem papi, uključen je u Kunićevu pjesmu »Arcadia instaurata a Clemente XIII P. O. M. elegia«.

Na prvome se mjestu u Radeljinu rukopisu nalazi prepjev jednoga soneta Durantea Durantija iz Brescie (1718-1780), književnika koji se osobito istaknuo talijanskim satirama, tragedijama i govorima. Radelja pred Kunićevim prepjevom, dugim sedam distiha, nije donio i prevedeni sonet, već samo, ispod natpisa »Ex Italico Durantis Durantii comitis Brixiani«, njegov početak »Sacra pianta, onde gloria«, što je zapravo preuzeo iz bilješke samoga Kunića, koju je autor nadovezao na vlastiti prijepis prijevoda u autografu AMB 594/II.⁷² Nije nam poznat izvor iz kojega je Kunić preuzeo sonet. Iako su naime 1755. u Durantijevu rodnome gradu izišle *Rime del conte Durante Durante patrizio bresciano dedicate alla sacra reale maestà di Carlo Emanuele Re di Sardegna*, s pjesnikovim stihovanim epistolama, sonetima i kanconama, među sto odabranih soneta ne nalazi se i onaj koji je preveo Kunić. Druge književne veze dvojice suvremenika nisu poznate, izuzev činjenice da su obojica bili članovi Arkadije.

⁷² Prijepisi prijevoda Durantija nalaze se još u Kršinu rukopisu iz 1823, a prije toga prepjev se spominje i u Volantićevim indeksima u AMB 594/V i 999.

Slijedi sedam soneta Francesca Marije Zanottija (1692-1777), koje Radelja, uz Kršin dodatak, prepisuje paralelno s Kunićevim latinskim prepjevima. Njihov redosljed u rukopisu odgovara onomu koji se pojavljuje i u izdanju soneta u osmome tomu Zannottijevih djela, gdje je onaj koji je u Kunićevu prepjevu posljednji znatno udaljen od ostalih šest koji se nalaze na početku zbirke.⁷³

Tekstovi soneta u rukopisima variraju najčešće s obzirom na to na koji se način donose posljednja dva. Tako prevoditeljev autograf u inačici na kojoj je još dotjerivao prepjev, u AMB 594/IV, sadrži talijanski izvornik s prijevodom za prvih pet soneta te samo talijanski original šestoga; u AMB 994, također autografu, nailazimo samo na latinski tekst, i to prvih šest soneta, dok se u autorovu vlastoručnom AMB 999, na zasebnom listu papira, nalazi samo prepjev sedmoga, s natpisom »Versione del sonetto del Sig. Francesco Zanotti che comincia Non fu questi al famoso e prode Achille. 83.« i potpisom »R. C.«. U prijepisu AMB 594/III situacija je slična kao u autografu 994: doneseno je prvih šest, na latinskome. Salatić je ovom Kunićevu djelu namijenio zaseban sveščić (s natpisom na naslovnici »Sonetti del Sig^r Francesco Maria Zanotti tradotti da Raimondo Cunich«), s tim da je prvih pet prepisao na talijanskom s prepjevom *a fronte* on sam, šesti je nastavio Krša, a sedmi je dan samo u latinskom prepjevu, opet Salatićevom rukom. U Radeljinu je prijepisu na neki način obrnuto: šest je prvih soneta s prijevodima, a sedmi se nalazi na umetnutom listu, ispisan rukom Antuna Krše. Tako i sam Krša u svojem rukopisu iz 1823. ima šest prijevoda (bez originala) prepisanih kontinuirano, a sedmi je na listiću umetnutu između stranica na kojima se nalaze treći i četvrti tekst.⁷⁴

⁷³ Oni koje je prevodio Kunić tiskani su redom: »Picc[i]ol capretto, or or nato, che adorna« prvi (soneti nisu numerirani) na str. 3; »Io veggio, e certo il veggio (Itale schiere,« treći na str. 4, »Sei [pur] tu, che a Maria l'augusto, e degno« četvrti na str. 5, »Ben fù crudel[e], e ben fù duro, ed empio,« peti na str. 5, »Non ti fur dal tuo Rè, non ti fur scossi« šesti na str. 6, »La gran Donna, che in stra[g]gi, ed in faville« sedmi na str. 6 te »Non fu questi al famoso e prode Achille« sto osmi, na str. 57; v. *Opere di Francesco Maria Cavazzoni Zanotti*, sv. 8. Bologna: Nella Stamperia di san Tommaso d'Aquino, 1799, gdje se nalaze »Poesie volgari« (soneti i kancone) i »Poesie latine« (*Carmina*).

⁷⁴ Na koncu, treba napomenuti i da je, na što je upozoreno u Radeljinu prijepisu, epigram Var. 96 zapravo prepjev početnih stihova petoga Zannottijeva soneta.

Zahvaljujući Zanottijevu pismu Kuniću od 24. svibnja 1760, koje je tiskano u prvome svesku izdanja Zanottijevih djela,⁷⁵ ovi se prepjevi mogu otprilike smjestiti u navedenu godinu 1760. ili razdoblje neposredno prije nje. Naime Zanotti se u tome pismu ljubaznim riječima odužuje Kuniću za posvećenu mu elegiju u kojoj Dubrovčanin aludira upravo na prevođenje Zanottijevih stihova (»Tun pateris, Thusco quae sunt tibi condita versu, / Me versu hoc veterum dicere Romulidum / Conari, atque tuam prolem traducere veste / Exutam« itd.). Ime bolonjskog erudita, filozofa i pjesnika koji je književnoteorijskom raspravom *Dell'arte poetica* pridonio razvoju klasicističkog ukusa u Italiji 18. i 19. stoljeća pojavljuje se među Kunićevim stihovima u još dva navrata: u epigramu Sat. 1470 uperenu protiv Zanottijeva kritičara te u kraćoj pjesmi u hendekasilabima (br. 31), koja svjedoči o prijateljskoj prisnosti dvojice književnika: »Multis quod male displicet Catullus, / Nil miror: mihi perplacet, meoque / Diserto, ac lepido seni, Zanotto; / Qui meas utinam probet Camoenas, / Et dicat similes Catullianis; / Non flocci faciam, teruncique / Multos, queis male displicet Catullus«.

Stihovi koji u Radeljinu AMB 1156 dolaze za Zanottijevim sonetima zacijelo su ih slijedili i kronološki: povod isusovačkom pjesniku Giuliju Cesaru Cordari (1704-1785) da spjeva prvu bernesku o vlasulji Ruđera Boškovića bilo je putovanje dubrovačkog znanstvenika u London 1760, a ubrzo je Cordara zamišljenu sudbinu slavne perike opjevao u još dvjema šaljivim pjesmama; sve je tri Kunić pretočio u latinske elegijske distihe vjerojatno nedugo zatim. Prvi su put Cordarini *capitoli* (što je u talijanskoj književnosti naziv za pjesmu burleskne intonacije, u jedanaesteračkim tercinama) s usporednim Kunićevim prepjevom objavljeni u publikaciji *Capitoli sulla parrucca del P. Ruggiero Boschovik e due egloghe militari dell'abate Giulio Cesare Cordara di Calamandran*.⁷⁶

Iscrpno je i obaviješteno o Cordarinoj šaljivoj poemi pisao Martinović, navodeći njezina izdanja, sažetak triju pjevanja i omjer izvornih i prijevodnih redaka.⁷⁷ Njegovo se istraživanje ovdje

⁷⁵ V. *Opere scelte di Francesco Maria Zanotti*, sv. 1, str. 674-675.

⁷⁶ Objavljen u Osimu (Presso Domenicantonio Quercetti, 1792).

⁷⁷ V. I. Martinović, »Stihovi Rajmunda Kunića o Ruđeru Boškoviću«, str. 151-160.

može upotpuniti tek jednom sličicom iz onodobnih književnih odnosa. Naime, među Kunićevim se epigramima nailazi i na jedan u pohvalu Cordare upravo povodom njegove šaljive poeme (Enc. 6). Kunić u njemu objašnjava da je stihove preveo kako bi ne samo Italija nego i sve zemlje u kojima još vlada latinski pjevale o »coma Rotgeri«, ali dražesti i šale kojima obiluje Cordarina poezija on nije mogao prenijeti, niti je to kadar itko drugi; jedini koji bi to mogao jest sam Cordara, jednako vrstan poznavatelj obaju jezika. Kako je Kunić najavio u epigramu, tako je na neki način bilo i u stvarnosti. U jednome sačuvanom pismu njegovu i Kunićevu nekadašnjem učeniku Cancellieriju, Cordara negoduje što je netko (tko ostaje neimenovan) načinio loš prijevod njegovih vojničkih ekloga: on sam smatra da bi taj posao trebalo povjeriti Kuniću: »Chi si era impegnato a tradurre in latino le mie Egloghe militari ha soddisfatto il suo impegno, e mi ha mandate le traduzioni, ma sono così infelici, che non possono comparire nè tampoco emendarsi. Questa è un'impresa che il solo Cunic potrebbe eseguire a dovere. Vedete un po' se vi riesce di persuaderglielo«. ⁷⁸ Ne znamo kako se odvijala komunikacija između Kunića i Cancellierija, koji ga je imao privoljeti da poduzme prijevod Cordarinih ekloga, ni što je Cancellieri odgovorio Cordari. No po svemu sudeći Kunić je ponudu odbio, jer godinu dana kasnije Cordara javlja Cancellieriju kako prevodi svoje ekloge na latinski, ⁷⁹ te zatim kako je preveo i šestu, posljednju. ⁸⁰

Na kraju Radeljina prijepisa prijevoda s talijanskog stoji osamnaest heksameterskih cjelina od po osam stihova, kao ekvivalent prvim osamnaestorim oktavama prvoga pjevanja Tassova *Oslobođenog Jeruzalema*. Autografní primjerak s još mjestimičnim preinakama i varijantama nalazi se u AMB 594/IV; od prijepisa imaju ga Radeljin i Kršin. Bio je dosad predmetom analize u radu Fedore Ferluge-Petronio, koja ističe njegovu snažnu ovisnost o predlošku, lišenu proširivanja, te odjeke Vergilijeva pjesništva, a u Kunićevu prijevodnom eksperimentu vidi »puku literarnu

⁷⁸ *Lettere di Giulio Cesare Cordara a Francesco Cancellieri (1772-1785) pubblicate sugli autografi del Museo Britannico [...] a cura di Giuseppe Albertotti*, dio I. Modena: Antica tipografia Soliani, 1912, str. 189. Pismo je pisano u Alessandriji 8. veljače 1781.

⁷⁹ V. isto, str. 227 (pismo datirano 18. travnja 1782).

⁸⁰ V. isto, str. 229 (pismo datirano 9. svibnja 1782).

igru».⁸¹ Prijevod Tassa može se približno i datirati, odnosno iz Durinijeve poslanice posvećene Kuniću, tiskane u *Arcadum carmina, pars tertia*, u kojoj ga prijatelj hvali što »[...] facis ore loquentem, / Goffredumque pium, diro qui Rege subacto / Barbarica sacrum solvit ditione sepulchrum«, može se uočiti da je Kunićev prijevodni pokušaj nastao do 1768.

⁸¹ F. Ferluga-Petronio, »Kunićev latinski prijevod Tassova *Oslobođenog Jeruzalema*«, *Dani hvarskog kazališta* 21. Hrvatska književnost 18. st. Tematski i žanrovski aspekti. Split: Književni krug, 1995, str. 90-102; citat sa str. 101. Ferluga-Petronio u članku je objavila cjelovit tekst Kunićeva prepjeva, prenijevši ga, kako kaže (str. 92), iz Radeljina prijepisa AMB 1156. Način na koji je tekst priređen priziva međutim kratak osvrt, budući da je riječ o dosad jedinom njegovu izdanju. Ondje se donosi izmijenjeno čitanje teksta u odnosu na Radeljin prijepis, ali većina je predloženih emendacija bez temelja. Točne su emendacije »Se tibi« (kako je i u Kunićevu autografu 594/IV) namjesto »Te sibi« (XVI,8), pa i »Tortosam« umjesto »Tortonam« (VI,6) unatoč tomu što i Kunićev autograf ima »Tortonam«. No u prvome Kunićevu stihu, koji i kod Radelje i u autografu i u Kršinu prijepisu pravilno glasi »Bella cano pia gesta Duci, quo vindice, pulsa«, Ferluga-Petronio riječ »Duci« prepravlja u »Duci[s]«; u V,4 futur »cedet« nepotrebno mijenja u konjunktiv »cedat«; u VII,8 »locis« također nepotrebno mijenja u na tom mjestu prozodijski neprihvatljivo »locac«. Transkripcija, s druge strane, obiluje pogreškama, koje ovdje popisujemo s ispravcima utemeljenima na autografu i ostalim dvama spomenutim rukopisima: I,3 forti, multa] forti gessit, multa; III,1 fervique] ferrique; V,8 capta] apta; VI,5 auxilium, Persas] auxilium, contra Persas; VII,3 verum] rerum; VIII,2 suarum] suorum; IX,3 at alio] Idalio; X,1 Atque] Idque; X,7 ob ore] ab ore; XI,5 interpretes] interpres; XIII,3 serpsit] sepsit; XIV,3 Euri] Euris; XV,8 ob ortu] ab ortu; XVI,2 tempestus] tempestas; XVI,7 illis] illi; XVIII,7 At] Sed.

PRIJEVODI S GRČKOGA

Prijevodi s grčkoga jedini su dio Kunićeva stvaralaštva u stihu za koji Radelja u svojem rukopisu AMB 1156 nije naveo sve Kunićeve priloge. Nalaze se u posljednjima od 103 sveščića njegova golemoga prijevosa, i o tome je li imao namjeru prepisati u cijelosti ili makar navesti i ono što je preostalo, može se samo nagađati, no ne treba pritom smetnuti s uma da bi mu za prepjev *Ilijade* i epigrama iz Grčke antologije bilo potrebno ispisati još barem tisuću stranica. Radelja se ovdje nedvojbeno vodio kriterijem publiciranosti (koji je, kao što se dosad moglo vidjeti, primijenio donoseći elegije, ali koji nije igrao odsudnu ulogu u prijepisu epigrama, hendekasilaba, poslanica, *carmina* i prepjeva s talijanskoga), tako da je izostavio sva djela koja su do kraja osamnaestog stoljeća bila tiskana (prijevod Homerove *Ilijade*, epigrama, Mimnerma, Kalimaha i Teokrita), a prepisao je Tirtejevu elegiju, Himnu Cereri i 28 Ezopovih basni. Od potonjih je prepjeva u antologiji Urbana Appendinija otisnut 1811. Tirtej, pa ostaje da su homerovska Himna Demetri i ezopovske basne jedini dosad neobjavljeni Kunićevi prepjevi s grčkoga.⁸²

Unatoč tom manjem neobjavljenom segmentu, prepjevi s grčkoga ipak su onaj dio Kunićeva opusa koji je doživio najveći broj izdanja, i za njegova života i nakon njegove smrti; također su upravo onaj dio opusa koji mu je donio neporeciv ugled u književnoj republici druge polovine osamnaestoga stoljeća i ujedno privukao najveću pozornost dosadašnje književne kritike. O tim će trima aspektima biti riječi u nastavku ovoga prikaza, pri čemu će ih se, koliko je to u ovome trenutku moguće, upotpuniti novim podacima, osobito o prisutnosti prijevoda bilo u autografima bilo u kasnijoj rukopisnoj predaji.

Kunić se prvi put kao prevoditelj javlja 1764. u zajedničkom izdanju s mladim Bernardom Džamanjićem koji objavljuje znan-

⁸² Među epigramima u Radeljinu prijepisu nalazi se i jedan dosad nezapaženi prepjev Anakreontove ode liri (Var. 7).

stveni spjev *Jeka*, dok se njegov učitelj i subrat predstavlja izborom sedam Teokritovih idila (1, 2, 4, 8, 19, 21, 28) u prepjevima na latinski, triju odlomaka iz *Ilijade*: počecima prvog, petog i osmog pjevanja (α 1-245, ε 1-165, θ 1-129), Kalimahovom elegijom Εἰς λουτρὰ Παλλάδος, fragmentom Mimnermove elegije (*De vita hominum*), te s 47 grčkih epigrama.

Ne poznajemo rukopise u kojima bi bilo traga prijevodu Kalimaha. Maixner, koji nije iznio visoko mišljenje o grčkome predlošku, već smatra da je »bez osobite pjesničke vrijednosti ali inače vrlo učena sadržaja«, jedini je koji se dosad osvrnuo na Kunićev prepjev, videći u njemu ogledni primjer redovite Kunićeve prevodilačke prakse, u kojoj se načelno »ne drži strogo rječâ nego više smisla originala, te nastoji, da ga što ljepše pretoči na latinski«. ⁸³ Uočio je također kako je nakon prvog izdanja Kunić prepjev opremio anotacijama, u kojima kao komentar Kalimaha kojim se služio spominje Spanheimov, ali istančanom filološkom pronicavosti i sumnja u njegovo čitanje. Maixner je imao na raspolaganju tri izdanja prepjeva: iz 1764. naslov *Bernardi Zamagnae e Societate Jesu Echo libri duo. Selecta Graecorum carmina versa Latine a Raymundo Cunichio ex eadem Societate* (Rim: ex Typographia Francisci Bizzarrini Komarek) i dvije edicije prijevoda grčkih epigrama kojima je bila pridružena i Kalimahova elegija, *Anthologica sive epigrammata Anthologiae Graecorum selecta Latinis versibus reddita et animadversionibus illustrata* iz 1771. (Rim: Typis Michaelis Angeli Barbiellini), odnosno 1784. (Venecija: Excudebant Haeredes Balleonii). ⁸⁴ *In lavacra Palladis*, čija 142 stiha korespondiraju jednakom broju redaka u grčkom izvorniku, bila je k tomu uvrštena i u obje antologije K. Michaelera. ⁸⁵ Godinu dana nakon Kunićeve smrti, kad je njegov učenik i nasljednik na katedri retorike i grčkoga Giuseppe Petrucci objavio prepjeve svih šest Kalimahovih himni, namjesto svojega donio je Kunićev

⁸³ F. Maixner, »Život i rad Rajmunda Kunića«, *Rad JAZU* 98 (1889), str. 129.

⁸⁴ Kalimahova elegija prati izbor epigrama iz Planudove antologije već u prvom izdanju *Epigrammata aliquot Graeca veterum elegantissima Joannesa Sotera* (Köln, 1525), u prijevodu Angela Poliziana; v. J. Hutton, *The Greek Anthology in Italy to the Year 1800*. Ithaca, New York: Cornell University Press – London: Humphrey Milford, Oxford University Press, 1935, str. 274.

⁸⁵ *Zamagnae, Cunichii et Mazzolarii Romanorum elegiae* (1776) i *Collectio poetarum elegiacorum stylo, et sapore Catulliano scribentium* (1784).

prijevod pete himne o Paladinoj kupki,⁸⁶ a u ponovljenom izdanju prepjeva epigrama iz Grčke antologije izišlom u Reggiu 1827. donesen je ukupno sedmi otisak te Kunićeve transpozicije.

Potom Kunić za prijevodni predložak bira elegičara arhajskog razdoblja, Mimnerma, i njegov osam distiha dug fragment u kojem se na homerovskoj usporedbi ljudskih naraštaja s lišćem gradi nostalgичna slika bezbrižne mladosti i tjeskoba staračkih patnji. Latinska verzija, koja nosi naslov »Fragmentum elegiae, de vita hominum«, nije sačuvana u poznatim rukopisima; prvi je put objavljena 1764. među *Selecta Graecorum carmina*, no nije bila pridodana epigramima i Kalimahovoj himni u izdanju iz 1771, kako piše Maixner,⁸⁷ već je bila tiskana u još dvama izborima K. Michaelera, augsburškom 1776. i bečkom 1784, te u zbirci *Selecta veterum et recentiorum poetarum carmina in gratiam litteratae juventutis*.⁸⁸

U izbor svojih prijevoda s grčkoga koji je dao tiskati 1764. Kunić je priložio 47 latinskih transpozicija grčkih epigrama,⁸⁹ a

⁸⁶ Riječ je o izdanju *Callimachi Cyrenaei Hymni latinis versibus expressi et selectis variorum interpretum animadversionibus illustrati a Josepho Petruccio Interamnate, eloquentiae, et linguae graecae professore in collegio Romano*, Rim: Ex officina Salomoniana 1795, no navodim prema prikazu izišlu u pišanskome *Giornale de' letterati* 102 (1796), str. 210-227; o Kuniću na str. 223: »L'inno sul bagno di Pallade è traduzione del Sig. Abate Raimondo Cunich noto a tutti i letterati per le sue belle poesie latine, e particolarmente per la sua famosa versione dell' Iliade d' Omero. Il signor Abate Petrucci col non aver voluto metter le mani a tradurlo, e coll' averlo riprodotto tal quale uscì dalla penna felice di quel' grand uomo, ha fatto vedere siccome la sua modestia, così ancora la stima e la gratitudine che conserva per il suo antecessore e maestro«. Za novo izdanje Kalimaha iz 1818. Petrucci je ipak donio vlastiti prijevod, no s velikim dugom Kuniću; u predgovoru se također eksplicitno oslanja na Kunićeva traduktološka načela iznesena u »Operis ratio« pred prijevodom *Ilijade*; v. *Callimachi Cyrenaei Hymni latinis versibus expressi* [...] a Josepho Petruccio Interamnate, Rim: Typis S. Congr. de propaganda fide apud Franciscum Bourliè, 1818, str. VI.

⁸⁷ Usp. F. Maixner, *nav. dj.*, str. 130.

⁸⁸ Basel: typis Emanuelis Thurneysen, 1783.

⁸⁹ Hutton je precizan kad kaže »[...] Cunich joined therewith 45 Latin translations from the Anthology«, jer od 47 epigrama Kunić dva nije našao u Planudovoj antologiji, nego, kako sam svjedoči, u izdanju Aristofanovih komedija što ga je priredio Ludolph Küster (br. XLV u zbirci iz 1764), odnosno u šestoj knjizi Tukididove povijesti (br. XLIX); v. *Anthologica sive Epigrammata Anthologiae Graecorum selecta*, Rim 1771, str. 40. i 127. Kada pak nabraja epigrame prema njihovim oznakama u standardnim izdanjima Grčke antologije,

sedam godina kasnije objelodanio je prijevode njih 499 pod naslovom *Anthologica sive Epigrammata Anthologiae Graecorum selecta Latinis versibus reddita et animadversionibus illustrata*. To je rimsko izdanje ponovljeno u Veneciji 1784. i samostalno i kao dio izdanja *Ilijade (Homeri Ilias Latinis versibus expressa [...])* *Addjiciuntur Epigrammata selecta Anthologiae Graecorum ex eodem Cunichio [...]*. Za života su mu odabrani prepjevi epigrama, koliko nam je sada poznato, objavljeni još dvaput: 1783. u bazeleskoj zbirci *Selecta veterum et recentiorum poetarum carmina in gratiam litteratae juventutis* 35; a 1785. u drugome dijelu Michaelerove bečke antologije, *Poetarum elegiacorum stylo, et sapore Catulliano scribentium [...]* *pars altera*, otisnuto je 47 prevedenih epigrama, istih kao 1764, no s ponešto izmijenjenim slijedom.

Osim što je prijevode isključivo Teokritovih epigrama, četiri takva, Marotti pridružio idilama u izdanju štampanu u Parmi 1799, nakon Kunićeve smrti još je nekoliko izdanja s polatinjenim grčkim epigramima, koliko mi je poznato, ugledalo svjetlo dana. Godinu prije, također u Parmi, izišli su *Epigrammi latini tradotti in versi italiani*, sa sastavcima brojnih autora, a dvadeset i jedan podrijetlom iz Grčke antologije predstavljen je u Kunićevu prepjevu. Jedno cjelovito izdanje, odnosno sa svih 499 sastavaka, otisnuto je u Reggio (Emilia) kod Torreggiana pod naslovom *Anthologica sive Epigrammata Graeca selecta Latinis versibus reddita* i s dodatkom originalnih Kunićevih latinskih epigrama 1827.⁹⁰

Tri su, s druge strane, višeautorske antologije objavljene s ciljem poučavanja mladeži, čemu je prilagođen i izbor epigrama: u Morcellijevu drugom dijelu *Electorum libri* iz 1818. deset je

Hutton izostavlja epigram 9.304 (u Kunića 1764. br. XLIII), a za epigram br. XVIII pogrešno kao predložak navodi AP 16.142 mjesto 16.136; usp. J. Hutton, *nav. dj.*, str. 406. i 407. (bilj. 2); usp. i D. Novaković, »Kunićevi prijevodi iz *Grčke antologije*«, *Kolo* 6.1 (1996), gdje je na str. 60 podatak o 46 epigrama, no u popisu prevedenih (str. 63, bilj. 6) označeno je 47 onih koji su objavljeni već 1764.

⁹⁰ Kunićevi su komentari u odnosu na izdanje iz 1771. katkad skraćeni, preuređeni ili izuzeti, izostavljeni su numeracija epigrama prema Planudei, popis knjiga u prepjevu i popis grčkih autora, a pred posvetnom elegijom Odeskalchiju otisnut je Morcellijev epigraf u čast dubrovačkog pjesnika. Povod i namjenu izdanja jasno obrazlaže početna rečenica predgovora »*Typographi lectoribus*«: »*Ut graecorum scriptorum lepores nostris latinae linguae tironibus magis innotescant, nil nobis graecis epigrammatibus a Cunichio latine versis aptius atque utilius visum est*«.

prevedenih uz šest izvornih Kunićevih epigrama i tri pjesme u hendekasilabima; u Orellijevu drugom izdanju zbirke *Eclogae poetarum Latinorum in usum gymnasiorum et seminariorum philologicorum* (1833) 96 je grčkih epigrama popraćeno prepjevima H. Grotiusa, ali je za 27 njih u bilješkama podno teksta donešen i Kunićev prijevod; a u Diotallevijevoj zbirci iz 1847. među 51 epigramom s Kunićevim imenom petnaest ih je zapravo iz Grčke antologije: sedam u *Moralia* i osam u *Encomiastica*. Jedno je, na koncu, britansko izdanje izbora epigrama iz Grčke antologije s brojnim prepjevima na pet europskih jezika uz latinski: *Anthologia Polyglotta. A Selection of Versions in Various Languages, Chiefly from the Greek Anthology. By Henry Wellesley, D. D., Principal of New Inn Hall, Oxford* (London, 1849).⁹¹

U dubrovačkim se autografnim rukopisima prijevodi grčkih epigrama, mjestimično i s originalnim grčkim predlošcima ispod, mogu naći na svega nekoliko stranica uvezanih u AMB 594, i to u drugome dijelu kodeksa (594/II), među izvornim epigramima, hendekasilabima i parafrazama Horacija. Riječ je o radnim verzijama prijevoda sa zabilježenim ispravcima i varijantama, pa stoga i o vrijednim, premda malobrojnim svjedocima Kunićeve prevoditeljske prakse. Dva prevedena epigrama našla su se prilikom Radeljina prikupljanja Kunićeve epigramatske građe i u prijepisu AMB 1156 (Vot. 19, Var. 219).⁹²

Nakon Maixnera, koji je nastojao za svih gotovo pet stotina epigrama pronaći izvorni grčki ekvivalent, omjeravajući po jedan iz svake kategorije (*Encomiastica*, *Satirica*, *Moralia*, *Votiva*, *Sepulcralia*, *Lugubria*, *Ludicra*, *Varia*) s prijevodom Huga Grotiusa, te, uz podroban opis, diferencirajući po predmetu bavljenja i Kunićeve komentare pod tekstom prijevoda, zaslužno je mjesto

⁹¹ O Morcellijevu, Orellijevu i Diotallevijevu izdanju više je pisano u prvome poglavlju gdje je riječ o autorskim Kunićevim epigramima u tisku. U zbirci *Anthologia Polyglotta* uvršteno je šest Kunićevih prepjeva. Nijedan prevoditelj na latinski nije zastupljeniji od Huga Grotiusa, prema široko prihvaćenom mišljenju, autora najuspjelijih latinskih prepjeva epigrama iz Grčke antologije. Wellesley donosi i dva latinska prijevoda Jana Panonija.

⁹² Epigram Vot. 19 dan je u Kunićevim *Anthologica* u dvije verzije pod Platonovim imenom (danas Pseudo-Platonov), no oba se teksta ponešto razlikuju od rukopisnoga. Var. 219 prepjev je Getina epigrama, u tiskanom izdanju prijevoda smješten također među zavjetne, no također s određenim razlikama; usp. *Anthologica sive epigrammata Anthologiae Graecorum selecta*. Rim, 1771, str. 99, odnosno 93.

u povijesti recepcije Grčke antologije dobio naš prevoditelj u iscrpnoj inozemnoj studiji J. Huttona, koji je osobito upozorio na ulogu njegovih latinskih transpozicija za kasnije prijevode epigrama na talijanski iz pera C. Felicija, G. C. Passeronija i Kunićeva poznanika G. M. Pagninija.⁹³

Recentna Novakovićeva analiza Kunićeva prevoditeljskog pothvata donosi nove, važne zaključke – osim što iznova skreće pozornost na činjenicu koja je bila jasna još i Maixneru, ali je uporno izmicala njegovim nastavljačima, naime da temeljni Kunićev predložak nije mogla biti dotad slabije poznata Palatinska, nego raširena i često tiskana, bilo u cijelosti bilo u izborima, Planudova antologija grčkih epigrama. Na tome tragu Novaković uočava kako je Kunić zapravo »posljednji veliki prevodilac koji se u svojem poslu oslanjao na *Planudovu antologiju*«. On je ujedno, prema Novakoviću, i jedan od posljednjih prevoditelja koji u skladu s antičkim i humanističkim prevodilačkim konceptom svoj rad shvaća kao natjecanje s izvornikom, pa je slobodniji u njegovu transponiranju; ono pak što je dalo najveću vlastitost i posebnost njegovim prijevodima etički je kriterij: njime je ne samo birao pjesme koje će ući u izdanje nego mu je podredio i preinake ishodišnoga teksta kao što su one koje zadiru u dužinu epigrama, jačinu poente ili poziciju govornika i ostalih epigramatskih lica.⁹⁴ Onodobna je literatura i pozdravila Kunićevo izdanje ne samo zbog izložene ljepote grčkih originala i eruditskih kritičkih opaski već i zbog izostavljanja slobodnijih i nedovoljno čednih epigrama, u čemu je vidjela odraz kako autorove prevoditeljske kompetencije tako i njegove moralne kvalitete.⁹⁵

⁹³ V. J. Hutton, *nav. dj.*, o Kuniću i njegovim utjecajima osobito str. 54, 76, 408-410, 423, 425. i 430, te registar prijevoda, imitacija i aluzija na stihove Antologije, str. 443-649.

⁹⁴ V. D. Novaković, *nav. dj.*, str. 60-86; citat sa str. 62.

⁹⁵ V. G. Tosi, *De vita Raymundi Cunichii commentariolum*. Romae: In typographeo Paleariniano, 1795, str. XII-XIII; F. M. Appendini, *Notizie*, sv. 2, str. 176; F. M. Renazzi, *nav. dj.*, str. 357; A. Lombardi, *Storia della letteratura italiana nel secolo XVIII*, sv. 3. Modena: presso la Tipografia camerale, 1829, str. 453. Nepovoljniji je sud donio Tommaseo: »Miglior prova fece nell' Iliade che nell' Antologia; anteriore lavoro, dove più lo stento; nè sempre la greca agilità ci si sente«; N. Tommaseo, *Dizionario estetico*. Firenze: Successori Le Monier, 1867, st. 293. Prikaz prijevoda izišao je neposredno nakon izdanja, u prvoj godini izlaženja tjednika *Effemeridi letterarie di Roma* (1772), str. 25. (nije mi na raspolaganju; podatak navodim prema: D. Vaccolini, »Cunich (Raimondo)«, *Biografia degli Italiani illustri [...] a cura del professore Emilio de Tipaldo*, sv. 1, 1834, str. 56).

Pet godina poslije, 1776, toskanski književni časopis *Giornale de' letterati* posvetio je punih trideset stranica novom, »maestralnom« izdanku Kunićeva prevoditeljskog umijeća, prepjevu cjelovite Homerove *Ilijade*, kojim je, kako misli jedan kasniji recenent a nekoć njegov učenik Luigi Biondi, ostavio u svijetu »eterna fama di se«. ⁹⁶ Nesuspregnute pohvale tom, ali i godinu dana mlađem Džamanjićevu prepjevu *Odiseje*, stizale su sa svih strana, pa i izvan talijanskoga govornog područja. ⁹⁷ Bogato opremljeno folioizdanje iz tiskare G. Zempela, punog naslova *Homeri Ilias Latiniis versibus expressa a Raymundo Cunichio Ragusino professore eloquentiae et linguae Graecae in Collegio Romano*, služilo je na čast, kao što je već spominjano, ne samo prevoditelju Kuniću nego i njegovu meceni Odescalchiju. Njemu su upućene uvodna elegija, predgovor u kojem Kunić opisuje način prevodenja te još jedan posvetni distih pod tekstom prepjeva. Autor je zatim dodao i »Index rerum maxime memorabilium« te konvencionalni popratni epigram kojim zgotovljenu *Ilijadu* šalje da putuje »sola per urbes« dok joj se ne pridruži »pulchra soror«, Džamanjićeva *Odiseja*.

Bilo bi zanimljivo istražiti koliko je *Ilijada* doista putovala po gradovima i kakva je bila sudbina izdanja prepuštena, sudeći po tadašnjim tvrdnjama, samom autoru: znamo za pismo, no bez oznake datuma i mjesta, kojim mu na prijevodu čestita nekadašnji subrat i prethodnik na katedri retorike G. Mazzolari, ali postoji i pismo matematičara i književnika Giuseppea Torellija (1721-1781), datirano 21. lipnja 1777. u Veroni, kojim se svom padovanskom korespondentu Clementeu Sibiliatiju tuži da Kunićeva *Ilijada* još nije stigla u njegov grad, već da se o njoj samo govori. ⁹⁸ Književni nestor Giulio Cesare Cordara, koji je ostavio

⁹⁶ L. Biondi, »Josephi Petrucci interamnatis e societate Jesu, et Vincentii Fugae romani selecta carmina. Accedunt epigrammata scholasticorum societatis Jesu« [književni prikaz], *Giornale arcadico di scienze, lettere, ed arti*, 16 (Ottobre, Novembre e Dicembre 1822), str. 263.

⁹⁷ V. primjerice pariški *Le Journal des Sçavans*, srpanj 1778, str. 1467-1468, u kojem se Kunić naziva »un des meilleurs Latinistes de l'Italie«; leipzišku *Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste* 22 (1778), str. 344-347; londonski *The Critical Review: or, Annals of Literature* 46 (prosinac 1778), str. 471.

⁹⁸ V. *Josephi Mariani Parthenii e S. I. Epistolae*, Romae: Ex typographeo forensi, 1863, str. 166-168; *Opere varie in verso e in prosa di Giuseppe Torelli Veronese*, sv. 2. Pisa: presso N. Capurro e comp., 1834, str. 260: »L'Iliade latina dell'ab. Raimondo Cunich qui non è ancor giunta, e solo si conosce per fama, che qui pure è precorsa assai favorevole«.

svjedočanstvo o nastojanju da Kunićev prepjev bude prihvaćen i u sjevernoeuropskoj sredini, 12. listopada 1776. piše Francescu Cancellieriju iz rodne Calamandrane, kamo se povukao nakon ukinuća isusovačkoga reda: »Aspetto l' Omero di Cunich. Salutatelo e ringraziatelo«; 14. studenoga obavještava ga da mu knjiga još nije stigla, odnosno da se u tom trenutku vjerojatno nalazi u Torinu,⁹⁹ no dobio ju je do 9. prosinca, kad moli Cancellierija da mu kod Kunića osigura još jedan svezak i pošalje mu ga »per mare insieme con Cicerone«, jer bi on ovaj koji ima poslao u Nizozemsku grofu Lindenu, koji će ga sigurno ondje dati ponovno tiskati.¹⁰⁰ U još je nekoliko navrata u prvoj polovini 1777. Cordara izvještavao svojeg i Kunićeva nekadašnjeg učenika kako je poslao *Ilijadu* Lindenu, uvjeren da će doći do pretiskivanja, no kako još čeka njegov odgovor. Odgovor je konačno dobio pred 30. kolovoza iste godine, kad sa žaljenjem Cancellieriju prenosi da je Linden primio Kunićev prijevod, iščitao ga s užitkom kao, prema njegovu sudu, najbolji prepjev Homera, ali da, s obzirom na slab interes za latinsku knjigu u Nizozemskoj, nema smisla štampati iznova cijelo izdanje, nego će biti dovoljno nabaviti određen broj primjeraka za sveučilišta u Lyndenu i Utrechtu.¹⁰¹

Ilijada je ipak doživjela još dva samostalna izdanja, oba za Kunićeva života, u istoj, 1784. godini. Pod identičnim naslovom kao 1776. tiskana je u Beču,¹⁰² dok je venecijanskom izdanju dodan izbor prijevoda grčkih epigrama, pa i drugi dio naslova *Addjiciuntur [sic] Epigrammata selecta Anthologiae Graecorum ex eodem Cunichio* (u tiskari nasljednika Balleonija); oba su oti-

⁹⁹ Nastavlja: »Non dubito, che sarà cosa eccelente, poichè conosco il valore di chi l'ha fatto, e quando l'avrò ricevuto non mancherò di scrivergli lettera di ringraziamento. In tanto prego voi di ringraziarlo in nome mio«; *Lettere di Giulio Cesare Cordara a Francesco Cancellieri (1772-1785) pubblicate sugli autografi del Museo Britannico [...] a cura di Giuseppe Albertoti*, dio I, Modena: Società tipografica Modenese, Antica tipografia Soliani, 1912, str. 79; prvi citat sa str. 77.

¹⁰⁰ *Isto*, str. 82.

¹⁰¹ »Ricevo finalmente riscontro dell'Iliade dal conte di Lynden, mi dice d'averla letta tutta con sommo piacere, e non dubita di dire che il Cunich s'è molto accostato a Virgilio nella traduzione del Poeta Greco, e niuno meglio di lui l'ha tradotto in latino. Doppo questi elogi però dice, che le poesie latine non sono molto cercate in Olanda. Tuttavia che farà bene il libraro di Roma di mandarne qualche numero di esemplari al suo corrispondente di Amsterdam, acciò questi gli faccia passare alle due Università di Lynden e d'Utrecht, dove la lingua Greca e latina sono più in pregio, e più coltivate«; *isto*, str. 104.

¹⁰² Typis et sumptibus Sonnleithnerianis.

ska u osmini. Na koncu, skoro pola stoljeća kasnije, u vrijeme kada latinski više nije bio prvi jezik europske književne kulture, zahvaljujući popularnosti predložka Kunićev je prepjev imao svoju ulogu u još dvama raznovrsnim izdavačkim pothvatima na talijanskom tlu: 1830. objavio je Filippo Tarducci u Rimu filološki priručnik s kazalom homerskih poredaba, izdvojenih iz Montijeva i Kunićeva prijevoda (*Collezione delle similitudini contenute nella Iliade di Omero estratte dalle due più celebri versioni, l'una latina del P. R. Cunicii d. C. d. G., la altra italiana di V. Monti*), a u Firenzi je istodobno pripremano monumentalno bibliofilsko izdanje Homerova epa u grčkom izvorniku, s latinskim prijevodom u prozi i u – Kunićevu – stihu i s prijevodom na još pet europskih jezika: *Homeri Ilias Graece, quam vertebant Latine soluta oratione C. G. Heyne, versibus item Latinis R. Cunic, Italicis V. Monti, Germanicis Woss, Anglicis Pope, Gallicis Aignan, Ibericis García-Malo*.¹⁰³

Kunićeva *Ilijada* – »intera ed eccellente«, kako je lakonski karakterizira Cesarotti¹⁰⁴ – sadrži 18760 stihova u odnosu na Homerovih 15693. Višak od 3000 heksametara proučavatelji su opravdali uporabom čestih amplifikacija, parafraza, opisa, atributa, pomoću kojih Kunić postiže, kako sažima Knezović, da njegov čitatelj čita Homera na latinskom »bez potrebe komentara«. ¹⁰⁵

¹⁰³ Češće se navodi s talijanskim naslovom *L'Iliade, testo greco arricchito della traduzione letterale latina dell'Heyne, della versione metrica del Cunic, e delle più accreditate nelle cinque principali lingue d'Europa*. Edicija, kako ju je 1828. najavio tiskar Borghi (*Antologia: giornale di scienze, lettere e arti*, 29.87 (ožujak 1828), str. 168), bila je zamišljena u 24 sveska, jedan za svako pjevanje *Ilijade* u izvorniku i u prijevodima, trebala je biti otisnuta potpuno novim tiskarskim slovima i na papiru najviše kakvoće, u pet stotina primjeraka od kojih bi četiristo pedeset pripalo pretplatnicima, a ostalih pedeset nije bilo na prodaju. Zasad mi nije poznato je li ovaj velebni izdavački projekt završio uspjehom: prema pronađenim podacima, prvi je tom izašao 1830, a u 1832. izašli su peti i sedmi; 1838. pojavljuju se dva sveska istoga naslova, ali u drugog tipografa (Batelli et figli).

¹⁰⁴ *L'Iliade o la Morte di Ettore. Poema Omerico ridotto in verso italiano dall'abate Melchior Cesarotti*. Sv. 4, Venezia: dalla Tipografia Santini, 1805, str. 241.

¹⁰⁵ P. Knezović, »Rajmond Kunić pjesnik i prevodilac«, str. 354. V. i P. Knezović, magistarski rad *Vergiljev utjecaj u stvaralaštvu latinista Rajmunda Kunića*, Zagreb, 1983. Naime Maixner je odmah uočio da se osobito na takvim mjestima Kunić oslanja na snažan utjecaj Vergilija; v. F. Maixner, »Život i rad Rajmunda Kunića«, str. 142-153. Na njegovu tvrdnju da »prevodilac Vergilija nije hotimice nasljedovao ili oponašao tražeći u njem rieči, fraze i konstrukcije« nego da su mu njegovi izrazi »nehotice, sami od sebe« ušli u prijevod (*isto*, str. 145), reagirao je Nikola Majnarić radom »Prilog za poznavanje Kunićeva

No prepjev *Ilijade* do danas je neistražen u mnogim svojim vidovima. Ono čemu su najviše naginjala dosadašnja ispitivanja bila je ovjera prevodilačkih postupaka s načelima što ih je u uopćenu obliku Kunić iznio u predgovoru naslovljenu »Operis ratio«, prema Martinoviću, »najvažnijoj hrvatskoj traduktološkoj raspravi 18. st.«.¹⁰⁶ budući da je inzistirao na spoju ljepote i vjernosti, proučavanja uglavnom nastoje istražiti u kolikoj je mjeri Kunić bio vjeran prevoditelj – dok istodobno naglašavaju kako predromantičarske poetike prevođenja ne zahtijevaju vjernost u današnjem smislu.

No Vratović je također upozorio na nezaobilaznu predradnju u bavljenju Kunićevim prijevodom – proučavanje njegovih autografnih rukopisa, ukoliko su sačuvani. Njemu je poznat autograf s posljednjih pet pjevanja, u Arhivu Sveučilišta Gregoriana, pod signaturom, kako navodi, 1158.¹⁰⁷ Tomu se mogu pridružiti sitni prilozi iz dubrovačke zbirke *Cunichiana*: dva listića u AMB 998 te rukopis AMB 997 koji se u cijelosti sastoji od listića s radnim prijevodom *Ilijade*, njih u svemu pedeset, na kojima se nalaze fragmenti različitih pjevanja epa.

prijevida *Ilijade* (Vergilijev utjecaj kod prevođenja poredaba)«, *Hoffillerov zbornik (Serta Hoffilleriana)*. Zagreb: [s. n.], 1949, str. 167-178, u kojem nizom primjera pokazuje kako bi bilo nemoguće da se Kunić nesvjesno poslužio tolikom količinom reminiscencija, pa i na mjestima gdje mu original nije za to davao povoda. Kako ističe Vratović, Knezović takve pretpostavke potvrđuje. Zanimanje za Kunićevu *Ilijadu* u nas je pobudio i njezin metrički aspekt; v. Š. Šonje, »Pentemimerski heksametar u Ilijadi R. Kunića«, *Živa antika* 26 (1976), str. 203-234; isti, »Metričko-ritmička struktura prvog pentemimerskog kolona u Ilijadi Rajmunda Kunića«, *Živa antika* 27 (1977), str. 279-294; B. Glavičić, »Heksametar Rajmunda Kunića u svjetlu suvremene znanosti«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 34 (1996), str. 73-89; isti, »Kunić«, u: *Versifikacija hrvatskih latinista*. Split: Književni krug, 2001, str. 165-174.

¹⁰⁶ I. Martinović, »Kunić, Rajmund«, u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, str. 410. Sadržaj rasprave detaljno je razložio Maixner, *nav. dj.*, str. 133-139, a u kratku se članku na nj osvrnuo i V. Vratović, »*Fides i venustas* u Kunićevu razmišljanju o prevoditeljskim načelima«, *Umjetnost riječi* 28.3 (1984), str. 102; kao primjer analize v. D. Nevenić Grabovac, *Homer u Srba i Hrvata*. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, 1967, str. 168-176, te Š. Šonje, »Prigodom 200. obljetnice prijeвода Homerove *Ilijade* od Rajmunda Kunića (1776-1976)«, *Dubrovnik* 5 (1976), str. 34-46, kod kojega međutim začuđuje što Kunićeve stihove ne donosi u izvornom obliku na latinskome, već u vlastitom prijevodu na hrvatski, uspoređujući ih ne s izvornim Homerovim stihovima, nego s Maretićevim i Đurićevim prijevodnim rješenjima.

¹⁰⁷ V. V. Vratović, »Veliki hrvatski pjesnik latinskog izraza. O 200. obljetnici smrti Rajmunda Kunića«, *Dubrovnik* 5.4 (1994), str. 75.

Upravo su, s druge strane, Teokritove *Idile*, što se dubrovačkih prilika tiče, autografima najobilnije posvjedočen segment Kunićevih prijevoda s grčkoga – no ni one u cijelosti.¹⁰⁸ Stigle su u svešćićima danas uvezanima u kodeks AMB 594. U 594/II nalaze se idile 15, 16, 17, 20, 23, 26, 29 i 30: prijepis nije u strogome smislu čistopis, ali unesene su intervencije rijetke; svaka idila počinje na novoj stranici, na vrhu ima natpis, ispod kojega piše »Idyll.« i njezin broj (za 20-30 broj je unesen naknadno, ne može se razaznati da li Kunićevom ili drugom rukom). Čini se da je nepovezan s tim prijepisom onaj drugi koji se zatječe u 594/IV između elegije i prijevoda Zanottijevih soneta i sadrži samo tri idile (1, 21, 28): prepisane su u kontinuitetu, iznad naslova svake stoji natpis »Ex graeco Theocriti«, a stihovi su im obrojčeni, Kunićevom rukom. Svešćić na kojima je treći autografski prijepis (također u 594/IV) možda bi se trebao nalaziti pred onim prvim: obuhvaća idile 3, 5, 6, 7, 9, 10, 11 i 12, ponovno svaka započinje na novome listu, naslovom i ispod njega oznakom »Idyll.« s brojem, stihovi nisu numerirani, ispravci su samo mjestimični. Ukratko, prepjevi koji nedostaju jesu 2, 4, 8, 13, 14, 18 i 19. Podrobnija analiza autografa, koja bi uključila usporedbu samoga teksta u rukopisu s onim na stranicama tiskanih knjiga, mogla bi pomoći da se ta dva oblika u kojima ovi prijevodi opstoje dovedu u vezu i da se eventualno uspostavi kronologija njihova nastanka, jednako kao što će možda pružiti precizniji uvid u prevoditeljevu tehniku cenzuriranja teksta kojom ga je lišavao svega što se moglo smatrati sablažnjivim. Poznato je naime da su Kunićevi prepjevi Teokritovih predložaka tiskani u dva navrata: 1764. objavio je prepjeve sedam idila (1, 2, 4, 8, 19, 21, 28) u *Selecta Graecorum carmina*,¹⁰⁹ no prijevodi svih Teokritovih pjesama koje je ostavio iza sebe (a kojima, da bi bile zastupljene sve Teokritove idile, nedostaju 22, 24, 25 i 27)

¹⁰⁸ U prijepisu postoje samo četiri idile (30, 20, 23 i 6), u Salatićevu rukopisu ZKD 143.

¹⁰⁹ Pretisnuo ih je i Michaeler u svojim dvjema antologijama: 1776. i 1785. (drugi dio bečkog izdanja). Izdvojeno je, kao što je već bilo spomena, tiskan prijevod 18. idile (Ἑλένης ἐπιθαλάμιος) u zbirci *Poesie degli accademici Occulti* kojom se 1777. proslavlja vjenčanje Odescalchi-Giustiniani. Ponovno ga je pak kao čestitku za vjenčanje upotrijebio Bartolomeo Cordella 1838. u Fermu (*Josepho advocato Fracassetti patricio Veneto et Cingulano cum Ernesta Piccolominea comitissa patricia Senensi conjugium ineunti Bartholomaeus Cordella Ecclesiae Metropolit. Firm. Archidiaconus Theocriti idyllium de Helenae epitalamio a Raymundo Cunichio latine redditum D. D.*).

izišli su posmrtno, 1799. u Parmi, u izdanju *Theocriti Idyllia et epigrammata Latine conversa a Raymundo Cunichio Ragusino. Opus postumum nunc primum in lucem editum*, što ga je izradio Bodoni prema napucima vlasnika Kunićeve književne ostavštine G. Marottija, dodavši za četiri nezastupljene Džamanjićeve prijevode koji su izišli iz njegove tiskare sedam godina prije.

Maixner nije poznao potonje izdanje, a baveći se sa sedam njemu poznatih pjesama, poglavito mjestom Vergilija među mogućim modelima, potvrdio je Appendinijev sud o Kuniću kao prevoditelju pjesniku. Sedamnaest godina poslije imao je na raspolaganju sve Kunićeve prepjeve Đ. Körbler, koji u svojoj akribičnoj studiji »O Kunićevu i Zamanjinu latinskom prijevodu Teokritovih pjesama« nastoji objasniti sadržajni i kronološki odnos između prepjeva dvojice suvremenika. Džamanjić naime 1784. u Milanu objavljuje prepjeve grčkih idiličara tako da umjesto svojega za spomenutih sedam idila izlaže Kunićev prijevod (tiskan, kako je već rečeno, 1764) bez izmjena, dok je četiri godine kasnije ponovio te idile, ali s vlastitim intervencijama u Kunićev prijevod, a 1792. na koncu tiskao izdanje u kojem se nalaze samo njegovi prepjevi, i onih pjesama koje je dotad donosio u prijevodu svojeg učitelja. Körbler je argumentirano pokazao da je, s jedne strane, Kunić izostavljao ili modificirao ona Teokritova mjesta koja nisu udovoljavala njegovu shvaćanju pristojnosti i morala, a da je, s druge strane, Džamanjićevim intervencijama u Kunićev tekst cilj bio izostavljeno nadopuniti i izmijenjeno ispraviti (slično kao što u idilama koje nisu bile poznate u Kunićevu prijevodu iz 1764. originalne stihove Džamanjić nikad ne izostavlja, a ublažuje samo najopsćenija mjesta).

Koliko je Kunićev pristup u prevođenju sirakuškog bukoličara bio uvjetovan razlikom u svjetonazoru i, vezano s time, praktičnom namjenom njegovih prepjeva, naznačio je prevoditelj sam, izjavljujući u argumentu prvoj idili da je u njoj, drugoj, četvrtoj i osmoj uklonio (ili zamijenio) što je bilo opsceno i zavodljivo, kako bi od njegovih prijevoda mladi imali korist i da im istodobno ne šteti karakteru.¹¹⁰ Premda je Körbler tijekom izlaganja, mož-

¹¹⁰ »In hoc Idyllio, itemque in secundo, quarto, octavo, quod erat obsceni aut lubrici sustuli, ac, sicubi opus fuit, supplevi; ut adolescentium & studiis prodessem, & moribus non obessem«; *Bernardi Zamagnae e Societate Jesu Echo libri duo. Selecta Graecorum carmina versa Latine a Raymundo Cunichio ex*

da potaknut i tim citatom, sugerirao mogućnost da Kunić prvi prevodi *sve* idile (tj. sve koje postoje u njegovu prijevodu) kao nastavni sadržaj bez namjere da ih objavi¹¹¹ (što Džamanjića ne bi nužno priječilo da se u prevođenju bukoličara okuša i sam), pa je napomenuo kako srodstvo između prijevoda dvojice pjesnika »ipak nije nigdje toliko, da bismo po njemu mogli odrediti, kako je do njega došlo i koji se prijevod povodi za drugim«, ¹¹² do kraja se rada ipak priklonio drugoj pretpostavci, prema kojoj je Kunić pristupio prevođenju idila nesadržanih u izdanju iz 1764. kasnije, nezadovoljan Džamanjićevim vjernim prenošenjem »sablažnjivih« mjesti, zanemarivanjem pjesničke dikcije i ispravljanjem njegovih prijevodnih rješenja, a ne želeći ga prekorigirati javno nego korigirati na tobože diskretniji način.¹¹³

U nedavnom radu o prepjevima Teokrita iz pera dvojice zemljaka, Marina Bricko, primjenjujući novije književnoznanstvene uvide o specifičnostima helenističkoga pjesništva, upozorava kako ni Kunić ni Džamanjić nisu prepoznali, pa stoga nisu ni u prijevodu mogli odslikati značajke jednog od najistaknutijih književnih postupaka toga razdoblja grčke književnosti, »križanja žanrova«. To je osobito uočljivo u Kunića, budući da je Džamanjićev prijevod vjerniji originalu; na spornim pak mjestima do izražaja, s druge strane, dolazi arkadičnost kao obilježje poetike čijem su vremenu sami pripadali.

Tražeci odgovor na Körblerovo pitanje o motivima Kunićeva naknadnog prevođenja većine ostalih idila, Bricko, nakon što pokazuje da ni u cenzuriranju Teokrita nije nastupio kao moralist u mjeri u kojoj je težio za postizanjem pjesničke ljepote, smatra da je Kunić mogao biti nezadovoljan Džamanjićevim postupcima, ali da je nastavio prevoditi prvenstveno »da bi Teokritovu izvorniku supostavio ekvivalent koji će istodobno biti i samostalno umjetničko djelo visoke književne vrijednosti«. ¹¹⁴ Pritom se podrazu-

eadem Societate. Romae: Ex typographia Francisci Bizzarini Komarek, 1764, str. 65; navod citira i Körbler, »O Kunićevu i Zamanjinu latinskom prijevodu Teokritovih pjesama«, *Rad JAZU* 164 (1906), str. 175.

¹¹¹ Usp. Đ. Körbler, *isto*, str. 192, 199; str. 250-254. i 261. s primjerima pogrešnih ili nedotjeranih Kunićevih prijevodnih rješenja koja Körblera navode na mišljenje da prijevod nije bio pripremljen za tisak i namijenjen javnosti, nego Kunićevoj »ličnoj porabi«.

¹¹² *Isto*, str. 199.

¹¹³ Usp. *isto*, str. 264-265.

¹¹⁴ M. Bricko, »Naknadno upisana Arkadija: Teokritove idile u Kunićevu i Zamanjinu prijevodu«, *Hrvatska književna baština* 1 (2002), str. 589.

mijeva, ali i dovodi u pitanje ono što je u zaključku svojega rada ustvrdio Körbler, da se Kunić latio prevođenja ostalih idila kasno, iako je – ili upravo zato što je – znao da je iste pjesme već dotad bio preveo mlađi Džamanjić. Gledajući godine izlaženja izdanja, Körbler je smatrao da Kunić nije nastavio s prevođenjem prije 1784. (kad izlazi prvo Džamanjićevo izdanje prepjeva u Milanu) ili čak 1788. (kad izlazi drugo u Sieni)¹¹⁵ pa se stoga govori kako je Teokritu ponovno pristupio »u poodmakloj dobi«.

Međutim, s obzirom na prijateljske i kolegijalne veze dvojice Dubrovčana, Kunić je zacijelo mogao znati za Džamanjićeve prijevodne oglede i prije no što su izišli na svjetlo dana, što bi već bio dovoljan razlog da se dosad strogo uzimana vremenska granica ponešto olabavi.¹¹⁶ Štoviše, postoji svjedočanstvo o tome da je Kunić sigurno preveo Teokrita *do* 1784: u elegiji Giuseppea Taruffija posvećenoj Kuniću, točnije u objasnidbenim bilješkama koje ju prate, gdje Taruffi veli: »Theocriti quoque Syracusani Idyllia ita vertit Cunichius, ut vere de illo prædicari possit quod Flaccus ipsi Virgilio tribuebat [...]. Quapropter scitissimæ versionis adhuc in Auctoris arcula delitescens publicum desiderium quotidie invalescit«.¹¹⁷ Ne treba, k tome, izgubiti iz vida vrijednu opasku koju je donio Knezović u kraćem monografskom prikazu Kunićeva života i opusa, gdje napominje kako je iz jedne bilješke uz tekst prijevoda grčkih epigrama (tiskan 1771) vidljivo da je Kunić do toga trenutka imao prijevod šesnaeste i »drugih« Teokritovih idila te da ih uskoro namjerava tiskati.¹¹⁸ Šesnaesta idila nije bila među prvotno objavljenih sedam, pa se ovdje nudi

¹¹⁵ Usp. Đ. Körbler, *nav. dj.*, str. 264.

¹¹⁶ Körbler ima podatak da su prvi Džamanjićevi prijevodi Teokrita (id. 3 i 11) izišli u modenskom časopisu *Nuovo giornale de' letterati* 1781. (*isto*, str. 164). Prema Appendiniju, Dubrovčanin se spremio na prevođenje bukoličara dok je boravio u kući prijatelja Alfonsa Marsilija u Sieni (od ukinuća Družbe 1773), kad je pozvan na katedru grčkoga u Milano (1779); v. F. M. Appendini, *De vita et scriptis Bernardi Zamagnae patricii Rhacusini commentariolum*, str. 21.

¹¹⁷ *Ad Raymundum Cunichium carmen elegiacum auctore Josepho Taruffio Bononiensi*. Rhacusæ: Ex Typographia Privilegiata, 1785, str. XV. Izdanje je dakle objavljeno kod Occhija 1785, no predgovor Miha Sorkočevića, u kojem zahvaljuje Taruffiju na poslanoj elegiji, datiran je 20. ožujka 1784; v. str. III.

¹¹⁸ V. P. Knezović, »Rajmond Kunić pjesnik i prevodilac«, str. 352. Donijevši naime nekoliko Teokritovih stihova u latinskom prijevodu, Kunić dodaje: »Haec ille in Idyllio XVI. quod ego feci Latinum, atque edam fortasse propediem una cum aliis Theocriteis; Anthologica sive epigrammata Anthologiae Graecorum selecta, str. 122.

mogućnost da Kunićevi prepjevi ne samo da nisu nužno nastali u njegovim starim danima nego čak i da nisu nastali u ovisnosti o Džamanjićevima – mogućnost koju je, promatrajući ih kao svojevrsno nastavno pomagalo namijenjeno mladeži, naslutio pa odbacio Körbler. Zasad ne znamo zašto ih Kunić na koncu nije i objavio; činjenica je, međutim, da nakon izlaska *Ilijade* 1776. pa do kraja života, dakle skoro punih dvadeset godina, više nije imao većih izdavačkih projekata, već su mu ili pokoji epigram i duža pjesma publicirani u kakvoj prigodničarskoj zbirci ili su pretiskivana postojeća izdanja elegija, *Ilijade* i prijevoda iz Grčke antologije. Ukoliko uzrok neobjavljivanju ne leži u njegovoj općepoznatoj skromnosti koju ne zaobilazi spomenuti gotovo ni jedan osvrt na njegov život i književni rad, o drugim se razlozima zasad može samo nagađati.¹¹⁹

Još je jedan Kunićev prepjev s grčkoga tiskan nakon njegove smrti: Tirtejeva elegija, u skupnom dubrovačkom izdanju Urbana Appendinija iz 1811, u koje su, kao što je već bilo spominjano, uz taj prepjev, ušli elegija prijatelju u Dubrovniku, poslanica naslovljena »Ad Antonium A...« te dva epigrama, o Boškoviću i Stayu.¹²⁰ Appendinijev izbor donekle evocira sadržaj kunićevskog dijela zbornika iz knjižnice braće Stulli, koji pod naslovom »Collectio Carminum Poetarum Rhacusinorum« opisuje Martinović¹²¹ (poslanica Buoncompagniju, prijevod dviju Ezopovih basni, Tirtej, elegija »Ad amicum rusticantem«, elegija Mihu Sorkočeviću), odnosno sadržaj sveščića umetnuta u kodeks AMB 2055, koji kao i prethodno navedeni prijepis nosi natpis »Nonnulla ex Cunichii

¹¹⁹ Kod Tommasea stoji upravo »Tradusse intero Teocrito; ma, modesto com' era, nol diede in luce«, no teško je znati je li riječ o konkretnu podatku utemeljenu na prethodnim svjedočanstvima ili o površnijem zaključku; N. Tommaseo, *nav. dj.*, st. 290. Također, teško je odrediti je li Tommaseo osvrćući se na Kunićeva djela čuvao kronološki redosljed, no ako jest, onda Teokritove idile smješta među ranije pjesnikove radove; on naime nakon Kunićeva povratka u Rim spominje redom: govor papi Klementu XIII. (1758) – prijevode Teokrita – prijevod Kalimaha – elegije, poimence onu o nevoljama Družbe Isusove – po ukinuću reda epigrame – prepjev *Ilijade* – ponovno epigrame. Prijevode iz Grčke antologije komentira naknadno.

¹²⁰ Urban Appendini bilježi kako je poslanicu i upravo prijevod Tirteja dobio od Petra Aletina kojemu ih je dao sam autor; v. *Urbani Appendini [...] carmina*, str. 279.

¹²¹ V. I. Martinović, »Poezija Rajmunda Kunića u rukopisnom zborniku hrvatskih latinista iz knjižnice braće Stulli«, str. 49-71.

ineditis«, a daruje ga Luko Stulli Niku Puciću (ista poslanica s prepravljenim imenom adresata, prijevod dviju Ezopovih basni i Tirteja). Prijevod grčkog elegičara 7. st. pr. Kr. nalazi se još u Volantićevu prijepisu u AMB 2055 (kao i u njegovim kazalima u AMB 999 i 594/V), u Radeljinu AMB 1156, u ZKD 52, u ZKD 360/IV u Kršinu prijepisu te u Kršinu prijepisu iz 1823.¹²² Kunićeva transpozicija, naslovljena *Ex Graeco Tyrtaei de bellica virtute*, prepjev je najduže sačuvane Tirtejeve pjesme (44 stiha), antologijske i lektirne elegije o idealu ratničke hrabrosti, koja se smatra najvećom među vrlinama.¹²³

Kad je izvještavao o dotad slabo poznatim Kunićevim djelima onda – kao i sada – samo u rukopisima, Puratić je pobrojao četiri dubrovačka prijepisa s prijevodom homerske himne Demetri, upozorivši kako zapravo raspolažemo dvama prijevodima: u rkp. AMB 119 i 2055 nalazi se prepjev u elegijskim dvostisima, a u AMB 1113 i 1156 u heksametrima.¹²⁴ Tomu treba dodati i heksametarski primjerak u Kršinu prijepisu iz 1823. Prvi je prijevod stigao dakle u talijanskom rukopisu (u onome dijelu AMB 119 koji potječe iz fonda Odescalchi), pod naslovom »Hymnus in Cererem Homero adscriptus Latinis versibus expressus«, i bio predložak Volantićevu prijepisu (AMB 2055), u kojem se naslovu dodaje i odrednica »Carmen elegiacum«. Za prijepis drugog, heksametarskog prijevoda (»Ex Graeco Homeri Hymnus ad Cererem« u Radelje i u Krše; »Homeri Hymnus ad Cererem Latinis versibus expressus a Raymundo Cunichio Ragusino. Opus ineditum Ragusae an. 1823« u AMB 1113) ne znamo što je bio

¹²² Usporede li se grafijske i interpunkcijske značajke u otisnutom primjerku s onima u rukopisnima, može se uočiti da Appendinijev tekst ima identične oblike kao umetnuti Stullijev sveščić u AMB 2055 i prijepis u ZKD 52 (Threicium, stih 4; Titono, 5; Cinyra, 6; nomenque. Vel Orci, 31), a za razliku od Volantićeva, Radeljina i Kršina (Threicium, Tithono, Cynira [u Volantića: Cinyra]; nomenque: vel Orci). I kod različitih lekcija koje se pojavljuju u Volantića (Cyclopas, 3), odnosno u Radelje i Krše (Projicit, ac patri, 23), Appendinijevo su izdanje, ZKD 52 i Stullijev sveščić suglasni (Cyclopes; Projicit, at patri). Rukopis iz knjižnice braće Stulli o kojem piše Martinović i koji bi se trebao nalaziti u Arhivu Rezidencije Družbe Isusove u Dubrovniku, ondje nisam uspjela pronaći.

¹²³ Maixner nije poznao Kunićev prepjev, a Körbler ga spominje samo uzgredno; tako i kasniji proučavatelji Kunićeva opusa.

¹²⁴ V. Ž. Puratić, »O nekim neobjavljenim radovima Rajmunda Kunića«, str. 228. Puratić je radi oglada donio oba prijevoda stihova 15-21.

predložak. Sama činjenica da je pjesmu, u izvorniku dugu 474 stiha, Kunić prevodio dvaput u dva različita metra (u heksametru njegov prepjev obuhvaća 567, a u elegijskom distihu čak 646 redaka), pa i horacijevski moto »Nec verbum verbo curabis reddere fidus / Interpres«, govore da je tom mukotrpnom poslu makar u začetku prilazio kao prijevodnoj vježbi (slično kao što je u oba metra parafrazirao i neke Horacijeve pjesme). Pod Kunićevim se perom međutim, kao što se već moglo vidjeti na primjeru prepjeva s grčkog objavljenih 1764, za koje je sam otkrio da ih je pisao »ingenii exercendi, stylique acuendi causa«,¹²⁵ i dokoni retorički okušaj pretvarao u pjesnički dotjerano i filološki potkrijepljeno djelo: iz njegovih anotacija uz tekst obaju prijevoda, kojima je najčešće branio svoja prijevodna rješenja, vidljivo je kako se služio izdanjem homerske himne koje je priredio čuveni grecist David Ruhnken, a uz jedno je mjesto, za koje Ruhnken priznaje da mu ne može iznaći prikladno značenje, ponudio i konjekturu. Spomenuta referenca ujedno omogućuje da se 1780. odredi kao *terminus post quem* za Kunićev rad na prijevodu himne Demetri. Tada je naime izišlo prvo izdanje, *Hymnus in Cererem, nunc primum editus a Davide Ruhnkenio*,¹²⁶ u kojem se nalazi i Ruhnkenov *locus desperationis*; drugo izdanje, iz 1781, imalo je na dubioznom mjestu konjekturu P. Fonteina i uvršten dotad nepoznat fragment od 26 heksametara kojeg u Kunića nema.

Na samome začelju Radeljina AMB 1156, u fascikulima 101-103, nalazi se 28 basni u heksametrima. U istoj knjižnici zaveden je i rukopis s Kunićevim stihovima nazvan »Favole« (12 stranica; signatura AMB 992), a prijepis svih basni kao i u Radelje postoji i u Krše (1823). Mimo ta tri rukopisa, postoji vjerojatno zasebna transmisija dviju basni – koje su i prve dvije u Radeljinu prijepisu – u rukopisu iz knjižnice Stulli »Collectio Carminum Poetarum Rhacusinorum« iz ARDID,¹²⁷ u bilježnici s prijepisima latinskih pjesama M. F. Galjufa i drugih danas u DADU 276 (Osobni arhivski fond Ernesta Katića), sv. 50, u ZKD 360/IV u Kršinu prije-

¹²⁵ Bernardi Zamagnae e Societate Jesu Echo libri duo. *Selecta Graecorum carmina versa Latine a Raymundo Cunichio ex eadem Societate*, str. VI.

¹²⁶ Lugduni Batavorum: Apud Samuel et Joann. Luchtman.

¹²⁷ V. I. Martinović, »Poezija Rajmunda Kunića u rukopisnom zborniku hrvatskih latinista iz knjižnice braće Stulli«, str. 66.

pisu, u Stullijevu sveščiću umetnutu u AMB 2055 te u AMB 244. Volantić ih je u indeksu na listu danas u AMB 999 naveo kao »Fabulæ Esopi«. Radelja naslovljava prijepis »Ex Græco. Æsopi fabulæ« i označava pjesme rimskim rednim brojevima od I. do XXVIII.¹²⁸ Kako je riječ o dosad posve neproučavanu dijelu Kunićeve ostavštine – nepoznatu do Puratićeva i Knezovićeva susreta s AMB 1156, no i tad tek usputno spomenutu – ovdje navodim natpise basni u Radeljinu prijepisu:

I. Aquila et vulpes, II. Philomela et accipiter, III. Vulpes et hircus, IV. De vulpe et leone, V. De vulpe et uva, VI. De asino, simia et talpa, VII. Pica et aves, VIII. Mures, IX. Vulpes, X. Vulpes, XI. Leo et rana, XII. Leo et caprea, XIII. Perdix et galli, XIV. Carbonarius et fullo, XV. Mulier et gallina, XVI. Felis et mures, XVII. Agricola et filii, XVIII. Herus et canes, XIX. Simius et vulpes, XX. Anus et medicus, XXI. Senex et mors, XXII. Ranae, XXIII. Malitiosus, XXIV. Piscatores, XXV. Jactator, XXVI. Medicus, XXVII. Auceps, XXVIII. Leo, vulpes, asinus¹²⁹

Riječ je, štoviše, o dijelu Kunićeve ostavštine o kojemu nema, koliko nam je poznato, nikakvih posrednih ili neposrednih svjedočanstava u zapisima o njegovu životu i radu. Zasigurno bi vrijedilo pobliže ustanoviti u kojem se razdoblju stvaranja posvećivao ovoj vrsti, u kakvim je izdanjima pronašao predloške i koji je, ovisno o tome, bio njegov postupak adaptiranja – je li, drugim riječima, doista prevodio s grčkoga ili je možda parafrazirao koji od popularnih latinskih modela. S obzirom na iznimno kompliciranu i razgranatu povijest koju ima tradicija ezopovske basne, koja je i kao usmeni i kasnije kao pisani oblik po prirodi podložna preobrazbama i adaptacijama, to možda i neće biti lagan zadatak.

¹²⁸ Budući da mi nije poznat sadržaj rukopisa AMB 992, ne mogu reći je li Radelja prepisivao iz tog ili nekog drugog, posve nepoznatog predloška. Radelja na jednom mjestu (XIV, 4) donosi *in margine* varijantnu lekciju, uvedenu izrazom »alibi«, što znači da je ili on ili prepisivač njegova predloška vjerojatno pred sobom imao barem dva izvora.

¹²⁹ Postoji i prepjev jedne grčke basne u elegijskim distisima, uvršten u Radeljinu prijepisu AMB 1156 među epigrame (Mor. 219, s natpisom »Ex Graeco Aesopi«). Basna o dječaku koji promatra goruće puževe u starijim izdanjima nosi naziv »Cochleae« (v. primjerice Αἰσώπων μῦθοι. *Æsopi Phrygis Fabularis celeberrimi lepidissimæ fabulæ Græce, & Latine*, Rim: Typis Salvioni, 1715, str. 288-291). Drugi je jedan epigram (Sat. 675, s natpisom »De poetis aliena carmina recitantibus«) adaptacija basne o vrani koja se okitila tuđim perjem, iz Gabrijina korpusa (v. isto, str. 417), a spominje ju i Horacije (Epist. I,3,18-20); Kunić njome opominje pjesnike koji zalaze u Akademiju Arkadiju.

Kratke alegorijske priče kojima je cilj zabaviti i poučiti, čiji su glavni likovi najčešće životinje, rjeđe ljudi, biljke ili predmeti, nastaju i šire se kao usmeni oblici u grčkoj književnosti tijekom nekoliko stoljeća, ali ih predaja veže uz ime legendarnog književnika 6. st. pr. Kr. koji nije njihov originalan autor. Danas ezopovska kritika okuplja približno šest stotina proznih ili stihovanih basni sačuvanih grčkom i rimskom tradicijom, u kojoj je sudjelovalo nekoliko istaknutijih imena.¹³⁰

U prvom je stoljeću nakon Krista Fedro u Rimu objavio pet knjiga basni u jampskim šestercima, dijelom prevevši na latinski Ezopove, a dijelom dodavši vlastite. Nedugo zatim Babrije, Rimljanin u Siriji, parafrazira više od stotinu izvorno proznih Ezopovih basni u grčkim holijambima; on sam irelevantan je za recepciju u Kunićevo doba jer je rukopis s njegovim prijevodima otkriven tek sredinom 19. st., no njegovu su ulogu u povijesti žanra donekle preuzeli Avijan (4./5. st.), koji je na osnovi Babrijevih stihova 42 ezopovske basne prenio u latinske elegijske distihe, te Ignacije Đakon iz 9. st., čije će parafraze nekih Babrijevih pjesama, u grčkim jampskim katrenima, cirkulirati pod autorским imenom »Gabrija«.

U srednjovjekovnoj i humanističkoj nastavi basne su obavezna školska lektira i predložak za vježbe iz retorike. Njihova popularnost u renesansi očituje se pogotovu nakon otkrića tiska: šesnaesto stoljeće obilježava veliki zamah u proizvodnji i difuziji dvojezičnih grčko-latinskih ili jednojezičnih latinskih izdanja koja redovito sadrže Ezopov životopis iz pera Maksima Planuda te same basne, uz brojne dodatne tekstove.

¹³⁰ V. L. Gibbs, *Aesop's Fables in Latin: Ancient Wit and Wisdom from the Animal Kingdom*. Mundelein: Bolchazy-Carducci Publishers, 2009, poglavlje »The Aesop Fable Tradition«, str. xxiv, te Ph. Renault, »Fable et tradition ésoptique«, *Folia electronica classica* 6 (2003). Mnoga starija tiskana izdanja basni mogu se naći u digitaliziranom obliku na mreži, no kad je riječ o renesansnoj tradiciji, iznimno su vrijedne iscrpne studije P. Thoena, »Aesopus Dorpii. Essai sur l'Esope latin des temps modernes«, *Humanistica Lovaniensia* 19 (1970), str. 241-316. i »Les grands recueils ésoptiques latins des XV^e et XVI^e siècles et leur importance pour les littératures des temps modernes«, u: *Acta Conventus Neo-Latini Lovaniensis, Proceedings of the First International Congress of Neo-Latin Studies*, Louvain, 23-28. 8. 1971, ur. I. IJsewijn i E. Keßler. Leuven: Leuven University Press – München: Wilhelm Fink Verlag, 1973, str. 659-679, te J. C. Mirallesa Maldonada, »Traductio and imitatio in Faerno's Neo-Latin Fables«, *Humanistica Lovaniensia* 51 (2002), str. 123-152.

Jedna od najponavljanih zbirki u tradiciji tiskanih tekstova bila je ona Alda Manuzija (*Vita et Fabellae Aesopi cum interpretatione latina*, Venecija, 1505) s njegovim prijevodom Planudova biografskog uvoda, grčkim tekstom 149 proznih basni, Aldovim latinskim prijevodom u prozi, te 43 Gabriijine basne također na oba jezika. Od devet tekstova različitih autora koje je Aldo štampao iza Gabrije neki su (ekscerpti iz Aftonija, Filostrata, Hermogena i Aula Gelija o korisnosti basne) pretiskivani u daljnjim izdanjima, s *Bojem žaba i miševa* u dodatku, epigramima Marka Musura i njegovim prijevodom Muzejeva epilija o Heri i Leandru, izvacima iz Agapeta Đakona, Hipokrata i Prodromova *Boja mačaka i miševa* s predgovorom Aristobula Apostolija samo u izvorniku. Takav je, primjerice, sadržaj izdanja *ex officina Frobeniana* (*Aesopi Phrygis Fabellae Graece et Latine: cum alijs opusculis, quorum index proxima refertur pagella*, Basel, 1534) i još desetina ponavljanih izdanja diljem Europe, pa tako i onog otisnuta u Rimu 1715. u Salvionijevoj tiskari »in Archigymnasio Sapientiae« (Αἰσώπου μῦθοι. *Aesopi Phrygis Fabulatoris celeberrimi lepidissimae fabulae Graece, & Latine: nunc ex optimis exemplaribus quam correctissime in lucem editae. Cum alijs opusculis, quae sequenti indicabuntur pagella*), s kojim smo sve bliže Kunićevu vremenu.

Druga velika humanistička (i jednojezična) kolekcija basni korijene vuče iz izdanja Maartena van Dorpa (*Aesopus Dorpii*, Louvain 1513), preko Estienneovih izdanja (1527. i dalje) i, primjerice, izdanja Sébastiana Gryphea (*Aesopi Phrygis et aliorum fabulae, quorum nomina sequenti pagella videre licet. Accessit huic editioni alterum Laurentii Abstemii Hecatomythium*, Lyon 1532), koje sadrži, uz vitu u Manuzijevu prijevodu te ekscerpte iz Aftonija, Filostrata i Hermogena, 33 prozna prijevoda Lorenza Valle, 78 prijevoda nepoznatog autora (zapravo Manuzija, iz prethodno spomenute zbirke), 45 basni u prijevodu Willema iz Goude, a 36 u prijevodu Adriaana van Baarlanda, njegove originalne basne te njegove i Hermanszove parafraze Avijana, 100 prijevoda Rinuccia iz Arezza (prvog prevoditelja Ezopa u Italiji; prijevodi basni tiskani su 1474. u Milanu, a prijevod vite u Ezopovu *editio princeps* Buona Accorsija iz 1480), te basne iz Erazma, Poliziana, Crinita, Campana, Plinija, Aula Gelija i Nikolausa Gerbela; na posljetku stotinu, a u kasnijim izdanjima dvjesto latinskih basni

koje je po uzoru na grčke sastavio talijanski humanist Lorenzo Astemio (Abstemius, Bevilacqua, 1435/1440-1508), fingirajući u predgovoru da je riječ o prijevodima Ezopovih basni. Takvo su izdanje (uvijek uz mogućnost djelomičnog mijenjanja ili obogaćivanja građe) tijekom triju stoljeća pretiskivale brojne europske tiskare,¹³¹ pa između ostalih i, primjerice, velika Remondini iz Bassana.

Usporedo s ovakvim antologijama basni, nakon ponovnog ot-krića, od prvog izdanja 1596. redovito izlaze i *Phaedri Augusti liberti Fabularum Aesopiarum libri V*, a široku je popularnost do-segnula i zbirka sa stotinu stihovanih basni nadahnutih grčkim i latinskim prethodnicima koju je iza sebe ostavio kremonski hu-manist Gabriele Faerno (1510-1561), objavljena 1563.

Digresija koja može tek na odabranim primjerima ukazati na složenost tradicije teksta ezopovskih basni (ne uzimajući, štoviše, u obzir rukopisnu predaju, školske udžbenike ili izdanja na na-rodnim jezicima), ali i dati naslutiti u kakvim su oblicima basne mogle biti dostupne profesorima retorike na isusovačkom učilištu u osamnaestom stoljeću, potaknuta je zapravo usporedbom teksta Kunićevih basni s tekstovima u nekima od navedenih izdanja: le-timična potraga za pandanima Kunićevih sastavaka u izvorniku pokazuje da njegov predložak nisu bile samo basne sačuvane pod Ezopovim imenom u užem smislu (one dakle koje bi se u izdanji-ma zasnovanim na Aldovu našle među prvih 158 kao »Aesopi fabulae«), nego su dvije od njih (5, 12) prijevodi iz zbirke sačuvane pod imenom spjevaoca Gabrije (dakle iz prvog opisanog odvjatka tradicije), a tri su (6, 7, 8) adaptacije autorskih, latinskih, proznih basni Lorenza Astemija (iz drugog odvjatka).¹³² Drugim riječima, potonje tri, a možda i neke druge basne, Kunić nije preveo s grč-koga već parafrazirao, vjerojatno s latinskoga.

Preostale basne, izuzev pet navedenih, nalaze se među prvih 40 u izdanjima »Ezopa«, i kad se Kunićevi stihovi usporede s pro-znim Aldovim prijevodom na latinski, stječe se dojam velike bli-skosti ne samo u sadržajnoj već i u leksičkoj strukturi. Što se pak tiče basni poteklih iz pera L. Astemija, Remondinijeva su izdanja

¹³¹ Thoen, »Aesopus Dorpii«, poznaje preko dvije stotine izdanja utemeljenih na Darpovu, izišlih od 1513. do 1852.

¹³² U njegovoj numeraciji I,18; II,56; II,96; usp. *Aesopi Phrygis et aliorum fabu-lae*. Lyon: Apud Seb. Gryphium, 1534, str. 215, 274, 289.

zasigurno Kuniću mogla biti lako dostupna, no, kako je vidljivo iz pregleda P. Thoen, upravo ta talijanska grana (Remondini 1674, 1726, 1734, 1743, 1760, 1764, 1769. i 1775) izostavlja Astemiove basne (dok neka izdanja sadrže Gabrijine).¹³³ No one tri koje ima Kunić, kao svoje je parafraze Astemija u jampskim senarima objavio spomenuti G. Faerno (kod njega su to 43, 46 i 47), izdavan vrlo često u 18. stoljeću, bilo samostalno, bilo u edicijama s Fedrovim basnama. Kod njega su i one dvije priče iz Gabrije, ali ni on nije mogao biti jedinstveni Kunićev izvor, jer mu za takvo što nedostaje sedam od ukupno dvadeset osam basni iz Radeljina prijepisa.

No koji god bili Kunićevi izvori, basna je, kako se može suditi prema njezinim značajkama, književna vrsta koja mu je kao autoru odgovarala na nekoliko načina: svojom kratkoćom i poentiranošću (što je čini bliskom epigramu), odgojnom i etičkom dimenzijom, koja je posebno istaknuta u završnom, moralizatorskom zaključku (ἐπιμύθιον, *affabulatio*, *morale*, *fabula significat*, *fabula docet*; redovito se tipografski razlikuje od ostatka teksta, a Radelja ga u prijepisu Kunića smješta među navodnike), te položajem u školskom kurikulumu. Basna naime, koja u antičkom obrazovanju figurira kao jedna od *progymnasmata*, usmenih, a kasnije i pisanih vježbi kojima se učenici pripremaju za deklamiranje,¹³⁴ u srednjovjekovnim je i humanističkim školama s jedne strane predložak prikladan za učenje gramatičkih i stilskih obilježja jezika, pa samim tim i za parafraziranje, prevođenje ili sastavljanje novih priča koje nerijetko služe kao *exempla*.¹³⁵ S druge strane, njezino mudro ukazivanje na dobro i loše u ljudskom ponašanju nezaobilazna je vrijednost u odgoju mladih ljudi, kako je posvjedočio i sam Kunić, pedagog po vokaciji, u stihovima pjesme »De Aesopearum fabularum versione ad Romanos iuvenes«, koji potiču učenike »sermone pedestri / Fabellas, magnae vir foedo in corpore mentis / Aesopus scripsit quas Phryx, concludere versu. / [...] mores / Ut, velut in speculo, videant, vitamque suam«.

¹³³ V. P. Thoen, »Aesopus Dorpii«, str. 275-278. i 284; isti, »Les grands recueils ésopiques latins des XV^e et XVI^e siècles«, str. 676.

¹³⁴ V. primjerice G. A. Kennedy, *Progymnasmata: Greek textbooks of prose composition and rhetoric. Writings from the Greco-Roman World*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2003.

¹³⁵ I isusovački nastavni program *Ratio studiorum* prema tome uključuje čitanje Ezopa i basni; v. R. G. Villoslada, *nav. dj.*, str. 101.

GOVORI

U rkp. AMB 1761, koji je, prema riječima Ivana Augusta Kaznačića, složio fra Inocenc Čulić, okupivši trideset i pet rukopisnih govora da ih »sačuva od propadanja«, pod brojem XXIII nalaze se tri svešćića sa sedam Kunićevih govora; Kaznačić o njima bilježi: »Septem orationes nondum editae Raymundi Cunich. (Della sesta non v' è che il solo principio)«. ¹³⁶ Među ostalim dubrovačkim rukopisima, u ZKD 143/1 (prepisivač Ivan Salatić mlađi), AMB 221 (prepisivač Radelja) i 1745 te DADU 255 (Obiteljski arhivski fond Bizzaro), kut. 4 (Radeljin prijepis), postoje prijepisi tiskanoga govora u čast papi Klementu XIII. iz 1758; zanimljiviji su AMB 2055 i 1761/XXIII jer se u njima nalaze drugi, netiskani Kunićevi govori, te će oni biti prikazani u nastavku.

Rkp. AMB 2055 kodeks je, kao što je već rečeno, ispisan rukom Ivana Luke Volantića izuzmu li se dva umetnuta svešćića: jedan, također već spominjani, nosi naslov »Nonnulla ex Cunichii ineditis Nicolao de Pozza L. F. Viro Patricio Lucas Stulli D. D.«, a drugi je autograf govora s vlastoručnim autorovim natpisom »Oratio habita a Raymundo Cunichio anno MDCLXXIII« (inc. »Quod omnes boni publicae utilitatis causa vobis omnibus expetebant«), s autorovim ispravicima. Zatim slijedi, u Volantićevu uvezu, njegov prijepis pod naslovom »Raymundi Cunichii Orationes«, koji započinje tiskanim govorom »Clemente XIII Pontifice Maximo renunciato«, a nastavlja se četirima govorima:

»Oratio Prima in instauratione votorum«, inc. »Quod suis olim apostolis non immerito gloriantibus«;

»Oratio Secunda in instauratione votorum«, inc. »Vere ac sapienter, ut mihi quidem videtur«;

»Oratio Tertia in instauratione votorum«, inc. »Duo libertatis esse genera non ignoratis«;

»Oratio Quarta in instauratione votorum«, inc.

¹³⁶ *Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich nella libreria de' RR. PP. Francescani di Ragusa*. Zara: Dalla Tipografia Governiale, 1860, str. 207.

»Brevitatem mihi utendum esse video«, nije sačuvan u cijelosti, jer je ostatak listova ispao iz uveza.

U AMB 1761/XXIII sedam je govora, ali šesti je u krnjem obliku:

»Oratio prima, habita anno MDCCLXXIII« inc. »Quod omnes boni, publicae utilitatis causa, vobis omnibus expetebant«; odnosno isti koji je i u autografu u AMB 2055;

»Oratio secunda«, inc. »Si quanta est, Cardinalis amplissime, caeterique auditores«;

»Oratio tertia«, inc. »Nulla res est N. N., qua mentes hominum, adolescentium praesertim«;

»Oratio quarta«, inc. »Scitum est N. N. neque oppido huic, quem instituo, sermoni inopportunum«;

»Oratio quinta«, inc. »Qui in optimarum artium studiis doctrinisque versantur«;

»Oratio sexta«, inc. »Quia multa videtur a me postulare vel hodiernus hic dies«;

»Oratio septima«, inc. »Qui humanarum artium, ac disciplinarum humanissimam omnium«.

Dosadašnji se popis Kunićevih govora nadopunjuje onima sačuvanima u Rimu, u Arhivu Družbe Isusove (sign. ARSI Opp. NN. 212), od kojih nam je na raspolaganju sedam:¹³⁷

»Raymundi Cunichii e Soc. Iesu Oratiuncula De S. Aloysii Gonzagae laudibus, quam auctor adhuc adolescens (ut ex peroratione eruitur) intra domesticos parietes ad socios sibi coevos habuit«, inc. »Nulla res est N. N., qua mentes hominum, adolescentium praesertim«, odnosno treći je govor u AMB 1761/XXIII;

»Oratio«, inc. »Quod a sapientissimo poeta cavendum agricolae in primis«, ne nalazi se u dubrovačkim sveščićima;

»In studiorum instauratione oratio habita a P. Cunikio Soc. Ie.« (natpis na kopiji, dodan pisaćim strojem); inc. »Quod omnes boni publice utilitatis causa vobis omnibus expectebant«, postoji već u autografu AMB 2055 i prijepisu AMB 1761/XXIII pod br. 1;

¹³⁷ Fotokopije iz rimskoga rukopisa ljubazno mi je ustupio dr. sc. Pavao Knezović, na čemu mu iskreno zahvaljujem. Riječ je o zborniku isusovačkoga govorništa osamnaestog stoljeća, s većim brojem Kunićevih govora (usp. navod »ARSI sig. OP. NN. 212 sadrži 13 netiskanih Kunićevih govora« u P. Knezović, »Tragovi Vergilijevog stvaralaštva u Kunićevim elegijama«, str. 201, bilj. 6; te: isti, »Rajmond Kunić pjesnik i prevodilac«, str. 346), među kojima je Knezović odabrao najzanimljivije.

»A. M. D. G. De poeticae laudibus. Oratio P. Raimundi Cunichii e Soc. Jesu«, inc. »Si mihi de poeticae laudibus hodierno die verba facturo«, ne postoji među dosad spomenutim rukopisima;

»Raymundi Cunichii oratio contra obtrectatores artis poeticae«, inc. »Qui humanarum artium ac disciplinarum humanissimam omnium«, odnosno sedmi je u prijepisu AMB 1761/XXIII;

»Raymundi Cunichii oratio, qua hortatur adolescentes, ut cui quisque disciplinae imbuendum se tradidit, in illius studio, neglectis ejusdem disciplinae obtrectatoribus, alacer perseveret«, inc. »Qui in optimarum artium studiis doctrinisque versantur«, sačuvan je tek do polovine prvoga odlomka, ali je u AMB 1761/XXIII cjelovit, kao peti govor;

»Raymundi Cunichii oratio in studiorum instauratione ab auctore habita, ex apographo mendis scatente exscripta«, inc. »Quia multa videtur a me postulare vel hodiernus hic dies«, odgovara dakle šestom govoru u AMB 1761/XXIII, pa iako tekstualno iskvaren, barem donekle popunjava lakunu iz franjevačkog rukopisa.¹³⁸

Pribroje li se jedinom tiskanom četiri govora održana prigodom obnove redovničkih zavjeta (iz AMB 2055), sedam govora iz rkp. AMB 1761/XXIII (od kojih jedan postoji i u autografu u AMB 2055), te još dva iz rimskog rukopisa kojih nema u dubrovačkima, dobije se ukupan broj od četrnaest do ovog trenutka poznatih Kunićevih govora.

Sačuvana su dva Salatićeva prijepisa tiskanoga govora papi Klementu XIII. (u ZKD 143/I i u Državnom arhivu u Zadru, sign. rkp. 59), uz jedan Radeljin (u Državnom arhivu u Dubrovniku, u ostavštini obitelji Bizzaro, DADU 255, 3). O jedinom Kunićevu objavljenom govoru pisao je Tosi: kad je za papu izglasan Carlo Rezzonico, isusovci, čiji je prijatelj i zagovornik bio, željeli su mu javno čestitati na zadobivenoj časti, te je Kunić izabran da održi govor u rimskoj crkvi svetog Ignacija 31. kolovoza 1758, pred mnoštvom uglednih velikodostojnika, a potom od nadređenih dobiva nalog da ga da tiskati (što bi sam, kako Tosi vjeruje, po

¹³⁸ Sedam spomenutih govora u rimskome prijepisu pisalo je pet prepisivača, što vjerojatno upućuje na to da su sveščići s pojedinim govorima sabrani s različitih strana. Posljednja tri govora pisana su istim rukopisom, za koji na osnovi najuočljivijih osobina i na osnovi usporedbe s rukopisom u AMB 244 (Kunićevi epigrami prepisani 1807. u Rimu) i AMB 1767 (bilješke o dubrovačkim humanistima, osobito Iliji Crijeviću) pretpostavljam da je rukopis Antuna Agića.

vlastitoj skromnosti radije bio izbjegao).¹³⁹ Dužnost i čast držanja govora o posebnim događajima kao što su izbor novoga rimskog biskupa ili kojeg kardinala, proglašenje isusovačkog sveca ili blaženika, posjet svjetovnog ili crkvenog upravitelja i sl. pripadala je profesorima *humaniora* i retorike, što je Kunić tada bio u Zavodu sv. Andrije na Kvirinalu. Sačuvano je također među njegovim autografima jedno drugom rukom pisano kratko pismo, bez godine, kojim ga se obavještava kako je isusovačkom kolegiju ukazana čast da njegov predstavnik održi govor o Duhu Svetom za papinsku kapelu, te ga se u ime prefekta studija moli da on bude taj koji će pripremiti go. Tekst toga govora zasad je nepoznat.¹⁴⁰

U sačuvanim govorima koje je Kunić držao povodom obnove redovničkih zavjeta u Družbi razmišljao je o stvarnoj duhovnoj koristi u odricanju od svjetovnog, o istinskoj sreći koja se sastoji u djelatnom i kreposnom redovničkom životu, o slobodi koja se postiže služenjem i pokoravanjem Bogu, o svrsi reda kojem pripada.¹⁴¹ *Oratiuncula* u čast Alojziju Gonzagi, koju je Kunić vjerojatno sastavio u mladim danima, najkraći je njegov govor, poticaj kolegama da se ugledaju u nebeski uzor. Govori priopćeni »in studiorum instauratione«, odnosno na početku akademske godine, bave se pitanjima kao što su dužnosti nastavnika i učenika, uloga antičke književnosti u humanističkoj naobrazbi, važnost njegovanja pjesničkog i govorničkog umijeća.

¹³⁹ V. G. Tosi, *nav. dj.*, str. X. Cjeloviti je naslov izdanja *Clemente XIII. pontifice maximo renunciato oratio habita in Collegio Romano prid. Kal. Sept. 1758. a Raymundo Cunich e Societate Jesu*. Romae: typis Johannis Generosi Salomonii, 1758; pretisnuo ga je iste godine s istim naslovom bečki tiskar Johann Trattner; v. M. Korade, *nav. dj.*, str. 216.

¹⁴⁰ »Sem.º Rom.º, 10 Marzo. Lo stimatiss.º p. Cunich è supplicato da d. Alessandro Mattei, e dal prefetto degli studi del Seminario ora per biglietto, ben presto in persona, e con tutta la premura e con tutte le possibili espressioni a degnarsi di comporre l'orazione dello Spirito Santo per la Cappella Pontificia. Non è la prima volta, che il Semin.º Rom.º ha quest'onore. Lo desidera singolarmente quest'anno perche al prefetto degli studi troppo preme la riputazione di chi dee recitarla; e dall'altra parte ingolfato nel suo saggio canonico-storico, e obbligato a pensare alla filosofia per l'anno venturo non può mettervi la sua qualunque opera. Di nuovo dunq. è supplicato, protestandosi ambedue suoi umil.º ser.º;«; AMB 997.

¹⁴¹ O tim je govorima iscrpnije pisao Puratić, »Iz latinske proze hrvatskog latiniste Rajmunda Kunića«, *Živa antika* 22 (1972), prikazujući također tiskano obraćanje papi Klementu XIII. i govor koji započinje »Quod omnes boni publicae utilitatis causa«, održan nakon reorganizacije Rimskog kolegija 1773. Drugi govor *in instauratione votorum* Puratić približno datira u vrijeme 1768-1770; v. isto, str. 224.

O Kunićevu govorničkom umijeću prvu je ocjenu, pohvalnu dakako, donio životopisac Tosi, opisujući čistoću i eleganciju jezika, jedrinu i smirenost kojom bi lakše poučio nego uvjerio, jasan slijed u iznošenju dokaza i objašnjenja i čvrstu povezanost dijelova, te prikladnu uporabu poentiranih misli.¹⁴² Appendini je, promotrivši ne samo poznate mu govore već i proznu raspravu *Operis ratio*, ustvrdio da su Kuniću osobiti uzori bili Izokrat, Lizija i Ciceron, ali da je stvorio i svoj vlastiti prozni stil.¹⁴³ Noviji proučavatelji suglasno ističu snažan utjecaj Cicerona.¹⁴⁴

¹⁴² G. Tosi, *nav. dj.*, str. XVIII. Za govore na početku nove školske godine i druge koji su ostali nakon Kunića Tosi je smatrao da se nalaze kod Marottija. No istodobno mora da pogrešno bilježi kako je Kunić održao pogrebni govor u čast pape Grgura XIII. (str. XIX). Podatak prenose Appendini, koji ima »per l'anniversario di Gregorio XIII.« (*Notizie*, sv. 2, str. 167 [zapravo 175]), i Vaccolini u Tipaldovoj *Biografia degli Italiani illustri* (sv. 1, str. 56-57).

¹⁴³ V. F. M. Appendini, *isto*, str. 176.

¹⁴⁴ V. Ž. Puratić, »O nekim neobjavljenim radovima Rajmunda Kunića«, str. 233; »Iz latinske proze hrvatskog latiniste Rajmunda Kunića«, *passim*; V. Vratović, »Veliki hrvatski pjesnik latinskoga izraza«, str. 76.

**ŽANR EPIGRAMA:
PREGLED TRADICIJE**

TRADICIJA GRČKOG EPIGRAMA

Kad je Kunić pripremao za tisak prijevod 499 epigrama iz Grčke antologije (1771), kao epigraf izdanju odabrao je kratak citat iz povijesno-teoretske sinteze *Della storia, e della ragione d'ogni poesia* svojega suvremenika Francesca Saverija Quadrija,¹ u kojem stoji da istinsko znanje o epigramu treba tražiti u grčkih autora, jer su jedino oni uvidjeli njegovu prirodu i oblik, ostavivši u Antologiji stihove koji čitatelja ispunjavu uživanjem i udivljenjem. Zbirka grčkih epigrama koju su Quadrio i Kunić nazivali »Grčkom antologijom« – ili samo »Antologijom« – i kojoj je humanistička književnost u tolikoj mjeri bila sklona, bila je zbirka koju je početkom četrnaestog stoljeća u Konstantinopolu, na temelju rada svojih prethodnika, sastavio Maksim Planud, a koja Italiji postaje poznata sredinom petnaestog stoljeća te cirkulira, dalje i izvan talijanskih granica, u cjelovitim ili necjelovitim rukopisnim prijepisima, te cjelovitim tiskanim izdanjima ili izborima, često adaptiranim za nastavne svrhe, s prijevodima ili bez njih.

Kako bi se bolje razumjelo Kunićev odnos prema epigramatskoj tradiciji, prije nego se predstave njegove skupine epigrama, bit će makar u grubim crtama oslikan razvoj epigrama kao žanra – od njegova nastanka u grčkoj književnosti, preko Planudova antolo-

¹ F. S. Quadrio (1695-1756) bio je isprva isusovac, no 1746. napušta Družbu i nakon nekoliko godina života svjetovnoga svećeništva ulazi u barnabitski samostan, u kojem je i umro. U četiri sveska svoje monumentalne povijesti bavi se prirodom, oblicima, temama i jezikom poezije općenito, te pojedinim vrstama: lirskim, dramskim, epskim i didaktičkim. O epigramu je riječ je u drugoj knjizi drugoga sveska, gdje prikazuje njegov postanak, prirodu, metar, te nabroja grčke autore i zbirke, rimske autore i zbirke, talijanske autore, prijevode na talijanski te strane autore. Quadrio o Marcijalu sudi negativno, a slaže se s Rapinom, prema kojem »le genti di buon gusto preferiscono la maniera di Catullo a quella di Marziale«; *Della storia, e della ragione d'ogni poesia del volume secondo libro secondo di Francesco Saverio Quadrio della Compagnia di Gesù*, Milano: Nelle Stampe di Francesco Agnelli, 1742; o epigramu str. 361-379, citat sa str. 368.

gičarskog rada, do recepcijske situacije kakva je u pogledu Grčke antologije i rimske epigramatike vladala u Kunićevo doba.²

Prvotni je epigram, od prvih sačuvanih uzoraka u 8. st. pr. Kr., kratak i sažet natpis – čemu duguje i ime – na trajnom materijalu: grobnom spomeniku ili zavjetnom predmetu, sročen u stihu, i to isprva u heksametru, potom sve češće, te od 5. st. pr. Kr. dominantno, u elegijskom distihu. Kada ta forma prestaje biti vezanom isključivo za materijalni predmet i praktičnu, bilo privatnu bilo javnu namjenu, odnosno kada se početkom helenističkog razdoblja u 4. st. pr. Kr. javljaju pjesnici koji svojim sastavcima imitiraju stvarni nadgrobni, zavjetni ili posvetni natpis, čuvajući kao njegova bitna obilježja kratkoću, sažetost, bavljenje osobnim i pojedinačnim, a najčešće i elegijski distih, može se govoriti o nastanku nove književne vrste, koja će zaživjeti u novim, različitim kontekstima i koja će prihvatiti daleko veći raspon tema i sadržaja, dok će njezine stihovane realizacije funkcionirati kao autonomna književna djela. Pojavljuje se tako simpotički ili gozbeni epigram, blizak skoliju (počasnici) i simpotičkoj elegiji, koji nastaje kao usmenoknjiževni oblik recitiranjem ili se pak piše radi recitiranja, ljubavni epigram, ekfrastički, kojim se opisuju umjetnička djela, epideiktički ili demonstrativni, u kojem se koga hvali ili prekora, skoptički ili rugalački, didaktički, anegdotalni, onaj koji sadrži zagonetku, proroštvo ili gnomu.

Tijekom stoljeća pojedini su pjesnici objavljivali epigrame u vlastitim, individualnim zbirkama (primjerice Kalimah, Hedil, Mnasalko, Filita, Pozidip), ali usporedno se pojavila praksa koja će u velikoj mjeri utjecati na kasniju recepciju i interpretaciju grčke epigramatske poezije: praksa antologiziranja, odnosno sastavljanja zbirki epigrama različitih autora, pri čemu se pjesme povezuju i grupiraju po određenom načelu kako bi se održala kohezija zbirke narušena većim brojem autorskih imena, a koji, s druge strane, istodobno zbirci daje na raznolikosti. Kriteriji pre-

² U tome nastojanju moje su temeljne reference bile sljedeće studije: J. Hutton, *The Greek Anthology in Italy to the Year 1800*. Ithaca, New York: Cornell University Press – London: Humphrey Milford, Oxford University Press, 1935; H. Beckby, »Einführung in die Griechische Anthologien«, u: *Anthologia Graeca*, sv. 1. München: Heimeran Verlag, 1957, str. 9-99; S. L. Tarán, *The Art of Variation in the Hellenistic Epigram*. Leiden: E. J. Brill, 1979; A. Cameron, *The Greek Anthology from Meleager to Planudes*. Oxford: Clarendon Press, 1993; K. J. Gutzwiller, *Poetic Garlands. Hellenistic Epigrams in Context*. Berkeley: University of California Press, 1998.

ma kojima se zbirka oblikuje mogu biti dužina pjesama, sadržajna bliskost ili variranje iste teme, tip kazivanja, riječi koje se ponavljaju, izmjena modela (pjesme kojega značajnijeg autora) i njegovih imitacija (minornog autora) itd.

Iako zacijelo nije prvi organizirani izbor epigrama, jer su i ranije nastajale epigramatske kompilacije – u najmanju ruku kao prijepisi čitatelja za privatnu upotrebu – prva obuhvatnija, koherentna i utjecajna antologija bila je ona koju je oko 100. godine pr. Kr. sastavio Meleagar, nadjenuvši joj ime Στέφανος. U nesačuvanoj zbirci, čiji se sastav uglavnom pokušava rekonstruirati prema sekvencama u današnjoj Palatinskoj antologiji, bile su udružene četiri knjige, kojima je točan raspored do danas neutvrđen, a epigramima se sa sigurnošću može navesti samo najmanji mogući broj: ukupno je bilo 744 ili više sastavaka (245 ljubavnih i simpotičkih, 147 posvetnih, 282 nadgrobni, 70 epideiktičkih), s oko 4500 stihova.³ Meleagar, koji je u antologiju uvrstio i oko 130 vlastitih, uglavnom ljubavnih pjesama, oblikovao ju je oslanjajući se jednim dijelom na ključne elemente u strukturi ranijih zbirki epigrama, ali je također ostavio osobni priređivački pečat te njezina organizacija, uz sadržaj, postaje bitan činitelj samoosviještenog umjetničkog djela. Kao primjer formalnog uređenja navest ćemo knjigu dedikacijskih epigrama, koji su, prvo, često raspoređeni tako da model i njegova imitacija čine par; zatim su u manje nizove grupirani epigrami po vrsti posvete; te u duže sekvence prema spolu, dobu i socijalnom statusu posvetitelja: posvete muškaraca, žena i mladih, djece i osoba nižega društvenog staleža; među posvetama muškaraca postoji niz od onih kojima se slavi uspjeh u lovu ili ratu do onih koji obilježavaju pjesnička postignuća. Zastupljeni su autori u rasponu od 7. do 3. st. pr. Kr., a među njih preko šezdeset najvažnija su imena Simonid, Anita, Nosida, Kalimah, Leonida, Pozidip, Hedil, Dioskurid, Antipatar iz Sidona. Budući da je Meleagrov *Vijenac* temeljna zbirka na kojoj je izrasla današnja *Palatinska antologija*, važno je napomenuti kako je njegov izbor – sačinjen, kako se kritika slaže, ne s ciljem poučavanja, nego stvaranja estetskog doživljaja – taj koji je oblikovao naše viđenje klasičnog epigrama, utjecao na književnu praksu kasnijih epigramatičara i odredio oblik budućih antologija.⁴

³ Prema: K. J. Gutzwiller, *nav. dj.*, str. 278.

⁴ V. osobito A. Cameron, *nav. dj.*, str. 6-7. i 15.

Sljedeća takva zbirka, nastala otprilike stoljeće poslije, Filipov je *Vijenac*, koji sadrži epigrame – uglavnom u elegijskom distihu, ali i u falečkom jedanaestercu i jampskom trimetru – pjesnika aktivnih nakon Meleagra, njih preko pedeset, uključujući i Filipove. Uz njega, među zastupljenijima su Filodem, Antipatar iz Soluna, Krinagora, Antifil, Marko Argentarije, Sekund, Honest, Tulije Gemin, Lolije Bas, dakle i Rimljani koji su pisali na grčkome. Filipov princip izgradnje zbirke bilo je uvrštavanje epigrama u skupine ovisno o početnom slovu prvoga stiha (te ih ima 24); unutar svake skupine epigrami nisu bili nizani alfabetskim slijedom, već je, nakon što si je pomogao tim praktičnim leksikografskim pristupom, raspored nadalje oblikovao ovisno o tematskim poveznicama i često donoseći epigramatske varijacije istoga sadržaja. U svemu je približno 3000 stihova u preko 500 pjesama, u različitim kategorijama, no ljubavnih je i gozbenih u odnosu na Meleagrovu kolekciju manje, dok je novina veći udio ekfrastičkih i epideiktičkih, te osobito satiričkih epigrama. U doba ranoga Carstva njima se izražava invektiva – čije je osnovno sredstvo u arhajsko i helenističko doba bio jamb – a najvažniji je predstavnik Lukilije. Taj je pjesnik bio uvršten i u Diogenijanovu zbirku, nastalu sredinom 2. st. pos. Kr. a kasnije izgublenu, najvredniju spomena zbog naslova Ἀνθολόγιον, u kojem prvi put dolazi do upotrebe toga termina kao naziva za zbirku pjesama.

Nakon nekoliko manje važnih izbora, kao druga velika post-meleagrovska antologija, javlja se, tek u drugoj polovini 6. st. pos. Kr., točnije oko 567, Agatijina zbirka koja pod naslovom *Ciklus* (Κύκλος) okuplja epigrame u sedam tematskih knjiga (zavjetni, ekfrastički, nadgrobni, protreptički, skoptički, ljubavni i simpo-tički). Kao što se u epigramatici njezinih autora bizantskoga razdoblja (među kojima su uz Agatiju Marijan, Leoncije, Julijan iz Egipta, Makedonije iz Soluna, Paulo Silencijarije, Eratosten Skolastik i drugi) uočava utjecaj pjesnika Meleagrova *Vijenca*, tako je i sam Agatija kolekciju oblikovao po uzoru na zbirku glavnoga prethodnika, po tematskom kriteriju i s izmjenama epigrama »većih« i »manjih« pjesnika o istom motivu.

Žanrovska produkcija nakon toga polako je zamirala, ali se oko 900. godine pojavila nova – najveća i najobuhvatnija – antologija sabrane epigramatske baštine, kompilacija koju je načinio Konstantin Kefalas odabравši stihove iz četiriju spomenutih zbir-

ki (već vjerojatno necjelovitih) i iz drugih izdanja, kao što su Stratonova zbirka pederastičkih epigrama Μοῦσα Παῖδική, nastala u 2. ili 3. st. pos. Kr., ili druge samostalne zbirke pjesnika poput Leonide i Teokrita (3. st. pr. Kr.), Rufina (2. st.), Palade (4. st.), iz proznih izvora (Plutarha i Diogena Laerćanina primjerice), zbirki stvarnih natpisa, itd. Bila je podijeljena u najmanje četiri knjige epigrama (epitafi, zavjetni, ljubavni, epideiktički). Unutar tih širih kategorija Kefalas je pjesme rasporedio dijelom ovisno o sadržaju, a dijelom prepisujući duže nizove epigrama iz triju većih prethodnih zbirki, čime je donekle, kao ravnotežu tematskom, uveo i kronološko načelo.

Kefalasov autograf nije preživio, ali je sačuvan kodeks koji je nastao četrdesetak godina kasnije na osnovi toga rukopisa i njegovih redakcija. U toj je zbirci oko 3700 epigrama iz perioda od 7. st. pr. Kr. do 10. st. pos. Kr., pa se radi o najranijem izvoru epigramatske građe koju su okupljale prethodno spomenute zbirke, a pridodani su joj kršćanski i deskriptivni epigrami. U njoj je oko 23000 stihova stotinjak autora. Zbirka danas nosi naziv Palatinska antologija prema rukopisu Codex Palatinus 23 koji je nekoć bio pohranjen u Palatinskoj knjižnici u Heidelbergu u cijelosti. 1623. dospio je u Vatikan zajedno s cijelom knjižnicom kao dar Maksimilijana Bavorskog papi Grguru XV, gdje je podijeljen na dva dijela; 1797. ta dva uveza bivaju prenesena u Pariz kao ratni plijen, a Francuzi 1815. vraćaju prvi, opsežniji, Sveučilišnoj knjižnici u Heidelbergu (Palat. Gr. 23), dok dio ostaje u Bibliothèque nationale de France (Suppl. Gr. 384).

Također, na temelju Kefalasove zbirke, odnosno kao kompilacija dvaju rukopisa srodnih Palatinskome, oko 1300. nastao je skraćeni rukopis s oko 2400 epigrama (oko 15000 stihova) u novoj podjeli, a bez epigrama koje je njihov antologičar Maksim Planud – prema kojem se zbirka zove Planudova antologija – smatrao lošima ili, kad je riječ o ljubavnima, preslobodnima. No budući da se Planud služio i drugim izvorima osim Kefalasa, u njegovoj se kolekciji nalazi i 388 epigrama kojih u Palatinskoj antologiji nema (što znači da AP sadrži nešto više od 1700 epigrama kojih nema u API). Tih se 388 novih epigrama u modernim izdanjima, od Jacobsova iz 1794-1814. naovamo, objavljuje pod nazivom *Appendix Planudea*, kao šesnaesta knjiga uz petnaest knjiga Palatinske antologije. Tih šesnaest knjiga zajedno čine cjelovitu Grčku

antologiju. U njezinu osnovnom, »palatinskom« dijelu epigrami su razdijeljeni tematski: (1) kršćanski, (2) opisni, o kipovima u gimnaziju Zeuksipu u Konstantinopolu, (3) natpisi iz hrama u Kiziku, (4) uvodne pjesme iz Meleagrove, Filipove i Agatijine zbirke, (5) ljubavni epigrami, (6) posvetni, (7) epitafi, (8) epigrami Grgura Nazijanskoga, (9) epideiktički, (10) savjetodavni, (11) gozbeni i satirički, (12) Stratonovi pederastički epigrami, (13) epigrami u različitim metrima, (14) zagonetke, proroštva i matematički problemi, (15) *miscellanea* sastavaka različitih temom i podrijetlom.

Nije poznato kada je i kako Palatinski kodeks prvi put dospio na talijansko tlo, no zna se da se ondje nalazio početkom šesnaestog stoljeća. Prema Cameronovoj rekonstrukciji njegove lulačke sudbine, 1507. upotrebljavao ga je za svoja padovanska predavanja o Antologiji Krećanin Marko Musur, a vjerojatno iduće godine netko ga je od privatnih kolekcionara, možda ne dokraja svjestan njegove vrijednosti, dao ili posudio Erazmu za njegova boravka u Padovi. Erazmo ga je potom, pretpostavlja se, prosljedio svojem prijatelju Thomasu Moreu, pa je kodeks od 1509. u posjedu Engleza: od Morea ga je naslijedio njegov štićenik John Clement, koji će ga 1551. donijeti u Louvain i omogućiti Henriju Estienneu, s kojim se ondje susreće, da prepíše dio materijala i objavi ga u izdanju Anakreonta 1554, odnosno Planudee 1566. Clement umire u egzilu u Belgiji 1572, a njegova je bogata ostavština raspršena 1580, nakon čega kodeks s grčkim epigramima biva pridružen privatnoj zbirci njemačkoga grecista Friedricha Sylburga, kasnije knjižničara heidelberške palatinske biblioteke, kojoj će i ostaviti svoje knjiške i rukopisne akvizicije. Početkom sedamnaestoga stoljeća ondje ga je uočio Claude Saumaise, 1606. ili 1607. prepisao epigrame i na taj način potaknuo tihi rukopisnu predaju takozvane neobjavljene antologije (*Anthologia inedita Codicis Palatini*). Sam rukopis uskoro je, kao što je rečeno, prenesen u Rim i pohranjen u Vatikanskoj knjižnici, gdje su ga konzultirali humanisti kao Leone Allacci, koji ga je i dopremio u Vatikan, u sedamnaestom, te Girolamo Quirini, Giambattista Zenobetti i Giuseppe Spelletti u osamnaestom stoljeću.⁵

⁵ V. J. Hutton, *nav. dj.*, str. 263-264, 391-392, 403, 414. Prema Huttonu, prisutnost rukopisa u Rimu mjesto u Heidelbergu jedan je od razloga što sve to vrijeme nije bio objavljen; usp. str. 264. No kako se nalazio u Rimu za cijeologa Kunićeva života, Novaković postavlja pitanje je li Kunić imao uvid u nj,

Planudov je pak autograf na talijansko tlo prispio među rukopisima za biblioteku kardinala Bessariona (danas Cod. Ven. Marcianus 481); prijepisi se mogu naći i u knjižnicima u Milanu, Rimu, Firenci, Padovi, Parizu, Hamburgu itd.; osim cjelovitih apografa, kudikamo je duži niz rukopisa koji sadrže ekscerpte, pripremanih ponajprije za upotrebu u školama. Velik je broj epigrama, primjerice, u Milanu prepisao Grk Janus Laskaris, štićenik kardinala Bessariona, koji će kasnije, vjerojatno 1493, u Firenzi držati predavanja o grčkim epigramima, a godinu dana poslije u istom gradu, u tiskari Lorenza d'Alope, objaviti prvo izdanje Planudove antologije. U sljedećih sto dvadeset godina tiskana je u gradovima Italije, Francuske i Njemačke jedanaest puta, zbog čega će Hutton reći da »su među važnijim klasičnim autorima jedino Homer i Izokrat tiskani prije Antologije« te da su »tijekom šesnaestoga stoljeća samo neki klasični autori doživjeli više ponovljenih izdanja«.⁶

No Hutton upozorava da su poznavanju grčkog epigrama na Zapadu mnogo više pridonijeli izbori iz cjelovitih izdanja Planudee, s prijevodima ili bez njih, i školski priručnici. Jedan je od najranijih i najutjecajnijih izbora zbirka *Epigrammata aliquot Graeca veterum elegantissima* priređivača i tiskara Joannesa Sotera (Köln 1525. i 1528, Freiburg 1544), koja u prvom izdanju sadrži oko tristo, u drugom oko petsto epigrama s po jednim ili više prijevoda svakog od njih na latinski, koje je Soter preuzeo »ab utriusque linguae viris doctissimis«, kako stoji u nastavku naslova. Drugo je izdanje bilo podlogom za *Selecta epigrammata Graeca* što ih je priredio Janus Cornarius (Basel 1529), dodavši petsto novih epigrama i uključivši nova prevodilačka imena (među kojima i Jana Panonija), a treće, freiburško izdanje (tek za dvadesetak epigrama uvećano drugo) prerađeno je početkom sedamnaestog stoljeća u Rimu kako bi postalo priručnikom na

smatrajući kako bi bilo teško vjerovati da nije pobudio njegov interes. No za takvo što, kako navodi, nema dokaza; štoviše, prema nekim komentarima u izdanju njegova prijevoda epigrama zaključuje se da je Planudea bila jedini Kunićev izvor; v. D. Novaković, »Kunićevi prijevodi iz *Grčke antologije*«, *Kolo* 6.1 (1996), str. 62.

⁶ J. Hutton, *nav. dj.*, str. 38; na str. 37-38. navedena su mjesta i godine izdanja, među kojima su i tri alдинe i jedno Estienneovo izdanje. Nakon 1614. zatišje je do sredine osamnaestoga stoljeća, kad postupno počinje povezivanje Planudove s epigramima Palatinske antologije.

isusovačkim školama (*Selecta Epigrammata*):⁷ vjerojatno u redakciji nastavnika retorike Bandina Gualfreduccija (1565-1627) uklonjena su imena prevoditelja inovjeraca iako su ostavljeni njihovi prepjevi, priloženo je šezdesetak novih epigrama i prijevoda, uglavnom iz komičkih pjesnika, te je Soterov redoslijed ponešto izmijenjen, ali je zadržana Planudova podjela na knjige. Kao što su na temelju Sotera izrađena i izdanja prijevoda (poput Estienneova 1570. ili Lübbenova u stihu za prvu knjigu 1600), tako su nastavila izlaziti školska izdanja epigrama, primjerice u Veneciji kod Occhija 1746. ili Zenobettijeva *Anthologia selecta ad usum studiosae juventutis* 1753.

Hutton je u svojoj iscrpnoj i opsežnoj studiji o Grčkoj antologiji u Italiji nastojao pobrojiti sve poznate prevoditelje, autore (bilo latiniste ili one koji su stvarali na talijanskom), teoretičare, priređivače ili tiskare koji stoje u određenoj vezi s Planudovom zbirkom od njezine pojave na Apeninskom poluotoku pa do sredine devetnaestoga stoljeća: od Boccaccia na samom početku do Pietra Giordanija na kraju, takvih je imena izdvojio ukupno 258.⁸ Njezin je snažniji utjecaj na humanističku književnost započeo prvim, Laskarisovim tiskanim izdanjem, i moglo bi se reći da su nemalen udio u njezinu promicanju u toj ranoj fazi doista odigrali bizantski humanisti na Zapadu, kao Marul, Gaza, Demetrije Halkondil ili Musur, čije su bilješke o Antologiji, pripremane za padovanska predavanja 1506, ušle kao sholija u brojne pisane pa onda i tiskane primjerke zbirke.

Možda ni u kojeg autora utjecaj Antologije nije bio tako razgranat i obuhvatan kao u Halkondilova učenika Angela Poliziana, koji je njezine epigrame transponirao na latinski, imitirao tvo- reći izvorne stihove na grčkome, latinskom i talijanskom, citirao i analizirao u raspravama i pismima. Poliziano stoji na začetku perioda u kojem je interes za Planudovu zbirku među talijanskim novolatinskim pjesnicima bio najživlji; u kojem će, primjerice,

⁷ Punim nazivom *Selecta Epigrammata ex Florilegio et alia quaedam ex veteribus poetis comicis potissimum, Latino item carmine conversa*. Romae: apud Bartholomaeum Zannettum, 1608.

⁸ U drugome svesku od planirana tri, onom koji proučava utjecaj grčke epigramatike na književnost u Francuskoj i Nizozemskoj, Hutton ima ukupno 337 autora i autorica latinskog ili francuskog jezičnog izraza; v. J. Hutton, *The Greek Anthology in France and in the Latin Writers of the Netherlands to the Year 1800*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1946. Treći dio, koji je trebao govoriti o ulozi Antologije u engleskoj književnosti, nije izišao.

Marcijalov progonitelj Navagero prema grčkima oblikovati neke od svojih najuspjelijih izvornih epigrama, Andrea Alciato, uključen s prijevodima 154 epigrama u Cornariusovu zbirku, zasnovati emblematsko pjesništvo kao novi, hibridni, vizualno-tekstualni žanr, posuđujući oveći dio građe iz Antologije, Marcantonio Flaminio pisati bukoličke, votivne i druge epigrame po uzoru na grčke, a kustos Vatikanske biblioteke Sabeo objaviti najopsežnije izdanje latinskih prepjeva epigrama iz Grčke antologije – do van Bosch-van Lennepova izdanja (1795-1822) s prijevodima Huga Grotiusa – *Epigrammatum Fausti Sabaei Brixiani [...] libri quinque* (Rim 1556), s preko 1500 epigrama prevedenih često u više no jednoj verziji i s manjim brojem originalnih sastavaka.

Oko 1550. zaokupljenost neolatskih pjesnika grčkim epigramatskim naslijeđem slabi, ali je naprotiv puno vidljiviji, negdje do prvih desetljeća sedamnaestog stoljeća, njegov utjecaj na pjesništvo na narodnom jeziku, u kojem epigramu kao žanru najčešće korespondira sonet i, rjeđe, madrigal; istaknutiji su autori, koji bilo preuzimaju teme i postupke u vlastitu poeziju bilo prevode grčke epigrame na talijanski, Luigi Groto, Torquato Tasso, Bernardino Baldi, Giambattista Marino, Lorenzo Crasso.

Neolatskoj pak epigramatici, trajno obilježenoj dvojakim utjecajem grčke i rimske žanrovske tradicije, novi impuls dao je početkom sedamnaestoga stoljeća isusovački obrazovni sustav koji nezanemarlivu ulogu u nastavi retorike namjenjuje epigramu kao redovitoj školskoj pjesničkoj vježbi u oba jezika. Shodno tome, isusovci izdaju spomenuta *Selecta Epigrammata* 1608. i produciraju niz manjih ili važnijih pjesnika epigrama u tom i narednom stoljeću. Isusovački je đak bio, primjerice, Benedetto Averani koji je 1676/77. izložio 86 rasprava o Antologiji kao predavač grčke književnosti na sveučilištu u Pisi. Njegov pak učenik Salvini ostavio je u rukopisu gotovo kompletan prijevod Planudove zbirke na talijanski, Bongiovanni i Zanetti objavljuju svojih 130 prepjeva 1752, zatim svoje prepjeve daje tiskati i Subleyras, kasniji prevoditelj Katula, i tada se, u drugoj polovini osamnaestog stoljeća, među prevoditelje Grčke antologije upisuje i Kunić, sa svojih 499 prijevoda iz svih skupina epigrama osim one koja sadrži ljubavne.⁹ Povijest Antologije u Italiji do devetnaestog

⁹ Planudea je podijeljena na sedam knjiga, koje sadrže: epideiktike, satiričke, nadgrobne, ekfrastičke, epigrame Kristodora iz Kopta, zavjetne i ljubavne

stoljeća zaključuju svojim prijevodima na talijanski Passeroni, Felici, Roncalli Parolino i Pagnini, te teorijskim promišljanjima poštovatelji grčkog epigrama Saverio Bettinelli (*Lettere a Lesbia Cidonia sopra gli Epigrammi*, 1787) i Eduardo Romeo Conte di Vargas (*Saggio dell'epigramma Greco*, 1796).

U istom je razdoblju, kada već postupno dolazi do mijene književnog ukusa i traženja novih izvora nadahnuća u otporu prema klasicističkoj praksi oponašanja antičkih uzora i oslanjanja na zadana poetička pravila, važnu raspravu Grčkoj antologiji posvetio i J. G. Herder, koji je kao glavne odlike pravog epigrama, oblikovana prema grčkom modelu, naglasio jednostavnost, prirodnost i jedinstvo. Herder se zapravo suprotstavlja vrlo utjecajnoj teoriji epigrama G. E. Lessinga (koja koincidira s izlaskom Kunićeva prepjeva iz Antologije), odnosno pokušaju da se isticanjem dvodijelne strukture epigrama (*Erwartung*, uvodni dio, koji služi stvaranju čitateljeva očekivanja, i *Aufschluss*, zaključni dio koji objašnjava situaciju i razrješuje napetost) kao uzornog i prvog istinskog epigramatičara odredi Marcijala, a kao model idealnog epigrama njegov satirički epigram.¹⁰

epigrame; Kunićeve su skupine u prepjevu: enkomijastički, satirički, moralni, zavjetni, nadgrobni, žalobni, šaljivi i raznoliki. U odjeljku o Kuniću Hutton se, prikazujući njegov život, služi Vaccolinijevim biografskim člankom u Tipaldovoj *Biografia degli Italiani illustri*, I, 1834. Od Kunićeve produkcije ističe, uz prijevod epigrama, i prepjev *Ilijade* te autorske epigrame (izdanja koja poznaje su parmsko 1803. i ono iz Reggia 1827), za koje smatra da su još jedino Kunićevo djelo vrijedno spomena, te ocjenjuje da ti epigrami ne ukazuju na osobit utjecaj Antologije, osim što bi njihov raspored mogao biti zasnovan na Planudovu. Prepjevima epigrama navodi izdanja iz 1764, 1771. i 1784; donosi i podjelu na knjige i popis uvrštenih pjesama (prema modernoj numeraciji u izdanjima Palatine). Smatra da su epigrami dobro odabrani i reprezentativni, a ilustrativne bilješke, u kojima se uglavnom navode paralele iz grčkih i rimskih autora, opisuje kao kratke i zanimljive. Hutton posebno upozorava na utjecajnost Kunićeva prepjeva: »Cunich's translations were widely used, frequently referred to, and apparently the only form in which many of his countrymen knew the Greek epigrams. The Italian poet Passeroni owes a whole volume of his work to Cunich, while Felici and Pagnini at least kept an eye on Cunich's translations when making their own«; J. Hutton, *nav. dj.*, str. 406-407. Korigirani Huttonov popis 499 epigrama koje je preveo Kunić donosi Novaković, *nav. dj.*, str. 63.

¹⁰ Herderova rasprava iz 1785. nosi naslov »Anmerkungen über die Anthologie der Griechen, besonders über das griechische Epigramm« (*Sämtliche Werke*, sv. 15, Berlin, 1888, str. 205-221 i 335-392). Lessing je svoju raspravu prvi put objavio 1771. pod nazivom »Zerstreute Anmerkungen über das Epigramm und einige der vornehmsten Epigrammisten« (nalazi se u petom svesku sa-branih djela, *Werke*, München, 1973, str. 420-529). V. o tome i M. Bricko,

Unatoč Lessingovu proglašenju Marcijala utemeljiteljem vrste i implikacijama koje je isticanje njegova satiričkog epigrama imalo na kasnije shvaćanje žanra – pa je i danas »epigram« najčešće sinonim za kratak, sažet i poentiran oblik satiričke prirode – bilo bi pogrešno Marcijala doista smatrati začetnikom epigramatičarskog postupka kojim se uspjeh rugalačke pjesme postiže dosjetljivom opaskom smještenom u njezinu završnom dijelu: daljnja su kritička proučavanja pokazala, kako je to sažeo Conte, da je »tendencija da se dosjetka smjesti na kraj bila uočljiva već u hellenističkom epigramu, Lukilije ju je razvio, a Marcijal usavršio«. ¹¹ Sudeći po građi sačuvanoj u Meleagrovu, odnosno Filipovu *Vijencu*, satira prodire u grčki epigram u posljednjim desetljećima 4. st. pr. Kr., no u ranom periodu njezine su osnovne karakteristike veza sa zbiljskim povijesnim kontekstom i usmjerenost protiv suvremenika koje se identificira imenom.

U 1. st. pr. Kr., nakon Meleagra, dolazi do promjena u odabiru i tretmanu predmeta ismijavanja: skoptički epigram tada više nije potaknut nekim stvarnim povijesnim događajem i nije uperen prema pojedincima, već su njegove mete tipovi i skupine ljudi, fiktivne osobe ili osobe s fiktivnim imenima, te ljudske mane uzdignute na razinu općenitosti. ¹² Prakticirali su ga grčki autori koji žive u Rimu u 1. st. pos. Kr., među kojima po novinama koje unosi u žanr i po utjecaju na Marcijalovu epigramatiku posebno mjesto pripada Lukiliju, pjesniku Neronova vremena, čijih oko sto dvadeset epigrama sačuvanih uglavnom u jedanaestoj knjizi Palatinske antologije ukazuje na veći udio satiričkog elementa,

»Epigram i njegov klasik«, u: Marko Valerije Marcijal. *Epigrami*. Prevela i priredila Marina Bricko. Zagreb: Matica hrvatska, 1998, str. 13-15.

¹¹ G. B. Conte, »Martial and the Epigram«, u: *Latin Literature. A History*, Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 1994, str. 508.

¹² Više o tome: J. Blomqvist, »The Development of the Satirical Epigram in the Hellenistic Period«, u: *Genre in Hellenistic Poetry*, M. A. Harder, R. F. Regtuit, G. C. Wakker (ur.), Groningen: Forsten, 1998, str. 45-60. Blomqvist smatra da je zaokret uvjetovan onodobnim političkim i društvenim okolnostima: pod rimskom vlasti upućivati invektive novim carevima, pokrajinskim namjesnicima i drugim moćnicima nije se držalo osobito mudrim. Uz već navedenu literaturu, za ovaj prikaz razvoja satiričkog epigrama koji je prethodio Marcijalu koristim i: J. P. Sullivan, *Martial: The Unexpected Classic*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. (poglavlje »The epigram tradition: Martial's Greek and Latin models«, str. 78-114); N. Holzberg, *Martial und das antike Epigramm*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2002; G. Nisbet, *Greek Epigram in the Roman Empire: Martial's Forgotten Rivals*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

na omiljene žrtve u pripadnicima određenih »snobovskih« zvanja (pjesnici, učitelji, liječnici, sportaši), nositeljima određenih karakternih osobina (škrći, zavidnici, lijenčine) te na, što je bio najdalekosežniji pomak u epigramatskoj tehnici, zaoštavanje završnoga komentara dosjetkom, antitezom, paradoksom, hiperbolom, sarkazmom. Nasljedovali su ga Nikarh, pjesnik koji se podsmjehuje tjelesnim nedostacima, zatim Julije Leonida, koji unosi autobiografske elemente u epigram, kasniji ljubitelj verbalnih igara Amijan (2. st.) i društveni kritičar Lukijan u grčkom epigramu, dok se u Marcijala utjecaj grčko-rimskih prethodnika stapa s utjecajima atičke stare i nove komedije, jampskog pjesništva Arhiloha, Semonida i Hiponakta, Teofrastovih *Karaktera*, rimske satire, te žanrovskih preteča, neoterika s Katulom na čelu.

TRADICIJA LATINSKOG EPIGRAMA

Na samom začetku povijesti epigrama u rimskoj književnosti stajali su, dakako, nadgrobni natpisi, koji datiraju iz sredine 3. st. pr. Kr., no prvi se književni epigrami pojavljuju tek u razdoblju potkraj 2. st. pr. Kr., u kojem su sačuvani, primjerice, jedan Porcija Licina i po dva Valerija Editua i Kvinta Lutacija Katula. Te su pjesme ljubavne tematike i helenističke inspiracije, koja se nešto kasnije očituje i u epigramima pjesnika Katulova kruga. Primijećeno je da sam Marcijal uglavnom prešućuje svoje grčke uzore kao što je Lukilije¹³ (spominje Kalimaha i nepoznatog Brutijana), dok od domaćih, u predgovoru prvoj knjizi u kojem se eksplicitno upisuje u tradiciju lascivna epigramatskog vokabulara, uz Katula navodi još neke autore: Domicija Marza, Albinovana Pedona i Gneja Kornelija Lentula Getulika. Albinovan se još spominje u Ovidija, Kvintilijana i obojice Seneka kao autor *Tezeide* ili pak epa o Germanikovim vojnim pohodima. Getulik je erotski pjesnik koji se najčešće nalazi na popisu latinskih Marcijalovih modela, ali osam epigrama s njegovim imenom pisano je grčkim i sačuvano u Palatinskoj antologiji.¹⁴ Domicije Marzo utjecao je ne samo danas djelomično očuvanom zbirkom epigrama *Cicuta* nego

¹³ V. primjerice J. P. Sullivan, *nav. dj.*, str. 93. te L. C. Watson, »Epigram«, u: *A Companion to Latin Literature*, S. Harrison (ur.), Malden, Mass. – Oxford – Carlton, Victoria, Australia: The Blackwell Publishing, 2005, str. 206.

¹⁴ Nisbet, koji ističe kako Getulik s grčkim baš i nije bio »kod kuće«, s priličnom sigurnosti iznosi uvjerenje da je riječ o Gneju Lentulu Getuliku, konzulu 26. pos. Kr. i zatim upravitelju Gornje Germanije, koji je 39. morao počiniti autotanziju zbog sumnje u urotu protiv Kaligule (usp. G. Nisbet, *nav. dj.*, str. 197-199). Većina autora ipak se libi poistovetiti tog autora, kojemu je sačuvan samo heksametarški fragment iz povijesnog epa o sukobima Rimljana s Britancima i Germanima, i epigramatičara Getulika; v. H. E. Butler, *Post-Augustan Poetry from Seneca to Juvenal*. Oxford: Clarendon Press, 1909, str. 163-164; E. Courtney, *The Fragmentary Latin Poets*, Oxford: Oxford University Press, 1993, str. 345-346; *Leksikon antičkih autora*, prir. D. Škiljan, Zagreb: Latina & Graeca – Matica hrvatska, 1996, str. 240. Za smještanje Getulika među autore latinske epigramatske tradicije, v. J. P. Sullivan, *nav. dj.*, str. 99; É. Wolff, *Martial ou l'apogée de l'épigramme*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2008, str. 37.

i teorijskim tekstom o duhovitosti (*De urbanitate*), čiju glavnu definiciju, zabilježenu u Kvintilijana, Sullivan dovodi u vezu s Ciceronovim određenjem specifično rimskoga pojma *sal* i sa sentencioznom poentom kojom završavaju mnogi Marcijalovi epigrama.¹⁵

Pjesnik kojega Marcijal deklarira kao svoj dominantan generički model nedvojbeno je Katul, jedini autor među žanrovskim prethodnicima kojemu dopušta prvenstvo.¹⁶ Nevelik Katulov opus tradicionalno je podijeljen s obzirom na duljinu i metar pjesama na takozvana *polymetra* (1-60), duže pjesme (61-68) i epigrame (69-116). Dok za duže epitalamije, elegije, pjesme mitološke tematike, pod izravnim utjecajem učene aleksandrijske poezije, Marcijal, čini se, nije imao osobitog interesa, inspiraciju brojnim referencama i aluzijama pronašao je jednako u pjesmama prve skupine, oblikovanima u različitim metrima među kojima prevladava falečki jedanaesterac, kao i u pjesmama treće skupine, etiketiranim odrednicom »epigrama« zapravo stoga što su pisane elegijskim distihom.

Unatoč tomu što je znatan broj Katulovih kratkih pjesama inektivne naravi, dosjetljiva poenta tipična za Marcijala prilično je neuobičajena ili se, barem, žalac rjeđe nalazi na samom kraju pjesme a češće u početnim stihovima pa se razvija i pojačava u nastavku. Bitna je također razlika između Marcijala i Katula u tome što su mete Marcijalovih satiričkih izljeva, na tragu grčkih epigramatičara prvoga stoljeća, i u vrijeme u kojem se valjalo kloniti napada na živuće moćnike, tipovi ljudi, a ne konkretne ličnosti kao u Katula (Cezar, Mamura, Pizon i Pompej). No ipak

¹⁵ V. J. P. Sullivan, *nav. dj.*, str. 99: »*sal* vjerojatno ima značenje naše *dosjetke* a *urbanitas* otmjena i kulturna načina njezina izricanja«. Sullivan prema tome smatra Domicija »pionirom 'poentiranog' epigrama, koji je učinio paradigmatskim za kasniji razvoj žanra«; ostaje međutim nejasno suprotstavlja li se time onima koji tu ulogu pripisuju Lukiliju ili govori isključivo o epigramu pisanu na latinskom jeziku.

¹⁶ Kako svjedoči iskazom »uno sed tibi sim minor Catullo« (10.78). Od dvadeset pet spomena imena *Katul* njih dvadeset pouzdano se odnosi na veronskoga pjesnika; pobraja ih i analizira B. W. Swann, *Martial's Catullus. The Reception of an Epigrammatic Rival*. Hildesheim, Zürich, New York: Olms, 1994, str. 33-38. V. i isti, »*Sic scribit Catullus: The Importance of Catullus for Martial's Epigrams*«, u: *Toto notus in orbe. Perspektiven der Martial-Interpretation*, ur. F. Grewing, Stuttgart: Steiner, 1998, str. 51. O brojnim aspektima odnosa dvojice najistaknutijih rimskih epigramatičara, udaljenih jedno stoljeće, postoji obimna literatura; ovdje se ponajviše služim navedenim radovima B. W. Swanna i J. P. Sullivana, te J. H. Gaisser (*Catullus. Blackwell Introductions to the Classical World*. Chichester/Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2009).

su i snažna invektiva i, općenito, otvorena, izravna, emotivna, a često i duhovita očitovanja osobnih stavova, vrijednosti, mišljenja i osjećaja, kojima grčki epigram ne obiluje, odlike Katulove poezije koje je u ponajvećoj mjeri baštiniio njegov najistaknutiji žanrovski nasljednik. Isto vrijedi za opscenost i zaokupljenost erotskim, prisutne u brojnim drugim, ali i u nekim od pjesama u kojima se spominje Lezbija ili interpretira *passer*, te za sklonost opisivanju grotesknih tjelesnih osobina. Pjesništvo obojice bogato je također sličicama iz rimske svakodnevice (iz kupki, s cena, Saturnalija, zabavnih priredaba). Daljnje se sličnosti prepoznaju u izboru metra, organizaciji zbirki, te primjeni pojmova kao što su *nugae*, *ineptiae*, *ioci*, *lusi* i *ludere*, *sal*, *otium* i sl., u kojima se očituje odnos pjesnika prema vlastitom pjesničkom činu i njegovim produktima. Način na koji ih, prizivajući neizbježno svojega velikog prethodnika, upotrebljava Marcijal, pokazuju, riječima B. W. Swanna, »u kojoj je mjeri Marcijal shvaćao Katula prvenstveno kao pisca epigrama«; a po Marcijalu i ostali autori u sljedećim stoljećima povijesti žanra.¹⁷

U dijakronijski bi se pregled između Katula i Marcijala smjestila zbirka od petnaest sadržajno i metrički raznolikih epigrama i kratkih pjesama, naslovljena *Catalepton* i sačuvana u Vergilijevu dodatku; nekoliko sastavaka doista se pripisuje Vergiliju, ostali su nastali u njegovo vrijeme ili neposredno kasnije i reflektiraju utjecaj Katula i Horacijevih epoda.¹⁸ Iz Augustova doba datiraju pjesme prikupljene u 1. st. pos. Kr. u zbirku *Priaepa*: osamdeset epigrama većinom u hendekasilabima i elegijskim distisima, u čast faličkog božanstva Prijapa, karakteriziraju opscen i lascivan ton, uporaba dosjetke, nerijetko i parodičnost.¹⁹ Zbirka pak od sedamdesetak epigrama sačuvanih u samo jednom rukopisu iz 9. st. (Codex Vossianus Latine Q. 86) nekoć se, u cjelini ili dijelom, pripisivala Seneki Mlađemu; danas se autora naziva Pseudo-Senekom, te se po intertekstualnim referencama (najzastupljenije su one na Ovidija i Marcijala) uviđa da su ti žalobni sastavci o

¹⁷ B. W. Swann, *Martial's Catullus*, str. 47. O upotrebi navedenih termina, kojima Marcijal potkrepljuje svoje eksplicitno oslanjanje na Katula, str. 47-64. Daljnji razvoj žanra s obzirom na utjecaje dvojice najvećih rimskih predstavnika ocrtavaju B. Swann, *isto*, str. 82-154; J. P. Sullivan, *nav. dj.*, str. 253-312; J. H. Gaisser, *nav. dj.*, str. 166-221.

¹⁸ V. L. C. Watson, *nav. dj.*, str. 208-209; G. B. Conte, *nav. dj.*, str. 431-432.

¹⁹ V. L. C. Watson, *isto*, str. 211; G. B. Conte, *isto*, str. 465.

egzilu, panegirički, pogrebni, ljubavni i skoptički epigrami morali nastati nakon Marcijalova vremena.²⁰

Marcijalovih petnaest knjiga epigrama izišlo je u rasponu od dvadeset i jedne godine (80-101); prema Sullivanu, »priznatih« Marcijalovih epigrama je 1556.²¹ Tri knjige koje imaju naslove, *Liber de spectaculis*, *Xenia* i *Apophoreta*, odvojive su od ostalih po sadržaju i namjeni: prva, nepotpuna, nastala je povodom otvaranja amfiteatra Flavijevaca i opisuje, u elegijskim dvostisima, gladijatorske i borbe sa zvijerima, naumahije i uprizorenja lova; druga nosi naziv po darovima koje su gosti dobivali od domaćina o Saturnalijama – najčešće je riječ o jelima i pićima – sadržavajući distihe koji darove prate; treća je vezana uz saturnalijski običaj »izvlačenja« darova u domaćinovo kući, odnosno okuplja distihe o poklonima kao što su kućne i higijenske potrepštine, dijelovi odjeće, ljubimci, knjige i pribor za pisanje. U ostalim, obrojčanim knjigama pojavljuju se kao teme prizori iz rimske svakodnevice, gradske četvrti i lokaliteti, politička zbivanja, društveni odnosi, osobito onaj između klijenta i patrona, adresati vrijedni laske i ulagivanja, car (njegovo zalaganje oko uređenja morala, vanjske politike i osvajanja, hranjenja stanovništva spektaklima te pokroviteljstva nad pjesnicima), zatim siromaštvo, rak-rane društva kao lakomost, sebičnost i hipokrizija, potom prijateljstvo, kultura jela i komuniciranja tijekom gozbi, spolnost, tijelo i fizičke mane, pjesnikov zavičaj, umjetnička djela te književna pitanja (priroda poezije, osobito epigramatske, izdavaštvo, cenzura, književni kritičari, rivali i plagijatori, oskudne nagrade pjesnicima, pjesnički ugled i besmrtnost slave).

²⁰ Više o tome: K. P. Harrington, »Seneca's Epigrams«, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 46 (1915), str. 207-215; N. Holzberg, »Impersonating the Banished Philosopher Pseudo-Seneca's 'Liber Epigrammaton'«, *Harvard Studies in Classical Philology* 102 (2004), str. 423-444.

²¹ V. J. P. Sullivan, *nav. dj.*, str. 227, bilj. 22. Točan broj u literaturi nije usklađen; najčešće se govori o »više od 1500 epigrama«. Prema Holzbergu ima ih 1554 (usp. N. Holzberg, *Martial und das antike Epigramm*, str. 33); prema Wolff 1561, s 9787 stihova (usp. E. Wolff, *nav. dj.*, str. 23). *Leksikon antičkih autora* (s. v. Marcijal) donosi broj od 1555 pjesama. Za kronologiju izlazaka knjiga usp. J. P. Sullivan, *nav. dj.*, str. 1-55, prožeto podacima o pjesnikovu životu; M. Bricko, *nav. dj.*, str. 15-19; N. Holzberg, *nav. dj.*, str. 35; E. Wolff, *nav. dj.*, str. 23-29. To su ujedno studije iz kojih crpam osnovne podatke o Marcijalovu djelu.

Zasigurno među Marcijalovima pretežu satirički epigrami. Najomiljenije su žrtve ismijavanja u takvu epigramu osobe koje trpe tjelesne nedostatke (primjerice slijepci, ćelavci, impotentni, grbavi, osobe smrdljiva zadaha i sl.), zapadaju u seksualne poroke (preljub, voajerizam, ženska biseksualnost, pasivni odnosi zrelih muškaraca, iracionalna zaljubljenost i dr.), krše regule moralnoga ponašanja (pohlepnici, licemjeri, lovci na oporuke, pijanice) ili nekompetentno obavljaju vlastiti posao (liječnici šarlatani, nesposobni arhitekti, nestručne i skupe prostitutke, gostioničari skloni varanju, usporeni i nespretni brijači, loši izvođači na sceni itd.).

U Marcijalovoj tehnici izgradnje epigrama kao najbrojniji su prepoznati primjerci trodijelne i dvodijelne strukture, sa shemama *tvrdnja – pitanje – odgovor*, odnosno *ekspozicija – zaključak* i njihovim varijantama. To se osobito odnosi na satirički epigram u čijem je završnom dijelu smještena poenta – neočekivan i duhovit obrat koji donosi razrješenje očekivanja stvorena u prethodnim stihovima. Isto je tako međutim utvrđeno da mnogi Marcijalovi epigrami ne odgovaraju danom opisu, ali da ih, bez obzira na strukturalni oblik ili izostanak poente, karakterizira zaokruženost kakvim upečatljivim zaključnim izričajem, bila to sentencija, intertekstualna posudba, dosjetljiv komentar, preporuka ili zapovijed o prihvatljivom ponašanju, ili pak igra riječima. Retorička je izvedba pritom obilno potpomognuta efektnim figurama misli i govora.

Sljedeći znatniji epigramatičar latinskog izraza, Auzonije (4. st.), ostavio je zbirku od oko sto dvadeset epigrama, u kojima se osjeća snažniji utjecaj grčkih modela nego Marcijala; u satirickima mu se pak zamjera neoriginalnost i prevelik prostor dan ilustriranju i objašnjavanju poente.²² Ipak, njegov se utjecaj može osjetiti u kolekciji *Epigrammata Bobiensia*, u kojoj su potkraj 4. i početkom 5. st. sabrana sedamdeset dva epigrama raznih, uglavnom anonimnih autora (neki su djelo Julija Naucelija, pripadnika Simahova kruga): prigodne, ne osobito inventivne pjesme s opisima mjesta i zgrada, molitvama ili razglabanjima o popularnim etičkim pitanjima.²³ Naposljetku, u zbirci danas poznatoj pod na-

²² Usp. M. von Albrecht, *A History of Roman Literature. From Livius Andronicus to Boethius*, sv. 2. Leiden – New York – Köln: E. J. Brill, 1997, str. 1323–1324.

²³ V. R. Browning, »Poetry« u dijelu »Later Principate«, u: *The Cambridge History of Classical Literature II, Latin Literature*, E. J. Kenney (ur.). Cambridge: Cambridge University Press, 1982, str. 704–705.

slovom *Anthologia Latina*, a nastaloj na temelju kompilacije oko 500 latinskih pjesama iz prve polovine šestoga stoljeća, među nizom autora epigrama odskaka Kartazanin Luksorije, s 89 pjesama. Osobito u onima kojima kritizira tjelesne izobličenosti, seksualnu nastranost ili nestručne nositelje zanimanja, Luksorije je baštinik Marcijalove epigramatske ostavštine.²⁴

Dok se Marcijalova popularnost nastavila kroz cijeli srednji vijek, Katul je bio nepoznat autor skoro tisuću godina, preživjevši samo u takozvanom Veronskom kodeksu, otkrivenu oko 1300, prepisanu i zatim izgubljenju. Diseminacija je prijepisima ipak bila zajamčena, dovevši do veće uporabe Katula među humanistima od 1400. nadalje, te osobito nakon Pontanovih zbirki katulovske, opscene i senzualne poezije. Pontano i većina humanista, kako ističe Gaisser, jednim dijelom Katula čitaju kroz Marcijala, odbacujući njegovu emocionalnu složenost i aleksandrijsku učestalost, prihvaćajući duhovitost, lakoću i opscenost kratkih pjesama, no dajući im ujedno renesansni, senzualan ton.²⁵ No opscenost i njezino takozvano »pjesničko opravdanje« naići će također na reakcije humanista kao što su Marul ili neposredno prije njega Mantovano, čiji naslov *Contra poetas impudice scribentes carmen* otkriva ideje koje će u svojoj elegiji »Ad obscoenos poetas« zastupati i Kunić.

U šesnaestom stoljeću važnu ulogu u recepciji antičke epigramatske tradicije igraju francuski filolozi i pjesnici Plejade, koji Katula čitaju kao nasljednika njima omiljene grčke, aleksandrijske poezije, i suprotstavljaju ga omraženom Marcijalu. Taj je pak pjesnik tijekom srednjega vijeka bio prisutan uglavnom u antologijama i florilegijama, često tek u obliku sentencioznih i moralizatorskih izreka, a od 11. stoljeća nadalje postaje epigramatičarski uzor, piscima kao što su Geoffrey iz Winchestera i Alexander Neckham. Poznaju ga padovanski prethumanisti Lovati i Mussato.

Boccaccio 1361/62. u Montecassinu nailazi na gotovo kompletan rukopis epigrama, čiji daljnji prodor i popularnost Marcijalu donose status jednog od kanonskih autora u renesansi. Rukopisna tradicija, koja je obuhvaćala oko 130 prijepisa s Marcijalovim

²⁴ V. J. P. Sullivan, *nav. dj.*, str. 259.

²⁵ Više o tome: J. Haig Gaisser, *nav. dj.*, str. 177. i 186. Prikaz se upotpunjuje podacima iz već navedenih priloga Sullivana, Swanna i Contea.

epigramima, oslabljena je uskoro tiskanim izdanjima (prvo ?1471. u Rimu, Veneciji i Ferrari; 1473. Perottijevo izdanje u rimskoj tiskari Sweinhema i Pannartza). Humanisti koji drže predavanja o Marcijalu, prepisuju ga, komentiraju i ekscerpiraju, u isto su vrijeme, uopćeno govoreći, i pjesnici u čijim je opusima epigram neizostavan. Važniji su novolatinski epigramatičari 15. i 16. stoljeća, u kojih je vidljiv utjecaj Marcijala, na primjer Panormita, Strozzi, Panonije, Pontano, Sannazaro.

No Marcijal je izložen konkurenciji kako u vidu Katula tako i Planudove antologije, osobito s obnovom interesa za grčku književnost kakav se, primjerice, javlja u Francuskoj u prvoj polovini 16. st., i kao što postoji neprestana napetost između pobornika grčkih i zagovornika latinskih epigramatskih modela, tako nisu rijetke ni polemike i rasprave o superiornosti jednog od dvojice rimskih klasika: dok Muret napada Marcijalovu trivijalnost i uzdiže istančanost Katulova stila, dotle Scaliger od epigrama prvenstveno traži kratkoću i upotrebu dosjetljivog, iznenađujućeg završetka, koje u prvoga ne izostaju nikad, što za drugoga ne može reći.

Postojali su i izvanknjiževni razlozi koji su određivali smjer razvoja neolatinske epigramatike, ali i one na narodnim jezicima, s obzirom na udio prevladavajućih utjecaja. Snažan religiozni osjećaj koji se javlja s reformacijom i protureformacijom učinio je tekstone dvojice rimskih epigramatičara problematičnima, naročito zbog njihovih opscenih i lascivnih dijelova. Humanisti su morali smišljati razloge kojima će opravdati svoje bavljenje Katulom, pjesnikom individualiteta i emocija koji nije obilovao odgovorima na tada dominantna moralna i filozofska pitanja, pa su ga proglasili najvećim učiteljem elegantnoga stila.

Marcijal je pak u vjerski rigoroznijim sredinama mogao ili izlaziti *expurgatus* ili dospjeti na Indeks zabranjenih knjiga. *Obscenis adeptis* objavljuju ga F. Dubois o. 1530, K. Gessner 1544, te isusovci des Freux i Auger na poticaj samog Ignacija Loyolskog (1558, s još sedamnaest izdanja), a od 1599. u broju od preko dvadeset izdanja još jedan pripadnik Družbe Isusove, Matthäus Rader. U svjetonazorski liberalnijim sredinama izdavači uzvraćaju cjelovitim izdanjima (primjerice, Gruter ili Scrijver), a autori latinskih epigrama ili onih na narodnim jezicima izravnom satirom (Cordus, Donne, Burmeister, Opitz, Owen). Španjolske je autore baroka u Marcijalovu pjesništvu zanimao prije svega

formalni element, zaključna dosjetka na kojoj Gracián utemeljuje svoju utjecajnu teoriju o *agudezi*, šireći modu ingeniozne, dosjetljive poezije na Italiju, Francusku i Njemačku, dok otprilike u isto vrijeme dolazi do procvata engleske epigramatike koja bilo u satiričkoj bilo u ostalim podvrstama uvelike duguje Marcijalu (osobito Parkhurst, Owen i Jonson), iako nije bez utjecaja Katula (Leland, Buchanan) i Grčke antologije (More, Herrick).

I u osamnaestom stoljeću zauzimale su se strane između zagovaratelja rimske i onih grčke epigramatske tradicije. Dok je, primjerice, u Francuskoj Voltaire nemalo utjecao na kritički ukus preferirajući grčke epigrame, u Britaniji je u modi marcijalovski epigram, a njegova izvorna ostvarenja sve se više prevode. U Njemačkoj je pak dugotrajna debata uskoro kulminirala raspravama Lessinga i Herdera, o čemu je već bilo riječi. No istodobno je, do pojave romantizma, i dalje trajalo zlatno doba epigramatskog stvaralaštva, čemu je nemalo pridonio i sustav obrazovanja u kojem su poetika i retorika zauzimale istaknuto mjesto.

Pišući o mjestu epigrama u humanističkoj nastavi i njegovoj raširenosti koja je zahvaljujući tome dostignuta, Hutton nije mogao dovoljno naglasiti ulogu isusovaca, čija su načela retoričke naobrazbe prihvatila i slijedila i mnoga druga europska učilišta, kako crkvena tako i svjetovna. Isusovci su posebno njegovali sklonost prema Grčkoj antologiji i uopće oživjeli učenje grčkoga na svojim školama, a sastavljanje epigrama, i na grčkom i na latinskom, preuzeto iz retoričke prakse humanista, pretvorili su u redovitu školsku vježbu koja im je, osobito kad je riječ o latinskoj, prema Huttonu, bila »specijalnost, katkad gotovo opsesija«.²⁶ Pripadaju im stoga nemale zasluge što je epigram kao žanr u modi u sedamnaestom, ali i u osamnaestom stoljeću, kada doseže svoj vrhunac, te što su dali nekoliko nezaobilaznih autora teorijske misli o epigramu i dugi niz pjesnika koji su stvarali u toj vrsti. Za većinu pjesama proisteklu iz obilne produkcije potaknute isusovačkim i njemu bliskim edukacijskim kontekstima Hutton međutim s pravom napominje da su, iako čitane, smatrane »akademskim vježbama, što su stvarno i bile«.²⁷

²⁶ J. Hutton, *The Greek Anthology in France and in the Latin Writers of the Netherlands*, str. 18; o ulozi isusovaca v. str. 18-22, te uz imena pojedinačnih isusovačkih prevoditelja, pjesnika i autora rasprava o epigramu; tako i u: isti, *The Greek Anthology in Italy*, osobito str. 43-44. i 59.

²⁷ Isto, str. 44.

I sam dokument *Ratio studiorum*, u kojem se donose glavne smjernice za osmišljavanje i održavanje nastave na isusovačkim učilištima, svjedoči o ulozi koja je žanru epigrama bila određena na studiju *humaniora* i retorike.²⁸ Tečaj koji je slijedio nakon gramatičkoga, a davao temelj za studij retorike – *humanitas* – obuhvaćao je čitanje i proučavanje proznih autora i pjesnika kojim se stjecalo i razvijalo poznavanje jezika; u tu su svrhu na programu bili Ciceron i historiografi, a od pjesnika Vergilije i Horacije, kojima se moglo pridružiti elegije, epigrame i druge pjesme drugih klasika, »modo sint ab omni obscoenitate expurgati«.²⁹ Sva je ta lektira potom bila i predmet ispitivanja i ponavljanja u dane od-mora.

Potom je nastava retorike od isusovačkog skolastika nastojala oblikovati kompetentnog govornika, čemu je bilo namijenjeno tumačenje pravila antičke retorike i poetike iz Cicerona odnosno Aristotela, proučavanje Ciceronova stila i stjecanje znanja iz povijesti i drugih disciplina. Kod grčkoga se osobita pozornost poklanjala prozodiji, te se čitalo razne autore i težilo za upoznavanjem grčkih književnih narječja. Učenici su redovito morali sastavljati

²⁸ Tekst *Ratio studiorum* bio je nepromijenjen od izdanja 1599. do revizije 1832, no kudikamo potpuniju sliku zacijelo bi dali dokumenti s pojedinačnih obrazovnih ustanova: nastavni programi, popisi lektire, interni nastavnički priručnici, udžbenici, izbori tekstova i tomu slično, budući da je isusovačka središnjica u Rimu poslala upute provincijama da lokalna učilišta sama razrade pravila i primjere kako tumačiti gramatiku, poetiku i retoriku; za primjere iz 16. stoljeća usp. J. Hutton, *The Greek Anthology in France and in the Latin Writers of the Netherlands*, str. 18, bilj. 46. Pregled određenog broja rukopisa s uglavnom prigodnom poezijom nastavnika i učenika na Rimskom kolegiju u 17. i 18. st. dao je rad J.-Y. Boriauda, »La poésie et le théâtre latins au Collegio Romano d'après les manuscrits du Fondo gesuitico de la Bibliothèque nationale Vittorio Emanuele II.«, *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée* 102.1 (1990), str. 77-96. Ondje se može vidjeti kako je epigram bio kudikamo najzastupljenija vrsta; autor smatra da je isusovcima bio osobito drag »zbog mogućnosti da oblikuje ekfrazu i da iskaže čudesne paradokse kojima se treba hraniti kršćanska vjera«; str. 84. Boriaud je upozorio i na dva spisa iz teorije žanra među rukopisima s Rimskog kolegija, koja su prethodila Kunićeve vremenu: prvomu je (*Ges.* 119) naslov *Brevis notitia praeceptorum quae ad singulas poematum species pertinent*, sastavio ga je Gian Giacomo Panizzi (1657-1716), a jedan dio bavi se kompozicijom epigrama; drugi je spis (*Ges.* 1284) anoniman, smješta se u 17. stoljeće, te u svojem prvom dijelu (*Periocha de epigrammatis legibus*) govori o važnosti i funkcijama epigrama, samom terminu, te njegovim značajkama i podvrstama.

²⁹ Citirano iz izdanja *Ratio, atque institutio studiorum Societatis Iesu. Auctoritate Septimae congregationis Generalis aucta*. Romæ: In Collegio Romano eiusdem Societatis, 1616, str. 122.

govor ili pjesmu na zadanu temu, a dok je nastavnik predane radove ispravljao, oni su bili zabavljeni kojom od sljedećih vježbi, kojih je bio velik broj različite prirode kako bi se izbjegla monotonija: imitacijom dijela govora ili pjesme klasičnog autora, sastavljanjem opisa odnosno ekfrazе (primjerice, vrta, crkve, oluje), parafraziranjem, prijevodom s grčkoga na latinski ili s latinskog na grčki, pretvorbom iz stiha u prozu ili iz proze u stihove, prijenosom pjesme iz jedne književne vrste u drugu, sastavljanjem epigrama, epitafa ili natpisa, ekscerpiranjem iz tekstova antičkih autora, primjenom retoričkih figura, pronalaženjem argumenata za određenu temu iz retoričkih priručnika, itd.³⁰

Epigram je također bio jedan od oblika, uz odu, elegiju i poslanicu, u kojem su učenici bili dužni napisati pjesmu, kao što su imali zadatak i svaki mjesec sastaviti jedan duži govor; kako na latinskom, tako i na grčkom.³¹ U dijelu nastave namijenjenu grčkoj književnosti jedan se semestar čitala proza, no jednom se tjedno namjesto toga čitalo epigrame, jednako kao što se u semestru u kojem se čitala poezija kontinuitet prekidao kojim povjesničarom ili govornikom. U dane odmora radi stjecanja erudicije moglo se isto tako uzeti za lektiru embleme, epigrame, epitafe, ode, elegije, epove, tragedije ili tekstove o starinama.³²

Epigram se, osim kao dio lektire ili oblik retoričke vježbe u redovitoj nastavi, u *Ratio studiorum* spominje još na jednom mjestu, gdje je riječ o takozvanim akademijama, skupinama zainteresiranijih učenika koje su se formirale u svakoj generaciji kako bi pod vodstvom prefekta sudjelovale u dodatnim vježbama s područja njihova studija. Za akademiju »rhetorum et humanistarum«, koja se sastajala tjedno, to je značilo raspravljati o tekstu pročitanoг аутора или о правилима retorike, te se vježbati u deklamiranju, recitiranju poezije, održavanju dijaloga i debata ili

³⁰ V. isto, str. 115. Pismene vježbe koje je nastavnik ispravljao bile su raspoređene tako da su učenici bili dužni predati prozni sastav na latinskom svaki dan osim subotom i u dane odmora, pjesnički sastavak dvaput tjedno, a jednom tjedno prozni sastav na grčkome. Pripremali su ih dijelom tijekom školskog, dijelom tijekom domaćega rada. Svrha tako čestih vježbi u sastavljanju bila je potpuno ovladavanje latinskim jezikom, nakon kojega će studenti moći ne samo čitati već i točno, tečno i elegantno pisati i govoriti latinski; v. *The Jesuit Ratio studiorum of 1599*. Translated into English, with an Introduction and Explanatory Notes by Allan P. Farrell, S. J. Washington, 1970, str. 129.

³¹ V. *Ratio, atque institutio studiorum*, str. 118.

³² V. isto, str. 119.

sastavljanju, ponovno, pjesničkih oblika kao što su mota, emblemi, natpisi, epigrami, ekfrazе, zagonetke i drugi.³³

Iako su očito i grčki epigrami bili dio školske lektire, Grčka antologija ili koji pojedinačni autor epigrama u programu se ne spominju. Katul je jedan od autora koji se čita u drugome semestru trećega razreda gramatike (»quædam item selecta et purgata ex Catullo«), zajedno s pročišćenim Ovidijem, Propercijem, Tibulom i dijelovima Vergilija.³⁴ Praksa »pročišćavanja« antičkih autora potaknuta je naputkom Ignacija Loyolskog prema kojem knjige koje dječak uzima u ruke moraju biti takve da imaju pozitivan utjecaj na njega ili »u najmanju ruku ne smiju biti takve da ga izvrgnu moralnoj iskvarenosti«.³⁵

Marcijala se u *Ratio studiorum* iz 1599. ne navodi izrijekom, no to je zato što kasnije verzije pravilnika više nisu donosile sve detalje o autorima. U verziji iz 1586. spominje se izbor iz njegovih epigrama kao dio lektire u prvome razredu.³⁶ Da se uvijek nalazio u obzoru isusovačke naobrazbe, svjedoči i već spomenuto des Freux-Augerovo izdanje, koje je bilo jedno od prvih izišlih ispod preša prve isusovačke tiskare, osnovane pri Rimskom kolegiju 1556,³⁷ i koje je unatoč velikom broju ponovnih otiskivanja još većim brojem ali i kakvoćom uskoro nadmašilo popularno izdanje Matthäusa Radera.³⁸ Jednako se tako Ignacijev red pobrinuo za svojim potrebama prilagođen i primjeren izbor epigrama iz grčke književnosti (spomenuta *Selecta Epigrammata Graeca* iz 1608. i kasnija izdanja).

U novijoj antologiji *Jesuit Latin Poets of the 17th and 18th Centuries* važno je mjesto dano autorima u čijim se opusima nalaze epigrami, kao što su Bernard van Bauhuysen (1575-1619), M.

³³ V. isto, str. 155. i 166.

³⁴ V. isto, str. 129.

³⁵ V. *The Jesuit Ratio studiorum of 1599*, str. 118.

³⁶ V. I. Martinović, »Epigrami Rudera Boškovića«, *Dubrovnik* 3 (1993), str. 97-98.

³⁷ V. R. G. Villoslada, *Storia del Collegio Romano dal suo inizio (1551) alla soppressione della Compagnia di Gesù*. Romae: Apud Aedes Universitatis Gregorianae, 1954, str. 45.

³⁸ Sullivan ističe kako su isusovci već des Freux-Augerovim izdanjem zapravo ciljali na širu publiku od đake; v. J. P. Sullivan, »Introduction«, u: *Martial*, J. P. Sullivan (ur.). New York & London: Garland Publishing, inc., 1993, str. 25. Također pobraja oblike ekspurgacijskih zahvata izvedenih na Marcijalu: ispuštanje cjelovitih epigrama, sakaćenje pojedinih epigrama za redak ili veći dio, zamjena originalnih izraza krotkijima, uporaba čednih tumačenja da se ublaže prostote; v. isto, bilj. 48.

K. Sarbiewski (1595-1640), Johannes Kreihing (1595-1670), čije su tri knjige epigrama izišle u zbirci naslova *Poemata aposcholastica*, a na talijanskom tlu Vincenzo Guiniggi (1588-1653), Giacomo Lubrano (1619-1693) sa zbirkom *Suaviludia musarum ad Sebethi ripam* od deset knjiga epigrama, kojima se bori protiv propadanja morala i odbacuje klasične modele kao što su Katul i Marcijal, osuđujući i suvremene isusovačke epigramatičare pod njihovim utjecajem,³⁹ te Giannantonio Bernardi (1670-1743).⁴⁰ Kreihing i Lubrano također su, kao i njihova subraća Herman Hugo (1558-1629), Jacob van de Walle (1599-1690) i Carlo Bovio (1614-1705), među važnijim autorima koji su njegovali i popularizirali emblematsku poeziju, u kojoj se epigram vezuje uz ilustraciju i njezin natpis kojem služi kao tumačenje na doslovnoj ili metaforičkoj razini. Iz isusovačke produkcije izlaze neka od najpoznatijih i najraskošnije opremljenih izdanja emblematskih knjiga, poput Hugova *Pia desideria* (1624), *Imago primi saeculi Societatis Jesu* koje priprema Bolland (1640), te Boviova *Ignatius insignium epigrammatum et elogiorum centuriis expressus* (1655). Kao i epigramu, emblemu je bio dan poseban prostor u isusovačkoj odgojnoj teoriji ali i praksi: kao sredstvu etičke formacije, kao meditativnom predlošku i kao jednoj od retoričkih vježbi.⁴¹

Na kraju ovoga sažetog prikaza kojemu je cilj bio ocrtati tradiciju u koju svojim epigramatskim radom stupa Kunić, vrijedi provući i pokoju naznaku o prisutnosti epigrama u poetičkim raspravama u humanizmu, osobito onima koje su Kuniću kao isusovačkom đaku i nastavniku mogle biti bliske. Teorijska misao o epigramu javlja se, kako je i očekivano, usporedno sa samim pjesničkim stvaranjem u toj vrsti. Iz nje je vidljivo kako je humanistička obnova interesa za epigram dio cjelokupne okrenutosti razdoblja prema antičkim klasicima, prilikom koje se u činu kreacije visoko na ljestvici vrijednosti nalazi načelo imitacije. Tako se u najvažnijima među ranijim poetikama, kao što su Robortellova (1548) i Minturnova (1558), izvor iz kojeg crpu pravila o epigra-

³⁹ V. *Dizionario Biografico degli Italiani*, s. v.

⁴⁰ V. *Jesuit Latin Poets of the 17th and 18th Centuries. An Anthology of Neo-Latin Poetry*, J. J. Mertz, J. P. Murphy (ur.). Wauconda: Bolchazy-Carducci Publishers, 1989.

⁴¹ Više u: J. IJsewijn, *Companion to Neo-Latin Studies. Part II: Literary, Linguistic, Philological and Editorial Questions*. Leuven: Leuven University Press, ²1998, str. 119-120; G. R. Dimler, *Studies in the Jesuit Emblem*. Brooklyn: AMS Press, 2007.

mu prepoznaje u Aristotelovoj *Poetici*, a primjeri koje uvode kao modele u Antologiji, Katulu i Marcijalu. Minturno pritom između ostalog ističe kako svrha epigrama nije samo iznenaditi čitatelja i donijeti mu zadovoljstvo nego i, primjerice u nadgrobnoj i počasnoj podvrsti, poučiti ukazivanjem na vrline koje vrijedi nasljedovati.⁴²

Među brojnim kasnijim autorima teorijskih rasprava nalazi se i nekoliko zvučnih isusovačkih imena. *Poeticae Institutiones* Jakoba Spanmullera (Pontanus) iz 1594. bile su vrlo proširene i često izdavan školski priručnik na učilištima Družbe Isusove, no njegova teorija o epigramu zapravo je dobrim dijelom kompilacija Scaligerove (1561), vjerojatno najutjecajnije do Lessingova vremena, i one T. Corree (1569), koja je i sama zasnovana na Scaligerovoj.

Spanmuller je u potpunosti preuzeo Scaligerovu definiciju epigrama (»poema breve cum simpliciter cuiuspiam rei, vel personae, vel facti indicatione, aut ex propositis aliquid deducens«)⁴³ i podjelu na vrste koju je talijanski humanist primijenio prema trima vrstama govora u Aristotelovoj *Retorici* (sudski, deliberativni i demonstrativni). To je samo jedna od podjela u Spanmullera: s obzirom na formu epigram je *simplex* ili *compositum*; gleda li ga se kao malen dio veće pjesme, pripada epopeji, tragediji ili komediji; po sadržaju je ili prvotni natpis ili pohvala odnosno pokuda ili pak na domišljat način iznosi nešto novo, iznenadno i vrijedno divljenja.⁴⁴ Navodeći što sve može biti temom epigrama (»In alio est laus, in alio reprehensio, in alio admonitio, aut cohortatio, aut conquestio, aut iocatio, aut fabula, aut lusus, aut simile quid«), upozorio je, u skladu s Horacijevom teorijom, da epigramatičari trebaju iznositi što je korisno i ugodno (»videndum praeterea ut aut prosimus, aut delectemus, aut utrunque simul effectum demus«).⁴⁵ U tome nasljeduje Correin *De toto eo poematis genere, quod epigramma vulgo dicitur libellus*, u kojem se kao tri svrhe epigramatskoga pjesništva ističu slava koju stječe sam pjesnik, korist koju ima osoba na čiju je adresu pohvala ili pokuda upućena, te djelovanje na osjećaje publike općenito. Spanmuller se slaže da epigram može donijeti pjesniku slavu, a čitatelju uživanje, no to mogu i ostale pjesničke vrste; ono u čem

⁴² Opširniji prikazi u: J. Hutton, *The Greek Anthology in Italy*, str. 61-62.

⁴³ Isto, str. 64.

⁴⁴ V. Jacobi Pontani *de Societate Iesu Poeticarum institutionum libri tres. Ejusdem tyrocinium poeticum*. Ingolstadii: Ex Typographia Davidis Sartorii, 1594, str. 179-191.

⁴⁵ Isto, str. 177.

vidi posebnu vrijednost epigrama jesu *acumen* i *ingenium* kao njegove odlike: vježbe u sastavljanju epigrama bruse i ugladuju duh, te uče i pripremaju da se primijeti ono što je rečeno mudro, oštroumno i prikladno, i da se na isti način, bez pretjerana razbacivanja riječima i bilo čega suvišnoga, a na korist i zadovoljstvo slušatelja, govori – što je autoru kao pripadniku Družbe Isusove, čini se, bilo osobito važno – u propovijedima.⁴⁶

I isusovac Possevino bavi se epigramom u svojoj poetici (1595). On razlikuje *expositio* i *conclusio* (*clausula*) kao njegova dva glavna dijela, a s obzirom na poziciju kazivača, narativni, dramatički i miješani kao njegove vrste. Nakon još nekoliko istaknutijih autora studija *de epigrammate*, kao što su Gallo, Kottounios, Mercier i Colletet, razvio je u drugoj polovini sedamnaestog stoljeća (1669) utjecajnu teoriju isusovac Vavasasseur, reagirajući na studiju P. Nicolea tiskanu kao uvod u *Epigrammatum dilectus* (1659), školsko izdanje uveliko korišteno na kolegijima u Francuskoj i Engleskoj. Kao i njegovi prethodnici, Vavasasseur ističe da epigram u svojim osnovnim karakteristikama mora biti kratak (*breve*), ljubak (*venustum*) i dosjetljiv (*acutum*). Po obliku može biti jednostavan (kao većina grčkih i Katulovih) i složen (Marcijalov i njegovih sljedbenika). Potonji ujedno mora sadržavati poentu, a ovisno o njezinu položaju, razlikuju se dvije vrste epigrama: ona u kojoj se poenta donosi na početku pjesme, a užitek čitanja proizlazi iz njezine zaokruženosti na kraju; ili ona u kojoj se poenta odgađa do samoga završetka pjesme. Vavasasseur je dopuštao da se epigram bavi svakovrsnom građom, ali ne i opscenost ili osobne uvrede (iako je ismijavanje tjelesnih nedostataka moguće).

Nakon njega i isusovac René Rapin jedan je od onih koji suprotstavljaju Grčku antologiju i Katula na jednoj Marcijalu na drugoj strani. Do kraja osamnaestog stoljeća kad objavljuju već spominjani Bettinelli i Vargas, preostali je važniji teorijski prikaz na talijanskom tlu onaj F. S. Quadrija, o kojem je također već bilo riječi.

⁴⁶ »Iam ipsa horum componendorum exercitatio perpolit ingenium, et quodammodo elimat. Ad prudenter, ingeniose, lepide dicta cum in aliis subito animadvertenda, tum in nostris sermonibus, Marte nostro adhibenda nos velut magistra instituit ac praeparat. Verborum luxuriam, ut foliorum, amputat, nihilque inane, et otiosum permittit. Ad delectandum et movendum valet plurimum«; *isto*, str. 176-177. Za Correinu raspravu v. i B. Weinberg, *A History of Literary Criticism in the Italian Renaissance*, sv. 1. Chicago: The University of Chicago Press, ²1974, str. 185-187.

EPIGRAMATSKE SKUPINE

BROJ EPIGRAMA PREMA RUKOPISU AMB 1156

Nostra nimis qui multa doles epigrammata, transi,
Dum librum evolvis, plurima, pauca lege.
Quæ transis, aliusque leget fortasse, queretur
Omnibus et lectis pauca fuisse nimis.

Citirani epigram prvi je Kunićev tekst s kojim se susreće čitatelj opsežnoga Radeljina prijepisa AMB 1156. Stoji na početku ondje okupljena epigramatskog korpusa, izvan svih skupina, pod natpisom »Ad lectorem epigrammatum numerum improbantem«. Očuvan je također u autografu (AMB 594/II,3,51), gdje je za autora samo jedan u nizu epigrama i pjesama u hendekasilabu – prethodi mu tako epigram Sat. 1306, o umilnoj Kvintili koja se prečesto druži s mladićima, a slijedi Sat. 1324, odgovor nekom Glauciji o mjeri služenja Bogu i čovjeku, bez naslova. Nalazi se kao jedan u nizu u prijepisu AMB 594/III (br. 168), ponovno bez natpisa, ali s napomenom prepisivača na margini: »in fronte ponendum«. Volantić je postupio prema tom naputku: u njegovu »pripremnom« prijepisu epigram se nalazi na vrhu stranice (AMB 594/I, f. 59r), iznad ciklusa »Sacra«, s natpisom »Ad lectorem« i s identifikacijskom bilješkom o dva prethodna izvora iz kojih je preuzet; u njegovu pak čistopisu (AMB 594/I, f. 23v) izdvojen je na zasebnu stranicu iza naslovnice (»Epigrammatum libri septem. Accedit endecasyllaborum libellus«), s punim natpisom »Ad lectorem epigrammatum numerum improbantem«. Tako ga je u svoj AMB 1156 prenio i Radelja.

Ako se čitatelju koji nastavlja listati prijepis javi – ukoliko ne *nausea*, a ono barem *molestia* od broja epigrama koji slijede, možda će mu ipak biti lakše kad zna da je i sam autor toga bio svjestan. Poput Marcijala, koji je u više navrata (doduše za zbirke među kojima najobimnija ne sadrži više od 108 sastavaka), ističući opseg svojih knjižica kao mogući recepcijski problem, nalazio

razumijevanje za onu publiku koja će pročitati dio, a dio ispustiti,¹ i Kunić nudi istu mogućnost pristupa: i onaj koji će pažljivo iščitati samo ponešto a glavninu preskočiti, za njega je dobrodošao čitatelj. Naravno, otvoren je i za drukčijega čitatelja, onoga koji neće izostaviti ništa, kojemu će, štoviše, i tako velika količina biti nedovoljna: kad pročita sve epigrame i kad im ne nađe drugog prigovora osim da ih je premalo, potvrdit će se i njihova vrijednost.

Ovakvo Kunićevo razmišljanje, prema kojem je dužina književnog teksta ili opseg književnog opusa relativna kategorija koja ovisi o čitateljevoj percepciji teksta kao vrijednog ili nevrijednog, prisutno je, primjerice, i u epigramu Sat. 138, odgovoru nekom Menisku koji se hvalio da piše kratke pjesme. Epigram završava distihom: »Est breve mi, canitur quidquid bene, quod male, longum: / Ilias ipsa brevis, longum epigramma tuum«. »Ilias brevis« sastavljena je od 15693 heksametara, a Kunićev latinski prepjev od 18790. Nižući pak elegijske distihe svojih epigrama, Kunić je napisao više nego još jednu prevedenu *Ilijadu*: u Radeljinu prijepisu njegovi epigrami sadrže ukupno 20410 stihova.

Radelja je u svojem rukopisu okupio 3557 epigrama. Tijekom prepisivanja provodio je numeraciju epigrama po skupinama, no bilo je nužno da se u tako velikoj količini tekstova dogode i mjestimične omaške u samom označavanju brojeva. Također, neki su epigrami bili ponovno zapisani: dio njih Radelja i Krša uočili su i obilježili,² no dio je ostao nezamijećen. Većina takvih primjera odnosi se na epigrame koji su oba puta u potpuno jednakom tekstualnom obliku. Ako su ipak postojale veće razlike, primjerice nekoliko varijanata u tekstu ili različit broj stihova, smatram da se te epigrame ne može nazivati jednakima i samo ponovljenima i da njihov broj ne treba oduzimati od ukupnog, konačnog broja pjesama. Među epigramima se, na koncu, nalaze i neki sastavci koji ili nisu Kunićevi ili nisu izvorni Kunićevi uradci nego prijevodi bilo s grčkog bilo s talijanskog.

Ako se želi odrediti točan broj epigrama zapisanih u AMB 1156, potrebno je prema tome uzeti u obzir omaške u numeraciji,

¹ V. primjerice epigrame 10.1, 4.82, 11.106, 2.1, te odgovor na primjedbe o dužini pojedinih epigrama u 6.65.

² Najčešće je na njih upozoravano izrazima kao »bis scriptum«, »bis, ni fallor, scriptum. vide Satyr.«, »Scriptum etiam inter Votiva sub N°. 20«, itd.

bis scripta i neautorske epigrame. Također, držim da u broj tekstova u prijepisu treba uključiti i pjesme koje je Kunić preveo ili koje su prijevod njegovih stihova te vrlo bliske varijacije na istu temu (koje je sam Radelja koji put numerirao a koji put nije). U nastavku slijedi precizniji izračun broja epigrama u svakoj skupini, pri čemu se posebno upozorava i na broj autorskih epigrama.

Sacra. Epigrami su numerirani 1-75, bez pogrešaka pri numeraciji. Za Sac. 53 Krša je utvrdio da je prepjev talijanskih stihova Quirica Rossija, što znači da su u skupini 74 Kunićeva autorska epigrama. Četiri epigrama ponovno su napisana u drugim skupinama.

Votiva. Epigrami su numerirani 1-22, također bez pogreške pri numeraciji. *Vot.* 19 prepjev je Pseudo-Platonova epigrama iz Grčke antologije, a tri se pjesme nalaze među *bis scripta*.

Moralia. Epigrami su u Radeljinu prijepisu numerirani 1-327. Radelja je međutim omaškom dvama epigramima u nizu dao broj 182, no kako nije upisao epigram pod broj 302, ukupan se broj pjesama ne mijenja. Originalnih je Kunićevih epigrama jedan manje jer je *Mor.* 219 prijevod *ex Græco Æsopi*. Epigrama ponovljenih u istoj ili drugim skupinama ima pet.

Encomiastica. Prema Radeljinoj numeraciji u skupini je 412 epigrama. No u broj treba uključiti i varijaciju epigrama *Enc.* 13, talijanski prijevod epigrama *Enc.* 41 te epigram za koji je Radelja tijekom prepisivanja uvidio da je već napisan, pa mu je precrtao broj i dao ga sljedećem epigramu, ali je tekst ostavio netaknutim (sada *Enc.* 344); odatle prema novoj numeraciji zbroj od 415 epigrama. Među tim pjesmama dvije su koje ne pripadaju Kuniću, već su odgovori na njegove epigrame: *Enc.* 138, stihovi G. Taruffija, i *Enc.* 140, stihovi P. Rossija. Za spomenuti talijanski prijevod (*Enc.* 43) ni u Radeljinu prijepisu ni u *AMB* 594/III (br. 512) nije naznačeno tko mu je autor. Ako se od ukupnog broja označenih tekstova oduzmu Rossijevi, Taruffijevi i talijanski stihovi, ostaje da je u skupini 412 Kunićevih autorskih epigrama. Dvadeset i jedan zapisan je dvaput u istoj ili drugim skupinama, a jedan epigram ponovljen je u ne posve identičnom obliku.

Satyrica. Radeljina numeracija epigrama teče od 1 do 1472, no kada se isprave njegove omaške (dva epigrama u nizu nose broj 466, a dva broj 1311; izostavljen je broj 1404) i dosljedno provede numeriranje svakog teksta (pod brojevima 709 i 1331 zapisao je po dvije varijacije, a epigramima prvotno označenima brojkama 711, 775, 791 i 799 precrtao je broj jer su *bis scripta*), dobije se konačan broj od 1479 epigrama. Među njima je Sat. 675 prijevod ezopovske basne, pa je originalnih Kunićevih sastava jedan manje, 1478. Od toga ih je 48 napisano dvaput u posve jednakom, te još osam u približno jednaku obliku.

Sepulcralia et Lugubria. Epigrami su numerirani 1-71, no pod brojem 24 bile su dvije varijacije, a jedan epigram, prvotno br. 27, ostavljen je bez broja kad je uočeno da je *bis scriptum*; stoga treba provesti numeraciju od 1 do 73. Pet je epigrama napisano dvaput u posve jednakom, te još jedan u približno jednaku obliku.

Ludicra. Radeljina numeracija epigrama od 1 do 238 ispravljena je na 1-239 zbog dva epigrama koja u njegovu prijevodu greškom nose broj 214. Broj je *bis scripta*, pravih i približnih, sedam, odnosno tri.

Liber carminum ad Lyda. Radelja je numerirao epigrame 1-635, no napravio je dvije omaške, ne dajući ni jednom epigramu brojeve 529 i 611, te preskočivši sa 631 na 634. Ako se k tome uključi i Kunićev samoprijevod epigrama 420 na talijanski, dobije se na kraju broj od 632 obrojčene pjesme. Od toga je pet epigrama prepisano dvaput.

Varia. Rukopisna numeracija za ovu skupinu teče do broja 359, a kad se uzme u obzir da dvije pjesme zaredom nose broj 41, a dvije 105, te da kod Radelje nije obrojčena pjesma G. Golta koju je Kunić prepjevao, dolazi se do broja od ukupno 362 pjesme. Uz prepjev Golta (Var. 90) još je jedan epigram zapravo prepjev s talijanskoga (Var. 96, fragment prepjeva Zantottijeva soneta), dok su dva epigrama identificirana kao prepjevi grčkih stihova (Var. 7 Anakreonove ode liri, a Var. 219 Getina epigrama iz Grčke antologije). Tako je Kunićevih autorskih epigrama 357. Dvanaest sastavaka iz ove skupine naći će se prepisani i na drugom mjestu u jednakom, te još jedan u ponešto izmijenjenu obliku.

Pjesama koje treba uključiti u numeraciju ima ukupno 3624, čemu treba pridodati uvodni epigram »Ad lectorem« da se dobije broj 3625. Dvaput napisanih epigrama koji su posve jednaki je 110 (odnosno 55 parova), a onih s manjim razlikama 14 (7 parova). Kad se od ukupnog zbroja oduzme 55 udvojenih epigrama, dobije se broj od 3570 pjesama. Oduzmu li se zatim pjesme drugih autora (tri: Enc. 138 i 140, Var. 91) i talijanski stihovi koji su naknadni prijevod Kunićevih epigrama (dva: Enc. 43 i Lyd. 421), dobije se broj od 3565 epigrama u Radeljinu prijepisu.

Naposljetku, želi li se znati koliko je točno Kunićevih originalnih epigrama, treba oduzeti i one koji su prepjevi s grčkoga (pet: Vot. 19, Mor. 219, Sat. 675 te Var. 7 i 219) te prepjeve s talijanskoga (tri: Sac. 53, Var. 90 i 96), čime se dolazi do sume od ukupno 3557 originalnih Kunićevih epigrama.

Za ukupan broj stihova treba od ukupnog broja redaka (20776) prvo oduzeti broj stihova u onim pjesmama koje ili nisu Kunićeve ili nisu autorske Kunićeve, čime se dobije iznos od 20690 stihova. Ako se od tog oduzme još 280 stihova, koliko ih ima u onih 55 identičnih *bis scripta*, dobije se broj od 20410 stihova u Kunićevim autorskim epigramima prema Radeljinu prijepisu AMB 1156.

*

Podjela epigrama na skupine pokazuje da su Kunića u ovoj književnoj vrsti zaokupljale brojne i raznolike teme. Mnoge osobe koje se pojavljuju u pjesmama poznate su ličnosti iz rimskoga kulturnog života, a mnogi događaji pružaju mogućnost da se pjesme datira. Također, na odabranim primjerima može se istražiti kakav je odnos epigrama prema žanrovskoj tradiciji u koju se upisuju. Na tekstualnoj pak razini zanimljivo je pitanje kako su pjesme dane u Radeljinu i drugim prijepisima i u tiskanim izdanjima, te kako problemi koji potječu iz rukopisne predaje mogu utjecati na interpretaciju pjesama.

Tim ću se pitanjima pozabaviti u nastavku. Skupine *Satyrica* i *Ludicra*, čije se pjesme zbog tematske bliskosti promatraju zajedno kao Kunićevi skoptički epigrami, brojnošću govore o osobitoj pjesnikovoj sklonosti prema toj epigramatskoj podvrsti, i zbog toga zaslužuju veću pozornost.

SACRA

Već iz podjele epigrama na skupine vidljivo je da su Kunića u ovoj književnoj vrsti zaokupljale brojne i raznolike teme. Mnoge osobe koje se pojavljuju u pjesmama poznate su ličnosti iz rimskoga kulturnog života, a mnogi događaji o kojima govori pružaju mogućnost da se pjesme datira. Također, na odabranim primjerima može se istražiti kakav je odnos epigrama prema žanrovskoj tradiciji u koju se upisuju. Na tekstualnoj pak razini zanimljivo je pitanje kako su pjesme dane u Radeljinu i drugim prijepisima i u tiskanim izdanjima, a posebno kako problemi koji potječu iz rukopisne predaje mogu utjecati na interpretaciju pjesama.

Skupine *Satyrica* i *Ludicra*, čije se pjesme zbog tematske bliskosti promatraju zajedno kao Kunićevi skoptički epigrami, svojom brojnošću govore o osobitoj pjesnikovoj sklonosti prema toj epigramatskoj podvrsti, i zbog toga zaslužuju veću pozornost.

Radelja je u ciklus nabožne poezije, koji stoji na početku Kunićeva epigramatskog opusa, uvrstio 75 pjesama. 49 ih je, dakle gotovo trećinu, odabrao za istoimenu skupinu u izdanju iz 1827.³ Izdanje iz Parme, koje mu je prethodilo, nije posvetilo poseban odjeljak religioznim Kunićevim pjesmama, već su samo tri tiskane u skupini *Varia*. No autograf svjedoči da je i sam Kunić, kada je nastojao dovesti u određeni red svoju manju poeziju, epigramima vjerskoga nadahnuća dodijelio prvo mjesto: u sveščićima uvezanima u AMB 594 (594/II), početni, koji nosi broj 1, sadrži 104 pjesme, a nabožne su 1-32 (28 u elegijskom distihu i 4 pjesme u hendekasilabima).⁴ Tijekom priređivanja teksta upravo je Volan-

³ Uz tih 49 epigrama u *Sacra*, još je jedan otisnut među *Encomiastica*, a tri epigrama, koja se u prijepisu nalaze ponovljena u skupini *Votiva*, objavljena su i 1827. među *Votiva*. V. *Raymundi Cunichii Ragusini epigrammata nunc primum in lucem edita*. Dubrovnik: Typis Antonii Martecchini, 1827. Uz tri pjesme tiskane u *Parmi*, netiskanih nabožnih epigrama ostaje dakle 19.

⁴ Isključivo nabožne epigrame sadrži i rkp. AMB 990, s natpisom na omotu »*Sacra*«, koji čine autografski listići o kojima međutim ne znamo je li ih okupio sam autor ili koji kasniji priređivač. Četiri epigrama na prva četiri listića nose

tić, na tragu takva Kunićeva rasporeda te na tragu oznaka u prijeviseu AMB 594/III, prvi oblikovao zaseban ciklus Sacra, što je Radelja od njega preuzeo. I iz rasporeda epigrama se također vidi u kolikoj je mjeri Radelja slijedio Volantićev rad: nepodudarnosti između njegova i Volantićevih prijevisea u broju i redosljedu bilo je u samo nekoliko sastavaka, a one potječu iz različita pristupa dvojice priređivača razmještanju epigrama u skupine, u čemu se Radelja k tomu i prilično kolebao. U konačnici raspored epigrama u ciklusu Sacra u Radeljinu AMB 1156 izgleda ovako:

- epigrami (o) Djetetu Isusu (1-9)
- epigrami upućeni Judi izdajniku (10-12)
- epigrami koji tematiziraju Isusovu smrt (13-19)
- epigrami o Euharistiji (20, 21)
- epigrami o Srcu Isusovu (22-25)
- epigrami posvećeni Blaženoj Djevici Mariji (26-44)
- epigrami o svecima (46-63)
- epigrami s prizorima iz Starog zavjeta (64, 65)
- epigram o samostanu redovnica (66)
- epigram o knjizi Evandjelja (67)
- epigrami o umjetničkim slikama s biblijskim prizorima (68, 70-72)
- epigram o Pepelnici (69)
- epigram o Bogu kao prvom uzroku stvari (73)
- epigram o Božjoj svemoći (74)
- epigram o potrebi molitve (75).

Među tim je epigramima i jedan o mladom isusovačkom uzoru Gonzagi (Sac. 53). Pojavljuje se u šest rukopisa koji su nam na raspolaganju: na listiću u AMB 990 (autorov čistopis), u AMB 594/II (autograf, 1,27), u prijeviseu 594/III (br. 553), kod Volantića u dvama prijeviseima u AMB 594/I (br. 36, f. 64v, i br. 52 u čistopisu, f. 32r), te na koncu u AMB 1156 – u svima s istovjetnim tekstom i bez popratnih bilježaka do one koju je prvo ostavio Krša uz broj epigrama u autografu 594/II: »Hanc, credo, esse versionem Ital.ⁱ Epigr.^{is} P. Quirici Rossii, Soc. J., quod incipit: 'Presso del Mincio a le fiorite sponde'«. Istu je bilješku, ali na latinskome, unio Radelja uz epigram u svom prijeviseu, te se uza nj nalazi i

redne brojeve 1-4, a odgovaraju, istim redosljedom, epigramima 1-4 u AMB 594/II,1. Religioznih epigrama ima i u autografu AMB 998.

umetnuti listić na kojem Krša ispisuje stihove pod natpisom »Sopra S. Luigi Gonzaga madrigale del P. Quirico Rossi della Comp. di Gesù«. Iako je dakle Radelji i Krši bilo poznato da je riječ o prepjevu s talijanskoga, epigram je uvršten u tiskano izdanje 1827. bez ikakve naznake o podrijetlu, dobivši mjesto u nizu među originalnim Kunićevim epigramima, onako kako je stajao i u pjesnikovim autografima.

Takvim je međutim postupkom priređivač izdanja iz 1827. prouzročio da Maixner, koji se služio jedino tim izvorom Kunićeva epigramatskog stvaralaštva, interpretira rečeni prepjev kao autorski epigram: navodi ga kao jedan od primjera u kojima pjesnik uspješno spaja »bogoljubni sadržaj s frazeologijom, s predstavama, pače s duhom staroklasičkih literatura«, osobito ističući personificiranu pojavu Kupidona, i po svim karakteristikama pjesmu smatra takvom da bi »mutatis mutandis, mogla stati u svakoj sbirci anakreontičkih pjesama; vidi se iz svakoga reda a naročito iz svršetka neki šaljivi humor, kakov se u takvih pjesmaha Anakreontovih i pjesnika grčke antologije često opaža«.⁵

Opisavši ukratko tematiku i ton pjesama, Maixner je pozornost posvetio frazeologiji iz koje, kao i iz dikcije i kompozicije, »provi-ruje [...] klasički obrazovan pjesnik«: perifrazama, antonomazijama i atributima iz antičkog imaginarija koji se pridijevaju svetim osobama kršćanske vjere (poput »Orci terror« Djevice Mariji) i stilizaciji koja ga neodoljivo podsjeća na, primjerice, Vergilijevu i Tibulovu.⁶ Stoga na koncu zaključuje da mnoge Kunićeve religiozne pjesme odaju »dvostruku narav: bogoljubni predmet u formi udešenoj po pjesmaha starih literatura i to kompozicijom grčkih epigramatika a jezikom dotjeranim u dikciji i frazeologiji po uzoru latinskih pjesnika naročito Vergilija, Horacija i Catulla«.⁷

⁵ Usp. F. Maixner, »Život i rad Rajmunda Kunića«, *Rad JAZU* 96 (1889), str. 140.

⁶ *Isto*, str. 139-140. Zasmatalo je to još prvom Kunićevu ozbiljnijem kritičaru, Niccolòu Tommaseu: »[...] ma che in soggetti sacri adoperi modi profani, e paragoni il Gonzaga ad Ulisse, non può non parere strano«; N. Tommaseo, *Dizionario estetico*. Firenze: Successori Le Monnier, 1867, st. 291. Slavica Stojan smatra da Tommaseo, kao »čovjek novoga vremena«, kako ga naziva, »nije razumijevao bit poetike Arkađana i da mu njezina višeslojnost, učenost i svojevrсна šifriranost nije bila transparentna«; S. Stojan, »Rajmund Kunić u talijanskoj književnoj kritici 19. stoljeća«, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), str. 230.

⁷ F. Maixner, *nav. dj.*, str. 141.

Riječ je, dakako, o kvalifikaciji koja bi se mogla primijeniti na velik dio novolatinskoga religioznog pjesništva, budući da trajna fasciniranost klasicima antičke književnosti, njegovana humanističkim retoričkim i poetičkim obrazovanjem, nije uzimala pred nabožnim sadržajima, nego im je naprotiv pružala više ili manje prikladno okrilje. Tako je, primjerice, R. Wallerstein okarakterizirala epigrame Richarda Crashawa (o. 1613-1649) na sličan način, kazavši kako »ukratko, prevode Bibliju na jezik Ovidija«.⁸

Njezina studija o latinskom pjesništvu R. Crashawa, kao i radovi o latinskom religioznom epigramu koji se na nju nadovezuju, mogu poslužiti kao poticajna literatura za prikaz Kunićevih Sacra, osobito s obzirom na njihovu retoričku komponentu. Govoreći naime u nastavku o formalnim postupcima u religioznim epigramima R. Crashawa, koje je pripisala utjecaju isusovačkih škola i kasnijih pjesnika, Wallerstein je kao one koji se češće javljaju istaknula ponavljanja, dramatizaciju putem pitanja i odgovora ili dijaloga i apostrofe, te snažne kontraste i paradokse. Takvi se postupci mogu uočiti i u Kunićevim stihovima, osobito onima posvećenima Djetetu Isusu, kao što je epigram Sac. 4, u kojem dva kratka anaforam naglašena pitanja u prvome stihu već sadrže pojmovne opreke (*stramen : stella; substat : superstat*), a razrješuju se odgovorom koji izriče jednu od temeljnih, iako paradoksalnih istina katoličke vjere:

Puer Jesus Deus et homo

Cur Puero substat stramen? Cur stella superstat?

Esse hominem ut pariter noveris, atque Deum.

Blizak je primjer i epigram Sac. 1, s fingiranim dijalogom između kazivača i Djeteta, u kojem se pobožna pouka o darivanju svega sebe Bogu naglašuje zaključnom antitezom »nec meus esse [...] sed tuus incipio«. Opreka je u temelju kompozicije i poente niza epigrama: na primjer, Sac. 8, u kojem trojica kraljeva postaju slugama Kristovim, Sac. 16, s naturalističkim opisom Kristova izmučena tijela, gdje se suprotstavljaju čovjek grešnik (*sons*) i

⁸ V. R. C. Wallerstein, »School-work: The Latin Epigram and the Pattern of the Rhetorics«, u: *Richard Crashaw: A Study in Style and Poetic Development*. Madison, WI: University of Wisconsin, 1935, str. 60.

nevini koji trpi (*insons*), Sac. 49 o mučeništvu svete Agneze, koja stoji »prope saxeæ« dok je obilazi plamen, 60. epigram, upućen Franji Ksaverskom, gdje se pritisnutima mrakom predočuju krajevi u koje će prvi isusovački misionar donijeti svjetlo vjere, Sac. 62, u kojem se apostrofira Rim, koji je nekoć narodima donosio propast a sad im pruža život i spasenje, ili, naglašeno retorički izveden Sac. 47, »Maria Magdalene de se ipsa«, u potpunosti izgrađen na sintaktičkim paralelizmima i opreci između svetičina fizičkog lika nekad i sad i između negdašnjih svjetovnih požuda i sadašnje usmjerenosti prema nebu:

Picta genas, ferro vibratos compta capillos,
Et laxos auro conspicienda sinus,
Deceptis vanæ captisque cupidine formæ
Magdala, quod nollem, terrigenis placui.
Nunc pallens, atra macie consumpta, solutam
Hirta comam, laceris vestibus horridula,
Vix parva eximie servans vestigia formæ,
(Quod lætor) magnis cœlitibus placeo.

Posve opravdano, govoreći o epigramima koji se bave svecima kakvima pripada i ovaj o obraćenici iz Magdale, M. Belić tvrdi da je Kunić u njima prvenstveno odgajatelj odnosno da su ti stihovi zapravo »poticaji mladim ljudima nek vrše njima odgovarajuće kreposti«. ⁹ Pobožna i moralna pouka temeljna je sastavnica glavnine Kunićevih *Sacra*, a opisana retorička elaboracija u službi je isticanja onoga na što ta pouka prvenstveno želi upozoriti: suprotnosti između dva svijeta i dva sustava vrijednosti, jasno prezentirana u epigramu o Magdaleni i u brojnim drugim sastavcima. Ponovno se ovdje može primijeniti ono što Wallerstein zaključuje o takvu razvoju isusovačke poezije:

The themes of Crashaw and of the Jesuits deal wholly with religious story, and it is perhaps for this reason, as well as by the mere process of stylization, that they use paradox so frequently; for to them life is a constant paradox between the forms of things and their allegorized meaning, the objects of this world being one extended

⁹ M. Belić, »Teološki motivi u Kunićevom epigramskom ciklusu *Sacra*«, *Analitički Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), str. 140.

allegory of the spiritual world; or between the values and ways of life of this world as the man of the world reads and lives it, on the one side, and on the other, the values of the spirit.¹⁰

Nastavljajući se na njezina zapažanja, L. Bradner u svojoj povijesti engleskoga neolatinističkog pjesništva uočava kako je temeljni paradoks koji stoji u pozadini nabožne poezije zapravo u tome što je »svemoguć Bog poslao svojega Sina da podnese trpljenje i zemaljski poraz kako bi otkupio čovjeka«.¹¹ I taj je paradoks, kao što je već navedeno, jedan od motiva u Kunićevim epigramima, ponovno, kao u Sac. 15, retorički oblikovan pomoću anafora, apostrofa, opetovanih usklika i pitanja:

Ten', mea vita, istos pro me perferre labores!
Tene meum tali cæde piare nefas!
Nec mihi adhuc sancto mœrent præcordia luctu?
Nec mihi adhuc sancto fervet amore sinus?

Sac. 14 oblikovan je pomoću emotivno snažnog pitanja na koje govornik odgovara paradoksalno osuđujući sebe sama:

Ista quis infixit sævus tibi vulnera? Parce,
Parce loqui. Nosco jam satis auctor opus.

Radi dramatizacije i buđenja čitateljeva emocionalnog odgovora pjesnik se spomenutim retoričkim figurama služio i, primjerice, u epigramima u kojima se obraća Judi Iškariotskom (Sac. 10-12) ili fiktivnim adresatima koje opominje o važnosti Euharistije (Sac. 21) i Pepelnice (Sac. 69), ili pak u epigramu 33, meditaciji na klasičnu kršćansku temu »Stabat mater«, s 18 stihova ujedno najdužoj pjesmi u ovom ciklusu, u kojoj daje potresan opis Marijine unutarnje boli, suprotstavljajući patnju snazi koju vidi na njezinu licu (»Stabat, nec gemitus audita est fundere tristes / Nec visa est molles fundere lacrimulas / Quippe dolor penitus gliscebatur pectore in imo«).¹²

¹⁰ R. Wallerstein, *nav. dj.*, str. 61.

¹¹ L. Bradner, *Musae Anglicanae: A History of Anglo-Latin Poetry 1500-1925*. New York: Modern Language Association of America – London: Oxford University Press, 1940, str. 92.

¹² Epigram je opskrbljen motom koji zorno sažima paradoks o kojem je u pjesmi riječ, no nema dokaza da ga je zapisao sam Kunić: ne nalazi se njegovom ru-

Na koncu, u posebnu se podskupinu među Kunićevim Sacra – kako ih je okupio Radelja u AMB 1156 – mogu izdvojiti ekfrazistički epigrami, kojima se opisuje umjetničko djelo (6, 25, 68, 70-72). Bilo je već govora o tome kako je ta vrsta stihovanog opisa, naslijeđena iz grčke književne tradicije – jednako kao i emblem koji se javlja u renesansi – bila jedna od čestih vježbi kojima su isusovački nastavnici obučavali svoje učenike u slaganju stihoa. No budući da su neki od njih istodobno pohvale imenovanim umjetnicima, poput Batonija i Mengsa, Guida i Bianconija, ne čudi što priređivači razmišljaju o njihovu premještanju u ciklus enkomijastičkih epigrama. Tu ne ulazi Sac. 6, epigram koji kompozicijom imitira one grčke stvarne natpise i literarne epigrame u kojima se sve informacije o grobu ili kakvu kipu doznaju iz zamišljenog razgovora između prolaznika i drugog govornika (što je ovdje slučaj) ili pak personificirane nadgrobne ploče, odnosno statue same. Natpis mu je dao sam autor (»In imaginem Pueri Jesu, cor inflammatum in pectore, catenam in manibus gestantis«),¹³ koji kroz dijalog precizno opisuje sliku i tumači njezinu simbolič-

kom pisan u autografima AMB 998 ni AMB 594/II (1,17). Najstariji rukopis u kojem ga se zatječe je prijepis stigao od Cancellierija (treći dio AMB 119, str. 542-543), gdje stoji u zagradi uz natpis »De B. M. Virgine juxta crucem«, u obliku »stantem lego, flentem non lego: Aug«. U autografu 594/II pridodan je iznad prvoga stiha rukom Antuna Krše, kao: »Stantem lego, flentem non lego. S. Aug^{us}« (slično i u njegovu kasnijem prijepisu iz 1823). Volantić ga nema u »pripremljenoj« kopiji u AMB 594/I (u kojoj je prikupljao epigrame iz autografa i AMB 594/III), gdje je epigramu natpis »De Virgine juxta Jesu crucem«, ali se pojavljuje u njegovu čistopisu u istom kodeksu (u obliku »Stantem lego, flentem non lego. S. August.« i s natpisom »Stabat juxta crucem Mater ejus«). Vjerojatno iz toga predloška moto je uz epigram preuzeo Radelja, a iz njegova AMB 1156 ušao je u tom obliku ne samo u izdanje objavljeno kod Martecchinija 1827. nego i u antologijski izbor Kunićevih stihova za izdanje *Hrvatski latiniisti II* u biblioteci Pet stoljeća hrvatske književnosti; usp. str. 514. i 515. Autor citirane izreke međutim nije sveti Augustin, već sveti Ambrozije, u govoru *De obitu Valentiniani consolatio*, 39; v. npr. *Sancti Ambrosii Mediolanensis episcopi opera omnia*, sv. II, dio 1. (*Patrologiae cursus completus*, sv. XVI). Parisiis: excudebat Vrayet, 1845, st. 1371. Navod se, zanimljivo je, javlja i kao bilješka uz jedan stih devete Džamanjićeve elegije u *Elegiarum monobiblos*, naslovljene »Ad Virginem stantem juxta Jesu crucem«, pa je tiskan u izdanju *Bernardi Zamagnae Navis aëria et Elegiarum monobiblos* u Rimu 1768. (str. 123) i u Appendinijevu *De vita et scriptis Bernardi Zamagnae patricii Rhacusini commentariolum [...] Accedunt ejusdem Zamagnae carmina* u Zadru 1820. (str. 191), s ispravnom atribucijom Ambroziju.

¹³ U Kunićevu autografu AMB 594/II (1,13). U Volantića i Radelje »In imaginem Pueri Jesu, cor inflammatum in pectore, catenam in manibus gerentis«.

ku poruku, približavajući pjesmu donekle trećem, opisnom dijelu emblematske strukture:¹⁴

- A. Quis Puer hic? B. Jesus. A. Quid flamma in pectore gliscens?
 B. Ardet inextincto plenus amore sinum.
 A. Cur dextram tendit? Blandis quid poscit ocellis?
 B. Corda sibi turba vult ab amante dari.
 A. Illa catena sibi quid vult? B. Parat aurea cordi
 Vincula, non ulla dissoluenda die.

Ukupnu je ocjenu Kunićevih nabožnih epigrama iz teološkog vidika nastojao dati M. Belić. Tražeći i tumačeći teološke motive u Kunićevoj skupini Sacra na korpusu tiskanih u dubrovačkom izdanju (posebice ih, što je zanimljivo, pronalazi u Sac. 73 – onom koji je Volantić svrstao među Moralia – izdvajajući dvije teme: »čovjekovu neosjetljivost za pitanje o Bogu« i »uzlaz do Boga umovanjem«), Belić je na više mjesta pomalo razočarano ustvrdio kako pjesnik »ne zalazi u teološke finese«, »ne donosi dubljih misli«, izostavlja teološka razmišljanja.¹⁵ Njegov zaključak kao i neke osnovne osobine Kunićevih nabožnih epigrama koje se ovdje nastojalo ilustrirati navode na mišljenje da je Kunić u mnogim epigramima ove skupine kudikamo više brusio svoj pjesnički dar i prakticirao retoričku, osobito stilističku vještinu (ne izostavljajući ipak moralnu poruku ili opomenu na dublju pobožnost), no što bi ga zanimalo promišljanje o teološkim motivima koje je radije iznosio kao gotove istine. Ne može se znati u kojem su razdoblju njegova života nastajali pojedini epigrami,¹⁶ no može

¹⁴ Pišući o odnosu epigrama i emblema u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću, D. Russell spominje i okolnosti u kojima stihovani ili prozni tekst nije nužno služio da objasni vezu između slike i natpisa koja inače ne bi bila lako uočljiva: emblemi su često bili objavljivani i u zbirkama bez pripadajućih ilustracija već od same svoje pojave, a kasnije je »tekst težio tomu da zamijeni sliku, koja je postupno postajala samo polazišna točka za retorički razvoj teme, kao što je često bilo u isusovačkim propovijedima tijekom prve dvije trećine sedamnaestog stoljeća«; D. Russell, »The genres of epigram and emblem«, u: *The Cambridge History of Literary Criticism*, sv. 3, *The Renaissance*, H. B. Nisbet, C. Rawson (ur.). Cambridge [etc.]: Cambridge University Press, 2006, str. 278-283, citat sa str. 281.

¹⁵ M. Belić, *nav. dj.*, str. 135-142; citati na str. 135. i 139.

¹⁶ Samo se rijetkima, onima koji govore o suvremeniciima, mogu dati okvirne vremenske granice: Klement XIII. (Sac. 38) papa je od 1758. do 1769, a Pio VI. (Sac. 63) od 1775. do 1799. Pompeo Batoni (Sac. 25 i 70) živio je do 1787, Raphael Mengs (Sac. 71) do 1779.

ih se pripisati onom »posvećenom radu« na koji upozorava J. Doelman pišući o nabožnom epigramu u Engleskoj u prvoj polovini sedamnaestog stoljeća:

While published epigrams were often defended as the consolatory fruit of otium, it is clear that the original composition of religious epigrams in fact often stemmed from negotium, that is, dutiful labor. They were composed as part of some regular, often daily, exercise—either a self-imposed exercise, or one that was prescribed as part of educational or religious duties.¹⁷

Kunić je i po vlastitoj isusovačkoj naobrazbi i po kasnijem njezinu prenošenju drugima sigurno pripadao među one pjesnike koji su se sastavljanju epigrama posvećivali kao predanom radu; o tome, u konačnici, vrlo rječito govori i impresivan broj epigrama koji je ostavio iza sebe.

¹⁷ J. Doelman, »The Religious Epigram in Early Stuart England«, *Christianity and Literature* 54.4 (2005), str. 515.

VOTIVA

Radelja je u svojem prijepisu AMB 1156 dvadeset i dva epigrama okupio pod tematskom odrednicom zavjetnih. Prema marginalnim bilješkama o »ponenda« (koje u nekim slučajevima potječu od njega, no u većem broju od Krše), među Votiva bi bolje nego u ostale skupine pristajali i Sac. 38, u kojem se Blaženoj Djevici Mariji zahvaljuje za zdravlje pape Klementa XIII, te Sac. 64, sa starozavjetnim motivom i strukturom antičkog epigrama u kojem darovatelj božanstvu poklanja neki predmet (ovdje David stavlja pred Boga mač kojim je odsjekao Golijatovu glavu); iz *Encomiastica* br. 67, u kojem izumitelj kolovrata posvećuje svoj izum tadašnjem papi Piju VI, i 345, o spomeniku istom papi; iz *Varia* epigram 219, koji je prijevod s grčkoga, 229, u kojem se prolazniku usmjeruje pozornost na oružje koje je Eneja darovao Marsu, te 320, s Dafnisom koji plodove svoga rada ostavlja potomstvu.

Spomenuti epigrami ne nalaze se ipak među zavjetnima u izdanju što ga je Radelja pripremio za tisak. On je 1827. objavio devetnaest epigrama pod naslovom *Votiva*. Svi su i u rukopisnoj skupini *Votiva*, a nedostaju tri: epigram br. 21, u kojem se moli za ozdravljenje Violante Pizzelli, nedvojbeno nije dao tiskati zato što je već bio objavljen u parmskom izdanju; br. 19, zavjet Veneri, možda je izostavio jer je Krša, redigirajući prijepis, primijetio da je riječ o prijevodu s grčkoga, a ne o izvornome Kunićevu epigramu; treći je netiskani br. 2, upućen Cereri (sa šesnaest stihova ujedno najduži epigram u skupini).

Kršina primjedba »Non est Cunichii. Vide inter *Votiva* in *Anthol. Graec.*« uza spomenuti epigram Veneri, koji se doista nalazi u tiskanom izdanju Kunićevih prepjeva epigrama iz Grčke antologije,¹⁸ upozorava na jedno od prvih i temeljnih pitanja u pristupu Kunićevu epigramatskom opusu kakav nam je prezenti-

¹⁸ *Raymundi Cunichii e Societate Jesu Anthologica sive epigrammata Anthologiae Graecorum selecta Latinis versibus reddita et animadversionibus illustrata*. Rim: Typis Michaelis Angeli Barbiellini, 1771, str. 99.

ran bilo kroz Radeljin bilo kroz ostale prijepise i autografe: koliko je epigrama, i koji su, koje danas ubrajamo u autorske, a zapravo su tek Kunićevi prepjevi s grčkoga? To će pitanje zahtijevati obuhvatniji i temeljit pristup u budućim istraživanjima.

Za sada, zahvaljujući Radeljinim i Kršinim obavijestima u natpisima ili marginalijama, znamo da su epigrami koji su prijevodi s grčkoga (ne nužno grčkih epigrama) *Vot.* 19, *Mor.* 219, *Sat.* 675, te *Var.* 7 i 219, a Camillo Garulli, autor spominjanog prijepisa Kunićeve poezije (Biblioteca della Pontificia Università Gregoriana, RIS 808 V 120), donio je pet epigrama pod natpisom »Epigrammata e poetis Graecis latine versa«, konstatirajući da se ne nalaze u izdanju iz 1771. Za jedan, kojeg u Radelje nema, sa sigurnošću se može ustvrditi da je prijevod s grčkoga,¹⁹ no kod ostala četiri (svi su uvršteni u Radeljin prijepis, kao *Vot.* 3, 11, 18 te *Var.* 92) nije riječ o pravim prijevodima; za dva se od njih ipak može reći da je pjesnik u epigramima iz Grčke antologije imao polazište na kojem je, u svojevrsnoj poetskoj vježbi, izgradio vlastiti tekst (*Vot.* 3 : AP 6.164 i *Vot.* 18 : AP 6.158).²⁰ To je odmah uočio Maixner, koji u većini Kunićevih zavjetnih epigrama vidi pjesme »u svem i sadržajem i oblikom udešene po isto vrstnih pjesmah grčke antologije (ἀναθηματικά)«, »vrlo uspjele imitacije«, koje se razlikuju »od grčkih pjesama gotovo samo svojim alegorisanjem« i u kojima je Kunić uspio »tako sretno oponašati pravi duh, karakter i cijeli epigramatički način grčkih votivnih pjesama antologije, da nam se gotovo ni ne čini, da čitamo moderna pjesnika, nego da nam se one mal ne prikazuju kao *prievedi* grčkih originala«.²¹

Originalni grčki zavjetni epigrami, koje spominje Maixner, po-tječu od jednog od prvih tipova stvarnih natpisa (uz nadgrobne): onih koji su pratili zavjetne darove kad ih se prinosilo božanstvu uz zavjet ili molbu, ili predmete koje se poklanjalo prijateljima. Stoga je kasnije za mnoge od njih koji se nalaze u Grčkoj antologiji teško razlikovati jesu li prvotni fiksirani natpisi ili su fiktivni zavjetni epigrami.²² M. Lausberg, proučavajući razvoj grčkog epigrama kroz stoljeća, zavjetni epigram objašnjava kao oblik u kojem osoba preporučuje sebe i svoj dar božanstvu, tražeći zauzvrat

¹⁹ V. o tome i bilj. 128 u odjeljku »Ostali rukopisi izvan Hrvatske«, str. 125.

²⁰ No navedenim je epigramima Kunić ostavio i vjeran prijevod; v. *Anthologica sive epigrammata Anthologiae Graecorum selecta*, str. 96, odnosno 99.

²¹ F. Maixner, *nav. dj.*, str. 141.

²² V. H. Beckby, »Vorwort zu Buch VI«, u: *Anthologia Graeca*, sv. 1, str. 424.

ispunjenje kakve molbe i želje, a obećavajući bogu da će ga sa svoje strane proslaviti među ljudima. Po slijedu izlaganja zavjetnom je epigramu stoga najčešća osnovna struktura dvodijelna: na početku zavjetovatelj izjavljuje tko je, te komu i što prinosi u zavjet i koji je uzrok ili svrha njegova zavjeta, a u drugome iznosi molbu i što očekuje od božanstva kao protuuslugu. Kako se epigram, prelazeći u književni kontekst, sve više stilizira, moguć je i obrnut slijed izlaganja ili pak izostavljanje zavjetne formule a ostajanje pri zazivu božanstva i molbi, te je obilnija upotreba figura.²³

Među Kunićevim se zavjetnim epigramima jasno mogu odijeliti oni s kršćanskom tematikom od drugih koji po likovima koje uvode i svijetu koji prikazuju posve oponašaju grčke izvornike,²⁴ no i kod epigrama prve skupine razvidno je koju tradiciju pjesnik baštini. Pokazat će se to na primjeru epigrama Vot. 1, »Perelai votum pro Pio Sexto Pontifice Maximo«, zanimljiva s aspekta spomenute strukture:

Aureolum hunc Petri collem super, hanc locat aram,
Heic niveas pascit qui, Perelaus, oves;
Inscribitque aræ lætus, quæ nulla vetustas
Deleat, hæc pulchris carmina pauca notis:
Salvo, Petre, Pio dicat hanc Perelaus, et orat,
Cultorem serves ut, bone Dive, tuum;
Pro quo, sit longum ut sospes, florensque vigensque,
Ipse suum pastor devovet ecce caput.

Kazivač govori o sebi kao onome koji podiže žrtvenik,²⁵ zavjetuje svetom Petru, prvom Kristovu namjesniku, a predstavlja se

²³ Više u: M. Lausberg, *Das Einzeldistichon. Studien zum antiken Epigramm*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1982, str. 171-176.

²⁴ O dvije vrste votivnih govorio je i Maixner, na temelju podjele formalno naznačene u izdanju iz 1827. rasporedom epigrama. Dok su u Radeljinu prijepisu AMB 1156 votivni epigrami dviju inspiracija još uvijek međusobno pomiješani, u redoslijedu koji je taj priređivač pripremio za tiskano izdanje uočava se obrazac vrlo sličan onomu koji je slijedio u ciklusu *Encomiastica* (o čemu više u odjeljku o toj skupini): na prvome je mjestu epigram o jednom Dubrovčaninu, zatim molitve za pape i zavjeti Blaženoj Djevici, nakon njih pjesme koje imitiraju grčku tradiciju, te na kraju dvije molbe za sina i kćer Marije Pizzelli. Interpretaciju i prijevod zavjetne skupine nudi recentan rad: J. Mrnjavac, »Utjecaj grčkog votivnog epigrama na ciklus 'Votiva' Rajmunda Kunića«, *Latina et Graeca* n. s. 19 (2011), str. 69-105.

²⁵ Mjesto na kojem se to odvija, »super hunc Aureolum Petri collem«, mogao bi biti Montorio, brežuljak na Janikulu na kojem se nalazi crkva sv. Petra (Sanc-

kao »Perelaus« – što je Kunićevo arkadsko ime – i identificira s pastirom. Pastir je jedna od zastupljenijih kategorija zavjetovatelja u Antologiji, no ovdje je upotrijebljena metafora, jer je on onaj pastir koji »pascit niveas oves«, to jest učitelj isusovačkih novaka. Kad u drugome dijelu želi reći što je njegova molba, on citira natpis koji zamišljamo urezan »pulchris notis« u žrtvenik, prizivajući tako u svijest izvorni postanak književne vrste. Zatim ponavlja svoj identitet i još jednom zaziva adresata te iznosi svrhu zavjeta, molitvu za tadašnjega papu Pija VI, za kojega bi bio spreman prinijeti i vlastiti život.

Posve je strukturalno providan i epigram »Deiparæ Virgini poetæ votum« (Vot. 20): u prvome stihu »Perelaus« apostrofira Djevicu i posvećuje joj pisaljku kojom običava ispisivati hvale u njezinu čast, a zatim moli da po njezinoj pomoći tim pjesmama ne naškode ni tijek vremena ni prigovori zavidne svjetine.²⁶ U još jednom epigramu pjesnik ostavlja svoj potpis, fingirajući pogibeljnu situaciju u kojoj se našao u vrtu vile Floridiane prepavši se životinjskih rogova: za spas »Cunichius« zahvaljuje Djevici koju se ondje inače časti, posvećujući joj zavjetnu pločicu (Vot. 17). Na sličan način brodolomac u njegovoj adaptaciji (Vot. 3) morskim bogovima poklanja sliku, za razliku od onoga u pjesmi AP 6.164, iz koje proishodi, a koji prinosi vlas kao jedino što mu je ostalo nakon nesreće. Česte su u Kunića molbe ili zahvale za ozdravljenje (pape Klementa XIII, Vot. 10; R. Boškovića, Vot. 13; Pietra i Violante Pizzelli, Vot. 8, 9 i 21), a u epigramima tješnje oslonjenima na grčke modele pred bogove se stavljaju očekivanja iz svakodnevnog života poljodjelaca i pastira. Datirati se mogu samo rijetki među sastavcima iz prve skupine, i to tek približno: epigram o Boškoviću nastao je do 1787; Klement XIII. je papa od 1758. do 1769, a Pio VI. od 1775. do 1799; Vot. 15, koji je potonjemu posvećen, napisan je i tiskan o petoj obljetnici njegova ustoličenja, 1779.

Na koncu, kao primjer mogućeg interpretacijskog problema koji producira zamršena i nepotpuno sačuvana predajna linija od autora, njegova autografa i izdanja tiskana za njegova života preko kasnijih priređivača do još kasnijih tumača, poslužiti će u ovoj

ti Petri Montis Aurei), u neposrednom susjedstvu Parazijskog gaja u kojem je Akademija Arkadija imala svoje sjedište.

²⁶ Za druge epigrame u kojima se provlači motiv pjesničkog stvaranja v. Vot. 5, 7 i 22.

skupini već spomenuti epigram Veneri, iako je, kao što je rečeno, prijevod s grčkoga. Kao takav on se nalazi u tiskanom izdanju Kunićevih prepjeva, pod natpisom »Platonis. Lyda senescens Veneri speculum. 6. 8. 1.«, i to u dvije verzije:

Hoc speculum Veneri suspendit Lyda: nequiret
Jam se quod juvenem cernere; nollet, anum.

i, kao »Aliter«,

Lyda hoc do Veneri speculum; quod me ipsa videre
Qualis sum nolo; qualis eram, nequeo.²⁷

te je izazvao niz korisnih zapažanja D. Novakovića u njegovoj studiji o Kunićevu radu na odabranim epigramima iz Planudove antologije: Kunić, primjerice, u skladu sa svojim etički uvjetovanim prijevodnim načelima, potpuno izostavlja sadržaj prvoga distiha iz kojeg bi se vidjelo kako je vremešna protagonistica Pseudo-Platonova epigrama nekoć bila poželjna ljubavnica, a zatim joj identitet maskira ne upotrebljujući njezino izvorno ime (Laida), koje bi u književno osviještenog čitatelja probudilo asocijaciju na poznate grčke hetere, nego ime Lyda. To će Novakovića navesti na vrlo intrigantno pitanje o tome kako je moguće da je Kunić ime kojim je nazivao svoju otmjenu muzu Mariju Pizzelli u prepjevu epigrama dodijelio antičkoj bludnici.²⁸ Drugi problem na kojem se Novaković dulje zadržao, oprimjerujući Kunićeve zahvate u značenjsku razinu teksta, metrički je neuvjetovano uvođenje oblika »Veneri« namjesto izvornoga Παφίη, čime je, kako smatra, Kunić »očigledno neiskusnije čitaoce htio poštediti i najblažega enigmatskog izazova i usmjeriti njihovu pozornost na semantiku tekstne cjeline«.²⁹

Sada omogućen uvid u rukopisni tekst prepjeva pokazuje da Novaković u svojim opaskama o skraćivanju epigrama i upotrebi neposrednog naziva božice »Venera« mjesto antonomazije »Pafljanka« pogađa bit. Sačuvan je autograf (u AMB 594/II,2) u kojem je Kunić pod dvjema verzijama prepjeva, objema dugima

²⁷ *Anthologica sive epigrammata Anthologiae Graecorum selecta*, str. 99.

²⁸ V. D. Novaković, *nav. dj.*, str. 85-86.

²⁹ *Isto*, str. 77-78.

po jedan distih, imao vlastoručni prijepis cjelovitoga Pseudo-Platonova epigrama, te na mjestu grčkoga Παφίη (u prijepisu) svoje »Veneri« (u prijevodu), kako je i tiskano. Sačuvan je međutim i prijepis drugog prijevoda u Radeljinu AMB 1156 (Vot. 19), gdje doista stoji »Paphia«, ali, ako ne ipak Kunić, a onda Krša kao priređivač osjeća potrebu da taj termin radi potencijalnog čitatelja koji nije osobito klasicistički potkovan zamijeni prepoznatljivijim imenom: Radelja naime u prvome stihu piše »Paphiæ« (ne »Veneri«), s natpisom »Nisæ votum ad Paphiam«, a tomu će Krša *in margine* dodati objašnjenje »id est Venerem«. Ovako glasi cijeli epigram u Radeljinu prijepisu:

Nisa dico speculum hoc Paphiæ, quod me ipsa videre
Qualis sum nolo, qualis eram nequeo.³⁰

Navedeni tekst prepjeva pokazuje također da je i interpretacijski problem imenske zamjene za »Laidu« upisan u rukopisnu tradiciju. Tiskano izdanje *Anthologica*, kao što se vidjelo, ima kontroverzni izbor »Lyda«, ali tom obliku nema traga među rukopisima: dok se u AMB 119 i 1156 glavni lik epigrama zove »Nisa«, iz autografa se vidi da se Kunić oko imena doduše kolebao, ali da ime »Lyda« u trenutku kad je taj autograf pisao nije imao u obzoru – u obje autografske verzije prvo je prijevodno rješenje bilo »Galla«, a samo u onoj verziji koja je ušla u Radeljin prijepis Kunić je iznad riječi »Galla«, ne precrtavši je, dodao »Nisa«:

³⁰ Vjerojatni predložak ima u rukopisu pristiglu iz Italije, AMB 119, u kojemu je identičan tekstualni oblik prepjeva. Zbunjuje međutim što Radelja ne donosi obje verzije koje se ondje nalaze, a iz drugih je primjera poznato da je češće uključivao obje na koje bi naišao. Verzija koja u AMB 119 prethodi gore spomenutoj, pod natpisom »Nisæ senescentis votum ex Graeco Platonis«, glasi: »Hoc speculum Paphiæ suspendit Nisa, nequiret / Jam se quod juvenem cernere, nollet anum«; AMB 119, str. 555-556 (Cancellierijev dio rukopisa). Takve dvije verzije, kao u AMB 119, ima i Volantićev prijepis u AMB 594/I (f. 6v), vjerojatni posrednik do Radelje, te postoji mogućnost da Radelja ne unosi u AMB 1156 gornji epigram zato što iznad njega jasno stoji da je *ex Graeco*, a za onaj koji se nalazio ispod, pod natpisom »Idem aliter«, ne računa da je prijevod, već ga smatra Kunićevim autorskim epigramom. Kasnije ga Krša ipak prepozna kao prepjev.

1

2 *Veneri suspendit*

Hoc speculum ipsa manu diffregit Galla, nequiret
Jam se quod juvenem cernere nollet, anum.

*Nisa**quod me ipsa*

Galla dico Ven speculum Veneri. me nempe videre

nolo

Qualis sum metuo, qualis eram nequeo.³¹

Dakle, za sada niti je poznato autografnog svjedočanstvo koje bi bilo temelj za pojavu polatinjenoga »Paphia« u AMB 119, 594/I i 1156, niti je poznato ono koje je moglo biti predložak za otisnuti odabir »Lyda«. Autorovo olako mijenjanje vlastitih imena u ostvarenjima različitih žanrova (poslanicama, hendekasilabima, epigramima) već je bilo tema,³² a iz svih je navedenih verzija očito da su »Galla« i »Nisa« do 1771, tj. do tiskanja prijevoda iz Antologije, doista zamijenjene oblikom »Lyda«. Kronologija ovdje nije nevažna jer premda se ne zna točan datum kad je Kunić upoznao rimsku damu Mariju Pizzelli kojoj će kao svojoj muzi posvetiti nekoliko stotina epigrama, pretpostavlja se da se to dogodilo u vremenu kad je ukinuta Družba Isusova (1773).³³ Ako je bilo tako,

³¹ V. AMB 594/II, f. 110r. Kurzivom su ovdje označena Kunićeva rješenja zapisa na *supra lineam*. U epigramima iz Radeljina prijepisa fiktivno se ime »Galla« pojavljuje 49, a »Nisa«, osim u zavjetu Veneri, još 4 puta.

³² O upotrebi imena koja su u prijevodima grčkih epigrama anakrona, jer su rimska, kao i o naknadnom uvođenju imena gdje ih u originalima nema, piše Novaković, *nav. dj.*, str. 70-71.

³³ To se da iščitati iz Tosijeva prikaza Kunićeva života: »Nam, ut primum suo vivere arbitrato Cunichio vel ingratiis licuit, ad Pizzelliam ventitabat, cumque ea scriptores latinos, et graecos lectitabat«; J. Tosius, *De vita Raymundi Cunichii commentariolum*. Romae: in Typographio Paleariniano, 1795, str. XVII. I Kunićev prijatelj i životopisac Marije Pizzelli Giovanni Gherardo de Rossi svjedoči: »Quando seguì la soppressione della Compagnia di Gesù, e incominciarono a brillare nella Società del Mondo Letterario molti astri, che fino a quel punto risplendevano solo nel Chiostro, il *Cunich* uno dei primi filologi del secolo [...] contrasse con questa erudita donna la più stretta, e la più innocente amicizia«; G. G. De Rossi, »Lettera [...] ad un amico sulla morte della celebre Maria Pizzelli«, *Giornale pisano* 8 (1808), str. 71. V. i A. Lombardi, *Storia della letteratura italiana nel secolo XVIII*, sv. 3. Modena: presso la Tipografia camerale, 1829, str. 453-454: »[...] la dotta Signora Pizzelli presso la quale il Cunichio andava sovente dopo la soppressione dei Gesuiti«. U nas, prema knjižici L. Rave, *Un salotto romano del Settecento* (Roma: Fondazione Marco Besso, 1826), Čičin-Šain piše da je u trenutku susreta Kunić imao 53,

da je Kunić upoznao Mariju Pizzelli, i dao joj pseudonim, nakon što je 1771. objavio prijevode iz Grčke antologije, onda bi Novakovićovo pitanje moralo glasiti: kako to da je ime kojim je u prijevodu *Grčke antologije* nazvao legendarnu antičku bludnicu, Kunić potom dao uzvišenoj gospoји iz svog »kanconijera«? No o njezinu imenu više će riječi biti u govoru o ciklusu njoj posvećenu.

a M. Pizzelli 37 godina, usp. Š. [= Ć. Čičin Šain], »Dubrovčanin Kunić u Rimu u salonu donne Marie Pizzelli«, *Novo doba* 21.119 (1938), str. 10, a Paljetak, ne navodeći izvor, pretpostavlja: »Bilo je to zacijelo već 1772. godine«; L. Paljetak, »Rajmund Kunić u salonu Marije Pizzelli«, *Analі Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), str. 186.

MORALIA

Za razliku od prethodne dvije dosad prikazane skupine epigrama, u kojima je, prema Radeljinu prijepisu AMB 1156, obuhvaćen manji broj pjesama, Moralia pripada većim ciklusima, s 327 sastavaka.³⁴ Da je ponovno, kad se govori o broju epigrama u pojedinoj skupini riječ samo o slici jednoga trenutka u procesu priređivanja, pokazuje devet epigrama koji su moralni u rukopisu, a satirički, nadgrobni odnosno *varia* u tisku, ili pak osam među enkomijastičkima i četrnaest među satiričkima tijekom sređivanja rukopisne građe, a tiskanih na koncu kao *moralia* u izdanju 1827. Tek nešto malo više od desetine ukupnoga broja epigrama iz Radeljina rukopisa sačuvano je u Kunićevim autografima.³⁵ No kako je postojala posebna »knjiga« moralnih u parmskom, a onda i u dubrovačkom izdanju, većina je epigrama ove skupine već objavljena. Probijali su se i u manje antologije poput one Diotallevijeve iz 1846, izišle *in usum studiosae juventutis*, a upravo je takva namjena jedan od važnijih konteksta u kojem moralni epigram opstoji, budući da sadrži opomene i savjete za krepostan i moralan život. Njegov je naziv u Grčkoj antologiji *πρωτρεπτικόν* (nalazi se u 10. knjizi AP), a u Marcijala je rijedak, ali mu pripada njegova »najpoznatija i najprevođenija pjesma«, 10.47, skup savjeta za sretan život u čijoj pozadini leži »tipična rimska inačica epikurejstva«.³⁶

Maixner je naveo velik broj tema Kunićevih tiskanih epigrama, među kojima su češće kratkoća i nestalnost života, prijateljstvo, životno zadovoljstvo, odnos prema Bogu i božanskoj volji, ljubav, bogatstvo i siromaštvo, starost, podnošenje nesreće, prava mudrost i druge, te je iznio mišljenje da su njegove pjesme u for-

³⁴ Od toga je jedan epigram prepoznat kao prijevod s grčkoga (219) i kao takav, pod natpisom »Ex Graeco Aesopi«, tiskan među Moralia u parmskoj zbirci 1803. Tri su očuvana samo fragmentarno (172, 173, 327).

³⁵ U AMB 594/II, svešćici 3 i 5; te u AMB 995, 996, 998, 999, 1000, 1001, 1002.

³⁶ Usp. o tome: J. P. Sullivan, *Martial: The Unexpected Classic*, str. 22-23, 35, 40, 50, te 215 (citat).

malnom pogledu slične grčkim uzorima (osobito u pregnantnom načinu kazivanja), ali da u sadržajnom pogledu imaju malo što zajedničko, s obzirom na zastupljenost kršćanskog morala, te idealnijih i viših motiva, kako ih opisuje, kao i na posvemašnji izostanak nekih moralnih zasada prezentiranih u grčkoj zbirci.³⁷

U novije vrijeme etičke motive u Kunićevim epigramima, ali ne samo u moralnima nego i u onima koji su u dubrovačkom izdanju tiskani kao satirički, šaljivi, nadgrobni, raznoliki, proučavala je Ljerka Schiffler, ponudivši niz vrijednih zaključaka o filozofskim izvorima Kunićevih ideja i o prožetosti etičkih i estetičkih ideala u njegovoj misli, te upozorivši također kako u moralnim epigramima, čiji vjersko-etički sadržaj doduše proizlazi iz obzora isusovačkog obrazovnog sustava sve do kraja Kunićeva nastavničkog djelovanja, ne treba iščitavati samo njihovu pedagoško-didaktičku funkciju.³⁸ Na pojedinim se mjestima u epigramima prepoznaje klasična grčko-rimska etičkofilozofska baština, prisutne su konotacije skolastičke teologije umjetnosti, humanističkih shvaćanja i renesansne moralne filozofije, načela isusovačkog *Ratio studiorum*, elementi kantovske misli te etički, duhovni i umjetnički ideali neoklasicizma kao »općeg modela kulture« u osamnaestom stoljeću.³⁹ Na tome tragu moralna su pitanja usko povezana s estetičkima, prisutan je zahtjev za istinitosti u umjetnosti, ideje lijepog, istinitog i dobrog međusobno su neodvojive. Njegovanje morala presudno je u odgoju ljudskog duha, prosudba ispravnog i neispravnog ponašanja nalazi se u svijesti i savjesti, vrlina se uči i vodi u skladno življenje vjere i morala, ideal na kojem se, za Kunića, zasniva ljudska sreća, kako zaključuje Schiffler.

³⁷ V. F. Maixner, *nav. dj.*, str. 142-144.

³⁸ V. Lj. Schiffler, »Etički motivi u poeziji Rajmunda Kunića«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), str. 143-150. Rad je u nešto izmijenjenu i dopunjenu obliku objavljen i pod naslovom »Motivi etici nella poesia di Rajmund Kunić«, *Atti e Memorie dell'Accademia Patavina di Scienze, Lettere ed Arti* 105 (1995-96), str. 21-31.

³⁹ Imajući sve to u vidu, Schiffler zaključuje kako »Ciklus Kunićevih 'Moralia' predstavlja malu povijest tradicionalnih etičkih doktrina, antologiju ne samo praktičnih savjeta za život po ugledu na stare moralne filozofe, ilustriranu povijesnim primjerima, nego i ogledalo Kunićeve erudicije, filozofske i teološke obrazovanosti, njegovih pogleda na svijet i konačnu svrhu i smisao čovjekovog života, njegovog razumijevanja ljudske slobode i usuda, ponašanja jedinke i općih društvenih normi, osjećaja i moralnih obveza, vjere i čudoređa, ogledalo općeg stanja vremena, pitanja i interesa, kako ih vidi, doživljava, o njima promišlja i sudi Kunić kao pjesnik ali i kao mislitelj«; *isto*, str. 147.

Budući da se u spomenutim prilogima uglavnom raspravljalo o tematskom i idejnom aspektu Kunićevih moralnih epigrama, u nastavku ću se pokušati usredotočiti na njihove najuočljivije formalne i strukturalne osobine, a pritom će postati vidljiva i sadržajna komponenta pojedinih pjesama.

Na formalnoj razini, što ne iznenađuje s obzirom na savjetodavnu, poticajnu ili prijekornu narav sastavaka, česta je upotreba imperativa, i to onih glagola koji značenjem upućuju na kakvo (moralno) postupanje ili učenje o postupanju; primjerice, *cave, fac, labora, nosce, disce, puta, quaere, fer, praefer, vigila, vita, cohibete*; u Mor. 79, poruci Cini da se odupire požudi: »Sta contra, contende animis, pugnamque capesse«. Već je iz toga jasno da mnogi od njih imaju prividnu dijalošku strukturu, odnosno da su oblikovani kao obraćanje kazivača osobi fiktivna imena koju se nastoji usmjeriti prema ispravnom načinu razmišljanja i življenja. Jedan je takav Mor. 232, opomena Filidi o prolaznosti ljepote:⁴⁰

⁴⁰ U Kunićevu odabiru fiktivnih imena prisutnih u književnih prethodnika, o čemu će više govora biti u odjeljku o satiričkim epigramima, teško je uočiti jasne kriterije i reći u kojoj mjeri i kada ima nakanu korespondirati s tradicijom. Filida je u Marcijala uglavnom ime kurtizani; v. D. Vallat, *Onomastique, culture et société dans les Épigrammes de Martial*. Bruxelles: Latomus, 2008, str. 385-386. Također, kad pjesnik dijeli savjete i kritike osobama s fiktivnim imenima, nemoguće je znati kriju li se pod pseudonimima stvarna lica iz njegova životnog okruženja ili su i osobe fiktivne. Među Moralia samo su tri epigrama kod kojih se jasno razabire da govore o stvarnim događajima ili ličnostima: br. 116, natpisa »Ad Franciscum Galliae regem, amplectentem Leonardum Vincium animam agentem«, 117, »De Encyclopedia«, te 318, »Monet Franciscum Cancellarium absentem discipulum suum, ut Deum sibi praesentem semper habeat«. Prvi bi spomenuti epigram, s obzirom na naslov i na izdvojenost motiva, mogao po postanku biti i meditacija uz sliku »Leonardo izdiše na rukama Franje I.« iz 1778, djelo švicarsko-austrijske umjetnice Angelike Kauffmann (1741-1807), koja živi i djeluje u Rimu od 1782. pa do smrti, a Kunić je proslavlja jednim epigramom izravno njoj posvećenim (Enc. 412) i epigramom o njezinu portretu Cornelije Knight (nije sačuvan u AMB 1156, već u *Giornale arcadico* 27 (1825), gdje ga je dao tiskati Cancellieri). No motiv Leonardova umiranja na rukama francuskoga kralja prisutan je i u drugih slikara osamnaestog stoljeća i u literaturi, a ne bi ga se smjelo ni zvati stvarnim događajem s obzirom na to da je posrijedi anegdota koju pripovijeda Vasari i koja se danas smatra apokrifnom; v. A. R. Turner, *Inventing Leonardo*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1994, str. 55. Epigramu 318, kojemu je gore naveden natpis iz Radeljina prijepisa, u prijepisu pristiglu od Cancellierija (treći dio AMB 119) spominju se, samo u popisu na kraju rukopisa, natpis, koji glasi »Ad eumdem [sc. Franciscum Cancellieri] per autumnales ferias Romę relictum« i prvi stih, koji, kao i u Radelje i u autografu AMB 594/II (3,11; bez naslova), glasi »Ille tuus custos, tuus et, Francisce, magister«, ali u prijepisu AMB 594/III (br. 451) postoji inačica

Inflat, Phylli, tuæ nunc te fiducia formæ,
Multus et in roseo qui viget ore lepos.
Nec cernis Pholoen, morbo quæ lurida pallet,
Nec Meram, incana quæ tremit alba coma?
Quarum olim formæ primam tulit utraque laudem,
Nunc monet exemplo, quam breve forma bonum.

Katkad pjesnik daje važnost svojoj primjedbi tako što prikazuje pogubne posljedice njezina neprihvatanja. U takvim epigramima kazivač – koji je ujedno i onaj koji opominje, *monens* – obraća se osobi koju kudi i pripovijeda o njezinu prijeziru i podsmijehu na opomene, koji su je međutim skupo stajali. Likoridi koja se nije čuvala sramotnih govorkanja na kraju može samo poručiti »Hæc ego dicebam; sprevisti vera monentem. / Nunc fieri populo fabula falsa doles« (Mor. 16); mladog Glauciju koji nije slušao preporuke starca počastit će nezavidnim epitetom: »Hæc tibi prædixi quondam, monuique futura; / Risisti monitus, Glaucia stulte, meos« (Mor. 45); ukorit će na sličan način Tula koji uvijek priznaje krivnju, ali u njoj ustraje (139) i Pontika koji je unatoč njegovim upozorenjima nasjeo ženskim čarima, trpeći sada kaznu opisanu standardnom retorikom s metaforom ljubavnog ropstva (283):

Dicebam: vafris ne crede, o Pontice, verbis,
Pontice, fœmineas aufuge blanditias.
Dicebam; at monitus risisti sæpe fideles,
Et mea per vacuum verba tulere Noti.
Nunc sentis fraudem læsus, tua vulnera sentis,
Quam sit et illa nocens, et miser ipse, vides.
Et piget, et flagras vesano incensus amore,
Et miser usque peris, vinclaque, et effugium
Displicet, attonitusque hæres, nec ferre, nec istud
Iam potis est collo deposuisse jugum.

bez natpisa i s prvim stihom »Ille tuus custos tuus et, Fernande, magister«. To nas vraća na problem adresata Kunićeve dvanaeste poslanice, o čemu je već bilo riječi: upravo obrnuto, u AMB 1156 bio je tada apostrofirani 'Fernandus', a u 594/III 'Franciscus', dok je Cancellierijev dio AMB 119 imao natpis pjesme »Ad Franciscum Cancellierium sub nomine Fernandi«. U svakom slučaju, epigram o umirućem Leonardu (ako je doista nastao potaknut djelom A. Kauffmann) i onaj o Cancellieriju učeniku (što je moglo biti oko 1760-1766) jedini su u skupini Moralia koji se mogu iole približno datirati.

Drugi kompozicijski postupak kojim je Kunić iznosio moraliistička stajališta bilo je stavljanje u opreku, često pomoću paralelizama, pozitivnih i negativnih osobina epigramatskih likova; izdvajamo epigram u kojem se kazivač sam uspoređuje s osobom pod fiktivnim imenom, kako bi ukazao na vrijednost duhovnoga siromaštva (Mor. 199):⁴¹

Dives ego parvo in censu, tu, Pontice, magno
 In censu es pauper scilicet egregie.
 Multa tibi desunt, contra mihi multa supersunt:
 Tu tibi multa cupis, mi cupio ipse nihil.

Ta je pjesma jedna od mnogih koje bi se moglo svrstati među epigrame *de se*, one u kojima pjesnik ne samo da progovara u prvo lice već eksplicitno naglašava da iznesena načela praktično primjenjuje u vlastitome životu. Služi se pritom formom dijaloga, bilo da fingira polemičku raspravu sa sugovornikom, kao u navedenim stihovima, bilo da se adresat samo uzgredno spominje kao pasivni primatelj informacije; ponekad se slijed izlaganja razvija kao odgovor na postavljeno pitanje, kao u Mor. 13 (»Qui placeat juvenis mi prima ætate, requiris? / Dicam: [...] ili se uvodi najavom »Sic ego sum« (177, gdje je riječ o iskrenosti prijateljskih namjera) ili je pak sažet u kratak gnomski epigram, kao 255, koji izlaže zadovoljstvo malim. Jedna je od tema koja u epigramima »o sebi« izbija u prvi plan istinsko prijateljstvo, primjerice, u Mor. 85:

Qui me collaudent, multos nanciscor ubique,
 Et pronum est cuivis dicere quod placeat.
 Qui mihi me ostendat peccantem et culpet aperte,
 Vix unum in multis millibus invenio.
 Hunc ego amo ante alios; quanto et minus ille placere
 Mi curat, tanto mi placet ille magis.

Druga je skroman način života, kao u dosad netiskanom Mor. 308:

Parva domus, vilis mihi vestis, parcaque mensa est.
 Id satis est; reges divitiis supero.

⁴¹ Na antitetičkom principu izgrađeni su i Mor. 17, 121, 123, 128, 140, 199, 259.

Multa illis desunt: aliquid mihi semper abundat:
Multa illi; sanus nil cupio esse mihi.⁴²

Spomen bogatoga kralja Kreza u epigramu 244, od kojega je bogatiji protagonist čiji je duh sposoban prezreti bogatstvo i živjeti zadovoljan vlastitim usudom, priziva i druge primjere u kojima se spominju bilo mitološke figure bilo povijesne ličnosti antičke civilizacije. Mitološki se likovi pojavljuju u epigramima u kojima njihove priče u razvoju teme služe kao *exempla*; tako Terej, Prokna i Filomela poučavaju kamo vodi neobuzdana i slijepa ljubav (119), Eglu se pred likom ostarjele i oružnjele Helene upozorava na kratkotrajnost izvanjske ljepote (120), a mitska priča o Narcisu, ispriopovijedana u jednom od najduljih epigrama u skupini (130), prijekor je protiv oholosti.⁴³ Stvarna povijesna imena pojavljuju se kao autori vremenom neprevladanih maksima: Platonova misao iskazana heksametrom »Copia rerum urbes, urbes male perdit egestas« smatra se točnijom od bilo kojeg delfijskog proroštva (33), te se atenski filozof citira još jednom, u zagovoru čestite namjesto bogate države (89), dok se najpoznatija Hipokratova izreka navodi kao argument protiv isprazna sveznalaštva (38).

Gnomski je izričaj općenito karakterističan za moralni epigram, pa se osim u navedenim nalazi u još nekim razradama stalnih mjesta ljudske misli o životu i umiranju (npr. o njegovanu duhu u njegovanu tijelu u Mor. 252; o povratku čovjeka zemlji od koje je sačinjen i izjednačenosti svih pred smrti u Mor. 307). Pjesnik u sentencioznom obliku progovara i o pretjeranoj smjelosti (»Multa pavet sapiens, stultus nihil«, 158), o važnosti zdrava duha u staračkoj dobi (»Nullo non pretio mens bona possit emi«, 133), o nepokolebljivosti vrline pred usudom (»Nil fortuna virum lædit: quocumque cadat res / Immotus firmo stat tamen ille gradu«, 249), o prolaznosti života (»Vita fugit; magnum in vita quodcumque putamus / Dum loquor, in fumum vertitur et cinerem«, 284), ili je cijeli epigram, sastavljen od jednog distiha, zaokružen kao jedna sažeta i poentirana misao, npr. 188 (»Monitum ad senes«):

⁴² Za ostale epigrame o sebi v. Mor. 15, 174, 181, 209, 220, 244, 267.

⁴³ Epigram ima 14 stihova, kao i Mor. 106 i 285. Usporedbe s mitološkim likovima nalaze se još i u Mor. 164, 233 i 257.

Qui senuit, nulli jucundus postulet esse,
Hoc satis est, nulli si queat esse gravis.

Jednako su kratka i tri epigrama u nizu s napucima o onome što dolikuje, što koristi i što pomaže, sastavljena od odgovarajućeg pitanja (»Quid decet?«, 240; »Quid prodest?«, 241; »Quid iuvat?«, 242) i rješenja u nastavku, koja kulminiraju u trećem dvostihu isticanjem vrline kao stalne vrijednosti. Ti epigrami, ali i mnogi drugi u ovoj brojnoj skupini u kojoj se unatoč široku rasponu dotaknutih etičkih problema i iskazanih autorovih stajališta određene teme učestalo ponavljaju, sugeriraju da ne treba zanemariti ni ulogu retoričkog tehniciziranja i variranja u njihovu nastajanje. To ponajbolje ilustriraju najčešće susljedni »parovi« epigrama posvećeni istom pitanju, primjerice 74 i 75 o čovjeku kojeg nosi bezumna požuda, 136 i 137 o obrani od Amorovih strelica, 157 i 159 o Poli koja dopušta Kvintu da joj ljubi ruku odnosno Geliji koja ruku drži podalje od Postuma, 285 i 286 gdje se tema suprotstavljenosti izvanjskog i unutarnjeg bogatstva u prvome razvija na četrnaest a u drugome sažima u dva stiha, 321 i 322 o čuvanju postojana duha u nevoljama, 82 i 83 o opiranju požudi, te 121 i 276, koji dijele vrlo sličan prvi distih na izražajnoj razini, o odabiru prijatelja.

ENCOMIASTICA

U prijepisu AMB 1156 nalazi se 412 Kunićevih epigrama pod naslovom »Encomiastica«,⁴⁴ dok ih je u izdanju u skupini enkomijastičkih tiskano 248, što je čini najbrojnijom u Radeljinu izboru iz 1827. Premještanje epigrama iz jedne podžanrovske skupine u drugu na putu iz rukopisa u tisak još jednom svjedoči o mnogolikoj naravi tih pjesama: neki epigrami koji su tiskani kao enkomijastički, a najviše je takvih u posljednjoj petini, u rukopisnoj su se podjeli nalazili pod drugim odrednicama, kao nabožni, satirički, nadgrobni i žalobni, te *varia*. Posebno u oči upadaju sastavci napisani povodom čije smrti, koji sadrže pohvalne riječi o pokojniku, kao na primjer onih šest posvećenih Vincenzu Caraffi nakon prerane smrti njegove uzorne supruge Livije (1779).⁴⁵ Iz nabožnih je epigrama u Radeljinu antologiju u skupinu enkomijastičkih ušao Sac. 71, koji je opisom slike Uznesenja Marijina zapravo pohvala njezinu tvorcu, Antonu Raphaelu Mengsu, te postaje dio većeg niza od tridesetak panegirika slavnim slikarima Kunićeva vremena.

U parmskom izdanju 1803. donesen je izbor od 57 enkomijastičkih epigrama, no ne treba zaboraviti da su među njih uvršteni, što u Radelje neće biti slučaj, epigrami Lidi i njezinoj obitelji, koji ondje čine gotovo polovinu odabranih pjesama (26). Pjesme Lidi dio su enkomijastičkih i u podjeli posvjedočenoj marginalnim bilješkama u AMB 594/III, pa i kod Volantića, koji je, nakon što je prepisao »enkomijastičke« upravo iz AMB 594/III, nastavio prenositi i iz autografa te AMB 118 i 119 one epigrame za koje je smatrao da ih treba pribrojiti istoj skupini. U Radeljinu su prijepisu epigrami Lidi izlučeni u poseban ciklus, a »Encomiastica« u

⁴⁴ Za pjesme 276-278 naznačeno je da su fragmenti.

⁴⁵ U rukopisu Sep. et Lug. 30, 46-49 i 51; u tiskanom izdanju među enkomijastičkima, br. 235-239 i 241 (240 odgovara rukopisnom Enc. 247, nastalom nakon što je tiskana zbirka u spomen na Liviju Caraffu i iskovana medalja s njezinim likom, što je oboje bilo 1784; za dataciju medalje v. F. Di Rauso, »La medaglia napoletana in memoria di Livia Doria Caraffa«, http://www.ilportaledelsud.org/livia_doria_carafa.htm, 3. svibnja 2014).

AMB 1156 i još znatnije u DADU 283, sv. 68, pokazuju kako se postupno slagao raspored epigrama koji je na koncu predložen u tiskanoj knjizi.

Već u AMB 1156 ciklus otvara epigram Dubrovniku, jedini sačuvani Kunićev pjesnički dug rodnome gradu.⁴⁶ Slijedi osamnaest epigrama posvećenih sunarodnjacima u Rimu: Stayu, Boškoviću i Džamanjiću, najčešće komplimentata njihovu pjesničkom umijeću, a zatim petnaest pjesama u čast pape Klementa XIII, od njegova izbora i inauguracije (1758), preko financiranja Akademije Arkadije 1760. i primanja isusovaca prognanih iz Španjolske 1767, uz spomene bolesti i oporavka, do Canovina grobnoga spomenika papi preminulom 1769.⁴⁷ Nakon nekoliko epigrama papinim nećacima, braći Rezzonico (Giovanniju Battisti 1760. kad biva primljen među klerike i Abbondiju kad je proglašen rimskim

⁴⁶ Ne zna se kada je nastao. Epigram postoji u autografu (AMB 594/II,4,24), gdje, kao ni u AMB 594/III (br. 181), nema naslova. Volantić ga je prepisao iz tih dvaju izvora; u njegovu prijepisu zvanom »il mio manoscritto« prvi je natpis precrtan tako da ga se ne može pročitati, a ispod je dodano »De Ragusae laudibus« (AMB 594/V, f. 529r). U Radelje epigram dobiva natpis koji je ušao u njegovo izdanje i u PSHK 3 (»De laudibus Ragusae, patriae suae«). U izdanju iz 1827. zanimljivo je što se, unatoč natpisu koji je ovdje citiran, u prvome stihu ime grada bilježi u obliku »Rhacusa«, kako nije ni u jednom rukopisu, a treći stih glasi »Libertas huic [sc.urbi] pulcra tamen viget usque; coluntur« iako je u svim prethodnim rukopisima, od autografa do DADU 283, sv. 68, druga riječ »heic«. U PSHK 3 vjerno je prenesen takav tekst iz tiskanog izdanja, ali Torbarinin prijevod ima »Lijepa sveudilj tu cvate sloboda još; PSHK 3, str. 496-497.

⁴⁷ Kako su nastajali neki epigrami u Kunićevoj pjesničkoj radionici, ilustrirat će i primjer pjesama Enc. 25 (»de recuperata valetudine Clementis XIII«) i 106 (»in funere Flaminiae Odescalchiae«). U autografu AMB 594/II (5,172) ostao je zapisan ovaj oblik epigrama bez naslova, ali u nizu onih posvećenih papi Klementu XIII: »Qui vita fueras nunquam non magnus in omni, / Nunc ipso es visus major in interitu: / Sic, quae clara micat media vel luce, coruscat / Fax tamen obscuris clarior in tenebris«. No prva su dva stiha lagano precrtana, a iznad svakoga je Kunićevom rukom napisan novi stih, da bi se dobio epigram »Omni quae in vita nunquam non clara fuisti, / Clarior es tua post funera, Flaminia. / Sic, quae clara micat media vel luce, coruscat / Fax tamen obscuris clarior in tenebris«. Prepisivači su sačuvali oba epigrama. Volantić je prepisujući prvi (AMB 594/I, f. 5r), zbog sličnosti na margini uputio: »Vedi nel mio msto. tra gli encomiastici al n.º 97«, a pod tim brojem 97 u AMB 594/V (f. 540v) nalazi se drugi navedeni epigram, koji je sačuvan i u AMB 594/III (br. 148). Volantićev se tekst epigrama papi doduše razlikuje od autografnoga, kad u prvome stihu ima epitet »clarus« mjesto »magnus«; možda je došlo do omaške jer je iznad pisalo »clara« u novoj autorovoj verziji. Radelja prenosi oba epigrama iz Volantića, te epigram papi (s njegovim »magnus«), za razliku od onoga Flaminiji, daje i tiskati. Flaminia je umrla 1772, a papa Klement XIII. 1769.

senatorom 1765), te dva papi Klementu XIV,⁴⁸ počinje sekvenca od trideset i tri epigrama Piju VI. (papa od 1775. do 1799).⁴⁹ Poput kakva kroničara crkvenog i društvenog života, Kunić komemorira događaje kao što su papini odlasci u Pomptinske močvare,⁵⁰

⁴⁸ Iako se, kad su u pitanju natpisi epigrama koji nisu sačuvani u autografu, ponekad pokazuje, ako je došlo do pogreške u rukopisima prepisivača, da je ona ispravljena u tiskanom Radeljinu izdanju, epigram Enc. 40 primjer je obrnutog postupka. U Radeljinu se prijepisu vidi da je prvotno u naslovu pisalo »De Clementis XIV. monumento a Canova exarato«, te da je potom »XIV« prepravljeno u »XIII«, kako je i otisnuto (u izdanju: Enc. 28) – a točno je da je Canova izradio nadgrobne spomenike obojici papa. No kako je papa Klement XIII. u Bazilici svetog Petra prikazan na sarkofagu, kako kleči u molitvi, a papa Klement XIV. u Bazilici svetih apostola kako sjedi na papinskoj stolici, jasno je da se epigram – zapravo odgovor zavidnim komentarima o veličini papina trona, koje Kunić uspoređuje s Momovim kritikama upućenima božici Afrodit – odnosi na spomenik kasnijega pape. Canova je na svojem remek-djelu radio od 1783. do 1787, kad je spomenik svečano otkriven. Prikazu figure Uzdržljivosti koja se nalazi u donjem dijelu kompozicije Kunić je posvetio epigram koji nije sačuvan u Radeljinu prijepisu već u Cancellierijevu odabiru za *Giornale arcadico* 25 (1825), pod natpisom »De Continentia in tumulo Clementis XIV insculpta a Cl. Antonio Canova«; u Cancellierija je onda i sporni epigram Enc. 40, koji slijedi s natpisom »De eodem tumulo«, pravilno pripisan grobu Klementa XIV.

⁴⁹ Epigram 42, opis papina grba, popraćen je i prijevodom na talijanski. Prema prikazu L. Vicchija o društvenoj i kulturnoj klimi u Italiji Montijeva vremena, ovaj je Kunićev epigram bio dio stihovanih prepucavanja između kritičara i branitelja pape Braschija, koji je napadan da je, stekavši najvišu crkvenu čast, obiteljskom grbu na kojem su bile tri zvijezde i cvijeće koje se povija pred puhanjem utjelovljenog boga vjetra dodao zlatne ljiljane i dvoglavog orla, što su bile aluzije na svjetovne vladare. Kunićev epigram bio je odgovor na paskvil »Redde aquilam imperio, Francorum lilia regi, / Sidera redde polo, coetera Braschi tibi«, a glasio je: »Lilia Borbonidos, volucrum regina faventes / Denotat Austriacos, propitium astra Deum. / Quid nivei flores zephyro qui flante resistunt? / Certant innocui principis ingenium«; v. L. Vicchi, *Vincenzo Monti. Le lettere e la politica in Italia dal 1750 al 1830 (triennio 1778-1780)*. Fusignano: da Edoardo Monardi, 1885, str. 83. Epigram je sačuvan u dva autografa, oba u AMB 1000, te u tri prijepisa; nije tiskan ni u parmskom ni u dubrovačkom izdanju. Na jednom listiću u AMB 1000 Kunić ima: »Lilia Borbonidas, volucrum regina faventes / Indicat Austriadas, propitium astra Deum. / Quid nivei flores vento qui flante resistunt? / Constans innocui principis ingenium«, pa ispod s »aliter«: »... Zephyro qui flante vigescunt / Vitam, rege Pio quae viget, innocuam«, a na drugome listiću istog rukopisa: »Lilia Borbonidas, volucrum regina faventes / Austriadas spondent, propitium astra Deum. / Quid nivei flores vento qui flante resistunt? / Invicti innocui principis ingenium«. AMB 594/III (br. 504) ima onu verziju koja stoji na prvome navedenom autografnom listiću kao *aliter*; Volantić je (AMB 594/V, f. 532v) prepisao sve tri autografske verzije, a Radelja se odlučio za onu koja se nalazi u AMB 594/III, tj. drugu verziju u AMB 1000.

⁵⁰ Prema Vicchiju, papa je skoro svake godine u travnju i svibnju boravio u Terracini, odakle je nadzirao i poticao radove na isušivanju močvara; v. *isto*, str. 80.

doktrinalni spor s njemačkim biskupom Johannom Nikolausom von Hontheimom *alias* Febronijem, okončan njegovim podvrgavanjem papinskoj vlasti 1778, papina zabrana kockanja u Rimu, put u Beč 1782, završetak gradnje vatikanske sakristije 1784, opremanje Muzeja Pio-Clementino, postavljanje obeliska i skupine Kastor i Poluks s konjima na Kvirinalu pod palicom arhitekta Antinorija 1786,⁵¹ ubojstvo francuskog diplomata Nicolasa-Jeana Hugoua de Basevillea na ulicama Rima 1793. Kao primjer jednog enkomija Piju VI, posvećena njegovoj darežljivosti i poticanju umjetnosti i javnih radova, navodim epigram Enc. 64, u kojem se pjesnik služi retoričkim postupkom prozopopeje, dajući riječ kvirinalskom obelisku:

Parvus ego statuor celso heic in colle Quirini,
 Atque sua Sextus me quoque servat ope.
 Sarciri et fractum jussit, pulchreque poliri,
 Æris et ornari lumine fulgiduli.
 Principis hæc magni laus est non ultima, curans
 Grandia, quod parvum negligit ille nihil.

Nakon papa na redu su u Radeljinu prijepisu kardinali (Della Somaglia, Flangini, Torregiani i Durini)⁵² i biskupi, general

⁵¹ Riječ je o epigramu Enc. 71, koji se nalazi i pod brojem 377, a na istu temu spjevani su i 375, 376 i 378.

⁵² Neki od epigrama kardinalima očituju nemale probleme koji se pojavljuju na relaciji između teksta pjesme i njezina natpisa. Epigram Giuliju Mariji della Somagli (Enc. 75), koji je 1827. tako i tiskan, naslovljen je u Radeljinu prijepisu »Ad card.^{lem} Julium Somaliam« iako je Della Somaglia postao kardinalom nakon Kunićeve smrti, 1. lipnja 1795. (pogreška je, čini se, i u izdanju istog epigrama u *Giornale arcadico* 25 (1825), str. 57, gdje je natpis (možda Cancellierijev?) »Ad Julium Mariam de Somalea inter patres purpuratos adscriptum«); Kunić mu zapravo čestita na proglašenju biskupom, što je bilo 1788. Volantić je epigram prepisao iz AMB 118 bez naslova (u AMB 594/V, f. 515v), a njegov čistopis nije sačuvan pa ne znamo je li on autor natpisa, ali već je priređivač parmskog izdanja postupio anakrono dajući drugom epigramu (Enc. 76) natpis »Subscriptum imagini card. Somaliae«. Volantić je tu drugu pjesmu prepisao i iz parmske zbirke (AMB 594/V, f. 523v), ali i iz AMB 118 (AMB 594/V, f. 514r), naslovivši je (opet pogrešno) »Subscriptum imagini Julii Caesaris Somaliae«. Natpis pak pjesme Enc. 78 u tiskanom Radeljinu izdanju sadrži točno ime kardinala Luigija Marije Torrigianija, koji je na toj časti od 1753. do smrti 1777. (»Ad card. Aloysium Turrigianum«); autograf je bez naslova (AMB 594/II,5,158), no prijepis AMB 594/III (br. 242) imao je (i to vjerojatno drugom rukom) »Ad card. Cajet. Torrigianum«; Volantić, iako je prepisivao i iz tog predloška, dao je novi natpis, »Ad Turrium«, čemu je Krša

Družbe Isusove Lorenzo Ricci (povodom elegije koju mu je Kunić posvetio *suppresso nomine* 1758. i povodom pohvala koje su u njegovu čast izrekli isusovački novaci), te svjetovni uglednici kao Petar Leopold dok je bio veliki vojvoda Toskane (od 1765. do 1790) i Izabela Parmaska kad je primljena u Arkadiju (prije no što će se udati za Josipa II. 1760).

Iza epigrama Firenci (u slavu Dantea) i epigrama u slavu Venecije, te čestitke mladom venecijanskom plemiću Vidmanu prigodom vjenčanja, serija je od dvadesetak epigrama članovima obitelji Odescalchi, mjestimično prekidana još ponekim epigramom spomenutim papama ili npr. natpisom za vrt kardinala Alessandra Albanija. Kunić je bio vezan prijateljskim vezama s cijelom obitelji svojega pokrovitelja Baldassarea Odescalchija. S pet epigrama obilježio je vjenčanje njegove sestre Marije Ottavije za Giuseppea Rospigliosija, održano 1775. (Enc. 89-92 te 340);⁵³

na margini dodao »alibi scriptum inveni[...]: Ad card^m. Caj^m. Turrigianum«, pa Radelja u rukopisu AMB 1156 ima »Caj.« preko kojega je debljim slovima napisano »Aloys:«; Kršin prijepis iz 1823. ima »Ad Aloysium M.^{am} Torrigianum card.^{em} ampliss^m«. Na koncu, za epigram Enc. 79 ponovno je teško reći komu je i kada bio upućen. U Radeljinu prijepisu i u izdanju prvi mu je stih »Virtutes vulgare tuas, Durine, parabam«, a natpis »Ad cardinalem Durinum«; o Angelu Mariji Duriniju, Kunićevu prijatelju koji je postao kardinalom 1776, više je riječi bilo ovdje u odjeljku o poslanicama, budući da su mu upućene dvije, te o elegijama, budući da je priredio izdanje Kunićevih u Varšavi (1771). Epigram ima deset stihova, koji ne govore o proglašenju kardinalom ili kakvu sličnom događaju, već opjevavaju skromnost adresata koji zbog stida nije dopustio da pjesnik nastavi s njegovim hvalama. Sačuvan je u dva autografa: u AMB 594/II,3,68 (bez naslova) prvi je stih »Virtutes vulgare tuas Fernande parabam«, a na listiću u AMB 996 prvi je stih identičan, s tim da je na margini Kunićevom rukom dodano »Durine«. Prijepis AMB 594/III (br. 253) ima apostrofu »Fernande«, a nema natpis. Volantić u tzv. »svom rukopisu« bilježi da su mu predložili tri upravo navedena izvora. »Fernande« u prvome stihu precrtava i iznad dopisuje »Durine«, te dodaje natpis »De Durinio«. U Kršinu prijepisu iz 1823. vidljivo je kako je apostrofu počeo pisati slovom *F*, preko kojega je napisano *D* i nastavljeno »Durine«; Kršin je natpis tu »Ad Fernandum Durinum«, što podsjeća i na onaj natpis s Volantićeva popisa Kunićevih poslanica sačuvana u AMB 999 (»Ad Ferdinandum credo Durinum«). Ne znamo je li postojala osoba takva imena kojoj bi Kunić bio mogao uputiti epigram, no poznato je da u osamnaestom stoljeću nije bilo kardinala Fernanda Durinja: Kunić je vjerojatno jedan isti tekst namijenio dvojici različitih adresata, ali se prepisivačima više svidjelo u daljnu predaju odaslati jednog kardinala nego nekog anonimusa.

⁵³ Epigramu Enc. 89 Radelja je u AMB 1156 dao natpis »Octaviæ Odescalchiæ«, ali je Krša dopisao dodatak tako da je u njegovoj inačici natpis glasio »In nuptiis Octaviae Odescalchiae et Nicolai Rospiliosi ducis Zagaroli«, kako je i

najavio je i vjenčanje druge sestre Flaminije za Sigismonda Chigija 1767, popratio njezino primanje u Arkadiju 1768. epigramom posvećenim majci Vittoriji⁵⁴ i trima epigramima o Eurinomi, koji poput stihovane vježbe variraju istu temu o majci božica dražesti koja pohodi Akademiju, ali je obilježio i njezinu smrt 1772; hvalio je poeziju samog Baldassarea, zvao ga da se vrati iz Napulja tijekom epidemije,⁵⁵ sastavio potpis za njegovu sliku, čestitao mu rođenje sina 1778.⁵⁶ Kao primjer enkomijastičkog epigrama u hvalu

tiskan 1827. (str. 89). Odgovor na pitanje iz kojeg se izvora potkralo pogrešno ime Ottavijina izabranika neće pružiti usporedba epigrama u ostalim rukopisima: u autografu AMB 996 naslov je također »Octaviae Odescalchia«, a isto je u prijepisu Volantića (u AMB 594/V, f. 532v) – koji ga prenosi iz navedenog autografa i iz AMB 594/III (br. 511), gdje natpisa nema – te u Kršinu prijepisu iz 1823. Neće pomoći ni Enc. 215, koji u AMB 1156 ima natpis (u cijelosti napisan Radeljinom rukom) »Ad Octaviam Odescalchiam, Nicolai Rospiliosi ducis Zagaroli uxorem, Antigonæ partes mirifice agentem«, koji nije tiskan u dubrovačkom izdanju jer je objavljen u parmskom (str. 34), ali ondje (kao i u Volantića, AMB 594/V, f. 521v) nosi natpis »Ad Antigonam«, dok je u AMB 1001 sačuvan u prijepisu nepoznatog prepisivača kao »Ad D. Zagaroliam Antigonæ partes agentem«. Epigrami Enc. 90, 91 i 340 ne sadrže u natpisu Rospiliosijevu ime ni u jednom rukopisu i izdanju kojima su posvjedočeni. Odgovor će ipak dati Enc. 92 i pokazati da je pomutnju unio sam autor. U AMB 998 nalazi se njegova radna verzija koja ima drukčiji tekst u odnosu na onaj u AMB 1156 i u izdanju, te zabilježen naslov »Oct. Od. novae nuptae e patria domo exeunti votum«; u AMB 996 nalazi se pak onaj tekst koji nam je poznat iz kasnijih rukopisa i izdanja, pod natpisom »Ad N. Rospiliosium et Octaviam Odescalchiam«, Kunićevom rukom. Bilo da je Kunić zabunom zapisao pogrešan inicijal, bilo da je htio skraćenicom napisati »Nobilis«, identičan je natpis od njega preuzeo Volantić u prijepisu u AMB 594/V, f. 532r (na f. 544r, kod istog epigrama, dao je natpis iz AMB 998, koji će, bez zadnje riječi »votum«, ući u Radeljin prijepis i izdanje), pa i Krša u svom prijepisu 1823, te je vjerojatno sam Krša kasnije ono »N.« čitao kao »Nicolaus« da bi tim imenom anotirao natpis Enc. 89 pregledavajući Radeljin prijepis.

⁵⁴ Postoji epigram (Enc. 100) koji je Volantić prepisao iz AMB 119 (br. 504) s natpisom »De Victoria ad Romam advecta«. Pjesma je pohvala ljepoti djevojke (»puella«), lijepe poput Argivke Helene, dok se vraća s obala Arna u Rim, gdje će sve zasjeniti svojim izgledom. Volantić je u svom prijepisu (AMB 594/V, f. 504) na margini, a po rukopisu se čini i naknadno, dodao »forse Odescalchia«. Epigram nije sačuvan u autografu ni u drugim prijepisima do Radeljina, gdje se nalazi u nizu epigrama Odescalchijima, noseći natpis »De Victoria Odescalchia, Romam advecta«, kako je i tiskan 1827. (kao Enc. 58).

⁵⁵ Riječ je o epigramu Enc. 353, koji je dug 14 stihova te je tako jedan od većeg broja najduljih epigrama u skupini. Natpis koji mu je dao Krša (»Hortatur B. Odescalchium ut Romam redeat, grassante Neapolitanos inter epidemia«) zadržan je i u izdanju. Epigram je sačuvan i u autografu (AMB 2246), bez naslova ali s potpisom koji glasi: »Un cattivo poeta, e buon servitore del Magnifico, avendo udito che a Napoli crescevano le malatie«.

⁵⁶ Odescalchi je s Caterinom Giustiniani imao desetero djece, no iz teksta je epigrama jasno da se obilježava rođenje prvoga sina, Innocenza. I u Cancellie-

pokojnika, pa stoga vrlo bliska nadgrobnima i žalobnima, vrijedi navesti Enc. 105 (za koji je i Radelja zabilježio da mu se »čini više pohvalnim nego žalobnim«), u kojem se sućut i utjeha obitelji izražavaju vjerom u novi život i veličanjem preminule:

Optatam ut prolem vitales fudit in auras,
 Chisiadum et claro consuluit generi,
 Aurea mortales coetus terrasque reliquit,
 Atque domos abiit Flaminia in superas.
 Illa quidem felix, nec fleri digna; sed, eheu,
 Conjux, heu genitrix et pater unanimis,
 Et soror et fratres, altum queis vulnus adegit,
 Roma, tibi tristes eliciunt lacrimas.
 Hos ploras? Ipsam te plora; nam tibi, Roma,
 Eximium hinc abiens abstulit illa decus.

U nastavku nakon epigrama Odescalchijima, pjesme suvremenica, ovaj put prefektima grada Rima, prekidaju dva epigrama u čast Ciceronovu, nakon kojih slijedi šest pjesama isusovačkom govorniku Veniniju (1711-1778), koji je »rhetor longe optimus« (Enc. 118) i kojemu »vel Tullius invidet« (121), te se zatim još nekoliko pohvalnica upućuje drugim onodobnim rimskim govornicima.

Niz epigrama književnicima otvara Enc. 130, posvećen pjesniku i autoru nekolicine tragedija Agostinu Tani (1745-1791) i njegovu stihovanom sastavku *L'Augurio* nastalu 1786. povodom rođenja Klotilde, kćeri napuljskoga kralja Ferdinanda IV. Sljedeći epigram hvali Taninu skromnost u življenju, koju autor smatra primjerenom pjesničkom pozivu.⁵⁷ Nakon epigrama Metastasiju,

rijevu izdanju epigrama u *Giornale arcadico* 25 (1825), natpis je »Ad V. C. Balthasarem Odescalchium de primo ejus filio Innocentio« (v. str. 58).

⁵⁷ Da je riječ o Agostinu Tani, a ne o nekom drugom adresatu, prosudio je Krša, pa je pod natpisom s točnim imenom pjesma tiskana u izdanju. Volantić je naime pjesmu prepisao iz AMB 118 (»epigrammi senza titoli«; br. 883) i, po- mažući se samo apostrofom u prvome stihu, započeo natpis riječima »Ad Tanam«, ostavivši između njih prazan prostor (AMB 594/V, f. 517v). Prije toga je za Enc. 131 imao natpis »Ad C. Tanam de ejus diversoriolo« (isto, f. 508r), koji je prepisao iz AMB 119 (»epigrammi con i titoli«; br. 762), gdje je »C.« najvjero- jatnije stajalo za »comitem«. Ne znamo točno zašto Radelja na margini uz prvi epigram u Volantićevu prijepisu (f. 517v) dopisuje »Ad comitem Cajetanum Tanam«, pa na isti način počinje natpis u AMB 1156, naslovljujući sljedeći

ne jedinog u zbirci, četiri su pohvalnice Homeru i njegovim epovima, uspostavljene na antitezama: poslovična se sljepoća odriče Homeru a pripisuje onima koji su ga smatrali slijepim; *Ilijada* je zapravo kratka, jer što je on dalje čita, želi da bude sve duža.

Radelja je potom uvrstio epigrame posvećene dvojici talijanskih književnika zajedno s njihovim odgovorima (*responsa*), također u elegijskim distisima. Za stihovanu razmjenu s Pietrom Rossijem možemo držati da ju je i Kunić smatrao dijelom svoje »zbirke« u jednakom obliku, jer se u AMB 594/II, u njegovu najobuhvatnijem autografnom sveščiću (»quinterno 5°«), nalazi prepisan epigram kojim Rossiju najavljuje nebesku i zemaljsku slavu nakon njegova prijevoda psalama,⁵⁸ a za isti je list zalijepljen listić koji sadrži epigram s Kunićevim naslovom »Petri Rossii ad Raymundum Cunichium«, odgovor u kojem počašćeni pjesnik moli pošiljatelja da ga upozori na pogreške u prijevodu: »Tu censor mihi, tu iudex, tuque esto magister, / Quando te talem Roma diserta probat. / Discipulorum unum e numero me finge tuorum, / Ævo jam quamvis ingenioque senem«. Drugi je književnik čiji su stihovi objavljeni Giuseppe Taruffi (1722-1786): Kunić zahvaljuje na elegiji u kojoj je Taruffi, prema njegovu mišljenju, pretjerao hvaleći njegove prijevode s grčkoga; Taruffi zahvaljuje na zahvali.⁵⁹

Pohvale za svoju poeziju Kunić je, čini se, bio zaslužio i od Girolama Pompeija, pa mu u Enc. 144 (koji slijedi u prijepisu iza tri pjesme učeniku Cancellieriju) uzvraća komplimentom tvrdeći da je ta poezija beznačajna u usporedbi s njegovim djelima. Pjesnik, tragičar, prevoditelj i autor proznih rasprava Pompei (1731-1788), bio je u rodnoj Veroni učitelj čuvenom Pindemonteu (1753-1828) i Silviji Curtoni Verza (1751-1835),⁶⁰ a upravo je tim književnicima

epigram »Ad eumdem Cajet. Tanam, de ejus diversoriolo«. U oba slučaja ime je precrtano, Krša iznad prvoga ispravlja u »Augustinum« te na posebnom listiću uz Enc. 130 bilježi kako je tekst epigrama tiskan 1786. u *Effemeridi letterarie* u članku o pjesmi *L'Augurio* Agostina Tane te kako je riječ o istome Tani koji je 1782. objavio zbirku *Versi di vario metro*.

⁵⁸ Objavljen je u izdanju *Davidis carmina quae psalmi dicuntur tum cantica veteris novique testamenti latinis versibus reddita atque illustrata opera ac studio Petri Rossi senensis*. Arretii: typis Michaelis Bellotti, 1759.

⁵⁹ Taruffijevu je elegiju s vlastitim prepjevom na talijanski objavio Miho Sorkočević u Dubrovniku 1785.

⁶⁰ V. G. Natali, *Storia letteraria d'Italia. Il Settecento*, sv. 2. Milano: Casa editrice Dottor Francesco Vallardi, ²1936, str. 673.

posvećen po jedan od narednih epigrama. Onaj Verzi⁶¹ spjevan je u arkadijskoj maniri: u početnim stihovima pripovijeda kako su zatravljeni Arkadani slušali Verzu dok je pjevala pod lovorom, pa su se i natjecali plesti joj pjesnički vijenac; on sam (»Daphnis ego«), kad je to vidio i obradovao se hvali tako iznimne djevojke, urezao je zgotu u koru lovorova stabla.⁶²

Još su tri dame koje su se bavile umjetnošću predmet hvale u nastavku: pjesnikinja Teresa Bandettini (epigram pisan, kao što je spomenuto, u godini Kunićeve smrti), glazbenica Maria Rosa Coccia (epigram je tiskan 1780. u Malliovu *Elogiju* mladoj skladateljici) i glumica koja u rukopisnim natpisima nosi ime »Strozzia«, a u izdanjima se naziva »N. N. Alteria Ducis Strozii conjunx«.⁶³ Tu je i čestitka Vincenzu Montiju na njegovoj tragediji *Aristodemo*, praižvedenoj u kazalištu Valle di Roma u siječnju 1787. Među naredne epigrame suvremenicima, kao što su sicilijski filozof Nicolò Spedalieri (1740-1795) i španjolski poslanik u Rimu Girolamo Grimaldi, u čijoj su rezidenciji kulturni krugovi uživali u upriličenjima dramskih predstava, umiješao se još jedan epigram s iskazanim divljenjem prema Homeru. Epigram koji obilježava ulazak bavarskog vojvode Klemensa Franza u Arkadiju 1755. vjerojatno je jedan od najranijih enkomijastičkih epigrama koji nam pružaju mogućnost datacije. Kunić je hiperboličnim hvalama obasuo i francusku književnicu Anne-Marie Fiquet Du Boccage i njezinu epopeju *Kolumbijada*, prvi put otisnuta 1756, za koju će reći da je vrijedna zavisti i samoga Homera,⁶⁴ dok

⁶¹ O komu se točno radi, pretpostavio je po svemu sudeći Radelja. Volantić je epigram, kako svjedoči, prepisao iz Odescalchijeva dijela AMB 119, gdje nema natpisa, te je u svom prijepisu (AMB 594/V, f. 548v) dodao »De Verza canente«, prema imenu u prvome stihu. Pjesma je sačuvana još u Kršinu prijepisu iz 1823. pod natpisom »De Verza poëtria«. Radelja u svojoj kopiji na margini bilježi: »Credo, hanc esse Sylviam Curtoni Verzam, de qua plura scripsit Hyppolithes Pindemonte et Balthassar Odescachi [sic]«; tako je i u njegovu izdanju.

⁶² Verza je primljena u Arkadiju za svog boravka u Rimu 1787, kad je i posjećivala salon Marije Pizzelli i sklopila trajno prijateljstvo s Baldassareom Odescalchijem; v. *Dizionario biografico degli Italiani*, s. v. Curtoni Verza, Silvia.

⁶³ V. Volantićev čistopis (AMB 594/I, f. 70), Radeljin AMB 1156 i DADU 283, sv. 68, a od izdanja dubrovačko te Cancellierijevo u *Giornale arcadico* 25 (1825).

⁶⁴ Spomen njezina arkadskog imena Doriclea i stih »Gallia queis plausit, plaudit nunc maxima Roma« upućuju na zbirku *Componimenti recitati nell'adunanza d'Arcadia in lode dell'inclita, ed erudita Madama Du Boccage [...] detta fra gli Arcadi Doriclea Parteniate* (Roma: per Giovanni Generoso Salomoni, 1758) iako nemamo podatak nalazi li se u njoj Kunićev epigram. »Mad. Du Boccage

Newtona smatra Božjim darom ljudskom rodu jer je otkrivanjem prirodnih zakona razmaknuo strašnu tamu. Ovdje je i pohvalnica Carlu Roncalliju Parolinu za izdanje francuskih epigrama u prijevodu na talijanski iz 1786, te dva epigrama Ignaziju Buoncompagniju, od kojih prvim čestita na biskupskoj časti i predviđa i onu kardinalsku (što se i ostvarilo, 1775), a u drugom se bavi motivom čitanja klasika.

Slijedi ponovno niz pohvalnih epigrama upućenih uzornim ženama Kunićeva vremena: Corneliji Knight,⁶⁵ Caterini Giustiniani (supruzi Baldassarea Odescalchija), pjesnikinji Enriki Dionigi o kojoj Silvagni piše da je, kao i Maria Pizzelli, bila Kunićeva učenica,⁶⁶ te prerano preminuloj Rufini Batoni (1784), koja se bavila pjevanjem i pisanjem stihova. Tu je i epigram posvećen Lodoviki Cancellieri u trenutku kada joj još nije bilo deset godina: već tada lijepo šije i čita, svjedoči pjesnik, ističući kako kao djevojčica nadvisuje hvalama i mnoge odrasle muževe i žene.⁶⁷

Nekoliko je skupina epigrama s mitološkim likovima. Oni se najčešće pojavljuju u ekfrastičkim epigramima, no izuzev njih, vrijedi navesti i epigrame koji uzimaju temu iz Vergilijeve *Eneide*, o Enejinu, Anhizovu i Askanijevu napuštanju uništene Troje, varirajući različite njezine motive i osobito mijenjajući kazivačku poziciju: u Enc. 178 kazivač se obraća Eneji u drugome licu, prognozirajući mu novu, sretniju sudbinu; u Enc. 179 kazivač u

nel 1758 attraversava in trionfo l'Italia», piše L. Ferrari, *Del »Caffè« periodico milanese del secolo XVIII*. Pisa: Tipografia Successori Fratelli Nistri, 1900, str. 14.

⁶⁵ Osim tog epigrama sačuvana u AMB 1156, još su četiri njoj posvećena u *Gior-nale arcadico* 27 (1825).

⁶⁶ V. D. Silvagni, *La corte e la società romana nei secoli XVIII e XIX*, sv. 1. Firenze: Tipografia della Gazzetta d'Italia, 1882, str. 367.

⁶⁷ Stoga nepromišljenim djeluje natpis koji proizlazi iz AMB 1156: »Ad Aloysiam Francisci Cancellieri sororem, uxorem Stephani Antonii Martinetti«, gdje je između riječi »sororem« i »uxorem« pisalo »nunc«, koje je potom precrtano. Volantić je (AMB 594/V, f. 540v) prepisivao iz AMB 594/III (br. 120) i autografa (AMB 594/II,3,12 i AMB 996), no ni u jednom od predložaka nema naslova. Prvi je njegov natpis, zasnovan na sadržaju epigrama, bio »De puella bene scita Aloysa«, a zatim je na margini, vjerojatno vidjevši treći, Cancellierijev dio AMB 119, prepisao natpis »Ad Aloysam Francisci Cancellieri sororem nunc uxorem Stephani Antonii Martinetti«. Radeljino izdanje ipak ima samo »Ad Aloysiam, Francisci Cancellieri sororem«. Autograf AMB 996 sadrži alternativu tekstu epigrama u ostalim predlošcima: iznad apostrofe »Aloysa« u prvome stihu stoji »tua nata«, a iznad nastavka -s kod glagola u drugome licu jednine, kad se govori o djevojčici, dodan je nastavak -t. Takvu verziju ima Krša u prijepisu iz 1823.

trećem licu pripovijeda o božanskom znamenju plamena u Askanijevoj kosi; Enc. 275 razgovor je između Eneje i oca o spašavanju iz gorućega grada; Enc. 350 ponovno je apostrofa Eneje; u Enc. 351 govori Anhiz moleći bogove za milost.⁶⁸

Nadalje, sve se češće u Radeljnu prijevise Kunićevi epigrami stvarnim ličnostima izmjenjuju s onima koji govore o osobama anonimnima ili skrivenima pod fiktivnim imenima epigramatičarske tradicije, kao što su *Afra*, *Quintus*, *Phyllis*, *Lycoris*, *Celsus*, *Quintilius*, *Gellia*, *Polla* i druga. Takvih epigrama u cijeloj skupini ima stotinjak i bliski su moralnim, satiričkim i šaljivim epigramima u kojima Kunić također uvođenjem izmišljenih imena promiče vrline i vrijednosti koje zauzimaju važna mjesta u njegovu životnom svjetonazoru. Nije malen broj epigrama hvalio žensku ljepotu, posebno ako se nije umanjivala s godinama, ali ona je ništavna ukoliko ju ne prate dobrota i samozatajnost, »boni mores« i »ingenium« (»Pulchra places aliis, sapiens mihi«, Enc. 249). U žena je k tome cijenio otmjeno izražavanje, lijepo pjevanje, umješno recitiranje, duhovitost i blagost. Primjernim je smatrao ustrajno podnošenje siromaštva, umjerenost u bogatstvu i postojanost u promjenama usuda (»Quod se mutarit fortunæ est culpa superbæ; / Laus tua, mutata quod bene, Quinte, feras«, Enc. 188), te je svraćao pozornost na vrijednosti prijateljstva, rada i znanja, kao i u epigramima skupine »Moralia« (»Disce, puer, moneo; duro nec parce labori: / Gignit opes, famam, gaudia vera labor«, Enc. 389). Svidale su mu se skromnost i poučljivost, odgovornost u obavljanju poslova korisnih za zajednicu, hvalio je mudrost te spretnost i lakoću u pisanju stihova (»Quæ prima occurrunt, scribis, Varo, omnia; quidquam / Nec scribis mire non sapidum, aut lepidum«, Enc. 258).

⁶⁸ Epigrami o Enejinu izlasku iz Troje u Kunićevu autografu AMB 594/II,3 stajali su u nizu, no on više nije vidljiv u prijepisima, najvjerojatnije zato što je Volantić istodobno kopirao iz više predložaka pri čemu autografu nije davao osobit prioritet. Prvih pet epigrama autografnoga sveščića AMB 594/II,3, numeriranih Kunićevom rukom, s temom propasti Troje i buduće slave Rima, uglavnom odgovaraju nabrojenim epigramima: 3,1 = Enc. 179; 3,2 = Enc. 178; 3,3 = Enc. 275; 3,4 = Var. 313 (epigram u kojem se Anhiz obraća Eneji odvrćajući ga od nakane da ga spašava); 3,5 = Enc. 351; za Enc. 350 ne poznajemo predložak. I u tiskanom su izdanju razdijeljeni (Enc. 275, 351, 179 = Var. 83-85; Enc. 178, 350 = Enc. 98, 99). Njihova prisutnost u dvjema skupinama odraz je njihova sadržaja i izostanka izravne pohvale kao u većini enkomijastičkih epigrama.

S kolikom je pak lakoćom i sam pisao stihove, uz mnoge pjesme u kojima na retorički različite načine obrađuje istu temu, svjedoči i epigram Enc. 283, ponovno jedan od sastavaka o stvarnim događajima i osobama i, sukladno tomu, mogućnosti barem okvirne datacije. Pjesnik prepričava kako je na poziv Nivilda – arkadijskoga kustosa iz razdoblja od 1772. do 1790, Gioacchina Pizzija – u vrućici morao ići u Parazijski gaj sudjelovati u čestitanju akademika Piju VI; tada ga je na Janikul kolima odvezao kočijaš Antonio, pa mu zahvaljuje na pomoći obećanjem da će moliti za njega jednako kao i za papu. Smještanje Nivildova poziva u prezent, pojačano pokaznom česticom *evo* (»me jubet ecce«), i samog čina vožnje u prezent (»tu me tollis«), a čina molitve za vozača u futur, s prilogom koji upućuje na ono što će se dogoditi daleko od njegova sugovornika (»illic [...] solvam [...] vota«), sugerira da je epigram mogao biti sročen i tijekom same zgode:

Gratuler incolumi ut Sexto, Nivildus in æstu
 Scandere Parrhasium me jubet ecce jugum.
 Id mihi ne febrim misero ferat, optime, curru,
 Antoni, tu me tollis in alta tuo.
 Ergo illic superis pro salvo principe, at una
 Solvam pro salvo me quoque vota tibi.⁶⁹

Uz dva epigrama glavnom liječniku pape Pija VI, Nataleu Salicetiju (1714-1789), nekolicina suvremenih književnika adresati su daljnjih Kunićevih epigrama: Tommaso Puccini, Clementino Vannetti nakon što mu je 1779. izišao životopis Alessandra Zorzija, Pindemonte, Guasco te Metastasio, a potom slijedi sekvenca od dvadeset i pet epigrama (Enc. 199-223) posvećenih Vittoriju Alfieriju (1749-1803): njegovoj poeziji i tragedijama općenito, a posebno njegovu *Saulu* (kad je čitan u Arkadiji, 1783), *Filipu* (za kojeg je talijanski pjesnik tražio od Kunića savjet tijekom pisanja)⁷⁰

⁶⁹ Poznato je da su se Arkadani okupili u kolovozu 1779. kako bi obilježili prvih pet godina vladavine Pija VI. te kako je tim povodom objavljena i zbirka u kojoj su i Kunićevi stihovi (*I voti quinquennali celebrati dagli Arcadi nel Bosco Parrasio ad onore della Santità di Nostro Signore papa Pio VI*), no nije sigurno da je to bila jedina sjednica Arkadije u čast toga pape.

⁷⁰ Van Neck smatra da je epigram Enc. 207, kojim Kunić upozorava Alfieri-ja da je lik Don Carlosa presnažan a lik Filipa preblag, nastao u razdoblju prije nego je autor prenio tekst iz proze u stih, što je bilo u prosincu 1781; v.

i *Antigoni* (povodom izvedbe koja je 20. studenog 1782. upriličena u palači G. Grimaldija, a u kojoj su sudjelovali, uz Alfierija, članovi obitelji Odescalchi).

Epigrami koji su potom na redu u Radeljinu prijevodu čine sekvencu posvećenu nekim od najvećih slikara Kunićeva doba: Antonu Raphaelu Mengsu (1728-1779), Joseph-Marie Vienu (1716-1809), Jacques-Louisu Davidu (1748-1825), Pompeu Batoniju (1708-1787) i Marianu Rossiju (1731-1807), no epigrami koji opisuju i slave njihova djela pojavljivat će se i kasnije prema kraju skupine, gdje će se još naći slikari Vincenzo Meucci (1694-1766) i Carlo Bianconi ili Leucone (1732-1802). K tome, brojni su epigrami o umjetničkim djelima čiji autor nije izričito naveden, pa njihovu atribuciju i dataciju nije moguće sa sigurnošću utvrditi. No nema dvojbe da su Kunića na sastavljanje ekfrastičkih epigrama⁷¹ ponajviše inspirirali radovi koji prikazuju slavne likove i teme antičkoga razdoblja: Mengsov *Perzej i Andromeda* (između 1774. i 1777), Vienovo *Ukrcavanje Brizeide* (oko 1780-1785), Davidova *Zakletva Horacija* (1784), Rossijevo djelo *Kamilo protjeruje Gale* (između 1776. i 1779), Meuccijevo *Apolon i Dafne*, Braccijev Neptun koji dominira nad Fontanom di Trevi (čija je izgradnja, započeta 1732, okončana 1762), te bacač diska i prikazi Palade, Antinoja, Apolona i Diane, Ahileja, Odiseja, Perikla i Hanibala. Kao primjer navest ćemo epigram natpisa »Simulacrum Palladis paciferæ« (Enc. 251):

Sæva prius, pugnaque diu lassata virorum
Læva hastam versa cuspide Pallas habet.
Dextra paciferæ ramum prætendit olivæ,
Subridet vultu mitis et in placido.

W. J. van Neck, »Vittorio Alfieri negli epigrammi encomiastici di Raimondo Cunich«, *Anali alferiani del centro Nazionale di Studi alferiani* 4 (1985), str. 141.

⁷¹ Pod nazivom »ekfrastički epigram« razumijeva se epigram koji opisuje, interpretira, komentira umjetničko djelo, što je novija primjena pojma »ekfraz«, koja korijene ima u raspravama šesnaestog stoljeća. No u antičkoj teoriji ekfrazu ima šire značenje; ona je svaki opis koji živo predočuje ono što se opisuje, dakle ne samo opis umjetničkog djela već i prirodne pojave, krajolika, ljudi, životinja, događaja i bilo kakvih predmeta; v. *Leksikon antičkih termina*, D. Škiljan (prir.). Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2003, s. v. ekfrazu; G. Zanker, »New Light on the Literary Category of 'Ekphrastic Epigram' in Antiquity: The New Posidippus (Col. X 7-XI 19 p. Mil. vogl. VIII 309)«, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 143 (2003), str. 59-60.

Quære alium, bello si quis lætaris et armis,
Hæc pacem et pacis munera Pallas amat.

Uz osobe iz klasične starine, na opisanim se slikama pojavljuju i osobe iz Kunićeva okruženja, katkad i pod pseudonimom; u potonju grupu pripada niz od sedam epigrama o slici Lagoide (Enc. 304-310), čija se ljepota neizbježno natječe s Venerinom.

Epigrami o političkim zbivanjima u Kunićevim su Encomiastica rijetki. Obilježio je, kako je bilo spomenuto, pogibiju Nicolasa-Jeana Hugoua de Basevillea, te pohod britanskih lađa na Francuze i proglašenje svilariskog naselja San Leucio »kraljevskom kolonijom« za Ferdinanda IV. godine 1789. Na području znanosti i tehnologije popratio je s pet pohvalnih i dva epigrama među Varia francuski pothvat leta »zračnim brodom«, odnosno balonom punjenim toplim zrakom 1783.⁷²

Prema kraju ciklusa mjestimično se pojavljuju epigrami s temama i adresatima koji su već figurirali u prethodnim dijelovima skupine. Tu je epigram Luki Sorkočeviću povodom Boškovićeve smrti 1787, koji će na koncu (u izdanjima) biti među nadgrobnima i žalobnima, te priznanje mladom Pietru Pizzelliju kad je skladao glazbu za stihove B. Staya o svetom Pavlu, epigrami koji izražavaju nadu u oživljavanje Družbe Isusove u Poljskoj, još jedan epigram koji obilježava smrt A. Zorzija 1779, pohvala Borgheseu koji je dao naslikati Kamila na svodu palače, odgovor Alfieričevim kritičarima, komunikacija s članovima obitelji Odescalchi, epigrami Klementu XIII. i Piju VI, spomen na boravak Terese Bandettini u Arkadiji, obraćanje Engleskoj koja oplakuje slavnoga Davida Garricka (1779), problematiziranje Pindemonteove autokritike na *Uliksa* (1778), potpis pod slikom kancelara Kaunitza (1711-1794), itd.

Posljednja četiri epigrama, koja zatvaraju ciklus enkomijastičkih u Radeljinu prijevodu, posvećena su dvjema slikaricama: Angeliki Kauffmann (1741-1807) i Elisabethi Louisei Vigée Le Brun (1755-1842).⁷³

⁷² Za dataciju v. S. Paušek-Baždar, »Znanstvenici i izumi u stihovima Rajmunda Kunića«, *Dani hvarskog kazališta* 22, Hrvatska književnost 18. st., Split: Književni krug, 1996, str. 323.

⁷³ Enc. 412, u kojem pjesnik iznosi pohvalu slika povijesne tematike, ali još više cijeni skromnost i samozatajnost A. Kauffmann, tiskan je 1827. s identičnim natpisom koji nosi u AMB 1156, »Ad Caphniam de ejus historiis«, i s apostro-

Zanimljivi zbog mnoštva čuvenih imena koji se u njima pojavljuju kao dokaz Kunićeva mjesta u samom središtu kulturnoga života u Rimu druge polovine osamnaestoga stoljeća, enkomijastički su epigrami, uz one posvećene Lidi, privukli dosad najveću pozornost istraživača. Sam Maixner, prvi naš sustavni proučavatelj Kunićeva dotad poznatog opusa, nije im ustupio previše prostora u dijelu u kojem prikazuje sve epigramske skupine, između ostaloga zato što je određeni broj njih citirao pišući o Kunićevu životu, a možda pomalo i zato što o njima nije imao osobit sud. Dovevši podvrstu u vezu s epideiktičkim epigramima Grčke antologije kao pjesmama »koje su u pohvalu koje osobe ili stvari ili pak kakva događaja izpjevane«, nabrojio je zastupljenije adresate, naveo tekst po jednog epigrama Homeru i jednog Katulu, te zaključio kako »pjesnik pretjerava i prevršuje pravu mjeru hvaleći odviše i neznatnije osobe i stvari«, ali ne bez opravdanja: »jer je takva pretjeranost i hiperbolična dikcija i frazeologija donekle već u naravi takve prigodne poezije, te se često i kod drugih pjesnika i staroga i novoga doba opaža«. ⁷⁴

Spomenima glasovitih adresata u epigramima ponajviše se u nas bavio Josip Torbarina. U radu »Oko engleskoga prijevoda jedne Đurđevićeve pjesme« iz 1951. vrlo je iscrpno opisao društvene i književne okolnosti koje su bile poticaj Kunićevim enkomijastičkim pjesmama, no samo onima koje je imao na raspolaganju u Radeljinu izdanju iz 1827, pa se stoga iznenadio: »Čudnovato je, da među svim tim imenima, koja Kunić navodi u svojim epigramima, ne nailazimo na ime Cornelije Knight«. ⁷⁵ Poslije je međutim konzultirao i parmsko izdanje iz 1803. (u kojem je objavljen jedini epigram posvećen Knight u Radeljinu prijepisu, Enc. 173, te se zbog toga i nije mogao naći u dubrovačkom izdanju), te je u rad iz 1960, »Raymond Kunić and English Literature«, ⁷⁶ mogao uvrstiti i epigram o Knight kao i epigram o Youngu (Var.

fom »Caphnias« u drugome stihu. Ne bi bilo lako razaznati komu je posvećen da isti epigram, iako bez posljednjega distiha, nije tiskan i u Cancellierijevu odabiru u *Giornale arcadico* 27 (1825) s natpisom »Ad Angelicam Kauphmaniam«, gdje apostrofa glasi »Kamphias« (str. 59). Prepisivački je predložak bio autografski listić iz AMB 2246, bez naslova, s »Caphnias« u drugome stihu.

⁷⁴ F. Maixner, *nav. dj.*, str. 144.

⁷⁵ Citirano prema: J. Torbarina, »Oko engleskoga prijevoda jedne Đurđevićeve pjesme«, u: *Kroatističke rasprave*, S. P. Novak (prir.), Zagreb: Matica hrvatska, 1997, str. 296.

⁷⁶ Objavljen u časopisu *SRAZ*, 9-10 (1960), str. 163-170.

178), prosvjed protiv nove književne mode po kojoj se pjesnici ne ugledaju više na grčke i rimske, već na francuske, njemačke i engleske uzore (Var. 297), te epigram o *Ilijadi* u kojem se spominje i njezin prevoditelj »Popius« (Enc. 95).⁷⁷ Opširan prikaz Kunićevih kontakata u Rimu utemeljen na epigramatskim izvorima dao je i na engleskome, 1966, u studiji »Raymond Kunić and Alfieri. Roman literary and artistic diversion in the late Settecento«, ocjenjujući da njegovi epigrami »imaju određenu književnu i povijesnu važnost jer, općenito, bacaju zanimljivo svjetlo na život i kulturu Rima krajem osamnaestog stoljeća«.⁷⁸

Srodan po temi i obaviještenosti Torbarininim radovima, iako nešto sažetiji, bio je članak W. J. van Necka »Vittorio Alfieri negli epigrammi encomiastici di Raimondo Cunich« iz 1985, dok članak F. Ferluga-Petronio, »Talijanski pjesnici u latinskim epigramima Rajmunda Kunića« (1997), osvrćući se na pohvalnice Maffeiju, Metastasiju, Pindemonteu, Montiju i Alfieriju, ne donosi novih podataka.⁷⁹

⁷⁷ Izvan su Torbarinina obzora od epigrama vezanih za englesku kulturu ostala dakle četiri sastavka posvećena C. Knight iz *Giornale arcadico* 27 (1825) te onaj o Davidu Garricku.

⁷⁸ J. Torbarina, »Raymond Kunić and Alfieri. Roman literary and artistic diversion in the late Settecento«, u: *Friendship's Garland. Essays Presented to Mario Praz on his Seventieth Birthday*, V. Gabrieli (ur.), sv. 2. Rim: Edizioni di storia e letteratura, 1966, str. 41.

⁷⁹ F. Ferluga-Petronio, »Talijanski pjesnici u latinskim epigramima Rajmunda Kunića«, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 35 (1997), str. 167-172.

SEPULCRALIA ET LUGUBRIA

Dubrovačko izdanje Kunićevih epigrama iz 1827. u osmoj knjizi predstavlja 54 pjesme pod natpisom »Epigrammata sepulcralia, et lugubria«. ⁸⁰ Tako je prezentirane epigrame ove skupine poznavao Maixner, koji na početku svojega prikaza napominje kako je riječ o različitim vrstama, točnije kako su *lugubria* »širega obsega, budući da pravo uzevši i sepulcralia spadaju među lugubria«, pa i u nastavku dijeli tiskane epigrame na nadgrobne i na *lugubria* u užem smislu, te ih zasebno jedne od drugih interpretira. ⁸¹ Doista su razliku između dviju podvrsta, nadgrobnih i žalobnih, držali u vidu i neki raniji Kunićevi prepisivači, pa tako postoji sveščić u kojem Volantić ispisuje 25 epigrama samo pod naslovom »Lugubria« (u AMB 2055), a iz kazala se sačuvana u AMB 594/V, koje se odnosi na njegov takozvani »il mio manoscritto« i bilježi epigrame prenesene iz prijepisa AMB 594/III, također lako može vidjeti da je raspoređivao epigrame u dvije odvojene skupine, u nizu Sacra – Moralia – Encomiastica – Satyrica – Ludicra – Votiva – Lugubria – Sepulchralia – Varia. I sam prijepis AMB 594/III, za koji smo ustanovili da je utjecao na Volantića i rasporedom epigrama u skupine, ima devet navedenih ciklusa. Nije poznato zašto je Radelja te dvije podvrste spojio u jednu skupinu; iz slijeda epigrama u osmoj knjizi njegova izdanja čini se međutim da je prednost dao rasporedu koji uzima u obzir temu svake pojedine pjesme (kao što se moglo vidjeti kod Votiva i Encomiastica): na početku stoje epigrami o Dubrovčanima, zatim o drugim uglednim suvremenicima ili pak osobama iz dalje povijesti, te u trećem dijelu oni o fiktivnim licima.

Tako uređen raspored još nije postojao u prijepisu AMB 1156, već su u njemu sačuvani tragovi rada dvojice priređivača, Radelje i Krše, koji bilježe *bis scripta*, neke epigrame premještaju u Enco-

⁸⁰ Za razliku od parmskog izdanja, koje dva epigrama što će poslije u Radeljinu AMB 1156 pripasti ovoj skupini tiska kao Varia (16 i 31), a jedan pod Moralia (56).

⁸¹ F. Maixner, *nav. dj.*, str. 152-154, citat sa str. 152.

miastica (30 i 68), neke u Satyrica (71 i 72),⁸² neke pak iz Moralia (295) i Encomiastica (231 i 232) u Sepulcralia et lugubria, a da je taj rad trajao i nakon AMB 1156, pokazuje broj od deset epigrama iz ove skupine tiskanih naposljetku među Encomiastica, dok su kao žalobna/nadgrobna u Radeljinu izdanju otisnuta dva enkomijastička epigrama. Jedan je od njih epigram sastavljen u smrt Ruđera Boškovića (1787) a upućen Luki Sorkočeviću, pjesnikova isprika što zbog prevelike boli nije mogao udovoljiti zahtjevu Dubrovčana da sroči duži spomen na preminulog učitelja i subrata: u Volantićevu »pripremnom« prijevodu uvršten u »Lugubria«, ali kod Radelje – i u AMB 1156 (br. 245) i u DADU 283, sv. 68 (br. 241) – u »Encomiastica«; pa iako je u Radeljinim rukopisima enkomijastički, u njegovu je izdanju (te i u izboru u biblioteci PSHK) tiskan kao prvi među nadgrobima i žalobnima.⁸³ To dvosmjerno kretanje epigrama između dviju skupina posljedica je

⁸² Ta se dva epigrama, o Ciceronovu grobu, i u Kunićevu autografu AMB 594/II,5 nalaze među onima satiričke prirode.

⁸³ U radu u kojem se bavi Kunićevim stihovima o Ruđeru Boškoviću Martinović je upozorio na tekstualne razlike između epigrama Sorkočeviću u dvama Radeljinim prijevodima i izdanju s jedne strane te izdanju u Appendinijevoj antologiji s druge, te je donio supostavljene tekstove kako bi prikazao nepodudarnosti, koje ipak nemaju toliko implikacija na značenje koliko potiču složeno pitanje o predaji teksta: »[...] za neke bi trebalo ustanoviti kako su nastale [...], tj. jesu li nastale za pjesnikovim stolom ili sukladno estetičkim nazorima naknadnih prepisivača i urednika. Istraživanje Kunićevih autograma moglo bi pritom biti od velike pomoći. Tako epigram u spomen Ruđeru Boškoviću zorno otvara mnoga bitna pitanja o inačicama i karakteru preinaka na putu od autografa do knjigotiska, pitanja koja se onda mogu primijeniti na cjelinu epigramske proizvodnje Rajmunda Kunića«, I. Martinović, »Stihovi Rajmunda Kunića o Ruđeru Boškoviću«, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), str. 176. U autografima koji su nam danas na raspolaganju epigrama Sorkočeviću nema. Tekst kakav je tiskan 1827. i kakav se (uz neke interpunkcijske preinake) nalazi u AMB 1156 i DADU 283, sv. 68, sačuvan je i u Volantićevim prijevodima u AMB 2055 i u AMB 594/V, te u prijevodu nepoznate ruke na umetnutom sveščiću u AMB 2055 (također u kasnijim prijevodima, ZKD 52 i Radeljinu ZKD 159). Tekst kakav tiska Appendini postoji u prijevodu AMB 119, pristigli iz kuće M. Pizzelli (br. 494, str. 238). Budući da je Volantić ovdje najraniji Kunićev prepisivač u Dubrovniku, kojemu je AMB 119 pouzdano bio predložak (to uostalom potvrđuje i njegova anotacija upravo uz ovaj epigram, u prijevodu u AMB 2055: »simile tra gli epigrammi Pezzelliani col titolo al n°. 494, ma vi è del divario, onde si confronti«), pretpostaviti je i drugi u ovom trenutku nepoznat predložak (bilo prijevod bilo autograf) iz kojega Volantić unosi u svoje prijepise tekst epigrama koji će kasnije preuzeti Radelja – ako doista nije riječ o drugoj mogućnosti koju Martinović ne odbacuje, no meni se čini manje vjerojatnom, da su razlike djelo kojeg od prepisivača.

jedne od osnovnih odlika nadgrobnih i žalobnih epigrama: oni su, ako je predmet njihova oplakivanja uzorna osoba, po tonu nužno pohvalni.⁸⁴

Prvi epigram u Radeljinu AMB 1156 pripada nadgrobnima, na što upućuje već i njegov konvencionalni natpis, »Voltæri tumulus«.⁸⁵ Na tom i na nekoliko drugih primjera vrijedi se zadržati i promotriti kako Kunić u svoje pjesme ugrađuje strukturalna obilježja nadgrobnih i žalobnih epigrama koja se u antici prvotno pojavljuju u epigrafskim tekstovima – natpisima urezana na grobnim spomenicima – a zatim ih grčki literarni epigram prihvata kao konvencije, ali ih istodobno na različite načine i varira.⁸⁶ Tekst epigrama Sep. et Lug. 1 glasi:

Voltærus jacet heic, qui millia multa virorum,
Seque suo infelix perdidit ingenio.
Nunc risor Superum, quæ risit, vera fatetur,
Et videt offensi quam gravis ira Dei est.
Qui legis hæc, gemitum da mœsto corde; brevisque
Dic, jocus, heu, longas desinit in lacrymas.

Običaj da na početku književnog epitafa stoji identifikacija pokojnika preuzet je sa stvarnih nadgrobnih natpisa, koji su najčešće sadržavali elementarne informacije o pokojniku: njegovo ime,

⁸⁴ O tome piše J. Hutton, *The Greek Anthology in Italy to the Year 1800*. Ithaca, New York: Cornell University Press – London: Humphrey Milford, Oxford University Press, 1935, str. 76: »Epitaphs and *Encomia* (A. P. 7; Plan. 3) form the largest section of the Anthology. Literary epitaphs were composed in Italy throughout the Middle Ages; after the Anthology became known they were often written, particularly by the neo-Latin poets, with Greek models in mind. *Encomia* (often taking the form of the epitaph) were much practised by the modern Latin writers – for example by Paolo Giovio (*Elogia*) and by J.C. Scaliger (*Heroes*) – and became a common school-exercise. The model for these was probably as often the Anthology as the similar exercises of Ausonius«.

⁸⁵ Epigram nije sačuvan u autografu, ali jest nekoliko sastavaka kojima je autor sam dao odrednicu »tumulus« u naslovu (Sep. et Lug. 17, 27, 45 i 59). Kasnije u Radeljinoj redakciji 28 epigrama ove skupine nosi takav natpis, dok ih je 16 naslovljeno »epitaphium« (za kakvu uporabu u autografima nemamo potvrdu). U prepjevima grčkih epigrama iz Antologije Kunić je beziznimno koristio izraz »tumulus«; v. *Anthologica sive epigrammata Anthologiae Graecorum selecta*, str. 52, 101-128, 141.

⁸⁶ Više o tome: »The epigram«, poglavlje u knjizi: M. Fantuzzi – R. Hunter, *Tradition and Innovation in Hellenistic Poetry*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, str. 291-338. Cijeli prikaz Kunićevih *sepulcralia i lugubria* uvelike se oslanja na navedenu studiju.

ime njegova oca i domovine, pa i dob, podatak o životu i načinu smrti. No književni je epitaf, udaljujući se od stvarne podloge, bio s vremenom slobodniji u preinakama uvodnih formula. Kunić uglavnom daje kratku informaciju o smrti pokojnika (primjerice »Atrides jacet hic major, quem savior hoste / Mactavit patrios ante marita lares« u Sep. et Lug. 14) ili pak uvodni prostor posvećuje pohvali njegovih vrline (tako će o arkadskom pjesniku Antoniju de Gennaru, Likofontu kao pastiru, reći »Heic situs est Lycophon, vates longe optimus, at vir / Multo, quam vates, ille tamen melior«, 45).⁸⁷ No nisu vrline ono što o liberalnom prvaku francuskog prosvjetiteljstva može istaknuti jedan svećenik Rimske crkve kakav je bio Kunić: Voltaire je jedina povijesna osoba u njegovim nadgrobnim i žalobnim epigramima na čiji račun stižu stihovi ispunjeni indignacijom mjesto hvalama, štoviše, u perspektivi prekogrobnoga života, i svojevrsnom osudom na mjestu u suprotnom rezerviranu za utješne riječi o nebeskim nagradama.⁸⁸

U strukturi nadgrobnog natpisa važnu su ulogu igrali i upućivački izrazi. Budući da tekst stvarnog epitafa prati predmet – grob, nadgrobnu ploču – koji prolaznik gleda pred sobom, to je on koncipiran kao tekst koji taj predmet objašnjava, upotpunjuje obavijest o njemu; stoga i česta upotreba deiktičkih riječi u formulama koje se dalje variraju uporabom odgovarajućih glagola i

⁸⁷ Za primjere koji u početnim stihovima opisuju smrt naslovljenika v. još dva epigrama o mitološkim likovima (o Faetontu, 17, te o Polidoru, 27), epitaf kardinalu Alessandru Albaniju (44), pa i žalobni epigram u čast kardinala Giovannija Battiste Rezzonica (4); za epigrame u kojima nakon imena slijedi spomen vrline, onaj posvećen Rufini Batoni (59) ili primjerice Rafaelu Mengsu (65, 67). Primjer je potonjega i epitaf unutar tužaljke za isusovcem Carlom Nocetijem, inače s dvanaest stihova najduži epigram u ovoj skupini (20): na grobnome humku zamišljaju se personificirane Duga, Zora, Mudrost i Vrline od kojih prva nosi nadgrobnu ploču s natpisom »Carolus ingenio, doctrina, moribus aureis, / Par, quos prisca olim sæcla tulere, viris«. Postoje i epigrami u kojima pjesnik izravnije evocira antičku konvenciju o otkrivanju pokojnikova identiteta, pa na neki način i polemizira s njom: u Sep. et Lug. 2, »Blancæ Ingamiæ tumulus«, sugerira se da nikakvi podaci o pokojnici nisu potrebni jer je njezina krepost svima poznata: »Inscribi hoc tumulo satis est 'Ingamia Blanca': / Ætas hinc noscat postera, quæ fuerim«, dok se u posljednjem epigramu u rukopisnom ciklusu (73) prolazniku ne dopušta pitanje o ocu zbog pokojnikova lošeg glasa: »Heic situs est Lausus: patrem ne quære; parenti / Scire sat est, longe quod fuit absimilis«.

⁸⁸ Na Voltairea je upravljen i kraći, poentirani epigram br. 16: »Conditus heic Superum est risor Voltærus: eodem / Condi scripta viri digna fuere loco«.

imenica značenjski vezanih uz smrt i pokop. Takve formule preuzima i književni epigram. U Kunića, primjerice: »hic situs est Phaeton« (17), »conditur hic Lucilla« (35), »terra Clytemnestram tegit hæc« (13), »me lapis hic [...] contegit« (43), »urna Metastasis brevis hæc tegit« (6), »heic Lupus et pariter conjux Leonilla quiescunt« (11), »Lucillam sacer heic somnus fovet« (40), itd.⁸⁹ Kako se dakle posredstvom epitafa prenosi informacija o osobi koja je ondje pokopana, i to pretpostavljenom prolazniku, tijekom povijesti i realni natpis i literarni epigram imitiraju govornu komunikaciju, nekoliko načina na koji se obraćanje čitaču odvija: može, primjerice, »govoriti« grob, pokojnik, osoba koja je dala podići spomenik ili osoba koja tuguje za pokojnikom. Omiljena je i vrlo često rabljena dijaloška forma koja daje na dramatičnosti, u kojoj prolaznik od čitača postaje sugovornikom bilo koje od navedenih instanci, ovisno o varijaciji. Nerijetko sadrži imperativne formule kojima je namjernika prvo potrebno potaknuti da se zaustavi i zapita o sahranjenoj osobi odajući joj na taj način dužno poštovanje, ili ga se moli da u pokojnikovu domovinu prenese vijest o njegovoj smrti, i sl.

U Kunića čista dijaloška forma izostaje, a kada se pojavljuju imperativi, kao u epigramu Voltaireu ili u mitskoj priči o Faetonu (17), takvo će obraćanje pjesnik upotrijebiti kako bi svoje recipijente opomenuo na ono što se iz sudbine pokojnika da naučiti i primijeniti na vlastiti život. Moglo bi se reći da je u mnogim epigramima, osobito onima koji govore o fiktivnim osobama, Kunić prije svega moralizator, koji upozorava na mane bilo u ozbiljnu ili u šaljivu tonu – kao u epitafu škrcu Orfitu (42), zaljubljenom Cinamu (56) i brbljavoj Pirgo (58), te dvama epigramima u kojima ulogu kazivača ima osoba koja je podignula spomenik: muž napokon oslobođen od ropstva ženinom smrću (24, 25). S druge strane, u nadgrobnicama stvarnim osobama, svojim suvremenici, na primjer Metastasiju (5, 6, 68), Albaniju (44), de Gennaru (45), kćeri Pompea Batonija (59) i slikaru Mengsu (66, 67) – od kojih neki zasigurno ulaze u krug Kunićevih poznanika – nakon spomena imena prostor epigrama ispunjen je hvalama pokojnika i izrazima pjesnikova žaljenja za preminulim.

⁸⁹ Za ostale primjere v. epigrame 2, 5, 7, 10, 14-16, 23-27, 31, 33, 34, 36, 38-40, 42, 44, 45, 56-68, 70-73. Osobito su zanimljivi epigrami Lucili (33-40), svih osam sastavljenih od po jednog distiha: zoran primjer retoričke vježbe variranja jedne iste teme.

Još je osobniji u žalobnim epigramima, u kojima prevladava emotivan i patetičan ton, često pojačan apostrofom, bilo da se kazivač obraća umrlome (kardinalu G. B. Rezzonicu u epigramu br. 4, opernom skladatelju Antoniju Sacchiniju u 54, Metastasiju nakon što je njegova smrt obilježena u Arkadiji u 52, itd.), bilo da se apostrofira osobu koja za umrlim tuguje (epigrami Stayu u smrt njegova brata i sestre, br. 32 i 53; serija žalobnica upućenih Vincenzu Caraffi povodom smrti njegove žene, br. 46-49 i 51).⁹⁰

Tradicionalnu konvenciju paradoksalnog davanja glasa umrloj osobi Kunić je primijenio u većem broju epigrama, među kojima su dvije varijacije, naslovljene »Tumulus uxoris viro nequaquam fletæ« i »Tumulus uxoris fletæ« (7 i 8), potom spomenuti natpis djevojčici Eleonori (23), zamišljeni epitaf pretendenta na englesko prijestolje, Jakova III. (26), tri varijacije o lijenome Glauciji (60-62), također i epitaf Polidoru (27), inspiriran pričom o junaku u Vergilijevoj *Eneidi* (3,39-68), s invokacijom putnika i imperativom da ga oplače i iz njegove smrti nauči što može učiniti »auri sacra fames«. »Tumulus naufragi« (9), čest motiv grčke nadgrobne epigramatike, također sadrži nekoliko njezinih konvencionalnih obilježja:

Sterne salum, Neptune, maris compesce furores;
Magna tibi Taurus victima cæsa cadet.
Clamabam hæc: hausit clamantem dira procella,
Auxilio faciles non habet unda deos.
Siste gradum, littus qui linquis, dum licet; imo
Conditus hic moneo naufragus e tumulo.

Početni je distih zaziv vrhovnom bogu mora da smiri oluju; no iz prve riječi trećega stiha, »clamabam«, shvaćamo da je molba bila upućena u nekom prošlom vremenu i da nam se obraća sama osoba koja je zapomagala. Da je to zapomaganje bilo uzaludno, doznajemo iz naglo uvedene informacije u nastavku stiha, u kojoj

⁹⁰ Iako se za neke žalobne epigrame u smrt poznatih ličnosti može pretpostaviti da su neposredna pjesnikova reakcija na događaj, pa da ih se u skladu s tim može i datirati, godine smrti oplakivanih osoba uzimamo kao vrijeme prije kojega epigrami nisu mogli nastati. Za Nocetija to je 1741, za Jakova III. 1766, Krista Staya 1777, Voltairea 1778, Mengsa, Alessandra Albanija i Liviju Caraffu 1779, Metastasija 1782, kardinala Rezzonica 1783, Sacchinija 1786, Boškovića 1787.

se potresan dojam pojačava govornikovom samoidentifikacijom pomoću participa ponovljenoga glagola »clamo«, kao da govori o drugoj osobi, i tvrdnjom o nesklonosti morskih božanstava da pomognu, koju od individualnog iskustva uzdiže na razinu gnome. Imperativ na početku petoga stiha, paralelan onomu na početku prvoga, uzima oblik formule kakva se u epitafima upotrebljavala kako bi zaustavila prolaznika da pročita natpis (»siste gradum«), no ovaj put govornik se ne obraća samo onomu koji čita općenito (*qui legis haec*) nego i onome koji se otiskuje na pučinu posebno (»littus qui linquis«), kako bi ga opomenuo da se drži podalje od pogibelji; osobitoj upečatljivosti opomene pridonosi njegovo konačno otkrivanje identiteta u posljednjem stihu, u kojem se predstavlja kao stradalni pomorac koji govori iz dubine groba. Epitafi brodolomcima čija su tjelesa pronađena na obali bili su (uz epitafe s oskrvrnutih grobova) svojevrstan izuzetak od konvencije navođenja imena pokojnika na natpisu, jer je njihova anonimnost ukazivala na nesmiljenost nevremena na moru.⁹¹

U žanrovsku se tradiciju Kunić uključio i epitafom životinji, i to Lezbijinu vrapcu (57), progovarajući u posljednjem dijelu epigrama, gdje je mjesto kakvu komentaru i osobnijoj poruci, na šaljiv način odnosno sa željom pomišljenom čitatelju da ga ne zadesi veća tuga od one koja je proslavila Katulovu muzu.⁹² Satirički je intoniran i jedan epigram posvećen Ciceronu, u kojem se ismijava svaki nepoznavatelj latinskoga zato što pred takvom osobom i najveći rimski govornik ostaje nijem (71). Riječ je o zasad neobjavljeni epigramu koji valja izdvojiti i stoga što je jedan od samo dva u cjelokupnom danas poznatom Kunićevu epigramatskom opusu, koji nije sastavljen u elegijskom distihu:

Tullius hoc vivit sub marmore; sed tacet, ipse
Quod Tusce nescit, quod nescit Tucca Latine.

⁹¹ Kunić je preveo pet epigrama o brodolomcima iz Grčke antologije: AP 7.350 *incerti*, 7.282 pod Antipatrovim imenom no danas se pripisuje Teodoridu (u dvije inačice), Glaukov 7.285, Platonov 7.265 i prvi distih epigrama 7.534 koji ima pod imenom Paula Silencijarija, a danas se smatra Automedontovim; v. *Anthologica sive epigrammata Anthologiae Graecorum selecta*, str. redom 107, 109, 118, 125, 127.

⁹² U tri je epigrama opjevao i smrt kujice Janette, v. Lyd. 414, 415, Var. 174.

LIBER CARMINUM AD LYDAM

Epigrami koji se nalaze u ovoj skupini Radeljina prijepisa, a ima ih 632, u najvećem su broju do dubrovačkih prepisivača dospjeli u rukopisima AMB 118 i 119 (prvi dio), dakle u prijepisima koje je poslala Maria Pizzelli, osoba kojoj su pjesme i bile upućene. Za tisak 1827. odabrane su 133, te ih je zajedno sa stotinjak parmskih ukupno dakle objavljeno nešto više od trećine sačuvanih. Veći ih se broj (227) nalazi i u AMB 244, dok su s druge strane u autografima i u AMB 594/III rijetki, a u Volantića najčešće ovisni o prijepisu upravo iz AMB 594/III.⁹³ Kako se zapaža iz izdanja objavljenog u Parmi, gdje epigrama u kojima se spominje Lida ima u svih pet skupina, a najviše među Varia, zatim iz epigrama Lidi u prijepisu AMB 594/III – gdje su skupine u koje bi ih se moglo uvrstiti naznačene kraticom na margini, i to katkad s »var« za »varia« i »s« za »satyrica«, ali nedvojbeno najčešće s »e« za »encomiastica« – te iz Volantićeva prijepisa gdje su epigrami Lidi kod njega sačuvani najčešće smješteni u Encomiastica, zasebna skupina za pjesme posvećene Mariji Pizzelli pojavljuje se prvi put u Radeljinu prijepisu AMB 1156.⁹⁴ Naslov »Liber carminum ad Lydam« iz Radeljina rukopisa zamijenjen je naslovom »Epigrammata ad Lydam, Lydæque familiam« u njegovu tiskanom izdanju.

U knjizi, kao i u rukopisu, Radelja je neposredno uz naslov skupine dodao objasnidbenu bilješku u kojoj oslanjanjem na komentar isusovca Vincenza Fuge – »i Dubrovčanima poznatog jer je nekoć bio učitelj na Dubrovačkom kolegiju« – u njegovu izdanju pjesama iz 1822, utvrđuje da se iza imena Lida, koje je nadjenao

⁹³ U AMB 594/III ima ih nešto više od 50, a u autografima stotinjak: od toga samo je jedan u AMB 594/II, dok su ostali raspoređeni po gotovo svim rukopisima s autografima na listićima.

⁹⁴ Još je nešto epigrama u AMB 1156 ostalo razasuto po drugim skupinama, u kojima se spominju M. Pizzelli ili članovi njezine obitelji ili pak samo ime »Lyda«: *Vot.* 8, 9, 21; *Mor.* 184; *Enc.* 10, 20; *Sat.* 5, 175, 231, 690, 726, 727, 751, 773, 778, 980, 1142, 1219; *Lud.* 20, 103, 119, 211; *Var.* 4, 189.

sam Kunić, krije Marija Cucuvilla Pizzelli,⁹⁵ te ukratko oslikava tu iznimno izobraženu damu, upućenu u klasičnu i talijansku književnost, filozofiju, matematiku i druge uzvišene nauke.⁹⁶ Radelja je vjerojatno takvo objašnjenje smatrao potrebnim i prikladnim budući da prvi put predstavlja epigrame Lidi kao izdvojen korpus, no upućenijim poznavateljima dane su informacije možda bile i suvišne, jer nije bilo Kunićeva životopisa u kojem se ne navodi osoba kojoj je uputio najveći broj svojih pjesama, jednako kao što nije bilo životopisa Marije Pizzelli bez spomena pjesnika koji ju je pod pseudonimom Lida toliko rječito proslavio. Tosi je – da navedem na početku svjedočanstvo koje se kasnije učestalo ponavlja – tvrdio kako je kod Pizzelli ostalo nekoliko tisuća Kunićevih epigrama, od kojih je mnoge dnevice sastavljao u njezinu salonu, pa makar samo na njezinu molbu; Sorkočevićev elogij iz 1795. nosi posvetu »all' ornatissima donna Maria Pizzelli, fautrice delle buone lettere, e de' primari coltivatori d' esse, [...] questo elogio dell' ab. Raimondo Cunich, insigne e modesto letterato, ottimo uomo, suo amico e delle muse, Michele co. di Sorgo, in attestato di stima e di sincero ossequio, D. D. D.«; isusovački životopisac Caballero 1814. u natuknici o Kuniću upozorio je da je riječ o jedinstvenoj dami koju su svi učenici Rimljani posjećivali kako bi je slušali dok vješto raspravlja.⁹⁷ Pišući o Mariji Pizzelli nakon njezine smrti 1807, Giovanni Gherardo De Rossi ne osjeća se dorašlim temi iako je damu poznao tridesetak godina, već izražava žaljenje: »Oh vivessero ora lo *Stay*, il *Cunich*, il *Jacquier*, o altri di quei dotti uomini che ne conoscevano i pregi?«. Kad je Kunić, jedan od, prema De Rossiju, najvećih filologa onoga stoljeća, počeo pohoditi njezin dom, razvila se između njih »la più stretta, e la più innocente amicizia«. Poučavao ju je grčkome i s godinama mu je postala više kolegicom no učenicom. Stoga je upravo njegova smrt, nakon kćerine i muževe, za nju bila osobit gubitak, koji

⁹⁵ Djevojačko se prezime pojavljuje i u oblicima Coccovillo, Cuccovillo, Cuccovilla i Cuccavilla, a muževo i u oblicima Pezzelli i Pezzella; v. W. J. van Neck, *nav. dj.*, str. 134, bilj. 19.

⁹⁶ Tekst bilješke citiran je ovdje u prvome poglavlju, unutar opisa rkp. AMB 1156, na str. 75.

⁹⁷ V. J. Tosius, *De vita Raymundi Cunichii commentariolum*, str. XVII; M. Sorko, *Elogio dell' abate Raimondo Cunich*. Ragusa: [s. n.], 1795, str. [3]; R. D. Caballero, *Bibliothecae scriptorum Societatis Jesu supplementa. Supplementum primum*. Romae: Apud Franciscum Bourliè, 1814, str. 123.

joj je oduzeo »il dolce sollievo degli studii comuni«. O Kunićevim epigramima životopisac veli:

Cunich per suo costume solea scrivere ogni giorno un qualche epigramma; onde non dissuefarsi dallo scrivere latino; molti di essi furono diretti alla *Pizzelli*, ch' egli celebrò sotto il nome di *Lida*. Negli epigrammi del *Cunich* stampati dal *Bodoni* sarebbe desiderabile, che molti ve ne fossero stati aggiunti di cui *Lida* è argomento; ma forse la modestia della persona lodata non ne permise l' impressione.⁹⁸

»Il nome di *Lida*« zaživjelo je i među drugim pjesnicima, kako svjedoči ne samo citat iz Fugine zbirke koji je donio Radelja nego i naslov zbornika objavljena nakon smrti M. Pizzelli.⁹⁹ Odabir tog pseudonima Kunić je obrazložio u epigramu *Lyd.* 191, koji započinje ocrtavanjem situacije do koje je moglo doći u svakodnevnom salonskom životu: objašnjenje je zapravo bilo odgovor na upit učenoga Della Somaglie; *Lida* je »Liđanka«: dobila je ime po mitskoj Liđanki Omfali, kraljici kojoj je Heraklo bio rob i koja ga je prisilila da radi ženski posao, pomažući služavkama tkati, dok rimska dama Kuniću zapovijeda da piše stihove; pa kao što je Omfala Heraklu čast oduzela, tako ova *Lida* pjesniku omogućuje da čast stekne:

Cur Lydam vocitem, Somalia docte, rogasti,
Istam, quæ canitur rara puella mihi.
Omphale Alciden domuit, quod Lyda, vocavi
Lydam ego, me captum quæ melius domuit.

⁹⁸ G. G. De Rossi, »Lettera [...] ad un amico sulla morte della celebre Maria Pizzelli«, *Giornale pisano* 8 (1808), citati sa str. 68, 74. i 72. Kunića spominje i kratak leksikonski članak o Pizzelli u: A. Levati, *Dizionario biografico cronologico diviso per classi degli uomini illustri; Classe V: Donne illustri*, sv. 3. Milano: per Nicolò Bettoni, 1822, str. 69: »Il Cunich le insegnò la lingua greca, e le indirisse vari epigrammi dandole il nome di *Linda* [sic]«. U novije vrijeme Maria Pia Donato piše opširnije o Pizzelli i njezinu salonu i neizostavno uključuje Kunića i njegove epigrame: »Pizzelli studied Greek with the poet and Jesuit scholar Raimondo Cunich who celebrated their friendship and the merits of his pupil in epigrams which animated her conversazione and which made the round of other Roman salons«; M. P. Donato, »The Temple of Female Glory: Female Self-Affirmation in the Roman Salon of the Grand Tour«, u: *Italy's Eighteenth Century: Gender and Culture in the Age of the Grand Tour*, P. Findlen, W. Wasssyng Roworth, C. M. Sama (ur.). Stanford: Stanford University Press, 2009, str. 70.

⁹⁹ *Accademia poetica in sette lingue per la morte di Maria Pizzelli nata Cucovilla fra i poeti Lyda, insigne letterata romana*. Rim: Dalle stampe di Gioachino Puccinelli, 1808.

Illa deum a pulchro jussit cessare labore,
 Fœdaque fœminea ducere pensa colu,
 Hæc me cessantem pulchro insudare labori,
 Atque sua carmen scribere lege jubet;
 Illa decus misero partum abstulit, hæc mihi cogit
 Me, sua dum perago jussa, parare decus.

Polazeći od istovjetnosti na temelju koje svoju naslovljenu naziva Lidom, pjesnik epigram završava pukom oprekom kako bi poentirano objasnio zbog čega je njega njegova Omfala pokorila na kudikamo bolji način. Pritom iskorištava dvostruko značenje imenice *pensum* (količina vune odmjerene za jedan radni dan jedne ropkinje; zadatak, dužnost, naloženi posao uopće – odmjereno mu pisanje stihova za svaki dan), ne zanemarujući ni veze s izričajem rimskih klasika: Omfala je »Lyda puella« u Ovidija (*Fasti* 2,356), »Lydia domina« u Marcijala (9.66).¹⁰⁰ Mišljenja sam da Kunićev odabir fiktivnog imena doista treba shvatiti u smislu navedenog, eksplicitnog (premda jedinog) očitovanja u epigramu Lyd. 191, odnosno da ostale konotacije koje je ime *Lyde/Lyda* nosilo iz antičke književne tradicije kod njega u tom trenutku nisu igrale važnu ulogu (*Lyde* se, primjerice, pojavljuje kod Antimaha iz Kolofona kao djevojka nakon čije smrti piše elegije za utjehu; u AP 5.49 kao prostitutka; u Horacija (*Od.* 3,11) kao mlada slušateljica mita o Hipermnestri te kao sviračica (*Od.* 3,28); u Marcijala samo jednom (1.71) kao prijateljica četveroslovnog imena; u Juvenala (2,141) kao žena koja obavlja pobačaje).¹⁰¹

U cijelome korpusu nije ni petnaest epigrama u kojima se Kunićeva oslovljenica zove drugim, odnosno pravim imenom: *Maria* ili *Pizzellia*; indikativno je, primjerice, da ju se oblikom prezimena predstavlja u epigramima koji hvale njezino dojmljivo glumačko umijeće u izvedbama *Merope* (Lyd. 417 i 425) i *Medeje* (Lyd.

¹⁰⁰ Tosijeva je formulacija: »cui [sc. Mariae Pizzelli], ut ne roganti deesset, epigramma quotidie aliquod, saepe plures, tamquam munus, ac *pensum*, ut ipse dicebat, suum adferebat«; J. Tosius, *nav. dj.*, str. XVII. (isticanje moje).

¹⁰¹ Zanimljiva je međutim koincidencija s Kunićem što je Goethe u ranome weimarskom periodu (1775-1786) posvetio Charlotti von Stein, supruzi dvorskoga službenika koju je upoznao 1774. i s kojom je održavao blisko i poticajno prijateljstvo, niz ljubavnih pjesama dajući joj pseudonim *Lida*; v. npr. N. Saul, »Goethe the writer and literary history« i J. R. Williams, »Goethe the poet« u: *The Cambridge Companion to Goethe*, L. Sharpe (ur.). Cambridge: Cambridge University Press, 2002, str. 31. odnosno 47.

423 i 424) ili pak u epigramu Lyd. 603, u kojem se predstavlja i sam autor, darujući joj svoju sliku:

Cunichius tuus ille tibi, Pizzellia, donat
Non parvæ hoc parvum pignus amicitiae.

Narav odnosa koji Kunić na ovome mjestu naziva »ne malim prijateljstvom« zaintrigirala je dosad nekoliko naših proučavatelja i izazvala nerijetko i proturječna tumačenja.

Maixner je, čitajući epigrame iz dubrovačkog izdanja, opisao prilike u kojima je pjesnik hvalio Lidu i članove njezine obitelji – kćer Violantu, sina Pietra Luigija i muža Giovannija, te je zatim navodio i ilustrirao citatima Lidine vrline ovjekovječene u pjesnikovim stihovima. Iako je priznao da u nekim pjesmama postoji »tolik žar, tolika mladenačka vatra, toliko slavljenje njezinih kreposti i vrlina, da gotovo misliš, da ih piše mladić svojoj ljubavnici«, smatrao je to posljedicom hiperboličnog načina izražavanja svojstvenog tradiciji unutar čijih je obzora Kunić stvarao, u kojoj su sudjelovali kako Katul, Tibul, Propertije, tako i talijanski autori. Bilo koje drukčije tumačenje odlučno je otklanjao:

takve pjesme [...] se izražajem misli i erotičkom dikcijom u mnogom približavaju ljubavnim pjesmama starih pjesnika. Na kakav nedopušteni odnošaj pjesnikov prema Lydi nije ni pomisliti. Tomu se protive mnoge izjave u njegovih pjesmama samih, protive se i pjesnikove godine, a protivi se i njegov u svakom obziru bezprikorni značaj, i njezina moralna bezporočnost. [...] u pjesmama samih na Lydu nema, osim možda mjestimice pretjeranoga odveć hiperboličnoga izražaja misli ništa zazorna, ništa, što bi bud estetičko čuvstvo bud moral moglo povriediti.¹⁰²

Slično je sudio i Torbarina 1951, suprotstavljajući se kazivanju Ferdinanda Martinija, autora izlaganja »Donne, salotti e costumi«,¹⁰³ koji »ide tako daleko, da govori o Kunićevoj ljubavi prema Mariji Pizzelli«; Torbarina smatra da je Martini »pustio suviše maha svojoj mašti i svom južnjačkom temperamentu«, jer, »kad dobro prouči Kunićeve epigrame posvećene Mariji Pizzelli,

¹⁰² F. Maixner, *nav. dj.*, str. 158. i 160-161.

¹⁰³ Objavljeno je u zborniku *La Vita italiana durante la Rivoluzione francese e l'Impero*, 2. dio. Milano: Treves, 1897, str. 337-363.

čovjek mora zaključiti«, tvrdi Torbarina, »da je njihova veza bila posve 'platonske' naravi«. ¹⁰⁴ Upravo je ovdje vidljiva razlika između dvaju pristupa problemu: sasvim je vjerojatno da Martini nije dobro proučavao Kunićeve epigrame posvećene Lidi, nego da se oslanjao na predaju, kakva je primjerice bila prisutna u Silvagnija. Martini doduše nije eksplicitno tvrdio da je ta veza uspjela biti nešto drugo no platonska, a umjesto na, kako je Torbarina najavljuje, »njegovu 'romansiranu' povijest njihovih odnosa« ¹⁰⁵ u Martinijevu ćemo tekstu naići samo na jednu rečenicu koja govori o Kuniću u salonu Pizzelli: »L' Alfieri leggendovi la *Virginia* purificò l' aria ammorbata dalla pioggia continua de' madrigali di un abate Cunich, che insegnava alla Pizzelli il greco: lingua difficile, lezioni lunghe e frequenti... il maestro finì con l'innamorarsi della discepolo; dicono, inutilmente«. ¹⁰⁶ Torbarina se ipak radije držao iskaza Cornelije Knight ¹⁰⁷ koja je u svojoj autobiografiji Kunića opisala kao čovjeka čija su čuvstva bila ograničena na prijateljstva, te je prijateljstvo s Pizzelli izjednačavao s onim koje je Kunić održavao s Baldassareom Odescalchijem.

S tim se pak nije posve složio Smerdel, koji je pitanju Kunićevih epigrama Lidi 1957. posvetio cjelovitu studiju, iščitavajući iz rukoveti od 133 pjesme njegov »erotski lirski psihogram«. ¹⁰⁸ Smerdel otklanja mogućnost Maixnerove interpretacije koja inzistira na hiperboličnosti izraza jer Kunić »nikada nije htio biti neiskren«, već je u svojoj intimnoj ispovijedi iskreno iskazao što osjeća, ublaživši zanos opisima članova obitelji; »Takva lirska očitovanja isključuju neku moralističku tendenciju i ona premašuju izražajni okvir Kunićeva vremena« ¹⁰⁹ – završava se osvrt na Maixnerov sud. Što se Torbarinina mišljenja tiče, Smerdel dopušta platonsku vezu, ali samo u smislu prijateljstva, te u izravnu odgovoru Torbarini ističe: »ako se doista dobro prouče Kunićevi epigrami posvećeni *Lydi*, njihova sadržajna i poetski izražajna

¹⁰⁴ J. Torbarina, »Oko engleskoga prijevoda jedne Đurđevićeve pjesme«, str. 280. i 281.

¹⁰⁵ *Isto*, str. 280.

¹⁰⁶ F. Martini, »Donne, salotti e costumi«, str. 351-352.

¹⁰⁷ Citiran je i ovdje u poglavlju o Kunićevu životu.

¹⁰⁸ T. Smerdel, »Kancnjer Rajmunda Kunića«, u: *Zbornik Zagrebačke klasične gimnazije 1607-1957*. Zagreb: Izd. Odbor za proslavu 350 godišnjice Klasične gimnazije, 1957, str. 536.

¹⁰⁹ *Isto*.

strana – moramo zaključiti, da je to bila *stvarna*, *doživljena* i *istinska* ljubav, a ne *fiktivna*.¹¹⁰ Iz samog će se teksta epigrama, prema Smerdelu, vidjeti da je Lida »bila doista iskrena, zanosna i čista vizija u Kunićevu srcu«, da je pjesnik ispovijedao »svoje iskreno oduševljenje prema njoj«, da je Lida »živa slika ljepote«, da je ta pjesnikova ljubav bila plemenita i »jednostavna u svojoj elementarnosti, a ipak pročišćena«, te da je Kunić »*mogao i znao odrediti granicu* svojim erotskim zanosima«. ¹¹¹

Razmišljajući pak o utjecajima koji su mogli dati intonaciju Kunićevim stihovima, Smerdel je sugerirao da je po lirskoj atmosferi Kunićeva zbirka katulovska, no zamijetio je također kako pjesnik nastoji sačuvati trubadursko-petrarkistički ton, dok se, smatrao je, u epitetima kojima je Lida čašćena prepoznaju »romantički zanos, kakve susrećemo kod kasnijih pjesnika u doba romantizma«. Tezi o Kuniću kao preteči romantizma u našoj književnosti posvetio je Smerdel opširniju argumentaciju: držao je važnim naglasiti kako se Kunić u Rimu družio s mnogim poznatim književnicima i umjetnicima, pa da je upoznao čak i Goethea;¹¹² nadalje, kako je pratio i dobro poznao onodobnu književnost, te kako su i Rim koncem osamnaestoga stoljeća zahvatila strujanja koja je izazvala Francuska revolucija. Iz toga izvodi zaključak:

¹¹⁰ *Isto*, str. 537. Premda Torbarina, kako se može primijetiti, ničim nije dao na slutiti kako smatra da je posrijedi bio fiktivan odnos.

¹¹¹ *Isto*, str. redom 537, 538, 549, 540, 542, 537.

¹¹² Nema za sada jasnih potvrda da su se Kunić i Goethe, koji je u Rimu boravio od 29. listopada 1786. do 22. veljače 1787, te od 6. lipnja iste godine do 23. travnja sljedeće (v. J. R. Williams, *The Life of Goethe: A Critical Biography*. Oxford: Blackwell, 1998, str. 24-29) doista upoznali. Na tu je mogućnost upozorio Torbarina znajući za Kunićev pohvalni epigram o Montijevoj debitantskoj tragediji *Aristodemo* (Enc. 149) i pronašavši u Goetheovu dnevniku podatak da je prisustvovao prvoj izvedbi u Rimu u siječnju 1787. (v. J. Torbarina, *nav. dj.*, str. 293). On piše: »Vjerojatno je, da su se Goethe i Kunić prilikom ove predstave upoznali. Ako se tada nisu sreli, više je nego sigurno, da su se sastali jednom drugom zgodom, kad je 'l'Inclito ed Erudito Signor De Goethe [...]', za svoga drugog boravka u Rimu, u siječnju 1788., [...] svečano primljen u akademiju 'degli Arcadi', kojoj je, kako znamo, pripadao i Kunić; *isto*, str. 293-294. I kasnije (1975) ponavlja kako »Ima dokaza o tome da je Kunić poznao i velikoga Goethea, premda ga izričito ne spominje« (v. isti, »Hrvatski latinisti 18. stoljeća u Dubrovniku«, u: *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, knj. 3, F. Grčević, M. Kuzmanović (ur.). Zagreb: Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1975, str. 55). No smatram da se tu ipak može govoriti samo na razini pretpostavki. Goethe je posjećivao i salon Marije Pizzelli (v. W. J. van Neck, *nav. dj.*, str. 134-135) i Angeline Kauffmann (v. M. P. Donato, *nav. dj.*, str. 74).

Zato možemo držati da je Kunić i prije spomenute Revolucije pročitao Rousseauovo djelo *Julie ou la Nouvelle Héloïse* (tiskano 1761), koje je u to doba bilo najčitanija knjiga u Evropi. Svakako nije pretjerano, ako se kaže, da je Rousseau svojim djelima izvršio veliki utjecaj na umjetničke krugove u Rimu, a znamo, da se u njima kretao i naš pjesnik Kunić. Iz toga možemo i shvatiti onu raznolikost u njegovim epigramima, koja se odnosi na imaginativne erotske slike, koje ne susrećemo u tadašnjoj klasicističkoj latinskoj poeziji stranih latinista. Tako je nastala anticipacija romantizma u Kunićevu opusu.¹¹³

Ne zna se je li pod utjecajem Smerdelova izlaganja (na koje se ne referira) ili iz kojeg drugog razloga, no čini se da je Torbarina kasnije ipak donekle ublažio svoj sud, pa je 1966. u studiji o poznanstvu Kunića i Alfieri, navodeći ponovno citat iz Martinija, zaključio: »Whether he was in love with her or not, whether his love was requited or not, the fact remains that he was on very friendly terms with her and with her whole family«,¹¹⁴ a u radu iz 1975, o dubrovačkim latinistima, nakon što je ustvrdio kako su Kunića s Marijom Pizzelli vezali »sentimentalni osjećaji«, jedan epigram iz ciklusa Lidi citirao kao primjer Kunićeve, kako je naziva, »ljubavne lirike«.¹¹⁵

To nije bio prvi put da se ciklusu Kunićevih epigrama pridjevno atribut »ljubavni«: Vratović je u svojem prikazu Kunićeva života i djela u izdanju *Hrvatski latinisti II* biblioteke PSHK ovako pozicionirao Kunićev »kanconijer« (termin koji je prvi primijenio

¹¹³ T. Smerdel, *nav. dj.*, str. 544. Iako nema sačuvanih epigrama u kojima bi se Kunić osvrtao na suvremena mu djela francuske književnosti, izvrgnuo je kritici književni ukus Francuza (Sat. 1111, Var. 297) i povodenje za francuskom modom (Var. 927). Zapravo je jedino francusko što je hvalio bio zračni brod. Zna se da je imao negativan sud o Voltaireu, a oštro je osuđivao politički prevrat u Francuskoj, odricanje od katoličke vjere i tobožnju novu slobodu (epigrami se u Radeljinu prijepisu nalaze među satiričkim pod br. 705-707, 878, 934, 1000, 1010-1013). Stoga neće biti ni što je mislio Torbarina, kako Kunić u svojim epigramima »registrira sve važnije događaje svoga vremena – osim Francuske revolucije« (»Okolo engleskoga prijevoda jedne Đurđevićeve pjesme«, str. 295), no Torbarina to nije mogao znati jer nijedan od navedenih »satiričkih« epigrama nije tiskan u izdanju iz 1827.

¹¹⁴ J. Torbarina, »Raymond Kunić and Alfieri. Roman literary and artistic diversion in the late Settecento«, u: *Friendship's Garland. Essays Presented to Mario Praz on his Seventieth Birthday*, V. Gabrieli (ur.). Rim: Edizioni di storia e letteratura, 1966, II, str. 23.

¹¹⁵ Isti, »Hrvatski latinisti 18. stoljeća u Dubrovniku«, str. 321.

Smerdel) u kontekst cjelokupne hrvatske latinističke književnosti:

[...] epigrami posvećeni Lidi – po raznolikosti i zaokruženosti jednog doživljaja, koji uza sve to što potječe od svećenika i uza sve stilizacije koje pjesnik duguje i Katulu i Tibulu – tvore pravi ljubavni kanconijer, potekao iz istinskog, iako sustežljivog i profinjenog, ali postojanog i moćnog ljubavnog osjećanja zrelog muškarca prema otmjenoj, lijepoj i kulturnoj Mariji Pizzelli pod pjesničkim pseudonimom Lyda. Taj Lidin kanconijer Kunićev najznačajniji je i najzaokruženiji u lirici hrvatskog latinizma nakon 'Flavijina ciklusa' humanista Ilje Crijevića i pjesama Silviji L. Paskalića.¹¹⁶

Knezović pak pristaje uz Smerdelova razmišljanja, ali nespreno sugerirajući Kunićevu zainteresiranost i za druge rimske dame:

Osobitu cjelinu tvore epigrami u čijem su *[sic]* središtu Lyda – a i oni su ne tako rijetko samo *pars pro toto* tako da se u liku Lyde ogleda bilo koja rimska matrona. Među njima ima (i to ne mali broj) i onih u kojima je iznesena nepatvorena realnost, prisutnost i iskrena pjesnikova zaljubljenost, kako je ustvrdio T. Smerdel, s čijim se sudom duboko slažem. Upravo tim dijelom svojeg opusa K. je zakoračio korak ispred svoga vremena.¹¹⁷

Posljednji rad na temu Pizzelli objavio je Luko Paljetak, koji se ne referira na Torbarinu i Smerdela, već se vraća starijim izvješćima kao što su Dutensovo, Goranijevo, Silvagnijevo i spomenuto Martinijevo. Većinu tih izvješća Paljetak je citirao ili prema pregledu *Un salotto romano del Settecento* Luigija Rave iz 1926, koji je zapravo niz preuzetih navoda, ili iz prikaza te knjige koji je 1938. u splitskom dnevnom listu *Novo doba* donio Čiro Čičin-Šain, a koji je, kao i sam Rava, do Paljetka ostao nezapaženim.

¹¹⁶ V. Vratović, »Rajmund Kunić«, *PSHK* 3, str. 437. Pišući ponovno o Kunićevu opusu nešto više od dvadeset godina poslije, Vratović o epigramima Lidi dodaje: »najveći su i najdojmljiviji ljubavni kanconijer u cjelokupnoj književnosti hrvatskog latinizma«; isti, »Veliki hrvatski pjesnik latinskog izraza: O 200. obljetnici smrti Rajmunda Kunića«, *Dubrovnik* 5 (1994), str. 68. Na isti način Kunića predstavlja Martinović u *Leksikonu hrvatskih pisaca* iz 2000: »Očuvanih 635 epigrama upućenih Mariji Pizzelli tvore ljubavni kanconijer *Ad Lydam*, najopsežniji u povijesti hrvatskoga latinizma«.

¹¹⁷ P. Knezović, »Rajmond Kunić pjesnik i prevodilac«, u: *Isusovci u Hrvata. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija 'Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata'* [Zagreb, 8. do 11. listopada 1990.], ur. V. Horvat. Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove – Beč: Hrvatski povijesni institut, 1992, str. 350-351.

I Čičin-Šain je, čitajući Ravinu kompilaciju, mogao napisati o Kuniću: »zaljubio se u tu lijepu, obrazovanu i duhovitu rimsku damu, koja je tad bila u punoj ženskoj snazi i ljepoti«, te je prenio da je Kunićeva »ljubav za gospođu Pizzelli bila 'arkadijska'«. ¹¹⁸

Francuz Dutens u svojem putopisu nije spomenuo samog Kunića, no vrline Marije Pizzelli opisivao je biranim riječima, istaknuvši između ostaloga njezin »izuzetni osjećaj za sve ono što zanima njene prijatelje, hlepnu za njihovom slavom koja je ispunjavala čitavo njeno srce«. ¹¹⁹ Gorani pak toj dami zamjera učenost kojoj nedostaju ukus i osjećaj za mjeru, a posjetiteljima salona hladne i nezanimljive rasprave i sterilno, osrednje pjesništvo, no Kunića hvali, dok o njegovu odnosu prema voditeljici okupljanja ne govori. ¹²⁰ Zapravo je Silvagni bio prvi (a Martini se vjerojatno oslanjao na njega) u kojega će se naići na ideju o Kunićevoj zaljubljenosti u Lidu. U svojoj povijesti rimskoga društva u osamnaestome stoljeću, koju je, kako piše u predgovoru, temeljio na dnevnicima Kunićeva poznanika Luke Antonija Benedettija (u. 1837), on pripovijeda:

L'abate Benedetti la [i.e. Maria Pizzelli] conobbe quando non era più giovanissima, ma era ancora bella e di grande spirito. La Pizzelli abitava in una casa non molto lungi da quella dell' abate Benedetti [...]. L'abate che dalla sua casa in via di Testa Spaccata si recava ogni sera al palazzo Colonna, ove andava spesso il Cunich suo amico, passava sotto le finestre della Pizzelli e sovente col dotto gesuita vi saliva e vi trovava una società di uomini dotissimi e pieni di spirito. La Maria fu adottrinata nel greco dal Cunich [...]. Il Cunich, celebre filologo, ne era innamorato, quantunque sia da sperare che il suo amore fosse arcadico come arcadico era il nome che le avea imposto di *Lida*. E sotto questo nome il Cunich la vezzeggiava, ed ogni volta che andava in sua casa le leggeva una ode, un madrigale, una canzone, da ricordare gli amori di Petrarca per Laura. ¹²¹

¹¹⁸ Š. [= Č. Čičin Šain], »Dubrovčanin Kunić u Rimu u salonu donne Marie Pizzelli«, str. 10.

¹¹⁹ O Pizzelli: L. Dutens, *Mémoires d'un voyageur qui se repose*, sv. 1. Paris: chez Bossange, Masson et Besson, 1806, str. 291-292, te sv. 2, str. 240-242, citat sa str. 241, u prijevodu L. Paljetka, »Rajmund Kunić u salonu Marije Pizzelli«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 34 (1996), str. 186.

¹²⁰ V. J. Gorani, *Mémoires secrets et critiques des cours, des gouvernemens, et des mœurs des principaux états d'Italie*, sv. 2. Paris: chez Buisson, 1793, str. 321-327; o Kuniću str. 326.

¹²¹ D. Silvagni, *La corte e la società romana nei secoli XVIII e XIX*, sv. 1. Firenze: Tipografia della Gazzetta d'Italia, ²1882, str. 366-367.

Premda se danas Silvagnija ne smatra pouzdanim izvorom,¹²² Paljetak nastavlja u istome tonu, pa ne preza reći kako je za Kunićevo pjesništvo susret s Pizzelli bio »presudan onoliko koliko za Petrarcu bijaše presudan susret s Laurom«, da se Kunić zaljubio »valjda u nju odmah, na prvi pogled«, ili pak da je donna Pizzelli bila »zacijelo vrijedna i grijeha i divljenja« i da »Kunić nije imao nikakva konkretnog uspjeha kod Lyde«. ¹²³ Približivši, prema spomenutim izvješćima, atmosferu rimskoga salona, izlažući sadržaj Kunićevih pjesama Lidi iz Radeljina izdanja te uspoređujući Lidu s Lezbijom, a Kunića s Wertherom, Paljetak je pokušao odgovoriti na pitanje »kakva je dakle priroda Kunićeve ljubavi prema donni Pizzelli«¹²⁴ i koji su utjecaji dali ton pjesnikovim stihovima. On tako ustvrđuje (kao i Čičin-Šain) ono čemu se Silvagni samo nadao: »Kunićeva ljubav za gospođu Pizzelli bila je »arkadijska«, ¹²⁵ te dodaje da je bila udvorna, gotovo srednjovjekovna, pa sublimirana i tragična ljubav. Naglašavajući arkadijsku prirodu te ljubavi i – uz oslanjanje na Katula, Petrarca i renesansu – ostajanje u okviru pjesništva Arkadije na idejnoj i formalnoj razini, Paljetak upravo suprotstavlja Kunićevu poetiku onoj romantičarskoj, koja je »kucala i na vrata salona donne Pizzelli«, no kojoj se, prema njegovu mišljenju, »ostarjeli Kunić« više nije mogao prilagoditi.¹²⁶

¹²² V. primjerice D. Armando, »Aristocrazia e vita culturale a Roma alla fine del Settecento: il caso degli Odescalchi«, u: *Alfieri a Roma*. Atti del Convegno nazionale. Roma 27-29 novembre 2003. A cura di B. Alfonzetti e N. Bellucci. Roma: Bulzoni Editore, 2006, str. 73: »Silvagni [...] trae la maggior parte delle proprie notizie dal diario di un testimone oculare della rappresentazione, l'abate Lucantonio Benedetti, senza però che sia sempre possibile distinguere le sue considerazioni dalle informazioni della fonte, di cui si sono perse nel frattempo le tracce«; ili S. Vandiver Nicassio, *Imperial City. Rome under Napoleon*. Chicago: The University of Chicago Press, 2009, str. 66: »David Silvagni based *La corte pontificia e la società Romana*, his anti-clerical look at late eighteenth-century Rome, on what he claimed to be the diaries of Benedetti (which are no longer available). Scholars have cast some doubt on the authenticity of the diaries«. No Silvagniju, čini se, nije vjerovao već ni Vicchi, koji često prenosi njegove riječi. Koristeći ga gdje govori o okupljanjima kod Marije Pizzelli, Vicchi kaže: »E si aggiunge che il gesuita Cunich l' amava e si ritiene come un vangelo che là, nella casa della donna saputa, l' ab. Monti sentì recitare la *Virginia*, una delle tragedie più calde dell' Alfieri. Passi la tradizione, perchè non cale il discuterla«; L. Vicchi, *Vincenzo Monti. Le lettere e la politica in Italia dal 1750 al 1830 (triennio 1781-1790)*. Faenza: Stabilimento P. Conti – Fusignano: da Edoardo Monardi, 1883, str. 157.

¹²³ L. Paljetak, *nav. dj.*, str. 187, posljednji citat sa str. 189.

¹²⁴ *Isto*, str. 189.

¹²⁵ *Isto*.

¹²⁶ *Isto*, str. 193.

Sva dosadašnja kritička tumačenja Kunićevih epigrama Lidi i Kunićeva odnosa prema Lidi zasnivala su se na čitanju epigrama prvenstveno iz Radeljina izdanja. Ono je pružilo temeljnu građu svim proučavateljima. K tome je Torbarina od 1960. upozoravao i na parmsko izdanje,¹²⁷ koje je onda uključeno u izbor PSHK 1970, a taj izbor, uz Vratovića, uzima u obzir i Paljetak.¹²⁸ Radelju je u odabiru epigrama za izdanje sputavalo pravilo kojeg se čvrsto držao, da ne tiska pjesme već objavljene 1803. u Parmi.¹²⁹ U svemu, budući da su dosadašnje interpretacije proistekle iz necjelovita korpusa tekstova o Lidi, moglo bi se postaviti pitanje bacaju li epigrami koji su ostali u rukopisu novo svjetlo na odnos koji je pobudio nemalen interes proučavatelja; odnosno, bi li slika o Kunićevu odnosu prema rimskoj dami bila bitno drukčija da se proučavanje događalo na cjelokupnom, znatno obimnijem broju epigrama?

Ne kanim ovdje tvrditi da bi ta slika nužno bila drukčija. I u rukopisu, kao i u izdanjima, ima epigrama u čijim se iskazima može čitati doza intimnosti i koji zbog toga ostavljaju pomiješan dojam o prirodi Kunićevih osjećaja. Kao što u tome smislu čitatelja može zateći primjerice tiskani epigram Lyd. 4, koji počinje stihom »Non ego te stulte modo visam captus amavi«, a završava izjavom »meus usque manebit / Idem amor extremos integer ad

¹²⁷ Prvi put u radu »Raymond Kunić and English Literature«, *SRAZ* 9-10 (1960), str. 165, zatim u »Raymond Kunić and Alfieri. Roman literary and artistic diversion in the late Settecento« 1966. (str. 12).

¹²⁸ Vratoviću i Paljetku poznat je i ciklus iz AMB 1156, ali ga ne konzultiraju.

¹²⁹ Stoga se mozaik o nekim epizodama koje Kunić komemorira upotpunjuje tek uvidom u rukopis; dobar je primjer sekvenca Lyd. 547-559 o Violantinu odlasku u samostan redovnica, čežnji za obitelji i na koncu povratku u dom, što je prethodilo njezinoj teškoj bolesti i smrti. Iako ni u prijepisu nije dokraja uspostavljen poredak koji je vjerojatno odgovarao kronološkom slijedu događanja, okupljeni su epigrami koji prate Violantinu odluku i napuštanje obitelji, njezin život u samostanu (slušaju je, primjerice, dok s redovnicama pjeva u crkvi), ozračje u kući dok je odsutna i majčinu zabrinutost (zbog koje izostaje ritualno čitanje klasika), Marijin posjet kćeri i tugu djevojke kad majka odlazi, pjesnikovo razmišljanje o Violantinoj želji za povratkom te konačno i njezin povratak. Radelja je za tisak odabrao četiri epigrama (u izdanju Lyd. 82-85), o Violantinu odlasku, želji da vidi majku, susretu i tjeskobi nakon nje, iza čega slijede epigrami o Violantinoj bolesti; epigram iz kojeg je vidljivo da se Violanta u međuvremenu vratila obitelji nije mogao tiskati jer je već bio otisnut u parmskom izdanju. Ondje je pak bilo objavljeno sedam epigrama na ovu temu, no raspoređenih tako da se nije mogla uočiti povezanost događaja (pa je npr. epigram koji obilježava Violantin ulazak u samostan Var. 103 na str. 182, a onaj u kojem ju se dočekuje nakon što je samostan napustila Enc. 37 na str. 46).

cineres»,¹³⁰ tako na početku rukopisnog epigrama Lyd. 6 stoje riječi »Primo, Lyda, loco mi tu es«; u Lyd. 10 pjesnik pripovijeda kako je, kad su se ostali zaputili u kazalište, ostao sam s Lidom, dražom od kojega god kazališta, i objašnjava: »Ergo unus mansi; non tu ne sola maneres, / Te sine sed videar ne mihi solus ego«; u Lyd. 93 tumači kako su se svi osim nje nedavno iznenadili kad je nakratko otišao, jer svi osim nje znaju kako mu je život bez nje nesnosan: ono što kazuje o njoj drugima jedino se njoj boji reći; u epigramu 355, nakon što mu je učenica po sluzi dojavila da će ostati kod kuće i čitati s njim bude li kišovito i poručila da ne dolazi bude li dan vedar, moli bogove za žestok pljusak jer će tako dan biti vedar njemu; u 384 spominje se najradosnijega dana u godini, koji je proveo s Lidom u posjetu vatikanskim palačama, kad se svim divotama što su ih vidjeli divio manje nego njoj; u epigramu pak Lyd. 162 jasno očituje kako su njegovi osjećaji prema Lidi s vremenom sve jači:

Jam senui, nec desit amor, sed crescit in horas,
 Et Lyda est animo gratior usque meo.
 Mentis nempe oculos acuit mihi tarda senectus,
 Quo videam et juveni quæ placuere, magis.
 Doctrinam, ingenium, mores et quidquid amari
 Dignum homini ratio, fasque, piumpque docet.

I u tiskanim se izdanjima i u rukopisu nalaze brojni pohvalni epigrami upućeni Lidi. Pjesnik je hvalio njezinu fizičku ljepotu i, kudikamo više, njezine karakterne osobine, majčinsku brižnost, dobre običaje i učenost. Postoji nekoliko motiva koji se učestalo ponavljaju: primjerice, njezinim je vrlinama (*virtutes*) znao davati na važnosti proglašujući ih, prema vlastitom shvaćanju, svojstvenim muškarcima (*viriles*) više no ženama (kao što su »Ingenii robur, doctrinae mira supellex, / Pura luce nitens purius eloquium« i dr.; Lyd. 111), pa njima Lida uzdiže i ženski rod: »Ingenio et stabili mire omnes una refutat / Queis leve foemineum dicitur esse genus« (Lyd. 474).¹³¹ Česta su tema i Lidina ljupkost i umješnost u pripovijedanju (primjerice, Lyd. 178):

¹³⁰ Na sličan način govore i epigrami Lyd. 5, 46, 99, 625, 33, 278 (tiskani u dubrovačkom izdanju redom kao Lyd. 5, 16, 27, 111, 117, 121) i Lyd. 451 i 480 (u parmskom izdanju Var. 14 i Enc. 35).

¹³¹ Lyd. 111 nije objavljivan, a jesu 18, 72 i 153 u Dubrovniku (kao Lyd. 9, 15 i 44), te 443 i 474 u Parmi (kao Sat. 166 i Enc 26).

Hoc nostro in cœtu narrasti quam, mea Lyda,
 Nil potuit fieri pulchrius historia.
 Et quod narrasti, mos ut tuus, omnia mire,
 Nil potuit fieri dulcius eloquio.
 Ergo tot rerum series longissima nulli
 Non visa est, facto fine, fuisse brevis.¹³²

U epigramima o odlascima na selo cijela se priroda smije i veseli s Lidom ako je i pjesnik u pratnji, a puni su izraza čežnje i nedostajanja kad on i ostali sudionici njihovih druženja iščekuju Lidin povratak u grad.¹³³ No osobito kao jedan od provodnih motiva treba izdvojiti autorovo proglašavanje Lide svojom muzom, onom na čiju zapovijed piše stihove. Ne može ih pisati dok je ona tužna: »Vati sola potes tu ad carmina subdere calcar; / Lyda tibi canto, Lyda tibi sileo. / Riseris ut primum, discusso turbine, cantus / Incipiet rursus hæc mea Musa suos« (Lyd. 223), ali kad sama traži, ne može odbiti: »Durum est, quod poscis, carmen mi condere, Lyda, / Durius at carmen, Lyda, negare tibi« (Lyd. 55). Štoviše, ona je jedina koja ga uspijeva privoljeti na pisanje: »Musam sæpe meam soleo te dicere, Lyda, / Unius ad nutus hæc mea vena fluit« (Lyd. 109), a tada ono postaje lako: »Nil levius, me cum scribere Lyda jubet« (Lyd. 305). Kao što u netom citiranom epigramu odgovara Cini koji ga pita je li mu pisati teško, tako objašnjava i Varonu govoreći o izostanku nadahnuća: »Quidnam, inquis, cum Lyda rogat? Contra omnia fiunt, / Mens calet, omnigeni sponte fluunt numeri« (Lyd. 524). Kad odbija poslušnost Aonkama, ipak dodaje: »Surgam, si me iterum surgere Lyda jubet« jer ih Lida sve zamjenjuje: »Lyda rapit vatem quo vult (ignoscite, divæ): / Hæc mea nunc Erato est, hæc mea Calliope« (Lyd. 308). U epigramu Lyd. 291 distih po distih sažeto su nabrojeni načini na koje je pjesnik provodio vrijeme s Lidom – poznati kako iz literature suvremenika tako i iz njegovih stihova:

¹³² Posvećeni su im i netiskani epigrami 177, 472, 473, 506, 592, 615, 616, 620, te tiskani Lyd. 130 i 253 (u Radeljinu izdanju Lyd. 37 i 130), 467, 472, 449 i 289 (Enc. 11 i 24, Lud. 52, Var. 78).

¹³³ O tome npr. Lyd. 35, 37, 39, 42 u rukopisu, 97, 28, 33 u dubrovačkom izdanju (kao Lyd. 26, 115, 115), 478, 490 u parmskom (Enc. 33, Var. 62). Lyd. 97 ujedno je, sa šesnaest stihova, najdulji epigram skupine.

Multas, Lyda, mihi te grates dicis habere;
 Vin' scire, ipse tibi quotnam habeo? Innumeras.
 Quod me non dignum pateris tamen esse tuorum
 In numero, atque tuam concelebrare domum,
 Quod mecum evolvis veterum tot scripta virorum
 Inclyta, quæ Phœbus, quæque Minerva probat,
 Quod me pro cassis, doceo quæ paucula, verbis,
 Tu rerum has melior cernere, multa doces.
 Tu facis, ipse piger tot scribam carmina, dum te
 Dicere, Lyda, tuo dum juvat ore legi.¹³⁴

Kao što se može vidjeti iz nekih navedenih primjera, mnogi su epigrami nastali kao brza pjesnikova stihovana reakcija na određenu situaciju iz života u Lidinu okruženju.¹³⁵ To pokazuje pjesme koje počinju pitanjem na koje autor daje odgovor, ako je upućeno njemu, ili pak komentar ako se prepričava zbivanje kojemu je on svjedok, npr. »Lyda rogat carmen; causas tu nectis inanes, / Et trahis ingratas, dulcis amice, moras?« (Lyd. 110; upućen Stayu),¹³⁶ »Cur Lydam toties dicam, Corvine, requiris?« (Lyd. 257), »Dicis adulari tibi me, mea Lyda« (Lyd. 245), »Quæris, qui valeam tam firmo corpore? Dicam:« (Lyd. 445), »Ingratum possis qua pellere, Lyda, requiris?« (Lyd. 248), »Quinte, rogas, serus Lydam cur visere cœpi?« (Lyd. 299); ili je napočetku najavljena okolnost koja je dala poticaj pjesmi: »Advenit nobis gemino post mense Philippus« (Lyd. 327), »Cæsare jam lecto, subit Hirtius«

¹³⁴ Osim navedenih epigrama, od kojih su tiskani bili Lyd. 223 (u Radeljinu izdanju, kao Lyd. 118) i Lyd. 305 (u parmskome, kao Lud. 16), o ovoj temi pjesnik progovara također u Lyd. 230 i 310 od netiskanih, te još u Lyd. 193 i 331 (u izdanju iz 1827. Lyd. 45 i 124).

¹³⁵ Za jedan je epigram (Enc. 438) i zabilježeno da je nastao kao improvizacija, a pripada nizu enkomija slikaru Leuconu (C. Bianconiju) koji je izrađivao portrete članova obitelji Pizzelli. Natpis »Extemporale« sačuvan je u AMB 594/III (br. 29).

¹³⁶ Natpis epigrama 110, u čijem se četvrtome stihu nalazi apostrofa »Stay«, u Radeljinu prijepisu glasi »Ad Benedictum Stayum. Hortatur, ut Lydam cantet«; epigram je i tiskan 1827. (Lyd. 24; pod natpisom »Hortatur Benedictum Stayum, ut Lydam cantet«). No u predlošku AMB 119 pod br. 278 nad identičnim je tekstom natpis »Ad Stayum. Hortatur, ut Lydam cantet«. Znajući da je i Kristofor Stay bio jedan od čestih posjetitelja salona Pizzelli te da je Maria Pizzelli i od njega učila latinski (v. G. G. De Rossi, *nav. dj.*, str. 71; podatak ponavljaju D. Silvagni, *nav. dj.*, str. 367, te prema Ravi C. Čičin-Sain, *nav. dj.*, i L. Paljetak, *nav. dj.*, str. 187), ne mogu sa sigurnošću koju je pokazao prepisivač tvrditi da je u epigramu riječ o njegovu bratu Benediktu.

(Lyd. 335), »Quæ mihi de clara miranda Lycoride narras« (Lyd. 357), »Tucca silet. Quid agis? Tacitum ne, Lyda, lacesse« (Lyd. 123), itd. Na taj neposredni način nastaju epigrami koji potvrđuju spominjane navode o Kunićevoj pjesničkoj produktivnosti u salonu Marije Pizzelli i njegovoj spremnosti da na damin mig sipa stihove iz rukava; svjedoče i o njegovoj jezičnoj, versifikatorskoj i umjetničkoj kompetenciji za takav posao. Bilo je međutim, treba i to spomenuti, među dogodovštinama iz života uz obitelj Pizzelli situacija koje su proizvele bilo šaljive bilo ozbiljne, ali svakako pomalo bizarne stihove; Radelja ih očito nije želio vidjeti u svom tiskanom izdanju. Ipak nam je za sva vremena ostala opjevana magarica čije je mlijeko pomoglo u Lidinu oporavku, pa joj je pjesnik i obećao da će ju, ako nastavi davati spasonosnu tekućinu, smjestiti među zvijezde da joj pozavidi i sam Pegaz (Lyd. 43). Dva je epigrama – u duhu tradicije – zaslužila i uginula Lidina kujica po imenu »Janetta« (414 i 415), a dva mirisna vodica koja bi trebala izliječiti Lidinu nesanicu i pjesnikovu zabrinutost (40, 74); pa i Lidina frizura: budući da pjesnik nije mogao podnijeti da ga izbjegava jer je nepočešljana, epigramom joj je poručio da bi mu bila jednako draga sve da ima frizuru jedne Gorgone (Lyd. 146).

Bilo je, opet, i okolnosti koje su potaknule epigrame u kojima je Lida adresat pjesama, ali su po sadržaju i tonu vrlo bliski pjesmama iz drugih ciklusa, primjerice enkomijastičkoga (pohvale Odescalchija, Metastasija, Dantea, Cicerona i sl.) ili satiričkog i šaljivog (kritike na račun brbljavaca, loših pjesnika, taštih žena, lascivnoga starca). Tu osobito u oči upada niz epigrama u kojima se podsmijehu izvrgavaju liječnici, Kuniću draga meta, kako će se vidjeti iz epigrama skupina Satyrica i Ludicra; ovdje, primjera radi, Lyd. 66.¹³⁷

Quæris, quo ægrotas morbo, mea Lyda? Frequenter
Non febris, aut tussæ, aut rheumate, sed medico.

Na koncu, znatan je broj epigrama i u Radeljinu rukopisnom ciklusu Lidi i u tiskanim izdanjima posvećen članovima Marijine obitelji. Hvali se ljubav između Marije i muža joj Giovannija, kojemu je također upućeno nekoliko pjesama kad je bio izvan doma

¹³⁷ Takvi su, o liječnicima, i Lyd. 57, 65, 67, 68, 280 i 281, te 445 i 446, koji su tiskani i u parmskom izdanju (Lud. 26 i 42).

na putu. Pjesnik je volio društvo mladog Pietra Luigija, hvalio njegovu nezainteresiranost za noćne izlaske i osobito njegov glazbeni talent. Isto tako, zadržano je slušao njegovu sestru Violantu dok pjeva i gledao kako glumi u predstavi. Već su spomenute sekvence o Violantinu boravku u samostanu, te bolesti i smrti koja je potresla ne samo njezinu užu obitelj već i krug njihovih poznanika, kao i opisi slika majstora Leucona; u jednom se epigramu spominje i Lidin brat, a u jednom majka. Epigrama Lidinoj obitelji ukupno ima nešto više od stotinu.

Kako sam pokazala u odjeljku o zavjetnim epigramima, Kunić je vjerojatno postao prijatelj obitelji Pizzelli 1772. ili 1773. Osim te donje granice, vrlo je malo epigrama uz koje bi se mogla povezati bilo kakva datacija. Godina Violantine smrti nije mi poznata, a od ostalih osoba koje se u epigramima spominju (Ippolito Pindemonte, Carlo Guasco, Filippo Bonamici, Giulio Maria della Somaglia, Natale Saliceti, Baldassare Odescalchi, Vittoria Odescalchi, Clementina Rossi, Bianca Ingami, Tommaso Puccini, Girolamo Giuliani, Agostino Tana, Carlo Bianconi) znamo jedino da su umrli prije Kunića Bonamici (1780), kojemu je posvećen Lyd. 327 (ako ne još koji od epigrama u kojima se javlja ime *Philippus*) i Tana (umro 1791). Malo je i opjevanih događaja kojima bi se mogao znati datum. Bianconi, koji je portretirao Pizzellijeve, boravio je u Rimu 1777. i 1778. Radelja je uz epigram br. 129, koji započinje retkom »Lesbidos historiam legi, mea Lyda, magistram«, u bilješci pretpostavio da je riječ o djelu *Le avventure di Saffo poetessa di Mitilene* Alessandra Verrija, romanu objavljenju 1782, dok je uz epigram br. 390, koji je dao i tiskati pod natpisom »Ad clarissimum poetam de Lyda«, zabilježio kako je adresat vjerojatno bolonjski pjesnik Vincenzo Corazza te da se Kunić referira na njegovu pjesmu o Orfeju koju je napisao prigodom Odescalchijeva vjenčanja; ono je bilo 1777. U nekolicini se epigrama spominju izvedbe *Merope* i *Medeje*, čije nam godine zasad nisu poznate. U Radeljinu je rukopisu zabilježen jedan datum, na dnu epigrama Lyd. 627, u kojem se autor sjeća prošle večeri kad je zajedno s Lidom bio u kazalištu: zapisano je »fact. die 19. Jan^{rii} 1778.«. Epigram je sačuvan samo na autografnom listiću (u AMB 2248/II), na kojem je Kunićevom rukom zapisan datum »19 Jan. 78«; no to je bio samo jedan u nizu listića s čistopisom i datumom

za koji se, kako sam spomenula u opisu rukopisa, ne može tvrditi da je datum nastanka a ne prijepisa epigrama.

No vratimo se pitanju interpretacije i njezine ovisnosti o obliku i stanju korpusa na kojem se događa. Kao što se postavlja pitanje bi li slika Kunićeva odnosa prema Lidi bila drukčija da se i dosad proučavalo cijelu skupinu »Liber carminum ad Lydam« a ne samo njezin dio, jednako bi se tako moglo postaviti i pitanje bi li pohvalni epigrami upućeni Mariji Pizzelli i njezinoj obitelji uopće potaknuli prikazane interpretacije i spekulacije da ih kanonik Radelja (sam ili u dogovoru s Antunom Kršom) u jednome trenutku nije odlučio izdvojiti u zaseban ciklus u rukopisu, a zatim i tiskati jedan njihov dio kao posebnu skupinu u knjizi, nego da su ostali utopljeni u moru ostalih epigrama, pohvalnih, raznolikih, šaljivih, satiričkih, žalobnih i drugih. Ili da, usto, ta skupina nije već u naslovu sadržavala pseudonim jedne žene, nego da je tiskana, primjerice, pod naslovom koji na jednom mjestu upotrebljava Krša: u napomeni »pon[endum] inter epigr[ammata] ad domum Pizzelliam« uz epigram Sat. 1142.

Nadalje, Radeljin je kriterij pri oblikovanju skupine Lidi očito bilo pojavljivanje Lidina imena u epigramima, makar su na taj način možda u ciklus ušli epigrami u kojima ime »Lyda« nije stajalo za Mariju Pizzelli, nego je funkcioniralo kao bilo koje drugo fiktivno ime u epigramima primjerice satiričke ili moralne prirode (u tom slučaju vjerojatno je riječ, kao i u onom prepjevu grčkog epigrama o antičkoj bludnici, o epigramima nastalima prije no što Kunić upoznaje Pizzelli i daje joj pseudonim). Takvi bi epigrami otvorili interpretacijski problem koji nije beznačajan: što ako se neke epigrame Lidi čita kao da su posvećeni Mariji Pizzelli – te se u njih učitava određena interpretacija društvenog konteksta u kojima pjesme nastaju (ili pak odnosa Kunić – Pizzelli, ili bilo kojeg drugog pitanja) – a ime »Lyda« zapravo se uopće nije odnosilo na nju?¹³⁸

¹³⁸ Navest ću dva primjera. U epigramu Lyd. 393 kazivač se obraća Lidi (na dva mjesta, u prvom i u trećem stihu), a satiru upire na nekog dosadnjakovića koji ih iscrpljuje uvijek istim pričama: »Iste placet suavis narrator, Lyda; placebit / Atque diu, dicet si modo quidque semel; / Verum iterum atque iterum si dicet, Lyda, molestus / Jam fiet nostris auribus, atque animis. / Cantari toties, nec mentes lædere et aures, / Id vix divinæ contigit Iliadi«. Taj isti epigram – gotovo isti – postoji i u izdanju iz Reggia 1827. (*Anthologica sive Epigrammata Graeca selecta Latinis versibus reddita. Accedunt nonnulla epi-*

Iz takvih se problema vidi kako su naša čitanja Lide, a da to često i ne znamo, odredili neki davni priređivački postupci u kojima sam autor nije imao udjela. Ovakvi kakvi su pred nama, ti epigrami ipak nužno pozivaju na autobiografsko čitanje, budući da se iza imena Lide nerijetko nalazi stvarni adresat i budući da su u pjesmama ocrtani svakodnevni, »stvarni« događaji. S druge strane, konvencionalnost i česta pjesnička zaigranost otežavaju bilo kakve sigurne sudove: i kad bismo te epigrame čitali u danom ciklusu ne zamišljajući iza naslovljenice stvarnu Mariju Pizzelli i iza glasa koji govori stvarnog Kunića, svejedno bismo uočili da je između toga glasa i te naslovljenice postojala veza čija nas naravno ne prestaje zbunjivati. O toj se vezi teško može pisati kao da je njezina istinska narav sačuvana bilo u Kunićevim epigramima bilo u salonskim tračevima njegovih suvremenika ili ranih biografa. Kakva god da je bila narav odnosa između pjesnika i njegove učene dame, važno je razumjeti da se on u našoj kritičkoj percepciji oblikovao stalnim prepletanjem kasnije izlučene zbirke epigrama i salona koji je tim epigramima često nudio osnovni povod, ali koji su za nas taj salon, ustvari, i sami naknadno oblikovali.

grammata originalia auctoris nunquam typis missa notis illustrata): u svemu je ostalome jednak navedenom tekstu osim što se u oba stiha na mjestu Lide apostrofira Cina (str. 268). Drugi su primjer epigrama Sat. 1284-1286. U ta se tri epigrama u nizu kritizira ohola i tašta Gala, koja brine samo o svom tijelu a ne i o duhu, uređujući se i skupo se odijevajući kao da jednom neće ostarjeti i izgubiti ljepotu, kada više neće imati ni čestitost i karakter. Ta tri epigrama postoje u autografu (AMB 594/II,1,71-73), u jednakom nizu, no u sva tri gdje kod Radelje stoji ime »Galla«, kod Kunića stoji ime »Lyda« (pretpostavljamo opet, iz vremena prije vezanja imena za Mariju Pizzelli). Epigram 1285 nalazi se i u ranome prijepisu AMB 594/III (br. 190), s oblikom »Lyda«. Epigram pak 1286 sačuvan je i kod Volantića (AMB 594/I, f. 41v), odakle se vidi da je on prije Radelje promijenio ime, koje je Radelja preuzeo. Susrećemo se dakle s dobrim primjerom priređivačke intervencije u autorski tekst; namjera Volantićeva vjerojatno je bila da se ne okalja ime Lide – Marije Pizzelli – upotrebom u epigramu koji sadrži negativne konotacije za naslovljenicu.

VARIA

Skupina raznolikih epigrama u Kunićeve opusu pojavljuje se već u parmskom izdanju. U takvu je skupinu, sudeći po kraticama, bio uvršten i određen broj epigrama u prijepisu AMB 594/III, a prema Volantićevim bilješkama (pr. »tra i varj miei«) i kazalima znamo da je postojala i u tekstu kako ga je on bio priredio. Radelja je u svojim Varia, posljednjem u nizu devet ciklusa u prijepisu AMB 1156, okupio 360 epigrama, od čega četiri nisu autorska (90 i 96 prepjevi su s talijanskog: prvi stihova G. Golta, a drugi F. M. Zanottija; 7 i 219 prepjevi su Anakreontovih, odnosno Getinih stihova s grčkoga).¹³⁹

U kratku pregledu epigrama s kraja opusa uočiti će se da je Kunić zaokupljen jednim brojem tema kojima do ove skupine nema traga, ali u daleko većoj mjeri temama koje se često pojavljuju i u prethodnim epigramima, kao što su prijateljstvo, ljubav, bogatstvo, starost te svakovrsne karakterne osobine. Gledajući njihov ton, ima pohvalnih i onih u kojima se sentencioznim iskazima potiče na moralno djelovanje, šaljivih i onih u kojima je jača oštrica poruge, zavjetnih i onih u kojima prevladava pobožni izričaj. U skupinu raznolikih epigrama, ugrubo rečeno, ulaze oni sastavci koji po sadržaju ili tonu ne odgovaraju ni jednoj prethodnoj skupini ili odgovaraju više no jednoj pa njihovu pripadnost nije posve lako odrediti.¹⁴⁰

¹³⁹ Broj 360 dobije se uračunavanjem Radeljinih pogrešaka u numeraciji i odbijanjem dva epigrama koji su unutar same skupine *bis scripta*. Epigrami 95, 98, 99, 358, 360 i 361 obilježeni su kao fragmenti.

¹⁴⁰ Koliko je ciklus Varia imao lako propusne granice kao odredište za mnogobrojne epigrame koje nije bilo jednostavno na prvu ruku svrstati u neku od prethodnih skupina ili ih nije bilo lako svrstati *samo* u jednu skupinu, pokazuje i broj od 19 pjesama iz pet drugih skupina (Moralia, Encomiastica, Satyrica, Ludicra, Ad Lydam) tiskanih 1827. u toj grupi (od ukupno 90) te broj epigrama u rukopisu označenih da ih se premjesti u tu grupu (3 enkomijastička, 30 satiričkih i 31 šaljivi); iz raznolikih su pak samo dva epigrama određena za premještanje (među zavjetne). O skupini Varia dosad je pisao jedino Maixner, a usporedbom bi se lako ustanovilo da se moji zaključci nakon samostalnog proučavanja podudaraju s njegovima, osobito s obzirom na

Jednom je broju epigrama zajednički nazivnik tema umjetnosti. Autor izražava načelne stavove o lijepom (159), komentira glazbeni ukus Rimljana (197), brani od kritičara slikara Pompea Batonija (28) i dirljivim se riječima oprašta od slikara Bianco-nija koji napušta Rim (»Et quascumque coles terras, qui cogitat usque, / Usque tuus tete qui Perelaus amat; / Fac sæpe occurrat memori tibi«, 173), opominje svećenika da ukloni sa zida opscene slike (10), a Ottaviju Odescalchi da uništi portret na kojem je prikazana golih bedara (245), opisuje antičke umjetnine kao što je olimpijski *auriga* u mramoru (209), promatrajući prikaz i natpis »Herculi invicto« razmišlja o nesavladivu Heraklu svladanu ženskom ljubavi (66, 67, 68) te daje glas vili Negroni da zavapi za pomoć Piju VI. nakon što je prodana nepoznatim gospodarima (1).

Niz epigrama, kao svojevrsna podskupina prethodnih, posvećen je pitanjima pjesništva i onima koji se njime bave. Kunić nije cijenio loše improvizatore (»Carmina qui fundunt multa, sed usque mala«, 11) i ekstemporalnu je poeziju smatrao prikladnom za teme od manjeg značenja (»pondus, / Haud numerum in sacris quæro ego carminibus«, 299). Dječaka je opominjao da čita samo čedne stvari (»Carmina sunt vitæque salus, vitæque venenum, / Carminibus virtus traditur et vitium«, 3), ali sam Katulu nije mogao odoljeti (»Nam me sic blandi cœpit sibi Musa Catulli, / Ut quæ vel peccat cogor amare tamen«, 4). Preporučivao je čitanje klasika (48, 115, 175, 178, 210, 297, 298) i držao da se suvremena književnost treba oplemeniti ugledanjem na grčku (u dvama epigramima Arkadiji, 295 i 296), no vidio je i vrijednost pisaca svojega vremena (204). U Horacijevu je duhu upozoravao da pjesme moraju i biti lijepe i koristiti (»Delectat, sed non et prodest«, 46), da moraju ocrtavati ono što je prirodno i prikladno (47, 50, 321) i biti dotjerane (»Scribis multa, linis nil, Pontice«, 43), ismijao je Aula koji se htio natjecati s Alfierijem (44) i rugao se geometru Hermogenu koji si je umislio da zna slagati stihove (53, 54). Poput Marcijala vrlo se samosvjesno obračunavao sa zavidnicima (Var. 150):

izmicanje epigrama bilo kakvoj mogućnosti stroge klasifikacije te na njihovu poučnu tendenciju; v. F. Maixner, *nav. dj.*, str. 150-152. Stoga više pozornosti poklanjam rukopisnoj tradiciji te priređivačkim postupcima u grupiranju epigrama, osobito u vezi sa skupinom posvećenoj Lidi, o kojoj je bilo govora u prethodnom odjeljku.

Nil moveor sannis paucorum. Quæ mea pauci
Lividuli carpunt carmina, Roma probat.

Pjesma pak Var. 95 tipičnim pastoralnim vokabularom oslikava vječni stvaralački problem, gubitak i obnovu nadahnuća:

Mens erat Ascræo suspendere cymbala trunco,
Et procul Æmonio pandere vela jugo,
Rura mihi, vallesque cavæ, collesque supini,
Culinaque et fontes, rustica vita, lares,
Et quæ pastores feliciter otia servant,
Otia, sperabam, jam mihi grata forent.
Somnia fingentem Aonius me risit Apollo,
Risit Calliope, Pieridumque chorus.
Hic iterum verto celeres ad carmina grassus
Et solita versus personat arte lyra.¹⁴¹

Sličnim je rječnikom govorio obraćajući se kao učitelj dječcima na početku nove školske godine u epigramu Var. 58, kojim se odmiče od tema o umjetničkom stvaranju: one koje poučava i koji su mu nedostajali dok su bili odvojeni vodit će po pijerijskim obroncima i aonskim pećinama ne bi li zajedno ubrali pjesnički lovor (»Crura dolent ægro, mens at viget, atque vigebit / (Spero equidem) et vobis serviet usque tamen«), dok je učiteljima ukazivao na važnost strogih odgojnih načela (124). No također je zagovarao igru: osim što ju je preporučivao svakom radniku (»Est ludus vitæ requies et pausa laborum«, 333), posebno je opjevao igru šaha uspoređujući je, zbog potrebe za dalekovidnošću i promišljenom taktikom, s ratnom strategijom (87).

Jednom su broju epigrama tema život na selu i suživot s prirodom, bilo da su zabavljeni zgodama likova iz bukolika kao što su Dafnis, Tirzit, Dorila i Melampo (92, 97, 104, 116, 221), bilo da se tiču upravljanja poljoprivrednim imanjem (101-103), bilo da prirodu predstavljaju kao prostor utjehe (165, 167) ili da pozdravljaju

¹⁴¹ Iako je u Radeljinu rukopisu označen bilješkom *fragmentum*, epigram djeluje kao zaokružena cjelina. Sačuvan je još u Volantićevu prijepisu (AMB 594/I, f. 21v), gdje ne stoji da je samo ulomak i gdje ima natpis »Deditus ad poesin«. U Radelje je naslovljen »Dum cogitabat valedicere Musis, poeta ad sua carmina redit«.

sunce (70), pčelu (99), lastavicu (98), bilo da preporučuju odmor na selu, daleko od vreve grada i lažnog bogatstva (203, 213, 327).

Nekoliko pjesama u kojima se spominje »vita rustica« posvećeno je Kunićevu prijatelju Baldassareu Odescalchiju. Koliko god da volio biti na selu (»Me ruris amoeni / Scilicet hæc capiunt, Balthasar, illecebræ«, 164 – s dvadeset stihova najdulji epigram ciklusa i ujedno najdulji Kunićev sačuvani epigram uopće), pjesnik kaže da mu je dovoljno i samo ga duhovno doživjeti (»Verum animi lætus dicam: tu quærito rura / Quæ tibi vis; in me sunt mea rura mihi«, 160); u Var. 211 ispričava se što zbog ružna vremena nije mogao doći na njegovo imanje – umjesto toga svojem će pokrovitelju »epigrammata Grajum« i »magni carmina Mœonidæ« poslati po Kaliopi.

Prijateljstvo je česta tema u skupini Varia. Za pjesnika je prijatelj »pars animæ [...] meæ dulcis« (105), a prijateljstvo blago koje malo tko nađe (»Thesauri genus hoc vita pars maxima in omni / Numquam, vix aliquis vel semel inveniatur«, 272), pa stoga nerijetko osuđuje osobine koje su mu protivne, kao dvoličnost, prevrtljivost, nepouzdanost i proračunatost (76, 163, 216, 227, 256, 258, 324, 334), a naročito cijeni iskrenost (»Consilio possit qui me iuvisse fideli, / Aurem qui monitis præbeat ipse meis«, 139; 241); u nekoliko je epigrama zabilježio i trenutak rastanka od prijatelja, kao u Var. 177:

I felix, tibi nec, flentem quem linquis, amicus
Oblito prorsus defluat ex animo.
Ipse meum quoties cor nam alloquar (id pote amoris
Vi fieri) tecum, dulcis amice, loquar.

U pjesmama o ljubavi najčešće prevladava šaljivi ton. Neki epigrami opisuju znake zaljubljenosti (kao npr. 79, 141, 161, 184, 331), u drugima se podsjeća na teškoće bračnoga jarma (15, 24, 143, 144, 146, 147, 171). Stihovi Kvintu koji se zapleo u odnose s bludnicama slijede strukturu koju smo naznačili govoreći o moralnim epigramima: kazivač, obraćajući se osobi koja zaslužuje da ju se opomene, pripovijeda kako ju je učestalo upozoravao, na što mu je međutim bilo uzvraćeno podsmijehom (»Clamavi frustra, risisti vera monentem; / Risus at, heu, seras desiit in lacrymas«, 26). »Tko je otac?« motiv je koji razlaže 60. epigram: Gala se veseli što dijete nalikuje na nju, no kazivač bi više volio

da nalikuje na oca (»Esse tuum scimus nunc omnes; non tamen omnes / Scimus, quod caput est, unde sit ille tuus«). Kunić dakle u epigramima o ljubavi u najvećoj mjeri ili zbija šale ili poučava, uvijek promatrajući druge. Kada se međutim naide na epigrame u kojima kazivač u prvome licu progovara o svojoj zaljubljenosti u Eglu ili pak Geliju (»Æque conor ego te quoque negligere, / Nec possum, longo mentem devinctus amore«, 201; »Blanda olim ut captum sensit me Gellia [...] / Me miserum! Ut rursum spernar, rursumque fatiger, / Sponte dabo famulas in sua vincla manus«, 205), da li zbog Kunićeva svećeničkoga habita ili zbog epigrama Lidi koji se uvriježeno čitaju kao autobiografska poezija – tumač se može naći pred interpretacijskim problemom. No čini se da je toga bio svjestan i jedan od starijih priređivača, Krša (koji za dotične epigrame dopunjuje natpise jer ih Radelja nema), pa prvomu spomenutom epigramu daje natpis »Amatoris querela ad Aeglen«, a drugomu »De Gellia, cuius amatorem poëta inducit«.

Stalan su predmet epigrama i starci, čije se zaljublјivanje u mlade djevojke smatra neprimjerenim (»Postume, frigidulæ nimium ne fide senectæ, / Præstans et canos urere forma solet«, 132; 32, 36, 179). U najvećem broju Varia, bile te pjesme ozbilјna ili pak šaljiva poučnoga tona, pjesnik progovara o različitim ljudskim karakteristikama, svojstvima i oblicima ponašanja. Tako, primjerice, kori zbog zavisti, upozorava na prijetvornost (»Fronti nulla fides, ni dictaque, factaque constant«, 128), ukazuje na besmisao svađe, prezire oholost, a hvali skromnost i tumači što je istinsko bogatstvo (Var. 319):

Multa tibi desunt, deest nil mihi, Postume, quamvis
 Nil ego, tu rerum plurima possideas.
 Ergo divitias inter tu pauper, in arcta
 Pauperie, verso nomine, dives ego.

Odbacivao je nekritičko mišljenje mnoštva (»Nil moveor, quidquid stulte damnatve, probatve, / Altum vociferans turba hominum, haud ratio«, 59), odobravao je kad tko posluša njegove savjete, ljepotici je zbog neukosti poručio da u društvu radije šuti, zamjerao onomu koji se bavi svim umijećima a ni u čemu nije dobar, jer se naučiti može jedino ako se ne želi naučiti sve (»perdiscere nil potes unquam / Omnia dum cupida discere mente furis«, 305). Ismijavao je jednoga koji slijepo slijedi modu, drugoga koji

svaku večer prije spavanja pregleda dom u strahu od lopova ili pak trećega koji ne prestaje govoriti o svojim bolestima (Var. 108):

Usque tuos narras moestos mihi, Pontice, morbos,
 Ut verear, ne me forte putes medicum.
 Non sum equidem; si sim, primum præscribere vellem
 Hoc, tacitus morbos ut patiare tuos;
 Nec tristi senio tot foeda, ingrataque narrans
 Incassum assidue teque tuosque neces.

Epigram br. 242, koji poučava kako si ne valja pripisivati nezasluzene časti, parafraza je ezopovske basne o magarcu koji je nosio sliku ili kip božice, pa se, kad je vidio kako se ljudi uz put klanjaju, uzoholio misleći da se čast ukazuje njemu.¹⁴²

Nekoliko se epigrama dotiče motiva iz mitologije, kao što su spomenuta tri o Heraklu, Var. 314 o Ifigeniji, te četiri o Amoru (136, 212, 214, 247). Trojanski rat nadahnuo je Var. 196 (»Cassandræ vaticinium«) te dva epigrama o Eneji (202, u kojem govori Eneja sam te 313 u kojem mu se obraća Anhiz), koja najvjerojatnije treba povezati s tematski sličnim epigramima u skupini Encomiastica (178, 179, 275, 350, 351). Pjesnik se dotiče i rimskih tema: dva su epigrama posvećena Lukreciji (27 i 138), jedan Gaju Mariju (156), a jedan Kartagi (185):

Strata solo jacuit Carthago. Romula pubes,
 Flora. Virtuti cos erat illa tuæ.

Od aktualnih su pak događanja, osim izuma zračnog broda (57, 61, 207), opjevana ona iz kruga Kunićevih privatnih kontakata, a od suvremenika pojavljuju se već spomenuti E. Young, slikari Batoni i Bianconi (koji je boravio u Rimu 1777. i 1778), Alfieri, Odescalchi, Pio VI, zatim B. Stay (293 i 294) te Giovanni Gherardo De Rossi (194) i njegova žena Clementina Rossi, čiji se

¹⁴² Božica je u nekim verzijama Izida, u nekima Demetra; u Kunića »deum mater«. Ovu priču ima i Erazmo u svojim *Adagia* (II,2,4: Asinus portans mysteria) i Alciato u svojim *Emblemmata* (VII: Non tibi, sed religioni); u AMB 1156 natpis je »De asino alienis honoribus superbiente«. Pod tim je natpisom epigram i tiskan 1827. (Var. 69), no bez posljednjega distiha u kojem je sadržan poučak basne. Na temelju basne vjerojatno je nastao i epigram Var. 250 o muli, magarcima i konjima, koji završava distihom »Hæc te compellat mea fabula, qui male cautus / A parvis magnos transilis ad socios«.

porodaj spominje u Var. 2. Riječ je međutim o zbivanjima koja ne daju kakvu mogućnost za dataciju. U dva se epigrama također javlja »Lyda«, ime sugovornice kojoj pjesnik komentira svoju sklonost Katulu (4) i osobe koju brani od Kvintovih izjava o nekorisnosti čitanja (189). Kako to ime ovdje figurira jednako kao bilo koje drugo – Tulla, Gellia, Polla, Phyllis itd. – u ostalim epigramima, te kako znamo da ga je Kunić slobodno upotrebljavao i u prepjevima epigrama s grčkoga iako ga nije našao u predlošku, ponovno bi se moglo postaviti pitanje o autentičnoj atribuciji određenog broja epigrama »Lydi« – Mariji Pizzelli. Na to ukazuje i epigram Var. 174 koji u enkomijastičkom tonu komemorira smrt kujice »Janette« (»O longe ante alias omnes formosa catella, / Dulce o formosæ delictum dominæ« itd.): kako u njemu nema spomena imena »Lyda«, smješten je među Varia iako ga se lako može povezati s dvama epigramima o uginuloj Lidinoj ljubimici (Lyd. 414, 415). Takvi nam primjeri ukazuju na moguće poteškoće u interpretaciji epigrama oslonjenoj na često problematičnu priređivačku podjelu u skupine (koju je sam autor očito izbjegavao) i na potrebu otvaranja cjelokupnoga Kunićeva sačuvanog epigramatskog korpusa novim tumačenjima i vrednovanjima u daljnjim proučavanjima.

SATIRIČKI I ŠALJIVI EPIGRAMI

UVOD

Jednako kao što se na početku rukopisa AMB 1156 nalazi epigram koji se osvijesteno referira na cjelokupan opus u koji uvodi čitatelja, na prvo mjesto u skupini satiričkih epigrama postavljen je u Radeljinu prijevodu programatski Kunićev tekst koji nosi natpis »Quid sibi propositum habeat in satyra scribenda« (Sat. 1):

Humanas narro, vidi quascumque, libellis
Ipse meis, verso nomine, stultitias.
Sic famæ parcens alienæ, promere suevi
Quæ nequeo tacito clausa tenere sinu.
Sic mihi ego prosum, sæclis prodesse futuris
Sic forsán possum, certe equidem studeo.¹

Apologija satiričkog epigrama (a možda i satiričkih epigrama u tako iznimno velikom broju) utemeljena je na njegovoj moralnoj dimenziji, ali i poduprta pozivanjem na klasične autore. Poput Juvenala, ni Kunić ne može a da ne kritizira svakojake ljudske gluposti; poput Marcijala, dok ih prepričava u svojim stihovima, izmišljenim imenima zakriva identitet njihovih nositelja kako ne bi naškodilo ugledu konkretnih osoba. No uz vlastitu dobrobit zbog rasterećenja od indignacije, u svom pjesničkom radu prije svega vidi etički cilj: nada se da će njegov govor o manama suvremenika koristiti i budućim naraštajima. Podrazumijevajući, dakle, da će i u budućim naraštajima biti čitan.

Navedeni epigram nije bio jedini u kojem je Kunić razlagao o nadahnuću, namjeni i mogućim posljedicama svoje satiričke poezije. Njegov prvi dubrovački priređivač, Volantić, dobro je uočio povezanost tih autopoetskih iskaza, pa je na početak svoje cje-

¹ Epigram je u parmskom izdanju na prvome mjestu u skupini satiričkih i pod navedenim natpisom. Tako onda ima ne samo Radelja nego i, prije njega, Volantić (AMB 594/I, f. 35r). U autografu AMB 2248/3 sačuvan je tekst bez naslova i s razlikom u posljednjem stihu, koji glasi »Sic si non possum, certe equidem studeo«, a za »studeo« ima i zabilježenu varijantu »cupio«.

line naslovljene »Liber quartus. Satyrica«² smjestio četiri takva epigrama, koja se ni u parmskom izdanju koje mu prethodi ni u Radeljinu koje slijedi ne pojavljuju zajedno.³ U drugom epigramu, Lyd. 405, pjesnik tvrdi da njegove invektive nisu usmjerene *ad hominem* nego *ad rem* te da spominjući djela vrijedna stida prešućuje imena, pa po njegovim stihovima čovjek može postati bolji, ne i osramoćen; ako se pak tko prepozna, taj će tim radije, kako bi izbjegao ogovaranja, promijeniti svoje ponašanje. U pjesmi Sat. 2 opominje k tome onoga koji bi se slučajno prepoznao, da se ne tuži glasno zbog upućenih mu riječi kako se ne bi razotkrio. Na sličan način u Lyd. 406 izražava sigurnost kako se osoba koja shvati da je o njoj riječ neće buniti da se ne bi nepromišljeno odala i tako si bespotrebno priskrbila nove napade.

Učestalo spominjanje mogućnosti da se žrtve njegove satire prepoznaju možda nije bilo bez razloga: epigrami su vjerojatno nastajali u ograničenom krugu poznanika, ljudi koji su se češće susretali i međusobno komunicirali. Pa iako je pjesnik redovito prekoračio »tacito nomine« (Lyd. 405), među njegovim se satiričkim i šaljivim epigramima ipak katkad pojavljuju i neka imena stvarnih osoba – kao adresati, promatrači, osobe koje brani od kritika, iznimno i sami predmet njegove kritike. Ta će imena, kao i neki mjestimično spomenuti stvarni događaji, pomoći da se u nastavku ovoga dijela makar rijetkim epigramima dviju preostalih skupina odredi vrijeme u kojem su nastali; na koncu ću reći nešto o broju satiričkih i šaljivih epigrama i njihovoj prisutnosti u suvremenoj recepciji Kunićeva opusa.

Samo okvirno, na kraj pretposljednje i u posljednje desetljeće osamnaestoga stoljeća, mogu se datirati stihovi upućeni Francuskoj, koji međutim, iako su smješteni u ovu skupinu, ne sadrže

² Sačuvana je u njegovu čistopisu u AMB 594/I (f. 35r-45v), ne u cijelosti već do epigrama br. 69.

³ Radelja, za razliku od Volantića opterećen zahtjevom da ne otiskuje epigrame objavljene u talijanskom izdanju iz 1803, od ta četiri epigrama nije dao tiskati tri: citirani Sat. 1 koji je i u parmskom izdanju na vrhu satiričkih te dva 1803. tiskana kao Mor. 13 i Mor. 14. Ta dva epigrama koja su moralna u parmskom izdanju, a koja je Volantić uvrstio među autotematske satiričke, Radelja je zbog imena osobe kojoj se obraćaju smjestio u ciklus Lidi (Lyd. 405 i 406 u njegovu prijepisu). Izdao je jedino Sat. 2, koji je Volantić pronašao u autografu (AMB 594/II,3,69) i prijepisu AMB 594/III (197). Prva četiri epigrama u Volantićevu čistopisu odgovaraju prema tome, redom, današnjima Sat. 1, Lyd. 405, Sat. 2, Lyd. 406.

tonove podsmijeha i poruge, već su uozbiljena polemika o besmislu razornih i krvavih zbivanja u vrijeme Revolucije. Riječ je o epigramima Sat. 705-707, 934, 1000 i 1010-1013. Epigram Sat. 1012 vjerojatno se odnosi na razdoblje u kojem je Luj XVI. zarobljen (druga polovina 1792), dok su Sat. 707, 934 i 1010 pisani nakon njegove smrti u siječnju 1793. Konciznošću misli ističe se Sat. 1010, u kojem se Galija izravno proziva u pitanju kakva ju to sljepoća i bezumlje tjeraju u propast te su osnovne vrijednosti, kao sloboda, vjera i zakoni, s pjesnikova gledišta, do temelja pogružene: »Templa jacent, versæ leges, moresque soluti, / Libertas nomen, res grave servitium: / Nusquam rex, uno multi pro rege tyranni, / Quorum certa infert jam tibi fata furor«. Još je jedan epigram (uz dva spomenuta, Sep. et Lug. 1 i 16) posvećen Voltairu, njegovu srljanju u zablude (Sat. 13), a nastao je vjerojatno za njegova života (do 1778).

Aktualnim povijesnim događajem motivirana su i tri epigrama o »zračnom brodu« koji su Francuzi pustili u zrak 1783. (Sat. 1064, 1065, 1154).

Periodu pontifikata Klementa XIII. (1758-1769) pripada Sat. 1395, koji se blagom satirom okomljuje na hladne i slabe stihove pjesnika koji pozdravljaju papin oporavak, a zapravo bi mu mogli, bojazan je, ponovno donijeti slabost i hladnoću groznice.⁴ Iz vremena pak Pija VI. (1775-1799) potječu Sat. 1070, u kojem su meta »sodales Quirinales« jer unatoč imenu napuštaju uporabu latinskoga, te Lud. 87, kojim se u šali prekorava Alfanija što papi nije posvetio vlastite, nego stihove mrtvoga pjesnika. Razdoblju vladavine pape upamćena i po velikim ulaganjima u arheološka istraživanja pripada također epigram napisan nakon što je 1780. otkriven grob Lucija Scipiona Barbata; taj je događaj poslužio Kuniću kao prigoda za kritiku rimskoga društva njegova doba (Sat. 6).

Dva se epigrama prvotno uvrštena među satiričke referiraju na Akademiju degli Occulti, pa ih se može datirati na kraj sedamdesetih ili osamdesete godine (Sat. 1270 i 1271, šale na

⁴ Sačuvan u autografu (AMB 594/II,5,173), epigram ima i drugu verziju, jer iznad »Clementem« stoji »Aurontem« (prema arkadskom imenu papinu), a takva je verzija i u prijepisu AMB 594/III (br. 145). Tekst nije sačuvan među Volantićevim rukopisima, pa ne znamo koji prepisivač bira transparentnije ime »Clemens« (kako je epigram i tiskan 1827, kao Sat. 123).

račun ženske brbljavosti, zbog koje nije moguće da žene budu primljene u društvo takva imena),⁵ dok se u više njih prate zbivanja u Arkadiji,⁶ bilo da su kritici izvrgnuti njezini članovi, bilo oni koji članovima žele postati, no konkretan povod može se znati samo epigramu Sat. 854, nastalu nakon smrti glasovitoga skladatelja Antonija Sacchinija (1730-1786).⁷ Arkadija se spominje i u Sat. 5, no u završnom se distihu epigrama pojavljuje i Lida, čiji je sud pjesniku važniji od mišljenja ostale publike. Među drugim epigramima s Lidinim imenom⁸ za većinu se ne bi moglo sa sigurnošću reći stoji li ono za Mariju Pizzelli, no katkad uz ime »Lyda« dolazi atribut »mea« ili je pozadina epigrama situacija u kojoj pjesnik i Lida čitaju stare pjesnike. Kako ne želi da ih u tome itko prekine, Sat. 727 primjerice oblikovan je kao obraćanje kazivača personificiranoj Podagri, koju moli da Glauciju prikuje za postelju pa da on toga dana ne dolazi i ne smeta, a pjesnik će ju zauzvrat svojim pjesmama uzdignuti na nebo kao prvu među božicama. Epigrami koji bi se ticali Marije Pizzelli vjerojatno nisu nastajali prije 1772.⁹ Čitamo li pak Lud. 128 kao epigram potaknut zbiljskim događajem – a smatram da nema razloga da ga ne čitamo na taj način – kao vrijeme prije kojega nije mogao nastati lako će se odrediti 1776. godina, kada je Kunićev prepjev *Ilijade* objavljen prvi put:

⁵ Označena su ta dva epigrama Kršinom rukom za premještanje u skupinu Ludicra, u kojoj su i tiskana 1827.

⁶ Sat. 5, 656, 675, 854, 869, 921, 1062, 1117 i 1118.

⁷ Među epigramima koji prate zbivanja u Akademiji nalazi se i Sat. 1062, upućen Petru koji traži od Arkadana da oplaču nekog zborovođu nakon njegove smrti. Pjesnik mu cinično odgovara: »Tu tibi fle solus: certatim flebimus omnes, / Arcadiæ quando triste quid acciderit«; čini se da nije naročito cijenio dotičnu osobu. Na sličan se epigram nailazi u Sat. 1142 iako nije riječ o zborovođinoj smrti, već o tome da se taj glazbenik u nastupu svidio tek Petru i pravim poznavateljima umjetnosti, dok je na neodobravanje publike oholo digao nos. U Radeljinu rukopisu AMB 1156 taj je epigram imao natpis »In choragum populum nihili facientem«, koji Krša međutim mijenja u: »Ad Petrum Pizzellium. De chorago minime Romae accepto«, te dodaje napomenu »ponendum inter Epigr. ad domum Pizzelliam«. Kako Krša zna da je riječ o Pietru Pizzelliju (kojemu Kunić u drugim epigramima hvali glazbeni talent)? Radelja je poslušao napatuk i epigram ponovno prepisao kao Lyd. 631, s Kršinim natpisom. Ista sudbina nije zadesila i sljedeći Sat. 1143, iako je on bio »in idem argumentum«.

⁸ Sat. 175, 231, 690, 726, 727, 751, 773, 778, 980, 1142, 1219; Lud. 20, 103, 119, 211, 239.

⁹ O tome je više riječi bilo u potpoglavlju o zavjetnim epigramima, v. bilj. 33 na str. 321.

In Ponticum Iliadem dono postulantem

Mi versam Iliadem, poscis tibi, Pontice, dono;
 Credo lecta tibi quod placet eximie.
 Verum id quod credo, certo ut pernoscere possim,
 Blanditim dono quam tibi poscis, eme.

Jedan je epigram (Sat. 886) posvećen već spominjanom isusovačkom govorniku Veniniju (u. 1778), a jedan (Sat. 907) govorniku Minzonu (1734-1817), no Krša ih zbog tona koji dominira preporučuje smjestiti među pohvalne, odnosno pohvalne ili raznolike. Slično tomu, s pravom napominje da je *ponendum inter Varia* epigram Sat. 1144, u kojem se upućuje prevoditelja Sofokla, Luigija Lambertija (1759-1813), da u prepjev unese više tragičkoga žara; Lamberti je bio Kunićev učenik, a prijevod *Kralja Edipa* objavio je 1796, pa možemo pretpostaviti da je Kunić čitao tekst kako je nastajao, dajući savjete kritičara. Ostaje među satiričkim (br. 1470) epigram kojim autor stupa u obranu svojega prijatelja, književnika Zanottija (1692-1777), te također invektiva protiv Rimljana koji su izviždali velikog skladatelja Cimarosu (Sat. 345) i protiv Puccinija koji je htio poučavati nenadmašnog Canovu (Sat. 910). Od poznatih osoba metom je Kunićevih komentara bio Francuz Dutens koji je za svog boravka u Rimu zalazio u salon Pizzelli, te kasnije opisao njegovu voditeljicu i salonski život u svojim memoarima: u Sat. 1455 Kunić polemizira s Dutensovim pripisivanjem izuma starijem mjesto recentnom vremenu, dok u Lud. 11 zbija šalu s njegovim običajem da sa sobom nosi pribor noževa, igala, škara, skalpela i kutomjera. U šaljivim se epigramima pojavljuje i Agostino Tana (1745-1791), koji pripovijeda o šahovskim partijama s pjesnikom (Lud. 46), a epigram koji je smješten na početak skupine Ludicra u Radeljinu prijepisu obraća se prijatelju Bernardu,¹⁰ opominjući ga da brže-bolje pobjegne jer upravo stiže »ille malus vates« noseći sa sobom tri tisuće loših stihova; pjesnik će ostati i poslušati ga ne bi li tako spriječio da mu nametljivac ne da mira kod kuće i tijekom cijele naredne godine.

¹⁰ Džamanjiću, kako vjeruju priređivači: u autografu je bez naslova (AMB 594/II, 4, 28), a sadrži vokativ »Bernarde« u prvome stihu. Volantić (AMB 594/I, f. 49r) i Radelja (AMB 1156, Lud. 1; tiskano izdanje, Lud. 3) imaju natpis »Ad Bernardum Zamagnum, de poeta inepto«.

U odnosu na cjelokupan broj, vrlo malo epigrama, kao što se može vidjeti, donosi imena stvarnih osoba ili konkretne podatke o događajima na osnovi kojih bi ih se moglo datirati, no čini se da postojeća datacija ukazuje na njihov nastanak u pozno doba autorova života, nakon što je postao sekularni svećenik i otvorio se češćim druženjima u književnim i kulturnim krugovima svjetovnoga Rima. To nipošto ne znači da epigrame satiričke i šaljive skupine nije pisao i prije – što jednako vrijedi i za epigrame ostalih skupina. Iako najraniji sastavci ovoga žanra kojima se moglo odrediti točno vrijeme nastanka potječu iz 50-ih godina 18. stoljeća (enkomijastički epigrami Mazzolariju 1751, Klemensu Franzu 1755, papi Klementu XIII, Lorenzu Ricciju i Madame Du Boccage 1758), vjerojatno je da je epigrame pisao i u ranijim razdobljima svojega života. Riječ je, naime, o pjesničkom obliku čija narav omogućuje jednostavnu kreativnu imitaciju i varijaciju te u skladu s tim stalnu vježbu u uporabi jezika, do čega je Kuniću, čini se, bilo osobito stalo. No moguće je također da je to bila vrsta koju je više nego ostale prakticirao u posljednja dva i pol desetljeća, nakon što je iza sebe ostavio kapitalne prijevode – stihova Grčke antologije i *Ilijade*, te se rjeđe okušavao u dužim pjesničkim vrstama kao što su bile elegije i *carmina*.

Vraćam se još na broj satiričkih i šaljivih epigrama te na dosadašnja proučavanja tih dviju skupina. U Radeljinu je prijepisu 1479 epigrama pod naslovom »Satyrica«. Nešto manje od 500 njih do danas je sačuvano i u Kunićevim autografima. U AMB 594/II, u autografnim sveščićima, vidljivo je da je i sam autor oblikovao nizove satiričkih epigrama, pa ne čudi što je to jedna od skupina i u prvom, parmskom izdanju, gdje ih je objavljeno 240. U Radeljinu su izdanju u ciklusu satiričkih tiskana 153, no ne podudaraju se svi s rukopisnima: osim što su na samome kraju epigrami koji su u AMB 1156 bili moralni, prva su tri epigrama preuzeta iz rukopisne skupine enkomijastičkih, gdje su Kršinom rukom bila označena kao »ponendum inter Satyrica« (Enc. 370-372: oni izvrgavaju podsmijehu Postuma odnosno Licinija kad neupućeno i nepromišljeno pokušavaju usporediti Homera i Vergilija). S druge strane, ukupno je četrdesetak epigrama najbrojnije skupine tijekom Radeljina i Kršina rada trebalo, prema njihovim napomenama, prijeći u neku drugu skupinu, najčešće u Varia, pa je šesnaest njih i tiskano 1827. izvan satiričkoga ciklusa. Tri su epigrama u rukopisu samo fragmenti (Sat. 1467, 1478, 1479).

»Šaljivih« je epigrama u Radeljinu rukopisu 239, no čak 31 označen bolje bi, prema priređivačima, pristajao među raznolike, a jedan je valjalo premjestiti u Encomiastica. Tako ih je pet i tiskano na koncu kao Varia, dok su u Radeljino izdanje među ukupno 106 objavljenih ušla dva iz grupe satiričkih; u Parmi su bila tiskana 102 epigrama.

Prikazujući satiričke i šaljive epigrame tiskane u dubrovačkom izdanju, Maixner je, kao i u drugim skupinama, iznio vrijedna zapažanja o njihovim osnovnim obilježjima. O satiričkim kaže: »To su jedke grizke pjesmice, često vrlo dosjetljivo i svježim humorom spisane, u kojih pjesnik navaljuje na razne pogreške, mane i ludosti ljudske«. ¹¹ Nakon što je nabrojio tipove ljudi prema kojima su usmjereni Kunićevi napadi, počevši s lošim pjesnicima a završivši s nepristojnim ženama, zaključio je kako je u tim pjesmama satira autoru dobro pošla za rukom i kako se u nekima od njih može naići na marcijalovsku oštricu i pregnantnost. ¹² U nastavku je s pravom ustvrdio kako se šaljivi epigrami ne razlikuju uvijek jasno od onih prethodne skupine, pa bi neki od njih mogli stajati među satiričkim, a satirički pak među ludičkim: »U ostalom i jest teško strogu i tačnu medju utesati medju jednimi i drugimi pjesmami«, ¹³ to je dokazao ponovnim navodima tema i vrsta ljudi izvrnutih pjesnikovoj šali. Razlika između šaljivih i satiričkih, kad jest dosljedno provedena, vidljiva je u tonu: u prvih blažem, s isticanjem smješne strane ljudskih postupaka, u drugih oštrijem, ispunjenom gnjevom i indignacijom. ¹⁴

Koliko je Kunić u nekim aspektima doista dugovao Marcijalu, pokušala je istražiti Marina Brcko u jedinom radu koji se nakon Maixnera bavi satiričkim i šaljivim epigramima, kod nje objedinjenima pod grčkim pojmom »skoptički«. ¹⁵ Brcko polazi od tvrdnje da je književno osamnaesto stoljeće osobito cijenilo dosjetljivu poentu u završnom dijelu kao osnovnu odliku epigrama – što je vidljivo kako u činjenici da je i tada najutjecajnija teorija epigra-

¹¹ F. Maixner, »Život i rad Rajmunda Kunića«, *Rad JAZU* 96 (1889), str. 145.

¹² *V. isto*, str. 147.

¹³ *Isto*, str. 148.

¹⁴ *V. isto*, str. 149.

¹⁵ M. Brcko, »Kunićev skoptički epigram«, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), str. 121-134. Brcko stihove promatra na građi iz Radeljina izdanja, *PSHK* 3 i, što je uz Martinovićeve priloge jedini slučaj u proučavanju Kunićevih epigrama dosad, na jednom rukopisu (AMB 119).

ma bila Scaligerova, prema kojoj su *brevitas* i *argutia* glavne osobine žanra, tako i u onodobnoj Lessingovoj teoriji koja idealnim epigramom smatra Marcijalov, utemeljen na zaključnoj poenti. Potom Bricko uspoređuje upravo strukturu epigrama i ulogu poente u Marcijalovu i u Kunićevu epigramu, a zatim i odnos Kunićeva implicitnog autora prema žrtvi poruge. Zaključuje kako u tim dvama pitanjima Kunićeva poetika odudara od one rimskog prethodnika: neočekivani obrat na kraju epigrama u njega je rijedak, a odabir predmeta ovisi o etičkoj dopustivosti ismijavanja. U tom je posljednjem Kunić bliži helenističkoj epigramatskoj tradiciji, a u obama je aspektima blizak također Herderovoj teoriji epigrama s kraja stoljeća, koja se pojavila kao opreka Lessingovoj.

Zbog velikog broja zajedničkih tema i strukturalne sličnosti između, kako pokazuju Maixnerovi sudovi i terminološki odabir M. Bricko, nerijetko međusobno teško razlučivih epigrama koji pripadaju skupinama Ludicra i Satyrica, i ovdje će u nastavku epigrami tih dviju skupina biti ravnopravno uzimani u obzir u govoru o nekim njihovim najistaknutijim aspektima: o predmetima šale i poruge koji su najčešće zaokupljali Kunićevu pozornost (zasebno o karakternim manama, tjelesnim nedostacima te pojedininim zanimanjima), o zastupanim književnim stavovima, te o strukturi epigrama i fiktivnim imenima, a pritom će, kako se na njih bude nailazilo, biti istaknuta i mjesta u kojima se očituju utjecaji grčke i rimske žanrovske tradicije.

TEME

Kunićev skoptički epigram oslanja se na svojoj tematskoj i strukturalnoj razini na grčku i rimsku žanrovsku tradiciju, koju je autor nedvojbeno vrlo dobro poznao, ali se od nje dijelom i odmaknuo, ne samo moralnijim pristupom žrtvama poruge i ublaživanjem satiričke oštrice, što je pokazala M. Bricko, nego i uvođenjem novih i izbjegavanjem pojedinih uvriježenih motiva i predmeta ismijavanja. Spomenut ću ukratko neke od češćih tradicionalnih tema antičkoga satiričkog epigrama kako bih se potom osvrnula, no bez pretenzija na sveobuhvatnost, na teme zastupljene u Kunićevim pjesmama ovih dviju skupina.

Rugalački epigram, kao što je već rečeno, svoj začetak ima u helenističkom razdoblju, kad u njemu prevladava osobna invektiva, a procvat doživljava za vrijeme Carstva, prvenstveno u stvaralaštvu pjesnika Nikarha i Lukilija: u četrdesetak sastavaka prvoga i sto dvadeset drugoga, sačuvanih u 11. knjizi Antologije, može se prepoznati, kako sažima Laurens, repertoar komičkih tipova i motiva te epigramatskoj vrsti prilagođenih tema iz komedije, satire i mima: »stručnjaci« koji svoj posao obave na paradoksalan način (liječnici koji liječenjem ubiju, okulisti koji oslijepe pacijente, govornici koji ne mogu govoriti), likovi koji izazivaju smijeh, kao što su muževi koji se tuže zbog ženine nevjere ili pak starije žene koje se upuštaju u očijukanje, tipovi onodobnoga društva kao škrti domaćin, bezobzirni gost i pjesnik koji ubija stihovima te, na koncu, fizički hendikepi.¹⁶ Kao pjesma u kojoj su protagonisti prikazani u lošem svjetlu, ocrnjeni da bi se na račun njihovih osobina postigao komičan efekt, skoptički je epigram, kako upozorava Lausberg, imao podtekst u nadgrobnom i pohvalnom epigramu, koje zapravo parodira, zamjenjujući pozitivnu karakterizaciju negativnom i zasnivajući komičan efekt, koji ga približava vicu, na nekoj iznenađujućoj i neočekivanoj ideji.¹⁷ Nis-

¹⁶ V. P. Laurens, »Martial et l'épigramme grecque du I^{er} siècle après J.-C.«, *Revue des Études Latines* 43 (1965), str. 331.

¹⁷ V. M. Lausberg, *Das Einzeldistichon. Studien zum antiken Epigramm*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1982, str. 381.

bet pak ističe kako je važnu ulogu za razvoj podvrste imao simpozij kao oblik društvenog kontakta, što pokazuju brojni motivi zajednički simpotičkoj i skoptičkoj poeziji (na primjer ismijavanje nezadovoljnog gosta ili onoga koji se ne zna ponašati za stolom, te pritužbe na posljedice nadutosti, loš zadah i smrad tijela itd.). Opuštena atmosfera simpozija performativni je kontekst u kojem si sudionici uz šale lako daju oduška; k tome se to ozračje razvije u ekskluzivno maskulinom društvu pa je pogodno za stvaranje omalovažavajućih i prezrivyh tonova prema ženama: budući da nisu prisutne, šala na njihov račun društveno je »bezopasna«.¹⁸

U odnosu na grčki skoptički epigram, obilježen ležernim humorom, upotrebom komičnih ideja, hiperbolizacijom koja seže u nevjerojatno i konvencionalnim tipovima, Marcijalov epigram sadrži oštriju i nemilosrdniju kritiku, prikazuje stvaran svijet u kojem su likovi realističniji, individualiziraniji i izdiferenciraniji, upotrebljava izraženiju grotesku i sažetu hiperbolu pogodnu za postizanje poente.¹⁹ Osim što je preuzimao motive i objekte poruge iz grčke tradicije, Marcijal je u epigram uveo i niz novih meta satire, prije svega na temelju fenomena osobitih za rimsko društvo; otuda njegove pritužbe na nedostatne darove patrona i mrske dužnosti klijenata, izvrgavanje podsmijehu lovaca na oporuke i šibanje oslobođenika koji se uzdižu iznad zadanog mjesta u društvenoj strukturi,²⁰ te kritike lošim pjesnicima i plagijatorima.²¹

O posljednjoj navedenoj temi unutar Kunićeva opusa više će riječi biti u odjeljku o epigramima koji se bave književnom problematikom u vlastitom stvaralaštvu, te u stvaralaštvu suvremenika ili klasičnih uzora, no ovdje ćemo spomenuti kako uz epigrame koji govore o pokroviteljstvu a pripadaju tom motivskom sklopu (Lud. 226, Sat. 404), ima i onih koji se doimaju kao generalizirana satira na klijente koji se hvale bogatim patronima (Sat. 359 i 360), odnosno na zaštitnika koji oskudijeva klijentima zbog vlastite škrtosti, pa je herkulovski posao navesti ga da i obeća pokro-

¹⁸ Više: G. Nisbet, *Greek Epigram in the Roman Empire: Martial's Forgotten Rivals*. Oxford: Oxford University Press, 2003, str. 28-33.

¹⁹ V. P. Laurens, *nav. dj.*, str. 335-336.

²⁰ Opširnije o Marcijalovoj obradi navedenih tema: J. P. Sullivan, *Martial: The Unexpected Classic*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, str. 116-130, 160, 162-166.

²¹ V. É. Wolff, *Martial ou l'apogée de l'épigramme*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2008, str. 73-75.

viteljstvo, a još teži napor postići da održi obećanje (Sat. 1357). Zbivanja pak koja zadiru u sferu politike (koja u Marcijala figuriraju u enkomijastički intoniranim epigramima, dok se na političku invektivu prije može naići u Katulovim sastavcima) u Kunića se, kao što se moglo vidjeti po stihovima upućenima Francuzima, tematiziraju rijetko, u epigramima lišenima satiričkoga humora.

Ako bismo željeli ustvrditi koja istaknuta tema antičkog epigrama u Kunićevu opusu posvema izostaje, to se beziznimno može reći za čestu i omiljenu Marcijalovu preokupaciju, opscenim izričajem začinjene opise raznih oblika spolnoga ponašanja. Kunić ne samo da je protiv opscenosti u pjesništvu ustajao i izrije kom – primjerice u epigramu Sat. 219, gdje pjesmama pogubnima za ćudoređe mladeži, glasovima slatkorječivih i umiljatih Sirena, želi da ih bogovi unište ili da bez ploda odlete u vjetar²² – nego se izrije kom osvrnuo i na konvencionalno pjesničko opravdanje, poznato iz stihova Katula, Ovidija i Marcijala,²³ u epigramu Sat. 1330:

»Musa«, inquis, »male foeda mea est, sed vita pudica«:
 Id tibi si credam, Postume, desipiam;
 Fumus ut ex igni, sic foedo carmine gaudens
 Musa etenim e foedis moribus exoritur.

Angažiran, naprotiv, u obrani dobrih običaja, Kunić je kudio Kvinta što djevojci koju želi šapuće na uho (Lud. 78), Filidu što dopušta Varu lascivne izljeve ljubavi (Sat. 304) ili pak, u nizu zaokruženih upitnih distiha, Balbina koji čestitu djevojku zabavlja prostim šalama (Sat. 931) i starca čije riječi izazovne ženskomu stidu nisu primjerene njegovu izgledu i godinama (Sat. 491). Moralno rigorozni epigram Sat. 285 upućen je glumcu Fuziju zbog upriličenih ljubavnih scena, koje bi se mogle svidjeti nekima (»Quem possit, fateor, meretrix laudare proterva, / Mœchus et obscœnis notus adulteriis«), ali ih »Romæ pars melior« prezire i mrzi, pa čednost traži čak i od sramotnoga mima. Geliju koja se u društvu pojavila obnaženih ramena pjesnik je mirne duše

²² Na prisutnost istovrsnih motiva obrušuje se također u elegiji »Ad obscœnos poetæ«.

²³ Iskaze citira J. P. Sullivan, *nav. dj.*, str. 71, tumačeći ih kao ironiju u Katula, nužnu obranu kod Ovidija, a kod Marcijala kao književni topos a ne kao odgovor na stvarne napade na njegov privatni život.

smjestio u ozloglašenu Suburu (Sat. 123), a Cezeliju i Leonilu zbog razotkrivanja grudi sravnio s bakhanticama (Sat. 316, 325). Epigram o Afri koja kamo god pođe za sobom vuče »foedum lupanar« (Sat. 630), pa ju se uspoređuje s atenskom kurtizanom Taidom, završava invektivnim pitanjem postavljenim gradu: »Hæc cernes? Hæc tu, Martia Roma, feres?«, dok se umiljatu Eglu te Polu koja se hvali bitkama ljubavnika za njezino srce upozorava da ne prizivlju slavu legendarne hetere Frine (Sat. 200, sa zvukovno naglašenim završnim stihom: »Nunc quam fers laudem (tumeas ne sorte relata) / Vel Phryne in foedo fornice ferre queat«; Sat. 1253). Zbog odvratne požude nije napadnut samo car Tiberije kojeg je Rim nazivao Augustom i nakon što se na Capriju prometnuo u smrdljivog jarca (»caper«, Sat. 396) nego su i kudikamo manje nedolični prijestupi, kao Gelijino zavodenje laskanjem (Sat. 116), Kvintova upotreba besramnih izraza (Sat. 119) ili Postumovo i Polino dodirivanje rukama (Sat. 1149) dočekani s neodobravanjem i strogom opomenom. Takvo je slobodnije ponašanje nezaobilazna meta Kunićeve kritike kod postarijih osoba, kao što je bilo i u Marcijala, no dok rimski klasik pripadnike vremesne populacije najčešće ismijava u vezi s eksplicitno imenovanim seksualnim činima, i to u većoj mjeri žene no muškarce, slijedeći u tom, iako poštenije, konvencije grčke mizoginijske epigramatike,²⁴ među Kunićevim su žrtvama ravnomjerno zastupljena oba spola, a sav je njihov prekršaj u tome što nesvjesni svoje poodmakle dobi traže društvo mlađih osoba (Lud. 26, 27, 238; Sat. 83, 904, 944). Kao primjer poslužiti će epigram Sat. 637, čija je uvodna konstatacija uporabom glagola *languet* i *viget* oblikovana kao antiteza između Orfitove starosti i ustrajanja u »grijehu« i u nastavku pojačana oprekom između tijela hladna od dotrajalosti i duha raspaljenoga zaljubljenošću, a nakon što se primijeti kako se vlastitom nepromišljenosti ranjava sam prije nego da ga more Amorove strelice, klasična metafora ljubavi kao gorućeg ognja (primjerenoga doduše samo mladenačkoj dobi), koji bi mogao spržiti do pepela, u zaključnom se dijelu spušta na tlo doslovnoga, u retoričkom pitanju ne vidi li dugovjeki Orfit da će ubrzo ionako postati prahom:

Ævo jam languet, vitiis viget Orphytus; illi
Mens animi et gelido in corpore fervet adhuc.

²⁴ V. J. P. Sullivan, *nav. dj.*, str. 88-89.

Nec saevi patitur volitantia spicula Amoris,
 Se miser at telis conficit ipse suis,
 Incestosque ignes, juvenis quibus arserat olim,
 Sponte rogi extremum protrahit ad cinerem.
 Infelix! Necdum sentit, labente senecta,
 Extremo quam sit non procul a cinere?

Da Kunić ne smatra starost grijehom po sebi, nego da pogrešnim smatra djelovanje u neskladu s poodmaklim godinama, primijetila je već Bricko citirajući epigram o ostarjeloj pohotnici Antifili (Sat. 102), koji počinje distihom »Non ego te sperno, quod longa es fracta senecta, / Sperno, quod frangi non potes, Antiphila«. Može se navesti još niz primjera u prilog njezinoj tezi da se Kunić u šaljivim i satiričkim epigramima »rukovodi nekom vrstom načela 'poetske pravde', odnosno da je »po njegovom mišljenju 'žrtvu' epigrama s etičkoga stajališta dopušteno ismijavati samo u onoj mjeri u kojoj je to sama zaslužila, u onoj mjeri u kojoj iza njezinih mana stoji autonomna volja«.²⁵ Varu se zamjera što je posve svjestan svojih nedjela, ali ih ne izbjegava (»Quæ deceant, quæ non deceant, videt omnia Varus, / Sed frustra, fervent dum male corda, videt«, Sat. 160), a Pontiku se prašta što ga je jednom u neopreznosti zahvatila požuda – ljudska slabost – ali mu se ne može oprostiti što joj se nije suprotstavio drugi put (»Qui cecidit, fleri est dignus; non dignus at, ultro / Post casum horrendo qui manet in barathro«, Sat. 686). Eksplicitno svoj stav o tome da prijekor zaslužuje voljni čin a ne čovjekova priroda Kunić iskazuje u epigramu Sat. 933:

Quod te, Quinte, urit vesanum foeda libido
 Naturæ id possim fors tribuisse tuæ;
 Sed quod non celas, quæ te urat foeda libido,
 Haud possum vitio non tribuisse tuo.

Pitanje autonomne volje vodi nas do doista široka raspona postupaka i običaja, djela i nedjela koja su za Kunića bila dostojna spomena u njegovim stihovima. U nemalom dijelu njegovih sastavaka smještenih u skupine Satyrica i Ludicra, bilo da je riječ o temama i tipovima preuzetima iz žanrovske tradicije ili da je pisao nadahnut promatranjem svojih suvremenika i poznanika, bilo da

²⁵ M. Bricko, *nav. dj.*, str. 131.

je oblike ponašanja koje je smatrao glupostima popratio humorom ili posve ozbiljnom opomenom, uočava se kako se nije mogao oteti snažnu moralističkom impulsu, a njihova poučna intencija, nerijetko eksplicirana, u dobru broju slučajeva uzima prevlast nad satirom i šalom. Za ilustraciju ćemo uzeti kritiku lijenosti i usporediti je s epigramima iste tematike u grčkoj i rimskoj tradiciji. Epigram AP 11.277:

Τῆς νυκτὸς τροχάσας ἐν ὕπνοις ποτὲ Μάρκος ὁ ἀργός,
οὐκέτ' ἐκοιμήθη μὴ πάλι που τροχάσῃ.

Lukilijev distih o lijenome Marku koji je sanjaio kako trči, nakon čega više nikada nije išao spavati da ne bi morao trčati ponovno, postiže humorističan učinak zahvaljujući hiperboličnoj ideji koja zadire u svijet nemogućeg te konciznom izričaju koji donosi brzo iako za kraj odgođeno razrješenje. Marcijal se pak u epigramu 3.67 služi posve drukčijom tehnikom. U pjesmi dugoj deset stihova, kroz izravno i pomalo prezrivo intonirano obraćanje robovima veslačima na rijeci, opisuje njihovo polagano i lijeno veslanje, koje svojim monotonim ritmom dočarava i upotrijebljeni falečki jedanaesterac: mladići su sporiji od toka samog Vaterna, zavladao je umorno podne, voda je mirna i ne traži napor; niza nje motiva naglo prekida dovitljivi komentar u posljednjem stihu, zasnovan na igri riječi iz drugoga jezika: »Non nautas puto vos, sed Argonautas« (s grčkim ἀργός, lijen). Kunić kritiku ljenivca ne započinje pripovijedanjem kakve zgođe, već redovito izravnim pitanjem adresatu o besmislu njegova vladanja. Spočitavaju mu se nerad, isprazne priče ili zabave i neosjetljivost na prolaznost vremena koja će ga osvijestiti kad bude prekasno. Stihovi su lišeni nedoslovnih značenja i bilo kakva retoričkog postupka koji bi vodio do dosjetljiva obrata i završne poente; invektiva se naprotiv iscrpljuje u pouci koja poziva isključivo na bolje i primjerenije ponašanje. To se može vidjeti na epigramu Sat. 777 o neradniku Antigenu (a navedeno vrijedi i za druga tri sastavka o dokoličaru, Sat. 384, 810 i fragmentarni 1478):

Quidnam agit Antigenes rerum? Nihil. Aut nihil, ipso
Aut aliquid certe non melius nihilo.
Sic alius ac deinde alius frustra effluit annus,
Sic omnis misero vita pudenda perit.

Vita? Quid? An vitam fas dicere, nil ubi inert
 Quod leto possis præposuisse vides?

Na sličan se način pjesnik obračunava s brojnim hvalisavcima, bilo da se, kao Cina, razmeću bogatstvom (»vitæ istæc dira venena, / Usus contigerit ni bonus«, Sat. 139; 383), bogatim prijateljima (Sat. 939, 1042), čašću (Lud. 104, Sat. 552), plemenitim podrijetlom, koje nije vlastita zasluga (»namque genus, quod jactas, non tua laus est, / Sed veterum, a queis tu degeneras, proavum«, Sat. 460; 106, 375, 546, 548, 1257, 1355, 1435), pameću (Sat. 538, 539, 568, 1375) ili pak, kao Egla, ljepotom (Sat. 171). Ružni Glaucija htio je biti ovjekovječen na slici i u kipu, pa mu se pjesnik ruga: nije dovoljno da se ne sviđa svojim suvremenicima, nego će njegov neprivlačni lik morati gledati i budući naraštaji (Sat. 817), a i drugi se jedan nepromišljeno hvalio svojom slikom na kojoj je prikazan u retuširanom izdanju (Lud. 22). Kunićev sud o ljepoti, s druge strane, kratak je koliko i ona sama (Sat. 47 = Lud. 121):

Forma quid est? Fulsit quæ mira tempore parvo
 Quum specie, in rugas desinit ac senium.

Smetalo mu je što Gelija pjeva raširenih usta kao da se uvijek smije (Lud. 76), što Var kad kao gost dođe među prijatelje nepriлично sjedi (Sat. 124), netko se nepristojno češe (Sat. 422) – čak i pred samom Lidom (»Nil Lydam, offendi quam tanta sorde necesse est, / Qua nulla est unquam lauta puella magis?«, Sat. 175), jedan kiše da se tlo trese (Lud. 159), drugi pak pripovijeda samo o svakovrsnoj hrani (Sat. 591, 592, 908); među uspjelijim je epigramima onaj o Rulu koji se hvali što obdržava post, a prethodno se naužio kvalitetne ribe i školjki, finih gljiva, mareškog, hijskog i falernskog vina (Sat. 1305 = Lud. 19). Starac koji oplakuje svoju kujicu (Sat. 450, 451) vrijedan je podsmijeha kao i Cina koji se ustručava priznati zbog čega je pao s konja (jer nije znao jahati u Sat. 376; jer je ugledao lijepu djevojku u varijaciji teme, Sat. 377). Na meti su i oni koji u društvu govore preglasno (Lud. 79, Sat. 207, 439, 167 i 166: »Quisque hoc (clamori jam parce ac supprime vocem) / Te pluris faciet, quo minus audierit«), Kvint koji toliko puno priča da ga ne želi ništa pitati kako ne bi taknuo u stršljeno-gnijezdo (Sat. 822, 823), znatiželjnici (Lud. 23) i dosadnjakovići (Lud. 125, 132, Sat. 842), i lažljivi Aulo s kojim treba razgova-

rati samo u prisutnosti svjedoka ili sve izrečeno zapisati (»Dicta indicta tibi sunt, Aule, indictaque dicta«, Sat. 815). I u nekim drugim skupinama omiljena Kunićeva tema, prijateljstvo, i ovdje nalazi svojeg zagovornika, u kritici Kvinta koji neprekidno traži nove drugove prezrivo odbacujući stare (Sat. 679), Cecilijana koji uzalud pokušava sklopiti prijateljstvo dok je glup i zloban (Sat. 611), Postuma i Aula jer ne znaju održati obećanje (Sat. 779, Lud. 25), nezahvalnika (Sat. 900, 1001, 1007, 1008) i onih koji hoće pomoći samo kad ih se zamoli (Lud. 192-195). Reagirajući na mode svojega vremena, pjesnik se okomio na drskost i nepromišljenost naraštaja koji misli da sve zna (»Credo, reor, forsan priscum fecisse, videri, / Quonam abiit?«, Sat. 680), na Lucilu, majku koja radije provodi vrijeme pred zrcalom ili u šetnji nego s djecom (Sat. 935), na Vara jer zastupa mišljenje o propadanju latinskog jezika (Sat. 263) i Postuma koji ga ne razumije jer latinski ne zna (Sat. 530), na istog ili nekog drugog Postuma jer se služi jezikom koji ne poznaje dovoljno (Sat. 584).

Iz navedenih je primjera vidljivo kako velik broj epigrama komentira oblike ponašanja s kojima se Kunić mogao susresti krećući se u rimskome društvu. Moglo bi se reći da su onu ulogu koju je nekad za grčki epigram odigrao maskulini simpozij kao izvor nadahnuća i motiva, za Kunića imala salonska druženja tijekom kojih je, promatrajući razne tipove ljudi, njihove navike i manire, nedostatke koje je odredila priroda i mane koje je prouzročio nedovoljno izgrađen karakter, bilježio vlastito viđenje svijeta, kako su od njega – kao što kazuju onodobna svjedočanstva – i tražili neki sudionici zbivanja, te kako je i sam – kao što tvrdi u uvodnim epigramima – bio primoran činiti u skladu s vlastitim pjesničkim poticajem. U takvim su društvima uz muškarce sudjelovale i žene, a oštrica na koju su dočekane neke njihove slabosti nije ni učestalija ni nemilosrdnija od one usmjerene prema predstavnicima drugoga spola: jednako se prekoravaju i Pola i Marijan što bez prestanka broje o svojim bolestima (Sat. 625 i 632), Gelija i Menip što ne shvaćaju da su ostarjeli (Lud. 45 i 117), Leonila i Cinam zbog glupavih izjava (Sat. 150 i Lud. 102), Tula i Glaucija zbog ružne oholosti (Sat. 567 i 1441). Protagonisti Kunićevih epigrama krajnje su realistični, a ne treba, primjerice, iznenaditi, s obzirom na socijalni kontekst u kojem su epigrami po svemu sudeći nasta-

jali, što je razmjerno velik broj pjesama posvećen stereotipnom liku naporna i dosadna brbljavca, čovjeka koji zamara okupljene pretjeranom pričom. U nekim pjesmama okružje u kojem je objekt satire zatečen i izrijeком se ocrtava, kao u Sat. 105, 128, 250, 498 te 169, koji glasi:

Illato vesci cupiunt sermone sodales,
 Atque suam partem sumere quisque sibi.
 Non licet id per te; sermonem conficis omnem,
 Nullam alii linquis, Postume, particulam.
 Hinc odio es cœtu in quovis: lædi sua jura
 A te, qui tacitus cogitur esse, dolet.
 Nec dolet immerito, convivam nactus unicum,
 Communem solus qui vorat usque dapem.

Epigrami o pričljivcima u pravilu su dugi, oblikovani tako da se apostrofira osoba kojoj je pokuda izravno upućena te u nizu stihova razlažu detaljniji simptomi njezine bolesti i posljedice koje ona ostavlja na slušaće, a u završnome dijelu sadrže nekoliko oblika poente: ili je to, kao u citiranom epigramu (tako i u Sat. 128), usporedba učenog razgovora s gozbom, ili uvođenje najslavnijeg antičkog govornika kako bi se pokazala nečija nesnosnost (»Hac Cicero in cœtum veniat si lege, facesse, / Clamarem: Nulli non gravis es, Cicero«, Sat. 250), ili pak dosjetljiv dokaz o nekorisnosti nečijih riječi i ujedno autotematsko očitovanje (»Et me dum fatuo male pulsat murmure, in illum / Interea soleo pangere carmen ego«, Sat. 159), molba govorniku da nađe neku novu priču (Sat. 142 i 144), da poštedi sebe ako već neće druge (Sat. 1440), ili, što je ovdje najagresivniji oblik poente, želja da brbljavac ostane nijem (»Atque utinam fieri mutus jam denique possis / Sic erit, ut nulli jam, Lupe, displiceas«, Sat. 114; poput Harpokrata, Lud. 97), koliko god to bilo nemoguće (»Sed flammam frigere prius, glaciemque calere, / Quam te mutatum posse tacere puto«, Sat. 498). No ovi epigrami ne obiluju samo eksplicitnim prijekorima nego i sentencijama i moralnim savjetima o doličnom ponašanju, smještenima najčešće na početak ili u središnji dio sastavka, kao što je »Non satis est bene posse loqui; bene, Marce, tacere / Est opus, ingenuis cœtibus ut placeas« (Sat. 105; slično i u Sat. 114, 129, 1396).

Uz taj izvor nadahnuća u opažanju mana u svom okruženju, nema sumnje, s druge strane, da su neki epigrami i po odabiru teme i po načinu na koji ju se razvija dug epigramatskoj tradiciji, kao što je već pokazala M. Bricko, na primjeru, recimo, pjesama Lud. 160 i 12, Sat. 856, te Lud. 152, 162 i 61.²⁶ Stoga će najbliže istini biti kažu li se da Kunić u svojem epigramatskom stvaralaštvu prepleće utjecaje antičke književnosti s vrlo snažnim, i ipak dominantnim, vlastitim i osobitim tretiranjem tema, u kojem je, u skladu sa svojim kršćanskim, prilično strogim svjetonazorom, redovito i prije svega moralizator. Prisutnost tih dviju struja promotrit će se u nastavku na uzorcima epigrama o odnosu između muškaraca i žena, o fizičkim nedostacima i o nesposobnim vršiteljima zanimanja.

Već su spominjani neki od brojnih epigrama koji uzimaju za temu ponašanje žena i muškaraca pred suprotnim spolom: pjesnik je kao mudri promatrač razotkrivao znake zaljubljenosti, prokazivao ludosti na koje je spremna i upozoravao žrtve nesuspregnutih žudnji i nečasnih pokušaja. Tako je primjerice zaključio da Egla sluša očima a ne ušima kad tvrdi da je lijepo sve što je rekao lijepi Antigen (Lud. 123) i u nizu se anaforičkih i ironijom prožetih retoričkih pitanja našalio s Gelijom kojoj je ružni, kreštavi i priglupi Rul lijep, ugodna glasa i pametan (Lud. 206), dok je Kvinta opomenuo na sebičnu Herofilu (»Nullius est, quam, Quinte, 'tuam' tu dicis. Amatur / Innumeris, ullum non amat Herophile«, Lud. 49).

Kad je riječ o stupanju u brak, pjesnik se nalazi na terenu poznate Marcijalove teme. U dvama se njegovim epigramima pojavljuje i onaj famozni kašalj koji je Marcijalovu Maronilu (1.10) učinio poželjnom udavačom: Kunić piše za čitatelja upoznata sa žanrovskom lektirom, ali taj motiv ujedno spaja s motivom žene starosti koja također budućega muža može učiniti bogatim nasljednikom, motivom poznatim iz Marcijalova epigrama 10.8; time je čitatelju dodatno olakšano razumijevanje poruke u Sat. 1178:

Et tussi et senio fractam potis, Eune, Lycorim.

Cur? Ipsam ob tussim, credo equidem et senium.

²⁶ V. M. Bricko, *nav. dj.*, str. 123-125.

Potpuno ju pak jasno izriče u opomeni obitelji u Sat. 841:

Nunc demum ut crebra vexari Gellia tussi
 Coepit, eam poscit pauper Aristogenes.
 Si sapitis, doti, doti superimpudentem,
 Cognati, longe pellite vulturium.

Slično je i u epigramu Sat. 295, u kojem upozorava Leonilu da joj Hila želi ući ne u postelju nego u oporuku.²⁷ Ako je oboje ženika u poodmakloj dobi, humor se u konciznim distisima stvara ili na temelju činjenice o blizini smrti (Sat. 1182) ili na pomisli koja se podrazumijeva: da je brak nevolja koju se moglo izbjeći, u Sat. 1159, te u 1183, koji glasi:

Hæc anus, ille senex celebrat connubia. Laudo:
 Poenam stultitiæ pendet uterque suæ.

Predrasudu pak o ženinoj sreći nakon smrti muža autor je tematizirao u dvama epigramima, o Geliji koja plače za pokojnikom, ali se »iznutra smije« (Sat. 93) i Lidiji čije suze proglašava radosnicama (Sat. 850), dok se uvriježena šala o smrti kao spasu od žene i braka oblikuje u bitko poentiranu Sat. 93:

Morte viri ne fle, miserum nec dicito. Non est,
 Crede mihi, qui te fugerit, Acca, miser.

No je li brak doista takva nevolja kako se čini iz dosad citiranih epigrama? Jest, i više je razloga tomu. Brak je nevolja jer je zaljubljenost slijepa pa tek kad ona popusti Postum uviđa da je božanska Gelija zapravo ružna Erinija s kojom se ne da živjeti (Sat. 1281); na to se upozorava i Vara u epigramu Lud. 67, podnaslovljenu »Lusus«, koji sadrži već susretanu Kunićevu konstrukciju u kojoj se spominje kazivačeva opomena, adresatovo odbijanje da ju čuje i poguban kraj: svakom je mužu njegova žena mrskija od drugih jer ju bolje poznaje; prije mu se svidala, a sad ju može samo prezirati; »Hæc, tantum visæ dum captus amore puellæ / Flagrabas cupido, Vare, tibi occinui. / Risisti: deducta domum tua Gellia, nunc te / Quæ tu risisti, vera fuisse docet«. Nevolja je,

²⁷ O epigramima Lud. 39 i 40 na istu temu, kojima treba dodati i Lud. 38, 41 i 59, v. M. Bricko, *nav. dj.*, str. 130. i bilj. 13.

nadalje, jer je žena, kao ona Aulova koja je već dvaput ostala udovicom, zapravo potencijalni ubojica (Lud. 221), jer joj je svojstveno da se stalno svađa (»Illa nil fieri possit pugnacius, illa / Assidue tecum praelia sæva gerit / [...] Nec cessat clamor, convicia, rixa, querelæ«, Sat. 1087; Lud. 184) i jer, poput Gelijske u Lud. 220, može i ne voljeti muža:

Gellia, nullo unquam te captam dicis amore.
Hanc nolim laudem vir tuus audierit.

Ipak, ima i slučajeva, rjeđih, da je oboje supružnika krivo za bračni brodolom (Sat. 400, Lud. 116). Nevolja je, na koncu, jer je žena u braku gospodarica, kao Cinina Leonila (»Et captum ducit quo vult et cassa iubentis / Numquam non tandem fit domini domina«, Sat. 378); tako i Sat. 216, 725, 891, 1238; Lud. 88, 124; lijek je u epigramu svrstanu među šaljive, Lud. 207, zasnovanu na konvencionalnoj metafori o bračnom jarmu:

Nec laxa nimium, nec contrahe frœna, marite;
Uxor ne possit, ne velit esse nocens.

Žena je, jednostavno rečeno, zlo, dvostruko ako se u brak još i donese miraz (Sat. 94), pa je barem uputno, naprotiv, uzeti miraz od nje (Sat. 851):

Uxorem ducit nemo sine dote. Requiris
Caussam? Quod gratis vult sibi nemo malum.

Navedeni motivi dio su topičkog inventara ne samo antičkog epigrama nego još nekih književnih vrsta. U Palatinskoj se antologiji, primjerice, Lukilije i Nikarh sa ženom izruguju jer je ružna (AP 11.196) odnosno stara (AP 11.71), i Lukilije opet s mužem jer mu je žena preljubnica (AP 11.278), upozoravajući na drugom mjestu kako život ne može biti lošiji nego kad žena uđe u kuću (AP 11.388). Anonimni pak autor tvrdi kako je svaka stara žena koja ima novaca zapravo lijes pun blaga (AP 11.425), a za Auto-medonta sretan je onaj koji ne stupi u brak, ali ako je već bio dovoljno lud da stupi, sreća je da žena umre ostavivši pritom i velik miraz (AP 11.50).²⁸ Mizoginijski elementi u grčkom skoptičkom

²⁸ Od navedenih je epigrama Kunić preveo AP 11.50 i AP 11.71; v. *Anthologica*

epigramu naslijeđeni su od stare atičke komedije i *Kataloga žena* pjesnika Semonida,²⁹ kojeg uz Hezioda s njegovim stihovima o Pandori neki smatraju začetnikom ženomrzačke tradicije u grčkoj književnosti.³⁰ U rimskoj se pak književnosti na mizoginijske i mizogamijske stavove – često međusobno nerazlučive – može poglavito naići u komediji i mimu, diatribama, epigramu i satiri: topos žene kao gospodarice nad mužem osobito je, uz Marcijala, iskoristio Juvenal u VI. satiri, u kojoj nastoji Postuma odvratiti od ženidbe nižući što ženske mane što strašne načine na koje *domina* iskazuje svoju moć nad zaslužnjem i poniženim suprugom.³¹ Ne treba k tome zaboraviti na prisutnost ženomrzačkog diskursa u dijelu kršćanske i humanističke misli, čime se neću ovdje detaljnije baviti; nakana mi je samo ustvrditi kako mizoginijskih i mizogamijskih iskaza u Kunićevim stihovima ne nedostaje, ali nije moguće odrediti u kojoj je mjeri pjesnik onako brojnih epigrama Lidi doista bio mizoginik, a u kojoj mjeri tek varira poznate i tradicionalne motive.

Spomenuto je kako su, osim u epigramima o braku, žene najčešće na meti zbog istih slabosti kao i muškarci. Ipak, njihova priroda, unutarinja i izvanjska, uzrokom je da im neke osobine budu pripisane u većoj mjeri. Žena je naime po svojoj prirodi nužno prevrtljiva. Tješeći Postuma što ga Egla, koja mu je donedavno prilazila sa smiješkom i umiljatim riječima, odjednom gleda mrko, kazivač će reći: »Sponte sed ipsa sua mulier mutatur in horas, / Alternatque omnes fluxa levisque vices« (Sat. 786), te će na sličan način odgovoriti Kvintu da se ne smije tužiti na promjenu u Filidinu ponašanju jer je samo žena, »Cui mage natura, quam plumæ ac nubibus, auræ / Ventorum et tenui, contigit esse levem« (Sat. 733), dok će Opimiju, čijoj se prevrtljivosti čudi, objasniti kako je za to kriv sam, dok je za Filidinu krivnja na prirodi: »Illa

sive epigrammata Anthologiae Graecorum selecta, str. 154. i 43. U bilješci uz prvi od njih ogradio se kazavši: »Omissa disputationum subtilitate docet paucis verbis, falso ille quidem, at non illepide, quinam homines felicissimi habendi sint«.

²⁹ V. G. Nisbet, *nav. dj.*, str. 15, bilj. 3 i str. 32-33.

³⁰ V. R. Hawley, »In a Different Guise': Roman Education and Greek Rhetorical Thought on Marriage«, u: *Satiric Advice on Women and Marriage from Plautus to Chaucer*, W. S. Smith (ur.). Ann Arbor: Ann Arbor Press, 2005, str. 30-31.

³¹ V. W. S. Smith, »Satiric Advice: Serious or not?«, u: *Satiric Advice on Women and Marriage from Plautus to Chaucer*, str. 1-25, osobito 12-13.

mihi est, qualem non dedecet esse puellam; / Tu talis, qualem dedecet esse virum» (Sat. 732). Drugo, žene pretjerano brinu za svoju figuru, te se u njihovoj potrebi za ukrašavanjem nakitom, bojenjem kose, frizurama, šeširima i perikama osuđuje ispraznost i lakomisleno uvjerenje da će im umjetni dodaci pomoći da izgledaju mlađe ili ljepše (Sat. 151, 469, 652, 756, 1005, 1006, 1015, 1041, 1044, 1050, 1156, četiri varijacije o Gali kod frizera: 1273-1276, Lud. 95). Stoga se u obraćanju Geliji prvo hvali njezin šeširić koji joj pokriva pola glave, no onda joj se savjetuje da ga prevuče preko cijeloga lica: tako će joj pristajati još bolje jer će prikriti štetu koju joj je nanijelo vrijeme (Sat. 324).³²

No ako se za, primjerice, epigram Sat. 98,

Quæ senuit Leonilla, tamen sibi pulchra videtur:

Credo, ætas oculos perdidit, ut faciem.

i može reći kako, u skladu s Kunićevim načelom koje je prije spomenuto, ne zbija šalu s nedostatkom za koji osoba nije kriva (ružnoća i starost) već sa svjesnim osobnim činom (Leonilino uvjerenje da je i stara lijepa), to se ne može reći za Lud. 122, u kojem je Foloa postala predmetom poruge doista samo zato što je ružna i stara:

Immodicus formæ si quis mirator honestæ

Ægrum fœmineo pectus ab igne calet,

Annosam videat Pholoen, fœda ora, fluentes

Usque oculos, raro jam sine crine caput,

Dispeream veluti visa ni Gorgone, versos

Frigeat extincto saxeus igne sinus.

Epigram u čijem se prvom distihu uvodi lik ljubitelja lijepih oblika kojemu srce gori od strasti, a zatim u drugom distihu opisuje Foloina ružnoća, razrješenje dobiva u završnom dijelu gdje se dva motiva dovode u vezu (pri čemu je šaljiva nota pojačana kazivačevim »dispeream«): kad bi naime taj čovjek ugledao nakaznu Folou, plamen bi mu se u trenutku ugasio, a on bi se pretvorio u hladan kamen kao da je vidio samu Gorgonu.³³ Takav epigram

³² U jednom epigramu ove tematike jest meta muškarac, zbog rumenila na obrazima i usnama (Sat. 1004).

³³ Ideja je postojala u Amonidovu epigramu AP 11.201: da je tko Partima pokazao голу Antipatru, pobjegli bi van kroz Heraklove stupove.

upućen ženi ima svoj pandan u pjesmi Lud. 63, koja se izruguje s ružnoćom muškarca; riječ je o sažetu distihu koji eksploatira dosjetku o smrti koja ne dolazi po čovjeka, jer se uplašila njegova ogavna lica:

Mors fœda est, multo es tu morte at fœdior ipsa;
Te viso extimuit, cepit et illa fugam.

Motiv ljudske ružnoće, za koji vidimo da je ipak ponekad isključiva meta poruge, dovodi nas do omiljene teme skoptičkog epigrama: fizičkih mana. Izrazito mršavi, sitni ili krupni, ružni, bezubi, slijepi i jednooki, ćelavi i oni koji za sobom vuku neizdrživ smrad ili neproporcionalno velike dijelove tijela pripadaju galeriji čudnovatih likova u grčkim i Marcijalovim epigramima, najčešće kratkima i s poentom utemeljenom na dodatnom prenaplašavanju ismijavanih deformacija. Uz jedan duži epigram o strašnu Aulovu glasu od kojeg je kazivač morao pobjeći usporedivši ga s gromovitim grčkim ratnikom Stentorom (Sat. 1174), među šaljivima su i epigram-distih o nekom šepavcu koji uz lijepu Celiu postaje Mulciber (Lud. 85) te, u drugoj inačici, distih upućen šepavom Kvintu kojemu je netko oteo Likoridu kao što je Mars oteo Veneru Hefestu (Lud. 86). Kudikamo je uspjeliji epigram o Hermokratovoj grbi (Lud. 224), koji navodi i Bricko, uspoređujući ga s Teodorovim epigramom o Hermokratovu nosu (AP 11.198) kao njegovim podtekstom:³⁴

Pars toto major comperta est denique: toto est
Hermocratis gibbus grandior Hermocrate.

Uzimajući taj epigram kao ilustraciju kad govori o izostanku grotesknih hiperbola i pretjerane karikaturalnosti u Kunićevim epigramima, a u skladu s etičkim načelom o poštediti žrtve od prijekora koji nije zavrijedila, Bricko kaže: »Znakovito je da Kunić, parafrazirajući Teodorov epigram o nosu koji je veći od svoga vlasnika, nos zamjenjuje grbom i tako ublažuje epigramatsku karikaturu, svodeći pretjerivanje na manju mjeru. Među Kunićevim epigramima možda je upravo taj najokrutniji u tretmanu 'žrtve'«. ³⁵

³⁴ Teodorov se epigram nalazi među Kunićevim prijevodima; v. *Anthologica sive epigrammata Anthologiae Graecorum selecta*, str. 68.

³⁵ M. Bricko, *nav. dj.*, str. 131.

Upravo je zbog navedenoga zanimljivo vratiti se i na postojeću rukopisnu situaciju. Epigram Lud. 224 sačuvan je, naime, u autografu (AMB 594/II,4,1), i to u svom »radnom« obliku, iz kojeg se jasno vidi da je prvotna Kunićeva inačica zaista govorila o Hermokratovu nosu. Tada je epigram glasio (s originalnom interpunkcijom):

Pars toto major inventa est denique toto est
Hermocratis nasus grandior Hermocrate.

Bez precrtavanja ikojega dijela teksta, Kunić je k tome iznad »inventae« napisao »comperta«, te iznad »nasus« zabilježio »gibbus«. Epigram nemamo sačuvan u nekom drugom rukopisu do Radeljina AMB 1156 u kojem se nalazi identičan tekst kao u izdanju iz 1827. (iz kojeg citira Bricko), no znamo iz drugih primjera da su priređivači bili ti koji su u ovakvim slučajevima za daljnju predaju birali onu inačicu koja je bila zapisana *supra lineam*.

Kunić je, osim toga, sastavio još dva epigrama o nerazmjerno velikom nosu. Lud. 190:

Immanis nasus procedit: parvula nasi
Appendix, facies cætera jam veniet.

Taj se epigram može čitati kao skraćena i groteskna detalja lišena parafraza tri distiha duga Nikarhova epigrama AP 11.406, u kojem se kazivač obraća Menipu najavljujući kako vidi Nikonov nos, što znači da ni sam Nikon nije daleko pa ga mogu zajedno pričekati; vjerojatno je nekih pet stadija udaljen od svog nosa koji ide ispred njega; a ako se popnu na visok brijeg, uspjjet će ga i vidjeti.³⁶

Drugi sastavak (Lud. 191) također se temelji na izokrenutom odnosu manjega i većega te, slično Teodorovu epigramu, nije u pripovjednoj formi, nego sadrži iskaz kojim se donosi presuda:³⁷ nakon uvodne tvrdnje kako je čovjekov nos umnogome manji od ostatka tijela, pomiče se u prostor verbalne igre: stoga ga ne treba

³⁶ I ovaj je epigram Kunić preveo, no zamijenivši žrtvino ime »Nikon« u »Hermogen«; v. *Anthologica sive epigrammata Anthologiae Graecorum selecta*, str. 147. Prema Nisbetu, tip žrtve s velikim nosom glavni je Nikarhov doprinos skoptičkoj tradiciji; v. G. Nisbet, *nav. dj.*, str. 95.

³⁷ Prema interpretaciji Teodorova epigrama u M. Lausberg, *nav. dj.*, str. 415.

zvati »nosonjom«, nego, zamjenjujući cjelinu tako dominantnim dijelom, samo »nosom«:

Cui, nasum præter, vix quidquam est corporis; haud te
Nasutum, nasum dicere sed soleo.

Naposljetku, pregled zastupljenijih tema u Kunićevu satiričkom i ludičkom epigramu završavam osvrtom na spomene pojedinih zanimanja. Osim pokojeg epigrama posvećena filozofima, govornicima, odvjetnicima, slikarima i jednom knjižaru, profesija koju je uz pjesničku i kritičarsku zadesila najveća doza poruge bila je nedvojbeno ona liječnička. Teško je reći u kojoj je mjeri posrijedi dug žanrovskoj tradiciji a uolikoj odraz duha vremena ili osobnog animoziteta.

Kad je o tradiciji riječ, u grčkoj su epigramatskoj književnosti nekompetentni liječnici bili standardni tip izvrgnut satiri.³⁸ njihov učinak bio je smrtonosan i trebalo ih je izbjegavati. Imali su sposobnost ne samo da ne izliječe bolesne nego i da ubiju posve zdrave, pa je bilo sasvim dovoljno samo pomisliti na kojeg od njih da bi se u času izdahnulo. Motiv su varirali najveći satirički epigramatičari, Nikarh i Lukilije, uz Kaliktera, Hedila i Stratona, a njihovi su stihovi dijelom pojedinačno razmješteni po 11. knjizi Palatinske antologije, dijelom okupljeni u sekvenci AP 11.112-126. Nikarhova imitacija nadgrobnog epigrama uspoređuje liječnika s Hermesom koji prati umrle u podzemlje (AP 11.124); Hedil govori o Aristagori kojeg liječnik nije stigao ni iščistiti ni dotaknuti, no čim je ušao u prostoriju, nesretnik je preminuo (AP 11.123); Kalikter uvodi kazivača u prvom licu koji pripovijeda kako je umro samo što se sjetio liječnikova imena (AP 11.118); dok je Lukilijev Diofant vidio liječnika Hermogena u snu i više se nije probudio (AP 11.257). Nesposobnošću medicinaru bavio se i AP 11.112, u kojem je dovoljno da liječnik namaže bolesniku oči pa da ovaj oslijepi, AP 11.122 o Aleksidu koji je svojim terapijama uspio odjednom ubiti dvadeset ljudi, ili pak krajnje groteskni AP 11.126 u kojem sam pacijent opisuje kako mu je Harin, nastojeći mu pomoći, iskopao oko, pa zaključuje da ga, ako mu iskopa i drugo, više neće morati ničim zamarati.

³⁸ O tome više, kao i o primjerima koji će biti prikazani: M. Lausberg, *nav. dj.*, str. 406-408.

Temu je preuzeo Marcijal i u nizu epigrama dodatno zaoštrio poentu. Uočio je vezu između Diaulova nekadašnjeg zanimanja liječnika i sadašnjeg pogrebnika (1.30) ili pak učinka što ga postiže gladijator koji je nekoć bio okulist (8.74), napao je Simaha koji mu je doveo sto svojih učenika u posjet jer je nakon što ga je dotaknulo stotinu ruku zaradio groznicu (5.9), a motiv liječnika koji uzrokuje smrt već izdaleka preuzeo je za epigram 6.53 u kojem prvo konstatira smrt do jučer posve zdrava čovjeka, a zatim pitanjem o uzroku odgađa razrješenje i time stvara napetost iščekivanja:

Lotus nobiscum est, hilaris cenavit, et idem
inventus mane est mortuus Andragoras.
Tam subitae mortis causam, Faustine, requiris?
In somnis medicum viderat Hermocraten.

Kunić, koji je preveo i neke grčke epigrame o liječnicima za svoj izbor iz Antologije,³⁹ uključio se u tradiciju s gotovo četrdeset autorskih pjesama s tom tematikom u dvjema preostalim skupinama.⁴⁰ No pritom je uglavnom izbjegavao sarkazam i satiričku oštrinu ublažavajući pogubne posljedice mrske vještine: u većini njegovih epigrama žrtve liječnika ne umiru nego upravo unatoč liječenju preživljavaju, a mogućnost da liječnik usmrti postoji samo kao mogućnost. Iznimka su epigrami Sat. 710 i 711, varijacije ideje o smrtonosnu djelovanju liječnika, ovdje posredovanu slušanjem njegova glasa, a kako je kazivačka pozicija oblikovana u prvome licu, sastavci se mogu povezati i s onom vrstom nadgrobni epigrama u kojima je riječ dana samom pokojniku:

710. De Phædone medico.
Non tetigit, non me Phædon invisit; at æger
Illius audivi nomen et interii.

³⁹ AP 11.114, 11.115, 11.122, 11.125, 11.131, 11.281.

⁴⁰ Sat. 113, 168, 199, 352, 353, 371, 372, 480, 483-485, 501, 503, 504, 515, 522, 524, 525, 553, 554, 580, 594, 596, 619, 626, 627, 710, 711, 991, 992, 995; Lud. 30, 102, 108-110, 120, 133. No ne treba zaboraviti i nekoliko satiričkih očitovanja u ciklusu Lidi, kao ni autoreferencijalni Lyd. 280, u kojem doktoru Colotiju, ako izliječi Lidu, Kunić obećaje: »mala Pœoniam quæ scripsi carmina in artem, / Imponam ardenti, dona cremanda, foco«.

711. Aliter.

Me Phædon medicus non attigit: illius æger
 Audivi tantum nomen et interii.

U ostalim epigramima s ovim motivom redosljed je kazivanja preokrenut, ali ni posljedice nisu jednako ekstremne. U prvom se dijelu epigrama ustvrđuje da je netko izvanredno snažan i izdržljiv (»durior duro est silice« o Poli, Sat. 113; Varon je »saxeus« i »ferreus«, Sat. 524), a zatim se iznosi premisa na osnovi koje se došlo do toga zaključka (Pola je unatoč dugogodišnjem liječenju još živa; Varon je usprkos tomu što sluša liječnike još zdrav). Ili, Sat. 515:

Corpore quam valido, quam firmo robore, Phylli, es
 (Mitto alia) hoc certe noscimus indicio.
 Consulis assidue medicum, paresque jubenti,
 Et tamen (id fieri qui pote?) vivis adhuc.

Retorički je još amplificiraniji epigram u kojem se temeljna ideja o štetnosti liječnikove blizine u šaljivu obliku donosi u uvodnom distihu, dok se u sljedećem samo preriče, a u posljednjem precizira mišlju da doktor već svojom pojavom donosi bolest, no onima koje dotakne i neizbježnu smrt (Sat. 168):

Morbum, Cinna, tibi metuis; levis est tibi morbus,
 Morbum ni veniens ingravet Hermogenes.
 Hunc tibi ego metuo: nil non lethale pusilli
 Fit morbi, admota quod juvat ille manu.
 Pestem, credo, aliquam sævus, quacumque tulit se,
 Extremis mortem fert, reor, in digitis.⁴¹

⁴¹ *Hermogen* je ime liječnika u čak osam Kunićevih epigrama (Sat. 156, 168, 199, 353, 480, 484, 627; Lud. 30, 109); i inače upotrijebio je za liječnike češće grčka no rimska imena (*Hermocrates* u Lud. 112 kao kod Marcijala, *Eunus*, *Orestes*, *Phædon*, *Lygdamus*, *Cinammus*, *Coranus*, *Aulus*, *Tucca*), ističući tako intertekstualni odnos s tradicijom, s obzirom na to da je medicina bila grčka specijalnost i da su se u Rimu njome bavili uglavnom stranci, robovi i oslobođenici (v. D. Vallat, *Onomastique, culture et société dans les Épigrammes de Martial*. Bruxelles: Latomus, 2008, str. 94; J. P. Sullivan, *nav. dj.*, str. 166). Ime *Hermogen* – »Hermesov sin« – koje za liječnika stoji već u Palatinskoj antologiji (AP 11.114, 11.131, 11.257), u tom je kontekstu pogodno za poigravanje dvostrukim značenjem, jer Hermes liječi, ali i pomaže mrtvima da nađu put u Had, kako tumači G. Nisbet, *nav. dj.*, str. 99, bilj. 2.

Paradoks liječničkog zvanja, u kojem je liječnik onaj koji pomaže bolesti mjesto bolesniku, figurira i u Sat. 580 (bolest donosi opasnost možda, a liječnik sasvim sigurno), a posebno dolazi do izražaja ako se za pacijenta brinu četvorica doktora, kad je jedan dovoljan da pobije mnoge (Sat. 619). Liječnik je »*morbus major*«, te ga se, za razliku od prave bolesti, ne može pobijediti (Sat. 626), pa se prijatelju koji je »*totque inter medicos scilicet æger*« savjetuje da prezre njegove naputke (Sat. 991), jer je i Kvint ozdravio došavši na selo, ne od ugodna zraka, pjeva ptica ili bistre vode, nego što uza se više nema liječnike (Sat. 501), dok se kazivač iz Lud. 110 oporavio prije jer mu je boljeticu donijela samo priroda, a nije joj se, kao kod Postuma, pridružio liječnik. Kad Hermogen raspravlja o bolestima, zaboravlja navesti one koje stvaraju sami doktori (Sat. 627), pa i kad nabrajaju smrtonosne boljetice, liječnici bi trebali sebe staviti na prvo mjesto (Sat. 483).

KNJIŽEVNI STAVOVI

Satira o lošim pjesnicima, književnim rivalima, neupućenim kritičarima i plagijatorima, te suvremenim pjesničkim strujanjima i izdavačkim problemima redovita je tema skoptičkog epigrama. Tip lošeg pjesnika izvrgnut je poruzi, primjerice, i u nekim grčkim epigramima koje je Kunić prevodio, kao što su Polijanov AP 11.127 ili Lukilijev 11.394, kritika pjesnika čiji gosti moraju slušati njegove uratke a da ne dobiju istodobno i gozbu, te njegovi epigrami u kojima je ismijavani pjesnik tako naporan da slušatelje stihovima ubije (AP 11.131, 11.133, 11.135),⁴² a zasigurno su mu poznati i Katulovi napadi na loše, dosadne i preuzetne stihotvorce iz njegova okruženja (pjesme 14, 22, 36, 95)⁴³ i Marcijalovi obračuni s književnim protivnicima koji, prema njegovu sudu, pišu beživotne (7.25), isuviše čedne (3.69) i nejasne stihove (10.21), s plagijatorima (primjerice 1.29 i 1.91), kritičarima koji mu prigovaraju zbog dužine epigrama (2.77), kratkoće knjige (1.118) i odabira stiha (6.65) itd. Gotovo desetina pjesama raspršenih, a ponekad i okupljenih u kraće sekvence u skupinama *Satyrica* i *Ludicra* u AMB 1156 bavi se navedenim temama. Neke ćemo od njih izdvojiti kako bismo prvo promotrili način na koji Kunić oblikuje satiru i šalu o tim ustaljenim motivima, a zatim kako bismo iz takvih epigrama, te iz stihova u kojima su poimence spominjani autori klasične književnosti, pokušali iščitati Kunićeve stavove o pjesništvu uopće i o vlastitom pjesničkom radu posebice.

Čisto satirički epigrami o nesposobnim pjesnicima najčešće su kratki i poetirani: u njima se ne eksplicira zašto je suparnikova poezija nekvalitetna i što joj nedostaje, već se implicira njezin

⁴² V. *Anthologica sive epigrammata Anthologiae Graecorum selecta*, str. 58, 59, 68. i 160.

⁴³ Pa je tako jednom od napadnutih kritizera i rivala ime Voluzije, u epigramu Sat. 1332, u kojem se pjesnik prvo brani od objede da je njegova sto stihova duga elegija preduga, a potom odmah prelazi u napad: »*Longa fuerunt / Quæ duo scripsisti disticha tu, Volusi*«.

nesnosan ili ubojit karakter, kao u Sat. 85, koji ujedno sadrži i pohvalu Horacijevu veličine:

Miraris decies Flacci quod scripta relegi?
Miror ego legi quod tua scripta semel.

Također u varijacijama Sat. 87 i 88, od kojih prva glasi:

Ærato scribis calamo tua carmina, Quinte,
Carmina sed calamo sunt mage dura tuo.

Epigram Sat. 3 u uvodnom se dijelu obraća Varu koji je molio mišljenje o svojim pjesmama; pjesnikov sud ostaje neizrečen, ali potpuno jasan iz hijastički oblikovana obrazloženja zašto ga ne izriče: »Ne tibi displiceam verax reprensor, amice, / Laudator mendax ne mihi displiceam«. U pjesmi upućenoj vjerojatno Bernardu Džamanjiću (Lud. 1, koja je uz Lud. 169 s dvanaest stihova najdulji epigram skupine šaljivih) dosadnog versifikatora koji mu ne da mira naziva okrutnom pijavicom, a Kvintu koji se hvali da je pjesmu sastavio u kratkom roku britko odgovara da to pjesma svjedoči i sama (Lud. 212). Nemilosrdan je i prema Cini koji piše epigrame (Sat. 1095), u distihu koji se ponovno obraća žrtvi u drugome licu, dočaravajući dijalog između nje i pjesnika: heksametar donosi informaciju o žrtvinu stanju gledanu iz njezina kuta, a pentametar kazivačev subjektivni komentar, za njegova sugovornika negativan, pojačan apostrofom pri kraju stiha:

Tempora ne deses perdas, epigrammata scribis.
Nempe alio perdis tempora, Cinna, modo.

Kritici je podvrgnuta i publika ako plješće slabu pjesniku (Sat. 1076 i 1077), govornik koji je odjednom počeo pisati stihove, ali mu se preporučuje da ih preda plamenu ili Tiberu (Lud. 161) i kritičar koji se hvasta da je, prezrevši Muze, odabrao uzvišenije zanimanje (»Factus enim es criticus tandem postquam esse poetæ / Conanti languens obstitit ingenium«, Sat. 1116).

Nekoliko je epigrama koji se obrušavaju na lošeg domaćina gozbe – lošeg jer tijekom jela recitira (vlastite) pjesme. Kunićev Lud. 7 koristi usporedbu s poznatim slikama iz mitologije: od

Proknine i Tijestove gozbe strašnija je samo Rulova, na kojoj su uzvanicima servirane i njegove recitacije:

Sæva tua est, Progne, sæva est tua cœna, Thyesta,
 Sævior ast Rulli est cœna, ubi quid recitat.
 Vos una perhibent contentos cæde fuisse;
 Convivas, quotquot sunt, ferus ille necat.⁴⁴

Obraćanje upravo mitološkim likovima a ne žrtvi ili kakvu promatraču sa strane u citiranom epigramu pridonosi humoriističnom učinku, te je dojam da bi epigram uspješno funkcionirao u svojem šaljivom obliku i da je sastavljen samo od prvoga distiha. No, kako to formulira Bricko, »Kunić se ne želi odreći autor-ske privilegije da do kraja upravlja interpretativnim procesom«.⁴⁵ Podrobnije objašnjenje smisla u drugom distihu oduzima donekle snagu epigramatskoj šali. Druga tri epigrama *ad convivatorem mala carmina recitantem* donesena su u nizu kao varijacije na temu (Sat. 288-290). Uspjeliji je među njima distih koji u završnom dijelu domaćinove pjesme naziva njihovim »pravim« imenom (Sat. 290):

Tolle dapes, carmen potius vel tolle molestum,
 Appositis odi mixta venena cibus.

U dvama se epigramima uvodi problem književne krađe, omiljena Marcijalova tema. Kao što je u Lud. 12 pjesnik uvjeren da dobre pjesme koje Kvint naziva svojim zapravo nisu njegove, u Sat. 1416 proširuje Marcijalov distih 1.63, koji glasi:

Ut recitem tibi nostra rogas epigrammata. Nolo:
 non audire, Celer, sed recitare cupis.

Kunić naime ponovno eksplicira smisao koji bi sam čitatelj mogao domisliti (Sat. 1416):

Quod tibi, Tucca, meum haud volui committere carmen,
 Iudicium, credis, me timuisse tuum.

⁴⁴ Motiv ima i Marcijal koji epigram groznom pjesniku i recitatoru u ulozi domaćina počinje distihom »Fugerit an Phoebus mensas cenamque Thyestae / ignoro: fugimus nos, Ligurine, tuam« (3.45).

⁴⁵ M. Bricko, *nav. dj.*, str. 128.

Non ego iudicium timui, sed furta; legenti
Quod placuit, recitas, Tucca, tuumque vocas.

Uz loše pjesnike općenito, plagijatore i recitatore, na nišanu su se našli i tragički pjesnici u pjesmi Sat. 218 (= Lud. 5), koja, kad se kazivanje premjesti iz apostrofe samih stvaralaca u prvo lice, donosi iznenađujući završetak iako upotrebljava stalno mjesto o ubojitosti pjesama: »Scribetur, credo, de me quoque fabula: dicar / Vatibus et vates perditus a tragicis«; zatim ekstemporalni pjesnici, koje je prekoravao jer žele radije biti brzi no dobri stihotvorci (Sat. 271; ostali su Sat. 12, 261 i 267); te nekompetentni prevoditelji Homera (Sat. 1403) i prevoditelj Tassa, kojem se zamjera ne samo što prevodi nestručno (»Carmina Torquati non vertis, sed male perdis«, Sat. 1075) nego i što se drznuo prihvatiti se takva posla (»Tantillus tantum reddere posse putans«, Sat. 72; ostali su Sat. 70 i 71). Tako se i prepjevatelj Homera, koji se krije pod pseudonimom Kvint, ponosio što je preveo uzvišenoga Meonjanina. Preveo je – odgovara kazivač – ali u njegovoj slabašnoj pjesmi nitko ne bi mogao naći ni trun *uzvišenog* (Sat. 1403). Pretenciozni i oholi pjesnici meta su kojoj su posvećeni duži epigrami, u kojima se raskrinkava njihova potreba za slavom nerazmjerna njihovu stvaralačkom neuspjehu (Sat. 268 i 269, Lud. 29 i 231). Epigram Lud. 65, kojim se izriče sud o Antigenovoj pjesmi, pa ga se uspoređuje s Faetontom i Ikarom, u završnom distihu, gdje je sažeta glavna misao (»Tres eritis posthac testes, quam stulta juvena est: / Icarus et Phaeton, flavus et Antigenes«), čuva odjek zaključka Lukilijeva epigrama AP 11.131 o pjesniku-ubojici Potamonu i liječniku-ubojici Hermogenu (»ὥστ' ἐξ αἰῶνος κακὰ τέσσαρα ταῦτ' ἐγενήθη, / Δευκαλίων, Φαέθων, Ἑρμογένης, Ποτάμων«).

Kao što je već prije istaknuto, za Kunića u poeziji nije bilo mjesta opscenostima (Sat. 219), ali smetala ga je i nejasnost, kako je pomirujućim tonom iskazao u Sat. 905 (»Obscurum sperno carmen, nec lentus, amice, / Scrutor, sed lectum vix semel abjicio«); iako su jezikoslovci ako su neuki u svom umijeću i sami izvrgnuti poruzi (Sat. 276), potreba je za njima kad Rul piše pjesme (Sat. 1411, uz koji dolazi i varijacija 1412):

Rullus grammaticos damnat. Quid ni? Omnia Rulli
Omnes quum damnent carmina grammatici.

Konkretnije prigovore o pjesničkom postupku iznio je na račun Postumove pjesme kojoj je kritizirao i izražajnu i značenjsku razinu, predočujući mu kakve učinke može imati njegov prazni izričaj (Sat. 228), te Aulove elegije koja je doživjela pohvalu u Arkadiji iako se muči zbog netočne prozodije (»Nec pede inæquali de more incedit, abundat / Sæpe sed, (heu monstrum!) sæpe caret pedibus«, Sat. 921).

Pokuša li se tražiti Kunićeva očitovanja u kojima je izrijekom izlagao kakve stavove o književnosti zagovara, kakva, prema njegovu mišljenju, poezija treba a kakva ne treba biti, često će se naići samo na načelne iskaze, iznesene k tomu apstraktnim, nerijetko i metaforičkim leksikom. Primjerice, ono što piše Bavije ne sviđa mu se jer je hladno (»Alpina frigidiora nive«, Sat. 1134), a pjesnicima svoga vremena, koji nisu slični starima, zamjera zbog prenapuhanih riječi i praznog sadržaja (Sat. 1137), pa onda prekorava i nekog prigodničara koji sastavlja enkomij tek rođenom dječaku (»Odi equidem nugas et inania verba crepantem, / Quærentem et laudes, nil ubi laudis inest«, Sat. 9). Ne znamo točno kakva je morala biti pjesma na koju reagira Sat. 758, no za nju nije birao riječi, smatrajući da sadrži »foedam [...] ventris proluviem et crepitus« i upućujući oštru primjedbu autoru: »Non pudet in turpi mentem versare latrina? / In merdis famam quærere et ingenii?«; za one koji se bave takvim temama imao je i poseban naziv, »merdiloqui« (Sat. 766); i Batova pjesma, koja je očito bila satira na nešto što je napisao drugi pod pseudonimom spomenuti autor, Lupo, »merdis innatat in mediis« (Sat. 225). Knjiga pak nekog neimenovanog pisca, o kojoj je riječ u Sat. 1417, inače sa šesnaest stihova najdužem epigramu skupine Satyrica, dostojna je da bude bačena u Tiber ili u gnusnu kloaku: puna je trica, manjka joj ljepote i nikome ne može koristiti. Horacijevsko načelo o dvojakoj svrsi pjesništva još je jasnije zastupano u Sat. 920, gdje se Kvintovu knjigu ne može pohvaliti jer »fruge caret. / Delectat, sed non et prodest«. U pokudi nekomu tko je građu za dvije pjesme spojio u jednu također se poziva na Horacijev autoritet, zbog pravila o tekstu kao jedinstvenoj cjelini: »Scis Flacci legem, scis Pindo nil super alto, / Simplex atque unum ni fuerit, recipi« (Sat. 239).

Opisano je i kako poezija treba djelovati na slušatelja (»Quod blande captas mulceat auriculas, / Quod subeat pectus, circum et

præcordia ludat, / Seque imis alte sensibus insinuet», Sat. 1094), pa je tako osporena i vrijednost knjige koja zbog lijepih ilustracija i ugodna zvuka riječi dotiče oko i uho, ali nema čime bi dotaknula srce (Sat. 871; slično i Sat. 755); Glaucija, u čijim se novim pjesmama ništa ljupka ne može naći, poklonik je barbarske muze (Sat. 764). Pojam »barbarskog«, koji se pojavljuje u govoru o poeziji u još nekim epigramima (Sat. 265, 1414), opreka je onom što se može naučiti i naslijediti od starih (»veteres«): pjesme koje recitira Marko su »Languida, barbarico passim fucata colore, / More nec Ausonio culta, nec Argolico« (Sat. 252). Tako su »kekropske šale« ono što nedostaje pjesniku koji piše nešto što doduše izaziva smijeh (»ridiculum«), ali što nije duhovito, odnosno oblikovano na učen način (»facetum / Esse nego et doctis appositum auriculis«, Sat. 639). Postumove pjesme valja pohvaliti jer je u njih ugrađeno puno dara, vještine i rada, ali to ne znači da su lijepe: »Atque sale atque omni scripta carent venere« (Sat. 872); tako i Kvintovi stihovi tjeraju ili na srdžbu ili u san, pa ih se uspoređuje s neposoljenim jelom (Sat. 856).⁴⁶

U svemu, kao najvažnije osobine pjesništva na kojima Kunić inzistira mogu se istaknuti spoj korisnosti sa zabavnošću (u čemu važnu ulogu ima *sal*) te ugledanje u klasične uzore. Iako je naime opominjao da pjesnik (kako i grčka riječ kaže) mora stvarati, činiti nešto novo i vlastito, a ne ponavljati ono što su donijeli prethodnici (Sat. 657 i 658), pa je i Kvintu objasnio kako pjesnika čini stanovita smionost da se otisne od Horacija i Katula u kraj kojim još nitko nije išao (Lud. 154), te se dobroćudno nasmijao Varu koji je u obilju koristio riječi Vergilija, Homera, Cicerona i Platona (»Vari ergo in scriptis nil carpam scilicet, unum / Hoc præter, quod nil scripserit ille suum«, Sat. 1114), također je upozorio kako ne treba ni uporno nastojati da se uvijek kaže nešto nikad izrečeno (»usque, Camœnæ, / Non nova ego vestro munere, at apta canam«, Sat. 234).

Sam vjerni, iako originalni nasljedovatelj klasika, Kunić se u autopoetskim očitovanjima prikazuje kao pjesnik svjestan svoje vrijednosti (Sat. 470):

⁴⁶ I Marcijal je za bljedunjave suparnikove epigrame znao reći kako u njima nema »nullaque mica salis« (7.25).

Tenuia, sunt, fateor, quæ scribo, si mea vatum
 Carminibus veterum carmina contuleris;
 Verum eadem conferre tuis quum, Pontice, nugis
 Incipio, haud, fateor, tenuia, magna voco.

Vlastiti rad opisuje izrazima *lusus* i *ludere*, bilo da iskazuje nepretencioznost bilo svijest da se bavi minornim žanrom (»Quidquid id est, ludens quod scribo«, Sat. 154). *Nugae* u satiričkim i šaljivim epigramima obično imaju negativnu konotaciju i primjenjuju se samo na bezvrijedne suparnike, no znamo za mjesta u epigramima drugih skupina u kojima je autor tako volio nazivati i vlastite stihove. Među epigramima Lidi najčešće će se naići na one u kojima se tematizira vlastito književno stvaranje u toj vrsti, za koje mu je, čini se, naslovljenica pružala izričit poticaj (»me mea Lyda / Impulit ac cœptum pergere jussit iter, / Et nugas garrire omnes et ludere quæ fors / Obtulit incultis omnia carminibus«, Lyd. 331) i davala mu na vrijednosti (»Lyda meas aliquid nugas putat esse; perire / Non patitur nugas Lyda venusta meas«, Lyd. 182), pa i onda kad su Stay i on sam stihove smatrali beznačajnima (»Ille, reor, nugasque meas et spreuit inanes, / Ipse ego quos soleo spernere, versiculos«, Lyd. 602). Umijeće Puccinija koji je recitirao njegove stihove pohvalio je riječima (Enc. 191):

Sic mea mi recitas, Puccini, carmina, ut hercle
 Illa rear, quam sunt, esse venusta magis,
 Ac tumeam fastu, nugas nec ludere inanes
 Mi videar, Phœbi at numine digna loqui.
 Fastus at hic brevis est; rursus me agnoscere cogor,
 Ista tuæ ut vocis constitit illecebra.

No, kao i Marcijalov, čini se da je i Kunićev epigram katkad iziskivao apologiju. Neki su epigrami intonirani kao obrana od kritičara, pa nas pozivaju da ih čitamo kao pjesme potaknute stvarnom prigodom; iz njih možemo doznati ponešto kako o Kunićevim stavovima tako i o prigovorima koji su upućivani na račun njegovih stihova. Prvo, neki je Postum prezreo njegove sastavke jer nastaju u hipu (Sat. 818), no pjesnik je bio zadovoljan što je to jedina primjedba i što se u njima ne može naći nešto doista vrijedno prijezira: i kamo sreće da se i dalje govori da je brz pjesnik, dok se god ne govori da je loš. Za istu je primjedbu raskrinkao

Cinu (Sat. 81). Drugo, zamjerano mu je da upotrebljava nejasne izraze: »Obscurum dicit me Varus, Tuscula rura / Dicturus, dixi quod 'Juga Telegoni', / Dicturus Tibur, 'Catilli moenia' dixi« (Sat. 866), ali zamjerka se okrenula protiv njegova kritičara jer, kako kaže u nastavku, i dječaci, koji uče i recitiraju Horacija, razumiju o čemu je govorio. S treće strane, na Aulovu pritužbu da piše o općim, zajedničkim temama (»communia«, Sat. 1086) odgovara da je to zato što, za razliku od Aula, ima osjećaj za ono što je zajedničko. Na koncu, morao je braniti i svrhu svojih satiričkih i šaljivih stihova, kojima je i sam, kao što je već bilo govora, nastojao zabaviti i koristiti (Sat. 442):

Dicis, Cinna, meæ quidquid cecinere Camœnæ,
Esse nihil, lusus et sine mente jocos.
Cerne: hic sunt, vitam quæ possint lecta juvare,
Resque bonæ multum ludicra frugis habet.
Cerne. Quid at cernas nugator? Spernere vatum
Scripta potes, non et noscere, Cinna, potes.

Zanimljive su i dvije po osam redaka duge i povezane pjesme, Sat. 1132 i 1133, u kojima Kunić odgovara na nečiju optužbu da ga je zahvatio homerovski drijemež. U prvoj, koja počinje distihom »Dormito interdum, fateor, ceu magnus Homerus, / Sed vel dormitans te meliora cano«, kritičar se proziva kao »censor ineptus« koji bezumno i ludo naokolo bijesni i troši glas zbog trica; pjesnik bi radije spavao i vječnim snom, nego da se sam jednako ponaša. Drugi epigram, započet stihom »Non ego dormitans de te, pater optime, scripsit«, prebacuje krivnju upravo na kritičara koji spava dok se čitaju lijepi stihovi, poput Katulovih i Tibulovih. Povod za nastanak ovih dviju pjesama možda je bila satira koja je iz pera anonimnog kritičara dospjela na račun ne samo Kunića nego još nekih pjesnika koji su 1779. sudjelovali u obilježavanju prvih pet godina papinstva Pija VI.⁴⁷ u Akademiji Arkadiji; dio koji je govorio o dubrovačkom pjesniku glasio je:

⁴⁷ U kasnije tiskanoj zbirci stihova *I voti quinquennali celebrati dagli Arcadi nel Bosco Parrasio ad onore della Santità di Nostro Signore papa Pio VI* Kunić je zastupljen epigramom *Vot. 15*.

E *Cunich* poveretto,
 Che per altro conosce il bianco e il nero,
 Mostrò che dorme qualche volta Omero.⁴⁸

Uz navedene, u ostalim se obračunima s kritičarima ne precizira razlog njihova prigovora; uzvraća im se satiričkom oštricom u kojoj se njihov sud potpuno obezvređuje, kao u Sat. 82, 616, 792 te 689, koji glasi:

Quod mea nil sapiunt tibi carmina, Quinte, dolerem,
 Nescirem si te, Quinte, nihil sapere.

S druge strane, nečija je pohvala upravo povod pjesniku da posumnja u vrijednost svoje poezije (Sat. 615 i Lud. 144).

Kritičara se može ismijavati i činjenicom da sam ništa ne piše, kao u Sat. 801 i distihu 1337:

Quinte, impune licet nostras tibi carpere Musas.
 Musa, ego quam possim carpere, nulla tua est.

Na sličan je način odvrćao Marcijal onima koji su prigovarali zbog dužine njegovih epigrama (primjerice 1.110). Kunić, koliko je suditi po sačuvanim epigramima, nije dobivao prijekore zbog dužine, ali je iznio svoj načelan sud o tom pitanju u spominjanom Sat. 138: za njega je mjera za dužinu djela bilo zadovoljstvo čitanja. O pitanjima objavljivanja ostavio je tri sastavka (Lud. 2, 3 i 14; u samom autografu, AMB 594/II,5, riječ je o pjesmama u nizu, br. 151-153): sva tri progovaraju o problemu financiranja, i bilo bi zanimljivo istražiti za prva dva, pisana u prvome licu, govore li o stvarnim autorovim poteškoćama ili su pak varijacija toposa o manjku književnog pokroviteljstva; Lud. 3:

Quæ scripsi, rogitas, cur non edam? Edere solus
 Non possum, solus scribere quæ potui:
 Nempe liber (dictum tolle hoc tibi, dives amice)
 Editur argento, scribitur ingenio.

⁴⁸ Citirano prema: L. Vicchi, *Vincenzo Monti. Le lettere e la politica in Italia dal 1750 al 1830 (triennio 1778-1780)*. Fusignano: da Edoardo Monardi, 1885, str. 310. Prema Vicchiju, autor satire bio je bivši isusovac Antonino Galfo.

Još jedno očitovanje u prvome licu vrijedno spomena ono je iz epigrama Sat. 752, iako je, istina, riječ i o čestu pjesničkom toposu. Ondje doznajemo da se pjesnik nekom Aulu, koji mu je čitao svoje tekstove »pune otrova«, odlučio osvetiti time što mu je poslao na čitanje jednu svoju lošu pjesmu, umjesto da je preda plamenu – kako inače čini: »Nec volui flammis tradere, uti soleo«.

Ostaje naposljetku promotriti kakva je bila Kunićeva percepcija klasičnih autora, a ovom ćemo prilikom, radi cjelovitije slike ovog problema, uzeti u obzir mjesta na kojima se oni izrijeком spominju ne samo u Satiričkim i Šaljivim nego i u ostalim skupinama epigrama. Kunić u svoje stihove uvodi dvadeset antičkih autora, a to su – redom po broju pojavljivanja: Homer (36), Ciceron (25), Vergilije (19), Platon (16), Horacije (9), Katul (7), Aristotel (6), Sofoklo (6), Lukrecije (3), Tibul (3), Cezar (2), Hircije (2), Livi-je (2), Ovidije (2), Propercije (2), Terencije (2), Enije (1), Ezop (1), Kalimah (1) i Plaut (1).⁴⁹

Kad je govorio općenito, kao što se već moglo vidjeti, stari su autori bili oni koje je neosporno vrijedilo nasljedovati, a ugledanje u njih bilo je jamstvo dobra pjesništva; o Cini koji ih prezire zna da će sve što napiše biti lišeno grčkog humora i rimske ozbiljnosti (Sat. 740). Osuđujući pak svoje vrijeme, smatrao je da se Homer i Vergilije u njemu ne bi imali komu obratiti jer nije učeno i jer je prezrivo odbacilo književnost starih (Sat. 1140), suvremene pjesnike držao je nevrijednima u odnosu na one Augustova doba – Vergilija, Horacija, Tibula i Propercija – u kojem nije moglo biti ni osrednjih (Sat. 1342), polemizirao je s nekim tko je hvalio onodobne pjesnike i ismijao ga zbog usmjerenosti na klasike: »Irrides, vatum quod laudo scripta priorum, / Et verso assidua nocte dieque manu, / Nostra nec aut Grajis æquari, aut digna Latinis / Sæcla reor cultu, laude vel ingenii« (Var. 210). U kritici Arkadana nalazi se spomen Kalimaha (Var. 296), jer su Arkadani, diveći se poeziji koja jedva da čuva kakvu vezu s grčkom, istodobno odbacili nekog nasljedovatelja najvećeg aleksandrijskog pjesnika, a sami Kalimaha poznaju jedva po imenu.

⁴⁹ Ovisno o metričkim zahtjevima, za imena pjesnika upotrebljavaju se *nomina gentilia* i *cognomina* ili antonomazija: *Homerus* i *Moeonides*, *Cicero* i *Tullius*, *Vergilius* i *Maro*, *Ovidius* i *Naso*, *Tibullus* i *Albius*. Horacije je uvijek *Flaccus*, Aristotel je jednom *Stagiraus*, a Propercije *Callimachus Romanus*.

S obzirom na Kunićeve prevoditeljske preokupacije, nije čudno što je najzastupljeniji autor Homer, u čijim se stihovima divi osobito živopisnosti i slikovitosti (Enc. 134, 152): on je *magnus* (Enc. 336, 370, 371), *grandiloquus* (Lyd. 99, Sat. 1403), *divinus* (Sat. 1206), *semper florens* (Var. 48) i *vatum culmen* (Sat. 595), pa najčešće i simbolizira vrhunac antičke književnosti, primjerice u Lud. 29, kad kazivač pita Postuma nezasitna hvale »Quid, de te dicam, vis tandem, Postume? Sat ne / Esse putas, si te Mœonidæ anteferam?«. Ipak, komu je sam Kunić davao prvenstvo, teško je odrediti. Iako naime u Enc. 370-372 upozorava da se Vergilija i Homera ne smije uspoređivati, u Enc. 95 tvrdi da autoru *Ilijade* ne može pretpostaviti nijednog drugog pjesnika, ali u epigramu Lyd. 207 upravo mu pretpostavlja Vergilija (»Prima etenim haud soleo laudans æquare secundis, / Virgilioque parem dicere Mœoniden«).

Rimski epik također uvijek figurira kao jedan od najizvrsnijih predstavnika klasičke literature. Kad Kunićev prijatelj Buoncompagni, primjerice, odlazi u osamu na odmor, prate ga Ciceron, Vergilije i Horacije (Enc. 166), a kad Cina hvali beznačajne pjesnike onoga vremena, ne može se podnijeti da ih se sravnjuje s dvojicom potonjih (Sat. 1333). Vergilije je *divinus* i *magnus* (Lyd. 246), njegove su pjesme »hyblæo dulcia melle magis« (Sat. 231).

Horacije je spominjan ili u društvu jednako vrijednih pjesnika ili kao donositelj pjesničkih normi. U Sat. 257 autor se okomljuje na nekog novog Zoila kojeg bi zbog primjedbi na Horacijev račun, kad se kao kakav gavran usuđuje graktati nasuprot labuđem pjevu, Muze mogle vilama prognati s Pinda. Slično je i s Katulom: već su navedena mjesta na kojima se Kunić na njega referirao, opjevavajući, primjerice, vrapca i kujicu (Enc. 342 i Var. 174) i priznajući vlastitu zaokupljenost njegovom lirikom (Var. 4). O njoj je progovorio i u Sat. 458, ocjenjujući je, za razliku od Kvintove, jasnom, ugodnom i učenom.⁵⁰ Katul je *blandus* (Sat. 1133, Lyd. 4) i *doctus* (Sat. 458), obraća mu se i apostrofom »Grajugenas doctos imitate« (Enc. 277). Jednako kako je bio zadivljen rimskim neoterikom, bio je sklon i Terenciju: »Sic mihi suavidici mulcent cor verba Terenti, / Sirenum cantu dulcia verba magis, / Ut, si quid

⁵⁰ O epigramima u kojima se spominje Katul ili se aludira na njegovu poeziju pisao je Ton Smerdel u radu »Une variante de la poésie C. III de Catulle par Raymond Kunić«, *Živa antika* 7 (1957), str. 204-209.

peccat, videam nihil» (Lyd. 382); epigram pak Lyd. 465 u natpisu ima moto iz *Djevojke s Andra*.

»Romani princeps et pater eloquii« (Sat. 156), osim što mu je posvećeno nekoliko fiktivnih nadgrobnica (Sep. 71, 72, Enc. 115), stavlja se na prvo mjesto među proznim autorima (Enc. 365, te Var. 115: »Æquævis tanto præstat scriptoribus ille / Quanto ingens parvis amnibus oceanus«); pjesniku se čini da u usporedbi s njim svi ostali tek blebeću (Enc. 364), pa se i opominje one koji pišu a da se ne ugledaju u njega (Sat. 736, 769). Najčešće se ipak Ciceron spominje kao dio lektire (primjerice Lyd. 147, 287, 288, 298, 313, te 513, gdje se govoreći o zakonima prijateljstva poziva na Cicerona i Lelija). U istom se svojstvu pojavljuju i Cezar (Lyd. 335) i Livije (Lyd. 202, 332). Spomeni Lukrecija vezani su uz pohvale Benediktu Stayu, koji rimskog pjesnika, prema Kunićevu mišljenju, redovito nadmašuje (Enc. 9 i 15, Lyd. 602), a spomeni Sofokla uz pohvale Alfieriju (Enc. 202, 203, 207, 210, 214). Aristotel i Platon uglavnom se pojavljuju kao tumači ili donositelji zakona ljudske prirode i ponašanja (npr. Sat. 193, Lud. 71, Lyd. 209); Sat. 235 invektiva je upućena Tuki koji prigovara Platonovu nauku a da se ne zna ni je li ili nije čitao njegove spise:

Tantillus tantum contemnis, Tucca, Platonem?
Legistine unquam scripta diserta viri?
Turpe est, ignotum si spernis; turpius hercle
Si notum stulta spernere mente potes.
Dic quod vis, quam vis tibi partem delige: magnum est,
Crede mihi, utrumvis dixeris opprobrium.

U još je nekoliko epigrama Kunić branio od optužbi klasične autore (Platona u Sat. 236, Platona i Aristotela u Sat. 220, uz njih i Homera i Vergilija u Sat. 595, te Horacija u Sat. 257). Ipak, neke je od njih i sam optuživao. Prije svega, nije smatrao primjerenima Plautove šale, koje su nastale prije nego je Grčka unijela svoja umijeća u divlji Lacij: »Sal nunquam Actæum credo gustasse, tuos qui / Insultos possunt, Plaute, probare sales« (Lud. 142). Nadalje, na Vergilijevo preuzimanje iz Enija gledao je kao na vađenje bisera iz izmeta (»Sic gemmas [vidit] Enni in stercore Virgilius«, Sat. 826). Negativnu je ocjenu zaslužio i Cezarov nastavljatelj Hircije, »ille molestus / Scriptor« (Lyd. 335), kojeg je bolje

izbjegavati (Lyd. 332). Sud pak o Ovidiju dvojak je, ne precizira se zašto (Sat. 784):

Ingenium admiror; sed enim, si dicere fas est,
 Naso, tuo interdum lædor ab ingenio,
 Nec video arguto in versu priscum esse leporem,
 Nec, sine quo virtus displicet ipsa, modum.

Ostaje naravno pitanje je li se Kunić osvrnuo i na stvaralaštvo klasika epigrama Marcijala, autora koji mu je nedvojbeno bio jedan od žanrovskih modela. I odgovor na to pitanje dvojak je: nije, ako tražimo samo »posljednju« autorsku volju; jest, ako uzmemo u obzir i ono što je postojalo prije nje. U Radeljinu AMB 1156 nalazi se epigram Sat. 870, koji glasi:

Ingenium torpet, subeunt nec verba Latina,
 Nec mihi legitimus versus habet numeros.
 Unde, malum, stupor hic? Diro num plena veneno,
 Quod fatui legi carmina Ventidii?

Isti se oblik teksta nalazi u AMB 594/III (br. 443), te u autografu AMB 594/II,5 (br. 114). U istom kodeksu ulijepljen je i jedan stariji sveščić s Kunićevim radnim verzijama epigrama, također kao dio AMB 594/II,5; ondje se pod br. 192 nalazi epigram u prva tri stiha identičan, no s varijantom »quod vatis legi carmina Bilbilici« u prvoj verziji, te s varijantama »fatui tetigic« dopisanim iznad »vatis legi« te »Gratidii« iznad precrtanoga »Bilbilici«. Iako ovdje nalazimo Kunića koji svoj prvi negativan sud o Marcijalu mijenja, on je zahvaljujući briži sakupljača rukopisa i bibliotekara svejedno ostao očuvan.⁵¹ Time smo saznali ono što je o velikom rimskom žanrovskom prethodniku Kunić mislio ili barem, u određenim trenucima, bio sklon – koliko god privremeno – pomisliti.

⁵¹ Ne znamo bi li se *Ventidius* odnosilo na povijesnu osobu ili je fiktivno ime dano kojem suvremeniku, što je vjerojatnije: u skupini se nalazi još jedan epigram posvećen Ventidiju, Sat. 1349, koji u četiri distiha razlaže zašto su njegovi stihovi loši. To su prazne riječi, trice i nedomišljene šale nekoga tko je pod stare dane odlučio postati pjesnikom, pa zapravo u sav glas potvrđuju poznatu izreku da stari ljudi postaju sve sličniji maloj djeci.

STRUKTURNA I FORMALNA OBILJEŽJA

U nastavku želim na odabranim primjerima Kunićeva skoptičkog epigrama promotriti i njihovu formalnu stranu: kakve je strukturne oblike autor davao epigramima, koje je kazivačke pozicije uvodio, na koji je način gradio poentu i kojim se retoričkim sredstvima služio kako bi je osnažio.

U strukturi Kunićeva epigrama pronalaze se, prije svega, velike podudarnosti s Marcijalovom tehnikom.⁵² Kao prvi primjer navodim dva epigrama, varijacije na istu temu, o djevojci s pretjeranom željom da se svima svidi; Sat. 15:

Omnibus acceptam fieri sese cupit Ægle,
Et fieret, fieri ni cuperet nimium.

Sat. 16:

Cara cupis fieri, nec fis tamen, Ælia; quæris,
Qui fieri possis? Si minus id cupias.

Kunić je ovdje, u epigramima iste teme i poruke, upotrijebio dva različita strukturna modela: u prvome je epigramu iznio tvrdnju kojoj zatim daje samo komentar; u drugome nakon tvrdnje uvodi pitanje, te potom odgovor na pitanje. Zapaziti će se također kako je u oba distiha naglasak poruci dan ponavljanjem različitih oblika glagola *fieri* i *cupere*.

Riječ je u prvome slučaju o dvodijelnoj strukturi epigrama, koja se javlja u još nekoliko oblika osim u varijanti tvrdnja – komentar. U drugom obliku kao strukturni element sudjeluje bilo direktno bilo indirektno pitanje, koje se rado koristi jer pojačava dramatičnost. Ta forma, tvrdnja – pitanje, osobito je efektna kad je pitanje upravljeno samoj meti poruge, kao u distihu Sat. 1376,

⁵² U svjetlu tipologije koju je ponudio J. Kruuse, »L'originalité artistique de Martial. Son style, sa composition, sa technique«, *Classica et Mediaevalia* 4.2 (1941), str. 248-300. Preuzeto prema M. Bricko, »Epigram i njegov klasik«, u: Marko Valerije Marcijal, *Epigrami*. Zagreb: Matica hrvatska, 1998, str. 20-21.

u kojem je i pojačano ponavljanjem apostrofe i riječi koja zaokružuje epigram:

Canitiem propter vis, Cinname, Nestor haberi.
Cinname, sola facit Nestora canities?

Konstrukcija se zatječe i u dužim epigramima, kao, primjerice, Lud. 153 ili Sat. 1282, u kojem se uvodna tvrdnja o Cintiji koju ne vole ni najbliži razlaže u četiri stiha, a u posljednja dva kazivač upućuje otrežnjavajuće pitanje onomu koji je slijepo hvali.

U trećem obliku, pitanje – odgovor, strukturiran je Lud. 132, u kojem je šala postignuta blagom ironijom:

Quæris, quam valeam, quam sim districtus, Avite.
Nec valeo et rebus distrahor innumeris,
Quandocumque aliquis, notus mihi nomine tantum,
Me vexare aliquo forte labore parat.

Ako se, kao u navedenom epigramu, dijalog implicira, neizravno se pitanje uvodi izrazima kao *quaeris*, *requiris* i *rogas*.⁵³ Drugi je primjer s izravnim pitanjem, i to u ekfrastičkom distihu koji shemu pitanje – odgovor duplicira (Sat. 1290):

Quis Puer hic pennatus? Amor. Quid fundit ab urna?
Quas ciet humanis ex oculis lacrymas.

Dvodijelni epigram također mogu činiti pitanje i protupitanje, što je njegova četvrta varijanta zabilježena u Marcijala, no takvi su oblici u Kunića rjeđi (primjerice, Sat. 61).

Naprotiv, puno je učestalija trodijelna struktura sastavljena od tvrdnje, pitanja i odgovora, kakvu smo već naveli. Ostale trodijelne varijante nastaju različitim rasporedom četiriju elemenata. Tako se pitanju i odgovoru dodaje i komentar, kao u Sat. 1186, jednom od epigrama kojima se žrtva ismijava ne zato što je stara, nego što se ne ponaša u skladu s godinama:

Oscula quod Varus dederit tibi, Galla, superbis?
Nempe dedit, metuit quod nihil inde sibi.

⁵³ Riječ je o konstrukciji osobito prisutnoj u Marcijala, no popularizirao ju je Katul, a preuzeta je iz grčkog epigrama; usp. J. P. Sullivan, *nav. dj.*, str. 221.

Crede, tuis fidens rugis, canæque senectæ
Te colit isto, aviam quo puer, officio.

Tipu tvrdnja – komentar – komentar odgovarao bi, nadalje, Sat. 649, u kojem se u prva dva distiha ustvrđuje kako Bolan pretjerano vjeruje svojoj ženi, pa joj dopušta družiti se s drugima; u prvom komentaru proglašava ga se sretnim što se ne boji mnoštva ostalih rivala, u drugom se upozorava da će tako biti dok ne zna koliko je čuvala vjernost žena koju on nije čuvao.

Reprezentativan je primjer varijante tvrdnja – pitanje – pitanje distih Sat. 1164:

Vare, tibi pulchra est, aliis non pulchra Lycoris.
Solus habes oculos? Anne cares oculis?

Na koncu, postoji i tip tvrdnja – komentar – pitanje, kako je strukturiran epigram Lud. 22 upućen nekom tko hvali svoj portret koji međutim nimalo nije na nj nalik: prvo se u četiri stiha konstatira koliko je slikar uljepšao njegov lik pomladivši ga i uklonivši mu bore, zatim u posljednjem distihu sažimaju komentar i pitanje: »Magnum est artifici verum exæquare: quid arte / Verum tam longe vincere mirifica?«.

Druga bi se klasifikacija Kunićevih epigrama, nakon one po strukturnim oblicima, mogla uspostaviti s obzirom na ulogu kazivača kojem je u epigramima dan glas, i njegovih adresata. Glas onoga kojeg doživljavamo kao implicitnog autora može o osobi koju kritizira govoriti kroz prizmu vlastitog iskustva, kao u epigramu Lud. 157, u kojem se žali na oskudnu gozbu u škrtoga Mancije; tu dominira pripovijedanje u prvom licu, a o osobi koja je predmet satire govori se u trećem licu. No može biti i promatrač sa strane, koji nije neutralan, nego daje svoj komentar na zbivanja i odnose koje opisuje. I tada se o žrtvi govori u trećem licu. Takva je pozicija kazivača u epigramu Lud. 64, koji se na nekorektan način izruguje s nedovoljno ženstvenim izgledom žene i nedovoljno muževnom prilikom muškarca, koristeći za prikazivanje izvrnutoga svijeta antiteze, mitološku usporedbu, hijazam, te u drugoj polovini posljednjeg distiha, komičan oksimoron:

Polla vir est, faciem si spectes, foemina Varus;
Hic Venus, Alcides dicitur illa mihi.

Pulchri ambo, faciem si possint vertere, Varus
 Si Pollæ, Varo Polla foret similis.
 Num quando id fieri nequit, ambo turpibus æque
 Censendi in monstis: hæc vir et hic mulier.

U drugoj se varijanti takav kazivač izravno obraća osobi koja je meta njegove poruge ili opomene. Žrtva je prema tome u drugom licu i postaje sugovornik. Riječ je o kompozicijskom postupku koji Kunić najčešće upotrebljava. Za ilustraciju poslužit će epigram Sat. 1008:

Tentavi sæpe huc veniens tibi, Cinna, placere,
 Si possem, placui nec tibi, Cinna, tamen.
 Restat, ut hinc abiens placeam. Mihi culte labore
 Nequidquam longo, Cinna superbe, vale.

Epigram je ujedno dobar primjer elaborirane uporabe apostrofe. Ponovljanje apostrofe nezahvalnika osigurava ritam prvom i drugom stihu. Pridruživanje pak atributa ocrnjenom adresatu, kao ovdje »Cinna superbe«, nije rijedak postupak; naići će se tako na vokative pridjeva *stultus*, *foedus*, *protervus*, *vafer*, *ineptus*. Dolaze češće uz imenicu, ali mogu se pojaviti i samostalno. Isto vrijedi i za pridjeve *optimus*, *beatus* i *dulcis*, koji, kao i česta apostrofa *amice* koja stoji bez imena, mogu biti upotrijebljeni i ironično.

Konverzacija se još snažnije dočarava kada se uvode riječi sugovornika pomoću, kako je već bilo sugerirano, formula kao *quæris*, *requiris*, ali i *ais*, *dicis*, *narras*, *laudas* itd. Najfrekventnija je formula *miraris*, kojoj kazivač odgovara u prvom licu u Sat. 1212:

Miraris, quod te non præfert omnibus Ægle.
 Non omnes præfert quod tibi, miror ego.

Preostaje oblik raspodjele kazivačkih uloga takav da osoba kojoj se kazivač obraća u drugome licu nije sama žrtva poruge nego netko treći, tko može biti pozvan u epigramatsku situaciju kao neutralni svjedok (npr. Postum u priči o požudnoj starici Filidi u Sat. 772), kao netko sličan žrtvi po tematiziranim osobinama (Lud. 80: Pola nije ništa bolja od Euna koji joj se sviđa), zatim netko čiji je karakter oprečan od onog koji se kritizira (učeni Var koji šuti, za razliku od neobrazovanog Aula koji ne prestaje go-

voriti u Lud. 152) ili pak kao žrtva žrtve (npr. Postum kojega Gelija uvjerava da joj je posebno drag, no to isto tvrdi i mnogima drugima u Sat. 771).

Promjena kazivačke pozicije događa se u epigramu Sat. 1427, u kojem se pjesnik na uspješan način poslužio konvencijom u kojoj progovara usputni spomenik, a izvrgavaju se kritici nepoznavatelji i nepoštovatelji antičke starine:

Siste gradum, fractumque annis lacerumque, viator,
Aspice me, raræ suspice et artis opus.
Nondum etiam id sentis? I porro: sensi ego, sensi,
Te prorsum in Grajis artibus arte rudem.

Nakon načina na koje se kazivanje u epigramu uvodi i oblika koje ono uzima (tvrdnja, komentar, pitanje, odgovor), možemo promotriti i kakvo je mjesto dano središnjoj misli epigrama i pomoću kojih se sredstava ona ističe. Analiza M. Bricko ukazala je na bitne osobine koje određuju temeljnu misao epigrama, kako autorica kaže, »jedini strukturni element koji u Kunićevu slučaju možemo nazvati poantom«. ⁵⁴ S jedne strane, ako ju je Kunić smještao na kraj pjesme, izostajao je marcijalovski neočekivani obrat; naprotiv, završna misao logično slijedi iz prethodnih stihova, a uobličava se kakvom gnomom, mitološkom usporedbom i sl. S druge strane, u velikom broju epigrama osnovna ideja i nije ostavljena za kraj, nego se izriče na početku ili u središnjem dijelu epigrama, a u daljnjim recima razrađuje i potvrđuje. Iz svega je vidljivo i kako autor ne zahtijeva, poput Marcijala, »aktivnu čitalačku suradnju«, ne prepušta čitaocu da sam donosi zaključak o smislu epigrama. ⁵⁵ Ta Kunićeva sklonost da se ne poigrava značenjima i zaključcima, da ništa ne ostavi neizrečenim i otvorenim, nego eksplicitno iznese osnovnu misao i ostavi posve jasnom i nedvojbenom poruku stihova, mjesto je na kojem izbija njegova potreba da svoj epigram uvijek učini poučnim i korisnim, bez obzira na njegovu temu. Velik je broj satiričkih i šaljivih epigrama u kojima pregledan logički slijed i kulminacija, bez karakterističnih iznenađenja i iznevjerenih očekivanja, dvosmislenosti i verbalnih igara, a s interpretiranim smislom i izgovorenom mo-

⁵⁴ M. Bricko, »Kunićev skoptički epigram«, str. 126.

⁵⁵ V. isto, str. 125-130.

ralnom poentom istiskuju ili prigušuju satirički i komičan efekt. No ima ipak i uspjelije uravnoteženih epigrama, onih kojima ne nedostaje humora ili britke, oštroumne dosjetke. I za jednu i za drugu vrstu epigrama već su dosad doneseni primjeri, te će se na kraju još promotriti neka retorička sredstva kojima se osnažuje humoristični učinak ili naglašava temeljna poruka pjesme.

Epigram Lud. 54 započinje nabranjem zanimanja kojima bi se bavio svaštar Antigen. U drugom je distihu iznesena osnovna poruka, u obliku opomena u dvjema konciznim rečenicama. Smještanjem na kraj trećega stiha istaknuta je riječ *videri*, izdvojena iz ostatka rečenice na koju je, kao na glavnu misao epigrama, naglasak stavljen ponovljenim *potes – non potes* i dočetonom apostrofom. Epigram je zaključen mitološkom usporedbom o čudovišnoj Himeri, koja, kao i ono čemu Antigen stremlji, postoji samo u irealnom svijetu:

Philosophus, rhetor, vates, terræque, polique
 Mensor, cuncta simul scilicet, esse cupis.
 Esto unum, si vere aliquid vis esse. Videri
 Multa potes, fieri non potes, Antigene.
 Conflatam tribus e formis scis nempe Chimæram
 In solis vatium vivere carminibus.

Nizanje antitetičnih izraza često se javlja u epigramima čiji su predmet nestabilne, prevrtljive osobe: Filida u Sat. 520 (»Odit, amat, vitat, sequitur, probat, improbat; horam / Non unam potis est esse sibi similis«) i Grakho u Sat. 526 (»Vult, non vult, mutat, diruit, ædificat, / Quod petiit, fugit, repetit quod fugerat ante«), dok se asindetskim nabranjem pokazatelja Filidine zaljubljenosti zaokružuje Sat. 418 (»Quippe oculis, vultu, factis, dictisque, pudore / Posthabito, pectus saucia clamat: amo«).

Ponavljanja kao karakterističan kompozicijski postupak javljaju se na više razina. Na ponavljanju jedne, ključne riječi zasniva se distih Sat. 521:

Si tibi non placeo, placeo mihi, Postume; et ipsum
 Pol mihi ob hoc placeo, quod tibi non placeo.

Česte su anafore, primjerice, unutar stihova, kao »Hic tibi verbosus, verborum hic pauper et infans, / Hic macer, hic pinguis

dicitur esse nimis« (Sat. 327) i na počecima stihova: »Teque, tuas et res loqueris mihi, Glaucia, nec scis, / Teque, tuas et res quam nihili faciam« (Sat. 523; i Sat. 121, Lud. 12, 206). Postoje i primjeri simploke (Sat. 236, Lud. 228) i same epifore (Sat. 453, 766, 899), efektne anadiploze (Lud. 33), te refrena (Sat. 144, 1366, 1396, Lud. 47). Ponavljanje pojačava ironiju utemeljenu na opreci *senecta* – *novum* u epigramu o radoznom Liku (Lud. 23):

Per fora, perque vias fessus, fractusque senecta
It Lycus et quærit, quid sit in urbe novi.
Hoc reor esse novum: fessum, fractumque senecta
Quærere tam cupide, quid sit in urbe novi.

Pojedine pjesme imaju prstenastu kompoziciju: Sat. 388 počinje i završava istim distihom, Sat. 54 istom apostrofom, Sat. 1025, 1201 i Lud. 158 istom skupinom riječi.

Igra riječima koja počiva na sinonimiji poslužila je za postizanje poente u osam stihova dugom epigramu Sat. 28, o Kvintu koji se toliko zadubio u promatranje zvijezda da je posve zanemario bračne dužnosti. Ono što on razgleda – uključujući rogove zvijezda – navedeno je u prvom stihu (»Quæ Caper atque Aries, quæ Taurus cornua cælo / Clara gerunt«); ono što on međutim ne vidi rogovi su koje mu je nabila vlastita žena, pa epigram završava distihom »Capro et stellanti mentem defixus, in urbe / Maximus, heu, tota diceris esse Caper«). Poneke se verbalne igre mogu naći i na mjestima gdje ne služe izravno poentiranju, ali pridonose humoru, npr. »Non ornas, oneras multa sed laude puellas« (Sat. 620), »Cinname, disce / Jam non Hippocratis scita, sed Harpocratis« (Lud. 102), »Vel geris exigue, vel geris exigua« (Sat. 911).

Osim u primjerima s refrenom, sintaktički paralelizmi javljaju se u još nekim pjesmama (Lud. 32, 161, Sat. 732, 766, 1060, 1061). Konvencionalne metafore stavljene su u opreku u Lud. 73, gdje je riječ o Kvintovim rukoljubima koji mogu biti hladni ili vrući, te u Sat. 1294, u antitezi između duše i tijela:

Qui faciem curas, mentem sed negligis, Aule,
Ancillæ multum, nil tribuis dominæ.

Metafora o zaljubljenosti kao plamenu realizira se na kraju epigrama Sat. 192: kazivač upozorava Vara, koji gori što od mla-

dosti što od ljubavi, da pobjegne dok je vrijeme; Var međutim nije pobjegao na vrijeme: »Vare, fuge, incassum moneo, jam incendia gliscunt / Sæva magis; de te vix cinis, heu, superest«.

Budući da će upotreba mitološkog aparata u kompoziciji epigrama biti pobliže ocrtana zasebno, ostaje na kraju na nekoliko primjera ilustrirati Kunićevo posvjedočeno uvjerenje o važnoj didaktičkoj ulozi sentencija. Riječ je o gnomama uglavnom preuzetima iz tradicije antičke misli. Tako epigram Sat. 750, uperen protiv Glaucije koji ne razumije bit prijateljstva, upotrebljava na samome začelju grčku izreku πάντα φίλων, dok ironična šala o Marku koji ga naziva prvim prijateljem i drži kao posljednjega počinje također, po podrijetlu, grčkom maksimom (»Ne quid, Marce, nimis«, Lud. 130). Ponašanje staroga nazovi-pjesnika Ventidija podsjeća ga na izreku *bis pueri senes* (Sat. 1349), a stav Puccinija koji kritizira Canovu na onu *sus Minervam* (»Sus artes doctam Pallada Palladias«, Sat. 910). Za šalu pak sa starom i bogatom Gelijom koja se udaje za mladića koristi se prispodoba s utrki vanjem u cirku: »punctum / Utile qui dulci miscuit, omne tulit« (Lud. 41). Sentencije su utkane i u epigrame o bogatstvu (»semper eget qui sibi multa cupit«, Sat. 861) i ljubavi (»nimio cui pectus amore / Flammatum est, veri cernere posse nihil«, Sat. 452). Epigram Sat. 999 počinje konstatacijom o zavodnici Geliji, nastavlja se pitanjem o njezinu povjerenju, na koje se potom odgovara starom poslovicom (kako je izričito i naznačeno u zagradama):

Semper habet multos circum se Gellia mœchos,
 Cuilibet et credi posse pudica putat?
 Usque picem si quis tractat (verbum est vetus), illi
 Pix tandem puras inquinat atra manus.

MITOLOŠKE USPOREDBE

Učena upotreba vlastitih imena, epiteta i usporedbi koje pripadaju kulturnom svijetu grčko-rimske civilizacije, naslijeđena srednjovjekovnom i humanističkom obrazovnom i retoričkom tradicijom, pokriva područja antičke mitologije, povijesti i povijesti književnosti. U nastavku će se pogledati na koji način Kunić u svojem skoptičkom epigramu upotrebljava mitološke reference i kakvu im funkciju daje.⁵⁶ O referencama na književnike i njihova djela već je bilo govora, dok su one na ličnosti i događaje iz antičke povijesti oskudne. Među njima su, primjerice, spomeni grčkih hetera Frine (Sat. 200, 1253) i Taide (Sat. 630), cara Tiberija (Sat. 396), Solona i Likurga u epigramu Lud. 233 o nekoj političkoj raspravi i kratkoga spartanskog odgovora Filipu u Lud. 138, te potpis pod slikom Gaja Marija (Sat. 397).

Mitološka imena vrlo se često pojavljuju kao dio usporedbi u kojima označuju kakvu fizičku ili duhovnu osobinu. Helena i Venera tako su uvijek modeli ženske, a Hila muške ljepote: u epigramu Lud. 236, koji počinje znakovitim pitanjem »Servat oves Lycidas; Lycidam quis servet at ipsum?«, jedna od drijada primjećuje da je poželjni pastir kudikamo ljepši od mladoga Heraklova pratitelja. Primjeri nepromišljene mladenačke smjelosti prizivaju se imenima Ikara i Faetonta (Lud. 65), za šutljiva čovjeka *comparandum* je Harpokrat (Lud. 97), koji je »mutus« (Sat. 163) i »elinguis« (Lud. 153), dok se nekog »filozofa« koji se hvali znanjem kakvo nema običan puk ironično uspoređuje s oštroidnim Linkejem (Sat. 20).

Za razliku od toga, novo je značenje u odnosu na temeljni referentni tekst dano imenu *Andromache*, a na osnovi etimološkog tumačenja; pritom se odmak od uvriježene predodžbe i izrijeком spominje: »Hectoris haud vere quo dicta est nomine conjux, / Di-

⁵⁶ Poticaj za ovaj kratki prikaz dalo je proučavanje upotrebe imena koja pripadaju kulturnoj sferi u Marcijalovim epigramima što ga donosi D. Vallat u poglavlju »Le nom propre notoire« u knjizi *Onomastique, culture et société dans les Épigrammes de Martial*, str. 127-177.

gna tua est dici verius Andromache«. To je uvodni distih epigrama Sat. 1087, u čijem se nastavku nabrajaju situacije koje adresatu priskrbiljuje svadljiva žena, a zaokružuje se nazivanjem toga braka ratom težim i dugotrajnijim od Trojanskoga.⁵⁷ U drugim pak epigramima u kojima smo zapazili mizoginijske elemente, da bi se pojačala slika neukrotive i zle žene, evocira se jedna od osvetnica, Tizifona (Sat. 184 i 1429, Lud. 184).

Opet, na drugom mjestu Erinija Tizifona predstavlja utjelovljenje ružnoće (Sat. 845):

Compta, Venus visa est; incomptam videris Æglen,
Horrendam possis dicere Tisiphonen.

Navedeni je distih primjer epigrama u kojem se pojavljuje opreka između dvaju polova ljudskih tjelesnih, moralnih ili statusnih svojstava. Osim zbog ljepote i ružnoće, mitološki su likovi uvedeni i kao modeli mladosti i starosti, mudrosti i gluposti, čistoće i razvratnosti, bogatstva i siromaštva. U pjesmi Sat. 19 opreka se pojavljuje tek u zaključnom distihu u službi poentiranog završetka, a Heleni je suprotstavljen inače nakazni grčki ratnik Terzit. Ismijava se nekog Korvina koji tvrdi da prodaje »umijeće gledanja«; kazivač pak smatra da se tim njegovim umijećem samo izokreće red stvari: »Spectator mirus, verso rerum ordine, pulchrum / Thersiten, foedam viderit esse Helenam«.

Epigram Lud. 117 govori o starom Menipu koji se među ženama ponaša poput kakva mladca. Prva su dva distiha u hijastičkom odnosu: on je jednak Prijamu po borama i sjedinama, a kad stane budalasto udvarati, reklo bi se da je Paris. Zaključak koji slijedi logičan je: ukoliko želi slijediti umilno zavođenje, naći će se tu i pokoja Helena. Uz Prijama, drugo ime koje simbolizira duboke godine nezaobilazni je Nestor, no uz njega je također vezana konotacija mudrog savjetodavca. Kao što je u distihu Sat. 1376 upozorio Cinama da bijela kosa ne čini Nestora, u duljoj varijaciji Sat. 1377 kazivač istoj žrtvi poruge dodaje kako mu za usporedbu nedostaju mudar savjet, iskustvo, rječitost i značaj, uvodeći kao opreku tim osobinama Likurgova sina Ofelta koji je umro kao

⁵⁷ U Marcijala je Andromaha primjer mladosti u opreci prema staroj Hekabi (3.76), no etimološka igra s Andromahinim imenom pojavljuje se u Grčkoj antologiji, u Paladinu epigramu 5.71, gdje je tako nazvana kći Protomaha i Nikomahe, koja nesretnom Zenonu donosi rat u kuću.

dijete i kojemu je zbog zla znamenja što ga je nosila njegova smrt dano i drugo, transparentno ime: on je »začetnik prokletstva« (»His quicumque caret, cycno si pulchrius ipso / Caneat, haud fuerit Nestor, at Archemorus«).

Mudrost i glupost suprotstavljene su i u likovima Odiseja i Parisa, u epigramu koji zbog Tuline dvoličnosti sadrži dva opozicijska para (Sat. 437):

Tulla probos inter frugi est, moresque pudicæ
 Innocuos præstat, verbaque Penelopes.
 Improbula improbulos inter, dictisque procaci
 Omnibus et factis nequior est Helena.
 Tam levis est, inquis? Sibi tam male dissidet ipsa?
 Quin constat prorsum, Gellia, mirifice.
 Unum agit hoc semper: cunctis vult blanda placere,
 Huc dextro, huc lævo tramite pergit iter.
 Penelope est, capiat sapientes ut sibi Ulyssas,
 Est Helene, fatuos ut capiat Paridas.

Nakon dva paralelna distiha kojima se opisuje Tulino ponašanje, čas čedno kao u Penelope, čas poročno kao u Helene – ovisno o društvu, u obraćanju sugovornici Geliji postavlja se pitanje o razlozima tako prijetvorna vladanja, na koje će se odmah zatim odgovoriti upotrebom metafora za mete Tulina osvajanja: to su kako mudri Odiseji, tako i glupavi Parisi.

No Paris kao i njegova Helena može biti i oličenje požude; tada mu je suprotstavljen neokaljani Hipolit. Njihova su imena hiperbolično upotrijebljena u raskrinkavanju Antigena koji ružnu pohotu naziva prijateljstvom (»Incestusque Paris, cæca tibi mente videris / Esse tamen casto castior Hyppolito«, Sat. 111);⁵⁸ Hipolit kao primjer čednosti čini također antitetički par sa zavodnicom Fedrom (Sat. 954).

Posljednja opreka između dvaju čovjekovih položaja ona je između bogatstva i siromaštva, koje, kako je i očekivati, zastupaju legendarni lidijski kralj Krez i najpoznatiji antički prosjak Ir. Dok Marcijal navedeni par duhovito koristi na završetku žučnog napada protiv nekog Harina koji ravnodušno prima njegove da-

⁵⁸ Epigram i na formalnoj razini priziva Marcijalov 8.46 o netaknutom Cestu, u stihu »Ceste puer, puero castior Hippolyto«.

rove i neprekidno mijenja oporuke (»Croeso diutior licet fuisset, / Iro pauperior forem, Charine, / si conchem totiens meam comesses«, 5.39), Kunić usporedbu umeće u epigram s pravom naslovljen »Monet Quintum, ut animum curet« – epigram koji sadrži opomenu, savjet o idealu siromaštva duhom, bez satiričke suprotstavljenosti adresatu (Sat. 1464):

Non magnos opta census tibi, Quinte, minorem
Exiguo in censu parcus at opta animum.
Qui dum tantus erit, quantus nunc dicitur esse,
Ut fueris Creso ditior, Irus eris.

Uspješan primjer upotrebe mitološke usporedbe uočljiv je u epigramu Lud. 156, u kojem se zbog smiješnog Stilpona, kad je plakao za odbjeglom pticom kojom se želio pogostiti, uvodi i slika slavnoga ljubavnog trokuta: »Flevit, ut Atrides fertur flevisse, Lacænam / Quum Phrygius raperet per freta vasta Paris«; povrijeđeni junak nato naravno priprema još jedan Trojanski rat. Nadmetanje pak trojice pastira oko toga čija je djevojka najljepša okončava se preporukom da svaki u svoj iskaz doda riječ »mihi«: tada će svi biti pobjednici (»Tres vincent Veneres, quæque suo Paridi«, Lud. 217), a epigram o pogubnu djelovanju Filidina pogleda otvara se paralelom: »In lapidem Gorgo fertur mutasse tuentes, / Id pulchra in docto, Phylli, facis Lycida« (Sat. 389).

Kao što se može vidjeti iz dosad navedenih primjera, Kuniće-va upotreba mitoloških usporedbi zadržava se na poznatim referencama iz grčke mitološke građe, čija su ustaljena značenja proistekla iz kanonskih tekstova antičke književne tradicije kao što su *Ilijada* i *Odiseja*, antička tragedija, *Eneida* i *Metamorfoze*. Tako se, da navedem još nekoliko primjera, Polemonova prevrtljivost prisposobljuje Protejevoj (Sat. 855), vika gromoglasnog Antigena Stentorovoj (Sat. 166), Rulova gozba Prokninoj i Tijestovoj (Lud. 7), istinski pothvati Dedalovima (Lud. 55), dugotrajno je vrijeme uvijek Nestorovo (»anni«, Lud. 62; »saecula«, Lud. 210). Mitološki su modeli u funkciji člana poredbe s kojim su uspoređeni, a to je češće, iako ne uvijek, žrtva ismijavanja. Figuriraju u ravnopravnim usporedbama (»mutus ut Harpocrates«, Sat. 163), u komparaciji prilikom koje radi naglaska na osobini protagonista dobivaju niži stupanj u hijerarhiji (»nequior Helena«, Sat. 437; »Creso ditior«, Sat. 1464), u zanižekanoj usporedbi

(Orfej je svirajući liru privlačio šume i stijene; kad svira Lik, i šume i stijene brže-bolje bježe, Sat. 1280) ili im se upisuje negativna konotacija kako bi se ocrnilo i predmet poruge (»Qui vocat ad thalamos te vafrum, Quinte, Cupido, / Non Veneris, Pluti fertur at esse puer«, Lud. 39).

FIKTIVNA IMENA

Ostavljajući po strani malobrojne skoptičke epigrame u kojima se pojavljuju autentična imena stvarnih povijesnih ličnosti, bilo Kunićevih suvremenika (kao Cimarosa, Dutens, Tana, Klement XIII. i dr.), bilo onih iz ranijih razdoblja (primjerice Ciceron, Gaj Marije, Bembo, Rafael itd.), osvrnula bih se u nastavku na upotrebu fiktivnih imena kao konvenciju epigramatskog žanra: dosljedno nazivanje osoba o kojima je u epigramima riječ izmišljenim imenima, od kojih su mnoga preuzeta iz tradicije žanra. Ako je suditi prema Kunićevim autopoetskim očitovanjima koja su spomenuta na početku poglavlja (Sat. 1, 2, Lyd. 405, 406), izmišljenim se imenima služio kako bi prikrrio identitet stvarnih osoba s kojima je dolazio u kontakt i o čijim je manama i nedoličnim navikama pisao. K tome, uvijek postoji mogućnost da je dio epigrama nastao kao puka prerada građe iz književne tradicije, pri čemu su ne samo imena nego i osobe kojima su dana zapravo imaginarne.

Raspravljajući o tipovima i imenima ljudi u grčkom skoptičkom epigramu, Nisbet iznosi uvjerenje da osobe koje se ismijavaju, osim što nisu realne, nisu ni realistične, već je naprotiv »anti-realizam« tipova ono čime se Lukilijev i Nikarhov epigram poigrava, a imena su nerijetko u funkciji postizanja humora, kao u novoj atičkoj komediji, ili su toliko općenita i proširena da pokrivaju niz standardiziranih tipova (pa primjerice ime *Aulus* stoji za vidovnjaka, škrcu, opljačkanog domaćina i šakača).⁵⁹ Marcijal se služi izmišljenim imenima držeći se proklamiranog načela *parcere personis, dicere de vitiis*, no i štiteći se od moguće osvete; tim se postupkom razlikuje od žanrovskog prethodnika Katula ili, na primjer, satiričara Lucilija, koji su unosili stvarna osobna imena u svoje stihove. Nastojao se također odmaknuti od shvaćanja da se izruguje sa stvarnim ljudima umjesto s karakternim tipovima. U imponantnom rasponu od preko 500 vlastitih osobnih imena u

⁵⁹ V. G. Nisbet, *nav. dj.*, str. 99.

Marcijala, određena su vezana uvijek uz isti tip karaktera ili, primjerice, profesiju (*Selius* je uvijek *captator cenae*), neka transparentno govore o svom nositelju (*Vetustilla* je pohotna starica), radi komičnog efekta i u suprotnom značenju (plagijator *Fidentinus*) ili služe u verbalnoj igri (hladna i tamna *Chione* u 3.34), no neka su protegnuta na više tipova (*Umbro* je ime patrona i lošeg pjesnika), a mnoga su i nemotivirana osobinama nositelja. Dok su mnoga prisutna u grčkom epigramu (primjerice *Zoilus*, *Charidemus*) i preuzeta iz Katula (*Lesbia*, *Mamurra*) ili drugih autora rimske književnosti (npr. *Lalage* u Horacija i Propercija, *Ligeia* u Vergilija), brojna su ipak Marcijalov doprinos žanru.⁶⁰

U Kunićevim epigramima svrstanim u skupine *Ludicra* i *Satyrica* pojavljuje se nešto više od 200 fiktivnih imena. Karakteristika je njegova pjesničkog postupka da je glavninu imena upotrijebio samo jednom prilikom ili jedva koji put više, a najfrekventnije je, s druge strane, ime *Quintus*, zabilježeno u nešto više od 150 epigrama. Računajući učestalost pojavljivanja tradicionalnih imena u epigramima, uzimamo u obzir sve njihove pojavnice, neovisno o tome jesu li upotrijebljena za žrtve satire i šale ili za druge osobe koje nisu žrtve, već bilo neutralni promatrači bilo žrtve žrtava, pri čemu sve tri skupine mogu biti i kazivačevi adresati, ukoliko epigram nije oblikovan pripovijedanjem u trećem licu.

Slijedi popis zastupljenih imena, razvrstanih prema okvirnom broju njihova pojavljivanja u satiričkim i šaljivim epigramima:

1: *Acis*, *Acon*, *Afer*, *Albius*, *Alcon*, *Antimachus*, *Antonius*, *Appius*, *Aristogenes*, *Artemidorus*, *Atis*, *Attalus*, *Balbinus*, *Bassus*, *Burro*, *Burrus*, *Calvus*, *Celia*, *Cervius*, *Cesellia*, *Chariton*, *Cleon*, *Cloris*, *Coelius*, *Corydon*, *Cynthia*, *Damon*, *Demonis*, *Erotes*, *Eugenis*, *Euphro*, *Fabius*, *Festus*, *Fusius*, *Glaucan*, *Gracchus*, *Gracculus*, *Hermagoras*, *Herophilus*, *Hipponoe*, *Hortalus*, *Hylas*, *Iolas*, *Iris*, *Julia*, *Labeo*, *Laberius*, *Lagois*, *Lalage*, *Lelius*, *Linus*, *Livia*, *Lucilla*, *Lycurgus*, *Lygdamus*, *Lysa*, *Mamurra*, *Maratus*, *Marcella*, *Marsia*, *Maximus*, *Meneclis*, *Menenius*, *Mopsus*, *Nevia*, *Nevius*, *Nice*, *Nigellus*, *Nisus*, *Ocnus*, *Ofellus*, *Opimius*, *Orbilius*, *Orca*, *Orestes*,

⁶⁰ V. »Personal Names in the Epigrams«, u: *Martial: Select Epigrams*, L. Watson i P. Watson (ur.). Cambridge: Cambridge University Press, 2003, str. 12-15; É. Wolff, *nav. dj.*, str. 96. Podatak o broju vlastitih osobnih imena u Marcijala, iako neprecizan, prema: D. Vallat, *nav. dj.*, str. 17.

Origenes, Ortalus, Palla, Pamphilus, Pantagatus, Paullus, Petillus, Phaedon, Phaon, Phidippus, Philus, Pippus, Polemon, Polybotes, Porcina, Praxiteles, Pyrrha, Quintillus, Quintius, Sabellius, Serranus, Servius, Sextius, Sextus, Silvanus/Sylvanus, Tityrus, Ursus, Varius, Volumnius, Volusius

2-10: *Acca, Aelia, Afra, Albinus, Alexis, Amyntas/Amyntas, Antiphila, Aufidius, Avitus, Barbula, Barrus, Bavius, Beroe, Bolanus, Celsus, Caecilianus/Coecilianus, Conon, Coranus, Crassus, Curtillus, Delia, Daphnis, Eucritus/Eucrytus, Fabianus, Fabullus, Fernandus, Furius, Galba, Gargilius, Gaurus, Gellius, Glycon, Graecinus, Hermocrates, Herophila/Herophile, Licinius/Lycinius, Lidia/Lydia, Ligurinus, Lolius/Lollius, Lucius, Lupus, Lycotas, Mancina, Marianus, Menippus, Meniscus, Meroe, Mnesarcus, Maevius/Moevius, Nearchus/Nearcus, Nisa, Ornitus, Orphitus/Orphytus, Petrus, Publius, Pupius, Quintilla, Rufa, Rufillus, Rufinus, Rufus, Sabidius, Stilpo, Tullus, Ventidius, Virro*

11-20: *Battus, Eunus, Gallus, Hermogenes, Lesbia, Levinus, Lycidas, Lycus, Lyda, Pholoe, Thyrsis*

21-40: *Aegle, Antigenes, Corvinus, Flaccus, Galla, Leonilla, Lycoris, Marcus, Polla, Rullus, Tucca, Varro*

41-60: *Cinnamus/Cynnamus, Ponticus, Tulla*

61-80: *Glaucia, Phyllis*

81-100: *Gellia, Varus*

101-120: *Aulus, Cinna, Postumus*

121-160: *Quintus*

U pogledu na Kunićev odabir i upotrebu fiktivnih imena u skoptičkom epigramu nastojim razmotriti nekoliko pitanja: ulazi li autor, u kojoj mjeri i na koji način u dijalog s tradicijom: žanrovskom, ili pak književnom uopće; bira li imena koja će svojom etimološkom transparentnošću odgovarati osobama koje ih nose; postoji li i najmanja dosljednost u vezivanju određenih imena za određene osobe ili tipove osoba?

Liječnik Hermogen primjer je koji je već bio spominjan: ne samo da je upotreba imena motivirana njegovim značenjem (potomak Hermesa, boga koji liječi i koji mrtve prati u Had) nego je također riječ o imenu koje nose ismijavani liječnici Grčke antologije. Slično tomu, *Hermocrates*, onaj koji ima Hermesovu moć, liječnik je u epigramu Lud. 112.⁶¹ Dok se to ime spominje još samo jednom, u distihu o Hermokratovoj grbi (Lud. 224), koji pak evocira grčki epigram o Hermokratovu nosu, može se promotriti u kakvu se kontekstu ime Hermogen pojavljuje ako ga ne nosi, kako je u ukupno devet epigrama izrijekom naglašeno, naporan i/ili nesposoban liječnik. U pjesmi Sat. 286 on je samo adresat kazivaču koji objašnjava kakav govornik treba biti; u Sat. 477 drsko se hvali da je otkrio neshvatljive zakone prirode; u Sat. 690-692 tematiziraju se njegovi posve nerazumljivi spisi; u Sat. 1066 usputna je žrtva poruge i »fatuus«; u Sat. 1021 »Ante alios omnes, quotquot Sol vidit, ineptum« kojeg kazivač podnosi samo kako bi bio u Tulinu društvu, a u Sat. 1232 kritizira ga se što zbog Tule zanemaruje druga prijateljstva. Iako dakle u pojedinim epigramima Hermogen nije jasno prikazan kao liječnik, nije ni, s druge strane, prikazan kao da to nije, a predstavljen je s osobinama s kojima je mogao biti i liječnik.

Hermogenes i *Hermocrates* jedini su primjeri u kojima se može prepoznati izravna veza u upotrebi fiktivnih imena s epigramima Grčke antologije. Recimo, *Conon*, u AP 11.108 muž izrugan zbog niska rasta, u Kunića je ime nekog tko je prezren jer je Atenjanin (Sat. 744), odnosno jer prezire pisce (Sat. 77); *Pantagathus* u AP 11.340 ismijan je zbog ružnoće, dok u Kunića bježi od neke društvene igre koju nevješto igra i obično gubi (Lud. 68); retor (AP 11.141) te trkač *Meneclēs* (AP 11.163) stoje naspram nekog književnika koji ne želi razgovarati s ostalima jer ih smatra nevrijednima (Lud. 153); ime hetere *Euphro* (AP 5.161, 6.17) nosi jedna od žena prevrtljive naravi koju se može usporediti sad s Haritom, sad s Tizifonom (Sat. 879), itd.

Pokuša li se među drugim grčkim imenima koja ne stoje u vezi s onima zastupljenima u epigramima Antologije, a ne nalaze se ni u Marcijalovu opusu, ispitati sadrže li njihovo etimološko značenje ili pak povijesne i književne reference podatak o njihovu

⁶¹ Hermokrat je, kako je već spomenuto, ime liječnika u Marcijala, dok se Hermogen u njega pojavljuje jednom, kao kradljivac ubrusa (12.28).

nositelju, naići će se na različita rješenja.⁶² Dražesni *Chariton* je, primjerice, »amator« i »laudator« neimenovane djevojke kojoj bez kraja i konca ponavlja koliko je lijepa (Sat. 201), dok je imenom *Antimachos* (onaj koji stoji nasuprot u boju) prozvan ratoborni adresat koji je spreman osvetiti se i za najmanju uvredu, ne uviđajući kakvu propast priprema sam sebi (Sat. 1368). Ako ime *Eucritus* upućuje na nešto što je lako odlučiti, onda bi upravo po suprotnosti odgovaralo Eukritu iz epigrama Sat. 965, kojega kazivač upozorava kako je sud zaljubljenoga uvijek uzaludan, što je lako znati za druge, ali nije za sebe sama. I dok šale na račun učitelja poezije Stilpona, koji je toliko nevješt u svom predmetu da bi mogao umjesto u kastalijske zalutati u Letine vode (Sat. 1328), odnosno na račun gladnoga Stilpona u Lud. 156, ne prizivaju ni ime filozofa iz Megare ni značenje »patuljak«, posve suprotno, moglo bi se s priličnom sigurnosti pretpostaviti da je u spomen na spartanskog zakonodavca dobio nadimak nametljivi Likurg kad je došao u kružok otvoren za nove prijatelje, ne i za gospodare (Sat. 131):

Nusquam non odio es, quo te fers cumque, Lycurge,
 Isto cum vultu, fronte, supercilio,
 Quoquo etenim venias, confestim regna capessis,
 Quæque dedit nemo, tradita spectra putas,
 Imperium exerces in cunctos, cunctaque dici,
 Cuncta tuum fieri poscis ad arbitrium.
 I, servis da jura tuis: quæ libera turba est,
 In cætum socios excipit, haud dominos.

Razmjerno velik broj imena koja upotrebljava Kunić, njih osamdesetak, prisutno je i u Marcijalovu epigramatskom opusu. Oni Kunićevi pseudonimi koji su pri vrhu ljestvice frekventnosti pojavljuju se u epigramima kojima se zapažaju cijeli nizovi iznijansiranih ljudskih osobina u brojnim društvenim prigodama i

⁶² Literatura kojom se služim pri proučavanju imena: H. G. Liddell, R. Scott, *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press, 1940; C. T. Lewis, C. Short, *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1879; *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, W. Smith (ur.). Boston: Little, Brown and CO, 1867; S. Senc, *Grčko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Naprijed, 1991. (reprint); M. Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Naprijed 1900. (reprint); D. Vallat, *nav. dj.*

nisu vezani za određeni karakterni tip. Za primjer uzimam ime *Postumus*: nosi ga čovjek koji voli ogovarati (Sat. 129) i zabadati nos u tuđe poslove (Sat. 348), onaj koji je štedljiv na riječima (Sat. 51, Lud. 97), koji napušta prijatelja (Sat. 178) i ne drži danu riječ (Sat. 1152), koji se tuži na zadobivenu nepravdu a ne razmišlja koliko uvreda sam nanosi (Sat. 1442), jadikuje jer je netko slomio mramorni Venerin kip (Sat. 819), filozofiranjem kvari igre i šale u društvu (Sat. 346), provodi besane noći u zabavi, cijelo prijepodne hrče, pa se do zalaska sunca povlači po gozbama (Sat. 936), ili pak udvara iako je starac (Sat. 90), loš je pisac (Sat. 1326), loš recitator i domaćin (Sat. 289), te ne čita autorove stihove (Lud. 211), možda i zato što ne poznaje dobro latinski (Sat. 530); zasluži je prijekore i opomene u još mnogo situacija, no pojavljuje se i kao sugovornik (npr. Lud 110, 197) ili žrtva prevrtljiva ženskog ponašanja (npr. Sat. 31, 786). Marcijalov Postum, s druge strane, u ciklusu pet epigrama unutar 2.10-23 degutantian je *basiator*, no drugom je prilikom značenje imena *Postumus* iskorišteno za izrugivanje s onim koji kasni (4.40, 5.58);⁶³ taj motiv varira i Kunić (Sat. 570):

Quod rarus venias, venias quod serus, id æqua
Phyllis ut ignoscat, Postume, sæpe rogas.
Illa quidem ignoscit, sed multo ignoscat, opinor,
Æqua magis, nullus, Postume, si venias.

Postoji još nekoliko sličnih primjera u kojima se može pretpostaviti veza između Kunićeve upotrebe imena i naslijeđa rimskog klasika. Ime *Lupus*, koje konotira vučju proždrljivost, u Marcijala između ostalog nosi lihvar (7.10, 11.108) i lovac na oporuke (11.55).⁶⁴ Potonji se motiv pojavljuje i u Kunićevu distihu o toj tradicionalnoj temi (Lud. 40):

Et ditem et vetulam ducis, Lupe, lætus utroque
Quod tibi præda ingens, quod cito præda venit.

⁶³ V. D. Vallat, *nav. dj.*, str. 386, 398-399, 500; u drugom se značenju onda povezuje s Horacijevim Postumom u *Carm.* 2.14.

⁶⁴ V. *isto*, str. 496.

Aegle je grčko ime kojim Marcijal proziva jednu od ponižavanih prostitutki.⁶⁵ Kunić, naravno, neće ići tako daleko, no kad se djevojka u njegovim epigramima zove *Egla*, treba je se i te kako čuvati: vrlo je lijepa i stalo joj je da se svima svidi, uglade-na je ali prijetvorna, zavodi riječima i izgledom, lukava je i muči muškarce, prezire one koji ju zavole; njezine su žrtve Var, Orfit, Albije, Albin, Cervije, Antigen, Aulo, Cina; dostojna je i uspored-be s antičkom Frinom. Zanimljivo je još spomenuti ime *Mancia*, koje se u Kunića pojavljuje dvaput; Marcijal to ime ne uvodi, ali je *Mancinus* u njegovu epigramu 1.43 škrtica koji poziva goste na večeru i gorko ih razočara ponudom kudikamo siromašnijom od očekivane. Dok ga se ondje izravno napada, a ironija pojačava nabranjem željenih specijaliteta, Kunić događaj prepričava im-plicirajući dijalog i s puno manje slikovitosti (Lud. 157):

Si placet, esurias mecum, inquit Mancia, dici
 Ut solet, hocce joco dictum ego credideram.
 Mox vere dictum sensi: tam pauca paravit,
 Illa ut non fuerit coena, sed esuries.

Time se načelno iscrpljuje popis primjera s pretpostavljenom vezom između Kunićevih i Marcijalovih protagonista istog ili srodnog imena. Zacijelo je duži niz fiktivnih imena čiji nosite-lji nemaju ništa zajedničko: *Attalus* je u Marcijala odvjetnik, u Kunića ekstemporalni pjesnik; *Ligurinus* u prvoga beznačajni versifikator, recitator i domaćin, u drugoga neka budala čije šale nisu nimalo duhovite; *Gargilius* je meta invektive u Marcijalo-vu epigramu opscena sadržaja, dok Kunić to ime daje kritičaru, čovjeku pokvarena karaktera i nekom tko želi da mu žena služi kao gospodar. Ime *Mamurra* pojavljuje se u jednom Kunićevu epigramu, kao ime osobe koju kazivač brani pred Orfitom, dok je Marcijal, preuzimajući ime od Katula, preuzeo i glavne značaj-ke koje će izvrgnuti poruzi, razvrat i bogatstvo.⁶⁶ Imena *Paulus* i *Polla* Marcijal efektno kombinira sa značenjima čega malenog ili ništavnog, *Sextus* i *Quintus* sa značenjima »šesti« i »peti«, no takve motivacije u Kunića nema.

⁶⁵ U epigramima 1.94, 11.81, 12.55; v. *isto*, str. 379. i 407. Ime je i jedne najade u Vergilijevoj šestoj eklogi.

⁶⁶ V. *isto*, str. 328-329.

No ako i nema mnogo slučajeva izravnog preuzimanja Marcialova značenja imena, jasno je vidljivo da su Kunićev izvor bila i druga djela rimske literature. To se prije svega odnosi na bukol-sku tradiciju, iz koje dolaze *Acis* i njegova odabranica *Nisa* (Sat. 1238), *Alexis* koji živi zaneseno i misli da se doista dogodilo ono što si zamišlja (Lud. 199), *Corydon* i *Tityrus*, zaljubljeni u svoje Filidu i Folou (Sat. 674), poželjni *Amyntas* (Sat. 343, 749), kojeg se opominje i da popravi karakter (Sat. 179), *Iolas* čiju sliku Tula traži iako ju već, kako se kaže, ima u srcu (»pinxit amor«, Sat. 1226), *Daphnis* kojeg se Filida ne može nagledati (Sat. 302), *Mopsus* koji pati za Eglom (Lud. 94), Tulini ljubimci *Damon* i *Lycidas* (Sat. 648), *Lycoris* koja je zatravila nesretnog Niza (Sat. 18), itd. Kao što se može vidjeti, epigrami ocrtavaju situacije među zaljubljenima koji često ne zaslužuju kakvu oštru porugu i ismijavanje, već blagonaklonu opomenu ili sućutnu opasku o zaslijepljenosti koju donosi ljubav. Pjesama iste tematike i poruke ima i s drugim raznovrsnim pseudonimima. Ovi epigrami djeluju kao da su nastali iz autorova promatranja međuljudskih kontakata koji su u njemu evocirali svijet Vergilijevih pastira i potaknuli ga da iz bukolika posudi samo imena; u dublju reinterpetaciju tradicije nije ulazio. Da ta imena prije skrivaju stvarne osobe iz njegova okruženja nego da bi bila riječ o književnim varijacijama, pokazat će i epigram Sat. 648:

Quod scribo, Tullæ nil non vulgare videtur.

Scribat si Lycidas, jam foret eximium,

Mirum si Damon, divinum si Polybotes.

Sic, ut amat, vatum suspicit ingenia.

Ime *Lalage*, koje se pojavljuje i u Horacija, Propercija i Marcijala, a etimološki ukazuje na »brbljavicu«, upotrijebljeno je u Kunića jednom (Sat. 421), za osobu koja laska Kvintovu načinu odijevanja. Iz Propercijeve zbirke potječe i ime *Lygdamus*, ovdje dano liječniku (Sat. 485), dok je u Sat. 1282 nastradao neki zaljubljeni zanesenjak jer je pohvalio Cintiju. Kazna, naravski, nije mimoišla ni Lezbiju: »nulli quæ se non venditat ultro, / Nulli non merito foemina despicitur« (Sat. 202); zadivljuje odjećom i nakitom, ali ne i vrlinama (Sat. 756); ona je »adulatrix«, žrtva neukrotivih požuda (Sat. 919), pa u onima koji joj se svide vidi samo najbolje (Sat. 748 i 749), ali ne podnosi vremešnog udvarača (Sat.

904) i čuva se od Marka koji ne zna zadržati tajnu (Sat. 499); figurira i samo kao sugovornik u Lud. 116 i 209. Iz Katulova je onomastičkog aparata preuzet i *Volusius*, u epigramu Sat. 1332 autor dvaju loših i »dugih« distiha, dok *Orbilius*, ime gramatičara kojeg se sjeća njegov učenik Horacije, u Kunića stoji za nekompetentnog kritičara (Sat. 1405), a *Curtillus*, neki gurman iz Horacije satire 2.8, ovdje se kritizira jer malo zna a puno govori (Sat. 889) te kao onaj koji je silno želio pod stare dane postati pjesnik, ali je ono što je napisao više nalikovalo na djelo iz astrologije (Sat. 1409). *Maevius* i *Bavius* nazivi su, kao što je i postalo opće mjesto književne tradicije, loših pjesnika (Sat. 1134 i 1400, odnosno 240 i 894). Neka se imena mogu naći i, primjerice, u Vergilijevim *Georgikama* i *Eneidi*, te u Ciceronovim spisima.

Još vrijedi promotriti postoji li analogija između imena osoba i konteksta pjesme kad su u pitanju odabiri koji su mogli biti etimološki motivirani. Takvi su primjerice nadimci koji ukazuju na fizičke karakteristike ili s njima vezane osobine, kao *Labeo* (»usnati«) i *Gracculus* (»čavka«), no dok je prvo ime dano nekom oholici (Sat. 1066, »superbus«), *Gracculus* je govornik koji misli da je upućen a zapravo govori ludosti (Sat. 816). *Silvanus* također odgovara opisu: on je »rudis«, »informis« i »illepidus« (Sat. 33). U epigramu Sat. 1218 o djevojci Iridi povezanost između imena i njegova nositelja eksplicirana je u prvom distihu (»Irin quod varios dicis mutare colores / Moribus et dignum nomen habere suis«), ali se potom opovrgava: djevojka je uvijek ista no različite su predodžbe o njoj koje zaljubljenom Postumu podmeće Amor. Zanimljiva još može biti motivacija za odabir imena *Lagois* koje se ovdje pojavljuje jednom, u Sat. 693, i govori o djevojci koja je začarala Aula ljepotom. Kao opća imenica *lagois* ima značenje »divlja kokoš, lještarka« i s njime se pojavljuje jednom u Horacija (Sat. 2, 2, 22). U Kunića je ime puno zastupljenije u skupinama *Encomiastica* i *Ad Lydam*. U prvoj su osim drugih pohvalnih epigrama *Lagoidi* posvećene varijacije Enc. 304-313, koje opisuju i hvale njezinu izvanrednu ljepotu; u potonjoj skupini ona je jedna od rijetkih žena koju se i pred Lidom hvali (Lyd. 166), premda ne može zauzeti prvo mjesto (Lyd. 215-218); među ljepoticama tijekom jedne proslave ona je najljepša (Lyd. 381).

Na koncu, nekoliko imena mogla su po postanku biti toponimi: *Bolanus*, *Ocnus*, *Gaurus*, *Coranus*, *Ligurinus*. *Ocnus* je mit-

ski osnivač Mantove (*Aen.* 10,198); ovdje se nositelj tog imena u epigramu našao, čini se, stvarnom zgodom, jer mu se spočitava da je nezasluženo dobio čast, više srećom nego vrlinom, iako bi sam volio da ga se smatra svemoćnim (*Sat.* 457). *Bolanus* dolazi iz današnjeg Polija u Laciju. U epigramima ga se napada jer je u društvu neizdrživo brbljav i nikomu ne da doći do riječi (*Sat.* 498), jer ne pazi na ženu već joj dopušta da se slobodno druži s drugima (*Sat.* 649) te jer se na uvredu pretjerano razljuti (*Sat.* 923). I *Coranus* potječe iz Lacija, iz gradića Corija. Epigram *Sat.* 837 obraća se Galu koji Korana pogrešno savjetuje, *Sat.* 846 govori o Koranovu brodolomu, a u *Lud.* 120 pripovijeda se kako se pobunio protiv liječnika. O Ligurinu već je bilo govora: u dva je epigrama prekoren zbog neslanih šala. *Gaurus* je ime planine u Kampaniji. Onaj koji nosi ime po njoj preziratelj je pjesnika (*Sat.* 74). Osim toga, nije na ponos svojoj domovini, kako se tvrdi u dvjema varijacijama, *Sat.* 1338 i 1339, od kojih prva glasi:

Sæpe tua jactas patria te, Gaure, sed eheu
Jactabit nunquam se tua te patria.

U još dva epigrama komentira se njegova izjava da ne voli živjeti u Rimu i da mu se ništa što u tom gradu vidi ne sviđa; to je znak njegova duševnog i intelektualnog siromaštva (*Sat.* 1346 i 1347).⁶⁷

Ako je autor – a tomu u prilog osobito govori posljednji primjer, u kojem je iz sadržaja više epigrama vidljivo da je riječ o došljaku u Rim, na što ukazuje i njegovo ime – pojedina imena nadijevao prema geografskoj pripadnosti, onda postoji mogućnost da je i ime *Gallus* motivirano etničkom pripadnošću njegova nositelja; na to nedvosmisleno upućuje barem jedan epigram, *Lud.* 91, u kojem se prigovara Galu što je *Fabula* proglasio ružnim: »Credo, Alpes citra quod natus: Gallus at idem / Si foret, æquaret Nirea, vel Paridem«. ⁶⁸

No Gaurov primjer ukazuje još na nešto: u pet satiričkih epigrama čiji je Gauro predmet ne postoje motivi koji bi se međusob-

⁶⁷ Osoba po imenu *Gaurus* pojavljuje se i u epigramu *Mor.* 218, gdje ga je Filida prvo zavela a zatim odbila, te u *Lyd.* 594, gdje autor ne može izreći povoljan sud o njegovim pjesmama.

⁶⁸ Priređivači su smatrali važnim to naglasiti i natpisom, koji u *Radelje* glasi »In eumdem non nomine, sed natione Gallum«.

no značenjski sukobljavali, odnosno koji se ne bi mogli primijeniti na jednu istu osobu; dapače, čak četiri epigrama u tome smislu pokazuju nezanemarivu sadržajnu usklađenost. Osim toga, čini se da svojevrsna konzistencija u iznošenju osobina opjevanih osoba postoji u još nekim navedenim primjerima: u primjeru Hermogena, Postuma, Egle, Lagoide i Ligurina. To navodi na pretpostavku da su, barem u nekim slučajevima, pod istim imenom tematizirane iste osobe – a ne treba tu zaboraviti autorove napomene da piše o stvarnim ljudima koje susreće. Slijede još dva primjera na tom tragu.

Nearchus je ime koje se pojavljuje u šest epigrama (u dvije varijante, *Nearchus* i *Nearcus*, ovisno o grafijskim uzusima prepisivača i postojećem stanju u rukopisnim predlošcima). Redom, Sat. 96 oblikovan je kao odgovor na neki Nearhov zahtjev iznesen u primljenom pismu: kazivač smatra da ga je Nearh već dotad dovoljno namučio svojim zapovijedima, traženjima, pozivima i potrebama, da bi mu opet, u odsutnosti, dosađivao novim nalogima; njih će žestoko odbiti i konačno se početi brinuti za svoje poslove. U Sat. 142 Nearha se kritizira jer govori puno, a samo sebe hvali; ne može ga se više podnositi. Novi mu se oštri prigovori iznose u Sat. 476: ponaša se kao da ne vidi da i drugi u društvu imaju svoja prava, te da ne može ostalima nametati svoje zakone: »Ære para, servosque tuos rege: libera turba / Non damus indecori colla premenda jugo«. Sat. 761 upozorava ga da će tako čestim i napornim pripovijedanjem o vlastitim zaslugama izgubiti i zasluge i zahvalnost koju mu duguju. Šaljiv je epigram Sat. 887: Nearh naime za mnogu damu u društvu, hvaleći se, pripomene kako je s njom u nekoj rodbinskoj vezi; pita ga se međutim kako to da su mu rod baš one koje su posebno lijepe. Na koncu, u Sat. 1314. adresata se proglašava nezahvalnim: kazivač mu je nastojao dati korisne opomene, ali je nailazio na izbjegavanje i mržnju; ako je to plaća za brigu i napor, sad ima novog neprijatelja.

Drugi je primjer *Eunus*, ime koje se pojavljuje u većem broju epigrama. U Sat. 23 apostrofira ga se »Eune proterve« i upozorava da se, malen kakav jest, okani dijeliti ugrize velikima. U sljedećem epigramu, Sat. 157, proglašava ga se tako lošim, i po riječima i po djelima, da je čudno što ga iz svakog društva ne izbace kao trulu jabuku u rijeku ili u kloaku. Zatim se u Sat. 365 pripovijeda kako je Euno odabrao biti mučen kako ne bi bio kažnjen. Filida

voli Euna, ali on je prezire (Sat. 447); Euno je liječnik (Sat. 503); u Sat. 618 kritizira ga se jer neprekidno zabada nos u tuđe stvari (»Omnia sic primus mea factaque dictaque noris, / Ut magnum, ut parvum te nihil effugiat?«). Silno mu je stalo sprijateljiti se s crkvenim velikodostojnicima (Sat. 666); iz Sat. 774 doznaje se da je cijenjen i da posjeduje titule, ali autora nezahvalno izbjegava jer je primio od njega usluge, a ne može podnijeti da je nekomu dužan. Uspoređuje ga se u nastavku čak i s Katilinom (Sat. 825), jer se ne brine za dobro države nego za svoje osobno i ne služi domovini, gledajući vlastitu korist i ne mareći za dužnosti. U Sat. 834 Euno se hvali da su na njegovu riječ zaustavljene bitke, što mu se ne vjeruje jer ga se već dovoljno poznaje, a i u drugom ga se epigramu opominje da ne govori jer ništa nije neukusnije, ispraznije i mrskije od njegovih riječi (»Aure mea si te posses audire loquentem, / Eune, semel, nolles jam, reor, Eune, loqui«, Sat. 1171). Euno želi oženiti staru i bolesnu Likoridu (Sat. 1178), ali ona ga izbjegava (Sat. 1236). Upozorava ga se da život bez kreposti donosi propast (Sat. 1313), koja se njemu i događa (Sat. 1323):

Fles, te desertum quod dicis ab omnibus esse;
Ast ego, tu quod te deseris, Eune, fleo.

Nadalje, prigovara mu se što ne podnosi čuti lošu ocjenu svojih pjesama kad ih i sam naziva tricama (Sat. 1340). U epigramu Lud. 80 Pola se čudi kazivaču što mu se Euno ne sviđa, a on njoj što joj se sviđa. U svemu, sud o Eunu izrazito je negativan. Ne može se sa sigurnošću tvrditi da je riječ uvijek o istoj osobi, no ne primjećuju se velika odudaranja u ocrtavanju karaktera. Opet, ako je Kunić makar i djelomično čuvao nit između stvarne osobe i njezina fiktivnog imena, onda bi se ta nit trebala pronaći i u epigramima drugih skupina jer je današnja raspodjela na skupine proistekla kasnije, dok su epigrami različitih tema i intonacije pisani istodobno. Euna ćemo naći i u epigramima ciklusa Moralia, gdje izbjegava rad, a želio bi steći hvalu (Mor. 73), gdje prezire savjete drugih pa ga se prekora zbog oholosti: kad mu jednom pomoć drugih bude potrebna, neće je biti (Mor. 102). U Mor. 146 ponovno se pojavljuje Pola koja voli Euna te joj se nastoje otvoriti oči: »Nec sentis, vigilem te somnia vana videre? / Nec sentis, quod amas, quo furis, esse nihil?«, dok se njegova briga za tuđe poslove umjesto za svoje problematizira u Mor. 156. Zaslijepljen

je užicima (Mor. 167), pa i knjiga koju je napisao u sebi ima puno zabavnoga i laskavoga, a ništa korisno (Mor. 206). Opominje ga se da hrabromu ne treba prijetiti ni smrću ni sramotom (Mor. 245), a na pitanje zašto svi Staya smatraju boljim od njega odgovara se da je to zato što Stay piše stihove, a on samo govori o sebi (Enc. 17). Ako bi se dakle epigrami o Eunu čitali kao ciklus o jednoj osobi na čiji je račun usmjeren niz oštih invektiva prije svega zbog moralne iskvarivosti, onda bi se i posljednji preostali epigram, Var. 274, u kojem je riječ o Eunovu umirovljenju zbog kojega više nema dužnosti ni službi (»Nec sibi jam vivit, patriæ nec jam utilis Eunus. / Proh, superi! Hæc virtus præmia digna capit!«) trebalo čitati u ironijskom ključu, a odabir njegova imena tumačiti *per antiphrasin*, jer taj *Eunus* nipošto nije dobroćudan, dobra mišljenja, prijazan, ni dobar građanin.

Postoji još nekoliko imena kod kojih bi se moglo pratiti određenu dosljednost u prikazanim ljudskim osobinama (*Varro, Ponticus, Fabullus, Tucca*, pa i *Fernandus*, o kojem se nakon niza spominjanih atribucija, te s obzirom na to da u skoptičkim epigramima zavređuje samo benignu šalu, može pretpostaviti da se odnosi na Kunićeva učenika i prijatelja Francesca Cancellierija), no treba također reći da za mnoga imena konzistencije nema, što je sasvim razumljivo s obzirom na činjenicu da su epigrami glavninom nastajali u rasponu od dva i pol ili tri desetljeća. Stoga se pitanje o eventualnoj povezanosti između stvarnih osoba i njihovih nadimaka ostavlja daljnjim istraživanjima, no smatram kako se iz brojnih epigrama koje se nastojalo spomenuti pokazuje da oni doista tematiziraju odnose među ljudima, oblike komunikacije i ponašanja tijekom zajedničkih druženja, i to u svojim detaljima i nijansama, bez plošnog i tipskog prikazivanja, te da je u odabiru fiktivnih imena autor crpio iz klasične tradicije ali bez tijesne ovisnosti, sa zamjetnom slobodom u odnosu na tu tradiciju i s otvorenosti prema izvanknjiževnoj stvarnosti i galeriji osoba koje su mu u dnevnim kontaktima pružale građu za pisanje. Upravo kako je najavio u epigramu danas smještenu na početak skupine satiričkih, Kunić je bio kroničar i kritičar društva u kojem se kretao, uvijek s istaknutom nakanom da blagom opomenom poučava bližnje dobru životu. Za tu je nakanu odabrao formu latinskog epigrama, u kojoj je – prema mišljenju mnogih svojih suvremenika – bio istinski majstor.

KUNIĆEV EPIGRAM I RETORIČKA TRADICIJA

Postoji više svjedočanstava o tome da su suvremenici Kunića smatrali majstorom latinskog epigrama. Ta svjedočanstva redovito, među drugim odlikama, ističu i lakoću kojom je slagao stihove. Ponešto od njih već je spomenuto, primjerice navod iz De Rossijeva životopisa Marije Pizzelli, u kojem stoji da je pjesnik imao navadu svaki dan napisati pokoji epigram kako se ne bi odviknuo od pisanja na latinskom¹ te iz elogija G. Tosija, koji prenosi kako je Kunić svakodnevno Lidi donosio bar jedan epigram kao neki svoj takoreći zadatak.² U nastavku Tosi čak bilježi kako je Kunićeva vještina (a zapravo zaokupljenost) sezala do te mjere da bi hodeći ulicom, kako bi mu koji stihovi pali na pamet, ulazio u obližnje trgovine ili radionice ne bi li ih odmah zapisao; Tosi je tu navadu pripisivao dugotrajnom vježbanju:

Nam diuturna ille exercitatione hoc erat assequutus, ut nullo labore ornatissimos, et optimos versus effunderet, saepe inambulans; quos tabernam, aut officinam aliquam ingrediens scripto consignabat; interdum prope ex tempore. In quibus omnibus incorrupta semper quaedam latini sermonis integritas, et cantus quidam in animos illabens, et sensus mulcens, non percellens auditur.³

¹ »*Cunich* per suo costume solea scrivere ogni giorno un qualche epigramma; onde non dissuefarsi dallo scrivere latino«; G. G. De Rossi, »Lettera [...] ad un amico sulla morte della celebre Maria Pizzelli«, *Giornale pisano* 8 (1808), str. 72.

² »cui [sc. Mariae Pizzelli], ut ne roganti deesset, epigramma quotidie aliquod, saepe plures, tamquam munus, ac pensum, ut ipse dicebat, suum adferebat«; J. Tosius, *De vita Raymundi Cunichii commentariolum*. Romae: in Typographio Paleariniano, 1795, str. XVII.

³ *Isto*, str. XVIII. Tosijev je izvještaj preuzeo i Appendini (*Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, sv. 2. Ragusa: Dalle stampe di Antonio Martecchini, 1803, str. 173), pa Kunićeva lakoća u pisanju stihova kao da je među Dubrovčanima postala nekim općim mjestom. Spominje je i Stojanović (*Dubrovačka književnost*. Dubrovnik: Srpska Dubrovačka Štamparija A. Pasarića, 1900, str. 130), a fra Pacifik Radeljević ju je i opjevao: »Ja ne činim išta veće / Neg Rajimund Kunić prija, / Sve zabave slavne c'jeće / Tako svak dan kâ j' općija«; »Neke opaske o Ariostu. Poslanica J. Stojanovića nekome učenome mladiću«, *Slovinac* 5.12 (1882), str. 182.

O istom je »fenomenu« pisao i sastavljač kataloga Cancellierijeve biblioteke Alessandro Moroni, koji podrobnije opisuje kako su nastajali neki epigrami u salonu Pizzelli:

Non tutti sanno però comme que' versi i quali sembrano tanto limati e ricercati fossero invece il più delle volte fatti quasi all'improvviso. Buona parte di essi furono scritti in casa di Maria Pizzelli la quale degli eventi giornalieri narrati in conversazione ne richiedeva subito al Cunich la traduzione in un Epigramma, che in pochi minuti era fatto.⁴

I sam je autor znao priznati kako Lidinu poticaju da piše stihove ne može odoljeti: »Sed neque propositæ me spes, nec jussa potentum, / Sola movet nutu me mea Lyda suo« (Lyd. 230); jedino mu tada, štoviše, pjesnikovanje ne predstavlja napor: »Herculeus labor est quodvis mihi condere carmen; / Quidnam, inquis, carmen cum tua Lyda rogat? / Tunc non Herculeus, non magnus, non mihi parvus / Est labor, at prorsus desinit esse labor« (Lyd. 193).⁵ Ti se stihovi, naravno, mogu čitati i kao način da progovori o tome koliko je Lida za nj posebna, no ako je i tako, oblik u kojem tu misao iznosi opet je znalački sročen epigram.

Kunićeva epigramatičarska virtuoznost bila je plod pjesničkoga stvaranja u okrilju jedne duge i snažne retoričke tradicije u kojoj je epigramu bilo dano važno mjesto. Žanr je postao popularan sredinom petnaestoga stoljeća; među čimbenicima koji su na to snažnije utjecali Alastair Fowler navodi, kako je i očekivati, otkrića i kolanje rukopisa i prva tiskana izdanja s grčkim i rimskim epigramima, te citira i mišljenje Rosemond Tuve, prema kojoj se raširenost pjesništva kraće forme (pa onda i epigrama) povećava zbog spora uzmicanja slušateljske publike pred onom čitateljskom u prvih sto godina tiskarstva.⁶ Tomu pogoduju kratkoća i otvorenost iznimno široku rasponu tema, pa taj žanr, kako primjećuje Karl Enenkel, lako postaje dio dnevne književne

⁴ A. Moroni, *Nuovo catalogo delle opere editate ed inedite dell' abate Francesco Cancellieri*. Rim: Tipografia degli Artigianelli, 1881, str. 110-111. Tommaseo je prema učincima takve prakse sumnjičav: »[...] Maria Pizzelli, donna intendente di latino e di greco, alla quale doveva, dicono, recare ogni sera un epigramma: dura legge, da rintuzzare, più che acuire, l'ingegno«; N. Tommaséo, *Dizionario estetico*. Firenze: Successori Le Monier, 1867, st. 290.

⁵ Ostali epigrami s istim autopoetskim očitovanjima navode se u odjeljku o pjesmama Lidi, na str. 366.

⁶ V. A. Fowler, *Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Oxford: Clarendon Press, 1982, str. 222.

prakse i, poput pisma u humanizmu, sredstvo kojim se oni koji ga stvaraju definiraju kao humanisti.⁷ S vremenom se epigram penjao na ljestvici žanrovske hijerarhije i ušao u široku upotrebu kao zahtjevna retorička vježba u školama.⁸

Enenkel upozorava kako se ne smije zanemariti bitnu povezanost epigrama s povijesnom stvarnošću i povijesnim i društvenim kontekstom, odnosno izgubiti iz vida da je riječ o »efemernoj retoričkoj poeziji napisanoj za određene (društvene) prigode«.⁹ Isti autor izdvaja nekoliko bitnih obilježja neolatinističkog epigrama, koja vrijedi ukratko nabrojiti.¹⁰

Prvo, epigram polazi od nekih općeprihvaćenih vrijednosti koje u tom trenutku u društvu vladaju, te ih razvojem teme potvrđuje i zagovara. To se ne odnosi samo na one pjesme koje sadrže kritiku ili osobnu invektivu nego i na nadgrobne, ljubavne, ekfrastičke ili, primjerice, pohvalne epigrame koji prate portrete.

Drugo, dosjetka, humor, sarkazam ili uopće poeta postižu se time što nešto u epigramu uvijek ostaje neizrečeno, prešućeno, ali se upravo na temelju uvriježenog općeg mnijenja može pretpostaviti; no ta osobina pripada onim aspektima žanra koji vrijede i u drugim razdobljima.

Treće, epigram se ne mora nužno referirati na neki materijalni predmet; ili se može referirati, ali samo fiktivno; ili se referira stvarno, ali tako da je svrha u pokazivanju autorove učenosti i poznavanja klasične starine.

Što se tiče naslova, na četvrtome mjestu, neolatiniski ih epigram vrlo često nema uopće, ili ih ima ali ih nije dao autor; kad ih ima, u velikom su broju strukturirani prema tri osnovna modela i kazuju: »komu« je epigram upućen, »protiv koga« je usmjeren te »o komu« ili »o čemu« govori.

Na petome su mjestu druge formalne karakteristike. Epigram ne mora nužno biti kratak: postoje oni s više od 30, 60, 70 ili čak 100 stihova; u tim slučajevima mogu se baviti više nego jednom

⁷ V. K. Enenkel, »Introduction: The Neo-Latin Epigram: Humanist Self-Definition in a Learned and Witty Discourse«, u: *The Neo-Latin Epigram. A Learned and Witty Genre*, S. De Beer, K. Enenkel, D. Rijser (ur.). Leuven: Leuven University Press, 2009, str. 1.

⁸ V. A. Fowler, *nav. dj.*

⁹ K. Enenkel, *nav. dj.*, str. 2.

¹⁰ *Isto*, str. 5-16. Enenkel te osobine određuje suprotstavljajući ih opisu žanra koji je dao P. Hess (*Epigramm*. Stuttgart, 1989).

temom. Osim toga, upozorava autor, nije pravilo ni da epigram bude stihovan: kad se uzme u obzir *subscriptio* koja je dio emblema, suočeni smo s epigramom u prozi. Kad je pak u stihu, iako je glavninom astrofički organiziran, može biti pisan i u klasičnim strofama, kao što je, primjerice, safička.

Naposljetku, epigram ne treba promatrati isključivo kao izoliranu pjesmu koja ne stoji u vezi s drugim epigramima, jer naprotiv često jest povezan s drugima, primjerice po temi ili adresatu, te njegovo čitanje unutar manje ili veće sekvence ili ciklusa može utjecati na interpretaciju značenja.

Enenkel govori o neolatinističkom epigramu do kraja sedamnaestoga stoljeća, no pretpostavljajući kontinuitet žanra, moglo bi se u svjetlu njegova načelnog opisa osnovnih značajki epigrama promotriti i Kunićev opus da bi se ustanovilo čime se njegov epigram uklapa u prikazanu shemu, odnosno u kojim joj točkama izmiče.

Što se tiče vrijednosti koje Kunićev epigram promiče, riječ jest o onima koje dominiraju u društvu onoga vremena i prostora kojemu je pripadao. Tu su, samo za primjer, pohvalnice papama, kritika Arkadije kad se odmakne od klasičnih uzora, komplimenti Lidinoj učenosti, epitafi kako Voltaireu tako i Jakovu III, koji je sačuvao katoličku vjeru, šale na račun muževa koji prihvaćaju dominaciju žena, izrugivanje s umjetnim prikriivanjem ružnoće, upozoravanje na prijestupe koji mogu uništiti prijateljstvo, likovanje što nakon misionarskih pohoda kipovi božanstava drugih religija leže porušeni na tlu, itd. Ne samo da su vrijednosti koje Kunić zastupa vrlo tradicionalne i konzervativne nego on sam u njihovu izlaganju želi biti nedvosmislen i djelotvoran.

A upravo ga to navodi da, kao što je već bilo govora, izrijeком iznese poruku epigrama zapostavljajući konvenciju o prepuštanju čitatelju da ju sam domisli, a također i na to da često ne gradi epigram na prešućivanju, neizricanju onoga što stoji u pozadini. Takvi će se primjeri doduše naći, no nisu u prevlasti; tu pripadaju, recimo, satirički i šaljivi epigrami na račun liječnika kojima u temelju dosjetke leži uvjerenje da su liječnici nesposobnjakovići koji lakše postignu da bolesnik umre nego da ozdravi.¹¹ Drugi je primjer Sat. 34:

¹¹ I Enenkel ističe epigrame ove tematike i kao primjer navodi epigram čiji je autor Nicolaus Grudius (1504-1570): »Cur se non utar medico me Cinna rogavit: / Respondi, nondum constituisset mori«; *isto*, str. 8.

Et merito senior non cano es vertice, prudens
Dissideat fatuo ne coma consilio.

Poruga kojoj je izvrgnut neki glupavi starac počiva na uvriježenom mišljenju da je sijeda kosa znak mudrosti. Mogu se izdvojiti i epigrami iz drugih skupina, kao Mor. 271:

Uxorem assidue custodis, Postume. Fida est
Quæ nunc, infidam vis, reor, efficere.

Ono što autor smatra samorazumljivim pretpostavka je da žena kad-tad mora pobjeći od muža koji pretjerano bdi je nad njezinom vjernošću.

Sljedeći kriterij zasniva se na opreci definiciji epigrama s obzirom na stvarnu ili metaforičku vezanost za materijalni predmet, pa ističe epigrame koje takva definicija sigurno ne bi mogla uključiti. Takvih je u Kunića velik broj. Epigrami koji se, s druge strane, odnose na neki predmet, kao epitafi i opisi umjetničkih djela, najčešće su oblikovani kao imitacija antičkih ili im je svrha u pohvali pokojnika, odnosno tvorca djela.

Kad je riječ o naslovima epigrama, s obzirom na to da glavni naslova u AMB 1156 potječe od priređivača, treba se za ovu priliku ograničiti upravo na one za koje je autografima posvjedočeno da ih je dao sam autor. Među njima se zatječu oni strukturirani u jednostavnim oblicima s prijedlozima *de* (De Pollae amicis, De Borea seduto et Zephyro spirante), *ad* (Ad Cinnam hominem severum amore captum, Ad Petrum Pizzellium patru visendi causa Neapolim euntem) i *in* (In avarum iactantem divitias, In garulum), zatim varijacija prvoga tipa naslova, gdje je predmet o kojem se govori u nominativu, bilo živ (Hospes Romam adveniens, Inconsultum consulens), bilo neživ (Polydori tumulus, Auriga Olympiacus in antiquo marmore, Crux Domini), te varijacija drugoga, u dativu (Diis agrestibus, Mariae Pizzelliae maximi atque elegantissimi ingenii foeminae Meropen Scipionis Maffei mirifice agentem), zatim oni koji spajaju dva podatka (Ad Pollam de Varo, Ad Varum de Lycoride ab eo laudata), uvode kazivača (Anchises Troja excedens alloquitur, Respondet amico roganti cur toties ex urbe in agrum profugiat), formuliraju pitanje na koje epigram daje odgovor (Cur mulieres dotem efferant) ili iskazuju funkciju

epigrama (Inscriptum imagini suae, Inscribendum theatro ubi primum acta est Alferii Antigona).¹²

Slijedi pitanje o stihu i dužini epigrama. Prema Radeljinu prijepisu AMB 1156 stih Kunićeva epigrama redovito je elegijski distih, uz dva epigrama koja su iznimno pisana u heksametru: Sep. et Lug. 71, koji smo već naveli, te Sat. 1407, koji glasi:

Cuncta scit iste, Bavi, rhetor tuus atque poeta
Exceptis modo, quæ sunt rhetoris atque poetæ.¹³

Najduži epigram ima 20 stihova (Var. 164), čime je više no dvostruko kraći od najdužeg Marcijalova, heksameterskog 3.58 s 51 stihom, no jednak trima Kunićevim elegijama (»Ad amicum«, »Ad Cinnam poeseos contemptorem«, »Abjicit studium poeseos«), a opsežniji od elegije »Ad Quintum, a se olim cultum« duge 14 redaka.

Preostala je osobina epigrama da se nerijetko mogu povezati u nizove i da ih je prikladnije interpretirati unutar tih nizova nego izolirano, a Kunićev opus obiluje takvim primjerima. To su, s obzirom na adresata, epigrami posvećeni Mariji Pizzelli i njezinoj obitelji ili na primjer književnicima i slikarima, uključujući i nadgrobne u spomen na Mengsa, među satiričkim nekoliko prigovora prevoditelju Torquata Tassa ili pak liječniku Hermogenu, među nabožnima oni Djevici Mariji itd. Kad se bave istom temom, tu pripadaju, recimo, pohvalni epigrami o zaslugama pape Pija VI. za obnovu Rima ili o Lagoidinu portretu, komentari o Francuskoj revoluciji, satira o bračnom jarmu, o književnim pitanjima i prevladavajućem ukusu, moralizatorske opomene o vri-

¹² Usporedbe radi, navest ću i naslove nekih učeničkih epigrama koje je Kunić davao učenicima kao zadatke za vježbu, a sačuvani su među njegovim papirima (autografnj listići iz AMB); vidljivo je da su ti naslovi istovrsni ili nešto opširniji od njegovih, te da rado uvođe instancu kazivača, a vidljivo je također koliko Kunićev epigram izrasta iz tradicije školskih vježbi: In senem vitae cupidum, Propertii tumulus, Propertius ait se monitum a Phebo ommissis elegis epicum carmen aggredi velle, Venus Vulcano alloquitur, Hectoris mortem deplorat, Hominem Musarum otium perturbantem insectatur, Sanctum Aloysium orat ut studioso bonarum artium adolescenti egroto opem ferat, Carmen subscriptum Apollini poetę domo positum, Nil homini arduum est.

¹³ U prijepisu AMB 594/III pod brojem 550 zapisana su kao zaseban epigram dva heksametra koja su međutim Kuniću samo bila moto epigramu Var. 343, a preuzeta su iz Lukrecijeva petog pjevanja *De rerum natura* (st. 1117-1118), kako je on i naznačio u autografu AMB 995.

jednosti prijateljstva ili, također, vjerojatno dosad najpoznatija sekvenca, ona o prvoj izvedbi Alfierijeve *Antigone*. U nizu treba čitati i varijacije koje se nalaze u skupini nadgrobnih i žalobnih (osam epitafa čestitoj Lucili i epitafi lijenom Glauciji, te Metastasiu i Mengsu), satiričkih (četiri distiha o Galinim odlascima na uljepšavanje; parovi epigrama 1338 i 1339 o Gaurovoj domovini, 38 i 39 o Glaucijinim častima), šaljivih (o čovjeku velika nosa), enkomijastičkih (o slici Benedikta Staya), i dr.

Nakon što je prikazano kako se značajke Kunićeva epigrama mogu promatrati u obzoru jednoga mogućeg suvremenog čitanja, može ga se također omjeriti o jednu od prisutnijih ranih teorija epigrama, onu isusovca Matthäusa Radera, koja je tiskana u njegovim pročišćenim izdanjima Marcijala od 1602, pod naslovom *De epigrammate*. Rader, koji se oslanja na ranije teoretičare epigrama, od Robortella do Scaligera, te isusovačke prethodnike Possevina i Pontana, raspravlja o podrijetlu, definiciji, vrstama, temama, osnovnim obilježjima, ciljevima i metričkim oblicima epigrama. Ne treba zasebno navoditi primjere iz Kunićeva opusa koji bi odgovarali Raderovoj tipologiji tema, koja uključuje hvaljevrijedna djela, sramotne prijestupe (»ingentia flagitia, quae maxime ad satyram pertinent«¹⁴), tjelesne deformacije i glupost (»vel quaecunque in materiam ridiculi cadunt«), te bilo što što izaziva indignaciju ili druge osjećaje kao što su ljubav, mržnja, zavist, srdžba, dosada, nada, strah. S obzirom na cilj epigram može hvaliti, kудiti, savjetovati, zahvaljivati, dokazivati. Metrički mu je oblik, prema Raderu, slobodan, no najradije se upotrebljavaju elegijski distih, falecij, jamski stih, pa i daktilski heksametar. Odlike su mu kratkoća (*brevitas*), dosjetljivost (*argutia*) i ljepota (*venustas*).

U prvim dvama navedenim opisima, koji se odnose na teme i zadaće koje epigram obavlja, Enenkel vidi didaktičnost kao važnu osobinu epigrama u Raderovoj teoriji, u kojoj epigram postaje poezija koja prvenstveno nastoji pružiti moralnu pouku.¹⁵ A upravo je to, u cjelini gledajući, najsnažnija crta Kunićeve epigramatike i značajka kojom se najviše udaljuje od grčke i rimske žanrovske

¹⁴ M. Valerii Martialis epigrammaton libri omnes, novis commentariis, multa cura, studioque, confectis, explicati [...] a Matthæo Radero. Ingolstadii, Ex typographo Adami Sartorii, 1602, str. 9.

¹⁵ V. K. Enenkel, *nav. dj.*, str. 20.

tradicije u koju je inače odlično upućen i čija oba odvjetka unosi u svoju poeziju.

O ulozi koju je epigram imao kako u humanističkom tako i u isusovačkom edukativnom programu bilo je riječi u prikazu žanrovske povijesti. Ono što se želi još jednom naglasiti činjenica je da je epigram, kao kratka forma, zahvalna zbog otvorenosti svim vrstama tema, a opet zahtjevna jer traži cizeliranje u jezičnom i metričkom pogledu, u obrazovnoj tradiciji kojoj je Kunić pripadao upotrebljavan kao svakodnevna vježba pogodna za usavršavanje latinskog izričaja. Redovita školska i kasnija pjesnička praksa parafraziranja, uspostavljanja intertekstualnih veza, varijacije, kreativne imitacije i na koncu same kreacije, kao »dril« za najbolje načine upotrebe jezika, učinila je od neolatinističkog epigrama »rafiniran i izrazito umjetnički žanr«,¹⁶ koji je umnogome ovisio o povodima i poticajima što su mu ga pružala društvena zbivanja. Kad se Kunićev epigram promatra kao plod jedne takve retoričke kulture, onda ne mogu začuditi ni impresivan broj sačuvanih sastavaka, ni posvjedočena lakoća kojom su nastajali, ni njihova tematska širina i idejna prodornost.

Tim se određenjem ne želi reći kako epigrami ne bi proizlazili iz individualna autorova iskustva stvarnoga života (dovoljno sam, vjerujem, ilustrirala da je bilo upravo suprotno), niti se želi umanjiti sud o njegovu talentu, koji je uostalom bio preduvjet razvoju tako bogata opusa, a ni umjetnička vrijednost epigrama, koja je nepobitna. Smještanjem Kunićeve epigramatike u pozadinu retoričke tradicije želi se samo upozoriti na jedan kontekst unutar kojega se sačuvani epigrami mogu bolje razumjeti i tumačiti.

*

Na samome početku ove studije spomenula sam list sa sedam Kunićevih epigrama koji se nalazio u vlasništvu Vittorija Alfieri-ja. *Astigiano*, kako ga prema njegovu rodnom gradu voli nazivati talijanska kritika, trideset godina mlađi od Kunića, boravio je u nekoliko navrata u Rimu, a u prvoj polovini osamdesetih godina osamnaestoga stoljeća posjećivao je Arkadiju, salon Marije Pizzelli i druženja u palači Odescalchi, tijekom kojih je upriličena i praizvedba njegove *Antigone*. Neke svoje dramske tekstove davao

¹⁶ *Isto*, str. 21.

je Kuniću na čitanje kako bi čuo njegov kompetentan sud, a u Kunićevu je opusu sačuvano dvadeset i pet pohvalnih epigrama koje je posvetio najvećem dramatičaru talijanskoga *Settecenta*.

U kroatističkim se raspravama o Kuniću, čak i onda kada nije riječ o njegovim enkomijastičkim epigramima ili pak druženjima s glasovitim književnicima, spominje Vittorija Alfieri: čini se, naime, da domaću književnu znanost koja se bavi Kunićevim epigramima ili Kunićem općenito nemilosrdno prati zao duh Alfierijeva suda.

Prvi ga je, koliko nam je poznato, naveo Ivan Stojanović u dubrovačkom časopisu *Slovinac* 1882, bilježeći anotaciju uz pjesmu Pacifika Radeljevića koja spominje onu gotovo legendarnu Kunićevu lakoću u sastavljanju epigrama. Stojanović takoreći usputno veli: »Alfieri slušajući kadgod čitati te pjesme na posijelu kneginje d' Albany u Firenci zaupio bi: quanta bella latinità sprecata!«¹⁷ A pišući o tome i kasnije (kako je običavao, što po sjećanju, što po mašti), u svojoj je povijesti dubrovačke književnosti o Kuniću dodao: »Nalazio bi se često i sa kneginjom Albany, kad je ova još mlada bila, i tu bi se razgovarao sa glasovitijem Alfieri-jem, kojemu bi pokazivao svoje epigrame i elegije. Ovaj bi glasoviti tragik uskliknuo: 'Oh quanta bella latinità sprecata in tante nullità!«¹⁸

No nakon Stojanovićeve prve objave za svoj je kratki prikaz Kunićeva života i rada Vicko Adamović ušao u trag i izvornom navodu. Govoreći o onoj – zacijelo također pretjeranoj – Marottijevoj procjeni o »dvanaest svezaka« Kunićevih stihova, on dodaje: »Grehota, usklikne jednom besmrtni Alfieri čitajući Kunićeve epigrame, grehota za tu krasnu latinštinu u tolikijem sitnicama!«, te u bilješci citira: »'Che peccato di sì bella latinità sprecata in tanti niente!'« i upućuje na izvor, firentinski časopis *Antologia, giornale di scienze, lettere e arti* iz 1828.¹⁹

Stoga se i na *Antologiju* i na Adamovića poziva Franjo Maixner donoseći svoj odmjereni komentar:

Shvaćajući mi tako narav epigramatske poezije, kako su ju stari Grci shvaćali, ne ćemo moći sasvim pristati uza sud Alfierov, koji je, čitajući jednom Kunićeve epigrame, uzkliknuo: »Che peccato di sì bella latinità sprecata in tanti niente«. Odobravamo posvema taj sud gle-

¹⁷ »Neke opaske o Ariostu. Poslanica J. Stojanovića nekomu učenome mladiću«, str. 182.

¹⁸ I. Stojanović, *Dubrovačka književnost*, str. 23.

¹⁹ V. A[damović], »Rajimund Kunić«, *Slovinac* 6.5 (1883), str. 74.

de krasne latinštine; ali se ne možemo slagati s onim, što je rečeno o sadržaju te njegove poezije. Takav bi sud pristao više manje na čitavu epigramatsku poeziju grčku, naročito na onu u antologiji i na sličnu latinsku, koja se od velike česti na ovoj osniva.²⁰

Nakon nekoliko desetljeća u kojima izostaje znatnije bavljenje Kunićem, dotaknuo se njegova mjesta u kulturnom životu Rima Josip Torbarina u radu »Oko engleskoga prijevoda jedne Đurđevićeve pjesme« iz 1951. Posvetivši nemali prostor svjedočanstvima o kontaktima između dvojice književnika, na koncu zaključuje:

Za sve ove pohvale i bodrenja Kunić je za uzvrat od Alfierija dobio jedan naoko dvojbjen kompliment: »Che peccato di si bella latinità spreccata in tanti nienti«. (Šteta, da se tako krasan latinski jezik rasipa u tolikim sitnicama). Ovaj sud, prvi put kod nas naveden u 'Slovincu' za g. 1883. svi naši književni historičari, koji tek uzgred spominju da je Kunić uputio nekoliko epigrama Alfieriju, *ad nauseam* citiraju kao jedini konkretni dokaz o vezama između oba književnika, i to uglavnom kao osudu Kunićeva rada. Ako je ovaj navod uopće autentičan, Alfieri tu govori o Kunićevoj originalnoj poeziji, o njegovim epigramima, za koje nitko neće tvrditi da su velika literatura. Ti su epigrami za Kunića bili neka vrsta društvene razonode, ali, kao što smo pokušali pokazati, oni su dragocjen prilog za poznavanje njegova života i njegove ličnosti. S druge strane, Kunićeva slava počiva na latinskom prijevodu *Ilijade*, a u tu Alfieri nije dirnuo.²¹

Torbarinin pristup nije međutim i kasnije istraživače potaknuo na objektivnije sagledavanje problema. Tako se, primjerice, snažna potreba za obranom vrijednosti Kunićevih epigrama čita u Vratovićevu osvrtu u biblioteci Pet stoljeća hrvatske književnosti:

Već se sto i četrdeset godina provlači literaturom Alfierijev sud o Kunićevim epigramima: »Che peccato di si bella latinità spreccata in tanti nienti«, dakle: lijep latinski jezik upotrijebljen na tričarije! [...] No, istančaniji uvid u cjelokupan Kunićev epigramatski opus [...] nameće upravo suprotan sud od onoga koji sugerira Alfieri i za njim značajan dio književnih povjesničara. [...] opći ton njegovih epigra-

²⁰ F. Maixner, »Život i rad Rajmunda Kunića«, *Rad JAZU* 96 (1889), str. 138.

²¹ J. Torbarina, »Oko engleskoga prijevoda jedne Đurđevićeve pjesme«, u: *Kroatističke rasprave*, S. P. Novak (prir.), Zagreb: Matica hrvatska, 1997, str. 291. Isti je komentar Torbarina donio i u prilogu temi objavljenju petnaest godina poslije: »Raymond Kunić and Alfieri. Roman literary and artistic diversion in the late Settecento«, u: *Friendship's Garland. Essays Presented to Mario Praz on his Seventieth Birthday*, V. Gabrieli (ur.), sv. 2. Rim: Edizioni di storia e letteratura, 1966, str. 30. i 41.

ma predstavlja i specifičnu vrednotu novine: nadmoćno majstorstvo jezika, ostvareno u sličicama epigramskog žanra koje naizgled površno dodiruju bezbroj tema i neizmjereno mnogo detalja.²²

Iste je, 1970. godine Puratić pisao o onom priređivačkom predgovoru iz AMB 594 u kojem Volantić izvještava kako je teklo prikupljanje Kunićevih rukopisa u Dubrovniku. Pa kad nailazi na Volantićevu opasku da će neke epigrame čitatelji sigurno doživjeti kao dosadne i manje vrijedne, Puratić primjećuje: »Bit će, dakle, nešto istine u onom poznatom sudu Vittorija Alfierija o Kunićevim epigramima (štampanim, dakako!), kad su i prije Alfierija, evo, takvo mišljenje imali o njima«.²³

Predstavljajući pak Kunićev stvaralački opus za zbornik *Isusovci u Hrvata* 1992, ni Knezović nije zaobišao famozni navod, smatrajući ga – kako će se ipak vidjeti, preuranjeno – prevladanim: »Do danas je bilo više pokušaja izricanja suda o Kunićevim epigramima, od kojih je najpoznatiji onaj gotovo zavidni i podrugljivi Alfierijev: '*Che peccato di sì bella latinità sprecata in tanti nienti*' – danas zabačen«.²⁴

Jer opet će Vratović, 1994:

Alfieri će, naprotiv, 1828. (v. i u *Slovincu* 1883) objaviti onaj nedovoljno promišljeni, poznati, poslije citirani negativni sud o Kunićevim epigramima: »*Che peccato di sì bella latinità sprecata in tanti nienti!*« (Šteta za tako lijep latinski jezik utaman profućkan na tolike tri-ce!). Već mu se Franjo Maixner, s pravom, oštro suprotstavio (1889), pozivajući se u obrani Kunića na grčko epigramatsko pjesništvo. Unatoč nekoj suzdržljivosti, koju ima prema dijelu Kunićevih epigrama Appendini, i odbojnosti Alfierijevoj činjenica je da se i jedan i drugi autor bez ustezanja dive izražajnosti pjesnikova jezika.²⁵

²² V. Vratović, »Rajmund Kunić«, u: *Hrvatski latinisti II. Pesci 17-19. stoljeća*, PSHK 3, Zagreb: Matica hrvatska – Zora, 1970, str. 437.

²³ Ž. Puratić, »Kako je dubrovački kanonik Rafo Radelja početkom XIX stoljeća pripremao izdanje djela Rajmunda Kunića (Prilog za proučavanje opusa Rajmunda Kunića)«, *Živa antika* 20 (1970), str. 216, bilj. 1.

²⁴ P. Knezović, »Rajmond Kunić pjesnik i prevodilac«, u: *Isusovci u Hrvata. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija 'Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata'* [Zagreb, 8. do 11. listopada 1990.], ur. V. Horvat. Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove – Beč: Hrvatski povijesni institut, 1992, str. 351. Navod Alfierijev donosi i: M. Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, sv. 3. Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 2005, str. 490.

²⁵ V. Vratović, »Veliki hrvatski pjesnik latinskog izraza: O 200. obljetnici smrti Rajmunda Kunića«, *Dubrovnik* 5 (1994), str. 67. Književni su povjesničari

Vratovićeve je prikaz nastao povodom skupa upriličena u pjesnikovu čast dvjesto godina od njegove smrti. S iste su dubrovačke konferencije potekli i radovi Luka Paljetka i Slavice Stojan, u kojima također čitamo o nepodobnoj prosudbi Kunićeva književnog prijatelja. Paljetak je smatrao da bi »Alfierijev zlobni sud« možda i bio prihvatljiv da nije bilo epigrama Lidi.²⁶

Vrlo je ozbiljno, nadalje, Alfierijeva ocjena shvaćena u radu Slavice Stojan koji prikazuje Kunićevo pjesništvo u svjetlu kritike N. Tommasea i F. M. Appendinija:

Kunić je u svojim epigramima izrekao mnoge riječi hvale Alfierijevu osjećaju pravde i dužnosti, te političkom i moralnom sadržaju njegova stvaralaštva. Alfieri je uzvratio Kuniću žestokom osudom njegove poezije na latinskom jeziku koja je afektivna i neargumentirana: »Oh quanta bella latinità sprecata in tante nullità!« Ova je poražavajuća definicija Kunićeva auktorskog pjesničkog djela, zapisana u časopisu *Antologia giornale di scienze, lettere e arti* (br. 88, aprile 1828, vol XXX, str. 101).²⁷

Tomu se pridružuje i Fedora Ferluga-Petronio s prikazom Kunićevih epigrama koji su bili upućeni talijanskim pjesnicima ili su komentirali njihova djela. Govor o Alfieriju Ferluga-Petronio počinje riječima:

Sporan je i Kunićev odnos prema Vittoriju Alfieriju (1749.-1803.), kojemu posvećuje čak 24 epigrama, iskazujući veliko oduševljenje prema njegovim tragedijama i označujući ga talijanskim Sofoklom. Međutim, Alfierijev sud o Kunićevim epigramima nije povoljan. Čini se da se Alfieri o njima ovakvo [*sic*] sarkastički izrazio: »*Che peccato di sì bella latinità sprecata in tanti nienti!*« (»Šteta što je tako lijepa latinština upotrijebljena za tričarije!«). U svakom pogledu Alfierijev je sud preoštar i nepravedan spram dubrovačkog pjesnika.²⁸

koji navode Alfierijev sud Vodnik i Kombol; usp. B. Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti 1: od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska, 1913, str. 314; M. Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*. Zagreb: Matica hrvatska, 1945, str. 325.

²⁶ L. Paljetak, »Rajmund Kunić u salonu Marije Pizzelli«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), str. 194.

²⁷ S. Stojan, »Rajmund Kunić u talijanskoj književnoj kritici 19. stoljeća«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), str. 227.

²⁸ F. Ferluga Petronio, »Talijanski pjesnici u latinskim epigramima Rajmunda Kunića«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 35 (1997), str. 170.

Alfierijeva izjava – da promotrimo kontekst u kojem se prvi put spominje, a koji nitko od naših istraživača ne navodi²⁹ – bila je citirana u prikazu godinu prije objavljenog izdanja Kunićevih epigrama u Dubrovniku. Prikaz nosi naslov samog Radeljina izdanja (»Raymundi Cunichii Ragusini epigrammata nunc primum in lucem edita. Ragusii, typis Antonii Martecchini 1827«). Pod tekstem su potpisani inicijali D. S., a u svesku nema popisa suradnika iz kojeg bi se moglo znati tko je bio autor. On započinje elogijem Kuniću, jednom od, kako kaže, najslavnijih književnika koje je u osamnaestom stoljeću dao Dubrovnik: ukratko ocrtava Kunićev život, spominje njegove najznamenitije učenike, njegovu poznatu skromnost koja se očuvala »i na vrhuncu književne slave«, te pjesništvo, osobito prepjev *Ilijade* i epigrame objavljene u Parmi 1803; jedan od Kunićevih osobitih darova bila je »la meravigliosa facilità a verseggiare nella [lingua] latina«.

Potom se ističe da je Lida kojoj se tako često okreću pjesnikove hvale bila iznimna i učena dama Maria Pizzelli, u čijem su se domu okupljali svi književnici koji bi u tom trenutku boravili u Rimu. »Više od svih ostalih« posjećivao ju je Kunić, te bi nadahnut i njezinom prisutnošću i živahnošću učenih konverzacija u salonu, stvarao stihove: katkad improviziranjem, a puno bi češće na temu s jedne večeri sljedećega dana donosio sa sobom »una infinità di epigrammi latini«. Spominje se zatim i da ih je velik broj ostao sačuvanima kod Pizzelli, te da ih je mnogo također pro našao Marotti među njegovim papirima nakon pjesnikove smrti. Nešto od toga, što nije bilo poznato u parmskom, objavio je sada kanonik Radelja u dubrovačkom izdanju. Iako, kako smatra ovaj recenzent, neki epigrami zaostaju za onima prvotno objavljenima po originalnosti misli i dotjeranosti stila, treba ih uvelike cijeniti

²⁹ U bilješkama njihovih radova nalaze se reference na *Slovinac* iz 1883, te Maixnerov rad i/ili Vratovićev prilog u PSHK 3. Navodi ga, naprotiv, W. J. van Neck, koji na temelju Torbarinine studije iz 1966. također može reći za Alfierijev sud: »ha causato molto scontento fra i conterranei ammiratori del filologo dalmata«; »Vittorio Alfieri negli epigrammi encomiastici di Raimondo Cunich«, *Annali Alfieriani del Centro Nazionale di Studi Alfieriani* 4 (1985), str. 168-169. Van Neck podastire još jedan dokaz visoka Alfierijeva mišljenja o Kunićevu latinskom: riječ je o Alfierijevu vlastitom primjerku Kunićeva prepjeva *Ilijade* (danas se nalazi u Bibliothèque municipale de Montpellier) kojim se, po svemu sudeći, pomagao i pri učenju grčkoga. Čitajući Kunićev prijevod prvoga pjevanja, uz 309. stih Alfieri je na margini zabilježio: »Optime hic imitatus Homerus«; v. *isto*.

zbog živosti osjećaja i čista, klasičnog izričaja. U vezi s tim dolaze mu uto na um Alfierijsve riječi koje mu je bio prenio jedan prijatelj – pa ih i citira.³⁰

Iako ga ne navodi, čini se da je kontekst u kojem je donesena Alfierijsva izjava bio poznat Torbarini, jer ju dovodi u pitanje (riječima »ako je ovaj navod uopće autentičan«): osim toga, i povrh svega, Torbarina je jedini (ili donekle možda već i Maixner) u Alfierijsvu sudu vidio kompliment Kunićevim epigramima, koji je samo »naoko dvojben«.

S tim se mišljenjem potpuno slažem. Ako Alfierijsv sud, koji nam je zauvijek ostao poznat samo iz druge ruke,³¹ i jest bio autentičan, nakon što su nam Kunićevi epigrami, oni šaljivi i satirički, pokazali kako su se lako i samorazumljivo u društvu poznanika, i zabave radi, dijelile dobronamjerne packe, moralo bi se ipak prvo pretpostaviti da je taj gotovo zavidni, podrugljivi, nedovoljno promišljeni, neargumentirani, nepravedni i zlobni sud bio samo dobroćudna i prisna prijateljska šala. Nije li uostalom i sam Kunić svoje epigrame smatrao tricama i nije li Alfieri držao da su te »trice« dovoljno vrijedne da ih sačuva u svom primjerku *Antigone*? Pa i da nije bio izrečen u šali, taj bi sud ipak prije svega trebalo shvatiti kao kompliment: čak i kad ga je upotrebljavao za trice, Kunićev je latinski bio toliko lijep; čak i nakon što je ostavio iza sebe i nemalen broj govora sastavljenih u besprijeornoj imitaciji Ciceronova stila, magistralan prepjev *Ilijade* cijenjen širom književne republike i druge vrsne prijevode s grčkoga, preko četrdeset elegija, pjesme u heksametrima i hendekasilabima, parafraze te prijevode s talijanskoga, učinio je toga svojeg lijepog latinskog jezika dostojnim i one kratke forme u kojima je dnevice pisao da pouči i da zabavi sebe i svoje prijatelje.

³⁰ »Sono [sc. epigrammi] però generalmente da aversi in gran conto per la vivacità dei sentimenti, per la purgata e classica dicitura. Sopra di che ci sovviene di un detto d'Alfieri riferitoci da un nostro amico per gentilezza e per dottrina pregiatissimo. 'Che peccato! (esclamava quel grand' uomo nell' udire gli epigrammi del Cunich) 'che peccato di sì bella latinità sprecata così in tanti nienti!'; *Antologia, giornale di scienze, lettere e arti* 88 (travanj 1828), str. A 102.

³¹ Daleko je dakle od istine Vratovićeva tvrdnja iz 1994. da je taj sud 1828. objavio sam Alfieri.

TRADICIJA TEKSTA I PROBLEMI INTERPRETACIJE

Složena tradicija koju su tekstovi Kunićevih epigrama doživjeli kroz brojne rukopise i tiskana izdanja stavlja pred istraživače i tumače njegova opusa nemale i nezanemarive probleme. Ovdje ću, na koncu, izdvojiti neke od njih kako bi ih se поближе prikazalo i ilustriralo, te ću, gdje je to moguće, pokušati sugerirati u kojem bi se smjeru mogla kretati daljnja proučavanja Kunićeve epigramatske građe.

Epigram

Kunićev epigramatski opus u Radeljinu je reprezentativnom prijepisu AMB 1156 i u njegovu izdanju iz 1827, koje je dosad najopsežnije tiskano izdanje, predstavljen kao opus pjesama sastavljenih u elegijskom distihu. Prijepis, pod naslovom »Epigrammata«, sadrži 3555 epigrama u elegijskom distihu i 2 u daktilskom heksametru, a tiskano izdanje, pod naslovom *Raymundi Cunichii Ragusini epigrammata nunc primum in lucem edita*, 967 pjesama u elegijskom distihu.

Za autora koji je dobro poznao Katulov opus i izrijeком priznao rimskog neoterika jednim od svojih uzora, može začuditi izostanak epigrama u falečkom jedanaestercu. Moglo bi se, međutim, reći da i oni postoje, no naše poimanje tih pjesama kao onih koje ne pripadaju epigramatskom korpusu zapravo je odredio tijek dosadašnjih priređivačkih radnji.

Marottijevo parmsko izdanje iz 1803, koje je vjerojatno proizišlo isključivo iz autografa (ali danas ne znamo točno kojih i u kakvu stanju), naslovljeno je *Raymundi Cunichii Ragusini epigrammatum libri quinque. Accedit endecasyllaborum libellus*. U njemu su tiskane dvadeset dvije pjesme u hendekasilabima, a na 187. stranici, na kojoj se nalazi prva, natpis je »Hendecasyllaborum libellus«. Drugim riječima, kako i naslov izdanja kaže, odijeljene su od pjesama u elegijskom distihu. No da je u tom

pitanju ipak bilo kolebanja, pokazuje stranica s kazalom sadržaja (između predgovora tiskara i natpisa »Liber primus. Epigrammata moralia«), prema kojoj hendekasilabi pripadaju epigramima: središnji je gornji natpis »Epigrammata«, a ravnopravno s nazivima pojedinačnih skupina, ispod petog natpisa u nizu (»Varia«), šesti je »Hendecasyllaba«.

No na tragu stvarne odijeljenosti pjesama u falečkom jedanaestercu od onih u elegijskom distihu u parmskoj zbirci, koja mu je bila jedan od osnovnih predložaka, Volantić je hendekasilabe poimao odvojeno, što se zna iz njegova predgovora čitatelju,¹ te je svoje izdanje zamislio kao »sedam knjiga epigrama i knjižicu hendekasilaba«, što se zna po rukopisnoj naslovnici čistopisa (AMB 594/I, f. 23r). Među njegovim prijepisima »epigrama« svi su u elegijskom distihu, a hendekasilabi su prepisani zasebno (sveščić danas u AMB 2055). Rafo Radelja je naposljetku elegijske distihe okupio pod natpisom »Epigrammata«, a u drugom dijelu rukopisa AMB 1156, među ostalim žanrovima, donio 46 pjesama pod natpisom »Hendecasyllaba«, ne uvrstivši ni jednu od njih u izdanje iz 1827. Odijeljeno od elegijskih distiha tiskane su i tri pjesme u jedanaestercu odabrane za ediciju PSHK.

No u Kunićevim bi se autografima naišlo na drugačiju situaciju. Među autografima na listićima postoji jedan izdvojeno zavedeni rukopis (AMB 991), koji čine listovi samo s hendekasilabima, u zajedničkom omotu, za koje se zasad ne zna je li ih okupio autor, netko tko je uređivao ostavštinu u Italiji (bilo Kunićevu, bilo Marottijevu) ili netko tko ju je sređivao u Dubrovniku; natpis na omotu, »Endecasillabi«, potječe od Volantićeve ruke.

Autografní pak sveščići uvezani u AMB 594/II i 594/IV pokazuju da je Kunić pjesme u falečkim jedanaestercima nizio zajedno s onima u elegijskom distihu, međusobno ih izmjenjujući. Budući da je sam i numerirao tekstove, o tome najbolje govore brojčane oznake pjesama: u prvome sveščiću među pjesmama 1-104 u hendekasilabima su 5, 6, 7, 8, 53 i 54; u drugome pjesme broj 1, 12, 13, 27, 28 (od 32 ukupno); u trećem 48 i 82 od 82 pje-

¹ »E qui devo avvertire i Lettori su due essenziali articoli. Primo: Che gli 532 Epigrammi stampati dal Bodoni di Parma si trovano uniti agli altri 880 fin ora inediti, e distribuiti nelle diverse rispettive classi, alle quali appartengono; e che lo stesso metodo si è tenuto anche negli endecasillabi«; AMB 594/I, f. 4r.

sme; u četvrtome su među pjesmama 1-38 u hendekasilabima 2 i 2', 4, 9, 14 i 22; u petome od 202 pjesme 20, 31, 32, 108, 146, 148, 149, 181, 182, 183, 186; u AMB 594/IV nastavak je s pjesmama 209-221, gdje su u hendekasilabima 215, 216 i 217. Sve su ostale pjesme »epigrami« u elegijskim distisima, a na naslovnici prvoga sveščića, u kojem se već na prvoj stranici nalaze hendekasilabi, natpis je, pisan također Kunićevom rukom, »Raymundi Cunichii epigrammata temere collecta«. Prema svemu tome barem za jedno razdoblje autorova života jasno je da su za njega njegove pjesme u falečkim jedanaestercima bile jednako epigrami kao i one u elegijskim distisima.

O hendekasilabima okupljenima u Radeljinu prijepisu može se uočiti da glavninom govore o temama kojima su posvećeni i epigrami: mnogi su prigodnice pohvalnoga tona, neki govore o nabožnim temama ili o književnim pitanjima, mnogi su opet satirički ili šaljivo intonirani komentari raznih oblika ljudskog ponašanja. Jedine pjesme koje nemaju pandana u epigramatskom opusu one su koje su stajale kao posvete na početku izdanja (Džamanjićeve *Echo* i prijevoda grčkih epigrama), a upravo se posvetne pjesme, još od one koja otvara Katulovu zbirku, pa i kasnije u neolatinističkoj književnosti, najradije slažu u falečkim jedanaestercima.

Neautorski epigrami

U Radeljinu prijepisu AMB 1156 uključeno je trinaest pjesama koje nisu Kunićevi autorski epigrami, nego pjesme drugih autora, prepjevi na talijanski te prepjevi s talijanskoga i s grčkoga. Za sve je takve pjesme u rukopisu bilo naznačeno (Radeljinom ili Kršinom rukom) koje im je podrijetlo. Bez obzira na to, njihov broj svakako treba uzeti sa zadržkom, jer nije isključeno da osim navedenih ima još pjesama koje nisu originalne, a na koje će se, nadam se, obazrijeti buduće proučavanje ovog opusa, osobito u odnosu prema prijevodima iz Grčke antologije. Dotad, postoji mogućnost – koja se dogodila Maixneru kad je pišući o nabožnim epigramima Kunićev prijevod Rossijevih stihova interpretirao kao izvorni epigram – da su i u ovoj studiji kao originalni Kunićevi sastavci promatrani neki epigrami koji to nisu.

Skupine

Među sačuvanim Kunićevim autografima ne postoji nijedan izričit spomen bilo koje skupine u koje su danas raspoređeni njegovi epigrami. Što se autografnih listića tiče, može se naići na zasebne omote s natpisima »Sacra« (AMB 990 i 998) i »Moralia« (AMB 995), te unutar njih okupljene epigrame navedenih skupina, no natpisi na omotima nisu pisani Kunićevom rukom.

U pet sveščića kodeksa AMB 594 (II. dio) postoje ipak naznake, kako je bilo rečeno u odjeljku o nabožnim epigramima, da je autor sam povezivao pjesme koje su poslije pripale istoj skupini. U prvome sveščiću od 104 pjesme nabožne su 1-32, 33-38 su nadgrobnice, a zatim se izmjenjuju pohvalni, satirički, šaljivi i oni epigrami uvršteni kasnije među Varia, no može se primijetiti da su satirički ponovno grupirani (70-102) i da se slični nizovi satiričkih zatječu i u trećem, četvrtom i osobito petom sveščiću.² Ne može se znati u kojoj je mjeri samom autoru tijekom pisanja i prepisivanja epigrama u AMB 594/II (u kojem barem za prvi sveščić tvrdi da su »nasumično prikupljeni«) bilo na umu uređivanje redoslijeda, no čini se kao da su spojeni načelo raznolikosti i načelo koherencije: nije se strogo i isključivo držao okupljanja tematski sličnih pjesama, ali ih je s vremena na vrijeme ipak povezivao u nizove. Uzme li se u obzir i mjestimično pojavljivanje pjesama u drugom metru, odnosno hendekasilaba, moglo bi se reći da su tematska i metrička ispremiješanaost ipak davale »zbirci« dojam određene raznolikosti, a time i dinamičnosti koja je kasnije, u Radeljinu prijepisu, manje prisutna.

Prvi se put nazivi skupina pojavljuju u parmskom izdanju, gdje ih je pet (Moralia, Encomiastica, Satyrica, Ludicra i Varia),

² Među 455 epigrama u autografnim sveščićima AMB 594/II, 1-5 nalazi se samo jedan iz skupine Lidi, i to je epigram iz čijeg se sadržaja ne može razaznati da je pouzdano bila riječ o Mariji Pizzelli (Lyd. 616: »Istæc, Lyda, placent, quæ narras, omnia: verum, / Quo mire narras, perplacet iste lepos«), ali se nalaze tri epigrama posvećena Gali (Sat. 1284-1286) koja zapravo u autorovoj verziji nosi ime »Lyda« (usp. bilj. 138 na str. 370). K tomu, ne može biti slučajno da u istom korpusu stihova (AMB 594/II) nema nijednog epigrama posvećena papi Piju VI, dok su zastupljeni gotovo svi papi Klementu XIII. Pio VI. papa je od 1775. Daljnje bi istraživanje trebalo usmjeriti prema svim epigramima u AMB 594/II koji se mogu datirati, kako bi se provjerila pretpostavka da su pjesme ondje okupljenje nastale prije 1775. (termin prema papinstvu Pija VI) ili čak prije 1772. (okvirni termin prema Kunićevim odlascima u salon Pizzelli).

nakon kojega je, na zasigurno obimnijoj građi, Volantićev zahvat bio dublji i dosegnuo broj od devet skupina (Sacra, Moralia, Encomiastica, Satyrica, Ludicra, Votiva, Lugubria, Sepulchralia, Varia). Već sam iznijela pretpostavku da se pritom mogao osloniti na izdanje Kunićeva prepjeva iz Grčke antologije (Encomiastica, Satyrica, Moralia, Votiva, Sepulchralia, Lugubria, Ludicra, Varia), te na talijanski prijepis AMB 594/III (marginalne oznake za nabožne, enkomijastičke, žalobne, raznolike, moralne, nadgrobne, satiričke, zavjetne), no nije posve jasno koju je skupinu Volantić naposljetku zanemario – osim što je vjerojatno nadgrobne i žalobne spojio u jednu – kako bi nakon indeksa koji sadrži spomenutih devet skupina (u AMB 594/V) došao do broja od sedam skupina u čistopisu (»Epigrammatum libri septem«).

Radelja je uveo i »Liber carminum ad Lydam«, izdvojivši iz ostalih skupina gotovo sve s imenom »Lyda«. Njegov prijepis međutim pokazuje koliko je problematičan bio pokušaj usustavljivanja goleme količine od preko 3500 pjesama u devet skupina. AMB 1156, koji je samo svjedok jedne etape u priređivanju epigrama a nikako krajnji rezultat priređivanja – ali jedini potpuno očuvani svjedok – u ukupnom broju epigrama sadrži 33 koja su uvrštena u po dvije skupine (»bis scripta«) i 77 za koja su ili Radelja ili Krša zabilježili da ih treba premjestiti u drugu skupinu (»ponenda«). Potonjom su napomenom najčešće obilježeni epigrami iz »Satyrica« i »Ludicra«, a usmjeruje ih se u »Varia«, skupinu koja je dobrim dijelom upravo ispunjena epigramima koji istodobno zadovoljavaju barem dva među raznovrsnim kriterijima kojima se raspodjela vodila.

O nekim interpretativnim problemima koje je nimalo laka i jednostavna, pa samim tim i nesavršena priređivačka podjela u skupine mogla prouzročiti, već je nešto rečeno, osobito na primjeru »knjige pjesama Lidi« u kojoj nas pojavljivanje imena »Lyda« navodi da sve takve epigrame čitamo kao da su posvećeni Mariji Pizzelli premda se moglo vidjeti da je Kunić to fiktivno ime upotrebljavao i prije no što ga je vezao uz dotičnu damu.

Drugi su primjer »Satyrica«: iako to ne bi značilo da je Kunić bio u manjoj mjeri satirički epigramatičar nego što to njegove satiričke pjesme pokazuju, vrijedilo bi pobliže promotriti tu skupinu čiji je broj pjesama nerazmjerno velik u odnosu na ostale; vjerojatno će se pokazati da se ondje nalazi jedan dio sastava-

ka kojima nedostaje satiričkog, ali ne nedostaje moralizatorskog elementa. Nije naime čudno, ilustracije radi, što je u suvremenoj interpretaciji Kunićeva skoptičkog epigrama, koju je objavila M. Bricko, omjer citiranih satiričkih i šaljivih epigrama 6 : 13, dok je u rukopisu AMB 1156 njihov omjer 6 : 1.

Što se tiče samoga rasporeda skupina, redosljed svešćića kakav se danas zatječe u Radeljinu prijepisu (*Sacra, Votiva, Moralia, Encomiastica, Satyrica, Sepulcralia et Lugubria, Ludicra, Liber carminum ad Lydam, Varia*) ne odgovara onomu koji je Radelja vlastoručno donio na stranici koja je sada prva u rukopisu (*Sacra, Votiva, Moralia, Encomiastica, Satyrica, Sepulcralia et Lugubria, Ludicra, Varia, Epigrammatum libellus ad Lydam*), a ni onomu koji opisuje katalog rukopisa Čulićeve biblioteke (*Sacra, Votiva, Moralia, Encomiastica, Satyrica, Ludycra, Sepulchralia, Varia, ad Lydam*).³ Svojevrzne nelogičnosti koju nosi trenutačni rukopisni raspored, koju posvjedočuje i Radeljin popis, da satirički i šaljivi epigrami budu razdvojeni skupinom nadgrobni i žalobnih, nema u katalogu Čulićeve biblioteke, koji je izradio Kaznačić, ali ni u Radeljinu tiskanom izdanju, gdje je pak posrijedi novi, četvrti niz: *Sacra, Votiva, Moralia, Encomiastica, Satyrica, Ludicra, Varia, Sepulcralia et Lugubria, Ad Lydam, Lydæque familiarum*. Tu se skupina »raznolikih« pjesama, koje ne pripadaju nikoj drugoj skupini, ne nalazi na kraju cijele zbirke, kako bi bilo uobičajeno. Ako bi se htjelo ustanoviti kojim je redom Radelja pisao skupine u AMB 1156 (no pitanje je je li ih, osobito kad je riječ o velikoj skupini kao što je *Satyrica*, pisao odjednom), u tome bi od ključne pomoći mogle biti upravo bilješke »bis scripta« i »ponenda«, s obzirom na to da se oznaka »bis scripta« najčešće nalazi samo kod drugog, kasnijeg, pojavljivanja istoga teksta, te da je uputa »ponenda« u određenom broju slučajeva neposredno kasnije bila i provedena.

Sekvence

Iako nema dokaza da je sam autor o tome vodio računa, pojedini se epigrami zacijelo mogu čitati unutar niza koji povezuje ista tema ili adresat. Katkad se u prijepisima ili izdanjima ocrt-

³ V. *Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich nella libreria de' RR. PP. Francescani di Ragusa*. Zara: dalla Tipografia Governiale, 1860, str. 146.

va težnja da se ti epigrami i donesu u slijedu, a katkad su takvi nizovi, naprotiv, upravo »razbijeni«. O primjerima je već bilo govora: četiri epigrama u kojima autor razlaže svoja poetička načela u stvaranju satiričkih epigrama, koja je Volantić u svojem čistopisu predstavio jedan za drugim, Radelja je razdvojio vodeći se pravilom da epigrame sa spomenom Lide, a dva su među njima bila takva, izluči u zasebnu skupinu; serija epigrama o Violantinu odlasku u samostan i izlasku iz njega, pa onda i ona o Violantinoj bolesti i smrti, može se rekonstruirati samo iz rukopisa budući da Radelja u svom tiskanom izdanju nije mogao donijeti parmske epigrame koji bi upotpunili sliku; razdvojenost epigrama o Enejinu izlasku iz Troje (Enc. 178, 179, 275, 350, 351; Var. 202, 313) vjerojatno je diktiralo njihovo mjesto u predlošcima u prijepisu, iako su u autografu stajali u nizu.

Prema tematskom kriteriju mogu se povezati i, primjerice, epigrami o izumu balona punjena toplim zrakom, raštrkani u tri skupine (Enc. 261-264, 268; Sat. 1064, 1065, 1154; Var. 57, 61, 207), oni koji problematiziraju zbivanja u Francuskoj u vrijeme Revolucije (Sat. 705-707, 878, 934, 1000, 1010-1013), ili oni posvećeni pokojnoj Liviji Caraffi (Enc. 247, Sep. et Lug. 30, 46-49, 51), itd. U Radeljinu se izdanju može primijetiti kako je nastojao, koliko je bilo moguće, u sekvencama donijeti epigrame o Dubrovčanima ili pak o papama Klementu XIII. i Piju VI, a na povezano čitanje nedvojbeno pozivaju epigrami Mariji Pizzelli i neki satirički epigrami upućeni osobi određenoga fiktivnog imena.

Natpisi

U tiskanim izdanjima iz 1803. i 1827. svaki je epigram opskrbljen natpisom, a u Radeljinu prijepisu natpis nedostaje ponad samo šest od preko 3500 pjesama.⁴ U sačuvanim autografima, međutim, u kojima se nalazi nešto manje od 1500 tekstova epigrama, samo njih osamdesetak ima natpis zapisan autorovom rukom.⁵ Navedeni podaci na dobar način oslikavaju situaciju koja

⁴ Kod dva epigrama Radelja ih je slučajno propustio prepisati iz parmskog izdanja (Sat. 735 i 760), kod dva je ostavio prazno mjesto da ih upiše Krša, no on to nije učinio (Sat. 858 i 863), a za dva se ne može vidjeti iz kojeg razloga natpis nedostaje (Sat. 983 i Lyd. 425).

⁵ Samo dvanaest sastavaka u autografima AMB 594 (gdje je ukupno nešto manje od 500 epigrama pisanih autorovom rukom), te šezdesetak sastavaka po autografnim listićima, na kojima je nešto manje od 1000 epigrama.

je u suodnosu između autora i njegova teksta nekada bila uobičajena: autorsko davanje naslova pojava je novijega datuma, a prethodno su naslove određivali prepisivači, priređivači, komentatori, tiskari, izdavači.⁶ Iako to vrijedi prije svega za rano doba tiskarstva, dok se s vremenom, od početka sedamnaestog stoljeća nadalje, praksa da naslove daje netko tko nije autor ograničava na postumne zbirke i antologije,⁷ činjenica da Kunić, prema svjedočanstvu njegovih autografa, u pravilu nije bilježio naslove, možda sugerira da nije zamišljao potencijalnog čitatelja kojemu bi naslov bio upućen, odnosno, možda je znak njegova kolebanja oko tiskanja epigrama.⁸

Prema tome nekoliko je instanci, nakon autora samog, odgovorno za naslove njegovih epigrama. Prvo, priređivač parmskog izdanja, a ne znamo je li to bio Marotti, Bodoni ili tko treći. Zatim Volantić, koji osim parmskog izdanja na raspolaganju ima autografe, te prijepise AMB 118, 119 i 594/III. Za AMB 118 poznato je da sadrži epigrame »senza titoli«, dok su u AMB 119 opremljeni naslovima. Prijepis pak AMB 594/III, koji donosi oko 620 epigrama, ima natpise iznad samo šesnaest njih. Za Volantića autograf nema zadnju riječ: epigramu Lud. 4, primjerice, koji je preuzeo iz AMB 119 ostavio je natpis »Ad Battum, qui ad poetam ita scripserat: Quædam nuptiæ propediem apud nos fient; amabo te, scribe aliquid, mihique mitte«, dok je Kunićev naslov istog epigrama u AMB 996 »In cujusdam nuptiis«.

Nakon Volantića (kojemu je, ne treba zaboraviti, pomagao i Džamanjić, o čijem se udjelu u priređivanju zapravo zna iznimno malo) slijedi Radeljin prijepis, no budući da su Volantićevi rukopisi najvećim dijelom izgubljeni, nije moguće znati koje je sve natpise Radelja preuzeo od njega, a koje je sam davao. No Kršin je doprinos, naprotiv, vidljiv upravo iz prijepisa DADU 283, sv. 68 i AMB 1156. U potonjem je gotovo 500 Radeljinih natpisa prepra-

⁶ V. A. Fowler, *nav. dj.*, str. 92-98; za epigrame K. Enenkel, *nav. dj.*, str. 13: »First of all, many epigrams lack title inscriptions. Second, even if the poems have titles, they are not necessarily by the original author. [...] The addition of titles may well be the invention of the editors or collectors of epigrams«.

⁷ V. A. Ferry, poglavlje »Who gives the title«, u: *The Title to the Poem*. Stanford: Stanford University Press, 1996, str. 12-19.

⁸ »Simply writing down lines of verse, especially on loose sheets as was often the practice, could be a private amusement. Preceding them with a title would imitate the form of a public occasion, an exchange between the titler who introduces the poem and some actual or supposed reader«; *isto*, str. 14.

vio i upisao oko 160 novih na praznine koje mu je Radelja ostavio. Tek treba proučiti i možebitan utjecaj povremenih natpisa u Kršinu prijepisu iz 1823, te u Agićevu prijepisu iz 1807. iz Kunićevih rimskih autografa.

O tome kako je tekla predaja natpisa kroz rukopise do tiskanih izdanja, svjedoče različiti primjeri. Naslovi iz parmskog izdanja u Radeljinu prijepisu nisu mijenjani, dok je odnos prema autografima raznolik. Naslov »Auriga Olympiacus in antiquo marmore« u Var. 209 potječe iz Kunićeva autografa, te je identičan i u AMB 1156 i u tiskanom izdanju iz 1827. Međutim, Kunićev rukopisni »Polydori tumulus« (Sep. et Lug. 27) u Radeljinu je prijepisu (Volantićev nije posvjedočen) »Trojani Polidori tumulus, de quo multa Virgilius«, zatim je oznakama brojeva promijenjen red riječi prvoga dijela u »Tumulus Polidori Trojani«, a drugi dio ostavljen je netaknutim; na kraju je epigram otisnut pod natpisom »Tumulus Polidori, Trojani«. U pjesmi Mor. 92 Radelja je imao natpis »Ad Aulum, a vero desciscentem«, te je tako epigram i izdao, a taj se natpis može čitati još u AMB 119. No epigram koji je u Radeljinu prijepisu Sat. 1189 pod natpisom »In Phyllidem prodigam suarum dotum«, a nije sačuvan u autografu, u Volantića je nosio natpis »De Phyllide a juvenibus culta«; Krša je promijenio taj natpis u »In Phyllidem nimis blandam«, te je pod njim epigram i otisnut. Epigramu Sat. 1400 u prijepisu AMB 594/III bio je naknadno dodan natpis Εἰς τοὺς ἀντιπραττομένους Κυνηγῶ κυρίων ἐπιγράμμα, ali kod Radelje je i u prijepisu i u izdanju natpis »In malum scriptorem«.

Bez obzira na to što AMB 1156 na koncu prikazuje, kako se može vidjeti, nekoliko slojeva natpisa različitih ruku, oni međusobno ne odudaraju, već svjedoče da su dio jedne dugotrajne i postojane tradicije u povijesti oblikovanja naslova. To su prije svega kraći tradicionalni oblici uvedeni prijedlozima *de*, *ad* i *in* (rjeđe *contra*), koji govore o temi, protagonistu, adresatu i meti, te njihove kombinacije, kao i oni koji predmet epigrama imenuju nominativom (Pompa sacra; Inscriptum sub imagine Lucretiæ). Neki natpisi izriču pitanje na koje tekst epigrama daje odgovor (Cur hoc sæclo vario colore fucuntur vestes; Quanti faciat Lydam), temu oblikuju kao tvrdnju (Fœminea forma cito perit; Iræ renovant amores) ili poruku epigrama izražavaju u imperativnom obliku (Ne fortem stolidis misce; Nec fidendum, nec ultra modum diffidendum uxori). Moguće je također da se glagolom

u natpisu iskazuje uloga koju u epigramu ima kazivač, odnosno pjesnik (Pellatur a coetu sodalium, qui palam facit infidus ab ipsis audita; Docet non esse aggrediendum quod fieri nequeat; Se multa, et magna debere Lydæ profitetur). Ponekad se daje mjesto kakvoj općepoznatoj maksimi ili citatu (Nosce te ipsum; Esse quiddam in rebus medium; »Ille se multum profecisse sciat, cui Cicero valde placuerit« Quintilianus). Među ekstenzivnije pripadaju deskriptivni natpisi u kojima se imenuje adresata i iznosi poruka koju mu se upućuje (Ad Quintum, nullam puellam esse magis aptam suo ingenio quam Tullam; Ad Gelliam, ne spernat Tullam, domo parvam, sed meritis aliquanto majorem), te natpisi okazionalnih epigrama koji žele donijeti što više obavijesti o prigodi (Ad comitem Carolum Roncallium, de Italica versione plurium epigrammatum e Gallico idiomate ab eodem exarata; Ad Ignatium Veninum S. J. eximium oratorem, cum initio a paucis, sed iis nobilissimis ac doctissimis audiretur).

U tradicionalne »priređivačke« naslove ubrajaju se i oni kojima se označava veza jednog epigrama s onim koji mu je prethodio u zbirci, bilo s obzirom na varijantnost (Aliter), bilo s obzirom na identičnost teme ili adresata (Aliud, De eodem, In idem argumentum, Ad eundem).

Budući da, što i priređivači znaju, mnogi epigrami sadrže autobiografske elemente, kad prepoznaju da glas koji govori nije tek glas kazivača nego i pjesnika, u natpis ulazi sam autor (In Quintum, dicentem, carmina auctoris nil sapere; Poeta conatur Lydæ quam minime displicere; Ad Balthassarem Odescalchium, ne, dum ipse rusticatur, vatem sui oblitum credat; Rogerio Boscovichio Roma discedenti Cunichius).

Kao posebnu zanimljivost vrijedi na koncu izdvojiti metričke natpise, koje u Radeljinu prijevodu nosi više od trideset epigrama. Nijedan od tih epigrama nije posvjedočen u Volantićevu prijevodu ili tiskanom izdanju, a oni koji se nalaze na autografnim listićima, ondje nemaju naslova. Najviše ih je u skupini Satyrica, i to u heksametru, manje u pentametru, te jedan u falečkom jedanaesteru.⁹ Radelja ih je redovito stavljao među navodne znakove

⁹ Cjeloviti heksametar: Sat. 531, 553, 966, 967, 984, 986, 1102, 1149, 1259, 1456; Lud. 185; Var. 252, 283, 310 (Krša), 340; dio heksametra: Sat. 1107, 1167, 1196, 1198, 1224, 1234, 1277; Lyd. 254; Var. 301, 302, 333. Pentametar: Sat. 582, 1025, 1033, 1035, 1050, 1114, 1160, 1261; Var. 297. Falečki jedanaesterac: Sat. 1199.

i, ako ne potječu od Volantića, mogli bi biti njegova »zanimacija« – koju je Krša u jednom broju slučajeva potirao, a koji put joj se i sam priklonio. Neki samo ponavljaju cijeli ili dio stiha iz teksta epigrama, no većina njih na osnovi teksta tvori novi stih, kao na primjer u Sat. 966:

»Nil nisi vulgus erit, qui vulgi oracula curat«

Carpe viam, virtus quo te rapit ardua: sperne
 Quidquid vulgus iners garrit, et obloquitur.
 Qui stulte curat fatui dicta omnia vulgi,
 Ipse etiam semper nil nisi vulgus erit.

Gdje je u Radeljinu natpisu samo ponovljen posljednji stih za epigram Sat. 1050, Krša je skovao novi drugi dio heksametra i dobio originalniji natpis, no inače je metričke natpise, ako je u njih zadirao, što nije bilo često, obraćao u uobičajene nemetričke, primjerice, u Sat. 1149, kad natpis »Tangere enim ac tangi gaudet vitiosa libido«, koji je preuzet iz pretposljednega stiha pjesme, mijenja u Ad Postumum dextram Pollae dextrae perpetuo jungentem.

Što se ostalih Kršinih zahvata u Radeljine natpise tiče, osim približno 160 epigrama kojima je Krša prvi uopće dao natpise (najviše ih je među Satyrica, od br. 824 do 930; osim toga u šaljivim, epigramima Lidi i raznolikima), njegovi su ispravci išli za većom informativnosti, preciznosti i jasnoćom ili pak za gramatičkom točnošću i ujednačenosti, bez obzira značilo to skraćivanje ili proširivanje Radeljina natpisa.¹⁰

¹⁰ U nekoliko sljedećih primjera na prvome se mjestu nalazi Radeljin, a na drugome Kršin natpis: Ad Auroram : Ad auroram. Votum pro Damone somnuculoso (Vot. 6); In hominem claudum et fœdum : In hominem claudum et fœdum pulchram mulierem ducentem (Var. 222); Ad nobilem adolescentem Pisanum : Ad nobilem Venetum juvenem cognomento Pisanum (Enc. 171); Eo magis pulchra Phyllis erit quo minus sibi pulchra vellet videri : Nocere Phyllidi velle pulchram videri (Sat. 694); In Gallam, credentem, eo quod a marito non servata, se magnam sibi fidem habere : Ad Gallam, cur vir ejus eam minime servet (Sat. 1069); Ob Lydæ narrantis leporem amat heroínas, quas narrat et magis cogitur amare Lydam, quæ narrat : De Lydæ in narrando lepore (Lyd. 506); Cur Lycidas placet omnibus : Cur Lycidas placeat omnibus (Sat. 1049); In Glauciam. Paucis contentus, satis dives : In Glauciam. Paucis contentum, satis divitem esse (Mor. 181); Senex, puerilia loquens puer est : Senem puerilia loquentem puerum jure vocari (Sat. 980); Ea forma pulcherrima, quæ omnibus formis apta magis est cuique : Eam formam pulcherrimam esse, quæ unicuique formæ magis apta sit (Var. 244).

Općenito se Kršini ispravci javljaju povremeno, ali tada obično u duljim nizovima. Budući da se cijeli rukopis AMB 1156 sastojao od 103 »fascikula«, od čega su epigrami zauzimali njih 78,¹¹ moguće je da je Kršina redaktura bila ograničena samo na neke sveščice, odnosno da mu je Radelja davao tek pojedine sveščice na pregled. U svakom slučaju čini se da je Kršino čitanje bilo selektivno: nedvojbeno je da mnoge pogreške u prijepisu nisu ispravljene, kao da su, nakon što su promaknule Radeljinoj pozornosti, ili promaknule i Kršinoj ili dio epigrama nije ni pregledao. Da ostanem kod natpisa, epigram Sat. 1328, koji govori o lošem učitelju poezije Stilponu, unatoč dativnom obliku *Stilponi* u drugome stihu, nosi natpis »In Stilponum ineptum poeseos magistrum«, s tim da epigramu iznad navedenoga, na istoj stranici, Krša vlastoručno daje natpis. Slično tome, iako okolnim epigramima prepravljajući natpise, Krša nije odreagirao na oblik »In Varrum« za protagonista čiji vokativ u dvama stihovima epigrama Sat. 1145 glasi *Varro*, ali je pogreška ispravljena za tiskano izdanje (str. 74). Problem neusklađenosti imena u stihovima i u natpisu za Sat. 1171 riješen je drukčije. Epigram u Radeljinu rukopisu počinje stihovima »Aure mea si te posses audire loquentem, / Eune, semel, nolles jam, reor, Eune, loqui«, a natpis mu je »In Aulum, insulsa et auribus atque animo ingrata loquentem«: za tiskano izdanje 1827. vokativ *Eune* u tekstu zamijenjen je vokativom *Aule* (str. 185). Nije, za razliku od njih, tiskan Sat. 623, koji je ostao u Radeljinu prijepisu pod natpisom »In Pupum, parvo vocis murmure loquentem« premda vokativ imena glasi *Pupi* i premda je Volantić za isti epigram, sačuvan u AMB 118, imao natpis »Ad Pupium tenui vocem loquentem« (AMB 594/I, f. 53r). Nadalje, nepoznato je odakle su prepisani Sat. 371 i 372; potonji epigram ima natpis »De Aulo medico, instantes tantummodo morbos curante« i odgovara sadržaju i imenu žrtve podsmijeha. Epigram koji mu prethodi, međutim, govori također o lošem liječniku, no taj liječnik nije imenovan, pa ni natpis »Ad Aulum medicum terri loquum« nije prikladan. U parmskom izdanju, naposljetku, također su se potkrale omaške koje nisu korigirali ni Radelja ni Krša: epigramu Lud. 113, koji se obrušuje na Filidu jer se više ne ponaša prijateljski prema kazivaču, natpis je »De malefactis ad

¹¹ V. Ž. Puratić, »O nekim neobjavljenim radovima Rajmunda Kunića«, *Živa antika* 13-14 (1964), str. 233.

pacandam Lesbiam adhibendis« iako Lezbiji nema spomena (i u AMB 1156 i u izdanju iz 1803, str. 132), a epigramu Sat. 721 natpis je na oba mjesta »Ad Orphytum in amanda Lycoride errore deceptum« (u izdanju str. 59) iako se Orfitova ljubimica u prvome stihu zove Egla.

Za neke druge prepisivačke i priređivačke pogreške koje su se pojavljivale u natpisima, utoliko problematičnije jer su se referirale na stvarna zbivanja i osobe, ilustrativni su primjeri već dani: bilo je riječi o tome da su pogrešno identificirana imena Torrigianija, Rospigliosija i Tane,¹² da je Della Somaglia u naslovu proglašen kardinalom dok to još nije mogao biti,¹³ da se Canovin grobni spomenik papi Klementu XIV. pridijelio njegovu prethodniku Klementu XIII,¹⁴ da je Lodovica Cancellieri predstavljena kao udana žena dok epigram govori o njoj kao o djevojčici¹⁵ ili da je nasumce pretpostavljeno kako je »Stay« u Lidinu društvu Benedikt Stay iako je na njegovu mjestu mogao biti i njegov brat,¹⁶ itd.

Marginalije

Kunić je pojedine epigrame opremio bilješkama s citatima iz klasične lektire koji su ga inspirirali na određenu misao ili na sastavljanje cjelovitog epigrama ili je pak u njima našao potkrepu za kakvu jezičnu uporabu. I nekoliko pjesama u Radeljinu prijepisu, pa i u izdanju, prate takve bilješke, no kako nisu sačuvane u autografima, ne može se sa sigurnošću tvrditi da je za njih odgovoran autor.¹⁷ Kada pak priređivač nailazi na autorove marginalne bilješke u autografima, odlučuje o tome hoće li ih uključiti u daljnju predaju ili će ih ostaviti svojinom isključivo pjesnikovih osobnih primjeraka.

¹² V. bilj. 52, 53 i 57 u potpoglavlju o enkomijastičkim epigramima.

¹³ V. isto, bilj. 52.

¹⁴ V. isto, bilj. 48.

¹⁵ V. isto, bilj. 67.

¹⁶ V. isto, bilj. 136 u potpoglavlju o epigramima Lidi.

¹⁷ Posrijedi su epigrami Mor. 306 (Ciceronovo se ime pojavljuje tek uz natpis što ga je naknadno dao Krša); Sat. 239 (citati iz Horacijeva *Pjesničkog umijeća*), 994 (navodom iz Propertija ilustrira se upotreba »foemina pro foeminea«), 1084 (mjesto iz Pakuvija, Vergilija i Tacita za upotrebu glagola *gliscere*), 1208 (ponovno navod iz *Pjesničkog umijeća*), 1263 (osnovna misao epigrama upućuje se na mjesto iz Livija); Var. 120 (za Horacijev izraz »fœnum habet in cornu« donosi se objašnjenje iz Forcellinija).

Da bi se promotriilo na kakav su tretman naišle Kunićeve bilješke, nekolicini takvih autografnih navoda treba pribrojiti i jedan sačuvan samo u Agićevu prijepisu AMB 244, rukopisu koji tvrdi da je prijepis iz autografnih listića. Navod iz Lukrecijeva epa, koji je autor zapisao u rukopisu AMB 995 pod epigramom danas Var. 343, Radelja je prenio u prijepis. Epigram Enc. 222, pohvalnica Odescalchijevoj glumačkoj izvedbi, opskrbljen je i u Radeljinu prijepisu i u izdanju navodom iz Ciceronove rasprave *O govorniku*, »Neque actor sum alienæ personæ, sed auctor meæ«, koji je, prema Agićevu prijepisu, stajao i u autografnom predlošku. Uz epigram Lyd. 417 također, u kojem se hvali Lidina izvedba Merope, pojavljuje se citat iz istog Ciceronova djela (u obliku »Roscium sæpe audio dicere, caput artis esse *decere*; quod tamen unum id esse, quod tradi arte non possit«), koji možemo naći i u autografima AMB 999, 1000 i 1001. Preostao navod iz rimske književnosti nalazi se uz epigram Var. 317, koji je sam autor u autografu AMB 594/II,4 (br. 5) naslovio »Ad Spem«, obraćajući se u njemu laskavoj Nadi koja uvijek obećaje ali odgađa i u svakom sutra ponovno ostavlja za sutra. Pod pjesmom je bilješka »Ovid. de Arte.: Comibus est oculis alliciendus amor«, koja je prenesena u Radeljin prijepis. No u prijepis nije jednako tako prenesena druga bilješka koja je slijedila ispod prethodne, a glasi »Eurip. in Phoenis. (ελπιδες) θαλοις βλεπουσιν' ομμασι μελλουσι δε«, iako je Kunić u prvome stihu, »Candida Spes, miserum comi quæ cernis ocello« jasno naznačio da se prvi citat vezuje uz »comi«, a drugi uz »ocello«. Dakle čini se da je samo stanovita prepisivačka inercija, budući da je riječ o grčkome tekstu, uzrokom što nisu obje autorove bilješke ravnopravno prenesene u prijepis.

Štoviše, a kao dokaz tomu, u autografnom sveščiću AMB 594/II,2 grčki se citati pojavljuju uz deset pjesama kao navodi raznih autora svi mahom preuzeti iz Stobejeve kompilacije, nakon što su autoru poslužili kao predložak za sastavljanje novih epigrama. Ponekad ih je autor pisao ispod, a ponekad iznad teksta epigrama, no s obzirom na njihovu ulogu, možemo ih smatrati motom svake od pjesama.¹⁸ Nikakav međutim trag o tim poticajima neće se naći u prijepisu AMB 1156 ili u tiskanom izdanju.

¹⁸ Epigram br. 15, s citatom iz Eshila, ne nalazi se u Radeljinu prijepisu; 16 je Sat. 1407 (Eshil); 18 je Enc. 396 (Menandar), tiskan u Radeljinu izdanju kao Mor. 73; 19 je Enc. 397 (in idem argumentum), tiskan u Radeljinu izdanju kao

Adresati

Kunićeva navika da katkad istu pjesmu posveti dvjema različitim osobama, promijenivši samo ime i eventualno još koji manji dio teksta, lako može zbuniti i devetnaestostoljetne i današnje čitatelje njegova opusa u rukopisu. Susreće se i kod drugih žanrova: među hendekasilabima jedna je pjesma posvećena Boškoviću, a drugi put se na mjestu adresata u istovjetnom tekstu nalazi Stay; druga je upućena jedan put Serassiju, a poslije je na njegovu mjestu Roberti; četvrta poslanica ima apostrofu adresata »Ignati« u autografu, »lecti juvenes« u prijepisu, »Antoni« u Appendinijevoj antologiji; dvanaesta poslanica jednom ima vokativ »Fernande«, u drugoj inačici »Francisce«.

Sličnih zamjena bilo je i u epigramima. Spomenuto je kako je iste stihove, preinačivši početak epigrama, pjesnik upotrijebio i za Klementa XIII. i za Flaminiju Odescalchi,¹⁹ kako je sam epigramu s apostrofom »Fernande« na margini dodao »/Durine«,²⁰ dok je drugi epigram imao vokativ »Fernande« u prijepisu, »Francisce« u autografu,²¹ te kako su dvojbe između Nize i Gale, da uvedem i primjer iz prepjeva, završile otiskivanjem imena Lida u prijevodu grčkih epigrama.²²

Pometnji ima i kad su u pitanju fiktivna imena, za koja se međutim ne zna kad stoje za stvarne, kad za imaginarne osobe. Primjer je autografnj listić u AMB 990, koji kod epigrama o Stanislavu Kostki, Sac. 58, ima ovakvo stanje: početnu riječ prvoga stiha »Carole« autor je precrtao te je iznad zapisao »Ciname«, no i to je ime precrtao, a ispod kao konačan oblik ostavio »Faustule«; u petome stihu taj je oblik nadopisan iznad neprecrtanoga »Carole«. Drugi Kunićev autograf, AMB 594/II,1,23, ima apostrofu »Carole«, a prijepis AMB 594/III jedino varijantu »Faustule«. U

Mor. 74; još je jedan epigram numeriran brojkom 19, a odgovara Sat. 1432 (Fokilid), tiskanu kao Sat. 127; 20 je Mor. 325 (Euripid); slijedi nenumerirani epigram, danas Var. 344 (Menandar); 22 odgovara Sat. 1294 (Platon); 23 je Sat. 855 (Izokrat); 24 je Sat. 885 (Demokrit).

¹⁹ V. bilj. 47 u potpoglavlju o enkomijastičkim epigramima.

²⁰ V. isto, bilj. 53.

²¹ V. isto, bilj. 40. Na osnovi zamjena imena »Fernandus« i »Franciscus«, gdje je riječ o Cancellieriju, sklona sam pretpostaviti da je oblik »Fernandus« bio neke vrste njegov književni pseudonim; kako bi proizlazilo i iz natpisa »Ad Franciscum Cancellierium sub nomine Fernandi« u AMB 119; v. isto.

²² V. str. 320.

svom drugom, pripremnom prijepisu (»mio manoscritto«) u AMB 594/I Volantić prenosi oblik »Faustule« i stavlja epigramu natpis »Ad Faustulum vota Kostkae nuncupantem«, ali na margini dodaje i natpis »Ad Carolum orantem ad aram S. Stanislai Kostkae«, koji se nalazi u AMB 119 (Cancellierijev dio, str. 541). Na koncu se ipak nije odlučio za supralinearni oblik: u čistopis je prenio upravo potonji natpis, a u prvi i peti stih apostrofu »Carole«. Ta je varijanta ušla i u Radeljin prijepis.

Varijante

Time se dolazi do možda najzanimljivijeg pitanja u tradiciji teksta koja uključuje četrnaest autografa, tridesetak prijepisa, dva relevantna izdanja, nekoliko zaslužnih priređivača i 3570 epigrama. Varijante su dijelom posljedica sačuvanih autografa s epigramima u »radnom« obliku, dijelom sačuvanih epigrama koji u različitim autografima imaju različit oblik, dijelom različitih oblika u brojnim prijepisima od kojih se nekima ne znaju predlošci. Gdje se nalaze, postoje li dokazi o tome kako je s njima postupao sam autor, kako su ih preuzimali dubrovački priređivači, kojih su se načela priređivanja držali, što su birali i koliku su težinu davali autografima a koliku prijepisima – na ta pitanja moći će odgovoriti dugotrajna i sveobuhvatna proučavanja sačuvane rukopisne građe. Ovdje ću tek prikazati neke primjere koji svjedoče koliko je situacija u toj rukopisnoj građi komplicirana i zahtjevna.

1. U navedenom primjeru s varijantama *Carolus* i *Faustulus* (Sac. 58) Volantić je raspolagao dvama autografima s različitim varijantama i odlučio se za varijantu koju je imao i prijepis AMB 594/III, odnosno za autograf u kojem je epigram bio prepisan učisto, bez tragova rada.
2. Za epigram Enc. 121 raspolagao je Volantić autografom AMB 594/II,5,188 i prijepisom AMB 594/III (br. 155). U prvome početni stih glasi »Connubii leges Veninum et jura docentem«, a u drugome »Orantem sacra Veninum nuper in aede«; ostatak je epigrama jednak. Volantić, kako je posvjedočeno u AMB 594/V, f. 528r, bira potonju varijantu iz prijepisa pred autografom. Ona je prešla u Radeljin prijepis i u tiskano izdanje.

3. Izvor epigramu Sac. 5 Volantiću su bili listić autograf (iz AMB 998) i prijepis AMB 594/III (br. 477): i u svom pripremnom prijepisu (tzv. »mio manoscritto«) i u čistopisu odabrao je one varijante koje je autor zapisao na listiću u AMB 998 *supra lineam* u trećem (»gerit« za »parat«, sc. »bella«) i u sedmom stihu (»Nunc miti vultu et pulchris bellator ocellis« za »Nunc roseo vultu, pulchris et mitis ocellis«), pri čemu prvotno zapisana rješenja nisu bila precrtana; prijepis AMB 594/III imao je samo onaj prvotni oblik teksta.
4. Prema Volantićevoj identifikacijskoj bilješci jedini izvor za epigram Enc. 119 bio mu je autograf AMB 594/II,5,189. No u prvome stihu ima lekciju »dulcis« (vox), dok je u 5,189 »lenis«. Ne zna se za drugi sačuvani tekst istog epigrama.
5. Za epigram Mor. 110 nisu sačuvani autografi, nego dvije prilično različite inačice u AMB 118 (br. 736) i AMB 119 (br. 587). Volantić se u svim lekcijama odlučuje za potonju, u kojoj su protagonisti »Quintus« i »Perilla«, a zapostavlja prvu, u kojoj se pojavljuju »Lycoris« i »Flaccus«. Kao Volantić ima Radelja u prijepisu i u izdanju.
6. Kod epigrama Sac. 3 Volantić se susreće s Kunićevim radnim verzijama u AMB 990 i u AMB 594/II,1,1. Iz potonje bira peti stih (»Nec metus est, spernas ne carmina; læta dedere«), koji se u prvoj verziji većim dijelom razlikuje (»Carmina nec spernas, Bethlaea in rupe dedere«), no iz prve uzima sintagmu »carmina culta damus« iako u drugoj mjesto »cultas« ima ponuđeno »fulta«, »laeta« i »Christe«.
7. Prijepis AMB 119 pod br. 1011 donosi tekst epigrama Sat. 445 takav da pet od osam stihova sadrži varijantne lekcije zapisane između redaka (pr. vinci : falli, spicula ferre : vincere tela). Volantić u svojem čistopisu ima samo prvotne inačice (AMB 594/I, f. 39r), a Radelja u svom samo naknadno napisane varijante.
8. Epigram Sat. 1357 postoji, osim u Radelje, samo u autografu AMB 594/II,5,7, i to u radnom obliku, gdje *supra lineam* bilježi varijante »perhibent« za »dicunt« i »gelide« za »timide«. Radelja u oba slučaja ima naknadno dodane oblike.
9. No kod epigrama Sat. 466 autor u autografu (AMB 594/II,5,117) iznad imena »Battus« dodaje varijantu »Sextus«, a u Radeljinu ćemo prijepisu naći »Battus« iako i AMB 594/III (br. 177) ima »Sextus«.

10. Epigram Sat. 1300 razlikuje se između autografa (AMB 594/II,1,94) i prijepisa AMB 594/III (br. 616) opet u početnom stihu: prvi ima »Miraris, qui non melior sit Cinna, magistri«, a drugi »Miraris melior, qui non sit, Cotta, magistri«. Radelja se priklanja autografu.
11. U autografu AMB 594/II,4,20 Kunić ima epigram Vot. 20 s apostrofom »Dive« u drugom stihu, a u četvrtom s oblikom »infesto« i ponad njega zapisanom varijantom »inviso«. Radelja se međutim čvrsto držao prijepisa (AMB 594/III, br. 235) iz kojega je na mjestu apostrofe prenio »saepe«, a u četvrtom stihu oblik »infesto«.
12. Epigram Sat. 459 sačuvan je u dva autografa s različitim tekstom. U AMB 594/II,5,110 prvi stih prvotno glasi »Nota mathematicis ^non sunt non^ nota poetis«, ali je iznad oba oblika »nota« dopisano »grata«. U drugom se stihu nalazi apostrofa: »Carmina quae scribis Tulle: mathematicus«. AMB 993, s druge strane, sadrži čistopis, samo s varijantom »grata«, i s autorovim naslovom »In Tullum mathematicorum mysteria carmine pertractantem«. Prijepis AMB 594/III (br. 577) ima identičan tekst kao AMB 993, bez naslova, a takvo stanje zatječe se i u Kršinu prijepisu iz 1823. Radelja međutim u svom prijepisu umjesto »Tulle« ima apostrofu »Batte« i natpis »In Battum res mathematicorum proprias versibus pertractantem«; ne zna se podrijetlo njegova teksta.

Iz navedenih se primjera između ostaloga da primijetiti kako priređivači nisu autografima nužno davali prednost pred prijepisima nego su, što i nije neuobičajeno za njihovo doba, bez konkretnih načela i sustavne teorije priređivanja birali varijante prema onome što im se u određenom trenutku činilo najboljim. U tome smislu i oni na neki način postaju priređivači-suautori jer, koliko god malim dijelom, »sastavljaju« pojedine epigrame – koji na koncu svjedoče kako sam autor, u povijesnoj perspektivi teksta, nikada nije i jedini autor. Budući kritički priređivački pokušaji morat će se prema ovom pitanju odrediti s velikom pomnjom, osobito zato što je autografnja situacija često nejasna i nepotpuna, te zato što je rad dubrovačkih priređivača na Kunićevim tekstovima ostavio toliko važan i dubok, premda dosad relativno zane-maren trag.

Kad se uzmu u obzir i ostali aspekti koje navodim – i još mnogi koje ovdje spominjem samo uzgredno, primjerice, raspored epigrama unutar skupina, epigrami koji se u nekim prijepisima navode kao fragmentarni a u nekima kao cjeloviti, priređivačke objasnidbene bilješke u izdanjima, priređivačke pogreške koje dopru i do izdanja, priređivačeva odluka da u svojem izdanju ne tiska pjesme zastupljene u prethodnom, činjenica da su se suvremene interpretacije odvijale na manjem dijelu građe – ono što je rečeno vrijedi za kompletan promatrani epigramatski opus: iako iza njega u najvećoj mjeri stoji, dakako, sam Kunić, stoje ondje – u tihoj no svejedno djelatnoj sjeni – i Volantić, Radelja i Krša, a možda i još koji dosad neotkriveni i nepoznati prepisivač i priređivač.

ZAKLJUČAK

Epigramatski opus Rajmunda Kunića (1719-1794), u kojem se prema dosadašnjim spoznajama nalazi nešto više od tri i pol tisuće pjesama, izdvaja se u okvirima nacionalne književnosti pisane na latinskom jeziku već i svojom veličinom, dok njihovu poetičku vrijednost i jezičnu i versifikatorsku besprijeekornost – s obzirom na to da je riječ o proslavljenom prevoditelju *Ilijade* i drugih djela grčke književnosti na latinski i cijenjenom autoru brojnih ostvarenja i u drugim književnim vrstama – književna kritika nikada nije dovodila u pitanje.

Unatoč tomu i unatoč činjenici da su Kunićevi epigrami u dvadesetom stoljeću izazvali veću interpretativnu pozornost u odnosu na, primjerice, prepjev Homera ili pak elegije i heksameterske pjesme, taj opus do sada nije bio objavljivan u cijelosti. Jedan njegov dio, nešto manji od polovice, bio je dostupan istraživačima zahvaljujući dvama tiskanim izdanjima prve polovine devetnaestog stoljeća (*Raymundi Cunichii Ragusini epigrammatum libri quinque. Accedit endecasyllaborum libellus*, Parma 1803. i *Epigrammata Raymundi Cunichii Ragusini nunc primum in lucem edita*, Dubrovnik 1827). S druge strane, šezdesetih je godina istaknut podatak (Puratić) da se u Arhivu Franjevačkog samostana Male braće u Dubrovniku nalazi obiman prijepis Kunićevih stihova među kojima je oko 3600 epigrama (AMB 1156), a Soptin pokušaj popisivanja ostale rukopisne građe koja se nalazi u franjevačkom arhivu (1996) iznjedrio je broj od petnaest ondje pohranjenih autografnih rukopisa, te još dvanaest prijepisa koji sadrže epigrame. Određeni broj rukopisa čuva se i u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku (između ostalih, autograf ZKD 550), Državnom arhivu u Dubrovniku (važan prijepis koji svjedoči o razvoju rukopisne tradicije, DADU 283, sv. 68), Biskupijskoj knjižnici Dubrovnik te Arhivu Rezidencije Družbe Isusove u Dubrovniku. S obzirom na nemalen broj Kunićevih autografa, te na postojanje rukopisa koji jasno svjedoče kako su u Dubrovniku početkom devetnaestoga stoljeća postojali sustavni napori u

priređivanju epigrama za tisak, poznavanje te rukopisne građe usmjerava put prema novom pokušaju priređivanja teksta, koji bi morao uzeti u obzir bogatu i složenu rukopisnu i priređivačku tradiciju i promotriti je u vezi s korpusom koji je od početka devetnaestog stoljeća dostupan u tisku te je uglavnom i bio temelj dosadašnjim tumačenjima Kunićevih epigrama.

Prema arhivskim dokumentima, prva vijest o prepisivanju Kunićeve poezije u Dubrovniku dolazi iz 1802, kad su braća Antun i Tomo Krša angažirali kanonika Rafa Radelju da načini prijepis za Iva Bizzara, koji tada živi u Veneciji. Nedugo zatim, 1804, pravi je sakupljački, a zatim i ozbiljan priređivački pothvat poduzeo Ivan Luka Volantić, inače podtajnik Republike, nakon što je od Giuseppea Marottija – koji je, kao Kunićev nekadašnji učenik i prijatelj, bio naslijedio njegovu rukopisnu ostavštinu i iz nje dao tiskati spomenuto parmsko izdanje 1803. – naslijedio Kunićeve autografe: obratio se i drugim Kunićevim prijateljima u Rimu koji su, koliko je znao, posjedovali njegove pjesme (Maria Pizzelli, Baldassare Odescalchi, Abondio Rezzonico, Francesco Cancellieri), s molbom da mu pošalju njihove prijepise, kako bi i u Kunićevu rodnom gradu okupio njegovu književnu ostavštinu. O tim je svojim nastojanjima Volantić ostavio i vlastoručno svjedočanstvo, u obliku predgovora planiranom no neostvarenom tiskanom izdanju danas sačuvana u rkp. AMB 594/I i dosad pogrešno atribuirana Rafu Radelji.

Volantić je prepisivao epigrame iz parmskog izdanja (u kojem je tiskano 585 epigrama) te iz rukopisa koje je dobio iz Italije (autografa te danas AMB 118 i 119, te, prema nekim indicijama, i 594/III) i pritom bilježio predloške iz kojih prepisuje, uspoređivao tekstove istih epigrama iz različitih predložaka, dodavao natpise pjesmama koje ih nisu imale, razvrstavao epigrame po skupinama (u njega su to Sacra, Moralia, Encomiastica, Satyrica, Ludicra, Votiva, Lugubria, Sepulchralia i Varia), oblikovao redoslijed epigrama u svakoj pojedinoj skupini i izradio kazala pjesama. Vrijedan savjetnik u tom mu je poslu bio nekadašnji Kunićev učenik i prijatelj, odlični poznavatelj njegova pjesničkog djela, Bernard Džamanjić. No Volantićev rad na sređivanju građe i, kako se doznaje iz spomenutog predgovora, pripremanju izdanja Kunićeve poezije (ne samo epigramatske), prekinut je vjerojatno njegovom smrću 1808. Danas su nam od njegovih rukopisa

sačuvani samo fragmenti, no nakon njegove smrti grada je preko Francesca Marije Appendinija pronašla put do Rafa Radelje koji je nastavio Volantićev rad, uz redaktorsku pomoć Antuna Krše.

U Radeljinu je prijepisu u AMB 1156, koji sadrži i velik dio ostatka Kunićeva opusa, na koncu doneseno 3625 epigrama u devet skupina: *Sacra* (75), *Votiva* (22), *Moralia* (327), *Encomiastica* (415), *Satyrica* (1479), *Sepulchralia et Lugubria* (73), *Ludicra* (239), *Liber carminum ad Lydam* (632) i *Varia* (362), no ako se od sume oduzme broj epigrama koji su omaškom bili prepisani dvaput, te nekoliko pjesama koje su ili Kunićevi prepjevi, prepjevi njegovih stihova ili pak stihovi drugih autora, ostaje da je u prijepisu sačuvano ukupno 3557 autorskih Kunićevih epigrama.

Radeljino je nastojanje išlo dalje prema objavljivanju epigrama u tisku. Jedna etapa u priređivanju teksta, između AMB 1156 i tiskanog izdanja, posvjedočena je rukopisom DADU 238, sv. 68, u kojem Radelja realizira naputke koje mu je na prijepisu AMB 1156 ostavio Krša, no u tom obliku nije sačuvano više od prijepisa skupina *Encomiastica* i *Satyrica*.

Naposlijetku 1827. izlazi Radeljino izdanje u kojem je 967 Kunićevih epigrama, odabranih u prvom redu, kao što njegov naslov govori, po kriteriju nezastupljenosti u prethodnom, parmskom izdanju, a zatim po kriteriju kvalitete, pri čemu se gledalo, kad je to bilo moguće, skupine započeti epigramima koji govore o Kunićevim prijateljima, poznatim Dubrovčanima u Italiji.

Epigrami su bili objavljivani i za Kunićeva života, u talijanskim publikacijama, no tad je riječ o prigodničarskim izdanjima i skupnim zbirkama u kojima je prisutan manji broj pjesama, minoran u odnosu na količinu ostavljenu u rukopisu. Velik dio njegova opusa nikada nije objavljen, a u književnopovijesnoj literaturi često se kao razlog tomu prikazuje njegova osobita skromnost. Tako je na primjer, kad je riječ o cijelom opusu, od ukupno 46 elegija tiskana 21, od 14 heksameterskih poslanica samo jedna, a od 14 dužih pjesama u heksametru (*carmina*) koje se čuvaju pod njegovim imenom, dvije. Sačuvane su 44 pjesme u falečkom jedanaestercu, no samo su dvije posvetnice izišle za Kunićeva života, dok je potom još 20 njih dao tiskati Marotti zajedno s epigramima 1803. Parafraze Horacija i Katula nisu tiskane. Otisnut je jedan govor, dok ih je trinaest još u rukopisu. Kunić se bavio i prevodenjem s talijanskog te je objavio stihove kojima prenosi u

latinski Cordarinu bernesku o Boškovićevoj vlasulji, a u rukopisu ostavlja prepjeve Durantijeva i Zantottijevih soneta, te početnih strofa *Oslobođenog Jeruzalema* T. Tassa. Što se pak prijevoda s grčkog tiče, prerade ezopovskih basni i himna Demetri nisu nikada tiskane, polatinjeni Tirteji izišao je tek nakon njegove smrti, no prepjevi Mimnerma, Kalimaha i Teokrita, te oni koji su ga u najvećoj mjeri proslavili, epigrama iz Grčke antologije i, posebice, *Ilijade*, pretiskivani su u više navrata.

Sigurno je da se većinom književnih vrsta u kojima se okušao Kunić bavio u različitim etapama i razdobljima svojega pjesničkog djelovanja, pa i da je sačuvana elegija nastala 1738. i ona spjevana 1788; no kad bi se željelo grubo pojednostavnjivati, moglo bi se reći da je u mlađoj i srednjoj dobi uglavnom stvarao u »dužim« vrstama (tu primjerice pripadaju mnoge elegije i heksameterske pjesme, često nabožne tematike) i usporedo brusio prevoditeljsko umijeće okrunjeno prijevodom *Ilijade* 1776, dok kratka epigramatska forma dominira u kasnije doba. Vjerojatno je već u mlađim danima postao članom Akademije Arkadije, što je ostao do kraja života, vezavši i nemalen broj stihova uz prigode koje su se obilježavale upravo u tom književnom udruženju; šezdesetih je također polaznik naglašeno religiozne Akademije *degli Infcondi*, a potom se angažira u Akademiji *degli Occulti*, krugu oko Baldassarea Odescalchija, koji nastupa kao njegov književni pokrovitelj i financira bogato opremljeno izdanje latinske *Ilijade*; na koncu se u zadnja dva desetljeća života zbližava sa salonom koji vodi ugledna Rimljanka Maria Pizzelli.

Sve od 1751. profesorom je retorike, i dok je bio redovnik Družbe Isusove, u koju je stupio došavši u Rim 1734, i nakon njezina ukinuća 1773, otkad je sekularni svećenik i predaje na papinskom učilištu koje je nasljednik isusovačkog Rimskog kolegija. Ove dvije biografske odrednice, položaj svećenika i odgajatelja te dugogodišnje bavljenje klasičnim jezicima, poetikom i retorikom, bitno su utjecale na oblikovanje Kunićeva pjesničkog identiteta. To se očituje u mnogim njegovim djelima, ali možda ponajviše u epigramima, od kojih su brojni inspirirani književnim druženjima na kojima je, kako prenose svjedočanstva, iskazao zamjernu lakoću versificiranja. Što se tiče prvoga, unatoč vrlo širokim interesima u odabiru tema i bez obzira na to bi li progovorio u ozbiljnu ili manje ozbiljnu tonu, Kunić je u većini svojih epigra-

matskih stihova prvenstveno bio zagovornik vrijednosti i načela kršćanske etike, hvaleći vrline i kudeći mane, upozoravajući na društvene i individualne poroke i potičući na moralno djelovanje. Što se pak drugoga tiče, bira pjesničku formu koja je prikladna za neprestano vježbanje jezičnih i stilskih mogućnosti, ukorijenjena u retoričku tradiciju u kojoj je sam i odgojen i koju prenosi drugima, te iziskuje osviješten odnos prema žanrovskoj povijesti u antičkoj književnosti, koju nedvojbeno izvrsno poznaje.

Navedeni se čimbenici prepoznaju na djelu već i u prvome, nabožnom ciklusu (Sacra): u epigramima upućenima svetim osobama kršćanske vjere adresatima se zna pridavati attribute tradicionalno pripadne antičkim božanstvima, a česti su i formalni postupci koje je u nabožnoj poeziji osobito njegovala isusovačka retorička tradicija; unatoč religioznim temama nema dubokoga teološkog promišljanja, ali su prisutne moralne poruke i opomene na dublju pobožnost. U brojčano najmanjoj skupini opusa, zavjetnoj (Votiva), neki su epigrami tijesno oslonjeni na grčke modele, ili su čak i njihove prerade, no i oni kršćanske tematike svojim strukturalnim i izražajnim obilježjima jasno ukazuju da se upisuju u tradiciju proisteklu još od stvarnih, fiksiranih natpisa u antičkoj Grčkoj. U moralnim epigramima (Moralia) Kunić ulazi u brojne filozofsko-etičke teme kako bi iznio svoja razmišljanja, ali i, ponovno, uputio na moralno djelovanje. Da bi pojačao savjetodavni učinak, služi se nizom retoričkih sredstava kao što su apostrofe i imperativi, antiteze, *exempla* i gnome. Sljedeći ciklus okuplja pohvalne epigrame (Encomiastica), od kojih neki hvale i osobe zakrivene pod fiktivnim imenima, no veći dio upućen je Kunićevim suvremenicima i poznanicima, pa ta galerija čuvenih imena svjedoči o autorovoj prisutnosti u samom središtu kulturalnoga života u Rimu druge polovine osamnaestoga stoljeća. U tim se pjesmama pojavljuje kao kroničar crkvenog i društvenog života, a zahvaljujući tomu što govore o stvarnim događajima, mnogi se epigrami mogu i datirati: najraniji kojemu se može odrediti datacija potječe iz 1755, a najkasniji iz godine Kunićeve smrti, 1794. Skupina često teško razlučivih nadgrobnih i žalobnih epigrama (Sepulcralia et lugubria) ponovno autoru daje priliku da ukazuje na istinske životne vrijednosti, dok hvali i oplakuje uzorne osobe ili pak izvlači pouke iz sudbina onih koji su stradali zbog svojeg ili tuđeg prijestupa. Istodobno, epigrami ove skupine oprimjeruju

niz načina na koje je Kunić imitirao ili varirao konvencije antičkog epigrama.

Zacijelo se najintrigantnijom u recepciji Kunićeve epigramatike pokazala skupina u kojoj se nalaze epigrami posvećeni Lidi (*Liber carminum ad Lydam*), odnosno Mariji Pizzelli pod pseudonimom koji joj je dao autor, ali i članovima njezine obitelji, s kojom je Kunić bio dugogodišnji prijatelj. U epigramima se evociraju svakodnevni doživljaji iz obiteljskog života ili pak salonskih druženja na kojima je Kunić navodno s lakoćom stvarao stihove. Dio njih, u kojima pjesnik iskazuje osjećaje posebne sklonosti prema naslovljenici Lidi, ne prestaju mamiti na autobiografsko čitanje, budući da je riječ o stvarnim osobama i stvarnom društvenom kontekstu. U posljednjoj skupini opusa, u koju su smješteni raznoliki epigrami (*Varia*), ima pjesama koje se svojom tematikom ne mogu prispodobiti s onima iz drugih skupina, ali više ima onih koje bi se, prema postojećim priređivačkim kriterijima, lako moglo svrstati u više nego jednu skupinu. Zanimljivi su epigrami u kojima autor iznosi književne stavove, te preporučuje ugledanje na klasične modele i horacijevsko načelo o zabavnosti i korisnosti poezije.

Najbrojnija skupina, u kojoj su satirički epigrami (*Satyrica*), povezuje se sa skupinom šaljivih (*Ludicra*), budući da su u njima najčešće prisutne iste teme, ali im se različito pristupa: ili s oštrijom porugom ili s blagonaklonijom šalom. Dio motiva naslijeđen je iz bogate tradicije žanra, dio je reakcija na onodobne prilike. Nije naime teško također uočiti da među satiričkimima ima i onih epigrama u kojima nije izražena poruga, već prevladava opomena koja ovaj epigram približava moralnome. Kunić je u nekim programatskim pjesmama i jasno iskazao što mu je cilj: govoriti o ljudskim glupostima koje vidi oko sebe; s jedne strane, kako bi olakšao sebi, s druge pak kako bi ukazivanjem na nepromišljenosti u ljudskom ponašanju koristio onima koji ga žele slušati. Pritom je, kako izjavljuje, promijenio imena da se oni koji su na meti opomene ne bi prepoznali, odnosno, ako se prepoznaju, da drugi ne bi shvatili o komu je riječ. Ta Kunićeva očitovanja ukazuju na ono što je bilo poznato i iz suvremenih svjedočanstava o nastanku njegovih epigrama: on je, naime, prisustvujući salonskim i književnim druženjima, promatrao ljude i ljudske odnose te je svoje komentare vješto pretakao u elegijske distihe; činio je

to često i na zamolbu koga od nazočnih i, jednostavno, radi zabave svoje i svoje okoline. Za takvo umijeće bile su potrebne godine vježbanja, koje je on imao: da je doista bio majstor forme, pokazuju strukturna obilježja njegovih satiričkih i šaljivih epigrama koja ih približuju grčkim i rimskim žanrovskim modelima. Iza fiktivnih imena protagonista njegovih pjesama nerijetko se kriju stvarni ljudi koje je takoreći svakodnevno susretao. U nastojanju da im koristi blagom opomenom i savjetom za moralno djelovanje, na besprijekoran se način služio pjesničkom formom za koju ga je pripremila dugotrajna uživiljenost u humanističku retoričku tradiciju.

LITERATURA

- Accademia poetica in sette lingue per la morte di Maria Pizzelli nata Cucovilla fra i poeti Lyda, insigne letterata romana.* Rim: Dalle stampe di Gioachino Puccinelli, 1808.
- Adamović, Vicko. »Gragja za istoriju dubrovačke pedagogije«, *Slovinac* 5.26 (1882), 400-404.
- A[damović], V[icko]. »Rajimund Kunić«. *Slovinac* 6.5 (1883), 74-75.
- Adunanza dagli Arcadi per l'esaltazione alla dignità di Senatore di Roma di Sua Eccellenza il Signor Don Abbondio Rezzonico Nipote della Santità di N. S. Papa Clemente XIII.* Roma: per Arcangelo Casaletti, 1766.
- Adunanza tenuta dagli Arcadi il dì 2 Marzo 1794 Giorno in cui fu collocato nella Sala del Serbatojo il ritratto di Amarilli Etrusca Sig.^{ra} Teresa Bandettini.* Roma: presso i Lazarini, 1794.
- Adunanza tenuta dagli Arcadi per l'acclamazione di sua eccellenza Donna Flaminia Odescalco Chigi principessa di Campagnano il giorno XVII di aprile MDCCLXVIII.* Roma: per Arcangelo Casaletti, 1768.
- Albrecht, Michael, von. *A History of Roman Literature. From Livius Andronicus to Boethius*, sv. 2. Leiden – New York – Köln: E. J. Brill, 1997.
- Alfonzetti, Beatrice; Bellucci, Novella. »Alfieri a Roma, tra autobiografia e poetica«, *Alfieri a Roma*. Atti del Convegno nazionale. Roma 27-29 novembre 2003. B. Alfonzetti, N. Bellucci (ur.). Roma: Bulzoni Editore, 2006, 237-281.
- Amati, [Girolamo]. »Memorie raccolte da Francesco Cancellieri intorno alla vita ed alle opere del pittore cavaliere Giuseppe Errante« [prikaz]. *Giornale arcadico* 23 (1824), 78-95.
- Ambrozije. *Sancti Ambrosii Mediolanensis episcopi opera omnia*, sv. 2, dio 1. (*Patrologiae cursus completus*, sv. XVI). Parisiis: excudebat Vrayet, 1845.
- Appendini, Francesco Maria. *De vita et scriptis Bernardi Zamagnae patricii Rhacusini commentariolum*. Jaderae: Typis Joannis Demarchi Typographi Gubernialis, 1830.
- Appendini, Francesco Maria. *Grammatica della lingua illirica*. Ragusa: presso Antonio Martecchini, 1808.

- Appendini, Francesco Maria. *Notizie istorico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, sv. 2. Ragusa: Dalle stampe di Antonio Martecchini, 1803.
- Appendini, Urban. *Urbani Appendini cler. reg. Scholarum piarum et in lyceo Ragusino philosophiæ ac matheseos professoris carmina. Accedunt selecta illustrium Ragusinorum poemata*. Ragusii: Typis Martecchinianis, 1811.
- Arcadum carmina. Pars tertia*. Romae: ex typographia Josephi & Philippi de Rubeis, 1768.
- Armando, David. »Aristocrazia e vita culturale a Roma alla fine del Settecento: il caso degli Odescalchi«. *Alfieri a Roma*. Atti del Convegno nazionale. Roma 27-29 novembre 2003. B. Alfonzetti, N. Bellucci (ur.). Roma: Bulzoni Editore, 2006, 71-106.
- Arsić, Irena. *Dubrovački stampari i izdavači XIX veka i njihova izdanja*. Banja Luka: Besjeda – Beograd: Ars Libri, 2005.
- Balbi, Anna Maria. *La traduzione montiana dell'Iliade*. Roma: Edizioni di storia e letteratura, 1962.
- Baraldi, Giuseppe. *Notizia biografica di Stefano Antonio Morcelli*. Modena: Per gli eredi Soliani tipografi reali, 1825.
- Beckby, Hermann (prir.). *Anthologia Graeca*. München: Heimeran Verlag, 1957.
- Belić, Miljenko. »Teološki motivi u Kunićevom epigramskom ciklusu *Sacra*«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), 135-142.
- [Berardi]. »Alla memoria dell'abate Cunich. Un suo discepolo. Sonetto.« *Antologia Romana* 21.28 (1795), 221-222.
- Berkopec, Oton. *Rešetarova knižovna ragusian*. Praha: Státní knihovna ČSSR, 1967.
- Bersa, Josip. *Dubrovačke slike i prilike: (1800.-1880.)*. Dubrovnik: Matica hrvatska Dubrovnik, ²2002.
- Biblioteca Picena o sia Notizie istoriche delle opere e degli scrittori piceni*, sv. 4. Osimo: Presso Domenicantonio Quercetti stamp. vescov. e pubb, 1795.
- Binni, Walter. »Il settecento letterario«. *Storia della Letteratura Italiana*. E. Cecchi; N. Sapegno (ur.), sv. 6, *Il Settecento*. Milano: Garzanti, ²1984.
- Biografia degli Italiani illustri nelle scienze, lettere ed arti del secolo XVIII e de' contemporanei*. E. de Tipaldo (ur.). Venezia: dalla tipografia di Gio. Cecchini, 1834-1845.
- Biondi, Luigi. »Josephi Petrucci interamnatis e societate Jesu, et Vincentii Fugæ romani selecta carmina. Accedunt epigrammata scho-

- lasticorum societatis Jesu. Romæ: ex typographeo Josephi Salviucci, MDCCCXXII.« [prikaz]. *Giornale arcadico di scienze, lettere, ed arti* 16 (1822), 255-268.
- Blomqvist, Jerker. »The Development of the Satirical Epigram in the Hellenistic Period«. *Genre in Hellenistic Poetry*, M. A. Harder, R. F. Regtuit, G. C. Wakker (ur.). Groningen: Forsten, 1998, 45-60.
- Boni, Mauro. »Notizie storiche intorno alla vita di Monsig. Giuseppe Marrotti«. *L'Ape: scelta d'opuscoli letterari, e morali estratti per lo più da fogli periodici oltramontani* 9 (8. travnja 1804), 466-469.
- Boni, Onofrio. *Elogio dell'abate don Luigi Lanzi tratto dalle sue opere del cavaliere Onofrio Boni di Cortona*. Pisa: Presso Niccolò Capurro, 1816.
- Boriaud, Jean-Yves. »La poésie et le théâtre latins au Collegio Romano d'après les manuscrits du Fondo gesuitico de la Bibliothèque nationale Vittorio Emanuele II.«. *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée* 102.1 (1990), 77-96.
- Bradner, Leicester. *Musae Anglicanae: A History of Anglo-Latin Poetry 1500-1925*. New York: Modern Language Association of America – London: Oxford University Press, 1940.
- Bratičević, Irena. »Ekloge Rajmunda Kunića«. *Hrvatska književna baština* 2 (2003), 217-254.
- Bratičević, Irena. »Reatribucija ekloga pogrešno pripisanih Rajmundu Kuniću«. *Latina et Graeca* 13 (2008), 51-53.
- Bricko, Marina. »Epigram i njegov klasik«. Marko Valerije Marcijal. *Epigrami*. Prevela i priredila Marina Bricko. Zagreb: Matica hrvatska, 1998.
- Bricko, Marina. »Kunićev skoptički epigram«. *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), 121-134.
- Bricko, Marina. »Naknadno upisana Arkadija: Teokritove idile u Kunićevu i Zamanjinu prijevodu«. *Hrvatska književna baština* 1 (2002), 575-593.
- Brek, Mijo. *Rukopisi Knjižnice Male braće u Dubrovniku*. Knj. I. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1952.
- Browning, Robert. »Poetry«. (»Later Principate«). *The Cambridge History of Classical Literature II, Latin Literature*, E. J. Kenney (ur.). Cambridge: Cambridge University Press, 1982, 692-722.
- Butler, Harold E. *Post-Augustan Poetry from Seneca to Juvenal*. Oxford: Clarendon Press, 1909.
- Caballero, Raymundus Diosdado. *Bibliothecae scriptorum Societatis Jesu supplementa. Supplementum primum*. Romae: Apud Franciscum Bourliè, 1814.

- Caffiero, Marina. »Il coturno e la tiara: la Roma di Pio VI«. *Alfieri a Roma*. Atti del Convegno nazionale. Roma 27-29 novembre 2003. B. Alfonzetti, N. Bellucci (ur.). Roma: Bulzoni Editore, 2006, 17-34.
- Cameron, Alan. *The Greek Anthology from Meleager to Planudes*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
- Cancellieri, Francesco. *Descrizione delle funzioni della Settimana santa nella capella pontificia*, Roma: Presso Francesco Bourliè, 1818.
- Cancellieri, Francesco. *Il giuoco degli scacchi, trattatello tradotto dall'inglese. Aggiuntavi la biblioteca ragionata degli scrittori del giuoco stesso*. Venezia: Giuseppe Orlandelli edit., 1824.
- Cancellieri, Francesco. *Memorie [...] intorno alla vita ed alle opere del pittore cavaliere Giuseppe Errante*, Roma: Presso Francesco Bourliè, 1824.
- Cancellieri, Francesco. *Osservazioni intorno alla questione promossa [...] sopra l'originalità della Divina Commedia di Dante*. Roma: Presso Francesco Bourliè, 1814.
- Castellani, Giuseppe. *La società romana e italiana del Settecento negli scritti di Giulio Cesare Cordara*. Roma: Edizioni Abete, 1967.
- Catalogo dei libri rari, manoscritti e membranacei, appartenenti alla biblioteca relitta da D.ⁿ Luca Paulović*. Ragusa: Alle spese della massa ereditaria, 1889.
- »Catalogo di tutte le produzioni letterarie edite e inedite della ch. me. dell'abate Francesco Girolamo Cancellieri« [prikaz]. *Giornale arcadico di scienze, lettere, ed arti* 33 (1827), 364-366.
- Cerruti, Marco. »Da Torino a Roma (la città come meta di uomini di cultura, letterati, tragici)«. *Alfieri a Roma*. Atti del Convegno nazionale. Roma 27-29 novembre 2003. B. Alfonzetti, N. Bellucci (ur.). Roma: Bulzoni Editore, 2006, 61-69.
- Chracas, Diario ordinario di Roma*, 6675 (19. travnja 1760); 6720 (2. kolovoza 1760); 6735 (6. rujna 1760); 2286 (26. studenoga 1796).
- Cicogna, Emmanuele Antonio. *Catalogo dei codici della Biblioteca di Emmanuele Cicogna*, 1841-1867, sv. 2. www.nuovabibliotecamano-scritta.it/BMCVe_Catalogo_Cicogna.html (3. lipnja 2014).
- »Clementini Vannettii equitis Commentarius de vita Alexandri Georgii« [prikaz]. *Efemeridi letterarie di Roma* 9.22 (5. kolovoza 1780), 204-206.
- Conte, Gian Biagio. *Latin Literature. A History*, Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 1994.
- Cordara, Giulio Cesare. *Capitoli sulla parrucca del P. Ruggiero Boschovik e due egloghe militari dell'abate Giulio Cesare Cordara di Calamandran*. Osimo: Presso Domenicantonio Quercetti, 1792.

- Cordara, Giulio Cesare, et al. *Carmina recentiorum poetarum VII a Societate Jesu, id est Julii Caesaris Cordarae, Raymundi Cunichii, Bernardi Zamagnae, Alphonsi Nicolai, Rogerii Boscovichii, Bartholomaei Boscovichii et Joannis Baptistae Roberti*. Cremonae: Ex Typographia Ricchiniana, 1772.
- Cordara, Giulio Cesare. *De suis ac suorum rebus aliisque suorum temporum usque ad occasum Societatis Iesu commentarii*. Torino: Tip. del Colleggio degli artigianelli, 1933.
- Cordara, Giulio Cesare. *Lettere di Giulio Cesare Cordara a Francesco Cancellieri (1772-1785) pubblicate sugli autografi del Museo Britannico [...] a cura di Giuseppe Albertotti*, dio I. Modena: Antica tipografia Soliani, 1912.
- Cordara, Giulio Cesare. *Rime di Giulio Cesare Cordara*. Venezia: a spese di Giustino Pasquali, 1805.
- Courtney, Edward. *The Fragmentary Latin Poets*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Crescimbeni, Gio[vanni] Mário. *Storia dell'Accademia degli Arcadi istituita in Roma l'anno 1690*. Londra: presso T. Becket Pall-Mall; dalla Stamperia di Bulmer e CO, 1804.
- Čučić, Vesna. »Prvi tiskari u Dubrovniku s popisom tiskane grade«. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 48.3-4 (2005), 108-158.
- Ćosić, Stjepan. »Prinos poznavanju tajništva i arhiva Dubrovačke Republike«. *Arhivski vjesnik* 37 (1994), 123-145.
- Davidis carmina quae psalmi dicuntur tum cantica veteris novique testamenti latinis versibus reddita atque illustrata opera ac studio Petri Rossi senensis*. Arretii: typis Michaelis Bellotti, 1759.
- De Backer, Aloys; De Backer, Augustin. *Bibliothèque des écrivains de la Compagnie de Jésus*, ser. 2. Liège: Grandmont-Donders, 1854.
- De Rossi, Gio[vanni] Gherardo. »Lettera [...] ad un amico sulla morte della celebre Maria Pizzelli«. *Giornale pisano* 8 (1808), 68-75.
- Di Rauso, Francesco. »La medaglia napoletana in memoria di Livia Doria Caraffa«. http://www.ilportaledelsud.org/livia_doria_carafa.htm (3. svibnja 2014).
- Di Velo, Girolamo Egidio. *Catalogo di tutte le produzioni letterarie edite e inedite della ch. me. dell'abate Francesco Girolamo Cancellieri, coll'elenco dei manoscritti lasciati ai suoi eredi*. Roma: dalla tipografia Ercole, 1827.
- Diccionario histórico de la Compañía de Jesús: biográfico-temático*, sv. 3. C. E. O'Neill; J. M.^a Domínguez (ur.). Roma: Institutum Historicum Societatis Iesu – Madrid: Universidad Pontificia de Comillas, 2001.
- Dimler, G. Richard. *Studies in the Jesuit Emblem*. Brooklyn: AMS Press, 2007.

- Diotalleui, Vincenzo Basilio (prir.). *Epigrammata moralia et encomiastica in usum studiosae juventutis a Vincentio Basilio Diotalleui Romano ex variis auctoribus electa*. Romae: ex Typographia fratrum Puccinelli, ad Turrim Sanguineam, 1846.
- Divković, Mirko. *Latinsko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Naprijed 1900. (reprint).
- Dixon, Susan M. »Women in Arcadia«. *Eighteenth-Century Studies* 32.3 (1999), 371-375.
- Dizionario biografico degli Italiani*. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1960-.
- Doelman, James. »The Religious Epigram in Early Stuart England«, *Christianity and Literature* 54.4 (2005).
- Donato, Maria Pia. »Cultura dell'antico e cultura dei Lumi a Roma nel Settecento: la politicizzazione dello scambio culturale durante il pontificato di Pio VI«. *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée* 104.2 (1992), 503-548.
- Donato, Maria Pia. »The Temple of Female Glory: Female Self-Affirmation in the Roman Salon of the Grand Tour«. *Italy's Eighteenth Century: Gender and Culture in the Age of the Grand Tour*. P. Findlen, W. Wassing Roworth, C. M. Sama (ur.). Stanford: Stanford University Press, 2009, 59-78.
- Dutens, Louis. *Mémoires d'un voyageur qui se repose*. Paris: chez Bossange, Masson et Besson, 1806.
- Džamanjić, Bernard; Kunić, Rajmund. *Bernardi Zamagnae e Societate Jesu Echo libri duo. Selecta Graecorum carmina versa Latine a Raymundo Cunichio ex eadem Societate*. Romae: Ex typographia Francisci Bizzarini Komarek, 1764.
- »Elogio storico della signora Maria Rosa Coccia, &c.« [prikaz]. *L'esprit des journaux* 9.11 (1780), 414-415.
- Enenkel, Karl. »Introduction: The Neo-Latin Epigram: Humanist Self-Definition in a Learned and Witty Discourse«, *The Neo-Latin Epigram. A Learned and Witty Genre*, S. De Beer, K. Enenkel, D. Rijser (ur.). Leuven: Leuven University Press, 2009, 1-21.
- Ezop. *Aesopi Phrygis et aliorum fabulae*. Lugduni: Apud Seb. Gryphium, 1534.
- Ezop. Αἰσώπου μῦθοι. *Æsopi Phrygis Fabulatoris celeberrimi lepidissimæ fabulae Graece, & Latine*, Rim: Typis Salvioni, 1715.
- Fabi Montani, Francesco. »Intorno ad alcuni ritratti di recenti arcadi illustri collocati nella sala del serbatoio«. *Giornale arcadico di scienze, lettere, ed arti* 126 (1852), 359-379.
- Fantuzzi, Marco; Hunter, Richard L. *Tradition and Innovation in Hellenistic Poetry*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

- Farrell, Allan P., S. J. *The Jesuit Ratio studiorum of 1599*. Washington: Conference of Major Superiors of Jesuits, 1970.
- Ferrazzi, Giuseppe Jacopo. *Enciclopedia dantesca. Bibliografia*, 2. dio. Bassano: Tipografia Sante Pozzato, 1877.
- Ferluga-Petronio, Fedora. »Kunićev latinski prijevod Tassova *Oslobodjenog Jeruzalema*«. *Dani hvarskog kazališta* 21 (1995): Hrvatska književnost 18. st., 90-102.
- Ferluga-Petronio, Fedora. »Monti, Kunić i prijevod Homerove *Ilijade*«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), 91-101.
- Ferluga-Petronio, Fedora. »Talijanski pjesnici u latinskim epigramima Rajmunda Kunića«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 35 (1997), 167-172.
- Ferrari, Luigi. *Del »Caffè«: periodico milanese del secolo XVIII*. Pisa: Tipografia Successori Fratelli Nistri, 1900.
- Ferry, Anne. *The Title to the Poem*. Stanford: Stanford University Press, 1996.
- »Foreign Literary Intelligence«. *The Critical Review: or, Annals of Literature* 46 (prosinac 1778), 469-471.
- Foretić, Miljenko (ur.). *Dubrovačka Republika i Francuska revolucija – La Republique de Dubrovnik (Raguse) et la Revolution française*. Dubrovnik: Matica hrvatska Dubrovnik, 1996.
- Fowler, Alastair. *Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Oxford: Clarendon Press, 1982.
- Gallo, Valentina. »Apostol furibundo' e 'Sedizioso novator'«. *Alfieri a Roma*. Atti del Convegno nazionale. Roma 27-29 novembre 2003. B. Alfonzetti, N. Bellucci (ur.). Roma: Bulzoni Editore, 2006, 177-234.
- Gibbs, Laura. *Aesop's Fables in Latin: Ancient Wit and Wisdom from the Animal Kingdom*. Mundelein: Bolchazy-Carducci Publishers, 2009.
- Giustiniani, Giacomo. »Elogio storico-letterario di D. Baldassare Odescalchi, duca di Ceri, scritto dal eminentissimo principe sig. cardinale Giacomo Giustiniani«. *Giornale arcadico di scienze, lettere, ed arti* 71 (1837), 285-300.
- Glavičić, Branimir. »Heksametar Rajmunda Kunića u svjetlu suvremene znanosti«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), 73-89.
- Glavičić, Branimir. *Versifikacija hrvatskih latinista*. Split: Književni krug, 2001.
- Gorani, Joseph. *Mémoires secrets et critiques des cours, des gouvernements, et des mœurs des principaux états d'Italie*, sv. 2. Paris: chez Buisson, 1793.

- Gortan, Veljko. »O tekstu Appendinijeve elegije spjevane prilikom Kunićeve smrti«. *Živa antika* 4.1 (1954), 191-193.
- Gross, Hanns. *Rome in the Age of Enlightenment: The Post-Tridentine Syndrome and the Ancien Regime*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- [Guadagni, Francesco]. »De Raymundo Cunichio non ita pridem vita functo elegia Josepho Marotto V. Cl. nuncupata«. *Antologia Romana* 21.47 (1795), 369-375.
- Gundulić, Ivan. *Versione libera dell' Osmanide poema illirico di Giovanni Fr.^{co} Gondola patrizio di Ragusa. Colla di lui vita scritta dal Padre Francesco Maria Appendini delle Scuole Pie*. Ragusa: Per Antonio Martecchini, 1827.
- Gutzwiller, Kathryn J. *Poetic Garlands. Hellenistic Epigrams in Context*. Berkeley: University of California Press, 1998.
- Hadžić, Fadil (prir.). *Antologija hrvatskog humora: zlatna knjiga humoriističke i satiričke književnosti kroz šest stoljeća*. Zagreb: V. B. Z., 1999.
- Haig Gaissner, Julia. *Catullus. Blackwell Introductions to the Classical World*. Chichester/Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2009.
- Harrington, Karl P. »Seneca's Epigrams«. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 46 (1915), 207-215.
- Hawley, Richard. »In a Different Guise': Roman Education and Greek Rhetorical Thought on Marriage«. *Satiric Advice on Women and Marriage from Plautus to Chaucer*, W. S. Smith (ur.). Ann Arbor: University of Michigan Press, 2005, 26-38.
- Holzberg, Niklas. »Impersonating the Banished Philosopher Pseudo-Seneca's 'Liber Epigrammaton'«. *Harvard Studies in Classical Philology* 102 (2004), 423-444.
- Holzberg, Niklas. *Marzial und das antike Epigramm*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2002.
- Homer. *Homeri Ilias Graece, quam vertebant Latine soluta oratione C. G. Heyne, versibus item Latinis R. Cunich, Italicis V. Monti, Germanicis Woss, Anglicis Pope, Gallicis Aignan, Ibericis García-Malo*. Firenze: Borghi, 1830.
- Homer. *Homeri Ilias Latinis versibus expressa a Raymundo Cunichio Ragusino professore eloquentiae et linguae Graecae in Collegio Romano*. Romae: Excudebat Joannes Zempel, 1776.
- Homer. *Homeri Ilias Latinis versibus expressa a Raymundo Cunichio Ragusino professore eloquentiae et linguae Graecae in Collegio Romano*. Vindobonae: Typis et sumptibus Sonnleithnerianis, 1784.
- Homer. *Homeri Ilias Latinis versibus expressa a Raymundo Cunichio Ragusino professore eloquentiae et linguae Graecae in Collegio Romano*.

- Addjiciuntur Epigrammata selecta Anthologiae Graecorum ex eodem Cunichio*. Venetiis: Excudebant haeredes Balleonii, 1784.
- Homer. *L'Iliade o la Morte di Ettore. Poema Omerico ridotto in verso italiano dall'abate Melchior Cesarotti*, sv. 4. Venezia: dalla Tipografia Santini, 1805.
- Horvat, Vladimir. »Geneza isusovačkog obrazovnog sustava«. Sv. Ignacije Loyolski, *Načela duhovnosti*. Split: Verbum, 2008, 321-331.
- Hrvatski franjevački biografski leksikon*. F. E. Hoško, P. Čošković, V. Kapitanović (ur.). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Vijeće franjevačkih zajednica Hrvatske i Bosne i Hercegovine, 2010.
- Hutton, James. *The Greek Anthology in France and in the Latin Writers of the Netherlands to the Year 1800*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1946.
- Hutton, James. *The Greek Anthology in Italy to the Year 1800*. Ithaca, New York: Cornell University Press – London: Humphrey Milford, Oxford University Press, 1935.
- Hymnus in Cererem, nunc primum editus a Davide Ruhnkenio*. Lugduni Batavorum: Apud Samuel et Joann. Luchtmans, 1780.
- IJsewijn, Jozef. *Companion to Neo-Latin Studies. Part I. History and Diffusion of Neo-Latin Literature*. Leuven: Leuven University Press, ²1990.
- IJsewijn, Jozef. *Companion to Neo-Latin Studies. Part II: Literary, Linguistic, Philological and Editorial Questions*. Leuven: Leuven University Press, ²1998.
- »I sette all' assalto di Tebe, tragedia di Eschilo recata dal greco [...] dall' Abate Giuseppe Marotti« [prikaz]. *Efemeridi letterarie di Roma* 24.14 (4. travnja 1795), 105-108.
- »I voti quinquennali celebrati dagli Arcadi nel Bosco Parrasio ad onore della Santità di Nostro Signore Papa PIO VI« [prikaz]. *Efemeridi letterarie di Roma* 9.2 (8. siječnja 1780), 9-10.
- [Jacobini, D.], *Cenni cronologici della storia del Pontificio Seminario Romano*. Roma: Tipografia Salviucci, 1864.
- Jurić, Šime. *Croatiae scriptores Latini recentioris aetatis*. Zagrabiae: Institutum historicum Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1971.
- Kastropil, Stjepan. *Rukopisi Naučne biblioteke u Dubrovniku*. Knj. I. Rukopisi na hrvatskom ili srpskom jeziku. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1954.
- Kastropil, Stjepan; Bete, Matija; Ljubimir, Davor. *Rukopisi Znanstvene knjižnice Dubrovnik*. Knj. II: Rukopisi na stranim jezicima. Dubrovnik: Dubrovačke knjižnice Dubrovnik, 1997.

- Kasumović, Ivan. »Dubrovački pjesnici u XIX. vijeku prije ilirskoga preporoda. Prilog za istoriju dubrovačke književnosti«, *Školski vjesnik, stručni list zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu* 11 (1904), 119-122; 633-635; 857-860.
- Kasumović, Ivan. »Pjesme Urbana Appendinija i s njima izdana antologija dubrovačkih latinskih pjesnika«. *Rad JAZU* 174 (1908), 1-116.
- Kaznačić, Ivan August. *Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich nella libreria de' RR. PP. Francescani di Ragusa*. Zara: dalla Tipografia Governiale, 1860.
- Kennedy, George A. *Progymnasmata: Greek textbooks of prose composition and rhetoric. Writings from the Greco-Roman World*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2003.
- Knezović, Pavao. »Tragovi Vergilijevog stvaralaštva u Kunićevim elegijama«. *Živa antika* 33.2 (1983), 201-214.
- Knezović, Pavle. »Elegije Rajmunda Kunića«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), 103-119.
- Knezović, Pavle. »Rajmond Kunić pjesnik i prevodilac«. *Isusovci u Hrvata. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija 'Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata' (Zagreb, 8. do 11. listopada 1990.)*, V. Horvat (ur.). Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove – Beč: Hrvatski povijesni institut, 1992.
- Knight, Cornelia. *Autobiography of Miss Cornelia Knight, lady companion to the Princess Charlotte of Wales. With extracts from her journals and anecdote books*. J. W. Kaye, J. Hutton (prir.). London: W. H. Allen and Co., 1861.
- Kombol, Mihovil. *Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*. Zagreb: Matica hrvatska, 1945.
- Korade, Mijo. »Odjek Kunićevih djela u Austriji i Njemačkoj«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 34 (1996), 215-223.
- Körbler, Đuro. »Četiri priloga Gunduliću i njegovu 'Osmanu'«. *Rad JAZU* 205 (1914), 135-220.
- Körbler, Đuro. »Dubrovčanin Marko Faustin Galjuf (Gagliuffi), posljednji naš znatniji latinist«. *Rad JAZU* 194 (1912), 182-249.
- Körbler, Đuro. »O Kunićevu i Zamanjinu latinskom prijevodu Teokritovih pjesama«. *Rad JAZU* 164 (1906), 157-266.
- Körbler, Đuro. »Rukopisi i izdanja Osmana«. *Djela Ćiva Frana Gundulića*. Za štampu priredio Đuro Körbler, a pregledao Milan Rešetar. Stari pisci hrvatski 9. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, ³1938, 26-96.
- Krša, Antun. »Versi latini d' Antonio Chersa«. *Giornale arcadico di scienze, lettere, ed arti* 20 (1823), 409-410.

- Kunić, Rajmund. *Clemente XIII. pontifice maximo renunciato oratio habita in Collegio Romano prid. Kal. Sept. 1758. a Raymundo Cunich e Societate Jesu*. Romae: typis Johannis Generosi Salomonii, 1758.
- Kunić, Rajmund. *Raymundi Cunichii Ragusini epigrammata nunc primum in lucem edita*. Ragusii: typis Antonii Martecchini, 1827.
- Kunić, Rajmund. »Epigrammi di Raimondo Cunich, ora per la prima volta pubblicati e dedicati da Francesco Cancellieri al suo amico Salvatore Betti«. *Giornale arcadico di scienze, lettere, ed arti* 25 (1825), 49-60, 206- 214; 26 (1825), 83-90, 214-225; 27 (1825), 56-65, 195-204. [Kunić, Rajmund]. »Poesie«. *Memorie per le belle arti* 3, srpanj 1787, 164-168.
- Kunić, Rajmund. *Raymundi Cunichii e Societate Jesu Anthologica sive epigrammata Anthologiae Graecorum selecta Latinis versibus reddita et animadversionibus illustrata*. Romae: Typis Michaelis Angeli Barbiellini, 1771.
- Kunić, Rajmund. *Raymundi Cunichii Ragusini epigrammatum libri quinque. Accedit endecasyllaborum libellus*. Parmae: Ex publico typographeo, 1803.
- Kunić, Rajmund. *Saggio di versione degli epigrammi latini di Raimondo Cunich Raguseo del D.^r Lorenzo Rondolini, medico ai Lazzaretti di Trieste, decorato della grande aurea medaglia di onore con catena, membro dell'Ateneo di Venezia, dell'Accademia agraria di Udine, della I. R. Società agraria di Gorizia*. Trieste: dalla Tipografia eredi Coletti, 1832.
- Lampredi, Urbano. »Lettera dell'ab. Urbano Lampredi al sig. marchese Giuseppe Antinori, intorno varie cose spettanti alle opere di Tommaso Chersa«. *Giornale arcadico di scienze, lettere, ed arti* 33 (1827), 155-162.
- Laurens, Pierre. »Martial et l'épigramme grecque du I^{er} siècle après J.-C.«. *Revue des Études Latines* 43 (1965), 315-341.
- Lausberg, Marion. *Das Einzeldistichon. Studien zum antiken Epigramm*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1982.
- Leksikon antičkih autora*. D. Škiljan (prir.). Zagreb: Latina & Graeca – Matica hrvatska, 1996.
- Leksikon antičkih termina*. D. Škiljan (prir.). Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2003.
- Leksikon hrvatskih pisaca*. Autor koncepcije K. Nemec. Urednici D. Fališevac, K. Nemec, D. Novaković. Zagreb: Školska knjiga, 2000.
- Levati, Ambrogio. *Dizionario biografico cronologico diviso per classi degli uomini illustri; Classe V: Donne illustri*, sv. 3. Milano: per Nicolò Bettoni, 1822.

- Lewis, C. T.; Short, C. *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1879.
- Liddell, H. G.; Scott, R. *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press, 1940.
- Lombardi, Antonio. *Storia della letteratura italiana nel secolo XVIII*, sv. 3. Modena: presso la Tipografia camerale, 1829.
- Lončarević, Vladimir (prir.). *Krist u hrvatskom pjesništvu: od Jurja Šižgorića do naših dana*. Antologija duhovne poezije. Split: Verbum, 2007.
- Ljubić, Šime. *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*. Vienna: Rod. Lechner librajo dell' I. R. Università – Zara: Battara e Abelich Libraj, 1856.
- Maixner, Franjo. »Život i rad Rajmunda Kunića«, *Rad JAZU* 96 (1889), 110-166.
- Maixner, Franjo. »Život i rad Rajmunda Kunića«, *Rad JAZU* 98 (1889), 85-153.
- Majnarić, Nikola. »Prilog za poznavanje Kunićeva prijevoda *Ilijade* (Vergilijev utjecaj kod prevođenja poredaba)«. *Hoffillerov zbornik. Naučni radovi posvećeni Viktoru Hoffilleru o 60 godišnjici života 19. veljače 1937. godine*. Zagreb: [s. n.], 1940, 167-178.
- Marcijal, Marko Valerije. *Martial: Select Epigrams*. L. Watson, P. Watson (ur.). Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Marcijal, Marko Valerije. *M. Valerii Martialis epigrammaton libri omnes, novis commentariis, multa cura, studioque, confectis, explicati [...] a Matthæo Radero*. Ingolstadii, Ex Typographo Adami Sartorii, 1602.
- Mari, Michele. *Eloquenza e letterarietà nell'Iliade di Vincenzo Monti*. Firenze: La nuova Italia, 1982.
- Marković, Ambroz. *Lettera del P. L. Ambrogio Marcovich, m. osserv. sull' Osmanide di Gianfrancesco Gondola*. Venezia: Simone Occhi editore, 1828.
- Marković, Miroslav. »Poetae Latini Dalmatiae inediti«. *Živa antika* 2.2 (1952), 289-309.
- Martini, Ferdinando. »Donne, salotti e costumi«. *La Vita italiana durante la Rivoluzione francese e l'Impero*, 2. dio. Milano: Treves, 1897, 337-363.
- Martinović, Ivica. »Epigrami Ruđera Boškovića«. *Dubrovnik* 3 (1993), 93-120.
- Martinović, Ivica. »Poezija Rajmunda Kunića u rukopisnom zborniku hrvatskih latinista iz knjižnice braće Stulli«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 34 (1996), 49-71.
- Martinović, Ivica. »Stihovi Rajmunda Kunića o Ruđeru Boškoviću«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 34 (1996), 151-184.

- Martinović, Ivica. »Unpublished manuscript heritage of the Croatian Latinists in the libraries and archives of Dubrovnik: preliminary report«, izlaganje održano na skupu Patrimonium in manuscriptis conservatum (Dubrovnik, 29. ožujka – 2. travnja 2005). http://www.eduhi.at/gegenstand/EuroClassica/data/Euroclassica_zbornik_Dubrovnik.doc (29. ožujka 2015)
- Mazzolari, Giuseppe Maria. *Josephi Mariani Parthenii e S. J. Epistolae*. Romae: Ex typographeo forensi, 1863.
- Mazzolari, Giuseppe Maria. *Josephi Mariani Parthenii S. J. Orationes*. Romae: Excudebat Generosus Salomoni, 1773.
- Mazzucco, Ippolito. *Iscrizioni della Basilica e convento dei Santi Dodici Apostoli in Roma: con commento storico-religioso*. Rim: L'Apostoleion, 1987.
- Mertz, James J., Murphy, John P. (prir.). *Jesuit Latin Poets of the 17th and 18th Centuries. An Anthology of Neo-Latin Poetry*. Wauconda: Bolchazy-Carducci Publishers, 1989.
- Michaeler, Karl (prir.). *Collectio poetarum elegiacorum stylo, et sapore Catulliano scribentium cum gemina de eodem diatribe. Quibus ad finem Mantissae loco subiecta est sylloge idylliorum, et epigrammatum ex eisdem scriptoribus collecta. Collegit, castigavit, praefatus est, suas accessiones ineditas addidit Carolus Michaeler Bibliothecae Universitatis Vindobonae Custos Caesareus Regius*. Vindobonae: Typis Josephi nob. de Kurzbeke, 1784.
- Michaeler, Karl (prir.). *Poetarum elegiacorum stylo, et sapore Catulliano scribentium collectionis cum eorundem idylliis, et epigrammatis. Pars altera*. Vindobonae: Typis Josephi nob. de Kurzbeke, 1785.
- Michaeler, Karl (prir.). *Zamagnae, Cunichii et Mazzolarii Romanorum elegiae. Praefixa est Dissertatio de stylo Catulliano, quam elucubratu est Carolus Michaeler, Oeniponte professor Caesareus Regius. Accedunt selecta Graecorum idyllia Latine versa*. Augustae Vindelicorum: Sumptibus Joannis Jacobi Mauracher, 1776.
- Miović-Perić, Vesna. »Ulomci korespondencije Rajmunda Kunića«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), 31-47.
- Miralles Maldonado, José C. »Traductio and imitatio in Faerno's Neo-Latin Fables«. *Humanistica Lovaniensia* 51 (2002), 123-152.
- Mitrović, Pavo. »Dubrovački historik M. Milišić«. *Nastavni vjesnik* 18.9 (1910), 658-667.
- Montanari, Giuseppe Ignazio. *Sacrorum carminum delectus ad usum gymnasii pisauensis*, sv. 1. Pisauri: ex typ. Nobiliano, 1833.
- Montanari, Giuseppe Ignazio. *Sacrorum carminum delectus ad usum gymnasii pisauensis*, sv. 3. Pisauri: ex typ. Nobiliano, 1834.

- Monti, Achille. *Vincenzo Monti. Ricerche storice e letterarie*. Roma: Tipografia Barbèra, 1873.
- Monti, Vincenzo. *Epistolario*. www.bibliotecaitaliana.it.
- Morcelli, Stefano Antonio. *Electorum libri II quos Andreas Andreius rhetor edendos curavit eruditioni Lycii Clarensis*. Brixiae: N. Bettoni, 1814.
- Moroni, Alessandro. *Nuovo catalogo delle opere edite ed inedite dell'abate Francesco Cancellieri con un ragionamento su la vita e gli scritti del medesimo*. Roma: Tipografia degli Artigianelli, 1881.
- Mrnjavac, Josip. »Utjecaj grčkog votivnog epigrama na ciklus 'Votiva' Rajmunda Kunića«. *Latina et Graeca* n. s. 19 (2011), 69-105.
- Muljačić, Žarko. »Dubrovačka 'Pravnička škola' (1794-1808)«. *Iz dubrovačke prošlosti*. Zagreb: Matica hrvatska, 2006, 141-150.
- Muljačić, Žarko. »F. Münster, R. Bošković i rimska kolonija hrvatskih latinista (u povodu jednog neostvarenog putovanja u Dalmaciju)«. *Analī Historijskog instituta u Dubrovniku* 12 (1970), 345-354.
- Muljačić, Žarko. »Isabella Teotochi Marin i Miho Sorkočević – jedno književno prijateljstvo«. *Analī Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU* 33 (1995), 137-147.
- Muljačić, Žarko. »Miho Sorkočević i talijanski prosvjetitelji«. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 28.3-4 (1962), 243-253.
- Muljačić, Žarko. »Novi podaci o pripremanju 'Osmana' za štampu«. *Dubrovnik*, 6.3-4 (1963), 15-21.
- Muljačić, Žarko. »O Petru Franu Aletinu (1768-1836)«. *Analī Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 8/9 (1962), 621-632.
- Natali, Giulio. *Il Settecento*. Milano: Dottor Francesco Vallardi, ²1936.
- Nevenić Grabovac, Darinka. *Homer u Srba i Hrvata*. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, 1967.
- Nicassio, Susan Vandiver. *Imperial City. Rome under Napoleon*. Chicago: The University of Chicago Press, ²2009.
- Nisbet, Gideon. *Greek Epigram in the Roman Empire: Martial's Forgotten Rivals*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- »Notizie storiche delle chiese di S. Maria in Iulia, di S. Giovanni calibita nell'isola Licaonia e di S. Tommaso degli Spagnuoli [...] raccolte da Francesco Cancellieri« [prikaz]. *Giornale arcadico di scienze, lettere, ed arti* 22 (1824), 245-247.
- »Nouvelles littéraires. Italie.« *Le Journal des Sçavans*, srpanj 1778, 1466-1468.
- Novaković, Darko. »Hrvatska novolatinska epika«. *Latina et Graeca* 8 (2005), 31-38.
- Novaković, Darko. »Kunićeve prijevodi iz Grčke antologije«. *Kolo* 6.1 (1996), 60-86.

- Odescalchi, Baldassare. *Poesie profane e sacre di d. Baldassare Odescalchi duca di Ceri fra i pastori d' Arcadia Pelide Lidio*. Rim: presso Francesco Bourliè, 1810.
- Orelli, Johann Caspar von. *Eclogae poëtarum Latinorum in usum gymnasiorum et seminariorum philologicorum. Iterum edidit longe auctiores et correctiores Io. Casp. Orellius. Insunt A. Persii Flacci Satirae sex integrae cum scholiasta et varietate aliquot codd. nunc primum collatorum*. Turici: Typis Orelli, Fuesslini et sociorum, 1833.
- Paljetak, Luko. »Rajmund Kunić u salonu Marije Pizzelli«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 34 (1996), 185-195.
- Pantić, Miroslav. »Rukopisi negdašnje biblioteke Bizaro u Historijskom institutu u Dubrovniku«. *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 8/9 (1962), 557-596.
- Pastor, Ludwig. *The History of the Popes From the Close of the Middle Ages drawn from the Secret Archives of the Vatican and other original sources*, sv. 38: »Clement XIV. (1769-1774)«. London: Routledge and Kegan Paul, ltd., 1951.
- Paušek-Baždar, Snježana. »Znanstvenici i izumi u stihovima Rajmunda Kunića«. *Dani hvarskog kazališta* 22 (1996): Hrvatska književnost 18. st., 319-330.
- Per le nozze degli eccellentissimi signori don Sigismondo Chigi e donna Flaminia Odescalco poesie*. Roma: per Arcangelo Casaletti, 1767.
- Pirri, Pietro, SI. »Fonti della prima vita di san Giuseppe Pignatelli: Angelo Mai e Giuseppe Doz«. *Archivum historicum Societatis Iesu* 23 (1954), 298-321.
- Poesie degli Accademici Occulti pubblicate in occasione delle Nozze delle loro Eccellenze il Signor Don Baldassare Odescalchi Duca di Ceri e la Signora Donna Caterina Giustiniani de' Principi di Bassano celebrate il dì 7. d' Aprile 1777*. Roma: nella Stamperia di Giovanni Zempel, 1777.
- Pontanus, Jacobus [Spanmüller, Jakob]. *Jacobi Pontani de Societate Iesu Poeticarum institutionum libri tres. Ejusdem tyrocinium poeticum*. Ingolstadii: Ex Typographia Davidis Sartorii, 1594.
- Portal, Emanuele. *L'Arcadia*, Milano: Remo Sandron, 1922.
- Posavac, Zlatko. »Izvori neoklasicizma. Prilog povijesti estetike 18. stoljeća«. *Estetika u Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1986, 103-136.
- Prijatelj, Kruno. »O portretu Rajmunda Kunića«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), 207-214.
- Prose e versi degli Accademici Infecondi*. Roma: Apresso Generoso Salomoni, 1764.

- Puratić, Željko. »Iz latinske proze hrvatskog latiniste Rajmunda Kunića«. *Živa antika* 22 (1972), 219-229.
- Puratić, Željko. »Kako je dubrovački kanonik Rafo Radelja početkom XIX stoljeća pripremao izdanje djelâ Rajmunda Kunića (Prilog za proučavanje opusa Rajmunda Kunića)«. *Živa antika* 20 (1970), 215-218.
- Puratić, Željko. »O nekim neobjavljenim radovima Rajmunda Kunića«. *Živa antika* 13-14 (1964), 227-234.
- Quadrio, Francesco Saverio. *Della storia, e della ragione d'ogni poesia del volume secondo libro secondo di Francesco Saverio Quadrio della Compagnia di Gesù*. Milano: Nelle Stampe di Francesco Agnelli, 1742.
- Ragguaglio o sia giornale della venuta, e permanenza in Roma della Sacra Reale Cesarea Maestà di Giuseppe II. imperatore de' Romani &c. e di Sua Altezza Reale Pietro Leopoldo I. arciduca d' Austria, e gran duca di Toscana. Avvenuta nel Mese di Marzo 1769*. In Roma: Nella Stamperia del Chracas al Corso, 1769.
- Ratio, atque institutio studiorum Societatis Iesu. Auctoritate Septimæ congregationis Generalis aucta*. Romæ: In Collegio Romano eiusdem Societatis, 1616.
- Rava, Luigi. *Un salotto romano del Settecento »Maria Pizzelli«*. Roma: Tipografia del Senato, 1926.
- Ravlić, Jakša. »O prvom izdanju Gundulićeva 'Osmana' (1826)«. *Analitički historijski institut JAZU u Dubrovniku* 4-5 (1956), 705-718.
- Renault, Philippe. »Fable et tradition ésopique«, *Folia electronica classica* 6 (2003), <http://bcs.fltr.ucl.ac.be/fe/06/TM6.html> (1. lipnja 2013.)
- Renazzi, Filippo Maria. *Storia dell'Università degli studi di Roma detta comunemente la Sapienza che contiene anche un saggio storico della letteratura romana dal principio del secolo XIII sino al declinare del secolo XVIII*, sv. 4. Roma: Nella Stamparia Pagliarini, 1804.
- Rossetti, Sergio; Belleudi, Dario. *Rome: a bibliography from the invention of printing through 1899*, sv. 4. Firenze: Olschki, 2004.
- Russell, Daniel. »The genres of epigram and emblem«. *The Cambridge History of Literary Criticism*, sv. 3: *The Renaissance*. Glyn P. Norton (ur.). Cambridge [etc.]: Cambridge University Press, 2006, 278-283.
- Rybko, Ana Maria. »Alfieri a Roma. Luoghi di 'una vita veramente bella'«. *Alfieri a Roma*. Atti del Convegno nazionale. Roma 27-29 novembre 2003. B. Alfonzetti, N. Bellucci (ur.). Roma: Bulzoni Editore, 2006, 283-312.
- S., D. »Raymundi Cunichii Ragusini epigrammata nunc primum in luce edita« [prikaz]. *Antologia: giornale di scienze, lettere e arti* 30.88 (travanj 1828), 101-102.

- »Sacrorum carminum delectus in usum Gymnasii Pisaurensis curante Josepho Egnatio Montanario politiorum litterarum doctore« [prikaz]. *La voce della ragione* 7.37 (1833), 126-127.
- S[alvagnoli Marchetti], G[iuseppe]. »Epigrammata Raymundi Cunichii Ragusini nunc primum in lucem edita« [prikaz]. *Giornale arcadico di scienze, lettere, ed arti* 37 (1828), 389-390.
- Sannazaro, Jacopo. *Latin Poetry*. Translated by Michael C. J. Putnam. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2009.
- Saul, Nicholas. »Goethe the writer and literary history«. *The Cambridge Companion to Goethe*. L. Sharpe (ur.). Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 23-41.
- Schiffler, Ljerka. »Etički motivi u poeziji Rajmunda Kunića«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), 143-150.
- Schiffler, Ljerka. »Filozofski aspekti hrvatskog latinizma 18. stoljeća. Filozofija u stihovima«. *Dani hvarskog kazališta* 21 (1995): Hrvatska književnost 18. st., 128-143.
- Schiffler, Ljerka. »Motivi etici nella poesia di Rajmund Kunić«. *Atti e Memorie dell'Accademia Patavina di Scienze, Lettere ed Arti* 105 (1995-96), 21-31.
- Scifoni, Felice. *Dizionario biografico universale*, sv. 4. Firenze: David Pasigli tipografo-editore, 1845-1846.
- Selecta Epigrammata ex Florilegio et alia quaedam ex veteribus poetis comicis potissimum, Latino item carmine conversa*. Romae: apud Bartholomaeum Zannettum, 1608.
- Selecta veterum et recentiorum poetarum carmina in gratiam litteratae juventutis*. Basel: typis Emanuelis Thurneysen, 1783.
- Senc, Stjepan. *Grčko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Naprijed, 1991. (reprint).
- Silvagni, David. *La corte e la società romana nei secoli XVIII e XIX*, sv. 1. Firenze: Tipografia della Gazzetta d'Italia, ²1882.
- Slade, Sebastijan. *Fasti litterario-Ragusini. Dubrovačka književna kronika*. Preveo i bilješkom popratio Pavao Knezović. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001.
- Smerdel, Ton. »Kancnjer Rajmunda Kunića«. *Zbornik Zagrebačke klasične gimnazije 1607-1957*. Andrija-Ljubomir Lisac (ur.). Zagreb: Odbor za proslavu 350-godišnjice Klasične gimnazije, 1957, 533-546.
- Smerdel, Ton. »Une variante de la poésie C. III de Catulle par Raymond Kunić«. *Živa antika* 7 (1957), 204-209.
- Smith W. (ur.). *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. Boston: Little, Brown and CO, 1867.

- Smith, Warren S. »Satiric Advice: Serious or not?«. *Satiric Advice on Women and Marriage from Plautus to Chaucer*. W. S. Smith (ur.). Ann Arbor: University of Michigan Press, 2005, 1-25.
- Sommervogel, Carlos. *Bibliothèque des écrivains de la Compagnie de Jésus*, sv. 2. Bruxelles: O. Schepens – Paris: A. Picard, 1891; Héverlé-Louvain: Éditions de la Bibliothèque S. J., 1960. [pretisak]
- Sopta, Jozo. »Književna ostavština Rajmunda Kunića SJ (1719-1794) u Arhivu Male braće u Dubrovniku«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 34 (1996), 9-29.
- Sorgo, Michele. *Elogio dell' abate Raimondo Cunich*. Ragusa: [s. n.], 1795.
- Spezi, Giuseppe. »Elogio di monsignor Gabriele Laureani, detto nell'adunanza solenne di Arcadia il 4 dicembre 1851«. *Giornale arcadico di scienze, lettere, ed arti* 126 (1852), 60-80.
- Stamać, Ante (prir.). *Antologija hrvatskoga pjesništva: od davnina pa do naših dana*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.
- Stanojević, Predrag. *Kraj književnosti starog Dubrovnika*. Beograd: Filološki fakultet – Narodna knjiga, 2002.
- Stojan, Slavica. »Rajmund Kunić u talijanskoj književnoj kritici 19. stoljeća«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), 225-232.
- Stojan, Slavica. »Rijeka dubrovačka kao književna inspiracija«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku* 27 (1989), 175-186.
- Stojanović, Ivan. *Dubrovačka književnost*. Dubrovnik: Srpska Dubrovačka Štamparija A. Pasarića, 1900.
- Stojanović, Ivan. »Neke opaske o Ariostu. Poslanica J. Stojanovića nekomu učenome mladiću«. *Slovinac* 5.12 (1882), 178-182.
- Sullivan, John P. *Martial: The Unexpected Classic*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Sullivan, John P. (ur.). *Martial*. New York & London: Garland Publishing, inc., 1993.
- Swann, Bruce W. *Martial's Catullus. The Reception of an Epigrammatic Rival*. Hildesheim, Zürich, New York: Olms, 1994.
- Swann, Bruce W. »Sic scribit Catullus: The Importance of Catullus for Martial's Epigrams«. *Toto notus in orbe. Perspektiven der Martial-Interpretation*. F. Grewing (ur.). Stuttgart: Steiner, 1998.
- Szymonowic, Szymon; Kunić, Rajmund. *Poetarum elegiographorum par nobile Simon Simonides Leopoliensis, magni Jo. Zamoscii à secretis, Raymundus Cunich Ragusinus in Rom. Soc. J. Athenaeo Eloq. Professor nobili iuventuti Polonae propositi in exemplum. Quibus praefixa est dissertatio Crisauri Philomusi De vera Carminis Elegiaci natura & optima constitutione*. Varsaviae: In Typographia Mizleriana, 1771.

- Š. [= Č. Čičin Šain]. »Dubrovčanin Kunić u Rimu u salonu donne Marie Pizzelli«. *Novo doba* 21.119 (1938), 10.
- Šonje, Šimun B. »Prigodom 200. obljetnice prijevoda Homerove Ilijade od Rajmunda Kunića (1776-1976)«. *Dubrovnik* 5 (1976), 34-46.
- Šonje, Šimun. »Metričko-ritmička struktura prvog pentemimerskog kolona u Ilijadi Rajmunda Kunića«. *Živa antika* 27 (1977), 279-294.
- Šonje, Šimun. »Pentemimerski heksametar u Ilijadi R. Kunića«. *Živa antika* 26 (1976), 203-234.
- Tarán, Sonya Lida. *The Art of Variation in the Hellenistic Epigram*. Leiden: E. J. Brill, 1979.
- Taruffi, Giuseppe. *Ad Raymundum Cunichium carmen elegiacum auctore Josepho Taruffio Bononiensi*. Rhacusæ: Ex Typographia Privilegiata, 1785.
- Teokrit. *Theocriti Idyllia et epigrammata Latine conversa a Raymundo Cunichio Ragusino. Opus postumum nunc primum in lucem editum*. Parmae: Ex Regio typographeo, 1799.
- The Libri Collection. Prices and Purchasers' Names to the Catalogues of the Three Most Important Sales of this Celebrated Collection, viz. »The Splendid Manuscripts,« »The Choicer Portion of the Library,« and the »Reserved Books and Manuscripts,« sold by Auction, 1859-1862*. London: Puttick, 1868.
- Thoen, Paul. »Aesopus Dorpii. Essai sur l'Ésope latin des temps modernes«. *Humanistica Lovaniensia* 19 (1970), 241-316.
- Thoen, Paul. »Les grands recueils ésopiques latins des XV^e et XVI^e siècles et leur importance pour les littératures des temps modernes«. *Acta Conventus Neo-Latini Lovaniensis, Proceedings of the First International Congress of Neo-Latin Studies*, Louvain, 23-28. 8. 1971. I. IJsewijn, E. Keßler (ur.). Leuven: Leuven University Press – München: Wilhelm Fink Verlag, 1973, 659-679.
- Tommaséo, Niccoló. *Dizionario estetico*. Firenze: Successori Le Monier, 1867.
- Torbarina, Josip. »Hrvatski latinisti 18. stoljeća u Dubrovniku«. *Zbornik Zagrebačke lavističke škole*, knj. 3. F. Grčević, M. Kuzmanović (ur.). Zagreb: Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1975, 49-60.
- Torbarina, Josip. »Oko engleskoga prijevoda jedne Đurđevićeve pjesme«. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 1951, 651-706.
- Torbarina, Josip. »Oko engleskoga prijevoda jedne Đurđevićeve pjesme«. *Kroatističke rasprave*. Priredio S. P. Novak, Zagreb: Matica hrvatska, 1997, 267-313.

- Torbarina, Josip. »Rajmund Kunić«; »Epigrami«. *Forum*, časopis Odjela za Suvremenu književnost JAZU 8.18.12 (1969), 845-881.
- Torbarina, Josip. »Raymond Kunić and Alfieri. Roman literary and artistic diversion in the late Settecento«. *Friendship's Garland. Essays Presented to Mario Praz on his Seventieth Birthday*, sv. 2. V. Gabrieli (ur.). Rim: Edizioni di storia e letteratura, 1966, 11-41.
- Torelli, Giuseppe. *Opere varie in verso e in prosa di Giuseppe Torelli Veronese*, sv. 2. Pisa: presso N. Capurro e comp., 1834.
- Tosi, Gioacchino [Tosius, Joachimus]. *De vita Raymundi Cunichii commentariolum*. Romae: in typographio Paleariniano, 1795.
- Turner, A. Richard. *Inventing Leonardo*. Berkeley – Los Angeles: University of California Press, 1994.
- Vallat, Daniel. *Onomastique, culture et société dans les Épigrammes de Martial*. Bruxelles: Latomus, 2008.
- Van Neck, Willem Jan. »Vittorio Alfieri negli epigrammi encomiastici di Raimondo Cunich«. *Annali Alfieriani del Centro Nazionale di Studi Alfieriani* 4 (1985), 129-169.
- Vanino, Miroslav (prir.). »Ljetopis dubrovačkoga kolegija – Chronicon Collegii Ragusini. 1559-1764.« *Vrela i prinosi. Zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima* 7 (1937), 1-178.
- Vanino, Miroslav. *Isusovci i hrvatski narod*, sv. 3. Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 2005.
- Vekarić, Nenad. »Podrijetlo Stjepana-Rajmunda Kunića«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 34 (1996), 197-205.
- Vicchi, Leone. *Vincenzo Monti. Le lettere e la politica in Italia dal 1750 al 1830 (triennio 1778-1780)*. Fusignano: da Edoardo Monardi, 1885.
- Vicchi, Leone. *Vincenzo Monti. Le lettere e la politica in Italia dal 1750 al 1830 (triennio 1781-1790)*. Faenza: Stabilimento P. Conti – Fusignano: da Edoardo Monardi, 1883.
- Villoslada, Riccardo G. *Storia del Collegio Romano dal suo inizio (1551) alla soppressione della Compagnia di Gesù*. Romae: Apud Aedes Universitatis Gregorianae, 1954.
- Vodnik, Branko. *Povijest hrvatske književnosti 1: od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska, 1913.
- Vojnović, Kosta. »Prilozi k arhivalnijem pabircima dubrovačkim«. *Starine JAZU* 28 (1896), 1-96.
- Vojnović, Lujo. »La revolution française vue de l'Adriatique«. *La Revolution française* 11 (3^e trimestre 1937) [izvadak]. Paris: Librairie du Recueil Sirey, 1937.
- Vratović, Vladimir. »Fides i venustas u Kunićevu razmišljanju o prevoditeljskim načelima«. *Umjetnost riječi* 28.3 (1984), 112-115.

- Vratović, Vladimir. »Horacije u dubrovačkom pjesništvu 18. i 19. stoljeća«. *Rad JAZU* 357 (1971), 275-352.
- V[ratović], V[ladimir]. »Rajmund Kunić – Raymundus Cunichius (1719-1794)«. *Hrvatski latinisti – Croatici auctores qui latine scripserunt II*. Pisci 17-19. stoljeća – Auctores saec. XVII-XIX. Pet stoljeća hrvatske književnosti 3. Zagreb: Matica hrvatska – Zora, 1970, 433-539.
- Vratović, Vladimir. »Veliki hrvatski pjesnik latinskog izraza: O 200. obljetnici smrti Rajmunda Kunića«. *Dubrovnik* 5.4 (1994), 67-78.
- Wallerstein, Ruth C. *Richard Crashaw: A Study in Style and Poetic Development*. Madison, WI: University of Wisconsin, 1935.
- Watson, Lindsay C. »Epigram«. *A Companion to Latin Literature*. S. Harrison (ur.). Malden, Mass. – Oxford – Carlton, Victoria, Australia: The Blackwell Publishing, 2005, 201-212.
- Weinberg, Bernard. *A History of Literary Criticism in the Italian Renaissance*, sv. 1. Chicago: The University of Chicago Press, ²1974.
- Wellesley, Henry (prir.). *Anthologia Polyglotta. A Selection of Versions in Various Languages, Chiefly from the Greek Anthology*. London: John Murray – Oxford: J. H. Parker, 1849.
- Williams, John R. »Goethe the poet«. *The Cambridge Companion to Goethe*. L. Sharpe (ur.). Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 42-65.
- Williams, John R. *The Life of Goethe: A Critical Biography*. Oxford: Blackwell, 1998.
- Wolff, Étienne. *Martial ou l'apogée de l'épigramme*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2008.
- Wurzbach, Constantin. *Biographisches Lexicon des Kaisertums Österreich*, sv. 3. Wien: Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1858.
- Zanker, Graham. »New Light on the Literary Category of 'Ekphrastic Epigram' in Antiquity: The New Posidippus (Col. X 7-XI 19 p. Mil. vogl. VIII 309)«. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 143 (2003), 59-62.
- Zanotti, Francesco Maria. *Opere di Francesco Maria Cavazzoni Zanotti*, sv. 8. Bologna: Nella Stamperia di san Tommaso d'Aquino, 1799.
- Zanotti, Francesco Maria. *Opere scelte di Francesco Maria Zanotti*, sv. 1. Milano: Dalla Società Tipografica de' Classici Italiani Contrada del Capuccio, 1818.

NAPOMENA UZ OVO IZDANJE

Ova je studija isprva nastajala kao doktorska disertacija, koju sam pod naslovom *Epigrami Rajmunda Kunića: tradicija teksta i problemi interpretacije* obranila 6. listopada 2010. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Nakon toga datuma spoznaje o Kunićevoj životu i djelu dodatno su produbljene zahvaljujući arhivskim istraživanjima i nalasku dotad nepoznatih rukopisa i autorovih tekstova. Ti su novi podaci i zaključci uvršteni u studiju, osobito u njezino drugo, treće i četvrto poglavlje, o rukopisima Kunićevih epigrama, o njegovu životu i drugim djelima. I ostali dijelovi disertacije dotjerani su i na mjestima gdje je to bilo potrebno skraćeni, prošireni ili izmijenjeni. Dva potpoglavlja disertacije u međuvremenu su bila dorađena i objavljena kao radovi: »Novi prilozi za životopis Rajmunda Kunića« u *Povijesnim prilogima* 43 (2012) i »Kunićeva Lida od salona do zbirke: predmet epigrama i problem kritike« u *Književnoj smotri* 164-164 (2012).

U doba kad je jedan od najtežih čovjekovih napora *odvojiti vrijeme*, iskreno sam zahvalna svima koji su bili spremni to učiniti za ovu knjigu. Posebno zahvaljujem Vesni Rimac iz Državnog arhiva u Dubrovniku te padru Mariju Šikiću i fra Stipi Nosiću iz Arhiva Male braće u Dubrovniku, Kristini Bedeković i Nataši Marić, koje su mi umnogome olakšale prepisivanje i uređivanje teksta epigrama, svojoj obitelji, prijateljima i kolegama s Odsjeka za klasičnu filologiju, koji su mi iskazivali potporu, profesoru Darku Novakoviću, koji je nezamjenjivim iskustvom i znanjem mentorirao izradu disertacije, Teu Radiću i Vladi Rezaru, koji su više nego velikodušno uskočili i pomogli u zadnjoj fazi pripreme knjige, i Ivanu Lupiću, koji je kao *source of constant assistance* svojim savjetima i strpljivim odgovorima na moja bezbrojna pitanja velikim dijelom pridonio svemu po čemu bi ova studija mogla biti prinos proučavanju Kunićeva pjesničkog opusa i dubrovačke rukopisne kulture.

Uz studiju se objavljuje i tekst više od 3500 Kunićevih epigrama u knjizi koja se trenutačno nalazi u pripremi za tisak. Zahvaljujem nakladničkoj kući *Ex libris* u čijem izdanju na taj način izlaze dva sveska posvećena Kuniću i njegovu književnom djelu.

KAZALO IMENA

- Accorsio, Bono 262
 Adamović, Vicko 185-187, 457
 Ademollo, Alessandro 34
 Aftonije 262
 Agapet Đakon 262
 Agatija 276, 278
 Agić, Antun (Aghich) 40, 44, 45,
 106-111, 117, 132, 142, 146,
 211, 267, 337, 471, 476
 Agneza, sveta 310
 Aignan, Étienne 177, 251
 Albani, Alessandro 24, 122, 173,
 232, 334, 349-351
 Albertini, Beninj 32, 41, 110, 114,
 122
 Albinovan Pedon 285
 Alciato, Andrea 281, 377
 Aletin Natali, Dživo 56, 57
 Aletin, Antun 22
 Aletin, Petar Frano 23, 43, 55-57,
 61, 182, 213, 257
 Alfieri, Vittorio 5-6, 26, 159, 171,
 173-175, 179-180, 228, 341-343,
 345, 358, 360, 363, 364, 373,
 377, 420, 455-462
 Allacci, Leone 278
 Altesti, Ivan Ksaver 40
 Altieri, obitelj 174
 Amarilli Etrusca (arkad.), v. Ban-
 dettini Landucci, Teresa
 Amati, Girolamo 27
 Ambrogio, Antonio Maria 168
 Ambrozije, sveti 312
 Amijan 284
 Amonid 402
 Anakreont 166, 243, 278, 304,
 308, 372
 Andrei, Andrea 24, 186
 Andreola, Francesco 50
 Andrović, Niko 41
 Anđelić, Ivan Karlo 22, 109
 Anita 275
 Antifil 276
 Antimah iz Kolofona 356
 Antinori, Giovanni 333
 Antinori, Giuseppe 43
 Antipatar iz Sidona 275
 Antipatar iz Soluna 276
 Antonelli, Pietro 159
 Apolonije Rođanin 173
 Apostolije, Aristobul 262
 Appendini, Francesco Maria 17,
 18, 22, 40, 43, 51, 55, 57-60, 62-
 63, 65-68, 142, 144, 160-162,
 182, 185, 190-191, 254, 256,
 269, 312, 449, 459, 460
 Appendini, Urbano 22-24, 33, 44,
 57, 112, 143-144, 196, 203-204,
 212-213, 222, 225, 243, 257-
 258, 347, 477
 Arhiloh 284
 Aristofan 245
 Aristotel 168, 224, 293, 297, 418,
 420
 Armando, David 175
 Astemio, Lorenzo 263-264
 Auger, Émond 291, 295
 August (Oktavijan) 42, 68, 263,
 287, 418

- Augustin, sveti 312
 Aulo Geliје 262
 Automedont 352, 400
 Auzonije 289
 Averani, Benedetto 281
 Avijan 261-262
- Baarland, Adriaan van 262
 Babrije 261, v. i Gabrija
 Badurina, Odoriko 101
 Balbi, Anna Maria 179
 Baldi, Bernardino 281
 Bandettini Landucci, Teresa (ar-
 kad. Amarilli Etrusca) 21, 184,
 338, 343
 Baraldi, Giuseppe 24
 Bašić, Đuro 40, 63
 Bašić, Petar 40, 55
 Batelli, tiskar 251
 Batoni, Pompeo 86, 141, 220-221,
 312-313, 342, 350, 373, 377
 Batoni, Rufina 221, 339, 349-350
 Bauhuysen, Bernard van 295
 Bazilije, sveti 168
 Beccadelli, Antonio, v. Panormita
 Belić, Miljenko 10, 36, 310, 313
 Bembo, Pietro 435
 Benedetti, Luca Antonio 172,
 362-363
 Benedikt XIV, papa 162, 164,
 166, 205
 Berardi 190
 Bernardi, Giannantonio 296
 Berni, Francesco 166
 Bersa, Josip 40
 Bessarion, Bazilije 185, 279
 Betti, Salvatore 26
 Bettinelli, Saverio 21, 282, 298
 Bevilacqua, v. Astemio
 Bianconi, Carlo 191, 312, 342, 368,
 369, 373, 377
- Biondi, Luigi 28, 43, 249
 Bizzaro, Ivan 55, 59, 62-64, 71, 130
 Blomqvist, Jerker 283
 Boccaccio, Giovanni 280, 290
 Boccapaduli, obitelj 171, 174
 Bocchi, Achille 33
 Bodoni, Giambattista 15, 20-21,
 62, 75, 106, 121, 130, 203, 254,
 355, 464, 470
 Bolić, Vlaho 22, 40, 46, 106, 109,
 164
 Bolland, Jean 296
 Bonamici, Filippo 164, 176, 224
 369
 Bonfiol, Roko 62
 Bongiovanni, Antonio 281
 Boni, Mauro 16-17, 77, 144, 186
 Borghese, Camillo 343
 Borghese, obitelj 174
 Borghi, Pietro 251
 Borgia, Stefano 173
 Boriaud, Jean-Yves 127, 293
 Bosch, Jeronimo van 281
 Bošković, Baro 40, 106, 109, 117,
 121, 162, 209
 Bošković, Ruđer 39, 77, 105, 106,
 115, 121, 125, 127, 144, 145,
 160-162, 164, 173, 181, 186,
 190, 205-206, 211, 218, 225,
 234, 238, 240, 257, 295, 318,
 331, 343, 347, 351, 477
 Boucheron, Carlo 173
 Bovio, Carlo 296
 Bozzoli, Giuseppe 126
 Bracci, Pietro 342
 Braccini, Antonio 126
 Bradner, Leicester 311
 Branković, Josip (Brancovich, Giu-
 seppe) 60
 Braschi, Giannangelo, v. Pio VI,
 papa

- Bricko, Marina 10, 255, 282, 387-389, 393, 398, 403-404, 411, 426, 468
 Briol, Gianmichele 5
 Brlek, Mijo 106, 110
 Brogi, Giuseppe (arkad. Achamans Pallantius) 209
 Brunelli, Vitaliano 31
 Brutijan 285
 Buchanan, George 292
 Bunić, Ivan 40, 66
 Bunić, Nikolica 66
 Buoncompagni Rezzonico, Ippolita 226
 Buoncompagni, Ignazio 40, 53-54, 104, 112, 133, 164, 167, 180, 224-230, 232-233, 257, 339, 419
 Burke, Edward 34
 Burmeister, Johannes 291

 Caballero, Raymundus Diosdado 159, 354
 Caldani, Leopoldo Marcantonio 221
 Cameron, Alan 278
 Caminer Turra, Elisabetta 212
 Campano, Giovanni Antonio 262
 Cancellieri, Francesco 26-30, 45, 53-54, 81, 87, 104, 133-136, 138, 145, 183, 229, 241, 250, 312, 320, 325-326, 332-333, 337-339, 344, 447, 450, 477-478
 Cancellieri, Lodovica 135, 339, 475
 Canova, Antonio 172, 332
 Capogrossi, Giuseppe 184
 Caraffa, Livia 20, 31, 121, 330, 351, 469
 Caraffa, Vincenzo 121, 330, 351
 Carlo Emanuele, kralj Sardinije 238
 Carrara, Francesco 57, 59-61
 Caruana, Giuseppe 170
 Cassi, Francesco 179
 Castiglione, Baldassarre 32
 Cavalli, Ferdinando 25
 Cenci, Ludovico 160
 Cerera 39, 92, 243, 258-259, 315
 Cesarotti, Melchiorre 21, 179, 251
 Ceva 164
 Cezar, Gaj Julije 286, 418, 420
 Chigi, Agostino 166, 172, 190
 Chigi, obitelji 174-175, 191
 Chigi, Sigismondo 19, 335
 Ciceron 19, 107, 161, 168, 210, 227, 250, 269, 286, 293, 336, 347, 352, 368, 414, 418-420, 435, 443, 462, 475-476
 Cimarosa, Domenico 172, 435
 Cittadelli, Filippo 126
 Clement, John 278
 Coccia, Maria Rosa 20, 338
 Coleti, Iacopo 66-67
 Colletet, Guillaume 298
 Colonna, Marcantonio 95, 170, 208, 238
 Conte, Gian Biagio 283, 290
 Corazza, Vincenzo 369
 Cordara, Giulio Cesare 30, 77, 170, 186, 203, 240-241, 249-250
 Cordella, Bartolomeo 253
 Cordus, Euricius 291
 Corilla Olimpica (arkad.), v. Morelli, Maria Maddalena
 Cornarius, Janus 281, 297
 Correa, Tommaso 297-298
 Corsini, Andrea 170
 Cosinti, Luigi 182
 Crashaw, Richard 309-310
 Crasso, Lorenzo 281
 Crijević, Ilija 22, 40, 109, 267, 361
 Crijević, Saro 40
 Crinito, Pietro 262
 Crivelli, Giuseppe Dionigi 164, 204-205

- Cucuvilla Pizzelli, Maria, v. Pizzelli, Maria
 Curtoni Verza, Silvia 21, 337-338
 Čavec, Blaž 159
 Čičin-Šain, Ćiro 321-322, 361-363
 Čulić, Inocenc 39-40, 57, 59-61, 66, 93-99, 101, 103, 113, 122, 145, 265, 468
 Ćosić, Stjepan 66
 Da Vinci, Leonardo 325
 Dadić, Miho 40, 122
 D'Albany, Luisa 457
 D'Alopa, Lorenzo 279
 Dante Alighieri 26, 28-29, 33, 110, 166, 334, 368
 Danzetta, Fabio 161
 David, kralj 218, 315, 337
 David, Jacques-Louis 172, 342
 Demetra 77, 86, 104, 112, 243, 258-59, 377
 Demetrije Halkondil 280
 Demokrit 477
 Demosten 168, 210, 224
 Didak Pir (Flavius Eboracensis) 22, 40, 109, 121
 Diogen Laercanin 163, 277
 Diogenijan 276
 Diomed 223
 Dionigi, Enrica 339
 Dioskurid 275
 Doelman, James 314
 Domicije Marzo 285-286
 Donato, Maria Pia 355
 Donne, Johne 291
 Doria Pamphili, obitelj 174
 Dorp, Maarten van (Dorpius) 261-262
 Draghi, Ruder 159
 Dragišić, Juraj 40
 Dubois, François 291
 Dubravčić, Ivan 8, 70, 112, 118
 Duranti, Durante 39, 77, 83, 238
 Durini, Angelo Maria (arkad. Criauro Filomuso) 164, 202, 211, 223, 229, 230, 242, 333-334
 Dutens, Louis 361-362, 385, 435
 Džamanjić, Bernard 15, 20, 22, 40, 46, 56-59, 62, 66, 78, 90, 96, 102, 106, 121, 126, 130-131, 161, 163-164, 167, 176, 181-182, 190-191, 206, 208-209, 219, 232-233, 243, 249, 254-257, 312, 331, 385, 410, 465, 470
 Džamanjić, Mato 122
 Džamanjić, Savin 22
 Đurđević, Ignjat (Giorgi) 40, 60, 106, 164, 180, 183, 190, 237, 344, 358, 360, 458
 Đurđević, Mato (Giorgi) 24
 Đurđević, Stijepo 117
 Đurić, Miloš 252
 Enenkel, Karl 450-452, 455, 470
 Eratosten Skolastik 276
 Erazmo Rotterdamski 262, 278, 377
 Ercolani, Giuseppe 166-167, 207
 Errante, Giuseppe 26-27
 Eshil 16, 476
 Estienne, Henri 262, 278-280
 Euripid 477
 Eximeno, Antonio 176
 Ezop 168, 201, 243, 257-258, 261-264, 418
 Fabbroni, Angelo 176
 Fabi Montani, Francesco 175, 191

- Faerno, Gabriele 261, 263-264
 Falconieri Braschi, obitelj 174
 Falconieri Santacroce, obitelj 174
 Fantini, Giovanni 229
 Faure, Giambattista 161
 Fedro 261, 264
 Felici, Carlo 248, 282
 Ferdinand IV, napuljski kralj 21, 336, 343
 Ferić, Đuro 22, 40, 55-56, 110, 237
 Ferluga-Petronio, Fedora 179, 241-242, 345, 460
 Ferranti, Angelo Antonio 171
 Ferranti, Bartolomeo 171
 Ferrazzi, Giuseppe Jacopo 33
 Filip, epigramatičar 276, 278, 283
 Filita 274
 Filodem 276
 Filostrat 262
 Fiquet du Boccage, Anne-Marie (arkad. Doriclea Parteniate) 338, 386
 Flaminio, Marcantonio 127, 281
 Flangini, Ludovico 173, 333
 Flavius Eboracensis, v. Didak Pir Fokilid 477
 Fontein, P. 259
 Forcellini, Egidio 475
 Foscolo, Ugo 178
 Fowler, Alastair 450
 Fracassetti, Giuseppe 253
 Franjo I, francuski kralj 325
 Franjo I. Lotarinški 213
 Franjo Ksaverski 310
 Freux, André des 291, 295
 Fuga, Vincenzo 25, 28, 75, 249, 353, 355
 Gabrija 260-264
 Gaj Marije 377, 430, 435
 Gaj, Ljudevit 69
 Gal, Kornelije 219
 Galfo, Antonino 417
 Gallani, Mato 159
 Gallani, Rajmund (Jelić) 159-160
 Gallo, Vincenzo 298
 Galjuf, Marko Faustin 40, 109, 166, 182, 184, 190-191, 259
 Ganganelli, Giovanni, v. Klement XIV.
 García-Malo, Ignacio 251
 Garrick, David 343, 345
 Garulli, Camillo 125-127, 134, 210, 316
 Gastaldi, Filippo 222, 227-228
 Gaza, Teodor 280
 Gennaro, Antonio de 21, 349-350
 Geoffrey iz Winchestera 290
 Gerbel, Nikolaus 262
 Germanik 285
 Gessner, Konrad 291
 Geta 247, 304, 372
 Getaldić, Vlaho 122
 Ghislieri, Giovanni 126
 Giannone 61
 Giordani, Pietro 280
 Giovenazzi, Vito Maria 126
 Giovio, Paolo 348
 Giuliani, Girolamo 369
 Giustiniani Odescalchi, Caterina 176, 179, 253, 335, 339
 Giustiniani, Giacomo 177
 Glavičić, Branimir 36
 Gledević, Antun 40-41
 Gnej Kornelije Lentul Getulik 285
 Godard, Luigi 21, 174, 191
 Goethe, Johann Wolfgang von 172, 174, 356, 359
 Golt, Gaetano 75, 238, 304, 372
 Golubović, Vicko 41
 Gonzaga, Alojzije 79, 92, 119, 135, 169, 195-198, 216, 221, 229, 238, 266, 268, 307-308
 Gorani, Joseph 172-173, 361-362

- Gortan, Veljko 35
Gracián, Baltasar 292
Gracić, Mato 115
Gradić, Stjepan 40, 106
Gravina, Gian Vincenzo 165
Grgur Nazijanski 168, 278
Grgur XIII, papa 169, 269
Grgur XV, papa 277
Grimaldi, Paolo Girolamo 179, 338, 342
Gritti, Camillo 181, 212
Grotius, Hugo 15, 33, 247, 281
Groto, Luigi 281
Grudius, Nicolaus 452
Gruter, Jan 291
Gryphe, Sébastian 262
Guadagni, Francesco 198, 190
Gualfreducci, Bandino 280
Guasco, Carlo 341, 369
Gučetić Basiljević, Pavao 62
Gučetić, Melkior 160
Guicciardini 61
Guidi, Domenico 176
Guiniggi, Vincenzo 296
Gundulić, Ivan 40, 58, 65, 66, 67

Haig Gaisser, Julia 290
Hedil 274-275, 405
Heinsius, Daniel 15
Herder, Johann Gottfried 172, 282, 292, 388
Hermansz, Willem 262
Hermogen 262
Herodot 224
Herrick, Robert 292
Hess, Peter 451
Heyne, Christian Gottlob 177, 251
Heziod 168, 224, 401
Hidža, Đuro 22, 110
Hipokrat 262, 328
Hiponakt 284

Hircije 418, 420
Holzberg, Niklas 288
Homer 20, 92, 164, 166-168, 176-177, 179, 188-189, 201, 206, 223-224, 230, 243, 246, 249-252, 258, 279, 337-338, 344, 386, 412, 414, 416, 418-420, 461
Honest 276
Hontheim, Johann Nikolaus von (Febroni) 333
Horacije 76, 97, 114, 120, 166, 168, 195, 222, 229-230, 236-237, 247, 259-260, 287, 293, 308, 356, 373, 410, 413-414, 416, 418-420, 436, 440, 442-443, 475
Hugo, Herman 296
Hugou de Baseville, Nicolas-Jean 333, 343
Hutton, James 245-246, 248, 278-280, 282, 292

Ignacije Đakon 261
Ignacije Loyolski 169, 267, 291, 295
Ingami, Bianca 349, 369
Inocent XI, papa 175
Ivan Zlatousti 168
Ivšić, Stjepan 35
Izabela Parmaska 334
Izokrat 163, 168, 269, 279, 477

Jacobs, Friedrich 277
Jacquier, François 171, 354
Jakov III, engleski kralj 351, 452
Jakšić, Nikola 43, 65
Jan Panonije 33, 247, 279, 291
Jonson, Ben 292
Josip II. 182, 214, 334
Julijan iz Egipta 276

- Julije Leonida 284
 Julije Naucelije 289
 Jurić, Šime 31, 212
 Juvenal 285, 356, 381, 401

 Kadić, Ante 125
 Kaligula, rimski car 285
 Kalikter 405
 Kalimah 28, 76, 164, 167, 181,
 206, 219, 243-245, 257, 274-
 275, 285, 418
 Karapheus, Vincentius, v. Ca-
 raffa, Vincenzo
 Kasumović, Ivan 22, 23, 213
 Katić, Anselmo 117
 Katić, Ernest 68, 187, 259
 Katul 28, 39, 76, 97, 112, 127,
 128, 161-162, 168, 195, 202,
 219, 230-234, 236-237, 240,
 273, 281, 284-287, 290-292,
 295-298, 308, 344, 352, 357,
 361, 363, 373, 378, 391, 409,
 414, 416, 418-419, 423, 435-
 436, 441, 443, 463, 465
 Katušić, Petar 190
 Kauffmann, Angelika 172, 184,
 325-326, 343, 359
 Kaunitz, Wenzel Anton 343
 Kaznačić, Antun 111
 Kaznačić, Ivan August 39, 40, 46,
 71, 103, 265, 468
 Kaznačić, obitelj 56, 182, 187
 Kefalas, Konstantin 276-277
 Klemens Franz, bavorski vojvoda
 338, 386
 Klement XIII, papa (Rezzonico)
 41, 54, 105, 118, 164, 169, 200,
 208, 209, 223, 226, 229, 233,
 257, 265, 267, 268, 313, 315,
 318, 331, 332, 343, 383, 386,
 435, 466, 469, 475, 477
 Klement XIV, papa (Ganganelli)
 25, 118, 169, 185, 198, 233, 332,
 475
 Klotilda, napuljska princeza 21,
 336
 Knezović, Pavao 46, 123, 143, 164,
 166, 186, 188, 195-196, 198,
 207-208, 212, 215-222, 251-
 252, 256, 260, 266, 361, 459
 Knight, Cornelia 33, 35, 175, 180,
 183-184, 190, 325, 339, 344,
 345, 358
 Kombol, Mihovil 460
 Körbler, Đuro 254-257, 258
 Kostka, Stanislav 87, 97, 195,
 197-198, 477-478
 Kottounios, Joannis 298
 Kreihing, Johannes 296
 Krinagora 276
 Kristodor iz Kopta 281
 Krša, Antun 8, 22, 29, 40, 41, 55,
 63, 71-80, 82, 85-87, 90-100,
 109-110, 112-119, 129-130, 142-
 145, 147, 195, 198, 200, 204,
 205, 221-222, 224, 227-231,
 236, 238-239, 241, 242, 258-
 259, 302-303, 307-308, 312,
 315-316, 320, 334-339, 346,
 370, 376, 384-386, 465, 467,
 469-475, 480-481
 Krša, Tomo 40, 55, 62, 130, 143
 Kunić, Margarita (rod. Gallani)
 69, 159, 181
 Kunić, Mato Joakim 160
 Kunić, Rajmund *passim*
 Kunić, Stjepan 159
 Kunić, Vlaho Ivan 160
 Kunić, Vlaho Josip 160
 Küster, Ludolph 245
 Kvint Lutacije Katul 285
 Kvintilijan 168, 285-286, 301, 472

- Lalić, Frano 117
Lamberti, Luigi 385
Lampredi, Urbano 40, 43, 110
Lanzi, Luigi 127, 163, 176
La Porte du Theil, François de 176, 180
Laskaris, Janus 279-280
Laurens, Paul 389
Lausberg, Marion 316, 389
Lav XII, papa 42-43
Lavagna, Giovanni Battista 126
Lazzari, Pietro 160
Lazzeri, Pietro 170
Leland, John 292
Lenep, David Jacob van 281
Leoncije 276
Leopold I. 175
Lessing, Gotthold Ephraim 282-283, 292, 297, 388
Leti, Gregorio 30
Lezbija 287, 352, 363, 442, 475
Libri Carruccio dalla Sommaja, Guglielmo 128
Lipopilli, Antun 40
Likurg 430-431, 439
Linden (Lynden), nizozemski grof 250
Livije 418, 420, 475
Lizija 269
Lolije Bas 276
Lombardi, Antonio 128
Lovati, Lovato 290
Lübben, Eilert 280
Lubrano, Giacomo 296
Lucchini, Francesco Maria 163
Lucije Scipion Barbat 383
Lucilije 435
Lučić, Đuro 160
Luj XVI. 383
Luka, evanđelist 215
Lukarević, Ivan 40, 164
Lukijan 284
Lukilije 276, 283, 285, 286, 389, 394, 400, 405, 409, 412, 435
Lukrecije 418, 420, 454, 476
Luksorije 290
Ljubić, Šime 186-188, 203
Maffei, Scipione 222, 227, 345, 453
Maggi, Francesco 160
Maidalchini Panfli, Olimpia 30
Maixner, Franjo 10, 43, 185-186, 222, 244-245, 247-248, 251-252, 254, 258, 308, 316-317, 323, 344, 346, 357-358, 372, 387-388, 457, 459, 461-462, 465
Majnarić, Nikola 251
Makedonije iz Soluna 276
Maksimilijan Bavarski 277
Mallio, Michele 338
Mamura 286
Mantovano, Battista 290
Manuzio, Aldo 262
Marcijal 231, 273, 281-292, 295-298, 301, 323, 325, 356, 373, 381, 387-388, 390-392, 394, 398, 401, 403, 406-407, 409, 411, 414-415, 417, 421-423, 426, 430-432, 435-436, 438-442, 454-455
Maretić, Tomo 35, 252
Marija Terezija 56, 205, 213
Marini, Gaetano 25
Marini, Marino 25
Marini, Sebastiano; v. Marinović, Sebastijan
Marino, Giambattista 281
Marinović, Josip 126-127
Marinović, Marko 40
Marinović, Sebastijan 59, 60, 63, 67, 68, 144

- Marko Argentarije 276
 Marković, Ambroz 43, 58, 65
 Marotti, Giuseppe 6, 15-18, 22, 45-46, 52, 54, 61-62, 67, 106, 126, 129-131, 144-145, 163, 170, 185, 246, 254, 269, 457, 461, 463-464, 470
 Marsili, Alfonso 256
 Martecchini, Antonio 5, 31, 33, 41-43, 46, 50-51, 55-57, 61, 65, 78, 142, 146, 312
 Martecchini, Pier Francesco 50, 190
 Martelli, Nicola 176
 Martellini, Marin 160
 Martinetti, Stefano Antonio 135, 339
 Martini, Ferdinando 173, 357-358, 360-362
 Martini, Rafo 190
 Martinović, Ivica 10, 23, 77, 115, 145, 162, 205, 218, 240, 252, 257-258, 347, 361, 387
 Marul, Mihael 280, 290
 Maslač, Andeo 40
 Matijašević, Ivan Marija 160, 163-164, 167
 Mattei, Alessandro 268
 Mazzolari, Giuseppe Maria (Marianus Parthenius) 19-20, 168, 170, 203, 212, 244, 249, 386
 Mazzucco, Ippolito 188
 McMaster, Graham 36
 Melandri, Giuseppe 33
 Meleagar 275-276, 278, 283
 Menandar 476-477
 Menčetić (Menze), Klement 24
 Mengs, Anton Raphael 26, 172, 312-313, 330, 342, 349-351, 454-455
 Mercier, Nicolas 298
 Messi, Ivan 57
 Metastasio, Pietro 127, 167, 336, 341, 345, 350-351, 368
 Meucci, Vincenzo 342
 Michaeler, Karl (Carolus) 203, 206, 209, 219, 244-246, 253
 Milišić, Marija (rod. Gallani), 69
 Milišić, Miho 68-69, 189
 Milizia, Francesco 26
 Mimmerno 39, 76, 164, 167, 206, 243-245
 Minturno, Antonio Sebastiano 296-297
 Minzon, Onofrio 385
 Miović-Perić, Vesna 82
 Mitrović, Pavo 69
 Mnasalko 274
 Mondegaj, Miho 40
 Montanari, Giuseppe Ignazio 33
 Monti, Giovanni Giacomo 176
 Monti, Vincenzo 20, 40, 171, 177-179, 251, 332, 338, 345, 359, 363
 Morcelli, Girolamo 168
 Morcelli, Stefano Antonio 17, 24-25, 78, 126-127, 163, 173, 186-188, 232, 246-247
 More, Thomas 278, 292
 Morei, Michele Giuseppe (arkad. Myraeus Ropheaticus) 112, 121, 164-167, 208-209, 214, 233
 Morelli, Maria Maddalena (arkad. Corilla Olimpica) 34
 Moreni, canonico 26
 Moroni, Alessandro 30, 450
 Mosho 176
 Muljačić, Žarko 51, 56, 173, 212
 Münter, Friedrich 173
 Muret, Marc-Antoine 291
 Muscetta, Carlo 179

- Mussato, Albertino 290
 Musur, Marko 262, 278, 280
 Muzej 262

 Nalješković, Nikola 145
 Natali, Giulio 179, 221
 Navagero, Andrea 281
 Neck, Willem Jan van 5-6, 159,
 171, 341, 345, 461
 Neckham, Alexander 290
 Neralić, Jadranka 125
 Neron, rimski car 283
 Newton, Isaac 339
 Nicolai, Alfonso 121, 162, 203
 Nicole, Pierre 298
 Nikarh 284, 389, 400, 404-405,
 435
 Nisbet, Gideon 285, 404, 435
 Noceti, Carlo 120, 127, 349, 351
 Nosida 275
 Novaković, Darko 248, 278, 282,
 319, 321-322
 Noves, Laura de 362

 Occhi, Carlo Antonio 50, 181, 256
 Occhi, Simone 280
 Odescalchi, Antonio 210
 Odescalchi, Baldassare (arkad.
 Pelide Lidio) 19, 21, 45-46, 54,
 86, 92-93, 133-134, 136, 145,
 170, 172-173, 175-180, 184-185,
 189, 190, 209-210, 214-215,
 220, 224, 233, 249, 253, 258,
 334-336, 338-339, 342, 358,
 368-369, 375, 377, 472, 476
 Odescalchi, Giuseppe 210
 Odescalchi, Innocenzo 335-336
 Odescalchi, Livio I. 175
 Odescalchi, Livio II. 175, 209
 Odescalchi, obitelj 184-185, 334-
 336, 343, 363, 456

 Odescalchi, Vittoria 73
 Odescalchi Chigi, Flaminia 19, 73,
 116, 122, 331, 335-336, 477
 Odescalchi Erba, Antonio Maria
 224
 Odescalchi Rospigliosi, Maria
 Ottavia 179, 228, 334-335, 373
 Opitz, Martin 291
 Orelli, Johann Caspar von 32-33,
 247
 Orlandi, Giuseppe Maria 126
 Orsini 167
 Orsini Buoncompagni, Giacinta
 225
 Ovidije 162, 168, 295, 418
 Owen, John 291-292

 Pagnini, Giuseppe Maria 21, 248,
 282
 Pakuvije 475
 Palada 277, 431
 Palmotić, Džono 40, 66, 110
 Paljetak, Luko 10, 322, 361-364,
 460
 Panizzi, Gian Giacomo 293
 Pannartz, Arnold 291
 Panormita (Beccadelli, Antonio)
 291
 Pantić, Miroslav 63-64
 Parini, Giuseppe 233
 Parkhurst, John 292
 Paskalić, Ludovik 361
 Pasqualoni, Pietro 176
 Passeroni, Gian Carlo 248, 282
 Pastor, Ludwig 214
 Patrizi, Giovanni 208
 Paulo Silencijarije 276, 352
 Pavao, apostol 210
 Pavlović, Luka 40, 56, 115, 117-
 118, 122, 145, 187
 Petar Leopold, toskanski vojvoda
 213-214, 334

- Petar, apostol 317
 Petrarca, Francesco 166, 362-363
 Petrosellini, Domenico 167
 Petrović, Vice 40, 106, 164
 Petrucci, Armando 30
 Petrucci, Giuseppe 16, 25, 28-29, 75, 170, 235, 244-245
 Pezo, Bruno 125
 Piccolomini, Ernesta 253
 Pignatelli, Giuseppe 54
 Pindar 166, 168
 Pindemonte, Ippolito 21, 40, 337-338, 341, 343, 345, 369
 Pio VI, papa (Braschi) 15-16, 20, 116, 141, 173-174, 224, 233, 313, 315, 317-318, 332-333, 341, 343, 373, 377, 383, 416, 454, 466, 469
 Pio VII, papa 17, 29, 67, 173
 Pirri, Pietro 54
 Pizon 286
 Pizzelli, Giovanni 171, 357, 368
 Pizzelli, Maria (Lyda) 5, 18, 28, 45-46, 53-54, 62, 75, 79, 91-92, 115, 128, 133-134, 136, 145, 171-173, 179-180, 190, 222, 227-228, 235, 317, 319, 321-322, 338-339, 353-371, 378, 384, 449-450, 453, 456, 461, 466, 467, 469
 Pizzelli, obitelj 87, 128, 133, 143, 174, 191, 347, 353, 367-370, 385, 450, 454
 Pizzelli, Pietro 28, 72, 115, 171, 317-318, 343, 357, 369, 384, 453
 Pizzelli, Violanta 171, 315, 317-318, 357, 364, 369, 469
 Pizzi, Gioacchino 91, 172, 174, 341
 Planud, Maksim 232, 244-245, 248
 Platon 168, 224, 247, 328, 352, 414, 418, 420, 477
 Plinije 262
 Plutarh 168, 277
 Polidor 349, 351, 471
 Polijan 409
 Poliziano, Angelo 32, 244, 262, 280
 Pompei, Girolamo 337
 Pompej 286
 Pontano, Giovanni 290-291
 Pope, Alexander 177, 251
 Porcije Licin 285
 Posavac, Zlatko 174
 Possevino, Antonio 298, 455
 Pozidip 274-275
 Pribojević, Vinko 40
 Prijatelj, Kruno 190
 Primi, Marija 159
 Pritanio, Rorindo (arkad.) 27
 Prodrom 262
 Propercije 161, 168, 202, 218-219, 295, 357, 418, 436, 442, 475
 Pseudo-Platon 72, 247, 303, 319-320
 Pseudo-Seneka 287
 Puccinelli, Francesco 126
 Puccini, Tommaso 179, 341, 369, 385, 415, 429
 Pucić, Lucijan 131
 Pucić, Niko 258
 Puratić, Željko 43-46, 51, 63, 105, 143, 144-145, 195, 222, 232, 237, 258, 260, 268, 459
 Quadri, Francesco Saverio 273, 298
 Quaritch, Bernard 129
 Quirini, Girolamo 278
 Radelja, Rafo 6, 8-10, 20-21, 23, 27-28, 31-33, 35, 39-49, 55, 59,

- 61, 63-64, 70-77, 79-82, 85-87,
91, 97, 100-103, 105, 107-119,
121-126, 129-131, 134, 137,
140-147, 172, 181-183, 195-200,
202, 205, 208-210, 212-213,
215, 217, 219-224, 227-229,
231-233, 235-243, 247, 258-
260, 264, 265, 267, 301-305,
306-307, 312, 315-317, 320-
321, 323, 325, 330-336, 338-
340, 342-344, 346-348, 353-
355, 360, 363-364, 366-372,
374, 376, 381-382, 384-387,
404, 421, 444, 449, 454, 457,
459, 461, 463-476, 478-481
Radeljević, Pacifik 449, 457
Rader, Matthäus 291, 295, 455
Rajčević, Klement 40
Rapin, René 273, 298
Rastić, Džono 22
Rastić, Junije 109, 121
Rava, Luigi 172, 321, 361-362, 367
Reggio, Carmelo 190-191
Remondini, tiskari 263-264
Renazzi, Francesco Maria 16-17,
167, 171-172, 177-178
Reni, Guido 134
Rezzonico, Abbondio 19, 53, 54,
92, 122, 133, 136, 145, 166, 172,
174, 207, 226, 232, 233, 331
Rezzonico, Carlo, v. Klement XIII,
papa
Rezzonico, Giovanni Battista 331,
349, 351
Rezzonico, Lodovico 206
Ricci, Lorenzo 85, 164, 169, 205,
334, 386
Ricelli, Luca 54
Rinuccio iz Arezza 262
Roberti, Gianbattista 21, 78, 203,
211, 225, 233-234, 477
Robortello, Francesco 296, 455
Rogačić, Benedikt 164
Roncalli Parolino, Carlo 21, 282,
339, 472
Rondolini, Lorenzo 32
Rospigliosi, Giuseppe 334-335, 475
Rossi, Clementina 369, 377
Rossi, Giovanni Gherardo de 21,
172, 182, 321, 354, 377, 449
Rossi, Ignazio de 163
Rossi, Mariano 342
Rossi, Pietro 73, 84, 303, 337
Rossi, Quirico 72, 238, 303, 307-
308, 465
Roti, Carlo 40, 161
Rousseau, Jean-Jacques 360
Rufin 277
Ruhnken, David 259
Russell, Daniel 313
Rusić, Stijepo (Rosi, Stephanus)
117, 159
Sabeo, Fausto 281
Sacchini, Antonio 171, 351, 384
Salatić, Ivan, mladi 40, 118-120,
122, 204, 221, 229, 231, 239,
253, 265, 267
Saliceti, Natale 341, 369
Salvini, Anton Maria 179, 281
Salvioni, Giovanni Maria 167, 262
Sannazaro, Jacopo 32, 122, 291
Sapfo 224
Sarbiewski, Maciej Kazimierz 127,
296
Saumaise, Claude 278
Scaliger, Julius Caesar 291, 297,
348, 388, 455
Schiffler, Ljerka 10, 324
Scrijver, Pieter 291
Segovia, Gaspare 126
Sekundo 276

- Semonid 284, 401
 Seneka Mladi 285, 287
 Seneka Stariji 285
 Serassi, Pierantonio 78, 121, 172, 176, 178, 179, 225, 233, 234, 477
 Severitan, Ivan Polikarp 40
 Sibiliati, Clemente 249
 Silvagni, David 172, 339, 358, 361-363
 Simah 289
 Simonid 275
 Smerdel, Ton 358-361, 419
 Soave, Francesco 21, 176
 Sofoklo 385, 418, 420, 460
 Solon 430
 Somaglia, Giulio Maria della 333, 369
 Sommervogel, Carlos 17, 63
 Sopta, Jozo 32, 45-46, 71, 95, 101, 103, 105, 107, 110-111, 146
 Sorkočević, Antun 56, 182
 Sorkočević, Luka 22-23, 86, 121, 160, 180-181, 343, 347
 Sorkočević, Miho 56, 58, 144, 160, 181-183, 190, 212, 220, 256-257, 354
 Sorkočević, Pjerko 65
 Soter, Joannes 244, 279-280
 Spagnoletti, Lujo 24
 Spanheim, Ezechiel 244
 Spanmuller, Jakob 297
 Spedalieri, Nicolò 338
 Spelletti, Giuseppe 278
 Stanojević, Predrag 19-20, 164, 191, 205
 Stay, Benedikt 17, 22, 55-56, 108, 172-173, 179-182, 190-191, 224, 225, 234, 257, 331, 343, 351, 354, 367, 377, 415, 420, 447, 455, 475, 477
 Stay, Frano 40, 106, 182, 183
 Stay, Ivan Krstitelj 56, 181, 182
 Stay, Kristo 164, 171, 182, 351, 367
 Stay, Marin 56, 182
 Stein, Charlotte von 356
 Stojan, Slavica 308, 460
 Stojanović, Ivan 161, 449, 457
 Straton 277-278, 405
 Strozzi, Tito Vespasiano 291
 Stulli, Luko 23, 41, 104, 110, 191, 213, 225, 257-260, 265
 Stulli, Vlaho 23, 41, 56, 69, 111, 113-115, 187-188, 191, 213, 257
 Suárez, Cipriano 168
 Subleyras, Luigi 281
 Sullivan, John P. 286, 288, 295, 391
 Swann, Bruce W. 287, 290
 Sweinheim, Konrad 291
 Sylburg, Friedrich 278
 Szymonovic, Szymon 202
 Šižgorić, Juraj 40
 Špikić, Marko 59
 Tacit 28, 475
 Tana, Agostino 21, 87, 105, 336-337, 369, 385, 435, 475
 Tarducci, Filippo 251
 Taruffi, Giuseppe Antonio 40, 73, 86, 92, 176, 180-181, 212, 220-221, 256, 303, 337
 Tasso, Torquato 39, 77, 86, 112, 238, 241-242, 281, 412, 454
 Teodor 403-404
 Teodorid 352
 Teofrast 284
 Teognid 168
 Teokrit 8, 15, 18, 39, 52, 62, 76, 84-86, 122, 146, 164, 166-167, 176, 181, 203, 206, 224, 243-244, 246, 253-257, 277
 Teotochi, Isabella 212
 Terencije 418-419

- Thoen, Paul 264
 Tiberije 392
 Tibul 128, 161-162, 168, 202, 213, 218-219, 295, 308, 357, 361, 416, 418
 Tiraboschi, Girolamo 128
 Tirtej 22, 39, 77, 104-105, 112, 121, 144, 243, 257-258
 Tomašević, Stjepan 40, 120
 Tommaseo, Niccolò 171, 248, 257, 308, 450, 460
 Torbarina, Josip 10, 35-36, 183-184, 232, 331, 344-345, 357-361, 458, 461-462
 Torelli, Giuseppe 249
 Torre, Luka 60
 Torregiani, Luigi Maria 333
 Tosi, Gioacchino 6, 18, 52, 91-92, 131, 161-163, 171-172, 177, 180, 184, 190, 267, 269, 321, 354, 356, 449
 Trattner, Johannes 268
 Trevisan, Andrea 50-51, 55, 59, 64
 Tudišević, Ivan 160
 Tudisi (Tudišević), Nikoleta 60
 Tukidid 168, 245
 Tuliye Gemin 276
 Tuve, Rosemond 450

 Uvraćen, Tripo (Wrachien, Triphon) 127

 Vaccolini, Domenico 282
 Valerije Edituo 285
 Valla, Lorenzo 262
 Valperga di Caluso, Tommaso 173
 Van Røy, Antonio 171
 Van Røy, Marianna 171
 Vannetti, Clementino 20, 108, 178, 341
 Van Stryp, Filippo 171
 Vargas, Eduardo Romeo de 282, 298
 Varisco, Camillo 176
 Vavasseur, François 298
 Vekarić, Nenad 186
 Velo, Girolamo Egidio di 29
 Venini, Ignazio 20, 125-126, 210, 336, 385, 472, 478
 Vergilije 168, 213, 218, 250, 256, 295, 308, 418-420, 471
 Verri, Alessandro 369, 172, 179
 Vetranović, Mavro 121
 Vicchi, Leone 332, 363, 417
 Vidman, Giovanni 216, 334
 Vien, Joseph-Marie 342
 Vigée-Le Brun, Louise-Élisabeth 343
 Villoslada, Ricardo, G. 168
 Visconti, Giovanni Girolamo 167, 171
 Vittorelli, Giacomo 55
 Vivedati 124
 Vodnik, Branko 460
 Vojnović, Lujo 34
 Volantić, Ivan Luka 44-45, 58-60, 62-68, 70, 77-93, 96-99, 101-106, 109, 111, 114, 129, 131-142, 144-147, 195, 197, 200, 204, 208, 213, 220-222, 228-229, 231, 238, 258, 260, 265, 301, 307, 312, 313, 320, 330-336, 338-340, 346-347, 353, 371-372, 374, 381-383, 385, 459, 464, 467, 469-474, 478-479, 481
 Voltaire, François-Marie Arouet 36, 168, 292, 349-351, 360, 383, 452
 Voß, Johann Heinrich 177, 251
 Vratović, Vladimir 35-36, 125, 186, 222, 236-237, 252, 360, 361, 364, 458-462

- Walle, Jacob van de 296
Wallerstein, Ruth 309-311
Walsh, Edward 172
Wellesley, Henry 247
Willem iz Goude 262

Young, Edward 344, 377

Zamagna, Bernardus, v. Džama-
njić, Bernard
Zanchi, Basilio 109

Zanetti, Girolamo 281
Zanotti, Francesco Maria 39, 75,
77, 84-85, 95-96, 112, 119, 121-
122, 125-126, 167, 210-211, 233,
238-240, 253, 304, 372, 385
Zelada, Francesco Saverio 170-171
Zempel, Giovanni 177, 249
Zenobetti, Giambattista 278, 280
Zorzi, Alessandro 20, 108, 341, 343
Zuzorić, Bernard 59, 63-65, 67
Zuzorić, Miho 63

BILJEŠKA O AUTORICI

Irena Bratičević rođena je 27. ožujka 1977. u Zagrebu. Studij klasične filologije završila je na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je i doktorirala 2010. godine. Zaposlena je pri Katedri za hrvatski latinizam Odsjeka za klasičnu filologiju na istome fakultetu. Od 2004. sudjeluje na skupovima i objavljuje radove iz područja hrvatske latinističke književnosti, osobito dubrovačkih autora osamnaestog i devetnaestog stoljeća. Jedna je od urednika zbornika *Classical Heritage from the Epigraphic to the Digital: Academia Ragusina I & II* (2014).

KAZALO

UVOD.	5
---------------	---

KUNIĆEVI EPIGRAMI U TISKANIM IZDANJIMA

Parmsko izdanje iz 1803.	15
Prigodničarska izdanja i antologije.	19
Nastojanja Francesca Cancellierija.	26
Dubrovačko izdanje iz 1827. i kasniji izbori	31
Objavljivanje u Hrvatskoj u 20. stoljeću	35

KUNIĆEVI EPIGRAMI U RUKOPISIMA

Rad prepisivača i pokušaji objavljivanja	39
Rukopisi Kunićevih epigrama.	70
Zaključci o rukopisnoj tradiciji	129

KUNIĆEV ŽIVOT

Životopis	159
Kunić u očima suvremenika	186

OSTALA KUNIĆEVA DJELA

<i>Carmina</i>	195
Elegije	202
Poslanice	222
Hendekasilabi	231
Parafraze Horacija i Katula	236
Prijevod s talijanskoga	238
Prijevod s grčkoga.	243
Govori	266

ŽANR EPIGRAMA: PREGLED TRADICIJE

Tradicija grčkog epigrama	273
Tradicija latinskog epigrama	285

EPIGRAMATSKE SKUPINE

Broj epigrama prema rukopisu AMB 1156.	301
Sacra	306
Votiva	315
Moralia	323
Encomiastica	330
Sepulcralia et lugubria	346
Liber carminum ad Lydam	353
Varia	372

SATIRIČKI I ŠALJIVI EPIGRAMI

Uvod	381
Teme	389
Književni stavovi	409
Strukturna i formalna obilježja	422
Mitološke usporedbe	430
Fiktivna imena	435

KUNIĆEV EPIGRAM I RETORIČKA TRADICIJA 449

TRADICIJA TEKSTA I PROBLEMI INTERPRETACIJE . . 463

Zaključak	483
Literatura.	491
Napomena uz ovo izdanje.	513
Kazalo imena	515
Bilješka o autorici	531